

Juni 2002
Phd. afhandling inden for Samfundsvidenskab
og Erhvervsøkonomi

Leopold Galicki

**Kommunikationsfaktorens
betydning for marginalisering
på arbejdsmarkedet**

**FS & Ph.D. Thesis no. 32/2002
ISSN no. 0909-9174**

Indholdsforetegnelse

Indledning	1
Det spændende	3
Det vigtige	6
En varm tak	11
Kapitel I Metateori	14
I.1. Metateoretisk indledning til en antagelse om den kommunikationsmæssige faktors afgørende betydning for marginaliseringsfænomenet.....	15
I.2. Forskerens personlige baggrund anskuet vha. Bourdieu	16
I.3. Forskningspraksis og -metode i lyset af den kritiske realisme og samfundsforskningsprocessens semiotik.....	18
I.3.1. Det konkrete og det abstrakte	21
I.3.2. Forskerens partikulære livserfaring som delgrundlag for den teoretiske tilgang.....	24
I.4. Opsummering: sammenknytning af konkret og abstrakt, aktør og struktur, aktør som ligeværdig partner for struktur, bemærkning om kapitel Is høje abstraktions niveau, partikulær livserfaring, erkendelse som søgen efter sandhed, eksplorativ metode mhp. idealtipe.....	26
I.5. Den partikulære livserfaring i lyset af <i>Transformationel Model for Samfund/Person Sammenhæng</i>	29
I.5.1. Et ekstremt partikulært eksempel på en kommunikationssituation	31
I.5.1.1. Dialogistisk demokrati.....	32
I.5.2. Det partikulære, det almene og det konkrete i lyset af <i>Transformationel Model for Samfund/Person Sammenhæng</i> (TMSPS).....	33
I.5.3. De partikulære forholds betydning i relation til <i>ma</i>	35
Kapitel II Metode	
Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med <i>ma</i> -fænomenet	38
II.1. Komplementaritet mellem kvantitativ og kvalitativ belysning af <i>ma</i>	39
II.1.1. Kvantitet og kvalitet i ligheds- og frihedssprog	43
II.1.2. Kvalitetsdimensionen i en undersøgelse af arbejdsformidlingens fremgangsmåde.....	50
II.2. <i>Ma</i> og historisk kontekst	51
II.3. <i>Ma</i> 's komplekse karakter.....	53
II.3.1. Kompleksitet, refleksivitet, kommunikation som en civilisatorisk udfordring i en <i>ma</i> situation.	56
II.4. Marginalgruppens størrelse efter et eksklusivt og et inklusivt koncept.....	59
Kapitel III Marginalisering i teoretisk belysning	62
III.1. Social anerkendelse, arbejde og marginalisering på arbejdsmarkedet anskuet som historisk marginalisering.....	63
III.1.1. Et eksempel på en aktøroplevelse af en mulig kommunikation i en <i>ma</i> situation	68
III. 2. Marginaliseringsbegrebets ontologi	70
III.2.1. Formal og eksistentiel marginalisering.....	71

III.2.2.	Civilisatorisk marginalisering	72
III.2.3.	Historisk marginalisering	73
III.3.	Delkonklusion: Et paradoks og kommunikationens nødvendighed	76
III.4.	Ma i lyset af strukturationsteorien – Indledning	85
III.4.1.	Strukturationsteoriens relevans for ma	87
III.5.	Delkonklusion: Behov for værktøjer som kan åbne den instrumentale rationalitet over for den substantielle.....	94
III.6.	Refleksiv modernisering og ma	94
III.6.1.	Relatering af refleksiv modernisering til ma 's kommunikations faktor vha. et aktørudsagn	94
III.6.2.	Refleksiv modernisering og distinktion mellem refleksivitetens to felter: Det civilisatoriske og det historiske.....	96
III.6.3.	Ma som historisk marginalisering og aktivering af refleksiviteten hos den individualiserede aktør	99
III.7.	Institutionsafhængige individuelle forhold og ma som en nødvendig tilnærmelses- eller fjernelsesproces.....	102
III.7.1.	Ma anskuet i relation til marginaliserings- og refleksivitetstyper. Tillidsdannelse - et afsæt for at tale om stabilitetsfremmende institution	103
III.7.1.1.	Formel marginalisering og social refleksivitet	104
III.7.1.2.	Eksistentiel marginalisering og psykologisk refleksivitet.....	105
III.7.1.3.	Civilisatorisk marginalisering og psykologisk og abstrakt refleksivitet.....	105
III.7.1.4.	Historisk marginalisering og socialt åben abstrakt refleksivitet.....	108
III.7.2.	Lukkede og åbne socialsystemer hos hhv. Luhmann og Giddens	109
III.7.2.1.	Ontologisk sikkerhed og angst. Tillid til ting (cm) og tillid til mennesker (ma) .Velfærd som omsorg.....	112
III.7.3.	Ekstraordinær betydning af institution som adgang til abstrakte systemer i en ma -situation.....	115
III.7.4.	Tillid hos Luhmann.....	121
III.7.5.	Delkonklusion: Institutioner som kan bringe stabilitet ind i menneskenes liv.....	125
III.7.5.1.	Demokratisk udfordring som kræver sin institution	126
III.8.	Den fleksible kapitalisme.....	131
III.9.	Definition af ma	135
III.9.1.	Ma betragtet i lyset af systemintegration og social integration.....	136
III.9.1.1.	Gode og onde integrationscirkler.....	137
III.9.1.2.	Arbejdes centrale integrative betydning hos Lind/Møller.....	140
III.9.1.3.	Kommunikationsmæssig faktor, fremsættelse af aktører og samfundsmæssig integration.....	142
III.9.2.	Typologisering af marginalisering i lyset af Kristensens marginaliseringsdefinition	146
III.9.2.1.	Forventning og aktørens normativitetgrundlag.....	148
III.9.2.2.	Ma som uopfyldte forventninger og forpligtelser hos aktør og struktur ...	149
III.9.3.	Definition af ma – den dobbelte akse den kommunikative trekant.....	153
Kapitel IV Aktørsiden		156
IV.1.	Indledning.....	157
IV.2.	Aktørens selvrealisering og livshistorie	158
IV.2.1.	Ingmars, Josefs og 'de bare mænds' ulykke.....	160

IV.2.2.	Böök's og Sennets drama om at være eller ikke at være fleksibel. Fra habilitet til habilitetsabstrahering.....	168
IV.3.	Den kommunikationsmæssige faktor ved den ulykke som overflødiggørelse af Josef, Ingmar, 'de bare mænd', Jan og Viktor udgør. "Hvem har brug for mig"?	171
IV.4.	Kompleksgørelse af Baumans dikotomiske socialstruktur: turister og vagabonder	178
IV.5.	Et eksempel på aktørens ulykke, nedbrudte fortælling, karriere og vagabondisering	185
IV.5.1.	Historisering af Johans marginalisering og udstødelse.....	186
IV.5.2.	Johans marginalisering og udstødelse som et eksempel på den kommunikationsmæssige faktors betydning	187
IV.5.3.	Den fleksible konforme Carlsberg-arbejder Jan.....	193
	Indledning - Et eksempel på borgerligørelse - Begrænsede valgmuligheder angående karrieren i perioden lige efter 2.verdenskrig - Carlsberg-perioden som et grundlag for Jans habilitetsnorm - Jans andre arbejdspladser (1972-1988) - Forskel mellem holdning til Carlsberg og til de andre arbejdspladser - Datterens oplevelse af givne situationer og forløb i Jans arbejdslivshistorie - Jans afsked med Carlsberg - Psykiske symptomer - Carlsberg var en social rummelig arbejdsplads - Nødvendighed af at tilpasse sig nye arbejdsforhold - Førtidspensionering /Epilog	
IV.5.4.	Opsummering: transitive perioder, fremmedgørelse og den pragmatiske type	205
IV.5.5.	Den ufleksible Viktor	212
IV.5.5.1.	Opsummering. Anomi og den retrætske type.....	214
IV.5.6.	To innovative typer af overførselsmodtagere: En aktiv førtidspensionist og en samfundsdebatør.....	216
IV.5.7.	Den rituelle type.....	217
IV.5.8.	Den rebelske type: Johan og John.....	218
IV.6.	Typologi af handlingsmønstre i relation til <i>ma</i> - et bidrag til den kommunikationsmæssige trekant. Delkonklusion	221
IV.6.1.	Mertons relevans.....	221
IV.6.2.	Betydning af aktortypologien for det kommunikationsmæssige trekant, m.a.o. <i>ma</i> forstået som et kommunikationsmæssig fænomen	224
IV.7.	Den konforme, innovative, rituelle, retrætske og rebelske aktør. Transitive perioder.....	225
IV.7.1.	Den innovative type og <i>dissa</i>	228

Kapitel V Struktursiden (regler og ressourcer) 231

V.I.	Brug for alle. Samfundssjælen formidlet vha. normaliserings-teknologi.....	232
V.1.1.	Den historiske kontekst – bekymring for den sociale stabilitet	232
V.1.1.1.	Den fleksible kapitalisme som generativ mekanisme i den historiske kontekst som 1990'erne har udgjort; Social- og Velfærdskommission; samspil mellem social og arbejdsmarkedspolitik.....	234
V.1.2.	Yderligere underbygning af antagelsen om <i>ma</i> som et kommunikationsmæssig fænomen	237
V.1.3.1.	Den veluddannede ekskluderede Erik	242
V.1.4.	Fare for en yderligere mindskelse af den eksisterende spinkle velfærdsydelsesarbejder-funktion og hermed mindskelse af den i forvejen lidet overbevisende kommunikationsmæssige faktor.....	244

V.1.5.	Ritha og Poul - højtuddannede ekskluderede aktører. Artikulationer i det offentlige rum. Et behov for lignende artikulationer inden for rammerne af stabilitetsfremmende institutioner i Sennetts forstand	245
V.1.6.	Foreløbig konklusion på den hidtidige realisering af visionen ”Brug for alle”	249
V.1.7.	En yderligere metodebemærkning til anvendelsen af aktørudsagn	250
V.1.8.	Regeringens fremhævelse af den kommunikationsmæssige faktors Betydning	252
V.2.	Samtalens komplekse baggrund i en <i>ma</i> -situation i statistisk belysning	254
V.3.	Det hårde og det bløde <i>ma</i> -paradigma	255
V.3.1.	Forventning til arbejde hos aktører i en <i>ma</i> -situation i statistisk belysning	263
V.4.	Normaliseringsteknologi	265
V.4.1.	”Og hvis du vil op igen, så gør du som vi siger.”	265
V.4.2.	Adkomstproces	268
V.4.3.	Velfærdsydelsesarbejder og en metodebemærkning	272
V.4.4.	Sagsbehandler	277
V.4.4.1	Den individuelle handlingsplan	280
V.4.4.2	Erfaringer med vejledning i statistisk belysning	282
V.5.	Udbredelse af <i>ma</i>	284
V.5.1.	Rummelighedens forudsætninger	285
V.5.1.1	<i>Ma</i> 's udbredelse som humanistisk udfordring	289

Kapitel VI Kommunikation **293**

VI.I.	Indledning	294
VI.1.1.	En betragtning over tilgangen til den sociale samtale	295
VI.1.1.1.	Den forforståede ballast og den postmoderne socialpolitik	298
VI.2.	Kommunikation som frihedsudfoldelse (magt)	301
VI.2.1.	Faust-drama	303
VI.2.2.	Den invaliderede identitet og det asymmetriske kommunikationsforhold	305
VI.2.3.	En yderlige underbygning af behov for historisering og velfærdsydelsesarbejderens funktion	306
VI. 3.	Kommunikation og magt i lyset af to aktørers erfaringer	309
VI. 3.1.	Manglende kvalitativ kommunikation, velfærdsydelsesarbejder-funktion og tvang	309
VI.3.2.	Deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (<i>dissa</i>) som emne for den kommunikationsmæssige trekant	312
VI.4.	At kommunikere om deltagelse	313

English Summary	319
------------------------	-----

Navneregister	324
----------------------	-----

Sagsregister	328
---------------------	-----

Litteraturliste	331
------------------------	-----

Bilag

Fortegnelse over figurer og tabeller

Fig.1. The Transformational Model of the Society/Person Connection.....	29
Fig.2. The Transformational Model of the Society/Person Connection) og begrebspar partikulær/almen, konkret/abstrakt, subjekt/objekt i lyset af forskningsprocessens semiotik.....	33
Fig.3. Maginaliseringstyper og relevans af en kommunikationsmæssig relation mellem aktør og struktur.....	76
Fig.4. Relation mellem højt abstrakt teori, aktørens praksisfelt og teoretiske elementer/evt. en teori om undersøgelsesgenstanden.....	89
Fig.5. Klassifikation af dimensioner i sociale praksiser(Giddens;82;1979).....	93
Fig.6. Marginaliserings- og refleksivitetstyper i relation til tillid.....	108
Fig.7. Aktør over for system i hhv. Giddens og Luhmanns forståelse af aktør-systemforholdet.....	110
Fig.8. Giddens utopiske realismes dimensioner	127
Fig.9. Den diakrone analysestrategi	130
Fig.10. Inddeling i fleksible og ikke fleksible hhv. turister og vagabonder i den arbejdende	137
Fig.12. Ma , desintegrative relationer i systemintegration og den onde cirkel.....	138
Fig.13. Et arbejdsmarkedsperspektiv på skandinaviske forhold mellem system desintegration og social integration og fremsættelse af aktører.....	143
Fig.14. Tre typer af normativitetsbaggrund for forventninger om deltagelse hos hhv. aktør og samfund	149
Fig.15. Den dobbelte akse og den kommunikative trekant.....	153
Fig.16. Den lykkelige og den ulykkelige aktør, fleksibilitet, og kommunikationsmæssig praksis	163
Fig.17 Den fleksible kapitalisme og aktør.....	169
Fig.18. Sennetts fleksible kapitalisme og Baumans turister og vagabonder	176
Fig.19. Historiseringen af aktørers ma - og udstødsessituationer	182
Fig.20. Transitiv forløb i relation til den kommunikative trekant	208
Fig.21. Transitiv forløb i relation til den kommunikative trekant.....	213
Fig.22. Samfundsmæssige faktorer for 4 typer selvmord og samfundsmæssige faktorer	215
Fig. 23. Mertons typologi i feltet mellem konkrete forhold og abstrakt teori	222
Fig.24. Mertons typologi af individuelle tilpasningsmåder	226
Fig.25. Opnåelse af dissa gennem kommunikation.....	239
Fig.26. Forløb i normaliseringsteknik.....	266
Fig.27. Epoker i socialpolitikens udvikling.....	298
Tab.1. Marginalgruppen i forhold til 4 andre grupper med forskellig tilknytning til arbejdsmarkedet.....	59
Tab.2. Ønsker om beskæftigelse inden for samme område.....	263
Tab.3. Modtagelse af vejledning og rådgivning hos AF og a-kasse.....	282
Tab.4. Tilstrækkeligt tilbud til personer der har svært ved at finde beskæftigelse..	284
Tab.5. Fordeling af årsager til offentlig forsørgelse- Antal indkomst-overførselsmodtagere. Helårspersoner. 1994-1998. 15-66 år	286
Tab.6. Beskæftigelsessituationen på interviewtidspunktet, efter den primære årsag til overførselsindkomst	287
Tab.7. Arbejdsløshed for uddannelsesgrupper, 1998.....	289

Indledning

Marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*) er et spændende emne! Jeg føler mig provokeret til at fremføre netop denne konstatering som indledningens første sætning. I løbet af de sidste 3 år har adskillige mennesker med forskellig baggrund spurgt mig hvad jeg for tiden beskæftiger mig med. Mit svar om at jeg arbejder med *ma*, har for det meste fremkaldt reaktioner i retning af: Sikke et tungt emne. Jeg vil derfor gerne anvende en del af indledningen til at anskueliggøre min modsatte opfattelse af *ma*, nemlig at det socialvidenskabeligt set drejer sig om et vældig spændende emne. Dernæst vil jeg fremhæve den aktuelle samfundsmæssige betydning af undersøgelsesgenstanden: *ma*.

Hvorfor kan *ma* mon umiddelbart opfattes som et tungt emne? Forklaringen på denne opfattelse af *ma* som et tungt og kedeligt emne ligger bl.a. i den omstændighed, at i løbet af 1990'erne har begrebet marginalisering optrådt i den samfundspolitiske debat som en betegnelse på forhold hvor en del mennesker bliver skubbet til side, og hvor marginal position bliver synonymt med svag position. Derfor kan det umiddelbart forekomme lidet interessant at beskæftige sig med det fænomen – marginalisering - hvor en del aktører henvises til udkanten af den scene, hvor spillet handler om at deltage i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Fokus rettes mod deltagende aktører og ikke mod dem der er på vej ud mod udelukkelse eller allerede er udelukket fra spillet.

En gennemgang af avisrubrikkerne hvor den offentlige sfære får kendskab til bestemte folks jubilæer kan hurtigt gøre det klart for enhver at man aldrig fejrer f.eks. en aktørs 20 års jubilæum som førtidspensionist eller et 5 års jubilæum som langtidsledig. Den umiddelbare holdning kan være, at det jo er markedets kræfter, der bestemmer hvem der er på scenen og på hvilke betingelser. Hvis det dog var så enkelt, at spillet om deltagelse i produktionen og reproduktionen af samfundets materielle og åndelige værdier alene kunne blive og er blevet afgjort af markedskræfternes mekanismer og udvælgelseskriterier, ville *ma* være et ret kedeligt emne. Spillet om deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling er dog meget mere spændende end som så, ikke mindst af den årsag at det historisk set handler om en deltagelse – fra aristokratens i oldtidens Grækenland til rengøringsassistentens i det 21. århundredes velfærdsstat – i en samfundsmæssig praksis: den samfundsmæssige arbejdsdeling, som udgør den vigtigste forudsætning for eksistensen af det fællesskab som et givet samfund er, og derfor kan en opfattelse af ikke at være deltagende være udslags-givende for både de aktører, der befinder sig på scenens udkant, og for selve det totale spil som hedder samfundet.

Denne afhandling handler generelt om at: 1) deltagelsen hverken alene kan instrueres af markedskræfterne eller alene bero på staten som instruktør, og 2) i sær i de situationer hvor deltagelsen bliver problematisk, kan hverken aktøren alene eller de regler og de ressourcer, der danner den strukturelle baggrund for spillet om deltagelse, alene udgøre en løsning på deltagelsesproblemet. Deltagelsen kan formes kommunikationsmæssig – antages det her.

På et højt teoretisk plan kan *ma* således anskues som et spørgsmål om hvorvidt størrelserne i de to dikotomier: *stat/marked* og *aktør/struktur* kan kommunikere med

Indledning

hinanden. Jeg fremhæver disse to dikotomier for ikke udelukkende at pege på de grundlæggende abstrakte størrelser som gør sig gældende i det kommunikationsmæssige fænomen som *ma* udgør. Ved at øjeblikkelig at anføre at relationen mellem *stat* og *marked* er af sekundær betydning i dette arbejde, afgrænses dette arbejdes tilgang til *ma*. Denne afgrænsning skyldes i høj grad den omstændighed at *ma* i denne forbindelse skal analyseres sociologisk. Det kan nemt kræve en lang diskussion at argumentere for hvilke afgrænsninger generelt ligger i den sociologiske disciplin, og hvad en sociologisk analyse af et fænomen som *ma* partikulært skal afgrænses til - sammenholdt med en anden samfunds-videnskabelig disciplin. I **kap. I og II** – og til dels indledende i de næste sider - bliver der diskuteret en afgrænsning af og et bud på en bestemt sociologisk tilgang til et fænomen som *ma*. Her skal der blot fremhæves at interessen samler sig om kommunikationsmuligheder netop i relationen mellem *aktør* og *struktur*, og ikke mellem *stat* og *marked*. Dels fordi størrelserne *stat* og *marked* og deres indbyrdes relation, generelt først og fremmest hører til den politologiske og den økonomiske disciplins domæne. Det er dér hvor objektive årsager til *ma* primært skal søges og forklares, mens den sociologiske tilgang i første række interesserer sig for sociale følger af og eventuelle sociale løsningsmuligheder for *ma*-fænomenet. Dels er relationen *aktør-struktur* her af primær interesse, fordi det er i dette spændingsfelt mellem *aktør* og *struktur* at den endelige kommunikationsmæssige formning af deltagelsen – spillet om deltagelsen - finder sted.

I forbindelse med min efterfølgende refleksion over hvorvidt *ma* er et tungt emne, har jeg fundet frem til to tyngdepunkter, som kan gøre sig gældende når man foretager en generel betragtning over den forskning man udøver: 1) *Det spændende* som kan relateres til selve ens egen disciplin og 2) *det vigtige* som kan relateres til samfundet.

I det første tilfælde kan man på en vis måde tale om faglig egoisme, fordi man først og fremmest bruger undersøgelsesgenstanden til at forny bestemte spørgsmål inden for ens egen disciplin. Sociologisk teori kan være meget generel og af et højt abstraktionsniveau. Endda sociologerne selv kan være kritiske over den sociologi som forekommer dem abstrakt. Det spændende ved et emne er, når det kan anvendes til at bringe en teoretisk tilgang der er højt abstrakt – og som sagt endda bliver kritiseret af nogle for at være abstrakt, som f.eks. Giddens' strukturationsteori - ind i et samspil med det konkrete, som netop det udvalgte emne repræsenterer. Det abstrakte og det konkrete niveau kan i denne forbindelse komme til at komplementere hinanden. Undersøgelsesgenstanden tjener her snarere som en udfyldning af en teoretisk og metodemæssig problemstilling. I dette arbejde kan *ma* bl.a. fungere som en substans til at konkretisere forholdet mellem *aktør* og *struktur* inden for det teoretiske perspektiv, som udgøres af de højt abstrakte tilgange som strukturationsteorien og teori om formning og social konstitution.

I det andet tilfælde: *Det vigtige* for samfundet, er det omvendt: det er den konkrete viden om fænomenet og en anvendelse af forskningsresultater der har den største betydning, som f.eks. en beskrivelse af givne faktorer der påvirker udbredelsen af *ma*, hvor sigtet er at man gennem et godt kendskab til givne forhold er bedre rustet til at diskutere og tage beslutninger mhp. forebyggelse og formindskelse af *ma*.

Indledning

Skal den genstand man vælger at undersøge være enten samfundsmæssigt vigtig eller fagligt spændende? Eller skal begge momenter gøre sig gældende? Én af de to præliminære bevæggrunde skal være til stede, mener jeg. Hvorfor ellers skal man påbegynde et arbejde hvor man engagerer såvel sin faglige baggrund som sin sjæl og krop? Både *det spændende* for disciplinen og *det vigtige* for *samfundet* ved forskning – i den her præsenterede forstand – kan hver for sig udgøre en relevant motivation og et udgangspunkt for forskning. Samspillet og overlapninger mellem disse to momenter: det fagligt spændende og det samfundsmæssigt vigtige kan i sig selv udgøre et emne for et selvstændigt arbejde. Alligevel fremhæver jeg dette forhold mellem det faglige spændende og det samfundsmæssige vigtige fordi jeg som sagt har mødt andre mennesker, der umiddelbart oplever *ma* som et tungt emne. De efterfølgende tanker dette har vakt hos mig har ført til netop den omvendte opfattelse af *ma*, nemlig at *ma* både er et spændende og vigtigt emne.

Det spændende

Opfattelsen af et emne som spændende kan være subjektiv. Den kan dog også være objektiv i den forstand at den bliver et resultat af en praksis, hvor det abstrakte teoretiske på den ene side og det konkrete på den anden side på en udtalt måde konfronteres med hinanden. Det er en konfrontation som skal anskues i et perspektiv af forskningsprocessens semiotik: ”I *erfaringen manifesteres en genstandsform, i refleksionen eller den analytiske bearbejdelse manifesteres en tegnform*” .(Broch, 1995). Erfaringens genstand omsættes til tegn inden for en given teoretisk sammenhæng. F.eks.: En given aktør har oplevet, at han ikke er blevet hørt under en samtale på et arbejdsformidlingskontor. Denne erfaring af en situation (her =genstand) kan så blive omsat til betegnelser som indgår i en teoretisk sammenhæng, der handler om kommunikation mellem aktør og regler og ressourcer, deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling, m.m. I dette samspil mellem på den ene side den partikulære erfaring som bliver omsat til tegn, og på den anden side den teoretiske sammenhæng som de givne tegn er en del af, er der en chance for at eksplorere det mulige som håndgribeligt enten kun svagt er til stede eller slet ikke eksisterer. Det mulige eksisterer nemlig i denne forbindelse enten i det partikulære eller i det teoretiske. (hvad angår det mulige anskuet på baggrund af det teoretiske er dette under den forudsætning at en sociologisk teori altid i højere eller mindre grad skal reflektere faktiske forhold). Bl.a. er fremhævelsen af en mulig forvandling fra *sagsbehandler* til *velfærdsydelsesarbejder*, som diskuteres i kap. V og VI, et eksempel på det mulige begrundet i dette tilfælde i både partikulære forhold og i en teoretisk betragtning. Det spændende handler således om det eksplorative moment, som i denne forbindelse betyder at man undersøger en mulighed for enten nyskabelse eller en modalitet, som udgør en given forandring i relation til det eksisterende. Man kan i denne forbindelse anskue en given forskning, som et diskursbidrag, der artikulerer det mulige, hvor det mulige som sagt skal basere sig på det teoretiske og det konkrete. Den forskning som dette arbejde udgør kan således betegnes som eksplorativ.

Sociologien skal generelt ikke kunne bidrage til konkrete løsninger af samfundsproblemer, da sådanne løsninger må tage deres udgangspunkt i en demokratisk

Indledning

politisk beslutningsproces. Jeg opfatter den sociologiske disciplin som grundlæggende værende hverken en normativ eller en deskriptiv videnskab. Derimod er den en reflektiv disciplin, der kan bidrage til de reflektive processer som et moderne demokratisk samfund kendetegnes ved. Men den sociologiske refleksivitet indebærer både beskrivelse og forklaring. Derfor mener jeg bestemt ikke, at den forskning der ikke er på opdagelse af modalitetsmuligheder skulle være mindre relevant end den forskning der er eksplorativ i den førnævnte forstand. Den egentlige reflektive karakter af sociologien kan ikke desto mindre i givne tilfælde alligevel udgøre en mulighed for at levere et mere direkte og konkret bidrag til afhjælpning af aktuelle problemer. Det handler netop om et bidrag som ikke alene kan fungere som en diskurs blandt andre diskurser, der tilsammen danner et grundlag for den demokratiske politiske proces. Det handler om et bidrag som ikke alene beskriver og forklarer – men som ligeledes kan udgøre en påpegning af logiske tænkemåder (konstruktioner), som baserer sig på et realistisk kritisk grundlag. Det handler således om den eksplorative tilgang.

Argumentationen om og en erkendelse af *ma* som et kommunikationsmæssig fænomen i et givet samfund inden for en given historisk kontekst udgør i denne forbindelse en viden, der ikke er lig med absolut sandhed. Den er dog relativt sand. For det første, som allerede bemærket, er den relateret til et givet samfund og en given tid, og for det andet er den relateret til mulige andre erkendelser af samme fænomen, hvis argumentation muligvis kan være stærkere, bl.a. i kraft af et mere overbevisende samspil mellem den abstrakte teoris niveau og de konkrete forholds niveau. Det er i et møde med andre erkendelsesforsøg og konstruktiv kritik at en erkendelses relative sandhed kan be- eller afkræftes eller modificeres. En eventuel bekræftelse vil alligevel ikke kunne gøre den relative sandhed til en absolut sandhed, da en ny historisk kontekst kræver en ny erkendelse af det givne fænomen. Med disse lige fremsatte afgørende forbehold mener jeg at sociologien – netop når man kan begrunde det spændende i forskningsprocessen – kan prætere til at finde frem til sandhed. Dette skal ikke opfattes som hovmod, men som en erkendelse af at den forskning man driver er vigtig. Det er en erkendelse af at ens disciplin har flere anvendelsesniveauer at gøre sig gældende på, hvor den eksplorative forsknings perspektiv handler om at finde frem til ægte muligheder.

I forløbet af denne PhD-afhandling har jeg som allerede antydnet fundet det mere og mere spændende at arbejde med *ma*. Mens bevæggrunden til at begynde arbejdet med *ma* har været *det vigtige* ved emnet, dvs. en præliminær opfattelse af det vigtige for samfundet ved *ma*, så er der i løbet af den proces, som har ført til formuleringen og underbygningen af hovedtesen - nemlig at *ma* er et kommunikationsmæssig fænomen - fremkommet *det spændende* ved *ma*. Fordi det spændende jo handler om at være på opdagelse og eksplorere bestemte sider ved *ma*, nemlig de træk der gør denne type af marginalisering til et fænomen af kommunikationsmæssig art. Fremlæggelsen af dette arbejdes hovedtese - på basis af givne konkrete forhold, herunder forskerens partikulære livserfaring – kan umiddelbart tilskynde én til spontant at spørge: hvad i alverden er det der gør marginalisering på arbejdsmarkedet til et kommunikationsmæssig fænomen? Er *ma* ikke et spørgsmål om arbejdspladser, arbejdsløshedsbekæmpelse, arbejdskraftkvalificering/-uddannelse? Er det ikke et spørgsmål om sociale følger af *ma*? Sådanne spørgsmål er naturligvis relevante. At

Indledning

anskue *ma* som et fænomen af kommunikationsmæssig art, indebærer imidlertid en begrundet abstrahering fra en række forhold, bl.a. de lige nævnte. Denne abstrahering kræver en substantiel argumentation, som kan henvise til de kvalitative og de kvantitative forhold der underbygger abstraheringen: *ma* er et kommunikationsmæssigt fænomen. Disse konkrete forhold påpeges allerede i **kap. I, II og III**. Det er dog først **kap. IV og kap. V** der mere konsekvent er empirisk orienteret.

Som samfundsforsker begynder jeg med min egen oplevelse af og en erfaring med kommunikation mellem aktør og samfund. I denne erfaring og i denne efterfølgende teoretisering af denne erfaring – i høj grad præget af min teoretiske ballast – konstruerer jeg en bestemt gestaltning af *ma* –dvs. *ma* fra at være et emne hermed bliver til et fænomen i kraft af, at der fremlægges en given beskrivelse af *ma*. (*ma* som: den dobbelte - aktørens og strukturens - akse, der indgår i den kommunikative trekant, transitive perioder, et aspekt i den fleksible kapitalisme, m.m.). Temaet *ma* bliver fremstillet som et kommunikationsmæssigt fænomen gennem – fra givne teoretiske synsvinkler – at iagttage og påpege konkrete situationer, hvor den kommunikationsmæssige faktor kan anskues som udslagsgivende.

I kap. I og II beskrives den metateoretiske baggrund for antagelsen om den kommunikationsmæssige faktors afgørende betydning for *ma*-fænomenet. I denne forbindelse dukker der også et sociologisk interessant moment op af metodemæssig art; forskerens livserfaring inddrages her manifesteret som en delfaktor i opbygningen af den udgangsgivende antagelse. Generelt lægges der i **kap. I og II** op til et spørgsmål om en mulighed for fremsættelsen af det enkelte menneskes partikularitet over for strukturelle forhold.

Kap. III lægger op til og slutter med en definition af *ma*. Spillet om deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling anskues som fjernelses- og tilnærmelsesproces, hvor en bestemt forståelse af *magt* gør sig gældende. I den teoretiske belysning og definition af *ma* bliver således *proces*, forstået i forlængelse af den formale sociologi hos Wiese, og *magt* i Giddens' forstand, omdrejningspunkter. **Kap. III** udgør ligeledes en teoretisk diskussion, som lægger grund for en typologisering af marginaliseringsfænomenet. I denne forbindelse bestemmes *ma* som historisk type af marginalisering. Dernæst sættes typologiseringen af marginalisering i relation til den reflektive modernitet og dens udfoldelsesfelter: det psykologiske, sociale og abstrakte felt. Den reflektive modernitet indebærer spørgsmål om *tillid* samt *forventning* og *forpligtelse*. Der konkluderes at *ma* kræver en socialt åben abstrakt refleksivitet. Ved at støtte sig til Sennett påpeges relevansen af institutionalisering af denne refleksivitet i forbindelse med *ma*-situationer. Samtidig relateres begrebet *den fleksible kapitalisme* til *ma*. I denne forbindelse fremtræder den enkelte aktørs relevansstruktur/partikulære livserfaring/biografi som en vigtig faktor; den fleksible kapitalisme kan nemt medføre flere transitive perioder i aktørens liv, dvs. flere overgange fra den ene praksis til den anden, der indebærer flere fjernelses- og tilnærmelsesprocesser. Der er således flere faresituationer for marginalisering, inklusive *ma*.

Ma forstås således generelt ud fra de to konceptualiseringer af tendenser i de sidste 30 års samfundsmæssige udvikling: den fleksible kapitalisme og den reflektive

modernisering. Begge tendenser udgør en udfordring for aktørens formning og sociale konstitution som deltager i den samfundsmæssige arbejdsdeling. **I kap. III** påpeges det at risikoen for manglende samfundsanerkendt deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling er af en anden art end mange andre risikoer som konceptet risikosamfundet omfatter. Denne distinktion bygger på den her allerede nævnte typologisering af marginalisering. *Ma* defineres som både objekt- og subjektsidens uopfyldte forventninger til deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Der præsenteres konceptet *den kommunikative trekant* bestående af tre elementer: aktør, struktur og historiseringen, hvor velfærdsydelsesarbejderen som mediator og vidne spiller en vigtig rolle i historiseringen af *ma*-situationen. Antagelsen er at historisering/bevidstgørelse af *ma*-situationer kan tilskynde til, og hermed bidrage til forebyggelse af fjernelse fra deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling.

De empiriske forhold fremtræder som allerede påpeget også i **kap. I, II og III**. På den anden side består **kap IV og V** ikke kun af beskrivelser af konkrete forhold, men indeholder også teoretiske momenter, bl.a. typologisering af adfærdsmønstre i relation til deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling, som præges af den fleksible kapitalisme, samt anførelse af koncepterne *transitive perioder* og *normaliseringsteknologi*. Hermed vil jeg pointere at et samspil mellem teori og empiri finder sted i alle kapitler, hvilket også reflekterer den metateoretiske tilgængelighed af teori som en uadskillelig del af den sociale praksis.

Dette arbejdes opbygning afspejler den kommunikative trekants tre elementer: aktør- og struktursiden samt selve det kommunikationsmæssige refleksive forhold, som går ud på at historisere den givne *ma*-situation. **Kap I, II og III** lægger teoretisk grund til forståelsen af samspillet mellem disse tre elementer: aktør, struktur og selve kommunikationsforholdet. **Kap. IV, V og VI** fremstiller af analytiske grunde hver for sig disse tre elementer, der dog i alle kapitler er med til at levere udsagn om det spil, der kan betegnes som et drama om deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Man kan kalde det for et sociologisk set velkendt og gammelt drama, når man tænker på E. Durkheims store værk ”De la division du travail social”, 1893.

Det vigtige

Durkheim påpegede den anomiske og den påtvungne arbejdsdeling, som handlede om manglende regulering af tilgangen og realisering af overordnede samfundsmæssige værdier, f.eks. lighed i processer, som danner grundlag for deltagelsen i arbejdsdelingen. Disse mangler hang sammen med et manglende relevant og udbredt uddannelsessystem som et vigtigt led i kvalificeringsprocessen. Den sociale arv var en afgørende faktor i muligheden for at placere sig i den sociale arbejdsdeling. Således pegede Durkheim - ligesom Marx - på de strukturelle forhold og de givne systemers funktionsmåde som en afgørende forklaring på en sygelig og påtvungen arbejdsdeling. Det bemærkelsesværdige hos Durkheim er, at han ikke tillagde arbejdsløshedsfænomenet nogen større vægt. Begrebet arbejdsløshed var slet ikke med i hans analyse af den samfundsmæssige arbejdsdeling. Man kan antage at i begyndelsen af 1890'erne, i perioden lige efter den ekspansive fase af den kapitalistiske industrielle udvikling, var erfaringer med arbejdsløsheden endnu ikke så udtalte, som de blev det under 1930'ernes økonomiske krise. Durkheim anså som

Indledning

sagt ikke arbejdsløsheden som én af de vigtige årsager til det han selv kaldte en sygelig arbejdsdeling. Marx opererede med begrebet *reservearmé*, som omfattede de arbejdsløse. Arbejdsløsheden fremtræder hos Marx som et aspekt ved et kapitalistisk arbejdsmarked, men i Marx' forståelse af den samfundsmæssige arbejdsdeling var det privat ejendom, klassesdeling, udbytning og fremmedgørelse som var afgørende momenter i udviklingen af den samfundsmæssige arbejdsdeling, mens arbejdsløsheden i denne forbindelse var en sideeffekt.

Jeg nævner disse to tilgange til arbejdsløshed hos Durkheim og Marx, idet man i 1990'erne har anskuet selve den manglende deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling som en mulig selvforstærkende faktor, der således kunne gøre sig gældende i formningen af deltagelsen. Det vil sige at i dag er *ikke-deltagelse* ikke længere så meget et resultat af manglende regulering og værdigrundlaget samt sociale bindingers virkning som spændetrøje som det var tilfældet i Durkheim's tid; hhv. er det danske arbejdsmarkedet jo velreguleret og lønarbejde som en vigtig kilde til social anerkendelse er yderst intakt. Samtidig er uddannelsessystemet og adgangen til det blevet væsentligt udvidet. Derfor spiller den sociale arv og køn generelt set ikke den samme afgørende rolle som de gjorde i Durkheims tid. F.eks. er kvindernes erhvervsfrekvens steget fra 35 i 1940 til 67 procent i 1995. (Der skal understreges at det er en relativ frigørelse fra sociale bånd/social arv som her tales om, da social arv herunder bl.a. en given etnisk baggrund fortsat kan gøre sig gældende for f.eks. valg af højere uddannelse.) Det nye er, at *ikke-deltagelse* på een gang indebærer en mulighed og en fare: en mulighed for at bruge *ikke-deltagelse* til at kvalificere sig til en ny selvvalgt beskæftigelse/deltagelse og en fare for enten fastlåsnings og klientgørelse i forhold til velfærdsstatens overførselsindkomster.

Durkheim (1893) var også forsigtigt optimistisk: "*Hvor betydelige de fremskridt end måtte være (fremskridt i kampen om ligheden i kampens ydre vilkår, min tilf.)', som er blevet gjort i denne retning, giver de sandsynligvis kun en svag idé om dem, der vil finde sted i fremtiden.*" (1893:2000;337). Dette givne fremskridt i *ligheden i de ydre vilkår*, nemlig at *ikke-deltagelse* kan udgøre et springebræt til en *ikke påtvungen deltagelse* - kunne Durkheim kun have en svag idé om, som han selv erkendte det. Men det, at dette fremskridt også kunne indebære en fare for en fastfrysning i *ikke deltagelse* var endnu sværere at forudsige.

Durkheim var overbevidst om at der ville komme mere retfærdighed, baseret på det ideal, som han betegnede som *spontanitet i det organiserede samfund*; individet kunne som et udtryk for frihed løsrives fra de sociale bånd, som virkede som hæmsko og bandt ham/hende til bestemte sociale positioner, for så at få en plads/en funktion inden for samfundets organiske solidaritet. Mens Marx havde et ideal om et samfund – en »association« – af frie producenter, som bevidst og på demokratisk vis regulerer deres indbyrdes forhold, så introducerede Durkheim et ideal om den organiske solidaritet, hvor mennesker nyder den spontanitet der "*ikke blot forstås som en mangel på enhver form for udtrykkelig og formel vold, men alt det, som kan hindre, selv indirekte, den frie udfoldelse af de sociale kræfter, som enhver har i sig. Spontaniteten forudsætter såvel, at individerne ikke ved magt er henvist til nogle bestemte funktioner, som der ikke er nogen hindring, af hvad art den end måtte være,*

Indledning

for at de kan indtage en plads i den sociale sammenhæng som står i forhold til deres evner.” (ibid;334)

Durkheim var forudseende da han fremhævede: ”*Samfundet føler sig forpligtet til at gøre plads til alle evner, som fortjener det, og det anerkender uretfærdigheden af en underlegenhed som man ikke personligt har fortjent. Men som endnu bedre udtrykker denne tendens, er den i dag så udbredte opfattelse, at ligheden mellem borgerne hele tiden bliver større, og det er retfærdigt, at den bliver større. En så almindelig opfattelse kan ikke være en ren illusion, men bør på en klar måde udtrykke et eller anden aspekt af virkeligheden. På den anden side, eftersom arbejdsdelingen medfører en stadig større ulighed, kan den lighed, som den offentlige bevidsthed således hævder nødvendigheden af, kun være den, som vi har omtalt, dvs. ligheden i kampens ydre vilkår*” (ibid;336). Man kan konstatere - selv ved blot at påpege kvindernes erhvervsfrekvens der i et så afgørende omfang er blevet forøget - at kampen om *ligheden i kampens ydre vilkår* i de sidste 100 år i et samfund som det danske har været succesrig. Alligevel er denne kamp ikke endt med en ubetinget succes. Den aktuelle politiske tale om *rummeligt arbejdsmarked* for alle eller *mennesket foran systemet*, taler sin tydelige sprog om, at kampen om ligheden i ydre vilkår og spontanitet er langt fra at være vundet. Denne kamp er ikke vundet bl.a. pga. *ma*-fænomenets kompleksitet (jf. især **kap. II og III**) som i høj grad beror på de før nævnte forhold: 1) dobbeltheden i *ma*-fænomenet, at det på den ene side udgør en mulighed for frihed og på den anden side en fare for klientgørelse og fastlåsthed, og 2) den allerede nævnt ufuldendte lighed i ydre vilkår som i Durkheims tid var hovedproblemet.

Dette arbejde skal bl.a. fremhæve, at *deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling*, især i tilfældet når deltagelsen ikke er realiseret som *samfunds-ankendt deltagelse*, på en udslagsgivende vis kan være bestemt af velfærdsstatens formidlingsindsats og generelt velfærdsstatens optræden som struktur (regler og ressourcer) over for aktøren. Denne formidlings udfoldelsesrammer og kvalitet, samt erkendelsen af at udgøre en part i et kommunikationsmæssig forhold kan være udslagsgivende for deltagelse. Man kan her se, at det spændende ved *ma* (aktørstruktur forholdet) og det vigtige ved *ma* (*ma* som et modpol til idealtype hos Durkheim: den spontane samfundsmæssige arbejdsdeling) går hånd i hånd.

En markant del af **kap. IV** baserer sig på en fortælling om Carlsberg-bryggeri-arbejderen Jan, som netop er et godt eksempel på hvor på en udslagsgivende vis et menneske endnu for 50 år siden var bundet af sine sociale bånd, og hvordan allerede den næste generation, nemlig Jans børn fik afgørende bedre muligheder for at bestemme deres arbejdslivsforløb, m.a.o. hvor væsentligt mindre deres levevej er blevet bestemt af den påtvungne arbejdsdeling i Durkheims forstand. Dog er Jans livshistorie i denne forbindelse først og fremmest et eksempel på den nye form for strukturel udfordring. Durkheim indrømmede selv at han kun kunne have en svag idé om hvilke nye opgaver der ville komme i forbindelse med udvidelsen og vedligeholdelsen af *ligheden i kampens ydre vilkår*. Sennetts påpegning af den fleksible kapitalisme som en ny form for markedsøkonomisk betingede krav til menneskers tilpasningsevner udgør her en forståelsesramme for den nye udfordring i kampen om ligheden i de ydre vilkår. Allerede Marx kunne i det 19. århundredes

Indledning

kapitalisme observere arbejdsmarkedets krav om fleksibilitet. Men de krav om fleksibilitet som i slutningen af det 20. årh. rejses i en markedsøkonomi der forvaltes af velfærdsstaten på mange måder - netop fordi ligheden i kampens ydre forhold også har været succesrig - er anderledes. Den perfekte spontanitet, som Durkheim anså som en konsekvens af den absolutte lighed i kampens ydre betingelser, er ikke blevet gennemført – men denne spontanitet er i et markant omfang blevet en realitet. Da jeg - for at tage et eksempel på en generation efter bryggeriarbejderen Jan – interviewede en ung kvinde, var der her tale om et menneske som efter en selvvalgt afbrydelse af et pædagogstudium, havde taget et rengøringsjob for at spare til en lang rejse til Sydamerika, og hendes plan var senere efter rejsen at komme på en forfatterskole. Selv hvis realiseringen af hendes plan gik i vasken, kan den forholdsvise lighed i kampens ydre betingelser – i et samfund som det danske – medføre, at hun fortsat kan vælge andre livsveje/en anden position i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Men bl.a. disse valgmuligheder kan, som allerede nævnt, udgøre en fare for det som Z.Bauman betegner vagabondisering og det som R. Sennett opfatter som en fare for nedsmeltning af den menneskelige karakter. M.a.o. kan en manglende forankring, kontinuitet og stabilitet i den afgørende sociale praksis, som *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (dissa)* udgør, kort sagt medføre alvorlige følger på aktørsiden. På struktursiden kan der være tale om social polarisering og desintegration. Al denne fare udgøres endnu i højere grad af de krav om fleksibilitet som markedsforholdene er rammen om, end de fælder som valgmulighederne også kan medføre. Samtidig er der fortsat – de var velkendte i det 19. årh. – konjunkturt bestemt tilpasninger af arbejdskraftens størrelse inden for de givne produktions- og serviceområder. Så på trods af betydelige landvindinger i kampen om i ligheden i de ydre vilkår er *dissa* fortsat problemfyldt for en betydelig del af befolkningen. Det er dog ikke så meget patologisk og påtvungen arbejdsdeling som er problemet, men netop marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*). I 1990'erne er en markant del af befolkningen i den erhvervsaktive alder blevet afskåret fra *dissa*, (her samfundsanerkendte = man får overenskomstmæssig løn), og i stedet bragt i *ma*-situationer.

Jeg har lavet denne udflugt til Durkheim og Marx som en indledning til påstanden om vigtigheden af dette drama om deltagelse – hvordan man nærmer sig eller fjerner sig deltagelsen. Denne vigtighed beror på, at dramaet fortsat kan anskues inden for en forståelse af centrale begreber i Durkheims hovedværk og i Marx forståelse af produktionsforholdene. Vigtigheden af *ma* som et kommunikationsmæssig fænomen hænger dog først og fremmest sammen med de historiske erfaringer, som man har høstet i tiden efter Marx og Durkheim. Erfaringerne har vist at et tab af kontrol med *ma*'s udbredelse og/eller en ikke adækvat håndtering af den eksisterende udbredelse kan medføre fare for samfundets demokratiske funktionsmåde; en ukontrollabel *ma* kan medføre social polarisering, hvormed den sociale struktur alvorligt kan begynde at knage i fugerne. Der kan opstå politiske kræfter, som kan udnytte situationen og ty til ikke demokratiske løsninger.

Udbredelsen af *ma* kom i kølvandet på 1970'ernes økonomiske krise og *ma* er gradvis vokset og har siden hen holdt sig på et forholdsvis højt niveau, som man har været vidne til i 1990'erne. I 2001 regner man med 850 000 overførselsindkomstmottagere (disse tal omfatter personer der er arbejdsløse, kontanthjælpsmodtagere, på

Indledning

revalidering, efterløn, sygedagpenge, aktivering og orlov, førtidspensionister; i 1994, 1995, 1996 og i 1999 var der hhv. præcis 1 046 000, 1 026 000, 1.003 000 og 900 000). M.a.o.: den del af befolkningen i den arbejdsdygtige alder der enten midlertidigt, i længere perioder eller permanent ikke har kunnet skaffe sig indkomst på det ordinære arbejdsmarked er blevet sikret de overførselsindkomster hvis udbredelsen er ét af resultaterne af den velfærdsstats-udvikling, som har fundet sted i efterkrigstiden. Det er denne udbredelse af *ma* der i løbet af de sidste 10 år har medført at marginalisering er blevet et vigtigt samfundspolitisk og sociologisk begreb.

Selv om marginalisering er et forholdsvis gammelt sociologisk begreb, som kan føres tilbage til den formale sociologiske interesse for gruppertilknævninger, så har det ikke før 1990'erne fremtrådt i de sociologiske værker blandt de centrale begreber. Marginalisering har stået i skyggen af begreberne: klasse, status, gruppertilknævning og social afvigelse, og helt tilbage til Marx optræder marginalisering i forbindelse med proletariatsbegrebet. Disse begreber har været afgørende for konceptualiseringen af de forhold mellem mennesker, hvor social distance gør sig gældende. I 1990'erne bliver begrebet marginalisering aktuelt. Det anskues som en proces og ikke som en fikseret tilstand og det er på baggrund af denne erkendelse at *ma* analyseres og defineres i dette arbejde. Den kommunikationsmæssige faktor i *ma* som proces, betragtes her som en mulighed for bevægelse mod deltagelse. Denne mulighed hviler på den omstændighed der ligger i det som hos Gadamer fremstår som ægte samtale. Det er forståelsen af 'sagen', af fænomenet som står i den ægte samtales centrum, og som historiseres i og med at begge parter – aktørens og strukturens - nutid og datid formidles. Dette forhold diskuteres i **kap. VI**.

Det spændende er her som sagt en mulighed for konkretisering af den højt abstrakte teoretiske erkendelse af aktør-struktur forholdet som ligger strukturations- og formningsteorien. Det er en konkretisering i form af en samtale/flere samtaler mellem aktøren i en *ma*-situation og strukturen, hvor den sidste, som allerede nævnt, repræsenteres/formidles af et menneske, der - antages der her - må forvandles fra sin hidtidige udtalte sagsbehandler-funktion til sin nye manifesterede funktion som velfærdydelsesarbejder. Der er tale om et behov for fusion mellem aktørens og strukturens horisonter. Rammen for denne fusion er den foranstaltning, der her betegnes som den kommunikative trekant.

Det vigtige for samfundet er her at samtalen handler om bevægelse mod en praksis som for både aktør og struktur er afgørende, nemlig deltagelse i *den samfundsmæssige samfundsanerkendt arbejdsdeling (dissa)*.

En varm tak

Her til sidst i indledningen men ikke mindst skal jeg takke de mennesker der umiddelbart har haft betydning for udformningen af dette arbejde, og dette arbejdes spændende forløb og indhold - sådan som jeg selv har oplevet det. Først og fremmest rettes en varm tak til min vejleder, Herman Schmid. Da jeg på et tidspunkt i 1998 - det år forløbet startede - præsenterede Herman for en artikel om arbejdsløshedsfænomenet, jeg tidligere havde skrevet, konstaterede han kort og godt: sådan kan du ikke gribe det an, når det handler om et PhD-arbejde. I stedet for min anvendelse af den klassiske sociologi til at fremføre et ”frontalt angreb på arbejdsløshed som et samfundsmæssigt omsiggribende fænomen” - som artiklen var et udtryk for - blev vi enige om at emnet skulle være mere specifikt, og det blev til *marginalisering på arbejdsmarkedet (ma)*. Herman påpegede, at der foreligger et rigeligt materiale - teoretisk og empirisk - om *ma*. Jeg skulle bare tage fat i. Da min sociologiske ballast i høj grad består i at tænke i formningsniveauer - niveauet som ligger under aktøren: redskaber og tegn, aktørens eget niveau, som er handlingsniveauet rettet mod rollepartnere, samt det niveau som ligger over aktørens: samhandlingens og historiens niveau - hvilket er en del af den formningsteoretiske baggrund jeg er blevet undervist på Sociologisk Institut i København - blev de første sider jeg skrev om *ma* et forsøg på at placere marginalisering på det historiske, civilisatoriske, formale og eksistentielle niveau. Den litteratur jeg fik fat i, indeholdt nemlig ikke nogle forsøg på noget, som kunne ligne en sådan bestemmelse af marginalisering. Herman mente at jeg godt måtte skrive i denne retning. Det var opmuntrende og spændende, fordi dette indebar en mulighed for en tilgang, som kunne tilføje noget nyt til det eksisterende. I 1998 vedtog man aktiveringsloven og i den offentlige debat begyndte der dukke kritiske røster op om den mulige tvang, som denne lovs implementering kunne medføre i en del af tilfældene. Der tegnede sig i denne forbindelse - sociologisk abstrakt tænkt - en given relation mellem aktører og de regler og ressourcer, som Giddens jo kort og godt betegner ’struktur’. M.a.o.: det var en mulighed for en konkretisering af en højt abstrakt teori - strukturationsteorien, som jeg siden slutningen af 1970’erne var meget optaget af. Mens Tom Broch’s formningsteori for mig udgjorde en brønd fyldt med et systematisk studium af formning - en antropologisk tilgang til forståelse af mennesket som socialt væsen, som er blevet relateret til moderniteten, herunder givne historiske konteksters forhold - var strukturationsteorien en forklaring på de forhold som konstituerer moderne institutioner. Giddens teori har påvirket mig optimistisk på den måde, at den fremtoner aktøren; aktøren står her i relation til struktur - især når det gælder bestemte fænomener som *ma* - og kan hermed få indflydelse på sin situation, idet aktørens situation hverken er determineret af regler og ressourcer eller er voluntaristisk. Kan aktøren og strukturen konceptualiseres som to parter i et kommunikations forløb i en *ma*-situation? Denne optagethed af strukturationsteorien kunne dog hurtigt blive til en cul de sac. Jeg følte selv jeg begyndte køre i cirkler og at der var en krise i mit arbejde. Når jeg havde skrevet flere sider om dualitet, modalitet, etc., rettede Herman sin kritik: pas på du ikke bliver styret af din teori. Og så fik jeg fra Herman en bog af Ingmar Böök, som er en beskrivelse og teoretisering af en konkret historisk situation - den svenske velfærdsstats økonomiske stabilitets politik i slutningen af 1950’erne, dens påvirkning af daværende svenske ditto den danske aktiveringspolitik i slutningen af 1990’erne, og en given aktørs *ma*-situation.

Indledning

Men hos Böök var der ikke en teoretisk baggrund med som mhp. *ma* kunne bidrage til optimisme. Jeg har dog holdt fast ved den optimistiske gnist som ligger i både strukturations- og formningsteorien. Samtidig rettede Herman mit fokus mod det mere substantielle: De konkrete forhold inden for den givne kontekst – 1990ernes og specielt slutningen af dette decennium. Et vigtigt bidrag til konkretiseringen af den præliminære højt teoretiske tanke om at *ma* er et kommunikationsmæssig fænomen har været konceptet *velfærdsydelsesarbejderen*, som Herman har beskrevet i én af sine artikler. Dette fremgår tydeligt af de her fremlagte sider.

Da Herman i 1999 skulle til Europa-parlamentet meddelte der sig naturligt nok en bekymring hos mig om hvorvidt vores kontakt fortsat kunne bevares, så vi kunne mødes inden for et forholdsvis kort tidsrum, når jeg havde brug for en samtale. Imidlertid har jeg aldrig oplevet noget i retning af et stresset svar fra Herman. Der har altid været præcise beskeder: i de og de dage er jeg her og der, og så kan vi mødes den og den dag. Jeg kunne dog ikke tage fejl af hvornår Herman var bekymret for forløbet, da der gik længere tid uden at noget konkret kom på papiret. Det virkede ansporende: Nu må der ske noget... næste skridt på vejen til det endelige resultat. Herman har således virket som iscenesætter af de seks kapitler – for nu at holde mig i ånden af den drama-koncept, som indledningen formulerer i fremstillingen af dette arbejde.

Forløbet fra tanken om afhandlingens hovedtese, nemlig at *ma* er et kommunikationsmæssig fænomen, til en underbygning af denne tese, har været smertefuldt i den forstand at der, som før nævnt, har været tale om kriser i forløbet, bl.a. en tvivl om hvorvidt man kan tage en given faktor: den kommunikationsmæssige, og bestemme den som afgørende for fænomenet. Hvilket metateoretisk udgangspunkt kunne udgøre en forståelsesplatform for en sådan abstrahering fra andre, helt givet også vigtige faktorer? Jeg nævner denne omstændighed for den giver anledning til at jeg også i denne forbindelse skal sige tak til det miljø jeg er blevet en del af i de godt over tre år afhandlingsarbejdet har stået på. Jeg tænker på de PhD-seminarer på Institutet – nogle af dem arrangeret i samarbejde med Sociologisk Institut, KU - jeg har deltaget i. For mit emnefelts vedkommende har de været meget relevante og berigende. På foranledning af sådanne to PhD-seminarer har jeg netop kunnet overveje spørgsmålet om hvorvidt der er en metateoretisk begrundelse for at vælge en given faktor såvel som andre givne kritiske metodemomenter, i lyset af den kritiske realisme. Generelt har det været min oplevelse at instituttet har dannet en fin ramme for mit PhD-arbejde. Det givne faglige indhold som Institutet i denne givne periode har været rammen for har været relevant for mit arbejde. Jeg tænker her bl.a. på udgivelser af bøger: ”Sociologien om velfærd”, 1998, ”On Globalization”, 1998, og ”What Constitutes a Good Society?”, 2000, som hver for sig har haft inspirerende elementer for mit arbejde. Desuden har på Institutet befundet sig de forskere, J. Andersen og C.J.Kristensen, hvis arbejder i kraft af deres væsentlige indsats omkring 1990ernes danske marginaliseringsforskning, udgør en vigtig del af baggrunden for dette arbejdes forståelse af *ma*. Det har givet en rar fornemmelse.

Metodeeksperimentet: *Det Sociologiske Værksted*, der har været et bestemt empirisk element i afhandlingsarbejdets forløb, og som blev afholdt i et givet lokalt socialt

Indledning

miljø, blev støttet med stor tillid af Instituttet. Et uforbeholdent positivt svar på min henvendelse til Bent Greve om hans deltagelse i dette eksperiment, der som sådant indebar en vis risiko for fiasko, var meget opmuntrende. – Ja, hvis det kan gavne dit arbejde, så kommer jeg, svarede han. I denne forbindelse fik jeg også en hjælpende hånd fra Anni Greve der formidlede kontakten til én af værkstedets deltagere, Preben Brandt. Også en tak til alle deltagerne i Det Sociologiske Værksted, der med deres indlæg – både de forberedte og de spontane – har bidraget med en bestemt form for empirisk materiale som har muliggjort gennemførelsen af dette arbejde. Jeg vil også takke min kæreste, Inge Dinesen, for hendes flittige korrektur-læsning, og hendes ”men det forstår jeg ikke”, hvilket nok har bidraget til en reducere af den sprogforbistring en sociologs tekst sagtens kan plage sine læsere med.

KAPITEL I

METATEORI

”Det ’objektive’ resultat forudsætter en ’subjektiv’ perspektivering hos forskeren. Omvendt kan vi gennem kendskab om og indsigt i partikulære forhold i vores sociale omverden forme stereotyper om sociale forhold, forestillinger, som nok bygger på indgående kendskab til partikulære forhold, men som er vildledende, når de gøres gældende som repræsentativt kundskab om samfundsforhold i almenhed”. T. Broch; 1994;34.

”Videnskab som praksis sigter på en eller anden måde mod at påvirke, forbedre, modificere, manipulere – den virkelighed den selv er en del af”B.Danemark, m.fl.: 1997;35.

En kort strukturalistisk refleksion:



Man kan konstatere at hver eneste node i denne Bach's gigue udgør et partikulært system, hvis funktion er en forudsætning for det komplekse system af flere forløb som denne gigue er rammen for. Hver eneste node er her uundværlig. Derfor kan man også forsøge at forstå hele systemet ud fra den enkelte nodes position og perspektiv.

Den praksis, som udførelse af et stykke musik udgør, sigter på en eller anden måde mod at påvirke, forbedre, modificere, manipulere den virkelighed den selv er en del af. Glenn Gould's fortolkning af Bach er et godt eksempel på en fin fortolkning af en eksisterende virkelighed blandt mange mere eller mindre vellykkede forsøg på at påvirke og manipulere den virkelighed, som eksisterer uanset den partikulære erfaring.

I.1. Metateoretisk indledning til en antagelse om den kommunikationsmæssige faktors afgørende betydning for marginaliseringsfænomenet

Afhandlingens hovedsigte er at begrunde antagelsen om betydningen af den kommunikationsmæssige faktor ved marginalisering inden for den samfundsmæssige arbejdsdeling. De begreber, der er centrale for erkendelsen af kommunikationsmæssige handlingsmuligheder i forhold til marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*), er marginalisering, kommunikation (mellem aktør og struktur) og den samfundsmæssige arbejdsdeling. Dette abstrakte afsæt, som i en meget fortættet form udtrykker afhandlingens formål, udgør optakten til nogle væsentlige metateori- og metode-spørgsmål om valg af emne og metodetilgang. I al korthed skal jeg her omtale afhandlingens substantielle problem, for derefter at se det i et metateoretisk perspektiv.

Den kommunikationsmæssige faktor mellem aktør og struktur i en *ma*-situation har været mere på spil i Danmark end i så mange andre lande; den danske velfærdsstat, især siden slutningen af 1960'erne, sammenlignet med andre lande, har haft et relativt godt udbygget overførselsindkomstsystem, hvor kommunikationen mellem borgeren og staten i en eller anden form har været en nødvendig del af systemets fremgangsmåde.

Velfærdsstatens forsøg på at aktivere de langtidsledige og andre modtagere af overførselsindkomster har i løbet af 1990'erne ikke på en afgørende vis kunnet reducere overførselsindkomstgruppen – trods den forholdsvis gode økonomiske konjunktur.^(1a) Heller ikke Aktiveringsloven fra 1998 har endnu ført til et væsentligt indhug i overførselsindkomstgruppen. Der kan være flere svar på hvorfor det har været sådan, betinget af given politisk observans og livsanskuelse. I en samfundsvidenskabelig sammenhæng er et svar præget af hvilken mekanisme/teori man har valgt at koncentrere sig om. ⁽¹⁾ Mit ærinde er at fremhæve én given mekanisme: den kommunikationsmæssige faktor, og argumentere for, at denne faktor mere end hidtil bør komme til udfoldelse, når det gælder den aktuelle samfundsmæssige kontekst for *ma*.

Hvorfor vælger jeg netop marginalisering som et emne for et PhD-arbejde? Stillet over for en konkret problemstilling, nemlig at der er en betydelig del - aktuelt omkring 25 procent af den arbejdsdygtige befolkning på mellem 15-65 år - der modtager overførselsindkomst og derfor ikke er selvforsørgende, hvorfor anvender

^{1a} N. Ploug og J. Kvist (1997;20) konstaterer hvad der er kerneproblemet ved overførselsindkomster: Der er ikke et grundlag til at tale om eksplosion i overførselsindkomster, derimod er det ”for det først et stort problem, at så store dele af befolkningen i den erhvervsaktive alder er afhængige af overførselsindkomster.....For det andet er det et problem, at der i samme periode (1982-1993), er opbygget en meget stor statsgæld ...”. Ploug/Kvist tilføjer, at disse to forhold udgør på en og samme tid største udfordring og den største trussel imod velfærdsstaten

I Bilag 1 fremstilles der på baggrund af givne undersøgelser det statistiske grundlag for konstateringen om manglen på de ønskede resultater.

¹ Som T. Broch udtrykker det: ”Ved en given betragtningsmåde får vi en given afbildning”, og ”Det er som, når vi ser på et bjerg: det er et reelt faktum, men forskellig ud fra forskellige sider”, Tom Broch, ”Forskningsprocessens semiotik”, Sociologisk Institut, København, 1994, s.24. Dette udsagn kunne lige så godt være udtrykt af en repræsentant af den kritiske realisme. Herom senere.

jeg så de givne koncepter og antager, at marginalisering er et kommunikationsmæssig problem? Disse spørgsmål vil i dette kapitel først lede til en metateoretisk betragtning. Den bliver efterfulgt af et bestemt empirisk element; den metateoretiske indledning skal nemlig anvendes til at begrunde medtagelse af min egen livserfaring, der skal fungere som et socialvidenskabeligt set empirisk moment. Det skal anvendes som en delforklaring på afhandlingens hovedantagelse, valg af den teoretiske tilgang og metode.

Der er følgelig to spørgsmål om hhv. ontologi: hvordan det værende (projektet) er blevet til, og epistemologi - hvilken teori anvendes som begrundelse for den valgte konceptualisering af forskningsemnet. De to elementer er almindelige i et PhD-arbejde, men de gør sig særligt gældende i dette tilfælde.

I.2. Forskerens personlige baggrund anskuet vha. Bourdieu

Jeg forstår videnskab og forskning som social praksis (Bourdieu, 1980;1990;27;28), (Danemark,m.fl.;1997; 65). Ud fra denne erkendelse kan det generelt være relevant for en forsker at reflektere over sit forskningsemne som social praksis. Hos Bourdieu ligger der nærmest en opfordring til alle samfundsforskere om at reflektere over deres praksis. Fordi i den samfundsforskningsmæssige praksis gør det sig gældende, at når den 'objektive' iagttager forklarer virkelighed sætter han/hun en subjektiv forståelse af sin relation til forskningsobjektet ind. ⁽²⁾. Bourdieu fremhæver, at det uanalyserede element i selve den teoretiske analyse udgøres af: 1) teoretikerens subjektive relation til social omverden og 2) det objektive sociale forhold som forskningspraksis er, og som er betinget af forskerens subjektive relation til omverdenen ⁽³⁾. Epistemologisk er der her tale om, at subjektive holdninger latent kan sætte sig ind i det, som ellers forventes at være objektivt, og at realisme kan vige plads for idealisme.

Det teoretiske arbejde ⁽⁴⁾ foregår i en given praksis, hvilket fremhæver, at de konkrete erfaringer hos det subjekt som arbejder med en teori kan være vigtige.⁽⁵⁾

² "The presuppositions inherent in the position of the 'objective' observer who seeking to interpret practices, tends to bring into the object the principles of his relation to the object", "Logic of Practice"; 1990;27.

³ "The unanalysed element in very theoretical analysis (whether subjectivist or objectivist) is the theorist's subjective relation to the social world and the objective (social) relation presupposed by this subjective relation....We must make an analysis of the specific logic and the social conditions of possibility of scientific knowledge in the social sciences" (ibid;30)

⁴ Det teoretiske arbejde hos Bourdieu indbefatter empirisk arbejde. Det er ikke et spørgsmål om en prioritering mellem det teoretiske og det empiriske. Det er derimod et spørgsmål om den ontologiske forståelse af socialvidenskaben, hvor empiri bringes ind gennem den teoretiske sluse. Betragter man det socialvidenskabelige arbejde inden for rammen af sociologisk værksted, fremkommer der nemlig, at det sociologiske sprog, som sociologens værktøj, indsluser handlinger og fænomener, og ophører dem til socialvidenskabelige emner. (jf. bilag Det sociologiske værksted)

⁵ "The theory of practice as practice insists, contrary to positivist materialism, that the objects of knowledge are constructed, not passively recorded, and, contrary to intellectual idealism, that the principle of this construction is the system of structured, structuring dispositions, the habitus, which is constituted in practice and is always oriented towards practical functions.", P.Bourdieu, "The Logic of Practice", 1980;1990;42.

Bourdieu vil i denne forbindelse gerne undgå subjektivitetens trussel mod det videnskabelige krav om objektivitet ved at 1) inddrage den subjektive erfaring i den samfundsvidenskabelige praksis som en *reflekteret erfaring* og 2) forstå subjektets tanke-, adfærd-, og holdningsmønster (habitus), der er skabt i en social praksis præget og struktureret af objektive forhold. Sagt enkelt: mine livserfaringer, min livspraksis og min habitus kan præge min teoretiske praksis. Ved at erkende dette gør jeg det latent virkende element - *the unanalysed element in every theoretical analysis*, som Bourdieu benævner det - til et manifest forhold. Forskerens '*min livserfaring*', kan i denne forbindelse gøres til et legitimt moment i en samfundsvidenskabelig teoretisk praksis.

Bourdieus praksisbegreb behøver i relation til samfundsforskerens praksis i en given forskningsmæssig sammenhæng ikke nødvendigvis at være af den store betydning sådan som jeg tillægger det her, fordi netop i mit tilfælde er der tale om en tydelig sammenhæng mellem på den ene side *emne* og *tilgang*, og på den anden side *livspraksis*. Denne sammenhæng kan være meget forskellig fra den ene til den anden forskerpraksis; forsker man inden for sport- eller militærfeltet er det ikke nødvendigvis sådan, at man har eller skal have erfaringer med at være hhv. sportsudøver eller soldat. Ligeledes kan det være af betydning, om der er tale om kvantitativ (deskriptivorienteret) eller kvalitativ (forklarings- og eksplorativorienteret) forskning. Den kvantitative fremgangsmåde er mere baseret på positivistisk og logisk empirisme, mens den kvalitative mere på fænomenologi, hermeneutik og symbolsk interaktionisme. Det som for dette arbejde er den vigtigste forskel mellem kvantitativ og kvalitativ forskning, er, at kvalitativ forskning i sin tilblivelse og metode kan præges af bl.a. det subjektive element. Den kvantitative og den kvalitative fremgangsmåde kan endvidere betegnes som den ekstensive og den intensive empirisk strategi. Den første sigter mod deskriptive "repræsentative" generaliseringer, uden at være direkte forklarende, mens den intensive fremgangsmåde tager sigte på en forklaring på baggrund af en specifik hændelse, hvor repræsentativitet er underordnet. (Danemark, m.fl.; 1997;233;237) ⁽⁶⁾

Talen om kvantitativ/ekstensiv forskning versus kvalitativ/intensiv understreger følgelig den omstændighed, at et behov for samfundsforskerens selvrefleksivitet vedrørende hans/hendes livserfaringer ikke alene er et spørgsmål om en sammenhæng mellem emne/tilgang og livserfaring, men må også bøjes efter hvilken type forskning der er tale om. Var jeg ansat på Danmarks Statistik, og lavede kvantitative udredninger om marginalisering på arbejdsmarkedet, ville mit livshistoriske element ikke have været ret vigtigt. Jeg har dog valgt at analysere marginalisering på arbejdsmarkedet som et fænomen, der kendetegnes af en given

For at undgå positivistisk materialisme og intellektuel idealisme opfordrer Bourdieu til at vende tilbage til praksis som er stedet for det dialektiske samspil mellem *opus operatum* og *modus operandi*. Han påpeger, at man skal placere sig selv inden for "*real activity as such*", det vil sige, i en praktisk relation til verdenen, og have en aktiv, stærk optaget tilstedeværelse i verdenen. Gennem et sådant nærvær pålægger verdenen i sin tur sin tilstedeværelse i verdenen, med denne verdens påtrængende nødvendigheder, dens ting og sager som skal udføres og siges, dens ting og sager som er lavet for at blive fortalt - denne verden som styrer direkte ord og handlinger uden nogensinde brede sig ud som et skuespil.

⁶ Danmark, m.fl. præsenterer i "At forklara samhället", 1997; 233, typiske træk ved kvalitativ og kvantitativ forskning.

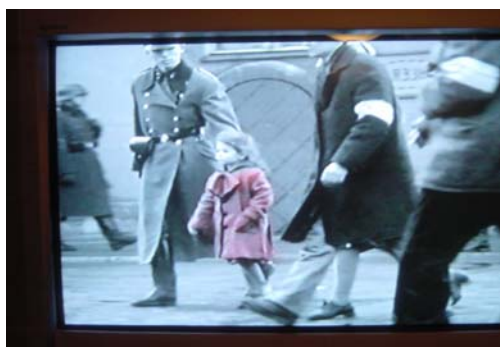
KAPITEL II

Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

Der rejser sig nogle metodespørgsmål i forbindelse med at anskue marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*) som et kommunikationsmæssig problem; den metateoretiske diskussion har handlet om at åbne vejen for medtagelse af forskerens partikulære livserfaring og en fremhævelse af aktørsiden i en mulig dialogistisk kommunikation i en *ma*-situation. Konklusionen har været, at det ikke handler om at indtage en position inden for den metodologiske individualisme, hvor et fænomen alene skal forklares gennem fakta om aktørerne. Det handler om at anskue de samfundsmæssige tendenser som den kritiske realisme - ud fra virkningen af givne generative mekanismer - betragter som et ligeså vigtigt forklarings-element, som givne fakta om aktørerne. Der er følgelig ikke tale om to separate tilgange, hhv. aktør- og strukturorienteret. De partikulære og de almene forhold hos aktørerne er i dette forsøg på at erkende *ma* i en komplementær relation til de konkrete forhold hos strukturen (generative mekanismer).

Den metateoretisk diskuterede sammenhæng mellem de partikulære og de almene forhold peger frem mod et behov for en metodebetragtning over en sammenhæng mellem den kvalitative og den kvantitative fremgangsmåde. Det er fortsat et spørgsmål om en bestemmelse af hvordan undersøgelsesgenstanden *ma* skal analyseres – altså et spørgsmål om den givne forskningspraksis.

Partikulær livshistorie, almene konkrete forhold i en ekstraordinær historisk kontekst og vidnet. (jf. senere Sennett og Gadamer, jf. navnerregister)



faktor blandt de mekanismer som har genereret fænomenet. Derfor vil jeg gerne berette om den antagelse, at en bestemt dybtliggende mekanisme har en afgørende betydning for forskningsgenstanden. Vejen til at få denne mekanisme frem i lyset er ikke mindst spændende, fordi min egen livspraksis kan udgøre en del af forklaringen på antagelsen og den valgte teori og metode.

Ikke alene Bourdieus forståelse af forskning, som praksis blandt andre praksiser presser sig uimodståeligt på i dette tilfælde. Den kritiske realisme og samfundsforskningens semiotik er i denne forbindelse også relevant.

I.3. Forskningspraksis og -metode i lyset af den kritiske realisme og samfundsforskningsprocessens semiotik

Den kritiske realisme åbner, ligesom Bourdieus sociologi, vejen for en mulig medtagelse af forskerens livserfaringer ind i en given forskningspraksis, opfattet som *virkelighedsbestemt praktisk social aktivitet*; kritisk realisme har generelt meget tilfælles med Bourdieus epistemologi; den anskueliggør også *praksis* som et udgangspunkt for samfundsvidenskabelig erkendelse; her anses også, at forskerens praksis kan være bestemt af den givne partikulære virkelighed han/hun har oplevet og har erfaringer med. I lyset af forskningsprocessens semiotik vil *"erkendelse altid være fra et sted, et ståsted, en livssituation....den bliver altid formidlet af en interesse."*(Broch;1985;206).Forskningsprocessens semiotik forstår forskningsproces som en særegen diskursiv struktur, som alligevel kan sammenlignes med andre praksis- og tegnforløb. (Broch;1994;15) Og forskningsaktivitet kan betragtes som *"arter af kommunikationsvirksomhed."* (ibid;17). Som diskursiv og kommunikationsmæssig praksis indebærer forskningsprocessen ikke positionerne i temaet begrebsrealisme/-begrebsnominalisme og den epistemologiske modsætning mellem kulturel relativisme og 'absolutisme'. *"Men også gradualistiske positioner ved disse og beslægtede temaer afvises, for så vidt som de indebærer en 'fast sum' som forudsætning, dvs. at det aktorbestemte (subjektive) og det omverdenbestemte (objektive) udgør kontradiktoriske termer i den forstand at mere af den ene giver mindre det andet"* (ibid;24) Når jeg har besluttet mig at medtage min livspartikulære erfaring som en delbegrundelse for den givne antagelse om *ma* som et kommunikationsmæssig fænomen, er det således ikke ensbetydende at dette arbejdes objektivitetsgrundlag mindskes. Tværtimod – dog givne betingelser skal opfyldes. Broch fremhæver at virkelighedserkendelse handler om erkendelses objektivitet, som kan forøges eller formindskes. 'Objektivt og 'subjektivt' gør sig her gældende som to dimensioner der kan variere uafhængigt af hinanden. I denne forbindelse fristes og advares forskeren på én gang; i samfundsforskningen er forskerens subjektivitet en dimension, en variabel, der kan forøge objektiviteten men det omvendte er også en mulighed. Objektivitet er et spørgsmål om erfaringsgrundlag som altid vil lede til, at *"uanset hvor meget betragteren er indstillet på at indfange en given natursubstans, så vil resultatet være en erkendelsesform"* (ibid;25). Fordi erkendelsesprocessen er altid en formnings- og omformningsproces. (ibid;25). Der gives dog her ikke slip på sandhedsfordring som knyttes til spørgsmålet om gyldighed. *"Hvad forskningsprocessen angår, så er metodologien (metateorien) orienteret mod gyldighed (i bred forstand) og gyldighedssvigt som følge af praksis, dvs. et metodevalg."* (ibid;28). Følgelig vil jeg i næste afsnit I.3.1. diskutere en given

side ved den metode som gør sig gældende i dette arbejde: et samspil mellem det partikulært konkrete og det abstrakte. I 1.3.2. vil der blive videreført diskussionen af subjektivitet og objektivitet som to uafhængige men komplementære størrelser med vægt på forskerens livspartikulære erfaring.

Det er vigtigt at bemærke at formning af erkendelse ikke er ensbetydende med formning af virkelighed. Jeg vil gerne hæfte mig ved den kritiske realismes fremhævelse af, at i dennes praksis som videnskab, gælder det ikke bare om at samle på erfaringer og fakta, men også, og først og fremmest, om at tilvejebringe en viden om en virkelighed, som man antager, ikke på forhånd er givet. Det er i selve erfaringsprocessen – gennem fortolkning og refleksion – virkeligheden bliver til. Her stiller kritisk realisme sig ikke kun på linje med Bourdieu, forskningsprocessens semiotik men generelt også med social konstruktivisme og den medtager gerne det hermeneutiske element.

Den kritiske realisme vil heller ikke nøjes med den fortolkende, forstående og reflekterende aktør, m.a.o.: det er ikke nok med lægmandens og samfundsforskerens egne handlinger, egen praksis, og egne fortællinger og erkendelse som det samfundsvidenskabelige erkendelsesgrundlag. Fordi aktøren (⁷), som Bhasker hævder det, ikke skaber sit samfund, men reproducerer eller transformerer det. Aktørens handlinger inden for den proces, som man kan betegne som *'virkelighed bliver til'*, er i kritisk realistisk ontogenetisk forstand følgelig ikke lig med at skabe virkelighed, men med at videreføre og omskabe den – ved at fortolke, reflektere over og vælge blandt det som på forhånd er givet.

Museet betragtet som et massemedium er et godt eksempel på en institutionaliseret praksis, der ikke skaber, men reproducerer og transformerer samfundet.⁽⁸⁾ Museet udgør én af flere af de praksiser, som bærer betydninger og tegn - dvs. hhv. hermeneutiske og semiologiske elementer, som udgør en genstand for fortolkning, betragtning og erkendelse – en proces som er en forudsætning for samfundets fortsatte sammenhæng og videreførelse. Museumspraksis illustrerer den kritiske realismes epistemologiske standpunkt udmærket; her skaber aktørens handling jo ikke et samfund, men viderefører det; han/hun forstår og fortolker vha. museet, en allerede skabt virkelighed.

"Samfundet er altid allerede tilvejebragt, derfor kan en eller anden konkret menneskelig praksis, eller, hvis man hellere vil, objektiverende handling, kun modificere det." (Bhasker; 1979;1998;34). Den kritiske realisme går derfor videre end social konstruktivisme og lægger stor vægt på en ikke umiddelbart iagttagbar dyb dimension: de generative mekanismers niveau. (Danemark m.fl.; 1997; 39). På

⁷ Bhasker anvender her ikke begrebet *aktør* men *agent*, direkte oversat 'den repræsenterende person'. *Agent* betegner således en person/aktør der repræsenterer en praksis og hermed står for en given habitus

⁸ I min magisterafhandling (1983) beskæftigede jeg mig med konceptualisering af museumsinstitutionen, som et massemedium der i strukturationistisk forstand formidler kontakten mellem den enkelte aktør og samfundets historiske begivenheders niveau. Museet illustrerer på udmærket vis det forhold, at aktøren møder en allerede skabt verden, men ved at forholde sig til den kan den omforme den. Mao's kulturrevolution eller Khmer Rouge-bevægelsen i Cambodja var forsøg på 'at starte verdenen forfra'.

dette teoretiske niveau kan man nemlig erkende de forhold, som gør at en given tendens kan gøre sig gældende.⁽⁹⁾ Kritisk realisme taler om *generative mekanismer*, som værende abstrakter i den forstand at de udgør et teoriskelet. Ved at pege på en given generativ mekanisme fremsætter man en teori om, hvordan denne mekanisme er mulig og hvilke forhold der har medført den.

Virkelighed er et historisk produkt, den er indskrevet i historien gennem sine materielle og åndelige udtryk som udgør en nutids realitet. Både de subjektive partikulære og de kollektive generelle praksiser er betingede af den historiske kontekst; kritisk realisme hævder, i modsætning til social konstruktivisme, at sandhed eksisterer; den er lig med praksis. At nærme sig en sandhed indebærer nødvendigvis en forståelse og en fortolkning af praksis, som er et historisk produkt. Denne fortolkning udgøres af et metodevalg og, hvilket kritisk realisme stærkt fremhæver, en anvendelse af eksisterende relevante teorier. I denne forbindelse gør det sig gældende, at *man ikke kan tale om kontekstuafhængige "lovmæssigheder" men fortrinsvis må operere med ex post (historiske) forklaringer.* (Djurfeldt, 1997)⁽¹⁰⁾. Dette forstås her som en erkendelse af sociologisk teori altid funderer på erfaring som i sit væsen er historisk. Formålet er at nærme sig forståelsen af de generative mekanismer, da de er den samfundsvidenskabelige erkendelses sandheds kriterium. Der er ikke tale om at finde frem til lovmæssigheder (sandhed) i naturvidenskabelig forstand. Det er et spørgsmål om abstraktion fra uanede mængder af samspil i de faktiske forhold, som udgør et fænomen; målet er at nå frem til en erkendelse af, hvilke egenskaber ved det givne fænomen under givne forhold der er væsentlige og i hvilken retning de trækker fænomenet.

Dette arbejdes mål er at pege på den kommunikationsmæssige faktor som den generative mekanisme, som inden for den aktuelle historiske samfundsmæssige kontekst kan være af afgørende betydning for marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*). Der er tale om en positiv generativ mekanisme, hvilket naturligvis intet har at gøre med en positivistisk tilgang.⁽¹¹⁾

⁹ Danemark, m.fl., påpeger, at det er generative mekanismer som producerer et vist konkret fænomen. F.eks. kan arbejdsløshed – overskud af arbejdskraft - i høj grad betragtes som et produkt af markedsøkonomien, og social ulighed som en følge af klassesamfund.

¹⁰ Gäran Djurfeldt, "*Boström och kaminen. En introduktion til realistisk vetenskapsteori*", Arkiv Förlag, 1997.

¹¹ Positivistisk tilgang er her et spørgsmål om at bruge naturvidenskabelig metode til at erkende den sociale verden. Talen om *generativ mekanisme* handler om at nærme sig en *realistisk socialvidenskabelig erkendelse (rse)* i modsætning til naturvidenskabernes vægt på verifikation og falsifikation. Mens *rse* involverer fortolkning og forståelse i bestemmelsen af de givne generative faktorer, søger naturvidenskab en forholdsvis subjektfri determination. Men ligesom man kan tale om kræftfremkaldende versus kræft hæmmende faktorer, kan man også socialvidenskabeligt tale om positivt og negativt virkende faktorer mhp. et problem - der dog, som sagt, ikke bestemmes subjekt frit i den forstand, at forskerens personlige baggrund kan være en faktor i den givne bestemmelse af undersøgelsesgenstand. En generativ mekanisme kan være positiv eller negativ mhp. funktionen af det fænomen, som denne mekanisme kan fremkalde. I denne forbindelse kan der her være tale om en re-vitalisering af Durkheims funktionalisme. Ifølge Durkheim er en negativ generativ mekanisme i denne forbindelse f.eks. anomisk arbejdsdeling. I Durkheims forstand er resultatet af anomisk arbejdsdeling at samfundet får en arbejdsløshed og/eller fejler i at tildele jobs retfærdigt efter talenter, samt generelt økonomiske aktiviteter i mærkbar grad forbliver ikke regulerede. Et eksempel på en positiv generativ mekanisme kan netop være den kommunikationsmæssige faktor vedrørende *ma* i et

I.3.1. Det konkrete og det abstrakte

Kritisk realisme rejser et epistemologisk spørgsmål: kan et fænomen formuleres både konkret og abstrakt? Jeg kan henholdsvis analysere *ma* ud fra system- og socialverdenens aktørers håndgribelige fortællinger om- og fortolkninger af deres erfaringer udtrykt vha. sprog, som er bestemt af de praksiser og erfaringer aktørernes liv består af - indbefattet mit, forskerens erfaringer og sprog. Desuden kan fænomenet beskrives ud fra konkrete materielle artikulationer, som man kan registrere statistisk. Samtidig kan et fænomen konciperes abstrakt; der er jo allerede bestemte dybtliggende generative mekanismer bag *ma* – blandt dem den kommunikationsmæssige faktors afgørende relevans for *ma*. Et eksempel på en højtabstrakt forklaring på *ma* kan være en påpegelse af den markedsøkonomiske produktionsmåde som en generativ mekanisme. Et eksempel på en historisk konkretisering af denne abstrakte forklaring er *the triadic capitalism of the transnational corporations*, som ikke handler om marginalisering på aktørniveau, men er en forklaring på marginalisering af givne lande og regioner. (Amoroso;2,1998).

Marginaliseringsfænomenet eksisterer i kraft af diskurser om marginalisering på arbejdsmarkedet. Det er en kompleks konstruktion, fordi den indeholder fortællinger fra forskellige praksiser som kan udfylde betegnelsen: marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*). Samtidig eksisterer *ma* de facto, dvs. konkret i den forstand, at fænomenet er materielt og påviseligt.

Hvad angår den abstrakte formulering så er et givet fænomen et produkt af flere generative mekanismer,(ibid. 66),(¹²). *Ma* kan således anskues på flere abstrakte niveauer. Talen om stat, det civile samfund og marked kan være et eksempel på ét af niveauerne. Markedsmekanismer, herunder den heraf affødte fleksibilitetstendens er et andet eksempel på et givet niveau. *Ma* kunne ligeledes anskues ud fra Durkheims teori om patologisk samfundsmæssig arbejdsdeling, hvor den/de patologifremkaldende faktor(-er) som man inden for dette teoretiske perspektiv ville kunne have fundet frem til, kunne udgøre et tredje eksempel på en generativ mekanisme. På velfærdsstatsteoriernes niveau kunne man have analyseret mulige mekanismer, som fremmer og/eller modvirker *ma*– især i kølvandet på den sammentænkning af det økonomiske og det sociale område som ligger i J.M.Keynes og W. Beveridge's arbejder, der leverer et erkendelsesgrundlag til efterkrigstidens velfærdsstat. Dette analyseniveau kunne pege på komplekse faktorer i form af økonomiske sammenhænge mellem f.eks. lønpolitik og arbejdsløshed, arbejdskraftens tilførsel til

samfund som det danske/det skandinaviske, fordi den positivt kan bidrage til at løse et samfundsproblem.

¹² ”De abstrakte kategorier handler om de mekanismer, som producerer de konkrete fænomener. Og de sidste er – som kritikerne af abstraktioner meget rigtigt påpeger, men samtidig drager fejlslutninger af – komplekse og variationsrige. I vores terminologi er de (de abstrakte kategorier) et resultat af flere mekanismers virkning. Derfor kan vi også ofte, i stedet for at afstå fra at abstrahere, tværtimod behøve flere forskellige teoretiske abstraktioner for at forklare et vist konkret fænomen. Vi kan også behøve teoretiske abstraktioner på flere forskellige niveauer. Hvilke abstraktioner er nødvendige bestemmes af undersøgelsens formål, men dette kan under ingen omstændigheder afgøres uden empirisk viden om de konkrete forhold.”, Danmark, m.f., ”Förklare samhället”, 1997;66.

forbrugs- og investeringsindustri. ⁽¹³⁾. Endvidere kan det socialpsykologiske niveau byde på flere temaer for mulige mekanismer. Her kunne man anskue *ma* i lyset af f.eks. individualiseringstendensen.

I den kritisk realistiske tilgang kan man ikke undgå overlapninger mellem de forskellige niveauer; ontogenetisk antager man jo at fænomen er en følge af flere generative mekanismer. Selv om dette arbejde koncentrerer sig om ét bestemt blandt flere niveauer, er det derfor ikke ensbetydende med at de andre faktorer tilsidesættes; forskellige faktorer på subjekt- og objektniveau, som hhv. uddannelse, alder, etnicitet, fleksibilitetsevne og arbejdsmarkedets konjunkturelle og strukturelle forhold, globaliserings-, individualiserings-, og på et mere konkret plan, udliciteringstendensen gør sig gældende. Hvert af disse forhold kan ligeledes siges at udgøre generative mekanismer for *ma*.

Afgrænsningens grundlag ligger her i det metateoretiske udgangspunkt, der taler om abstraktionen som vejen til at koncentrere sig om en bestemt generativ mekanisme - vel vidende at der også er andre på spil. Denne opmærksomhed på en bestemt mekanisme er ikke alene et udtryk for den nødvendige indrømmelse, at en PhD-afhandling ikke kan udgøre en praksis, hvor flere relevante mekanismer kan undersøges i tilfredsstillende grad - og desuden den omstændighed, at det aldrig er muligt at studere virkelighedens givne udsnit i alle dets aspekter (ibid;170). Afgrænsningen i forhold til de andre teoretiske mulige tilgange beror i denne forbindelse på at uddrage en given mekanisme, hvori der ligger en antagelse om, at netop denne bestemte faktor/generative mekanisme, nemlig den kommunikationsmæssige faktor, er afgørende for *ma* i den givne historiske samfundsmæssige kontekst. Denne afgrænsning hviler på abstraktionen, dvs. udskillelse/isolering af et bestemt aspekt ved *ma*-fænomenet. ”*Det abstrakte er et uddrag af virkeligheden, et uddrag bestående af ”det væsentlige”, ”det essentielle” eller kernen i fænomenet*”. (Danemark, m.fl.1997;64). Pointen er her, at det abstrakte uddrag af virkeligheden, at afgrænsningen er præget af den givne forskningspraksis. Jeg har valgt at anskueliggøre *ma* som et kommunikationsmæssig problem fordi i min forskningspraksis og i mit livserfaring,... etc..

I dette samspil, som udgør en given praksis, mellem på den ene side subjekt/genstand/erfaring og på den anden side objekt//tegn/teori er der ikke tale om reduktionisme, f.eks. reduceringen af konkrete aktører i *ma*-situationer til produkter af samfundsmæssige forhold hvor f.eks. abstrakterne: *klasse* eller *kapitalistisk udvikling* indeholder en forklaring. Et fænomen anskueliggøres i denne forbindelse altid som et samspil mellem det konkrete (aktørens erfaring/fortælling, kvantificerede materielle forhold udtrykt som statistiske data) og den abstrakte

¹³ F.eks. når J. Jespersen (2001) diskuterer hhv. A.C.Pigous og J.M. Keynes' forståelser af arbejdsløshed fremgår heraf eksplicit, at arbejdsløshed - ergo *ma* og social marginalisering - hænger sammen med komplekse økonomiske sammenhænge. Det komplekse består bl.a. i ”*the impossibility of using a single market approach*” Jeg gør denne bemærkning blot for at fremhæve, at velfærdsstaten - belyst på et socio-økonomisk analyseniveau - udgør en afgørende generativ mekanisme, som kan operere vha. en række konkrete faktorer, f.eks. en rentepolitik som direkte kan påvirke *ma*.

erkendelse i form af påpegelse af generative mekanismer og deres følger: tendenser og systematiserede forhold. (¹⁴).

På den anden side undgår man at reducere en *ma*-situation til aktørens *voluntaristiske handling*. *Ma* er et samfundsskabt fænomen, derfor må løsningen også være samfundsmæssig. Epistemologisk kan man nemlig her fremhæve, at samfundsvidenskab ikke alene er interesseret i sociale handlinger(aktørsiden), men også i de forhold som betinger handlinger, og så konsekvenser af disse handlinger (objekt-siden) (Bhasker;1979;1998;140).

Bourdieu taler om denne vanskelighed som vandringen (samspillet) mellem *abstrakt* \rightarrow *konkret* og *konkret* \rightarrow *abstrakt* indebærer. Han udtrykker dette problem bl.a. på en sarkastisk måde: ”*Everything people learn at school tends to discourage them from thinking of Kant apropos of pyjamas or thinking of pyjamas when reading Marx.*” (Bourdieu; 1984;1993;22). F.eks. har Brochs formningsteori flere eksempler på *thinking of Kant apropos of pyjamas*; han anvender det abstrakte og det konkrete i sit sociologiske sprog side om side, f.eks.: ”*når en individuel aktør ved sine besøg på den italienske restaurant altid vælger pizza og fravælger pasta (konkret), så er dette et signifikant moment i den mikrokultur (abstrakt), som bæres af den pågældende aktør*”. (Broch;1995;6). Bilaget ”Det sociologiske værksted” illustrerer medtagelse af forholdet abstrakt-konkret i en given diskursiv praksis. Der diskuteres det sociologiske sprog som sociologens værktøj, der kan anvendes til at vandre mellem det konkrete og det abstrakte. I det realiserede værksted om *ma* var der indbygget et forløb, hvor det konkrete (aktørudsagn om deres erfaringer med *ma*, og det abstrakte (socialvidenskabelige strukturanalytiske, og kvantitative elementer) kunne mødes.

Kritisk realistisk er det vigtigt at tilvejebringe et **retroduktivt** resultat, som handler om at levere et bud på et spørgsmål: hvilken egenskab er det som gør det givne fænomen, her *ma*, til hvad *ma* er ? (Danemark;1997;180)(¹⁵) (Her forstås *egenskab* =*mekanisme*). Et retroduktivt resultat opnås når man - ved at udgå fra et konkret forekomst, en form for handlinger, en tekst eller et billede - besvarer følgende spørgsmål: hvilke strukturer er grundlæggende for at dette fænomen skal eksistere og være hvad det er? (ibid;217).

Der rejses i denne forbindelse et metodespørgsmål: hvordan kan man underbygge en antagelse om en given afgørende egenskab ved et fænomen, når man samtidig epistemologisk erkender, at et fænomen altid artikuleres både konkret og

¹⁴ Det er vigtigt at påpege forskellen mellem systematiserede forhold og determinerede forhold – en distinktion T. Broch eksplicit påpeger (1979). Der kan følgelig ikke socialvidenskabeligt tales om determinerede forhold. Mennesket kan altid træde ud af en praksis. Eksistentielt kan man her tale om et transhistorisk fænomen; en slave kunne forsøge flygte, hvilket oftest fik betydning af selvmord, ligesom den fortabelse som en *ma*-situation kan medføre, kan betyde at en aktør i en velfærdsstat begår selvmord; én af fortællingerne i Det sociologiske værksted, 5.5.00., handlede om en mand, der begik selvmord pga. sin *ma*-situation.

¹⁵ Retroduktion har til formål gennem pluralistisk metodestrategi at få et svar på spørgsmålet: hvad er i grunden konstitutivt for de strukturer og relationer inden for hvilke vores fænomen udfolder sig? Dette forudsætter, ifølge kritisk realisme, at man i første fase konkret beskriver sit forskningsspørgsmål/fænomenet.

abstrakt?⁽¹⁶⁾. Problemet med relationen mellem de mere konkrete og de mere abstrakte udtryksformer gennem hvilket fænomenet kommer til udtryk kan formuleres på følgende måde: ”For at forklare menneskelig handling er det nødvendigt at anvende aktørens sprog, at tale om ønsker og intentioner, om mål og midler, fremgang og nedgang, og også om underbevidste ønsker, fortrængninger, forskydninger, sublimering, osv. Men for at forklare den måde på hvilken samfundet reproduceres/-transformeres af menneskelig handling er det nødvendigt at anvende helt andre begreber: produktivkræfter og produktionsforhold, udbytning, klasser, basis og overbygning, akkumulation, kriser”. (Collier;92;1989)

En antagelse om en afgørende egenskab ved et fænomen skal følgelig bygge på såvel de konkrete forhold som de abstrakte koncepter.

I.3.2. Forskerens partikulære livserfaring som delgrundlag for den teoretiske tilgang

Ét vigtigt formål med metateorikapitlet er at fortælle om medtagelsen af *forskerens partikulære livserfaring (fpl)*, som en metode til at frembringe ét af de elementer, som kan underbygge en antagelse, her den kommunikationsmæssige faktors betydning for *ma*. Metoden udspringer af det metateoretiske element, der ligger i de koncepter af praksis som gør sig gældende i Bourdieus sociologi, den kritiske realismes epistemologi og forskningsprocessens semiotik.

Ikke mindst på grund af medtagelse af *fpl* er den kritiske realismes fremhævelse af et samspil mellem det konkrete og det abstrakte vigtig i dette arbejde. *Fpl*-elementet udgør her et **konkret** grundlag til det teoretiske niveau. I semiotisk forstand kan man i denne forbindelse tale om en overgang fra en genstandsform til en tegnform. Man har på den ene side det konkrete: subjekt//genstand/erfaring og på den anden side det abstrakte: objekt/tegn/teori. I forskningsprocessen er nemlig transformationen fra genstandsform til tegnform ét af de vigtigste grundtræk. ”Den enkleste refleksion over et erfaret fænomen og det mest omfangsrige forskningsprojekt har her en fælles bestemmelse. I erfaringen manifesteres en genstandsform, i refleksionen eller den analytiske bearbejdelse manifesteres en tegnform” (Broch;1994;25). M.a.o.: erfaringen (det konkrete) overføres til det refleksive niveau (det abstrakte).

Kritisk realisme har ikke en bestemt metode til at forløse denne kløft mellem det konkrete og det abstrakte.⁽¹⁷⁾ Der er dog tre momenter man skal være opmærksom på:

- 1) fakta er teoriafhængige (herunder gør relationen mellem *sprog* og virkelighed sig gældende).

¹⁶ Kritisk realisme taler om objekter af empirisk viden (fakta), der kun eksisterer som *sensibilia*, og objekter af hermeneutisk viden (samfund) der kun eksisterer som *intelligibilia*. (Bhasker;1979; 1998;150). *Sensibilia* kan her forstås som det man aktuelt kan fornemme, sanse og opfange. Derfor er *sensibilia* i sin natur mere konkret end abstrakt. Omvendt med *intelligibilia* som er spørgsmål om fornuft, herunder den transcendentale fornuft, som i sit væsen er mere abstrakt end konkret.

¹⁷ Danmark, m.fl. påpeger, at sammenhæng mellem det abstrakte og det konkrete er beskaffen. De fleste forskningsprocesser kræver begge dele, selv om betoningen kan ligge på den ene eller på den anden del.(ibid.65)

- 2) metodespørgsmål som først og fremmest er praktiske spørgsmål, dvs. metoderne må passe dels til det objekt man undersøger og til undersøgelsens formål, og generelt.
- 3) forholdet mellem virkelighed på den ene side og viden om den på den anden side omfatter tre ontologiske domæner: empiriens (vores erfarings) domæne, det faktiske (hændelsers) domæne (som er uafhængig af vores iagttagelse) samt virkelighedens domæne, som er de mekanismer der producerer hændelserne i verden (man kan også udtrykke meningen af dette punkt på følgende måde: hvordan vi erfarer (metode), og mere generelt hvordan vi erkender (metateori) det faktiske (fænomenet) og hvilke egenskaber gør at fænomenet X, er hvad det er.(ibid;180) Det sidste er et spørgsmål om teoretisering (abstraktion). Dette m.a.o. er et spørgsmål om hvorvidt man kan fange de generative mekanismer i det fænomen man studerer. (ibid.38), (ibid.287).

Alle de tre momenter vedrører forskerens praksis; denne praksis indebærer en konfrontation mellem sprog og virkelighed, mellem metode og undersøgelsesobjekt og det hvor der samtidig erfarings-, hændelses-, og virkelighedsdomæne gør sig gældende.

"Alle sande udsagn har den samme referent, nemlig det sande - virkeligheden"(Broch;1994;29). Erkendelsen drejer sig følgelig om en praksis som bedst muligt kan overføre det givne virkelige til et refleksivt tegnniveau (den givne erkendelse). *"Den metodekarakteristik, hvis gyldighedskorrelat synes at komme tættest op ad "sandhed", er pålidelighed (reliabilitet)"*. (ibid;30). I denne forbindelse skal man spørge: repræsenterer den givne interviewperson/det givne aktørudsagn forskellige elementer i forskellige kontekster? Dette spørgsmål berører bl.a. problematikken omkring medtagelse af forskerens partikulære livserfaring (**pl**) som en del af de konkrete forhold: erfaringerne. Hvad er det min **pl** kan bidrage til socialvidenskabeligt at erkende **ma**? Er der ikke i denne forbindelse en fare for, at vi gennem kendskab om og indsigt i partikulære forhold kan forme stereotyper om sociale forhold, forestillinger, som nok bygger på indgående kendskab til partikulære forhold, men som er vildledende, når de gøres gældende som repræsentativ kundskab om samfundsforhold i almenhed?(jf. mottoet til dette arbejde s.14). Der ligger et nej-svar til dette spørgsmål i den foregående diskussion i dette kapitel; aktørudsagn og forskerens egen **pl** kan forme stereotyper, når de fremtræder isoleret fra en teoretisk praksis, og dvs. en praksis som forsøger at overføre erfaring til socialvidenskabeligt tegnniveau, som i sin tur udspringer af en teoretisk praksis.

Det andet klassiske gyldighedsspørgsmål handler om nøjagtighed/validitet. Er der foretaget en nøjagtig operationalisering af det teoretisk anskueliggjorte fænomen, her **ma** som et spørgsmål om kommunikationsmæssig faktor? I beskrivelsen af metodeværktøjer vil jeg uddybe begrundelsen af den givne operationalisering. Her skal det fremhæves, at den eksplorative og idealtipeorienteret forskningstype, som dette arbejde sigter mod, i overensstemmelse med den kritiske realismes metodepragmatisme, har gjort det relevant at anvende nogle specifikke tilgange til det konkrete (=erfaringer). Her er tale om medtagelse af forskerens **pl**, tre andre aktørers

pl-er, det sociologiske værksted og andre aktørers momenter af *pl*, registreret på basis af materialet fra den offentlige debat.

I.4. Opsummering: sammenknytning af konkret og abstrakt, aktør og struktur, aktør som ligeværdig partner for struktur, bemærkning om kapitel 1s høje abstraktionsniveau, partikulær livserfaring, erkendelse som søgen efter sandhed, eksplorativ metode mhp. idealtipe

Sammenknytning af konkret-abstrakt og aktør-struktur. Den metateoretiske platform for dette arbejde, som udgøres af den kritiske realisme, samfundsforskningsprocessens semiotik og elementer af Bourdieus og Giddens' sociologi, har en fællesnævner: forsøg på en sammenknytning af aktør og struktur. *Ma* anskues i denne forbindelse i lyset af denne sammenknytning af det konkrete (aktør) og det abstrakte (struktur). Denne sammenknytning kan også anskues som et dialektisk forhold mellem de sociale aktørers handlen og de sociale forhold. (C.Sørensen;2002) (¹⁸) Den kommunikationsmæssige faktor er derfor i en *ma*-situation præget af mødet mellem det håndgribelige og det begrebsmæssige (det betegnede og det betegnende, i semiologisk forstand)

Aktør som lige partner for struktur. Sammenknytning af aktør og struktur giver anledning til at fremhæve aktørsiden, men på en anden måde end den etnometodologiske tilgang gør; den hævder nemlig, at et menneske som medlem af sociale grupper konstruerer mening af den sociale virkelighed. De her anvendte metateoretiske tilgange fremhæver derimod aktørsiden ved at placere ham/hende som en mulig ligeværdig partner for objektsiden. Virkeligheden skabes gennem aktørhandlinger, som dog er systematiseret og præget af aktørens socialisering, og det vil sige, aktørhandling er afgrænset af og forholder sig til praksis og tendenser bag hvilke der ligger generative mekanismer. Fremhævelsen af aktøren er i den forbindelse realistisk på den måde at aktøren ikke er determineret af strukturen, men systematiseret af den, således at aktøren kan træde ud af de givne praksiser. (Broch;1979).

Bemærkning om kapitlets høje abstraktionsniveau. Jeg vil gerne i denne forbindelse gøre en generel bemærkning gældende for hele kap. I. Læseren kan nemlig med rette spørge: til hvilken nytte er de 30 metateoretiske sider når man tænker på at afhandlingen jo handler om et mere konkret kernespørgsmål: kan man betragte *ma* som et kommunikationsmæssig problem? Især et afsnit som det forrige: *aktør som lige partner for struktur* kan opfattes som himmelråbende abstrakt. Samfundsforskningen har en ringe nytte af abstraktionen for abstraktionens egen skyld. Dette er dog ikke tilfældet når man anvender det høje abstraktionsniveau i den kritiske realismes og samfundsforskningens semiotiks ånd. Det vil sige, at det abstrakte (tegn) skal kunne henvise til erfaring (genstand), hvilket bl.a. kan udlægges at ideen skal kunne eksemplificeres. Den skal være operationel, dvs. anvendelig til

¹⁸ Curt Sørensen (2002) påpeger, at K. Marx har været den store "struktur-aktør" teoretiker.

konkret at beskrive og forklare et fænomen. Eksemplet: *aktør som lige partner for struktur* kan umiddelbart lyde så abstrakt som en sætning i en mekanistisk dialektisk erkendelse kan lyde. Men sådan forholder det sig ikke i dette tilfælde. Ved at begrænse sig her til at tale om *ma*-fænomenet inden for den givne historiske kontekst, kan man for det første pege på ligepartnerskab mellem struktur og aktør, som en erfaring der har sin basis i aktiveringsloven af 1998, hvor, igen udtrykt abstrakt, *virkeligheden* (den givne *ma*-situation) *kan formes gennem aktør-struktur-dialog*. Man kan nemlig fremvise eksempler på aktørerfaringer, der fortæller om at forhandle med strukturen om løsninger på de givne *ma*-situationer, hvor hovedmomentet har været at finde frem til et uddannelsesforløb, som kunne give aktøren et skift i hans/hendes livssperspektiv, idet deres tidligere beskæftigelse ikke kunne leve op til deres forventninger til at have lønarbejde. Samtidig er der, statistisk set, mange aktører, som ikke har kunnet få fodfæste på arbejdsmarkedet fordi, kan man antage, de ikke i et lige partnerskab med 'strukturen' har kunnet formulere og effektuere deres forventninger til at have lønarbejde. Deres aktivering og evt. arbejdsforløb i normale jobs, har følgelig været præget af manglende motivation, perspektiv og har været oplevet som en form for tvang. Derfor kan man selv i en streng operationalistisk forstand forsøge at måle abstraktionen: *aktør som lige partner for struktur*. Desuden kan man i en eksplorativ tilgang, hvor man er på opdagelse efter mulige mekanismer i praksis i første omgang nøjes med at påvise om det abstrakte koncept overhovedet har hold i virkeligheden/kan erfares.

F.eks. har jeg taget et intensivt interview med en sagsbehandler i arbejdsformidlingen hvor konceptet 'kommunikationsmæssig faktor' blev introduceret i et brev til sagsbehandleren. Interviewet var et forsøg på at opdage hvorvidt den kommunikationsmæssige faktor i en sammenhæng med en bestemt forståelse af marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*) - jf. III.9.2.2. *Ma som uopfyldte forventninger og forpligtelser hos aktør og struktur* - i mindre eller større grad er på spil i den praksis som udgør en vigtig ramme for en mulig udfoldelse af denne faktor.

Partikulær livserfaring (*pl*) Forskerens *pl* udgør en del af begrundelsen for afhandlingens tese: den kommunikationsmæssige faktors afgørende betydning for *ma*. Fremhævelsen af udgangspunktet i *pl* er ikke et udtryk for at der hældes til handlings-teoriens voluntarisme (Parsons;1937) ⁽¹⁹⁾; det næste afsnit indledes med Baskhers transformations model, som i dette arbejde udgør et udgangspunkt for en forståelse af, hvordan det subjektive partikulære element, som jeg manifest medtager, fremstår i et samspil med de objektive forhold. Forbindelse og samspil mellem forskerens partikulære erfaring og det abstrakte teoriniveau udgør her et bestemt metodeelement.

Erkendelse som søgen efter sandhed. Afhandlingen tager sit udgangspunkt i den kritiske realismens metateoretiske perspektiv, der ikke betragter samfundsvidenskabelig erkendelse alene som én diskurs blandt flere diskurser; erkendelse er en praksis, som har et bestemt sprog forgrenet i flere teoriniveauer og teorier.

¹⁹ I "The structure of social action", 1937, fremstiller Parsons *social handling* som voluntaristisk i og med at der skal være subjektive elementer og moralsk valg involveret i det.

Erkendelse er et spørgsmål om en ambition om at nærme sig det sande⁽²⁰⁾, idet erkendelsen kan udgøre et bud på en sandhed om et givet udsnit af virkeligheden. Sandheden ligger i den praksis det givne fænomen udfolder sig inden for. Forskningssemiotikken er enig med kritisk realisme i at den undersøgte praksis ikke er afhængig af den undersøgende. ”Når aktøren i relation til stjernerne udskifter de mytologiske og astrologiske forestillinger med forestillinger hentet fra moderne astronomi, så er der nok tale om en distinktiv udskifning af historier, men stjernerne opretholdes i deres genstandsmæssige status som lysende himmelpunkter”. (Broch; 1994;27). Men selve erkendelsesprocessen (-praksisen) og dermed dens resultat er afhængig af det undersøgende subjekt.

Eksplorativ metode og idealtipe. Dette arbejde er et metodepluralistisk forsøg på at tilvejebringe en rationale for at anskueliggøre *ma* som et spørgsmål om kommunikationsmæssig faktor. Afhandlingen har derfor en heuristisk funktion. Der er forskellige empiriske stikprøveelementer i form af konkrete forhold (aktørudsagn og kvantitative data), teoretiske elementer samt en konstruktion af et afgrænset diskursivt forløb: det sociologiske værksted.

Det eksplorative retter sig mod:

- at iagttage den kommunikationsmæssige faktor i andre sammenhænge end forskerens livspraksis,
- at påpege at den kommunikationsmæssige faktor er udviklingsbar, idet den kan udfolde sig i inden for andre rammer end de sædvanlige.
- en re-vitalisering af Durkheims begreb *samfundsmæssig arbejdsdeling* som en idealtipe: *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (dissa)* – på baggrund af den forståelse af *det samfundsmæssige* som man kan finde hos Hornemman (1995) og Schmid (1998).

Man kan følgelig betegne metodetilgangen som eksplorativ, dvs. udmøntet med henblik på i første omgang at belyse den kommunikationsmæssige faktors afgørende betydning i en *ma*-situation. Metoden skal kunne beskrive både subjekt- og objektsiden som to kommunikerende parter i en *ma*-situation. Både kvalitative og kvantitative elementer medtages; her gør metodepluralisme og -pragmatisme sig gældende i overensstemmelse med den kritiske realisme. (Fleetwood; 2001)⁽²¹⁾.

Idealtipe forstås her som et rationelt koncept, der har reference til den reelle verden/virkeligheden, og dermed til generative mekanismer. Idealtipe kan forbindes med en bestemt videntype, nemlig den kritisk/emancipatoriske ud fra Habermas' distinktion mellem tre videntyper: empirisk-analytisk, hermeneutisk og kritisk/emancipatorisk. (Habermas;1972) De to første videntyper kan også betegnes som

²⁰ 'Det sande' er her som allerede påpeget et spørgsmål om en samfundsvidenskabelig erkendelse, der ikke taler om lovmæssigheder men om tendenser og mekanismer.

²¹ Steve Fleetwood, PhD-seminar, RUC, 2.-5.01.2001. Under en diskussion om metodevalg i et perspektiv af den kritiske realisme kom Fleetwood med det udsagn, at metodevalg er pragmatisk, dvs. det skal være bestemt af det som kan gennemføres og er nyttig mht. opfyldning af det teoretiske skellet. Samme argumentation findes hos Danemark, mfl., 1997, s.257.

hhv. beskrivende og forklarende. Den tredje videntyper, den kritisk-emancipatoriske, kan man i denne forbindelse karakterisere som undersøgende (**eksplorativ**) mhp. idealtyper. Det jeg gør er et forsøg på at opdage, hvilken mekanisme der er relevant for at nærme sig en idealtipe.

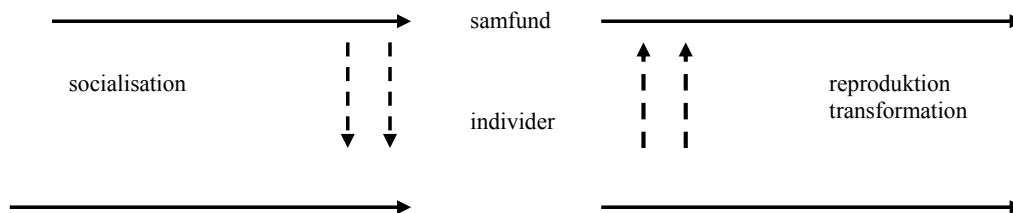
Kritisk/emancipatorisk/eksplorativ viden kaster følgelig lys over den/de mekanisme (-r) som er relevante mhp. løsning af et givet samfundsproblem i en given historisk kontekst.

I.5. Den partikulære livserfaring i lyset af *Transformationel Model for Samfund/Person Sammenhæng*

Samfundsforskerens livserfaring er forankret i en social praksis. Derfor skal den partikulære livserfaring ikke forstås som et psykisk faktum i psykologiske empiricismes forstand. Ens livserfaring er bl.a. betinget af en given socialisation. Man er præget af, og får sin habitus, gennem de praksiser som udgør rammen for ens socialisation.

Dette kan illustreres af Transformationel Model for Samfund/Person Sammenhæng (TMSPS) (Bhasker; 1977;1998;36), hvor *socialisation* er et afgørende begreb.

Fig.1. The Transformational Model of the Society/Person Connection



Det er gennem socialisation - som nedfældning (immersion) af slægtens (familie) og samfundets (grupper af jævnaldrende, skolen, massemedia) erfaringer som foregår i såvel barndom som hele livscyklussen - at det enkelte menneske bliver i stand til at være med til at reproducere/transformere et samfund. I denne nedfældning af erfaringer indgår der både psykologisk (Freud, Piaget) og socialpsykologisk (Mead) betingede indlæringsprocesser. Pointen er, at socialisation først og fremmest er en samfundsmæssig, og ikke en psykologisk proces. Socialisation fabrikere individets habitus (TMSPS-modellens pile nedad). Ud fra den givne socialt skabte habitus kan aktøren reproducere eller modificere betingelserne for sin og efterkommeres sociale beskaffenhed (pile opad). Med min persona/maske/rolle som sociolog, og den praksis jeg er med i, kan jeg være med til at reproducere/transformere samfundet, TMSPS' pile opad. Relevansen af at bruge TMSPS-modellen i denne forbindelse ligger i at denne model i forlængelse af afsnit I.1.'s metateoretiske diskussion af praksisbegrebet, yderligere skal fremhæve, at "*den grundlæggende forudsætning for vores viden om virkeligheden findes i selve virkeligheden, som er uafhængig af vores søgen efter viden*". (Danemark m.fl.;1997;311). (Broch; 1994;27)

Min socialisation og praksis udgør en del af virkeligheden. Denne virkelighed er uafhængig af mig og min søgen efter viden, men fortsat, som tidligere fremhævet, er min praksis afhængig af det metateoretiske udgangspunkt/den metode jeg har valgt. Med Brochs ord: *et bjerg er et faktum, men ser forskellig ud fra forskellige sider*. Den side jeg betragter *ma* fra, er delvis bestemt af givne dele af min socialisation. Objektiviseringen af partikulær livserfaring (*pl*) beror på, at man kan anskue *pl* som en følge af socialisationsprocessen, som handler om overførsel og nedfældning af objektive forhold i det enkelte menneskes erfaringsgrundlag. Sørensen (1995;327) påpeger, at også en interaktionistisk orienteret sociolog kan typologisere og objektivisere det unikke.(jf. nedenstående note ^{21A}).

Uden først at have anskuet *pl* som et objektiviseret forhold, kunne den kritiske realismes grundsætning: *virkelighed eksisterer uafhængigt af vores vidensøgen*, umiddelbart have fremstået som en modsætning til det jeg i denne forbindelse foretager mig; for når jeg så stærkt fremhæver forskerens *pl* som en delforklaring på den anvendte teori- og metodetilgang, kunne man nemt konkludere, at det givne marginaliseringsfænomens virkelighed er yderst afhængig af min vidensøgen om dette fænomen, som igen er præget af min partikulære livserfaring. Men som før argumenteret er *pl* en del af en objektiv proces som TMSPS-modellen anskueliggør.

En manifest medtagelse af min livserfaring er i overensstemmelse med den kritiske realismes metodepluralisme- og -pragmatisme. Et konkret spørgsmål rejser sig her: hvilken form for et metodeværktøj udgør denne medtagelse af forskerens partikulære livserfaring? Min, forskerens, fortælling om bestemte momenter i socialisationsprocessen er en form for forskerens interview med sig selv. Analytisk kan man her skelne mellem to roller jeg i denne forbindelse besidder: sociologens og den interviewede fortællende aktørs. Der er tale om et introspektivt psykologisk element, som dog ikke kan betyde mere end kun at være ét blandt flere træk som også gør sig gældende ved et almindeligt ekstrovert interview, hvor den psykiske side hos de deltagende aktører ligeledes er med. Det introvertive og ekstrovertive interview har et vigtigt fællesmoment, nemlig forskerens søgen efter viden om et fænomen, som eksisterer uafhængigt af denne søgen.

^{21A} Berg Sørensen fremhæver: ”Bag det unikke, som et bestemt socialt fænomen, en bestemt situation, en bestemt person, en bestemt handling identificeres ud fra, genfinder man standarderne eller det typiske og artsbestemmende. Disse standarder danner tilsammen den ordensskabende struktur, som enhver virkelighedsoplevelse og enhver interaktion er baseret på.” ”Den sociale samtale”, 1995; 327.

"I historien (fiktion eller faktum) søger vi det almene i det særlige. Vi oplever så at sige det almene ved at det fremtræder i partikularitetens kød og blod". (T.Broch; Forskningsprocessens semiotik; 1994;55)

I.5.1. Et ekstremt partikulært eksempel på en kommunikationssituation

Mens jeg var barn og teenager fortalte mine forældre mig aldrig om deres oplevelse af 2. verdenskrig krigen og dens udryddelse af mennesker. Faktisk først i 1997, da man i den københavnske forening af polske jøder lavede en fotoudstilling af medlemmernes familier fra førkrigstiden, gik det op for mig at jeg aldrig har set hvordan min mors og fars forældre så ud, da ikke et eneste billede af dem "overlevede" krigen. Efter at min mor døde i december 1999 fandt jeg en tekst hun selv havde skrevet, som var hendes 150 sider beskrivelse af sit liv før og under krigen. For første gang lærte jeg navne på flere af hendes familiemedlemmer og fik flere detaljer om det samfundsliv hun dengang var en del af.

Men jeg har altid kunnet huske mine mors møder med sin veninde – måske 8-10 gange om året. Veninden kom også fra den by i Vest Ukraine, hvor min mor blev født, og boede der - ligesom min mor - til krigens udbrud i 1939. De to kvinder var blandt de få af byens indbyggere der overlevede krigen; en forening for byens overlevende talte ikke flere end 60 medlemmer. Før krigen talte byen omkring 5000 jødiske indbyggere. Det som jeg altid tydeligt har kunnet huske fra min mors sammenkomster med sin veninde var, at de fortalte om krigen, om nogle mennesker, hvad de hed, hvordan de var, hvad de lavede, og at de ofte græd. Jeg ved ikke hvor gammel jeg var, måske fem eller seks år - det var så omkring ti år efter krigens afslutning - at jeg fangede noget bestemt i min mors fortællinger, nemlig et budskab hun plejede at gentage: hos hvert folkeslag er der både gode og onde mennesker. Er alle jøder gode? Spurgte hun tit retorisk. Og så var der noget meget fremtrædende i hendes samtaler med sin veninde om krigen og overlevelsen: der var en tysker som var et menneske; han hørte hendes bøn om at få lov til at leve.

I min mors erindringer er der ét afsnit, som forklarer det med hvor vidt 'én tysker der var et menneske'. Hun beskriver den majdag i 1942, hvor en stor del af byens jøder blev drevet ud af deres hjem og opsamlet på Umslagsplätzen, hvorfra de blev transporteret til udryddelse i nærliggende skov. Det lykkedes hende at flygte sammen med sin ni år gammel søster tre gange, men hver gang blev de fanget og ført tilbage til pladsen. Det var lillesøsteren der grædende trak min mors hånd, så det blev til et fjerde flugtforsøg.

"Dagen nærmede sig langsomt sin afslutning og jagten sluttede for denne gang. Endnu en gang gemte vi os i et lille skur med træ; alle disse midlertidige skjulesteder lå inden for ghettoens område. Vi ventede ikke længe, så kom en SS'er med en pisk i hånden og jog os ud derfra. Jeg kastede mig ned for hans fødder, begyndte at kysse hans støvler og bad ham om at lade os gå. Han sagde ikke et ord, gjorde bare et tegn med hånden om at følge efter ham. Han gik foran og vi bagved. Pludselig, uden at tænke os om, drejede vi på en trappe som førte til en terrasse i et hus, uden at tænke over om SS'eren så det. Og det lykkedes; SS'eren så det nok, men var åbenbart

lige glad, for han søgte ikke efter os. Vi gemte os i en kælder og derefter kravlede vi op på loftet.”

Det var en tysker, en SS-mand i tjeneste der, hvor paradoksalt det end kan lyde, på en måde reddede min mors liv. Han reagerede tilsyneladende på min mors bønfoldelser. I alle tilfælde førte denne eksistentielle oplevelse til at min mor siden hen i sin personlige kommunikation i mange situationer ofte gentog sin konklusion om at man altid kan tale med et menneske om alt. I hvert fald mistede de to piger ikke deres liv denne majdag 1942.

Det der overordnet her er tale om er min personlige fortolkning af en partikulær oplevelse af en given kommunikationssituation med et ekstremt dramatisk indhold. Den til mig overførte erfaring - en brik i min socialisation - har stået indprentet i min bevidsthed og har betydet, at jeg i min egen praksis som sociolog altid har lagt fundamental vægt på at kommunikere med det samfund der omgiver mig.⁽²²⁾

I.5.1.1. Dialogistisk demokrati

Kommunikation beror på at finde et *fælles sprog*, som kan etableres når aktøren og samfundet (dets institutioner og praksiser inden for stat, marked og det civile samfund) kommer i dialog, hvor parterne kan forstå hinanden uden nødvendigvis at være enige. Det er kernen i dialogistisk demokrati hos Giddens. I min mors ekstremt dramatiske kommunikationsmæssige situation handlede det om - gennem en ekstrem ydmygelse - kommunikere med og overbevise samfundsmagten, som altid forvaltes af et menneske, om en anden løsning end den, som ville være et resultat af at følge ordensreglerne. Der kan være forskellige former for kommunikation - at gøre fælles - mellem aktøren og samfundet, afhængigt hvilket der er dominerende i det spørgsmål som har skabt behovet for den pågældende kommunikation. Kommer kommunikationsbehovet fra det individuelle eller den samfundsmæssige juridiske, politiske, humane side? Kommunikationen kan være af *ansigt-til-ansigt-karakter* eller *på-afstand*, f.eks. når man skriver et læserbrev til offentligheden.

Fremdragelsen af *dialogistisk demokrati*, som er stærkt beslægtet med Habermas' *sindigt/rådslående demokrati* (deliberate democracy), tjener først og fremmest det metateoretiske formål at fremhæve partikulariteten som et muligt udgangspunkt for at tale om det almene.

Det yderst partikulære moment i min socialisation, som er blevet en del af min *pl* har gjort, at jeg har været stærkt optaget af at bruge den kommunikationsmæssige faktor, og har haft tiltro til den. Dette har følgelig påvirket min tilgang til *ma*. Jeg har

²² Min egen praksis: det at skrive læserbreve har for mig været et udtryk for demokrati. Især i 1970'erne skrev jeg mange indlæg til "Information". Et læserbrev udtrykker en mening eller/og erfaring som er mere konkret end en politisk stemmeseddel. Man kan ikke direkte sammenligne de to forskellige demokratiske værktøjer, men man kan netop konstatere, at begge to er demokratiske instrumenter, selv om læserbreve bruges tilfældigt og er mere voluntaristiske i deres natur end stemmesedlen. Da jeg engang i 1980'erne viste min bekendt de publicerede læserbreve (der var flere der blev afvist) konstaterede han: det er til en Guinness Rekordbog. Dette førte til en ny rekordkategori i Guinness Book of Records.

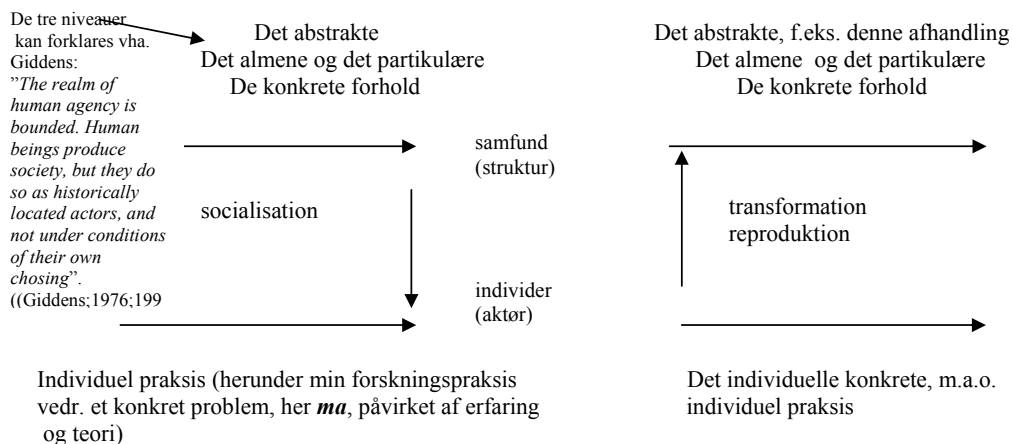
desuden selv i 16 år erfaret at være marginaliseret på arbejdsmarkedet - ifølge de fremherskende samfundspolitiske og socialvidenskabelige opfattelser - og har en personlig oplevelse af at have klare *ma*-situationen forholdsvis godt gennem at det at kommunikere med 'strukturen'. Det næste afsnit er således en yderligere metateoretisk refleksion over partikulariteten.

Dette afsnit illustrerer, at den partikulære livserfaring (*pl*) er forankret i socialisationen som bl.a. består af overførte erfaringer fra givne praksiser. M.a.o. er det en eksemplificering af Bhaskers Transformationel Model for Samfund/Person Sammenhæng. Den teoretiske orientering mod dialogistisk demokrati og mod Habermas' idealtipe: ideal talesituation, som kommer til at præge dette arbejde, har i denne forbindelse en klar sammengæng med *pl*.

I.5.2. Det partikulære, det almene og det konkrete i lyset af Transformationel Model for Samfund/Person Sammenhæng (TMSPS)

I forbindelse med TMSPS- modellen kan der rejses et metateoretisk og metode-spørgsmål om relationen mellem det partikulære, det konkrete og det almene, der også kan ses som en forlængelse af diskussionen i afsnittet I.2.1. *Det konkrete og det abstrakte*, der omtaler begrebsparrene subjekt/objekt, konkret/abstrakt, genstand/tegn, erfaring/teori. Man kan her i forskningssemiotikkens perspektiv tilføje begrebsparret partikulær/almene. Hvordan kan man placere disse begrebspar i relation til Bhaskers Transformativ Model? Et svar på det kan udgøre en del af konklusionen på kap. I.

Fig. 2. The Transformational Model of the Society/Person Connection) og begrebspar partikulær/almene, konkret/abstrakt, subjekt/objekt i lyset af forskningens semiotik



Socialisationen (immersion) kan beskrives som en overføring fra generation til generation af tidligere erfaringer med konkrete forhold og partikulære situationer. Her gør distinktionen mellem det partikulære, det almene og det konkrete sig gældende; det partikulære og det almene er to former af det konkrete. Det partikulære kræver en særlig artikulation; det er det almene som er dominerende, og

det håndgribelige konkrete har en tendens til at være synonym med det almene. F.eks. er koncentrationslejrene konkrete udtryk for nazisystemets folkedrab. Trods den ekstreme historie som koncentrationslejrene er billeder på, er de blevet 'almene' ikoner. Det konkrete har derfor en tendens til at være synonymt med det realistiske – sådan har det været, sådan er det jo (fordi det jo er alment) - og derfor kan det konkrete overskygge den ene af sine to grundlæggende former, nemlig det partikulære. Det partikulære/det unikke bærer et budskab om at det kan være anderledes – et budskab som jo også er realistisk, da det bygger på erfaring og praksis. Kendskab om- og indsigt i det almene konkrete kan derfor også forme stereotyper. Det partikulære konkrete kan forme stereotyper, som Broch påpeger det. Men det alment konkrete kan ligeledes føre til at man kører i faste mønstre, mens det partikulære til gengæld kan afsløre en realistisk udvej og henvise til en idealtype.

Så snart det partikulære konkrete bliver artikuleret – dvs. kommer ud af det almene skygge - bliver det også straks interessant. Fordi det partikulære udgør en modsætning til det almene, og det er denne modsætning til det almene vi søger i partikularitetens kød og blod. Det var helt atypisk som jøde at få bistand til overlevelse af en SS-mand som i min mors tilfælde. Det var i det hele taget atypisk at blive reddet som polsk jøde (af en befolkning på 3,3 mio. kun 10 procent blev reddet). Derfor kan enhver artikulation af overlevelsen nemt blive en litterær begivenhed. Redningen af de danske jøder var også et partikulært moment i det almene bestående af den fremherskende udryddelse, og derfor er den interessant. Den store gennemslagskraft mhp. at fortælle om nazisternes folkedrab som filmen "Schindlers liste" formåede at skabe, ligger i fremstillingen af den partikulære historie som filmen tager fat i. Den fortæller om en tysker der redder godt 1000 jøder fra en sikker død. I filmen fremtræder i de sort-hvide scener med mængder af mennesker, en lille pige. Hun udskiller sig fra det almene ved at hun bærer en frakke som er i farver. I filmen er hun, ligesom tyskeren Schindler, symbolet på det partikulære.

Et billede på partikularitetens overbevisende styrke kan opleves i den engelske film "De' bare mænd" ("The Full Monty"), som handler om marginalisering på det britiske arbejdsmarked. (*jf. note ²³*), *forbehold angående et muligt indtryk af en tilsigtet sammenligning mellem Holocaust og **ma**, hvilket ikke er tilfældet*). De arbejdsløse mænd finder en ganske særlig måde at forsørge sig selv på og bryde økonomisk og socialt ud af **ma** ved med stor succes at deltage i et striptease show de selv producerer! Ligeledes har G. Esping Andersen i en forelæsning, RUC, maj 2000, fortalt om sin bror, som i en alder af omkring 50 år efter et langt selvvalgt liv som hippie tog HF-eksamen, var blevet færdig med en højere uddannelse og parat til at være integreret på arbejdsmarkedet. Det var takket være hans kommunikation med samfundets institutioner det lykkedes for ham at komme ud af en tilværelse på overførselsindkomst.

²³ Der må her gøres det stærke forbehold, som også skal gælde for selve medtagelse af min mors partikulære Holocaust-erfaring, at **ma**-fænomenet i 1990ernes Danmark og andre vestlige lande hvad angår dets karakter, indhold og følger på ingen måde kan sidestilles med Holocaust-fænomenet. Eksemplet på en kommunikationsmæssig erfaring er som allerede nævnt en omstændighed i min socialisation og min praksis, som har betydning for afhandlingens metode og tilgang.

I forbindelse med *ma* kan man fremføre både de strålende eksempler på reintegration på arbejdsmarkedet, og de særligt sørgelige eksempler, hvor *ma* ender med aktørens udstødning og destruktive tilværelse. Man kan derfor bringe partikulære fortællinger om *ma* på bane, som bl.a. det sociologiske værksted har indeholdt. (jf. Bilag Det Sociologiske Værksted)

Der er samtidig det *almene ved ma* i form af det statistisk påviselige, at der et forholdsvis stort antal aktører, nemlig omkring 1 mio., der på trods af at de er i den arbejdsdygtige alder, i mere eller mindre markant grad end *normalt* befinder sig i udkanten af- eller helt uden for arbejdsmarkedet.

Fra den metateoretiske position som fænomenet *ma* anskues i dette arbejde, kan *ma* erkendes gennem inddragelse af både det almene og det partikulære konkrete, der manifesterer sig som erfaringer i berørte aktørers fortællinger, socio-økonomiske og samfundspolitiske realiteter. Det er overførslen af de partikulære og almene konkrete erfaringer til den socialvidenskabelige fortælling (fra genstand- til tegnform, udtrykt i forskningssemiotikkens sprog), som udgør det væsentlige træk i forsøget på at nærme sig en sandhed om et givet fænomen. I relation til TMSPS-modellen kan det abstrakte placeres højest, således at det udgør det element der har det videste perspektiv over den proces, hvor de konkrete (almene og partikulære) forhold og aktøren, gennem sin socialisation og livshistorier praksiser, tilsammen udgør et samfundsmæssigt historisk fællesskab. F.eks.: I tilfælde af at man anvender abstraktet *den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (dissa)*, fortæller det om flere konkrete partikulære og almene forhold, som operationaliserer *dissa*. Den metateoretiske pointe er her den at erkendelsen er en konstruktion, hvor begreberne skal kunne henvise til givne konkrete partikulære og givne almene forhold. Konstruktionen og de faktiske forhold er her to sider af samme mønt. Det er såvel et valg af den teoretiske tilgang som selve forskerens praksis, der bestemmer hvilke forhold man koncentrerer sig om. Denne metateoretiske pointe skal lede til betragtningerne om afhandlingens metode og teori i kap. II.

I.5.3. De partikulære forholds betydning i relation til *ma*

Man kan generelt tillægge de partikulære forhold en betydning, som er lig de almene forhold (jf. forrige afsnit). At høre en aktørfortælling er lige så vigtig som at læse en statistisk beretning om en almen tendens - jf. II.1. *Komplementaritet mellem kvantitativ og kvalitativ belysning af ma.*

Den her anvendte metateoretiske vej til den substantielle belysning af forskningsgenstanden: *ma* i den aktuelle danske samfundsmæssige kontekst medfører følgelig en fremhævelse af aktørsiden. **Generelt**, dvs. ikke i særlig relation til *ma*, er denne fremhævelse vigtig; man kan erkende at forhold mellem individet og samfundet er blevet mere aktuelt i vores tid end nogensinde før. For 50 år siden udtrykte den politisk og socialt engagerede naturvidenskabsmand, A.Einstein: *"I have now reached the point where I may indicate briefly what to me constitutes the essence of*

Kap. I. Metateori

the crisis of our time. It concerns the relationship of the individual to society.” (Einstein;1948; 1998;3)(²⁴)

Ud af Einsteins argumentation (jf. note ²⁵) kan man aflæse det paradoks, at jo mere individualiseret og frigjort mennesket bliver, jo mere afhængigt bliver det af samfundet. Dette modernitetens paradoks gør sig særligt gældende i et samfund som det danske med – på den ene side - en højt udviklet systemintegration og på den anden side aktører, der i relativ høj grad er individualiserede og frigjorte fra de tidligere fremherskende traditionelle roller (kvinde-, givne afvigertyperroller.)

Det moderne kritiske forhold mellem mennesket og samfundet kan eksemplificeres af de almene og partikulære forhold i det nazistiske regime. Z. Baumans ”Holocaust” og D.Goldhagens ”Hitler’s willing executioners” har i løbet af 1990erne skabt en diskurs om de enkelte tyskeres relation til det nazistiske samfunds magtapparat. Den partikulære kommunikationssituation min mor oplevede viser, at en tysker som forvalter og udfører af de regler som bl.a. befalede et massefolkedrab på bestemte etniske grupper, alligevel i et givet øjeblik kunne handle uden at tage hensyn til disse regler. Aktørens partikularitet kan her betragtes som en frihed til unikke handlinger. Bauman fremhæver derimod det nazistiske system som en perfekt maskine som kunne få tyskerne til at følge vanvittige og morderiske love og regler; samfundet og mennesket blev til ét i forfølgelsen af det samfundsmæssige magtapparats politiske mål. Goldhagen argumenterer, at den enkelte tysker i det mindste kunne have taget en moralsk afstand fra de løbende forbrydelser, idet der var flere der - hvis de ville - kunne have fået indblik i hvad der foregik. Kun forholdsvis få valgte denne mulighed.

Ved at gentage det stærke forbehold over for den mulige substantielle sammenligning mellem Holocaust- og *ma*-fænomenet (jf. note 23), er dog kernen i disse to fænomeners kommunikationsmæssige væsen den samme; det handler om det kritiske forhold mellem individet og samfundet, som Einstein gjorde sine betragtninger over i 1948. Det kritiske forhold består fortsat i paradokset, at jo mere kompleks og effektiv systemintegrationen er, og jo mere aktørerne er løste fra positioner, som engang var faste, jo større risikoen for deres afhængighed af samfundet - jf. III.2.3.*Historisk marginalisering*. Forvandlingen af afhængighed til kommunikation, hvor subjektet (aktør) og objektet (samfund) bliver til ad den diskursive vej (Bartelson; 2001) artikuleret, med momenterne: *hvad forventer jeg, hvad forventer I, hvad forventer vi sammen i en given ma-situation*, er her en mulig

Einstein, A. “An Essay about Individual and Society”. 1948. Monthly Review 1.

²⁵ “Man is, at one and the same time, a solitary being and a social being. As a solitary being, he attempts to protect his own existence and that of those who are closets to him, to satisfy his personal desires, and to develop his innate abilities. As a social being, he seeks to gain the recognition and affection of his fellow human beings, to share in their pleasures, to comfort them in their sorrows, and to improve their conditions of life....The individual is able to think, feel, strive, and work by himself; but he depends so much upon society....The personality that finally emerges is largely formed by the environment in which a man happens to find himself during his development, by the structure of the society in which he grows up.... a man’s life is made possible through the labour and the accomplishments of the many millions past and present who are all hidden behind the small word ”society”.(Einstein;ibid;3)

udvej (jf. svenske erfaringer med arbejdsformidling, Faurfelt, s.253). Kan man dog når det gælder en *ma*-situation, hvor man på den ene side har aktøren og på den anden side en struktur med dens regler og ressourcer, forestille sig realiseringen af Habermas idealtype, nemlig den ideale talesituation, hvor alle parter har en lige mulighed for at engagere sig i en dialog? Kan der komme konkrete resultater mhp. løsningen af *ma*-situation ud af en dialog? Der kræves realisme for at kunne svare positivt på de to spørgsmål; den unikke aktør kan nemt risikere at fremstå som blot en retorisk størrelse, medmindre der er et indbygget værktøj til at erkende og imødekomme hans/hendes partikularitet.

I relation til *ma* er de partikulære forhold konstitutive på lige fod med de almene forhold. I den enkeltes livshistorie kan der ligge en delforklaring på en aktuel *ma*-situation. Den politiske retorik i talen om det unikke individ kan følgelig relateres til virkeligheden; aktørerne er ikke alene unikke ud fra en humanistisk erkendelse; deres livshistorier er mere partikulære end nogensinde før. Et interview med en ung kvinde, der arbejder som rengøringsassistent giver et eksempel på en livsbane af muligheder (afbrudt studium på lærerseminarium, rengøringsarbejde, rejse til Sydamerika, forfatterskole og erkendelse af at ”*jeg altid kan finde en beskæftigelse*”). Modsat et interview med en 73 år gammel mand, jf. IV.5.3. *Den fleksible konforme Carlsberg-arbejder Jan*), hvis livsbanes partikularitet, da han var i tilsvarende alder, var meget mere begrænset (ingen mulighed for at komme i lære i det fag han brændte for: kokkefaget). Individets partikularitet er i denne forbindelse ikke et biologisk og psykologisk moment, men et spørgsmål om hvilken socialisation og hvilke praksiser der har været kilden for formningen af den unikke livsbane.

”Det er muligt at identificere to brede traditioner inden for sociologien: 1) De der advokerer for anvendelsen af videnskabelige og sædvanligvis kvantitative metoder (numeriske statistiske metoder). 2) de der støtter anvendelsen af mere humanistiske og kvalitative metoder.” (Haralambos and Holborn;1980;95; 808)

II.1. Komplementaritet mellem kvantitativ og kvalitativ belysning af *ma*

Den metateoretiske diskussion i kap. I fremhæver, at en partikulær livserfaring er et produkt af social praksis. Man kan derfor betragte en given erfaring som et **konkret forhold**, dvs. en erfaring der vha. teoretisering er blevet til socialvidenskabelig empiri.

Metodepragmatismen (jf. s. 25, 28, 30) er åben for både den humanistiske/kvalitative og den statistiske /kvantitative metode. Integration af kvalitativ og kvantitativ metode er ikke ualmindelig om end den kan være problematisk.” *En sådan integration av kvantitativ og kvalitativ forskning är helt klart möjlig, även om forskarnes uttalade eller outtalade skäl för att använda en sådan strategi skiljer sig betydligt åt. Det är ingen som hävdar att man ännu täckt alle de möjligheter som en kombination av kvantitativ og kvalitativ forskning kan ge.”* (Bryman; 1995;153.) Der påpeges, at metodologien burde være udvalgt og designet af *”the nature of the research questions being posed rather than by any principled epistemological or theoretical position,”* (Williams;Popay;1999;73-74) Welfare Research – article review),(jf. også kritisk realisme s.18,-21, 23-4, 28, 39)

I dette arbejde kræver integration af kvalitativ og kvantitativ metode en særlig refleksion; det er forskerens *partikulære livserfaring (pl)* der udgør en del af baggrunden for afhandlingens antagelse om den kommunikationsmæssige faktors afgørende betydning for *ma*. I den metateoretiske indledning fremstilles et givet samfundsvidenskabeligt grundlag for at kunne anskue forskerens *pl* som en given type af *konkret forhold*. Denne type empiri står dog i diametral modsætning til den form for konkrete forhold som kan afdækkes af kvantitativ- dvs. vha. numerisk fremgangsmåde. ⁽¹⁾Hvordan kan de to tilgange virke komplementært når forskningsgenstanden er *ma*? I kap. VI træder dette metateoretiske og metodologiske spørgsmål om medtagelse af *pl* - herunder selve forskerens *pl* - samt komplementaritet mellem den kvalitative og kvantitative fremgangsmåde i

¹ Her kan fremhæves at konkret forhold udgøres af en erfaring, som kan artikuleres gennem teoretisering. Man skal nemlig kunne bringe *erfaring* op på et højere abstraktionsniveau for at gøre den til et konkret forhold. Når jeg anvender min mors kommunikationsmæssige episode (erfaring) som et konkret forhold, har jeg artikuleret den gennem at kunne bringe det på et teoriplan, hvor man kan påpege Z. Baumans sociologiske analyse af Holocaust og tilsvarende D. Goldhagens, som bl.a. hver på sin måde kaster lys over de kommunikationsmæssige sider ved fænomenet 'udryddelse af uønskede etniske grupper'. M.a.o. hvordan og hvorfor den enkelte tysker gjorde/eller ikke gjorde 'det fælles' med nazisystemet.

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

baggrunden til fordel for en substantiel diskussion af de elementer, som kan indgå i det dialogistiske forløb mellem objekt og subjekt i en *ma*-situation.

I denne forbindelse er det dog nødvendigt i forlængelse af den forrige metateoretiske diskussion at kaste lys over det metodespørgsmål, som rejser sig ved inddragelsen af aktørens *pl* som konkret forhold; dette har en betydning for selve kernen af dette arbejdes tese om den kommunikationsmæssige faktors afgørende virkning i en *ma*-situation; fordi

- 1) man kan grundlæggende opfatte marginalisering som ”*en proces, hvor mennesker skubbes ud i marginalitet og videre ud i eksklusion*” (Mortensen; 2000;126),
- 2) man kan anskue inklusion som en proces hvor ”*mennesker har en kommunikationsmæssig rolle som person i et socialt system*”, og hvor ”*eksklusion betyder, at man ikke har nogen kommunikationsmæssig rolle*” (ibid.117; Luhmann; 1995a).

Den metodetilgang, hvor enhver aktørfortælling om erfaring (*pl*) med *ma* kan blive anskuet som social kendsgerning⁽²⁾ (jf. note 26, og 39-40, 48, 57, 193, 230, 302), er vigtig mhp. på de to lige nævnte opfattelser af marginalisering. Denne metode tilvejebringer udsagn om aktør-erfaringer som indebærer kvalitative udsagn om hvordan *ma*-fænomenet er. På den måde er der tale om erkendelsesmæssig funktion. Men aktørerfaring, artikuleret gennem en fortælling, kan udgøre et vigtigt led i aktørens kommunikationsmæssige rolle, virke og refleksivitet. I kommunikationen ligger et frigørelsespotentiale mhp. marginalisering (Luhmann;1995). Man kan følgelig sige, at i dette tilfælde peger selve forskningsmetoden på en løsning i det praktiske liv. Denne metoderefleksion - den foregriber teoriafsnittet, men fortsætter, som sagt, i sporet efter den metateoretiske diskussion - har fortsat at gøre med fremhævelse af subjektsidens betydning over for samfundssiden. Hvilket er essentielt når *ma* anskues som et kommunikationsmæssig problem.

Den kommunikationsmæssige rolle som det enkelte menneske har/ikke har i inklusion /eksklusion (Luhmann) kan også anskues som et spørgsmål om hvordan mennesker kan kontrollere deres livsbetingelser, og ikke som ellers den eksisterende tendens er, et spørgsmål om hvordan mennesker kan kontrolleres gennem betingelser (Holzkamp;1985;30). Hvordan kan man få viden om aktørernes muligheder for at kontrollere deres betingelser på anden måde end ved at medtage aktørernes partikulære livserfaringer? Man kan naturligvis anvende den statistiske fremgangsmåde ”*som beror på en bestemt hyppighedssats, hvor genstanden i grunden ikke er individer, men fordelinger. Sandsynlighedsudsagn kan man kun lave om fordelinger, ikke om individuelle tilfælde....Der er hvert menneske kun et punkt i*

² Her udgør forståelsen og tolkningen af aktørens fortælling/erfaring ikke en endelig social kendsgerning i Durkheims forstand, hos hvem social kendsgerning er lig med genstand. Aktørens erfaring og fortælling er en subjektiv størrelse. Dog er socialisationsprocessen som har formet subjektet, objektiv. Dette kan ses i lyet af den kritiske realismes erkendelse: ”*Alle strukturella influenser förmedlas till agenter genom att forma den situation i hvilken de befinner sig. De omständigheter som varje generation konfronteras med är inte skapade av den själv,... men de påverkar vad dessa nuvaranda agenter kan göra av dem. Förmedlingen kan därmed defineras som ett strategisk vägledning. Det handlar altså om en objektivt inflytande....*” ”At förklara samhället”, Danmark, m.fl.108)

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

en fordeling og et tilfælde af afvigelse fra en central tendens. Med andre ord forekommer selve individet nødvendigvis ikke i denne ansats" (ibid.30).

Den statistiske fremgangsmåde kan ikke tilvejebringe en indsigt i det enkelte menneskes liv og følgelig kan man ikke få fat i de givne livserfaringer for at relatere dem til det givne problem, her *ma*-situation. Men ved den kvalitative fremgangsmåde kan man hævde, at i "*what people have to say, we may find clues about how they might better cope themselves...*".(Crichton, Waddington, Dicks; 1999;88). Man kan derfor anskue givne kvalitative tiltag – her inddragelse af partikulær livserfaring – som en del af empowerment-strategien. (ibid.88).

Hvorfor er det i denne forbindelse så alligevel vigtigt med inddragelse af den kvantitative fremgangsmåde? Fordi den på en given måde kaster lys over den iboende samfundsmæssige omstændighed, at mennesket er et produkt af objektive forhold. Det skal i samme åndedræt erkendes, at det at eksponere og anvende aktørens partikulære erfaringer i denne forbindelse er et komplementært metodeelement.

Det hedder i Socialministeriets metodeprogram vedrørende aktiveringsprojekter at "*klienten skal behandles som 'det unikke individ, som personen naturligt føler sig som.'*"(2001). Denne humanistiske tænkning lægger op til en kvalitativ behandling af subjektsiden i en *ma*-situation. Her lurer dog en fare for idealisme. Når mennesket tænkes som det unikke individ, så kan det jo ikke betyde, at *det unikke menneske* skal forstås som en monade, som kan eksistere uafhængigt af den samfundsmæssige sammenhæng det er en del af. Det er derfor nødvendigt at få indsigt i såvel de forhold som har været med til at socialisere og forme det unikke individ, som de faktuelle forhold der betinger dette individs aktuelle situation og dets nære fremtid.⁽³⁾

Under folkehøringerne om den aktive socialpolitik fortalte en deltager om egne erfaringer som ledig efter en arbejdsskade. Vedkommende var ledig i syv år.

"I de 7 år gjorde jeg det, at jeg tog en håndværkeruddannelse. Jeg kvalificerede mig igennem et par år til også blive underviser. Efterfølgende troede jeg jo, at nu var jeg klar igen. Men det som samfundet har at tilbyde mig, det var projekter, hvor jeg kunne være tilskudsarbejder". (Opsamling på folkehøring om det rummelige arbejdsmarked, Arbejdsministeriet, sept. 2000). Eksemplet illustrerer med udsagnet "*det som samfundet har at tilbyde mig, det var projekter, hvor jeg kunne være tilskudsarbejder*", at efter et forløb, hvor givne specifikke forventninger hos og til aktøren som omkvalificering efter arbejdsskade og efteruddannelse er blevet opfyldt, er aktørens *ma*-situation alligevel ikke blevet forandret. I dette tilfælde har objektsiden, strukturen, ikke kunnet opfylde den fælles forventning, som var udgangspunktet for den pågældende aktør aktiveringsforløb.

³ Man kan her tænke sig et muligt eksempel hvor relationen mellem det unikke individ og de forhold som har betinget det unikke individ, sættes på spidsen: En aktør er lige blevet løsladt fra fængsel . De sociale myndigheder og arbejdsmarkedet vurderer vedkommendes muligheder for forsørge sig selv. Man går i denne forbindelse ud fra det humanistiske princip at det handler om et unikt individ. Der er dog al grund til at antage, at med mindre begge sider (objekt og subjekt) kan tage de forhold, som har betinget den situation som aktøren aktuelt befinder sig i med i betragtning og forstå dem, er talen om hensyntagen til aktørens unikke individualitet idealistisk, og ikke realistisk.

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

Det kvantitative billede af *ma* har den betydning, at det kan bidrage til at gøre aktørens og sagsbehandlerens forventninger og handlingsplanen mere realistiske. Den kvantitative side kan m.a.o. tilføje realismens moment til selve det interaktionistiske kommunikationsmæssige mikrofelt mellem aktøren og sagsbehandleren. ⁽⁴⁾ Undersøgelserne af forskellige former for aktiveringsindsatser viser, at aktivering, hverken i kølvandet på de tidligere relevante lovtiltag eller i tiden efter vedtagelsen af loven om aktiv socialpolitik, 1998, har kunnet bringe nogen betydelig del af de aktiverede i fast arbejde. Der har altid været en betydelig restgruppe, der, ligesom aktøren i det før nævnte eksempel, ikke er blevet re-integreret på arbejdsmarkedet. Erfaringerne, 1998-2000, viser, at generelt overgår der kun 20 procent af de aktiverede til normale, dvs. ustøttede jobs. Samtidig er der siden 1993 hvert år, kommet i gennemsnit 13 000 nye modtagere af overførselsindkomster. Sagsbehandlerens (objektets) sprog skal bl.a. kunne omfatte og tale om den type af konkrete forhold af kvantitativ art, som kan udgøre et vigtigt oplysningsmoment i det kommunikationsmæssige indhold i kontakten mellem aktøren og sagsbehandleren. Det før nævnte eksempel på aktivering illustrerer, at blandt den kvantitativt opgjorte gruppe af fortsættere i overførselsindkomstsyste­met kan der være aktører, som efter en meget stringent opfattelse af pligt-rettigheds-princippet er et eksempel på en personlig succes (aktøren fik uddannelse og kompetence til at være underviser), men samtidig er et eksempel på samfundets fiasko med at udnytte den personlige succes. Der skal være to parter (subjekt og objekt) til at forvandle marginalisering/ udstødning på arbejdsmarkedet til inklusion og re-integration.

Mens subjektsiden har sin partikularitet, som skal analyseres kvalitativt, har objektsiden sine almene konkrete forhold. Objektets kvantitative sprog kan i den givne *ma*-situation afsløre at et opgør mod den opfattelse, (jf.s.51), at det er samfundet som i den givne situation bestemmer aktørens levevilkår ikke netop i den og den *ma*-situation har dækning i de faktiske forhold. Samtidig kan de kvantitative udsagn udgøre en given bid af viden, som kan bruges mhp. forståelse af de objektive forhold angående *ma*, dvs. de kvantitative data kan bidrage til at erkende *ma*. ⁽⁵⁾

Der er i denne forbindelse igen en parallelitet mellem et givet element i forskningspraksisen og forskningsgenstanden; den første var en parallelitet mellem et givet element i forskerens livspraksis, nemlig den kommunikationsmæssige faktor, og hovedtesen vedrørende forskningsgenstanden. Her handler det om, at den kvantitative dimension - som i afhandlingen er vigtig i den teoretiske del af

⁴ Der er tale om at aktøren i en *ma* situation sammen med sagsbehandleren (objektsiden) skal have et realistisk billede af mulighederne. Når der kun omkring 20 procent af de aktiverede får fast arbejde bagefter, udgør en sådan oplysning en aktuel numerisk dimension, som gør relationen aktør-sagsbehandler (objektsiden) mere realistisk mhp. opfyldelse af gensidige forventninger.

⁵ De objektive forhold er i denne forbindelse de faktorer der kan påvirke *ma*'s numeriske dimension, f.eks. handelsbalancens tal, sociale udgifter, som kan påvirke *ma*'s størrelse, dog afhængig hvordan *ma* defineres kvantitativt (den inklusive og den eksklusive *ma*, jf. II.4. *Marginalgruppens størrelse efter et eksklusivt og et inklusivt koncept*) Udbredelsen af givne faktorer kan i Durkheims forstand – den statistiske metode – jo bruges til at forstå hvordan fænomenet påvirkes af disse faktorer. F.eks. er det statistisk veldokumenteret, at bestemte variable, som uddannelse og alder kan influere på *ma*. Dette bliver gennemgået men det har ikke den primære betydning for anskueliggørelse af *ma* som et kommunikationsmæssigt problem.

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

forskningspraksisen for at kunne belyse *ma* som et fænomen, der påvirkes af generative mekanismer - også er vigtig i forskningsgenstandens (*ma*'s) praksisfelt. Disse to paralleliteter fremhæver håndgribeligt forbindelse mellem forskningspraksis og forskningsgenstandens praksis – det jeg gør her i forskningspraksisen er direkte praktisk for at forholde sig til fænomenet.

Man kan konkludere, at såvel en kvalitativ som en kvantitativ fremstilling af *ma* er vigtig, da der ved disse to forskellige projiceringer af *ma* frembringes hhv. et subjekt- og et objektsprog, som er relevant for det kommunikationsmæssige forhold mellem aktøren og samfundet i en *ma*-situation. På den ene side har man nemlig et bureaukratisk kvantitativt sprog, som skal sørge for at de givne regler og ressourcer som gælder aktørens *ma*-situation skal "fordeles lige". På den anden side har man subjektets sprog, som udtrykker en partikulær livserfaring og et unikt livsforløb. Det ene sprog handler om "Hvordan gør du det?" Det andet sprog handler om hvor stor er udbredelse af det som kan ligne det du har gjort og kan komme til at gøre? De to sprogs væsen står i modsætning til hinanden. Dette er dog på ingen måde ensbetydende med at kommunikationen er umulig, da den kvalitative dimension som sagt kan være komplementær til den kvantitative dimension - under den forudsætning at de to dimensioner sammen kan udgøre en refleksiv diskursiv helhed. (jf. VI. Kommunikation)

"Man bliver nød til at forholde sig til de individuelle krav såvel som fællesskabets krav." Bent Greve, Det Sociologiske Værksted, 05.05.00

II.1.1. Kvantitet og kvalitet i ligheds- og frihedssprog

Det er ikke en tom allegori, når man her på den ene side forbinder lighedsidealet med det objektive bureaukratiske sprog og på den anden side sætter frihedsidealet i forbindelse med det subjektive sprogs partikularitet. (Mintzberg;1983) ⁽⁶⁾ Ligheds-sproget står her for den rationelt formidlet regelopfyldning og ressource-tildeling, som sker på basis af politiske beslutninger og på juridisk baseret lovimplementering - i webersk forstand. ⁽⁷⁾ Sagsbehandlerens vigtigste opgave er, at aktøren får en lige behandling, dvs. en behandling som enhver anden aktør i samme situation ville have fået, i overensstemmelse med de givne regler og ressourcer.

⁶ Mintzberg taler om adhocratier, en type organisation som er væsentlig forskellig fra Webers idealtipe af bureaukrati. De er ikke hierarkiske, og de styrer ikke aktiviteterne af deres medlemmer gennem et system af formale regler. De job som den ansatte udfører er ikke bundet til hans/hendes position i organisationen. Mintzberg kommer i denne forbindelse med følgende udsagn: "*Denne organisationsform, (adhocrati), trods de mulige konflikter som den udgør en potentiale for, er en konfiguration for dem der tror på mere frihed med mindre bureaukrati, og som strukturen for en befolkning som stedse bliver mere og mere veluddannet*".

⁷ Den rationelt legalt bureaukratiske organisation i webersk forstand er rammen for udøvelse af administration som udøver kontrol som baserer sig på viden. Det er det som gør denne magtudøvelse til specielt rational. Weber skrev, at "den ideale embedsmand" udfører sine pligter i en ånd af formalistisk upersonlighed, uden had eller lidenskab. Bureaukratens adfærd styres af regler, ikke af personlige overvejelser som følelser mod kolleger og klienter. Max Weber, "Economy and Society: an outline of Interpretative Sociology", 1968, (1922).

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

Webers idealtipe ”bureaukrati” er her aktuell som en vigtig del af den kommunikationsmæssige proces. På den anden side melder sig aktørens frihedssprog, hans/hendes partikularitet, m.a.o. en fortælling om aktørens livsløb, som altid er anderledes end det almene statistiske billede af aktører i lignende *ma*-situationer; aktøren har en frihed til at fremstå som den person han/hun har været eller vil være - en frihed til at være unik. Implementeringen af denne frihed i en given *ma*-situation kalder på Habermas’ idealtipe, nemlig ’den ideale talesituation’. Dette er det element som også skal forekomme, udover den weberske idealtipe. Der er her tale om en modsigelse mellem to former for sprog: objektets og subjektets sprog. Denne modsigelse kan gøre sig særlig gældende i en kommunikation mellem det bureaukratiske sprog og aktørens partikulære sprog i en *ma*-situation, især fordi kommunikationens indhold i en sådan situation kan være mangfoldigt. På aktørens side kan der være partikulære livsforløb fordelt på alle mulige grundvariable: køn, alder, uddannelse, etnicitet. På strukturens side skiftes indholdet af sagsbehandlerens sprog alt efter hvilke lovtiltag der tegner objektets sprog, og ikke mindst på et mere abstrakt plan efter den historiske kontekst, bl.a. afgrænset af herskende diskurser som f.eks. welfare og workfare diskurserne. Selve samtalen om aktivering og arbejde inden for rammerne af den arbejdsformidlende instans, har et iboende potentiale til at være væsentlig mere kompleks end andre mulige indhold i kommunikationer mellem aktør og samfund. Det handler ikke en henvendelse til DSB’s rejsebureau om et togbillet. Det drejer sig om en høj kvalitativ samtale, som kan vedrøre aktørens komplekse eksistens i et moderne samfund. Samtidig er der et sammensat billede af udbredelser og tendenser af givne faktorer, som objektivt kan påvirke aktørens *ma*-situation, f.eks.: arbejdsløsheden falder og stiger i takt med ned- eller opadgående givne økonomiske indikatorer, som handelsbalance og/eller inflation, eller der er givne globaliserings følger som kan flytte ens potentielle arbejdsplads. Aktøren i en *ma*-situation skal være bevidst over både sine egne, subjektets, og objektets forhold, som har betydning for hans/hendes *ma*-situation. Durkheim mente, at det manglende kendskab til historien skaber ubevidste mennesker. I teoriens snit bliver der omtalt den historiske type af marginalisering, som netop fremhæver historie som et spørgsmål om (selv)bevidsthed.

Den bureaukratiske organisations virke- og kommunikationsmåde i relation til aktørerne har siden Webers konstruktion af bureaukrati som idealtipe været af tilbagevendende socialvidenskabelig interesse. I takt med udvidelse og kompleksgørelse af systemintegration udtrykt gennem institutionalisering af områder, som tidligere traditionelt tilhørte livsverden (⁸), har bureaukratiske organisationer måttet differentiere deres funktionsmåde. (Mintzberg;1983), (Gouldner;1972), (Burns;1966.) (⁹) Mintzbergs differentiering af den bureaukratiske organisation peger på andre mere fleksible former for bureaukratiske organisationer, hvor adhocrati er et eksempel på et radikalt brud med klassisk bureaukrati. Adhocrati handler om højt

⁸ Her sættes lighedstegn mellem livsverden og social integrationssystem. Hvor stat og marked er lige med systemintegration.

⁹F.eks. opererer Mintzberg med fem basistyper af organisationer: den simple struktur, maskinbureaukrati, det professionelle bureaukrati, det delte bureaukrati og adhocrati. Maskinbureaukrati, professionelt bureaukrati og adhocrati er direkte relevante for servicefunktioner i form af kommunikation med aktører, som står uden for selve organisationen og hvor kommunikationen ikke er betinget af betaling, men af lovbaseret retfærdighed.

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

professionelt teamarbejde, hvor arbejde gribes an som ad hoc projekter, hvorimod bureaukrati organiserer sin arbejdsgang ud fra velformuleret og -afgrænset opgavekompetance, hvor medarbejderne strengt skal følge de formelle regler. I adhocrati dannes der en form for organisk enhed af forskellige eksperter, hvis formål er at udføre den givne ad hoc-opgave optimalt.

Arbejdsformidlingsinstitutionen har denne grundlæggende funktion af Webersk bureaukrati: lige fordeling/behandling i overensstemmelse med det givne legale grundlag. Det handler dog om et væsentligt andet produkt og resultat end Mintzbergers, og andre forskeres typeanalyser af fornyet/reformeret bureaukrati. Organisationen i arbejdsformidlingen handler ikke om at producere en vare eller serviceydelse i gængs forstand, hvor produktet umiddelbart er til at tage og føle på. Derfor handler det heller ikke om de ydelser som de fleste typer af Lipsky's level-street-bureaukrater producerer: lægelig behandling, undervisning, pleje om omsorg, sager vedrørende lov og orden. Af samtalen med AF-medarbejderen (jf. Bilag) fremgår det, at AF som det aktuelt er, ikke yder en rådgivningsservice, men først og fremmest en oplysningsfunktion vedrørende hvilke regler og ressourcer der er til rådighed i den pågældende *ma*-situation. Det er nærmest en oplysningsformidlingsfunktion i en specifik situation, hvor det at oplyse og at orientere hinanden udgør den centrale funktion. Der bliver senere argumenteret for at denne oplysningsfunktion, som retter sig mod både subjektet og objektet også skal have produkt-karakter produceret af velfærdsydelsesarbejder i Schmidts forstand (jf. bl.a. s. 6, 12, 83, 86-8, 91-2, 113, s.281-4) ⁽¹⁰⁾ . Her foregribes diskussionen af selve kommunikationssituationen (jf. kap. V og VI); det er nødvendigt her at fremstille AF's særlige bureaukratiske karakter netop i lyset af mødet mellem ligheds- og frihedssprog, herunder mødet mellem det almene og det partikulære, fordi det konkretiserer genstanden for den hhv. kvantitative og kvalitative fremgangsmåde.

Samtalen med AF-medarbejderen illustrerer, at i modsætning til Mintzbergs adhocrasi er der ikke i en *ma*-situation tale om ad hoc-opgaveløsninger sådan som AF i dag fungerer. Men dette ligger også i selve det væsen som *ma*-kommunikationen her antages at have. Der skal nemlig tages hensyn til både den kvalitative og den kvantitative dimension. Kommer der en aktør som er et geni inden for et givet fagområde eller en aktør som slet ingen kvalifikationer har, kan de som partikulære aktører ikke udgøre ad-hoc arbejdsopgaver for bureaukraten, men skal også omfattes af det bureaukratiske sprogs lighedsdimension som baserer på aposteriorisk erkendelse: vi har den og den erfaring, og der er så og så mange mennesker i den og den gruppe, og der er de og de ressourcer til den type aktører. Som AF-medarbejderen har forklaret: det er Arbejdsmarkedsrådet, sammensat af akademikere, der på baggrund af analyser af arbejdskraftefterspørgsel på de givne faggrupper i den givne region der bestemmer hvordan hvilke ressourcer skal fordeles og på hvilke grupper. Den rationale som AFs arbejde fungerer på basis af er kvantitativt begrundet.

Det adhocratiske kan dog på en given måde komme på tale i en *ma*-situation;

¹⁰ Det handler ikke om varegørelse af endnu en af de menneskelige kommunikationssituationer men om fremhævelse af, at produktformen gør det muligt at gestalte arbejde/handling. Denne gestaltning af den oplysning-/orienteringsfunktion som et produkt skal ses i forbindelse med anskueliggørelse af *ma* som en historisk type af marginalisering. Jf. III.2.3.

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

Det er netop det ontogenetiske udgangspunkt, at et ethvert menneske er unikt, der kan være kimen til at hver kommunikationssituation potentielt kan indebære et element af ad hoc opgave. Pointen er følgelig, at det er det kvalitative og det partikulære som er bærere af frihed til at være det unikke menneske, ikke skal isoleres fra det kvantitative og det almene, som står for lighedsdimensionen: du er et unikt individ, men tilhører den og den gruppe og du skal behandles på lige fod med de andre individer i den gruppe. Netop det at velfærdsstaten udgør en ramme for institutionaliserede praksiser, hvor man realiserer medborgerskab, der a priori kræver lighed og som henviser til det kvantitative sprog, kan tilsløre det unikke i et menneske. Det er ikke et foster af ophøjet humanistisk skrivebordsarbejde at tale om det unikke menneske; det handler om en grundlæggende samfundsfilosofisk og antropologisk erkendelse, at ethvert menneske rummer et potentiale til at vedligeholde og reproducere de samfundsmæssige og naturlige omgivelser han/hun udgør en del af. Ved at indtage en anden ontologisk holdning, kan man let havne i den anskuelse, at samfunds- og naturlivet tilhører de udvalgte. Lighed og frihed kan netop - som det kvalitative og det kvantitative sprog - supplere hinanden. Frihed kan opfattes som aktørens muligheder for at udfolde sin menneskelige kapacitet og lighed som forhold der skaber lige adgang til denne udfoldelse (H.Dollmaker; gæsteforelæsning, RUC,2001).

Weber var opmærksom på bureaukратиets mulige utilsigtede irrationelle følger i den forstand, at det kunne virke som en hæmsko for spontanitet, kreativitet og individuelt initiativ, hvilket også vil sige, at den givne rationalitets kvantitative sprog kunne tilsløre det unikke menneskes givne udfoldelsesbehov. *Det er forfærdeligt at tænke på en verden bestående af et samfundsmæssigt maskineri fuldt af småhjul, små mennesker klyngende sig til små job og der kæmper med hinanden for at få større – mente Weber.* Den bureaukratiserede lighedsprægede verden kunne blive småborgerlighedens utiltalende domæne, hvor alle har solgt deres sjæl til den jordnære rationalitets stemme. Baumans analyse af Holocaust, 1989;1991, viser den moderne rationalitets morderiske potentiale baseret på en social produktion af indifferens, marginalisering og moralsk usynlighed. Holocaust-eksemplet er en opvisning i moderne dimensioner af urimelighed. Den kvantitative faktor kommer her klart frem i lyset: *”Dehumanisering begynder i det moment hvor, takket være distancering, subjekterne som den bureaukratiske handlinger retter sig imod, kan være og er reduceret til et sæt af kvantitative mål. For bestyrere af jernbane er den eneste meningsfulde artikulation af deres objekt udtrykt i toner per kilometer. De arbejder ikke med mennesker, får eller pigtråd; de beskæftiger sig kun med ladningen, og dette betyder en enhed udelukkende består af mål blotte for kvalitet.”* (Bauman;1991;103). Siden Weber skrev om bureaukрати, og siden Holocaust, er spøgelse af den orwellske fascistoide samfundsmæssige ensartethed stadig ikke blevet drevet bort.

I et samfund som det danske er *ma*-problemet et eksempel på, at på den ene side er virkeligheden langt fra enfoldig, og at den kvantificerende rationalitet ikke har gjort alle borgerne til samfundsmaskineriets ensartede småhjul. På den anden side er den kvantificerende ensartethed fortsat en trussel i forbindelse med givne fænomener som netop *ma*. Samfundsdebatoren Ejvind Larsen har i adskillige år påpeget, at det danske samfund er heterogent på en bestemt måde: der er dem der får deres indkomst

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

gennem lønarbejde og dem der mere eller mindre permanent lever af en overførselsindkomst. Det billede af en socialstruktur, som denne erkendelse rummer, er, at der er en storgruppe – arbejdsstyrkens kerne på 80 procent (¹¹) – med differentierede holdninger til det arbejde de har og de livsformer der er forbundne med deres arbejde– og at der er en restgruppe, som ikke har en mulighed for at forholde sig til et arbejde, og som er uden den identitet, som lønarbejde giver. Samfundsmaskineriet består følgelig af to ganske forskellige grupper af småhjul. Denne opdeling, som har gjort sig gældende inden for de sidste 30 år, kan ikke kun tages som et udtryk for en polariseringstendens og en dannelse af en ny socialklasse: borgerne uden eller med en løs tilknytning til arbejdsmarkedet, m.a.o. overførselsindkomstmodtagerne. Især i slutningen af 1970erne og begyndelsen af 1980erne havde velfærdsstaten skabt en mulighed for at udvikle livsformer baseret på en ikke fast-, eller overhovedet ingen tilknytning - som i tilfældet førtidspensionister - til lønarbejderiget. Det overskud af arbejdskraft som er kommet i kølvandet på den teknologisk baseret materielle udvikling, der er foregået parallelt med den sociale udvikling: et farvel til proletariatet og med det forbundne borgerliggørelse af arbejderklassen, kunne være kimen til en social klasse af kreative mennesker hvor åndelige værdier, et rigt socialt liv, lokalt engagement ville være sat i højsædet (Gorz; 1981). Især i Danmark, med én af de forholdsvis bedste velfærdsstater i verden, kunne man konstatere småsamfund som udgjorde en socialt og økonomisk ramme for et alternativ til lønarbejde: Christiania, kollektiver dannet omkring afgrænsede fælles åndelige værdier, f.eks. i Silkeborg-Horsens området, økologiske samfund, m.m.. I løbet af 1990erne kom der igen tendensen til at sætte lønarbejde i højsædet i modsætning til den tidligere eksperimenteren med alternativer til lønarbejde. (G.Auken/K.Birkholm, m.fl.:1994) (Gorz;1999).

En utilsigtet følge af manglen på lønarbejde forårsaget af arbejdsmarkedsmekanismer har skabt et historisk socialt lag som har udgjort et differentierende element i den sociale struktur, som netop har udgjort et af bolværkerne mod det kvantificerede samfund. Også andre grunde end den sociale differentiering som har gjort sig gældende ved eksistensen af hhv. lønindkomst- og overførselsindkomstgruppen har været betydningsfulde for at Webers skrækvision om det kvantitative samfund ikke er blevet en realitet. Men truslen om kvantificeringen af det enkelte menneske, der kan kontrolleres gennem betingelser, er til stede. (Holzkamp;1985;30). Med det allerede i kap. I fremførte stærke forbehold, at når det gælder baggrund og indhold kan Holocaust og *ma* på ingen måde paralleliseres, har disse fænomener dog formelt set fælles træk, først og fremmest hvad angår kvantificeringen af det enkelte menneskes unikke livsforløb. I noten ¹², nedenfor, beskrives en *ma*-situation som er et eksempel

¹¹ Her baseres tallet på den empirisk begrundede erkendelse af 4/5 samfundet, J.Andersen/E.Larsen;1990. I løbet af 1990erne er restgruppen, dvs. overførselsindkomstgruppen ikke blevet mindre.

¹² Beskrivelse af en *ma*-situation,2000, hvor der ikke tages hensyn til aktørens partikulære livsforløb: ”Hun gjorde alt det, AF sagde, hun skulle: mødte op til obligatoriske møder hos AF, Storkøbenhavn, og hos den henviste arbejdsgiver, leder af en humanistisk lilleskole. Hun ringede tilbage til sin AF-konsulent, som hun også skulle og så begik hun sin livsfejtagelse: hun rettede en skriftlig og mundtlig forespørgsel til den godmodigt udseende AF-konsulent. Det skulle hun aldrig have gjort. Hvad hun spurgte om? Jo, om det var sådan, at han (AF-konsulent) kunne hjælpe den fattige med at finde et puljejob tættere på hendes bolig, så hun kunne cykle og spare transport, idet hun boede alt for dyrt og ikke endnu havde fået tilbudt en billig lejlighed, selvom hun stod på aktivlisten i tre boligselskaber.

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

på en - fra den bureaukratiske side - manglende hensyntagen til aktørens partikulære situation. Eksemplet hører til kap IV, men her tjener det som en empirisk reference til en metodediskussion og som en illustration af den i kap. I fremførte meta-teoretiske opfattelse af konkret forhold, som en følge af en metode-/teoribaseret berømmelse af et empirisk udsagn).

Frygten for at gøre mennesker til tal som man efter bureaukratiske regler kan flytte rundt med som brikker, gør sig især gældende, når det gælder kvantificeringen af restgruppen, dvs. en talopgørelse, der f.eks. får et prædikat som 'den svage gruppe'. Men ud fra det ontologiske udgangspunkt som anvendes i dette arbejde, er det umuligt kvalitativt at udskille en gruppe, der er svag mhp. at forsørge sig selv og være en produktiv del af samfundet. Sat på spidsen: i et slavesamfund kostede en muskuløs slave naturligvis mere end en fysisk svækket, men alle slaver kunne sagtens bruges som arbejdskraft.¹³ De fleste borgere, undtaget de markant fysisk eller psykisk svækkede kan deltage i den samfundsmæssige arbejdsdeling - en erkendelse som står i overensstemmelse med den aktuelle politiske vision om det mere rummelige arbejdsmarked.

Visionen om et mere rummeligt arbejdsmarked, fortæller dog ikke noget om hvordan den enkelte kan komme til at deltage i dette såkaldte rummelige arbejdsmarked, hvilket er et afgørende spørgsmål om den kvalitative dimension. Hvordan man kan deltage er et spørgsmål som hverken "den svage" og afmægtige aktør eller strukturen hver for sig kan afgøre, men svaret ligger alene i en *ma*-situation. Durkheim og Marx, hver ud fra forskellige forudsætninger, påpegede strukturelle svagheder, hhv. den anomiske arbejdsdeling og den fremmedgørende arbejdsdeling, der begge på hver sin måde genererer reservearmé af arbejdskraft. Det kan være vigtigt at diskutere de bagvedliggende strukturelle faktorer, som f.eks. globalisering der medfører *ma* (Amoroso;1998), og som gør strukturen svag mhp. tilvejebringelse af et tilstrækkeligt antal arbejdspladser, som ikke blot opfylder markedets behov men også de potentielle arbejdstageres.

Det var nemlig sådan, at hendes hjemmeboende søn var flyttet hjemmefra, og dermed var boligsikringen roget helt i bund. Så hun var ludfattig og levede af et rådighedsbeløb på ca. 1900 kr. om måneden. Hun bedyrede, at der kun var tale om en forespørgsel. Kunne han ikke hjælpe, tog hun selvfølgelig til den humanistiske lilleskole, der mere eller mindre levede af puljejobs. Jamen, han ville da "se på sagen" og vende tilbage til hende skriftligt. Hun takkede på sine grædende knæ. Det var virkelig pænt af ham, sagde hun. Til arbejdsgiveren refererer hun, hvad der er aftalt mellem hende og AF-konsulentent. Hendes a-kasse-konsulent giver hun samme information. Der går et par uger og så ligger det længe ventede brev i postkassen. Kvinden sætter sig ved bordet med brev og Krak-kort, spændt på, hvor hun skal hen. Men hun skal ingen steder. Tværtimod. AF-konsulentent har i samarbejde med den humanistiske arbejdsgiver "afmeldt" den fattige AF-systemet og begrundelsen er "Nægtelsen af puljejob". Herefter raser sagen i det lille lands respektive ankesystemer, som alle, inkl. den fattige kvindes velbeslåede a-kasse, konkluderer det samme som AF: den fattige (og åbenbart også debile) har pure nægtet puljejob. Der er slet ikke tale om en ydmyg, forsigtig forespørgsel" (uddrag af Inge Andersens kronik "Af en fattig kvindes historie", Information, 27.2.01.

¹³ Det er nødvendigt her at gøre den stærke bemærkning, at stærk liberalistisk socialpolitik netop kan gøre brug af en sådan tænkning: alle kan arbejde, bare der er ikke minimumsløn, hvilket er en vigtig del af forklaringen af clintonismens og blairismens succeser med at nedbringe arbejdsløshedstallene. Man skal bare ikke glemme den kolossale omstændighed, at slavesamfundet for længe siden blev afskaffet.

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

Dette arbejde afgrænses dog til *ma*-situationer, og de generative mekanismers kvantitative sider medtages her, som sagt, først og fremmest som et forståelses-element i selve *ma*-situationen som et oplysningsindhold i kommunikationen.

Pointen med dette blik på Webers klassiske erkendelse af bureaukratisk organisation og med fremdragelsen af opdelingen af befolkningen i to grupper af respektive løn- og overførsels-indkomstmottagere, er at påpege, at når det gælder *ma*-fænomenet er der behov for løsninger, som indbefatter både de kvalitative og de kvantitative dimensioner med henblik på opnåelse af en kommunikationsmæssig forståelse af mulighederne for at løse de givne *ma*-situationer. Det er et spørgsmål om en kvalitativ løsning, som ikke kun vedrører den pågældende aktør, men også objektet, og dets kvantitative dimensioner. *Ma*-situationer skal analyseres som en vekselvirkning mellem den partikulære og den almene interesse, der finder sted i en given historisk kontekst. Den kvantitative erkendelse skal komplementeres med en kvalitativ fremgangsmåde for at forstå problemets partikularitet og finde løsningen inden for de konkrete almene rammer som gælder problemet. Man kan her forestille sig en meget vanskelig situation: en voldsramt kvinde med etnisk baggrund er sammen med sit barn endt på et kvindehjem. Både hendes sociale og kulturelle marginalisering er svær - ligeså hendes marginalisering på arbejdsmarkedet. Hvis hun så skal have reelle muligheder for at forsørge sig selv og barnet – på lige fod med andre mhp. at have arbejde – skal hendes partikulære situation være manifest erkendt.(momenter fra en aktørs fortælling om hans udstødning, jf.note ⁽¹⁴⁾). Men hvordan? Dette spørgsmål udgør således denne givne *ma*-situations startpunkt for at opnå den kvalitative dimension inden for den kvantitative tendens som handler om et mere rummeligt arbejdsmarked.

Som antropologen N. Mik-Meyer i et debatindlæg om aktivering konstaterer: ”*For at kunne yde de rigtige personer den rigtige indsats er man naturligvis nødt til at kende personerne bag statistikkens tal og det gør man desværre ikke i dag*”. (Information, april, 2001)

¹⁴ Det sociologiske værksted handlede metodemæssigt om at konstruere et diskursivt rum med aktører valgt ud fra konceptet bag denne konstruktionen. I denne forbindelse var der brug for en aktør der fra Svedberg/Kristensens marginaliseringspektrum var havnet i en udstødt/klar eksklusions position. Jeg henvendte mig til Preben Brandt – der selv meget velvilligt deltog i værkstedet. Men han kunne ikke selv udpege en deltager. Jeg tænkte at henvende mig direkte til dem, der befandt sig i den yderste form for eksklusion, nemlig de hjemløse. Jeg gik en sen aften på Strøget i København. Det var midt i april og jeg talte fire hjemløse, en enkelt og tre i en gruppe. Jeg talte med én af dem. Manden var sammen med sin stor flot schæferhund. Det var stormagasinet ”Illum”s hovedindgang ved Strøget som denne nat skulle være hans ”hjem”. Han var halvt grønlandsk. Han fortalte mig sit navn. Var uddannet som snedker og arbejdede som sådan. Men så gik det galt. Jeg spurgte ikke om den mere direkte årsag dertil. (det kunne være alkohol- eller psykiske problemer, lukning af arbejdspladsen, altså nogle af typiske årsager i dette unikke menneskeliv). Men i dag var problemet det, at andre beboere i det herberg han nogle gange anvendte ikke ville tolerere hans hund. Han virkede som én der kunne fortælle om sit liv, kunne begrunde sin vrede; ”*de andre er ikke tolerante*”. Kom også med politiske vredesudbrud mod USA, de rige. Der var dog ikke tvivl om at det var et menneske der tyngedes af psykiske problemer - og nok misbrugs/ alkohol problemer, men først og fremmest af hele den livssituation han var havnet i. I sammenligning med den lige tænkte ekstreme eksempel på en kvinde med etnisk baggrund, var dette et reelt og mere drastisk eksempel på eksklusion. Kan man tænke sig, at et sådant menneske kan deltage i den samfundsmæssige arbejdsdeling?

I det følgende afsnit skal præsenteres en undersøgelse, der viser, at den kvalitative faktor i jobformidlingssituationen kan være udslagsgivende.

II.1.2. Kvalitetsdimensionen i en undersøgelse af arbejdsformidlingens fremgangsmåde

P.Blaus undersøgelse af medarbejderne på et amerikansk arbejdsformidlingskontor understøtter en antagelse om betydningen af komplementariteten mellem den kvalitative og kvantitative fremgangsmåde, når det gælder en forståelse og en løsning af en *ma*-situation. (Blau; 1963;1968) Undersøgelsen var primært lavet m.h.p. at analysere to forskellige former for arbejdsgang på det givne AF-kontor: Gruppen A var præget af konkurrenceforhold mellem jobformidlere, hvor man hamstrede de indløbende joblister for hurtigst muligt at få de arbejdssøgende ind i et ansættelsesforhold. I denne gruppe var medarbejderne ansat på en midlertidig kontrakt og de var evalueret efter hvor mange jobansøgere de placerede i job. Man gik her efter de hurtige resultater for at kunne gøre indtryk på de overordnede mhp. at opnå en fast ansættelse. Derimod i gruppe B var man permanent ansat, og produktiviteten var ikke primært vurderet efter hvor mange ledige den pågældende medarbejder kunne placere i job. Desuden, og hvad i denne forbindelse er vigtigst, gennemgik medarbejderne i gruppe B et uddannelsesprogram med vægt på at forstå klientsiden og yde den en intensiv rådgivning. Den egentlige produktivitet var højere i gruppe B; de opnåede flere permanente jobansættelser, hvorimod gruppe A's indbyrdes konkurrence om at være hurtig skabte en tendens til, at arbejdssøgende ud fra deres kvalifikationer og erfaring blev malplaceret i de job de fik.

Blau anvendte sin undersøgelse til at fremhæve, at det moderne bureaukrati kan opnå bedre resultater ved at lægge vægt på den kvalitative fremgangsmåde. Det kvalitative beror i denne forbindelse af på *concern for clients*. Undersøgelsen er omkring 40 år gammel, og det vigtige budskab, som kan aflæses af dens resultat - at sagsbehandleren skal kunne se sagens både menneskelige partikularitet og bureaukratiske kvantificering gennem rubriceringen under en givet kode - er fortsat aktuelt. Spørgsmålet er hvordan denne *concern for clients* skal udfoldes i *ma*-situationer, dvs. situationer som ikke nødvendigvis ligner en almindelig jobsøgning gennem en arbejdsformidler, da aktøren i en *ma*-situation mere eller mindre er ramt af langtidsledighed. Det er allerede blevet påpeget, at forventning og bekymring ikke alene må rette sig mod aktøren, men mod selve *ma*-situationen, dvs. mod en tilstand som er bestemt af både subjekt- og objektsiden. Blaus undersøgelse viser, at sagsbehandlerens kvalificering til at være i stand til at udvise en dybere interesse for 'klienten' er en vigtig faktor. Et behov for denne kvalifikation gør sig ikke gældende i den aktuelle danske jobformidling, som satser på aktivering af aktører i forskellige *ma*-situationer der oppebærer dagpenge. (jf. bilag, samtale med AF-medarbejder). Hvad angår aktivering af aktører der modtager andre overførselsindkomster end dagpenge er det sociale aspekt mere udtalt, idet det er den enkelte kommunes sociale instans som kan blive involveret, men fortsat er det jobkonsulenterne der fører sagen og deres primære opgave er at tilvejebringe de umiddelbare forudsætninger for at placere aktøren i en jobsituation eller en uddannelse som kan kvalificere vedkommende til at arbejde inden for de beskæftigelsesområder, som aktuelt har

brug for arbejdskraft. Det som en dybere interesse for aktøren konkret kan indebære kan først diskuteres efter definitionen af *ma* er bragt på plads (jf. III.9.).

"By grounding discourse in historical context, the process of sorting through the slogans is made manageable: those self-referential reifications that have nothing to do with anything going on in the world of everyday life may be ignored, for purposes of public policy formulations and implementation".

Hugh T. Miller, "Small democracy at the micro level", RUC, 2001.

II.2. *Ma* og historisk kontekst

Det er vigtigt at se en vekselvirkning mellem det partikulære kvalitative og det almene kvantitative i en historisk kontekst. Endvidere er det vigtigt at lokalisere den vigtige diskussion af et givet problem/en sag ud fra den situationelle kontekst i stedet for at udelukke at gøre den til genstand for elitær beslutningstagen, så der på denne måde er der en chance for at demokratiet forbedres medens problemerne bliver løst pragmatisk (Miller, T. Hugh; 6; 2001). Problemet - sagen og situationen - skal metateoretisk set i denne forbindelse ikke kun anskueliggøres som en situation, der er blevet formet diskursivt (aktørens fortælling, den herskende diskurs, som f.eks. om workfare). Det handler også om sociale fakta forstået som håndgribelige følger af de generative mekanismer. Dette vil i relation til dette afsnits prolog sige at ikke alene en diskurs, men også generative mekanismer skal ses i en historisk kontekst. Det er med dette forbehold, at Hugh's fremhævelse af betydningen af historisk kontekst er relevant.

Den kontekstuelle situation mellem aktøren i en *ma*-situation og sagsbehandleren, hvor det kvalitative og det kvantitative sprog mødes, er indholdsmæssig betinget af den givne historiske kontekst præget af bl.a. de givne love og den herskende diskurs. Henholdsvis lov om aktiv arbejdsmarkedspolitik, 1993, lov om kommunal aktivering, 1993, lov om aktiv socialpolitik, 1998, og workfare-diskursen er vigtige momenter, som har været med til at udgøre 1990ernes historiske kontekst. Denne karakteriseres ved, at flere områder reguleres af markedsmekanismen (V. Hansen; 1998; 76), og at der er et opgør med opfattelsen af, at det er samfundet som bestemmer menneskets levevilkår (Schmid; 1995; 32).

Der er de underliggende faktorer, nemlig de generative mekanismer, der får noget til at ske. De genererer konkrete forhold. Det er derfor ikke realistisk at tale om det objektive og det subjektive sprog, og herunder sammentænkning af hhv. ligheds- og friheds- muligheder, uden at anskueliggøre den kommunikationsmæssige *ma*-situation inden for den historiske kontekst. En *ma*-situation skal aktuelt ansues i en historisk kontekst af arbejdsfærds-stat; for 10 år kunne man tale om en kontekst af velfærdsstat. Der er her ikke blot tale om en retorik. Der er flere håndgribelige forskelle i hhv. velfærds- og arbejdsfærdsstatens regler og ressourcetildeling når det gælder håndtæring af *ma*. (jf. V.I.1. *Den historiske kontekst – bekymring for den*

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

sociale stabilitet). Et håndgribeligt udtryk for, at en historisk kontekst som her *workfare*, ikke er en ren konstruktion, ikke bare en diskurs, er det konkrete forhold, at i 2000 var der 244 mennesker, der mistede deres kontanthjælp, fordi de ikke ville tage det arbejde som blev anvist dem af de givne myndigheder. Et sådant kvantitativt forhold ikke kunne finde sted for 10 år siden.

Historisk kontekst er - i relation til det kvantitative og kvalitative sprog - ikke en enkel størrelse, simpelthen fordi der er flere historiske kontekster, som er indlejret i det givne nu/ i den aktuelle historiske kontekst. Den langtidsledige enlige mor med to børn som bor i en lejlighed i et socialt byggeri kan i en bred historisk kontekst ses som en eksponent for kvindefrigørelses-processens succes; hun har en garanteret indkomst, og derfor er økonomisk uafhængig, har en moderne bolig, kan skaffe sig grundlæggende livsfornødenheder. Det var jo en sådan nødløsning en enlig mor og/eller arbejdsløs kvinde på Thit Jensens tid kunne drømme om. Den danske velfærdsstat i hele efterkrigstidsperioden udgør et andet eksempel på en bred historisk kontekst, som har en betydning for *ma*. Det er en kontekst med et samspil mellem de forhold som på den ene side har gjort *ma* til et markedsøkonomisk problem, og de forhold som kunne styre og kontrollere dette problem. Arbejdsstyrken er vokset støt i efterkrigstiden. Integrationen af kvinder på arbejdsmarkedet er én af de højeste i verden. Alle (undtaget alternativt forsørgede, jf.s.59) er blevet sikret en eller anden form for overførselsindkomst. Velfærdsstaten har kunnet sikre alle borgerne en forholdsvis god balance mellem social og systemintegration. Herom hersker der en bred enighed (I.H.Møller;1995, Goul Andersen;1996, J.Torfing, 2000) Dette kan betragtes som et civilisatorisk resultat.

Der er som sagt flere objektive kontekster som den enkelte *ma*-situation kan ses i, hvor den aktuelle, den der er tættest på, er den vigtigste; det er den kontekst som mest gennemtrænger både den enkeltes og den generelle sociale bevidsthed og tænkning. Endnu i slutningen af 1980erne var det relativt nemt at blive accepteret som en langvarig modtager af arbejdsløshedsunderstøttelse; 7 års dagpengeperiode kunne gennem et statsgaranteret jobtilbud forlænges med en ny 7 års periode; adgang til permanent overførselsindkomst, som førtidspensionering, var ligeledes forholdsvis nem. I slutningen af 1990erne var langtidsledighed og alle former for overførselsindkomst blevet til et spørgsmål om så vidt muligt at få den forvandlet til en lønindkomst.

I den aktuelle kontekst er den førnævnte langtidsledige enlige mor et emne for aktivering. Den enlige mor opfatter sig ikke – får ikke sin identitet - i kraft af den brede historiske sammenhæng inden for hvilken hun kan betragtes som en succes . Nej. Ud fra den aktuelle kontekst kan hendes socio-økonomiske situation sagtens fremstå i den sociale kollektive bevidsthed som udtryk for relativ fattigdom og fiasko. Det kvantitative sprogs stigmatiserende virkning kan være lige så udslagsgivende for hendes identitet som de reelle relative fattigdomsforhold. I den umiddelbare historiske kontekst kan der meget vel ligge en samfundsholdning, som kan have psykologiske følger for den enkelte; det kan være et budskab om, at man selv er skyldig i at havne i en situation man alment betegner som marginalisering. Den førnævnte iagttagelse (Schmid;1998), at den aktuelle kontekst afspejler opgøret med den opfattelse, at det er samfundsforhold som bestemmer menneskers vilkår,

kan også præge kontakten mellem aktøren og samfundet(arbejdsformidling) i en *ma*-situation; den kan i en given situation bevidsthedsmæssig afgrænse det felt hvor løsninger skal findes til selve aktøren.

II.3. *Ma*'s komplekse karakter

Den historiske kontekst inden for hvilken overførselsindkomst har kunnet garantere et forholdsvis anstændigt minimumsgrundlag for den enkelte aktørs socio-økonomiske eksistens i en *ma*-situation - helt eller delvis uden tilknytning til arbejds-markedet - har både et friheds- og et tvangspotentiale. Der har således været et paradoks i denne kontekst af velfærdstendensen: denne kontekst har virket både negativt marginaliserende; (¹⁵), og positivt civilisatorisk (¹⁶). Dette paradoks er den vigtige faktor som gør *ma* kompleks.

Marginaliseringen – her gælder det *ma*, og en heraf affødt mulig social marginalisering - har været en konsekvens af den historiske balancegang mellem realiseringen af friheds- og lighedsværdier i et markedsøkonomisk samfund. Denne erkendelse skal forstås på den måde, at det markedsøkonomiske systems mulige uheldige sociale følger alligevel ikke længere primært kan anskues i et perspektiv af klassesamfund. Når f.eks. Novo, Ericsson, Coloplast eller andre multinationale selskaber fyrer deres medarbejdere, eller disse arbejdspladser inden for en periode, pga. aktuelle markedsforhold ikke kan oprette lærepladser for de unge, træder velfærdsstaten, og de mulige katastrofale sociale følger bliver forebygget. Dette forhold danner en basis for den opfattelse, at den relative fattigdom ikke længere er klassebestemt, men at den er et udtryk for en individuel fiasko, som J. Andersen, 1998, påpeger det.^(41a) Der er ikke en kollektivskæbne men flere individuelle skæbner, der udgør en statistisk størrelse. Disse skæbner udgør ikke en klasse for sig selv – en gruppe på 1 mio. overførselsindkomstmottagere, og kan derfor ikke som gruppe siges at være bærer af nogen specifik politisk bevidsthed, endda er der ikke nogen organisering som kunne udgøre kimen for en politisk selverkendelse. Der eksisterer nogle interesseorganisationer som f.eks. Landsorganisationen af Arbejdsledige, men de henvender sig til ganske afgrænsede grupper inden for overførsels-indkomstgruppen. Der foregår ikke noget samarbejde imellem disse grupper.

Frihedspotentialet handler i denne forbindelse om en mulighed for at være fri for at dele en bestemt klasseskæbne. Aktørfortællingerne (elementer af partikulær livs-

¹⁵ F.eks. kunne man i Salt, 1998, læse om Danmark som det land som marginaliserer mest.

¹⁶ Adjektivet *civilisatorisk* anvendes her positivt i den forstand, at det *barske* forhold ved et markedsøkonomisk system, nemlig at en del af aktører ikke kan få fodfæste i den samfundsmæssige arbejdsdeling enten ved aldrig at være opfattet som kvalificeret til et job de selv kan acceptere som rimeligt for dem, eller efter at have været fyret ikke kan vende tilbage til arbejdsmarkedet, har fået en medborger-løsning, dvs. opfyldning af økonomiske og sociale borgerrettigheder i tilfælde af en manglende fodfæste på arbejdsmarkedet.

^{41a} J.Andersen og J.E.Larsen (1995; 174) taler om det underprivilegerede sociale lag når det gælder aktører i *ma*- og udstøelsespositioner. Hvorvidt som de marginaliserede tilsammen udgør en ny underklasse er et spørgsmål som af afgrænsningsmæssige årsager ikke bliver taget her op; det kræver en diskussion som medtager klasseteorierne og et givet klassekoncept. Man kan fortolke Andersen/-Larsen (1995), at det er en mulighed for dannelse af en ny underklasse medmindre velfærdsstaten anvender politiske midler adækvate for en forebyggelse af fastlåsnings i *ma*- og udstøelsespositioner.

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

historie (jf.s. 37,60, 67, 108,120, 143, 157-8, 211, 250) mhp. deres *ma*-situationer viser, at en *ma*-situation ikke behøver at være oplevet som en fastlåst og/eller en destruktiv tilstand. Der er nemlig et utal positioner på et spektrum af *ma* (jf. Svedbergs og Kristensens spektrum s.153), - bestemt af flere forskellige faktorer - hvor man kan have en mere eller mindre fikseret *ma*-position eller bevæge sig enten mod en fast tilknytning på arbejds-markedet eller mod en udstødning.

Ma kan derfor paradoksalt nok anskues som et resultat af velfærdsstatens intervention i det samspil mellem frihed og lighed, som foregår på markedsøkonomiske præmisser. Og samtidig er der i denne intervention, ud over det frihedspotentiale som består i at være fri for at blive determineret i en bestemt klasseposition, også det andet frihedspotentiale, nemlig at være fri for at bruge omkring 8 timer om dagen på et 'umuligt' job (iøjefaldende underbetalt job med skrigende dårlige arbejdsforhold). Lighed, som består i en anstændig minimum indkomst, er på den måde ikke kontradiktorisk i relation til frihed, som består i at bruge aktørernes evner i overensstemmelse med deres unikke kvaliteter, som stammer fra de livserfaringer som socialisation.,

Den fuldbeskæftigelsessituation som man opnåede i 1960erne, blev efterhånden i løbet af 1970erne udhulet og mundede i 1980erne ud i en støt voksende arbejdsløshed, for så i 1.halvdel af 1990erne at opnå en karakter af masse-arbejdsløshed på 12-13 procent, og i nogle grupper af arbejdsløse på 17 procent. For at undgå en stærk socialpolarisering har svingninger i efterspørgslen efter arbejdskraft - markedsøkonomisk skabt - krævet en statslig intervention. Dette samspil mellem markedsøkonomiske mekanismer og velfærdsstatens mekanismer (mekanismer forstået som generative faktorer, jf.s. bl.a.20-3, 25, 26, 28), som har affødt et behov for overførsels-indkomst-systemer, indebærer det allerede nævnte paradoks, at lighedsindsatninger (alle har ret til arbejde og en anstændig lønindkomst eller kompensation i tilfælde af mangel på arbejde og lønindkomst) utilsigtet også har skabt et andet ligheds-problem; fordi adgang til forholdsvis rimelig overførsels-indkomst har på lidt længere sigt medført et problem med lige adgang til arbejdsmarkedet. Det er veldokumenteret, at jo længere lediggang jo sværere at komme tilbage til arbejdsmarkedet, som præges af markedsøkonomisk konkurrence om job.

På den anden side har aktørens frihed kunnet blive begrænset af den lighed som samfundet skal fuldføre – her tænkes på aktiveringsfænomenet. ”Vi skal alle arbejde på lønarbejdets præmisser – og derfor aktivering er vigtig”. Men hvad med den kreative enlig fars frihed til, når han ud over den samfundsmæssigt set nyttige omsorg for sit barn han kan og vil gerne udøve, også kan levere en række socio-kulturelle bidrag i sit lokale miljø? Samtidig har den ene aktørs frihed kunnet virke udfordrende på den anden aktørs opfattelse af lighed; ”hvorfor skal jeg stå op hver morgen og arbejde 8 timer (især når arbejdet er monotont, ikke udfordrende fagligt og socialt og måske heller ikke vellønnet), når du kan have en frihed til at tilrettelægge dine døgnets 24 timer som du vil?”. Dette moralske aspekt ved den samfundsmæssige arbejdsdeling blev bl.a. påpeget af Velfærdskommissionen,1995,

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

samt i den samfundspolitiske debat (¹⁷). Den løsning på *ma* som har kunnet følge i sporet på borgerløntanken, diskuteret i ”Oprør fra midten”, 1978, samt Gorz’s ideer om en kreativ klasse af de løst knyttede til lønarbejde, 1981, har vejet pladsen for den dominerende diskurs om at de fleste skal have lønarbejde. Den løsning på *ma*, som kunne udgøre et alternativ til lønarbejde, ville kræve en reformulering af hvad det samfundsnyttige arbejde er; flere undersøgelser påpeger, at den strukturelle faktor, som arbejde i en eller anden samfundsmæssig kontekst udgør for en aktør, er en vigtig forudsætning for aktørens identitet som borger. I svaret på spørgsmålet ”Hvad laver du?” ligger der en forklaring på hvilken måde aktøren gør sig nyttig for samfundet, på hvilken måde der er brug for én. De stemmer i samfundsdebatten der har talt om, at i hvert fald en del af de arbejdsløse udnytter velfærdsstaten, kan få svært ved at finde et forskningsmæssig baseret belæg for deres påstande. For de fleste mennesker er arbejdsløshed en ulykkelig tilstand.(Giddens; 502; 1989). At komme ud mellem andre, at komme væk fra hjemmet, væk fra ensomhed og indelukthed og ud i et samfundsmæssigt handlingsfællesskab – det er netop det at få sådanne rumligt-sociale oplevelser den/de arbejdsløse, der omfattes af det danske velfærdsstats socio-økonomiske sikkerhedsnet, finder det bedste ved at have arbejde (Birthe Bech-Jørgensen; 83;1994).Adskillige undersøgelser har påvist arbejdsløshedens negative virkning på aktørens sociale liv og psykiske og somatiske tilstand. (H.Hansen;2001;13).

Goul Andersens (1995) undersøgelse viser, at de arbejdsløses sociale kontakter og aktiviteter alligevel ikke i en væsentlig grad adskiller sig fra de aktørers, der er i arbejde.(se i øvrigt Bilag V). Hermed påpeges også kompleksiteten af *ma*-fænomenet. Fordi her skal man også tage det tidligere omtalte forhold i betragtning, at forventningsniveauet hos aktøren vedrørende lighed og frihed, i relation til deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling, kan være højt; erfaringerne (den historiske konteksts referenceramme) har vist, at langtidsledighed sammenlagt med en rimelig overførselsindkomst ikke nødvendigvis for de fleste er en social tragedie, hvilket man kan kalde velfærds-statens succes. Men denne succes kan som sagt utilsigtet føre til social polarisering, (1/5 eller 2/3 del-samfund) og til et mere konkret problem, når der har meldt sig en strukturelt og konjunkturt bestemt mangel på arbejdskraft som det aktuelt er tilfældet. På aktørniveauet kan den aktør, der er modtager af overførsels-indkomst, opleve et socialt pres på ligesom de andre også at forsørge sig selv ved at lønarbejde. Det unikke menneske risikerer derfor at måtte underkaste sig det man kan kalde tvangsarbejde, som socialrådgiveren og samfundsdebator Hanne Reintoft, 2001, konstaterer det. Landsorganisationen af de arbejdsledige påpeger og aktionærer imod, at tvangsarbejde er blevet et træk ved den aktivering som loven af 1998 er rammen for. Påpejning af denne mulige tvang er en gentagelse af konklusionen fra diskussionen om den tvang, som kan ligge i det kvantitative sprog, nemlig tvangen til at være underkastet lighed. Denne gentagelse

¹⁷ ”Tonen er blevet mere og mere skinger over for de arbejdsløse. Det hævdes, at vi med den velfærdsstatslige omsorgs- og solidaritetsfilosofi har fået udviklet en forsørgerkultur, hvor det anses for acceptabelt for de arbejdsløse at læne sig tilbage og vente på, at samfundet gør noget for dem. Ikke nok med, at de arbejdsløse læner sig tilbage i en uansvarlig veltilfredshed, der er også nogle af dem, der går og udvikler og realiserer sig selv for skatteydernes penge”. P. Johannes Schjøtdts samfundsdebatbog ”Hvad med de andre?”, 1996, s.124.

er her nødvendig; den bringer *ma*-situationen i en kontekst af det komplekse samfund. Dette udgør i sin tur et springbræt for at tale om behov for refleksivitet.

Ma's kompleksitet beror på, at det involverer tre domæner: 1) konjunkturelt og strukturelt bestemte objektive forventninger, 2) aktørernes forventninger til lighed og frihed hvad angår deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling og 3) velfærdsstatens medierende funktion mellem de objektive og de subjektive forventninger. Den komplekse side ved *ma* kan søges løst på en enkel måde; man kan lade de økonomiske magtfaktorer bestemme arbejdsmarkedets brug af arbejdskraften, hvor den mindst efterspurgte arbejdskraft – ”de svage” – belønnes med løn, hvis størrelse bestemmes af markedet. Lighed mhp. anstændige arbejdsforhold og løn samt aktørens frihed mhp. at bruge sine evner kan her sættes i baggrunden. Det er vigtigt sociologisk at være realistisk som Jean Fischer påpeger det.(2001). Det er ofte umuligt at forhandle/samtale sig til en løsning. Man er nødt til at erkende de givne magtforhold. M.a.o.: *ma*-situation kan realistisk set forekomme at være aktørens egen situation, og ikke, som det her antages, samtidig samfundets. Og den skal løses efter hvordan de givne magtforhold tillader det. Dvs. den skal ikke løses som en idealtypeløsning, som det allerede antydes i dette arbejde.

II.3.1.Kompleksitet, refleksivitet, kommunikation som en civilisatorisk udfordring i en *ma* situation

En mulig løsning *af ma* - som et objektivt kvantitativt problem og som en enkelt *ma*-situation – er derfor aktuelt kompleks. Først og fremmest fordi den aktuelle *ma* er et udtryk for social differentiering gennem den af velfærdsstaten tilvejebragte mulighed for en socio-økonomisk eksistens uden at have lønarbejde, især når der tænkes på de danske erfaringer. Det komplekse ved *ma* beror grundlæggende på, at det kan anskues som både en positiv civilisatorisk følge og som en trussel om social marginalisering og udstødelse. Dette rejser et fundamentalt spørgsmål i en kontekst med talen om det komplekse informationssamfund, der kan betegnes som det hyperkomplekse samfund. (Qvortrup;1998). Man kan i denne forbindelse arbejde med en evolutionistisk antagelse, at vi er nået det selvrefleksive stadium; ”*Et simpelt samfund kan overskues udefra. Dette karakteriserer hvad jeg kalder den deocentriske tidsalder. Et komplekst samfund kan kun overskues indefra, dvs. fra et observationspunkt, som selv har andel i (dvs. er indskrevet i) systemets kompleksitet. Dette karakteriserer den antropocentriske tidsalder. Et hyperkomplekst samfund kan ikke overskues fra noget enkelt observationspunkt (det være sig eksternt eller internt), men må iagttages fra en flerhed af observationspunkter med hver deres iagttagelseskode. En stor del af disse iagttagelser er iagttagelser af iagttagelser: af andres og/eller af egne iagttagelsesoperationer. Dette karakteriserer den polycentriske tidsalder (Qvortrup; 1998;30).* Hvad det i denne forbindelse er vigtigt ved Qvortrups definition af det hyperkomplekse samfund er, at den leder til den tese, at samspillet mellem samfundet og dets måde at iagttage sig selv på, har konsekvenser for samfundets institutioner og dets domæner, herunder arbejdsmarkedet (ibid;31).

Kompleksiteten i en mulig løsning af *ma* ligger dog ikke kun i samfundets selvrefleksivitet. For kompleksiteten som allerede påpeget beror på faktiske differentie-

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

rede positioner skabt af de mekanismer som genererer *ma*. M.a.o.: den differentiering som *ma* er både en årsag til og en følge af, er ikke bare et resultat af samfundets selvrefleksivitet, men en reel social omstændighed. Det er det samme forbehold som i tilfælde af inddragelse af Hughs T. Millers udsagn om *historisk kontekst*, (j.f.s.51) der gør sig gældende i forhold til Qvortrup. *Ma* eksisterer kvantitativt og kvalitativt uafhængigt af vores iagttagelser. Qvortrups definition af det hyperkomplekse samfund er dog vigtig, når det gælder forståelse af en mulig løsning. Denne løsning må nødvendigvis i sin karakter være diskursiv og selvreflekterende, da dette er en forudsætning for en medtagelse af *ma*'s komplekse karakter i et kommunikationsmæssigt forløb.

I et møde mellem aktøren og sagsbehandleren i en *ma*-situation reflekteres eksistensen af det reelle *ma*-problem og den diskursive del af det. Det er de mest fundamentale erfaringer, som bliver bragt på bane mhp. på at løse en given *ma*-situation; det er de praktiske og nødvendige erfaringer (konkrete forhold) der primært kommer frem; aktørens erhvervsmæssige og uddannelsesmæssige erfaring især i tilfælde af en kontanthjælpsmodtagers *ma/udstødelse fra arbejdsmarkedet*, hans/hendes socio-økonomiske her og nu situation udgør på den ene side, og arbejdsmarkedets aktuelle behov for aktørens arbejdskraft på den anden side, udgør det indlysende indhold i dialogen. (jf. bilag, samtalen med AF-medarbejder). Det er på basis af informationer om disse konkrete forhold, at den på diskursiviteten baserede løsning kan opnås.

Qvortrups tese om, at samspillet mellem samfundet og dets måde at iagttage sig selv på, nemlig den selvrefleksive måde, har konsekvenser for samfundets institutioner, er relevant i tilfælde med den danske velfærdsstat, der siden efterkrigstidens arbejdsløshedsproblemet begyndte at melde sig i 2. del af 1970'erne, haft en indbygget ramme for den dialogistiske relation mellem aktør og samfund i en *ma*-situation. I den hidtidige diskussion har det dialogistiske moment været metateoretisk og metodemæssig analyseret som et spørgsmål om samspil mellem partikulære/kvalitative forhold og almene/kvantitative forhold. *Ma* har i forbindelse med denne dialogistiske dimension fået et civilisatorisk træk. Sagt mindre abstrakt: en løsning i en *ma*-situation har i den velfærd-historiske kontekst altid kunnet være: Hvis ikke andet så kan den arbejdsløse sendes på et højskoleophold mens overførselsindkomsten dækker udgiften til de grundlæggende materielle behov.

Dette civilisatoriske løsningselement på *ma* har hængt sammen med, at den danske velfærdsstat fik den iboende modsætning mellem subjektets frihedssprog og objektets lighedsprog til at blive ikke kun artikuleret som en principiel satsning på medborgerskab med aktørens pligter (formuleret i kvantitativt sprog) og rettigheder (formuleret ud fra aktørens partikulære situation), men også konkret forholdsvis rimeligt fungerende overførselsindkomstsystem og forhandling om situation som ”hvis ikke andet så Højskoleophold”).

M.a.o.: en balancegang mellem frihed og lighed skal ikke kun opfattes som en konstruktion. Velfærdsstatens lighedsorienterede universalisme

- Rasborg;1998;142, *Velfærdsstaten og det revitaliserede samfund* - har udtrykt sig i konkrete forhold. Samtidig har de objektive forhold ikke nødvendigvis skullet fratage

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

den enkelte dens frihed til at vælge sin plads i den samfundsmæssige arbejdsdeling og sine levevilkår, m.a.o. frihed til at skabe et godt liv. (¹⁸). Frihed og lighed er følgelig ikke blot retoriske størrelser, men også konkrete forhold inden for en given historisk kontekst. Dette skal fremhæves, fordi disse konkrete ligheds- og frihedsforhold skal relateres til den givne *ma*-situation.

Velfærdsstaten har her fat i en funktion af at opretholde en balance mellem frihed og lighed. Man kan betragte denne funktion som en overordnet funktion mhp. at løse modernitetens overordnede demokratiske udfordring: samspil mellem friheds- og lighedsværdier. Denne udfordring fra moderniteten: at balancere mellem frihed og lighed har været underlagt det historiske materialistiske generelle forhold, nemlig markedets konkurrenceforhold og hensyntagen til profit. De forskellige former for realiseret solidaritet har derfor ikke været et udtryk for idealisme, men for den samfundsmæssige nødvendighed. Det har været nødvendigt at realisere de solidaritetsformer, som har kunnet sikre både ligheds- og frihedskrav(¹⁹); erfaringerne har vist at en høj grad af ubalance har kunnet føre til enten et udslagsgivende friheds- eller lighedsunderskud med alvorlige samfundsmæssige følger, hhv. Nazityskland, det fascistiske Italien, m.m., og USA før og efter krakket på Wall Street, Weimar-republikken op til 1933, m.m.. Den historisk materialistiske forudsætning for velfærdsstatens funktion (konkurrence og profit) har været den ene afgørende faktor for velfærdsstatens funktion mhp. at gennemføre de nødvendige typer af solidaritet. Den anden afgørende faktor har været netop den nødvendige balance mellem lighed og frihed som udgør grundvolden i modernitetens demokrati.

Formålet med denne udflugt til velfærdsstatens ontologi er at vise at den håndgribelige kontakt mellem aktøren i en *ma*-situation og sagsbehandleren (samfundet/strukturen) faktisk indebærer abstraktionerne: lighed, frihed, solidaritet og effektivitet, som udgør kontaktens abstrakte indhold. De givne regler og love om ressourcefordeling er udtryk for den aktuelle historiske kontekst. Det handler om herskende politiske holdninger til hvad den bedste solidariske løsning (lov og regler) er, for at kunne opnå et demokratisk (samspil mellem lighed og frihed) og effektivt (konkurrence og profit) samfund. Det er m.a.o. et spørgsmål om *det gode samfund som handler om nøgleelementerne når det gælder aktørens muligheder for at opnå*

¹⁸ Inspireret af anvendelse af Askepot-figuren som et udgangspunkt for en samfundsvidenskabelig betragtning om subjektivering "Cyber Punk Cinderella? Contextual Illness and Subjectivation", Rob Shields i "The meeting of the waters – Individuality, Community and Solidarity", ed. Cathrina Juul Kristensen, vil jeg bruge en anekdote som illustrerer det idealistiske moments realiseringsmuligheder i velfærdssamfundet: "Det er i Vikingetiden: der skal rekrutteres folk til at besætte de funktioner som en vikingebåd nu kræver, når den skal ud at erobre verden: styrmanden, roerne foran, i midten og bag, krigerne. I sidste øjeblik før alle pladserne er besat kommer en svækling af en mand og siger han gerne vil med. Besætningen kikker kritisk på ham og begynder at diskutere for og imod at tage ham med. – Hvad kan du lave på vores båd? Kaffe - svarer svæklingen. – Hvad er kaffe for noget? Vi kender ikke den kaffe du snakker om? Jeg vil være med – gentager manden med en klagende stemme. – Selvfølgelig vil du med – svarer føreren efter at have spurgt besætningen til råds. Hop ombord, vi sejler ud på det store hav for at finde den kaffe du taler om."

¹⁹ Spørgsmålet om at udvide frihed kan forstås som hos Paul Hirst: "The point of the criticism of liberalism as an account of modern society is not to reject but rather to further liberal goals – to promote the freedom of the individual and the accountability of governing powers to her or him", Paul Hirst, "Models of Democratic Governance in Post-Liberal Society", s. 144.i "What Constitutes a Good Society?", edit. Bent Greve, 2000.

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

det gode liv: frihed, lighed, retfærdighed og demokrati. (Greve;2000;2). Den operation, der er nødvendig for at gøre disse abstraktioner til konkrete størrelser i en *ma*-situation, er fremdragelse af konkrete forhold fra subjekt- og objektsiden. Det er m.a.o. nødvendigt at erkende den aktuelle *ma*-situation vha. hhv. aktørens kvalitative og sagsbehandleren (samfundets) objektive sprog.

II.4. Marginalgruppens størrelse efter et eksklusivt og et inklusivt koncept

Når man taler om de marginaliserede på arbejdsmarkedet kan man tale om to hovedopgørelser af *ma*:

- 1) **Den eksklusive:** marginalgruppen er ifølge Arbejdsministeriets definition de personer, som over en 3-års periode har været enten ledige, aktiverede eller på uddannelsesorlov i mere end 80 procent af tiden.
- 2) **den inklusive:** marginalgruppen er alle overførselsindkomstmottagerne inden for den arbejdsdygtige alder (15-66), eksklusiv personer under uddannelse, og der ikke i en betydelig grad har fået deres arbejdsevner invalideret.

Tab.1. Marginalgruppen i forhold til 4 andre grupper med forskellig tilknytning til arbejdsmarkedet

Arbejdsløs inden for 3 år	
Kernearbejdsstyrken (såkaldt A-hold)	mindre end 15 pct.
De løse tilknyttede (B-hold)	mellem 15 og 70 pct.
Marginalgruppen og socialgruppe mere end 70 pct.	
De midlertidigt forsørgede	arbejdsløse, kontanthjælpsmodtagere, orlov- og overgangsydelse, m.m.
De permanent forsørgede	permanent modtagere af overførselsindkomster (førtidspension, efterløn o.l.)
De alternativt forsørgede	har hverken lønindkomst eller overførselsindkomst

Det første statistiske *ma*-koncept er eksklusivt. Der er én given indikator som afgrænser denne gruppe, nemlig ledighedsgraden, dvs. varigheden af bestemte typer af fravær fra arbejdsmarkedet. De personer der er med i denne gruppe har i deres *ma*-forløb en stor risiko for en permanent udstødning fra arbejdsmarkedet.

Den inklusive gruppe har også en given indikator, nemlig modtagelse af overførselsindkomst som et kriterium for marginalgruppen (+socialgruppen). Denne gruppe omfatter både mennesker der permanent er udstødt fra arbejdsmarkedet - følgelig modtagere af en varig overførselsindkomst - og mennesker der har været arbejdsløse i kortere eller længere perioder. De arbejdsløse som udgør en del af overførselsmodtager-gruppen er en sammensat gruppe: fra aktører, der i en minimal grad har mistet deres faste tilknytning til arbejdsmarkedet, til de aktører, der er på kanten til at miste deres tilknytning. Også de andre indkomstoverførselsgrupper har

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

aktører med vidt forskellig grad af tidligere tilknytning til arbejdsmarked og aktuelt forskellige muligheder for at opfylde arbejdsmarkedets forventninger.

Den inklusive statistiske *ma* er mindre bestemt og håndgribeligt end den eksklusive, fordi den som kategori er mere heterogen. Dette udtrykkes af bl.a. dette forhold, at inklusivgruppen administreres fra både arbejds-, social-, og uddannelsesministeriets side mens eksklusivgruppen af arbejdsministeriet. Alligevel er inklusivgruppen også konkret. Denne konkrethed kan komme til udtryk, når man taler om den samfundsmæssige arbejdsdeling, som ikke er patologisk i Durkheims forstand. I den "sunde" samfundsmæssige arbejdsdeling kan de fleste aktører, blandt andet det antal af mennesker - ca. 800 000 - 1.000 000 - i den erhvervsdygtige alder, der hvert år igennem 1990erne har levet af overførselsindkomster (i 1998 var tallet 934 000) på en bestemt måde betegnes ganske konkret:

"Det handler om gode danske kvinder og mænd (herunder indvandrere) med gode hænder, varme hjerter og klart omløb i hovedet, som det moderne globaliserede og robotiserede samfund udelukker fra at yde noget til gengæld for noget man får" (E. Larsen;2000)

Marginalgruppen, opgjort efter det inklusive koncept, er konkret i dobbelt forstand: hvert menneske i denne omkring 1 mio. mennesker store gruppe har en partikulær livshistorie, som har haft momenter, der medførte det enkelte menneskes aktuelle statistiske placering i marginalgruppen. Dette gælder også eksklusivgruppen. Ud fra denne forståelse af konkretheden, nemlig gennem aktørens partikularitet (*pl*), fremkommer det, at der ikke er forskel i de to gruppers håndgribelighed. Samtidig har de to grupper en tydelig fællesnævner: aktørerne i begge grupper har oplevet at være i en marginalposition i relation til arbejdsmarkedet.

Enhver typologisering af aktører efter tilknytningsgrad til arbejdsmarkedet kan mere eller mindre tilsløre den konkrete *ma*-situation. Den der har været arbejdsløs i et år kan opleve sin *ma* meget stærkere end den der har været arbejdsløs i 3 år, hvilket kan have følger for en mulig gen-integration på arbejdsmarkedet. Selv om undersøgelserne påpeger, at chancen for gen-indtræden på arbejdsmarkedet falder i takt med jo længere varer overførselsindkomst-afhængighed, gælder dette for det første ikke alle *ma*-ramte aktører, og for det andet registrerer statistikken alene en tendens til 'mindre jobchance jo længere overførselsindkomstaafhængighed'. Den kan ikke registrere den faktiske oplevelse hos og følger for aktøren, som kan være udslagsgivende for hans/hendes tilknytning til arbejdsmarkedet, til trods for han/hun aktuelt har fået et job.

Det inklusive og det eksklusive koncept bag det statistiske billede af *ma* opererer med to radikalt forskellige størrelser. I en offentlig debat i Information, 1999, har en sociologistuderende ved Københavns Universitet og Ejvind Larsen, polemiseret om netop *ma*'s udbredelse, hvor den studerende fremhævede, at *ma* ikke var udbredt. Hun henviste til den eksklusive beregning af *ma*, og hermed mente hun at fænomenet *ma* kunne afdramatiseres, idet det kvantitativmæssigt set ikke var så udbredt.

Mhp. den politiske satsning på *det rummelige arbejdsmarked for de fleste* og dette arbejdes idealtype: *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte*

Kap. II. Metodebetragtning over kvantitativ og kvalitativ metode, samt historisk kontekst i forbindelse med *ma*-fænomenet

samfundsdeling (dissa) er det inklusive koncept som er relevant. I kap. IV diskuteres subjektssiden gennem medtagelse af de enkelte aktørers partikulære erfaringer med *ma* (begrundet i Bhaskers transformativ model). Den partikulære erfaring er her et sociologisk faktum (den mulige psykologiske side ved en *ma*-situation har her ikke nogen interesse). Konsekvensen af dette udgangspunkt er, at hvis der alene var én aktør i en *ma*-situation kunne dette også udgøre et samfundsvidenskabeligt problem - og ikke et psykologisk, patologisk, psykiatrisk problem. Fordi i denne forbindelse handler *ma* som sagt om en relation mellem det konkrete menneske (dets livserfaring) og den abstrakte størrelse vi kalder samfund (dens givne regler og ressourcer). Denne opmærksomhed på partikulære udtryk for *ma* gør et spørgsmål om udbredelse af *ma*'s indikatorer mindre aktuelt i denne forbindelse. Udbredelsen af et samfundsmæssigt problem kan være begrænset til bestemte geografiske, institutionelle, arbejdsmarkeds-, etniske, m.fl. områder – og teoretisk kan det være begrænset til et enkelt menneske. *Ma* kan indiceres gennem et enkelt udsving i et konjunkturt eller strukturelt mønster.⁽²⁰⁾

Den statistiske *ma* kan følgelig anvendes til at påvise om *ma* er et eksklusivt eller inklusivt problem. I denne forbindelse er en teoretisering af *ma*, alt andet lige, af afgørende betydning. Uden en definition af *ma* - forankret i en given teoretisk ramme, kan man her - inspireret af Strompe - konstatere at statistisk er som en lygtepæl: man kan støtte sig til den men den belyser ikke ret meget. Udbredelsen af *ma* er m.a.o. bestemt af det koncept og den operationalisering af *ma* man anvender. Den kvalitative partikulære *ma* er derimod bestemt af aktørens erfaring.

I en *ma*-kommunikationssituation er det en sammenstilling af på den ene side aktørens relevante erfaringer med *ma*, og på den anden side udbredelse af *ma* udtrykt objektivt gennem talopgørelse over bestemte indikatorer, som udgør to modpoler. Der er som tidligere diskuteret netop tale om modpoler: det konkrete menneske i en *ma*-situation og den *abstrakte empiriske situationserkendelse (aes)* på objektsiden.⁽²¹⁾ Det er forvalteren (sagsbehandleren), der leder konfrontationen af objektets *aes* med aktørens *pl*. Der er følgelig en god grund til at medtage den statistiske *ma* som en modpol til de partikulære livserfaringer (*pl*) i en *ma* situation, fordi statistisk *ma* ligesom aktørens *pl* i en *ma*-situation kan afdække *konkrete forhold*. Mens statistisk *ma* kan afdække samfundets *ma*-problemet, afdækker den kvalitative partikulære *ma* et problem på aktørniveau.⁽²²⁾ Tilsammen afdækker statistiske og partikulære konkrete forhold en given *ma*-situation.

²⁰ Man kan f.eks. tænke på en tendens hvor arbejdsløsheden falder men der er en bestemt aldersgruppe, der fortsat har en høj arbejdsløshedsprocent. F.eks. kan man have en strukturelt fint fungerende religionsfrihed, men en given religionsgruppe kan opfatte deres religionsudfoldelse som problematisk og hermed opfatte sig som marginaliseret.

²¹ Abstrakt empirisk erkendelse er her den statistiske metode, som ikke er forankret i en teori på et højt abstraktionsniveau. Når der anvendes en statistik om arbejdsløsheden (f.eks. langtidsledighed defineret som 80 procent lediggang inden for et år) er det ikke ud fra teoretiske tanker om den samfundsmæssige arbejdsdeling som bl.a. ligger hos Durkheim, men definitionen skal først og fremmest være operativ mhp. administration af og politisk og økonomisk indsats mhp. problemet. Begrebet abstrakt empirisme er anvendt af C. Wright Mills, "Sociological Imagination", 1959.

²² I 1994-95 var jeg medarbejder i et projekt finansieret af Europaparlamentet, hvor vi skulle undersøge kulturudfoldelse i forskellige københavnske bydele og relatere det til sociale problemer i de givne bydele. Fra projektets centrale hold i Strassburg kom en italiensk sociologiprofessor på besøg for at opleve København, som var én af de tolv byer der var med i undersøgelsen. Vi kørte på besøg i bil med ham til Nordvest-kvarteret, som på det tidspunkt var et eksempel på en bydel med mange sociale problemer. Hvor er de sociale problemer henne? – spurgte han efter vi havde kørt rundt i kvarteret, havde set på beboelseskarrere som på ingen måde lignede slumkvarterer. På gaderne så man folk som lignede folk i andre kvarterer. Ved beboelsejendommene var der mange parkerede biler. Gade og veje så slet ikke forfaldne ud. Vi var 'uheldige' og stødte ikke på en eneste mand eller kvinde der lignede et narkovrag (selv om kvarteret på det tidspunkt fik et apotek, som kunne forsyne narkomanerne med den fornødne medicin.)

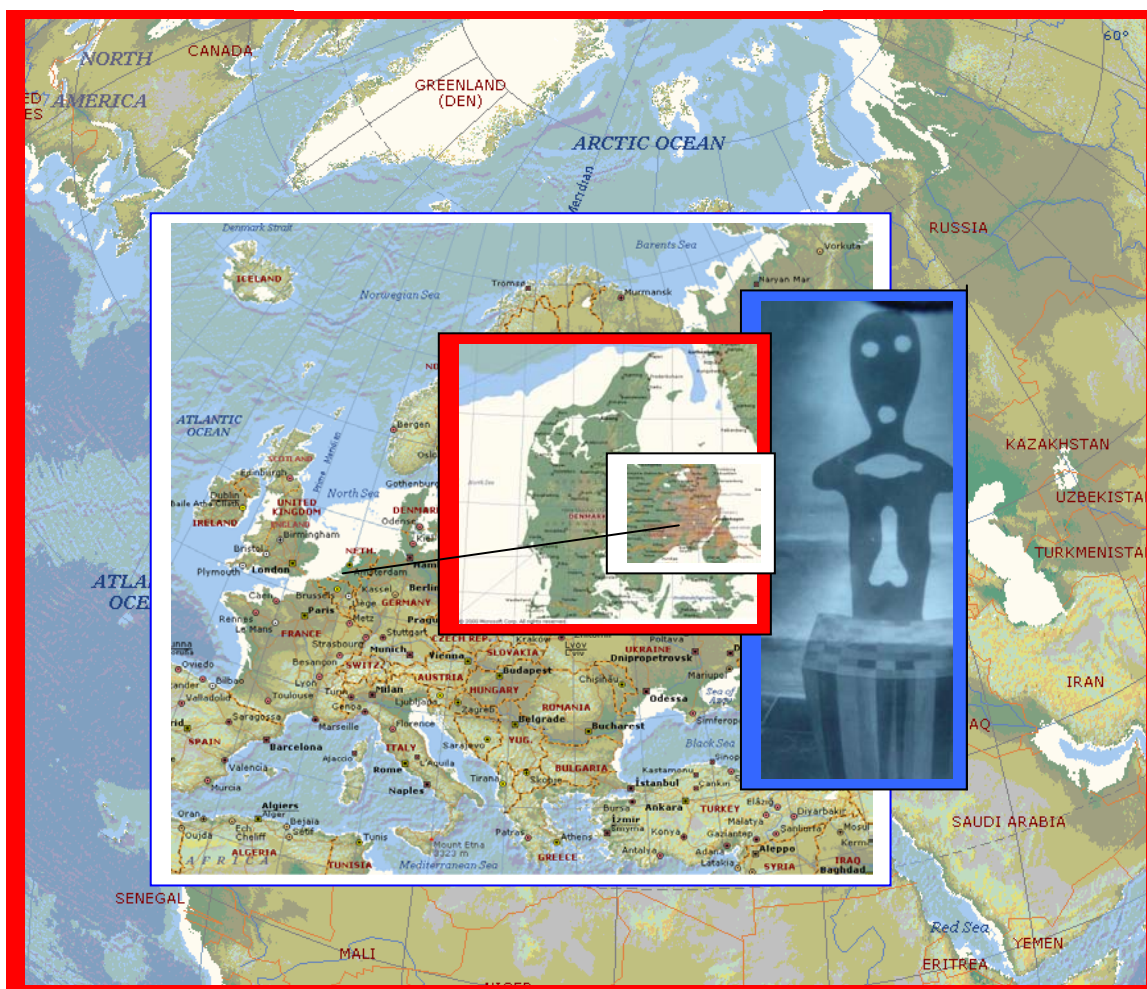
KAPITEL III TEORI

III. Marginalisering i teoretisk belysning

Marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*) er en bestemt form for marginalisering. Tilmed er *ma* i denne afhandling afgrænset til at være et fænomen og en proces i et bestemt samfund, nemlig det aktuelle danske samfund. Hvorved adskiller sig *ma* fra andre typer af marginalisering – set ud fra et dansk perspektiv? Kan man ved et forsøg på at distingvere mellem givne typer af marginalisering komme frem til et/eller flere træk ved *ma* som netop har betydning for antagelsen om, at dette problem i den aktuelle danske samfundsmæssige kontekst skal anskues som et kommunikationsmæssig problem?

Der skal her arbejdes med den antagelse, at *ma* er en situation som i sit væsen er historisk, og ikke formal eller civilisatorisk. De næste afsnit skal forklare og begrunde denne antagelse og dens betydning for anskuelse af *ma* som et kommunikationsmæssig problem.

Blåt, hvidt og rødt.
Aktøren og strukturer på forskellige niveauer



III. 1 . Social anerkendelse, arbejde og marginalisering på arbejdsmarkedet anskuet som historisk marginalisering

I en almen socialvidenskabelig forstand betegner marginalisering en situation, hvor en aktør eller en gruppe ikke har adgang til positioner af økonomisk og/eller politisk og/eller religiøse vigtighed. Marginalisering forbindes således med fattigdom, undertrykkelse og forfølgelse, afhængighed og magtesløshed. Et eksempel på en marginaliseringsproces som på én gang indeholdt en stærk økonomisk, politisk og religiøs undertrykkelse var jødernes situation i Tyskland 1933-45 og i Europa 1939-45. Med nazisternes magtovertagelse blev jøderne gradvist frataget deres positioner inden for det økonomiske, politiske og religiøse livsområder – positioner som tidligere havde betydning for deres sociale anseelse i det tyske samfund. Man kan sige de blev frataget kilden til deres sociale eksistens i Hegels forstand.

Hegel hævdede, at behovet for anerkendelse er historiens drivkraft. Mennesket vil gerne anerkendes som menneske, dvs. et væsen der har en vis værdighed. ”Mennesket har i modsætning til dyr ikke kun naturlige behov som føde og fysisk beskyttelse... mennesket begærer andres menneskers begær; dvs. vil gerne blive anerkendt”. (Fukuyama;1992;14) Med vedtagelsen af universelle borgerrettigheder skulle historien - som i sit væsen handler om kampen om anerkendelse – ifølge Hegel være slut. Fordi nu var man anerkendt som en borger med lige muligheder for at være med til at reproducere og transformere samfundet. Laursen (1997) forbinder socialvidenskabeligt, på basis af Simmel, Beck og Marx, *anerkendelse* med individualiseringsproces.⁽¹⁾ ”Som en konsekvens af individualiseringsprocessen er det moderne individ ekstremt afhængigt af at opnå anerkendelse af meget kompleks og differentieret selvidentitet fra en stor eller lille kreds af betydningsfulde andre.” (ibid;41). Dette modsiger Hegels samfundsfilosofisk baseret erkendelse af enden på kampen om anerkendelse.

Socialvidenskabeligt er social anerkendelse, der i denne forbindelse også kan benævnes med begreber som står tættere Weber, nemlig som social anseelse (prestige) – et spørgsmål den centrale faktor i stratifikationsteoriene. For Weber var prestige en funktion af aktørens’ status situation’.

Af afgrænsningsmæssige årsager vil jeg ikke her gå dybere i en diskussion af Hegels og Fukuyamas samfundsfilosofiske forståelse af *anerkendelsestrang* som historiens drivkraft. Ved at nævne Webers forståelse af stratifikation som et spørgsmål, der udover økonomisk magt og politisk aktivitet, også handler om social anerkendelse, kan den betydning af social anerkendelse som Hegel samfundsfilosofisk tillægger den, ikke undermineres af en almen socialvidenskabelig betragtning. Også hos Marx, om end anderledes end hos Weber, foreligger social anerkendelse som et centralt moment der er tæt relateret til arbejdsbegrebet. Man kan nemlig fortolke Marx’ centrale begreb *fremmedgørelse* i relation til social anerkendelse. Fremmedgørelse

¹ Laursen (ibid;40) påpeger, at Simmel (1971) gennem flere analyser demonstrerede hvordan penge både standardiserer og individualiserer. Det samme konkluderer Beck (1992). Og Marx forklarede i Grundrisse hvordan individualisering og frigørelse fra feudalismens snæversynede sociale relationer og bånd medførte en ekstensiv afhængighed af markedet inden for alle betydningsfulde områder af individets sociale eksistens

kan anskues som en proces der depraverer lønarbejderen hans/hendes muligheder for social anseelse på en bestemt måde; når aktøren på grund af bestemte produktionsforhold ikke har kontrol over både arbejdsprocessen og sit arbejdes produkter, bliver arbejde ikke den praksis hvor menneskets kreative kræfter kan udfolde sig.^{48a} Arbejde bliver ikke til rigdomskilde hos den der udøver det, men den der kan købe arbejdskraften. Arbejde kan på den måde være en given form for udbytning. I denne udbytningsproces skabes der en fundamental stratifikation, nemlig bestående af to klasser: på den ene side dem der har kontrol over produktionsmidlerne og arbejdsprocesserne og på den anden side dem der ikke har denne kontrol. Arbejde bliver følgelig ikke en kilde til social anerkendelse. Mens hos Weber behøver *anerkendelse* ikke altid at være forbundet med aktørens position i produktionsforholdene, er dette tilfældet hos Marx.⁽²⁾ Mhp. social anseelse kan man her fortolke Marx på den måde, at den reelle praksis, hvor man kan hente social anseelse er deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling, men denne normative opfattelse af social anerkendelse handler ikke blot om at deltagelse. Under hvilke forhold og betingelser arbejder man? er her det afgørende kvalitative spørgsmål. Historiske erfaringer har vist, at den politiske aktør – dens organisering af det politiske felt for en anerkendelseskamp i form af fagforeninger og politiske partier – har gjort sig gældende, hvilket gør den weberske stratifikationsteoris fremhævelse af politik som en kilde til social anseelse også relevant.

Pointen i denne udflugt til Webers og Marx' stratifikationsteorier har været at fremhæve, at ikke alene i sporet efter Platons og Hegels samfundsfilosofiske tænkning, men også socialvidenskabeligt set, er *social anerkendelse* et afgørende samfundsmæssigt moment. Men i modsætning til Hegel og Fukuyamas fortolkning af Hegel, lægger socialvidenskabens to klassiske navne, Marx og Weber, op til en historisk og substantiel forståelse af kampen om anerkendelse. Vedtagelsen af menneskerettigheder var et afgørende formelt skridt for det samspil mellem ligheds- og frihedsprog som forudsætter solidariske løsninger. Rettigheder som formel størrelse har dog en høj grad af empirisk abstraktivitet; de er et empirisk faktum som gælder alle borgerne men reelt kan de dog fremstå uhåndgribeligt og indholdsløs for en større eller mindre del af borgerne.

De tyske jøder var et godt eksempel på frugterne af den amerikanske og den franske revolution; ligheds- og frihedsrettighederne som disse revolutioner inspirerede resten

^{48a} Fremmedgørelsesfænomenet kan anskues ud fra følgende udsagn af Marx: ”*Den sociale magt, dvs. den mangedoblede produktivkraft, som opstår ved det arbejdsdelingen betingede samvirke mellem forskellige individer, fremtræder for disse individer – fordi dette samvirke selv ikke ske frivilligt, men efter naturens lov (her =styret af objektive love) – ikke som deres forenede magt, men som en fremmed magt, der står uden for dem, som de ikke ved hvo kommer fra og hvor går hen, som de altså ikke mere kan beherske, men som tværtimod nu gennemløber en ejendommelig rækkefølge af faser og udviklingstrin, der uafhængige af menneskers ønsker og handlinger, ja, som netop dirigerer disse ønsker og handlinger*”. (Marx; Den tyske ideologi; Die Deutsche Ideologie; Mega 1,5 s.23-2, i J. Israels ”Fremmedgørelse”, s. 15, 1970, Rhodos, København)

² Hos Weber hviler status, som er proportionel til social anseelse, ikke nødvendigvis på penge og erhvervmæssig position, selv om de kan føre til høj status. Heller ikke formueløshed i sig selv nødvendigvis er en diskvalifikation mhp. status, selv om – igen – den kan være status-medbringende. ”Max Weber; ”Economy and Society”, 1921; 1968; 306.

af Vesteuropa, herunder Tyskland, til også at vedtage, gav jøderne en mulighed for at følge med i den tyske samfundsudvikling; fra at være et etnisk minoritet som vilkårligt var tilkendegivet bestemte rettigheder og til enhver tid kunne have fået frataget dem, blev de ligestillet med andre tyske borgere. Men netop de tyske jøders skæbne efter 1933 er et eksempel på, at historien, hvis den opfattes som kamp om anerkendelse, ikke sluttede med den amerikanske og den franske revolution.

De tyske jøders historie op til 1945 er et eklatant moderne eksempel på en kollektiv marginalisering og udstødelse i kraft af ophævelse af de tidligere vedtagne rettigheder som skulle værne mod marginalisering og udstødelse. De tyske jøder endte som totalt udstødte med *endlösung* – et folkedrab - som udstødelens ultimative gennemførelse. Dette eksempel viser, at Hegels tiltro til, at engang vedtagne menneskerettigheder ville have medført slut på historien forstået som en kamp om anerkendelse, var forkert. Selve de formelle rettigheder var ikke en garanti for det civiliserede samspil mellem friheds- og lighedsidealene. De materielle, dvs. substantielle samfundsforhold skabte en grobund for en politisk omvæltning som fra 1933 fratog jøderne deres rettigheder. Hvis Tyskland i begyndelsen af 1930'erne ikke tyngedes af en kæmpe arbejdsløshed og en national gældsbyrde i forbindelse med 1. verdenskrig - og hvis der var en stærk velfærdsstat som kunne afbøde alvorlige økonomiske og sociale konsekvenser forbudne med den høje arbejdsløshed - ville Weimer Republikken have været stærk nok til at afvise den nazistiske politiske løsning.

Ifølge Fukuyama skulle historien først være slut efter murens fald i 1989, fordi de grundlæggende menneskerettigheder nu også udgjorde den ideologiske grundvold i de fleste tidligere realsocialistiske lande. Men netop i løbet af 1990'erne havde der i flere europæiske lande vist tegn på en mulig udvikling af en stærk social polarisation; arbejdsløsheden opnåede et højt niveau, i Spanien i bestemte områder og når det gælder de unge var den på 40 procent. I Danmark holdt arbejdsløshedsprocenten sig i 1. halvdel af 1990'erne på et niveau mellem 10-13 procent. Dette fik EU-kommissionen til at slå i alarmklokkerne, ikke mindst fordi de fascistiskorienterede partier, især i Belgien, Tyskland, Italien og Frankrig fik en forholdsvis høj vælgertilslutning. Fhv. leder af EU-Kommissionen, Jacques Delors, konstaterede i 1993, at *"Europa erfarer nu en økonomisk jordskælv... Vi skal få vores ledere til at forstå, at vores samfunds sammenhængskraft er udsat for en fare. Dette skyldes sammenbrud i social kommunikation; et voksende antal af medborgerne kan ikke blive sikret en beskæftigelse, og, endelig, vores samfund har glemt hvad deres ansvar er... Alt for mange af vores medborgere erfarer, at det er umuligt at finde en erhvervsmæssig eller social beskæftigelse, selv om man ved, at sådanne aktiviteter opfattes i dag som et middel til den menneskelige realisering."* ⁽³⁾

Ligesom i 1930'erne kunne 1990'ernes økonomiske forhold som har medført en høj arbejdsløshed udgøre en årsag til en politisk omvæltning, således at menneskerettighederne var blevet begrænset eller i værste fald, igen, ophævet. Denne gang har de europæiske velfærdsstater, især én som den danske, dog været meget bedre gearret til at afhjælpe den socio-økonomiske situation som *ma* har medført for millioner af

³ Citeret fra I.H.Møllers bidrag "Some Empirical and Theoretical Perspectives on Labour Market marginalisation" i "Social Integration and Marginalisation", Nils Mortensen (ed.), 1995, s. 114.

mennesker, ikke mindst også af denne grund, at samarbejdet landene imellem, bl.a. takket være EU, blev meget mere udviklet end i 1930erne.

Den hidtidige fremhævelse af den samfundsfilosofiske erkendelse af *social anerkendelse* hos Hegel og Fukuyama og den betydning som *social anerkendelse* har i de to socialvidenskabelige grundlæggende stratifikationsteorier hos hhv. Marx og Weber, kan relateres til de lige fremlagte historiske eksempler på marginaliserings-situationer: Marginalisering af en stor del af det tyske samfund, slutning af 1920erne og i beg. af 1930erne, marginalisering af det jødiske etniske minoritet, 1933-45, og marginalisering af betydelige dele af befolkningerne i EU-landene i første halvdel af 1990erne. Hensigten med at se på denne relation er at skabe et grundlag for på den ene side at anskue en sammenhæng mellem *social anerkendelse*, *arbejde* og *marginalisering*, og på den anden side at typologisere marginalisering i fire typer: formel, eksistentiel, civilisatorisk og historisk marginalisering, hvor *ma* hører til den sidste marginaliseringstype.

I lyset af både Marx og Webers stratifikations teorier er arbejde – her tænkes på samfundsanerkendt arbejde (⁴) – en vigtig kilde til social anerkendelse. Også for Durkheim er deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling en forudsætning for at undgå social anomie, som hos den enkelte aktør kan afspejles i hans/hendes psykiske tilstand. Derfor er det at opfatte arbejde som den mest afgørende faktor mhp. at integrere enkelte aktører, grupper og klasser i samfundet en sociologisk truisme. (Møller,1995;115). I arbejde ligger der afgørende forudsætninger for social anerkendelse. Giddens (1989) fremhæver, at arbejde i et moderne samfund udgør en kilde til forskellige former for ressourcer, som er nødvendige for et socialt liv. Penge er her en vigtig ressource men Giddens nævner en række andre ressourcer; arbejde er ofte en basis for erhvervelse og udøvelse af kundskaber, faglighed og evner. Selv når det drejer sig om et rutinearbejde kan lønarbejde byder på et struktureret miljø inden for hvilket aktørens energi kan blive absorberet. Arbejde giver mulighed for variation fra syslerne i hjemmet. Det skaber en tidsmæssig struktur, og selv om den nogle gange kan virke oppressivt, byder den alligevel på en mening og retning i hverdagens aktiviteter. De, der ikke har arbejde ofte mener, at kedsomhed er et stort problem og udvikler en fornemmelse af apati i sociale kontakter. Arbejdspladsens omgivelser byder ofte på venskaber og en mulighed for at deltage i aktiviteter sammen med andre. Separeret fra arbejdspladsen er det som om en personkreds af mulige venner svinder ind. Generelt værdsættes arbejde fordi det giver: en basis for en stabil social identitet, specielt for mænd, en struktureret hverdag, en mulighed for socialt netværk. Man kan her konkludere, at arbejde ikke alene er en ressource for social anerkendelse i en vertikal social stratifikation, dvs. hvad man arbejder med og hvor meget man tjener og hvilken status man derefter får. Generelt er arbejde en forudsætning for både selvanerkendelse og social anerkendelse, og der er en vigtig social-psykologisk vekselvirkning mellem de to former for anerkendelse.

⁴ Den normative forståelse af arbejde er i denne forbindelse vigtig. Dette bliver diskuteret senere. Her kan det dog anvendes begrebet samfundsanerkendt arbejde, dvs. arbejde som opfattes som deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Dette er nemlig en forudsætning for, at arbejdet kan være kilden til social anerkendelse. Hvis det at passe sit barn ikke normativt kan erkendes som et samfundsanerkendt arbejde, bliver det almindeligvis ikke en mulig kilde til social anerkendelse.

Velfærdskommissionen (1995;38, jf. s. 236-40, 242, 246, 270), fremhæver at arbejde er vigtig for den enkeltes livskvalitet og identitetsdannelse.

Når arbejde er en vigtig forudsætning for selv- og socialanerkendelse er marginalisering på arbejdsmarkedet et spørgsmål om kamp om anerkendelse. Det er ikke i dette kapitel spørgsmålet om hvad denne kamp kan indebære. Pointen er her, at denne kamp er historisk, fordi *ma* er en historisk form for marginalisering. I kapitel II har der været diskuteret historisk kontekst som en form for paradigme inden for hvilket mødet mellem aktørens kvalitative og sagsbehandlerens kvantitative sprog finder sted.(jf.II.1.1.). Betragtningen over *ma* som en historisk type af marginalisering handler om en konkret forståelse af det historiske indhold mens historisk kontekst handler om både diskurs (f.eks. workfare) og objektive forhold (f.eks. en lav arbejdsløshed, gode økonomiske tal) som kan manifestere sig som kommunikationsindhold mellem aktøren og sagsbehandleren. *Ma* som historisk marginalisering handler om viden om de elementer i aktørens partikulære livshistorie, der er relevante for opfyldelse af de kommunikerede forventninger fra aktørens og sagsbehandlerens (samfundets) side til løsning af *ma*-situationen. Et tænkt eksempel: en 45 år gammel mand, der har været ledig i 15 år, var narkoman, nu stoffri. Arbejdede før som al mulig mand. Har ingen erhvervsmæssig uddannelse men under aftjening af sin værnepligt tog et stort kørekort. Bor i en et-værelses lejlighed. Har en voksen søn. Sociale kontakter indskrænket til det lokale værtshus. Har søgt førtidspension men blev nægtet. Nu skal han aktiveres. Kunne tænke sig at få et rigtigt arbejde. Der er behov for buschauffører, erkender sagsbehandleren. Hvordan kan denne mulighed for at reintegrere den givne aktør på arbejdsmarkedet blive optimalt afprøvet? Der er en mulighed for et historisk moment i aktørens liv, konkret set, og abstrakt empirisk på objektets side; en aktør mindre i overførselsindkomststatistikken. Der kræves dog en tillid hos begge sider. Hos aktøren tilliden til, at han som buschauffør kan få et arbejde som står for alt det man sociologisk, som Giddens gør, kan erkende arbejde kan give. Der kan fortsat være jobs som er fremmedgørende og dårlige i den forstand, at hverken løn eller de andre af Giddens erkendte ressourcer som kan hentes i arbejde, er til stede. Kan sagsbehandleren på et reelt grundlag – bl.a. gennem at vide hvilke arbejdsforhold der er på den givne arbejdsplads - skabe en tillid hos aktøren, således at det som man teoretisk kan kalde realisering af mennesket gennem arbejde, konkret kan der være tale om i dette givne buschaufførjob? Kan aktøren se et socialt, økonomisk – flytte fra en et-værelseslejlighed til en større - perspektiv i det forløb han nu forhandler om? Omvendt; kan aktøren skabe tillid hos sagsbehandleren ved en klar melding om at forstå det, at den alvorlige beslutning om og forpligtelse i at komme i den givne jobsituation indebærer bl.a. en mere eller mindre vanskelig oplæringsfase? En punktlighed i at agere i hverdagens tidsskema? En vilje til at modstå mulige forskellige former for modstand i den proces som lønarbejde generelt, og dette konkrete job indebærer. Aktørens ”jeg kunne tænke mig at have rigtigt arbejde” må på et realistisk grundlag udbygges til en manifest veludbygget motivation; det realistiske grundlag består bl.a. i, at også objektsiden er forpligtet til at imødekomme og opfylde aktørens forventning.

Ma er historisk fordi den, i hvert fald i Danmark, har et i sit forløb indbygget element som udgør en begivenhed.⁵). Begivenheden involverer den enkelte aktør og strukturen repræsenteret af en bureaukrat; de to parter på baggrund af en samtale/en forhandling indgår en aftale. Det historiske beror på både den tidsbestemte begivenhed og det mulige oplysende element (historie skal her forstås ud fra dette begrebs semantiske betydning: at være vidende). Desuden er det historiske aspekt begrundet i, at det her handler om at være vidende om noget væsentligt, nemlig hvordan man kan få arbejde. I det kommende afsnit bliver der diskuteret forskellen mellem formel, civilisatorisk og historisk marginalisering.

III.1.1. Et eksempel på en aktøroplevelse af en mulig kommunikation i en *ma* situation

Her skal det bringes et aktørudsagn om hans oplevelse af handlingsplanforløbet; udsagnet skal fungere som et empirisk element, der kan illustrere det, at der på den ene side tillægges det arbejde, som udløser løn, en betydning af at være en vigtig kilde til social anerkendelse, og på den anden side, at det kommunikationsmæssige indhold i mødet mellem sagsbehandleren/strukturen og aktøren i en *ma*-situation slet ikke tilsvarende afspejler denne betydning arbejde har. Resultatet kan være, at der er et uafklaret forhold mellem aktøren og dem (bureaukrater, arbejdsmarkedet, de kræfter der kan generere arbejdspladser, og hvordan nu ellers aktøren vil betegne den objektive side som en part i den formelt mulige kommunikation). Resultatet kan være, at aktøren slet ikke bliver motiveret til at være aktiveret på det foreliggende grundlag. Der er fortsat tale om en historisk begivenhed, men der er ikke opnået en given enighed mellem aktøren og sagsbehandleren/jobkonsulenten, om det rigtige eller ikke rigtige i, at aktørens her og nu partikulære livssituation ikke kan gå hånd i hånd sammen med den og den aktivering/det og det job, idet aktøren ikke kan se nogen en løsning i det og noget perspektiv i det. I det følgende eksempel er der tale om en begivenhed som udgør et moment i en historisk marginalisering (jf.III.2.3.) Det kommunikationsmæssige indhold er dog ganske tyndt.

”...Men det er også blevet værre på den måde man har givet de der bureaukrater – teknokrater - meget mere magt end de havde fået før. Ved hjælp af alle de der kurser, aktiveringer. Sådant en handlingsplan. Har du prøvet det? Det lyder meget godt, ikke? Det er lyder som et pænt ord – planlægger vi et eller andet sammen. Jeg kom ind til den der konsulent. Jeg troede jeg skulle sige om hvad jeg mente jeg var god til. Og hun skulle sige hvad de mente der var brug for. Noget jeg måske skulle lære, prøve noget, eller sådan noget. Det var overhovedet ikke det det gik ud på. Jeg fik et stykke papir – du skulle... I Ballerup Kommune, der skulle jeg ud og lave et tekst arbejde for... skrive taler for borgermester...nok om hvor godt det var i Ballerup, og så noget der. Jeg troede så det var så en kort periode, men det skulle have det jeg i 3 år, til de der dagpenge, 10 000 kr. om måneden eller 12 000 som det var dengang. . Så hvis det var gået igennem så ville jeg sidde dér, hver dag og skrive taler for borgermesteren i Ballerup. Jeg obstruerede det derude. Så kunne de se, at

⁵ Almindeligt forstås ved begivenhed noget som sker, og som man bemærker fordi det adskiller sig fra el. afbryder almindelige dagligdags hændelse. Begivenhed har nemlig det historiske træk, at man kan adskille den fra det som sædvanligvis sker.

jeg ville være svær, en dårlig kolleger, modvilje. De spurgte om jeg egentlig var interesseret i det. Jeg skulle svare ja. Jeg svarede nej, det var jeg faktisk ikke. Og så droppede de det. Så var jeg ikke kvalificeret. Jeg ved det, at et par måneder, blev præcis den samme stilling slået op i Berlingeren. Og det var præcis den samme funktion, præcis det samme der skulle laves, men dengang var det til journalisløn, med en begyndelsesløn på 25-26 000 kr., og alle disse rettigheder man kan tænke sig: barsel, og sygedagpenge, pension og ferie. Som overhovedet ikke var, hvis det var mig der skulle lave det. Og det beviser for mig, at man er i gang med at få prisbillig arbejdsstyrke ved hjælp af tvang....” (6)

Aktøren påpeger, hvor tyndt det kommunikationsmæssige indhold har været. (*”Jeg troede jeg skulle sige om hvad jeg mente jeg var god til. Og hun skulle sige hvad de mente der var brug for. Noget jeg måske skulle lære, prøve noget, eller sådan noget. Det var overhovedet ikke det det gik ud på”).* Samtidig opfatter han begivenheden som et udtryk for tvang man bruger for at få prisbillig arbejdsstyrke. Der er derfor ifølge ham en skjult dagsorden; aktivering ses her ikke som et forsøg der først og fremmest skal hjælpe det enkeltmenneske komme ud af overførselsindkomst-situationen, men i første række som et økonomisk tiltag: at udføre nogle arbejdsopgaver vha. billig arbejdskraft. Aktøren kan sætte pris på det mulige kommunikationsmæssige indhold: *”Sådan en handlingsplan. Har du prøvet det? Det lyder meget godt, ikke? Det er lyder som et pænt ord – planlægger vi et eller andet sammen”*. Men som sagt var indholdet yderst tyndt. Man kan antage, at hvis der var et kommunikationsmæssig forløb, ville aktørens mistillid undgås. Det er slet ikke givet, at de to parter kunne forhandles til noget væsentligt andet end arbejdsopgaver for borgermesteren i Ballerup; men selve indholdet i kommunikationen ville gøre såvel arbejdskonsulentens og aktørens forventninger realistiske. Selve rapportering ville have gjort det mere klart hvad strukturens og aktørens forventninger og motiver er.

Det er ikke i dette kapitel selve det kommunikationsmæssige indhold, der skal analyses. Det, som her er relevant, er, at det givne eksempel på det kommunikationsmæssige indhold peger på et paradoks: mens der er en samfunds-filosofisk, sociologisk og almen samfundsmæssig erkendelse af arbejde som en vigtig kilde til social anerkendelse, kan der samtidig være en liden kommunikationsmæssig praksis i *ma*-forløbets vigtige begivenhed: mødet mellem aktøren og sagsbehandleren. (7).

En handlingsplan – herunder samtale – kan anskues som en historisk begivenhed i et *ma*-forløb. Netop det som er historisk er et spørgsmål om substans. De fire næste afsnit skal opbygge en forståelse af *ma* som en historisk type af marginalisering. Den overordnede tema handler om marginalisering inden for to afgørende felter: Den samfundsmæssige arbejdsdeling og medborgerfællesskabet, der betinger hinanden. (8)

III. 2. Marginaliseringsbegrebets ontologi

⁶ Et uddrag fra Jan Sonnergaards fortælling om sit liv, DR2,15.05.01

⁷ Det pågældende aktørudsagn kan støttes af andre udsagn som bliver præsenteret i kap IV.

⁸ Begrebet substans skal her forstås ud fra sammenstilling af Simmel formale sociologi der undersøger former med den sociologi som lægger vægt på det historiske indhold.

Marginaliseringsbegrebet oprindelse kan søges i den formelle sociologi der søgte finde frem til væsentlige *former* der fremtræder i alle historiske epoker: Venskab, kærlighed, mode eller fællesskab i form af *gemeinschaft* er transhistoriske. Indholdet i venskabet mellem de romerske patricier, to sorte drenge i USA eller de danske vilde engles kan være forskelligt, men vi kan i alle disse tilfælde finde fælles træk, som nemlig udgør en given iboende form. Marginaliseringsbegrebet er forholdsvis nyt. Normalt spores det tilbage til Simmel og Park. Det egentlige begreb *marginalitet*, skabes først i 1920'erne af Robert Park, når han undersøger de forskellige etniske gruppers subkulturer. (Park, 1952) (9)

I de eksisterende arbejder om marginalisering møder man ikke Leopold von Wieses formale sociologi, som jeg dog mener er essentiel for det formale marginaliseringsbegreb. Wiese var ligesom Park en mellemkrigstids sociolog. (Szczepanski;1967) (10). Han ledede det sociologiske institut i Köln, som efter Hitlers magtovertagelse blev lukket. I Wieses sociologi er *social proces* omdrejningspunktet. Wiese mente, at sociale processer er bestemte former der gentages. Der er to grundlæggende fænomener som gælder alle mellem menneskelige processer: mennesker tilnærmer sig hinanden og fjerner sig fra hinanden. Wieses begreber minder om integrations- og differentieringsproces, men alligevel er ikke det samme. Integration handler om at blive en del af en helhed – en social struktur - der allerede eksisterer. Differentiering er at gøre sig forskellig fra de forskellige dele som helheden består af. Hos Wiese er social proces (P) et resultat af aktørens holdning (H) og den objektivt eksisterende situation (S). Wieses formel er: $P=H \times S$. Holdning (H) er i sin tur bestemt af aktørens medfødte egenskaber (I) og tidligere erfaringer (E), dvs. $H=I \times E$. Også situationen (S) er funktionen af to elementer: materielle forhold (M) og holdninger hos mennesker der deltager i processen H', dvs. $S= M \times H'$. Tilnærmelses- og foreningsprocesser (A) har fire hovedforløb: tilnærmelse, adaptation, nivellering og forening. Fjernelsesprocesser har tre hovedforløb: konkurrence, opposition og konflikt. De processer som ikke medfører relationer kalder han kontakter. De er overfladiske berøringer som har potentiale for enten tilnærmelse eller fjernelse. Hvordan ser skemaet af de processer som fører fra isolation til tilnærmelse? I begyndelsesfasen har man at gøre med isolation, fremmedhed, differentiering og fjendtlighed. Mellempfasen udgøres af kontakt. Begyndelsesfase for forening er enten gensidig tolerance eller kompromis. Herfra er vejen åben for tilnærmelse, adaptation, nivellering og forening.

Wieses tilnærmelses- og fjernelsesprocesser er som sagt forskellige fra hhv. integration og differentiering, da de ikke står i relation til en helhed, m.a.o. en struktur, et samfund. Wiese siger, at samfund er en fiktion, blot en betegnelse. I virkeligheden kan vi alene percipere mennesker, ikke nogle helheder og strukturer. Det handler følgelig ikke om at blive en del af en helhed men om at udgøre en relation: Jeg og Københavner-livet, og hvad det nu indebærer af konkrete mellem menneskelige relationer. Af afgrænsningsårsager vil jeg afholde mig fra en

⁹ Robert Park, *Human Communities: "The city and Human Ecology"*, New York.

¹⁰ Fremstillingen af Leopold de Wieses sociologi mhp. at forbinde denne formale sociologi med den formale type af begrebet marginalisering bygger på den polske sociologs Jan Szczepanski arbejde "Udvikling af de sociologiske problematikker og metoder", 1967.

mulig kritisk forholden sig til Wieses sociologi. Det som er relevant for marginaliseringsbegrebet er Wieses påpegelse af det iboende træk ved sociale processer: social distance. Man kan nemlig aflæse hos Wiese det jeg vil kalde sociale processers dynamiske geometri. Den ene tilnærmelsesproces forudsætter en anden fjernelsesproces. Tilnærmer jeg mig Københavner-livet, for til sidst at bosætte mig i København, fjerner jeg mig fra Jylland, hvor jeg hidtil har boet. Bruger jeg mere tid på harmonikaspil, dvs. den sociale proces som denne musikpraksis indebærer, fjerner jeg mig nødvendigvis fra en anden praksis, f.eks. én-vejskontakt med omverden gennem mit TV-apparat. Marginalisering er dog ikke det samme som at fjerne sig fra en given praksis og havne i en marginal position. For så enhver tilnærmelses- og fjernelsesproces ville betyde marginalisering. Som (1998) fremhæver det er marginalisering betinget af den subjektive holdning – ud over den objektive tilstand (social forventning til aktørens deltagelse). Jeg savner Århus-livet; dets værdi har Københavner-livet ikke kunnet erstatte. Jeg er marginaliseret i relation til fænomenet det lokale byliv i Århus fordi jeg oplever savn og ikke blot at jeg rent objektivt fysisk har fjernet mig fra det.

III.2. 1. Formal og eksistentiel marginalisering

Pointen med fremdragelsen af Wieses formale sociologi er at fremvise den formale type af marginaliseringsfænomenet og relatere den til *ma*. Forskellen er væsentlig: i perspektivet af Wieses formale sociologi er marginalisering et resultat af sociale processer, som Wiese betegner som flydende. Mennesker gennem hele deres liv fjerner sig og tilnærmer sig hinanden i sociale processer der bestemmes af aktørers holdninger og situation, hhv. den subjektive og den objektive faktor. Wieses dynamiske geometri kan anskues som et nul-sum social distance; jo mere tilnærmer aktøren sig den ene sociale proces' centrum og bliver forenet med det forening/udgør et fællesskab/har en fuldstændig deltagelse i en praksis– jo mere fjerner aktøren sig fra en anden praksis. ”Man kan ikke stå med to ben i to cirkler” – kan man på en enkel vis betegne dette iboende menneskelige samfundsmæssige vilkår. Som Simmel pointerede, man kan dog have flere tilknytninger til sociale cirkler. Derfor har et individ på dette billede af marginalisering flere ben, hvor det ene kan stå fast i den ene cirkel, det andet løftes op fra en anden cirkel, det tredje sættes langsomt i den tredje cirkel, osv. En mulig oplevelse af afsavn af deltagelse i den praksis (forening, fællesskab) man har fjernet sig fra, er den subjektive faktor der kan gøre social distance til marginalisering. Et meget karakteristisk eksempel på formal marginalisering er – man har iagttaget den hos nogle enkelte tidligere fanger - afsavnsoplevelse vedrørende deres fængselsliv; hverdagen dér i fængslet havde sin struktur; der var et bestemt socialnetværk: venner og fjender i det lukkede sociale liv, bestemte typer blandt fængselspersonalet, m.m.. Så længe aktøren endnu ikke har tilnærmet sig et nyt fællesskab, som fuldt ud kunne have erstattet det tidligere, kan der være tale om marginalisering.

Det er logisk at anskue Wieses formale sociologi i et perspektiv af Simmels urbane sociologi. Det pulserende urbane liv i slutningen af d. 19. årh., som Simmel var vidne til, dannede et spillerum for en sameksistens af forskellige sociale grupper som krydsede hinanden. Aktørerne benyttede sig af den hermed opståede mulighed for flere gruppetilknytninger. Simmel kaldte dette fænomen group affiliation. Det

egentlige begreb marginalitet, skabes dog først i 1920'erne af Robert Park, da han undersøgte forskellige etniske gruppers subkulturer. (Park, 1952) ⁽¹¹⁾ Det er hos Park man kan aflæse den oprindelige minimumsdefinition af marginalitet: et forhold, hvor aktøren delvis er outsider og delvis insider i en social gruppe. Denne marginalitetsdefinition, udladt af Simmels og Parks sociologi, anvendes fortsat i 1990'ernes sociologi; marginalisering er en mellemtilstand mellem integration og udstødning, mellem fuld deltagelse og udelukkelse (Johannessen, 1995) ⁽¹²⁾

Formal marginalisering er social marginalisering i og med den handler om at fjerne sig fra givne fællesskaber og praksiser der har det tilfælles at de udgøres af menneskelige relationer – de er sociale.

Ma er ikke formal marginalisering, om end den også har elementer af social marginalisering og/eller kan være udslagsgivende for social marginalisering (Møller;1995). Marginalisering forstået på baggrund af Simmel, Parker og sidst men ikke mindst Wiese ⁽¹³⁾, er forskellig fra **ma**, fordi **ma** i sit væsen er historisk, hvilket vil også sige kommunikationsmæssig. Aktøren og strukturen (m.a.o. strukturen repræsenteret af bureaukraten) udgør et led i en social proces (Svedbergs og Kristensens marginaliseringsspektrum, s.153), hvor der indgår en begivenhed (jf. s. 34, 68-9, 153, 182). Desuden er **ma** til forskel fra *formal marginalisering* en proces som står i relation til en given institutionaliseret helhed, som f.eks. arbejdsmarkedet, og generelt set en struktur, men ikke først og fremmest dynamiske menneskelige relationer som forening og fællesskab.

Eksistentiel marginalisering er en form for formal, dvs. transhistorisk marginalisering. Den er også social fordi den har sociale følger, men dens kerne er psykologisk forstået på den måde, at den handler om individets eget valg som mere er betinget af individets psykologiske proces end dets kontakt til den sociale omverden.

III.2.2. Civilisatorisk marginalisering

Ud fra Simmels, Parks og Wieses formale sociologi er marginalisering som sagt en trans-historisk social form; selv i et lille traditionelt landsbysamfund, med få muligheder for gruppetilknytninger, kunne et samfundsmedlem stå i en tæt familiær relation til den ene gruppe – udgøre et fællesskab med den - men være marginaliseret i en anden. Men tiltagende samfundsmæssige differentiering medfører - i Simmels terminologi - flere gruppetilknytninger/flere *at være fremmed*-positioner. Opdukken og støt vækst i: specialiseret arbejdsdeling, handel og industri, uddannelses-, sundheds- og kommunikationssystemer omfattende alle samfundsmedlemmer kan tages som elementer i den nye epoke som følger efter den franske revolution og som afløser det traditionelle samfund. Det er de materielle forhold

¹¹) Robert Park, "Human Communities: The city and Human Ecology", New York.

¹²) Johannesen Asbjørn, *Arbejds marginalisering og levekår*. Ø.K.S.-rapport 94:4. Oslo, 1995.

¹³ Jeg nævner disse sociologer i kronologisk række, men de må stå i omvendt rækkefølge m.h.p. den betydning de har haft for udledning af begrebet *formal marginalisering*.

forstået som produktive kræfter og ressourcer for den samfundsmæssige reproduktion som gør de mellem- menneskelige relationer komplekse – lokalt, regionalt, nationalt og globalt. For den enkelte aktør bliver det ikke blot et spørgsmål om en mulighed for at knytte sig flere grupper i Simmels forstand, eller ud fra sin holdning og en situation indgår en social tilnærmelsesproces til den ene praksis/det ene fællesskab på bekostning af en anden.

Civilisatorisk marginalisering beror til forskel for den formale på en række muligheder der fremstår som nødvendigheder. De tager deres afsæt i de potentialer krav som de lige opridsede elementer af modernismens – vores civilisations – elementer kræver. En flygtning fra Afghanistan i Danmark, der i sit land boede i et traditionelt samfund, hvor han/hun kunne klare sig uden at kunne læse eller skrive, vil efterhånden opleve en nødvendighed for at nærme sig den praksis som det at kunne læse og skrive indebærer. Ellers bliver der tale om civilisatorisk marginalisering, som ligesom formal marginalisering kan være kilden til social marginalisering. – Jeg skal tage et kørekort, for jeg bor langt væk på landet. Jeg skal derfor være en del af den løse meget heterogene gruppe som hedder bilisterne, for ellers vil jeg føler mig isoleret fra – marginaliseret i forhold til - hvad der foregår i det urbane sociale rum. Civilisatorisk marginalisering handler følgelig - i modsætning til formal marginalisering - om en oplevet nødvendighed skabt af foreliggende muligheder, men det er aktørens holdning som først og fremmest bestemmer om man vil gerne indgå en tilnærmelses- eller fjernelsesproces. F.eks. kan fjernsyn som en mulighed ofte blive oplevet som en nødvendighed: at følge med andre i den praksis som at se TV medfører. Ellers kan melde sig en oplevelse af at være marginaliseret i relation til de aktuelle TV-medierede begivenheder. Den afghanske flygtning som voksen menneske kan ikke tvinges til at lære at læse og skrive (¹⁴), og der er ingen myndighed der tvinger én til at tage et kørekort. Man kan indføre til Wieses formel vedrørende *social Proces* civilisatorisk nødvendighed (CN): **P**= aktørens **H**oldning x **S**ituationen (objektive omstændigheder) x **CN**.

III.2.3. Historisk marginalisering

I kølvandet på Simmels *group affiliation* (jf.s.72) kan man tale om *horisontal integration* mellem mangfoldigheden af grupper. (Lorentzen, 1997, 65) (¹⁵). Denne integration sker socialt gennem udvikling af gensidige afhængighedsbånd, og økonomisk gennem etablering af kontraktmæssige rettigheder og pligter.

Historisk marginalisering er – i relation til *ma* - allerede blevet omtalt og defineret i afsnittet III.1. *Ma* som et forløb er historisk fordi den har et indbygget element som udgør en begivenhed der forudsætter kommunikation mellem aktøren og strukturen. (jf. fig. s. 76, *Marginaliseringstyper og typer af kommunikationsmæssig relation mellem aktør og struktur*) I denne forbindelse skal historisk marginalisering (*hm*)

¹⁴ Siden vedtagelsen af integrationsloven i 1999 kan man tale om alle flygtningenes pligt at følge dansk undervisningen, men der er ikke tale om direkte tvang til at blive af-analfabetisering, hvis flygtningen ikke selv finder det nødvendigt at lære at læse og skrive.

¹⁵ Häkon Lorentzen, "*Integration og udstødning i det civile samfund*", Dansk Sociologi Nr, 1997, s.65.

anskues i relation til formal og civilisatorisk marginalisering. (hhv. *fm* og *cm*) I modsætning til *fm* og *cm* indebærer *hm* en marginal position i forhold til en objektiv, og ikke en subjektiv nødvendighed af deltagelse. Antagelsen er her den, at der kun er to felter som den enkelte aktør eller en gruppeaktører kan være historisk marginaliseret inden for: den samfundsmæssige arbejdsdeling og medborgerfællesskab. De to felter er gensidigt afhængige af hinanden, og følgelig er aktørens deltagelse i den ene felt betinget af deltagelse i det andet felt.⁽¹⁶⁾

Som allerede diskuteret er den samfundsmæssige arbejdsdeling – både hos Marx og Durkheim – et afgørende fænomen i et moderne samfund, hvor lønarbejde er en højt værdsat form for deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling (Schmid;1994), (Gundelach/ Riis;1992)⁽¹⁷⁾. Det er en objektiv nødvendighed for at aktøren få placeret sig i den samfundsmæssige arbejdsdeling, og samfundet samtidig er nødt at have aktøren som arbejdskraft der skal reproducere/transformere samfundet.

Det andet felt for *hm* er medborgerfællesskab som giver adgang til tre typer af menneskerettigheder: de civile, de politiske samt de sociale og politiske. (Marshall; 1950). I det øjeblik man får sit cprn. er man medlem af det danske medborgerfællesskab.⁽¹⁸⁾ Igen er der en objektiv nødvendighed for at så mange som muligt fuldfører deres rettigheder. Både den moderne – den organiske i Durkheims forstand - arbejdsdeling og medborgerfællesskab udgør to felter der på samme tid skaber en mulighed og en nødvendighed, ligesom i tilfælde af *cm*, men der er alligevel en afgørende forskel. I tilfælde af *cm* er nødvendighed ikke objektiv og har ikke en legal baggrund. Køber jeg ikke et fjernsynsapparat, tager jeg ikke kørekort, lærer den voksne afghanske flygtning ikke at læse og skrive, etc., så er der ikke en objektivt legitimeret nødvendighed for at aktøren forholder sig til sin marginalisering gennem en formaliseret kontakt til strukturen/samfundet. Dette er den helt essentielle forskel mellem *hm* på den ene side og *fm* og *cm* på den anden side. Både den samfundsmæssige arbejdsdeling og medborgerfællesskab er felter inden for hvilke udspiller der sig konflikter og kampe om de bedste betingelser for at de fleste kan 1) deltage i den samfundsmæssige arbejdsdeling og 2) gøre brug af de universelle medborgerrettigheder (i hvert fald i Danmark). For selv om de to felter udgør to afgørende objektive nødvendigheder, så er fuldførelse af deltagelse og brug af borgerrettigheder ikke optimal, til tider alarmerende lav (jf. J. Delors' udsagn s. 65,234).

Det er de generative mekanismers givne iboende træk som skaber tendensen til udskillelse af restgrupper - de marginaliserede, først og fremmest på

¹⁶ Møller(1995;115) argumenterer, at med borgerskab er forbundet med arbejde. Han citerer i denne forbindelse Pridemore: ”Arbejde indgår meget i at være borger. Derfor skal arbejde være anskuet som rettigheder og pligter som gør det muligt at deltage i det samfundsmæssige liv”.

¹⁷ Som allerede fremhævet blev de alternativer til lønarbejde, som 1970ernes udvikling udgjorde en kime for, ikke realiseret. I 1992 kunne Gundelach og Riis påvise, at sammenlignet med begyndelsen af 1980erne var der 10 år efter flere aktører der satte høj pris på lønarbejde. En lignende undersøgelse, 2002, viser en mindre interesse for lønarbejde sammenlignet med interesse for familielivet. De to praksiser kan dog ikke sammenlignes. Begge er grundlæggende sociale praksiser, men substantielt er de forskellige. Det vigtigste er relation mellem de to sociale praksiser, og ikke en prioritering, idet de i høj grad betinger hinanden. (jf. bryggeriarbejderen Jans arbejds –og familieliv, afs. IV.5.3.)

¹⁸ Der er dog forskellige grader af legal adgang til deltagelse. Fuld deltagelse i medborgerfællesskabet er legaliseret ved statsborgerskab.

arbejdsmarkedet. I Kapitalen 1.bog 4 taler Marx om progressiv produktion af en relativ overbefolkning eller industriel reservearmé. (¹⁹). I afsnittet *Forskellige eksistenser for den relative overbefolkning* opererer Marx med begrebet *repelleret* (stødt bort), (²⁰). Den komplekse samfundsmæssige udvikling som bygger på lighedsfriheds- og solidaritetsværdierne, skaber inden for medborgerfællesskabs-feltet forventninger hos de grupper der mener har en sag, og kampen handler om social, politisk og ofte legal anerkendelse af deres sag. F.eks. kampen om ligeløn for kvinder, miljøbevarelse, børnerettigheder, afskaffelse af atomvåben, bøssernes ret til at leve i parforhold.

Den tidligere omtalte definitive udstødelse af jøderne fra det tyske samfund i 1930erne som startede med en hurtigt stigende marginalisering, er et eksempel på en ekstrem *historisk marginalisering*. Den endte med en definitiv udstødelse fordi det nazistiske regime havde afskaffet det medborgerfællesskab der bygger på alle medborgernes adgang til Marshalls tre typer af rettigheder. Det ekstreme består her i, at den historiske marginalisering i Nazityskland blev afskaffet og afløst af den definitive udstødelse. *Hm*'s afgørende træk er som sagt det, at der er en mulighed for kommunikation mellem den enkelte marginaliserede/en gruppe af marginaliserede og den struktur som råder over regler og ressourcer, der kan reducere eller afskaffe den givne marginalisering. Denne kommunikationsmulighed blev efterhånden i løbet af 1930erne legalt og socialt afskaffet. Parallelt blev jødernes adgang til deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling efterhånden også umuliggjort. En 'in-sider-gruppe', tyskerne, kan udvikle negative holdninger til en 'out-sider-gruppe', jøderne, på basis af de enkelte menneskers autoritative personlighed. (Adorno;1950). Den autoritative personlighed blev i takt med den legale afmontering af demokratiske forhold, forstået som alles adgang til tre typer af menneskerettigheder, en vigtig faktor i de sociale processer i Nazityskland. Det var som sagt ikke alene legalt men også socialt, at der foregik jødernes fjernelse fra de sociale praksiser hvorfra social anerkendelse hentes. At kontrollere jødernes liv totalt – at være arbitrære herrer over deres liv og død – var blevet almindeligt accepteret. At dette var blevet muligt skyldtes bl.a. det vigtige forhold, at kommunikationen mellem jøderne og resten af det tyske samfund under Naziregimet var blevet afskaffet. Som Luhmann (1995a) fremhæver: eksklusionen betyder, at man ikke har nogen kommunikationsmæssig rolle.

På baggrund af den hidtil nu i dette kapitel førte diskussion kan man opstille en tabel som eksponerer typologiseringen af marginaliseringsfænomen i relation til relevansen af en kommunikationsmæssig relation mellem aktør og struktur.

¹⁹

Karl Marx, *Kapitalen 1.4*, Rhodos 1971, s.886.

²⁰

ibid. s.902. "I den moderne industris centre - fabrikker, manufakturer, jern- og stålværker og bjergværker osv. - bliver arbejdere snart repelleret (stødt bort), snart på ny attraheret (tiltrukket) i større omfang, således at antallet af beskæftigede i det store og hele vokser, omvendt i stadig faldende forhold til produktionens trindhøjde. Her eksisterer overbefolkningen i flydende form."

Fig.3. Maginaliseringstyper og relevans af en kommunikationsmæssig relation mellem aktør og struktur

Marginaliseringstype	Kommunikationsmæssig relation mellem aktør-struktur
Formel (social)	Ikke relevant
Eksistentiel	Ikke direkte relevant
Civilisatorisk	Ikke direkte relevant ⁽²¹⁾
Historisk	Relevant

Ligesom i tilfældet af formal og civilisatorisk marginalisering (hhv. *fm* og *cm*), kan også historisk marginalisering (*hm*) anskues ud fra Wieses formel vedrørende sociale processer (P) af tilnærmelse og fjernelse. Den tredje faktor som her skal tilføjes er historisk nødvendighed (HN), nemlig

Hm (historisk marginalisering) = P (social proces) = H (aktør holdning) x S (situationen som objektiv faktor) x HN (historisk nødvendighed).

Historisk nødvendighed forstås her som objektiv fordi den handler om de to bestemte generelle objektive mål: 1) de fleste aktørers deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling – som tidligere bemærket falder dette sammen med den aktuelle politiske erkendelse: et rummeligt arbejdsmarkedet for de fleste, og 2) alles lige adgang til tre kategorier af menneskerettigheder som Marshall definerer dem.

Ud fra den tidligere argumentation kan de to objektive mål opfattes som to grundlæggende forudsætninger for et demokratisk samfund med en materiel basis der skabes på markedsøkonomiske forhold.

III.3. Delkonklusion: et paradoks og kommunikationens nødvendighed

Et forsøg på at forstå *ma* som et kommunikationsmæssig problem, hænger nøje sammen med bestemmelse af *ma* som en historisk type af marginalisering. Den danske velfærdsstat er et godt eksempel på, at *ma* kan anskues som et historisk og følgelig et kommunikationsmæssig problem; opnåelsen af et forholdsvis godt udbygget overførselsindkomstsyste og en høj grad af fagforeningsmæssig organisering er historiske kollektive resultater. De har bl.a. betydet, at aktøren i en *ma*-situation ikke har behøvet definitivt vælge enten arbejde (det ville i praksis betyde et hvilket som helst arbejde) eller en udtalt fattigdom. Man har opnået en

²¹ Man kan forestille sig, at den afghanske flygtning gerne vil artikulere sin holdning: man skal have ret til at være analfabet, at én der ikke har anskaffet sig et fjernsynsapparat gerne vil kæmpe om generel afskaffelse af individuelt ejede TV- apparater, etc.. Man kan gå fra *cm* til *hm* når man kan artikulere sin sag som et samfundsanliggende. Man kan kalde det den historiske intervention i den civilisatoriske udvikling.

kollektiv løsning: overførselsindkomstsyst. **Ma**-situationen er i de fleste tilfælde ikke et resultat af selvvalg (den er ikke voluntaristisk). Men den er heller ikke fastlåst, fordi der er reelle forudsætninger for at **ma** kan blive en social tilnærmelsesproces i retning af arbejde - anskuet ud fra Svedbergs og Kristensens marginaliseringsspektrum (jf. fig. s. 153). En vigtig forudsætning for at kunne tale om reelle forudsætninger for bekæmpelse af **ma** er den politiske erkendelse af og reelle tiltag mhp. den aktive social- og arbejdsmarkedspolitik⁽²²⁾. Man kan her tale om en civiliseret løsning.⁽²³⁾ I denne løsning ligger der en forståelse af og tilgang til **ma** som et spørgsmål om oplysning, kommunikation og aftale.

Dette kan tages som et udtryk for den socialvidenskabelige tænkning der tager sit udgangspunkt i det civilisatoriske perspektiv som Oplysningstiden gav et startpunkt for, og som Habermas' sociologi har videreført. Der kan ifølge Habermas kun være tale om sand rationalitet, når rationalitet er en følge af den ideale talesituation, der handler om lige muligheder for at være med i en dialog, uden at den ene part på en overdreven måde dominerer den anden part, uden restriktioner og uden ideologisk forvrængning. I kap. II er der blevet fremhævet, at implementeringen af aktørens frihedssprog, dvs. en frihed til at fremstå som den person han/hun har været eller vil være, kræver en ideal talesituation. Eksemplet med en aktøroplevelse, afsnit III.1.1., viser, at i praksis kan der være tilfælde, hvor der slet ikke kan være tale om selv en beskeden realisering af Habermas' idealtipe: den ideale talesituation i en given **ma**-situation. Weber påpegede en mulig konflikt mellem to former for rationalitet: den instrumentale og den substantielle rationalitet. Man kan anskue de to former for rationalitet i lyset af den tidligere diskussion af det kvantitative og det kvalitative sprog som kan gøre sig gældende i en kommunikation mellem aktør og struktur. Den instrumentale rationalitet så Weber som bureaukратиets foretrukne. Som Blaus undersøgelse viser, (jf.s.50, 82), kan den instrumentale rationalitet, hvis mål er effektivitet, alligevel godt få gavn af at interessere sig for mennesket. Den substantive rationalitet som rejser spørgsmål om menneskelig værdi i de opnåede økonomiske og kvantitative resultater kan følgelig ses som komplementær til den instrumentale rationalitet, og ikke som en hindring. Relationen mellem aktørens kvalitative frihedssprog som rejser spørgsmål i retning af substantiel rationalitet, og sagsbehandlerens bureaukratiske kvantitative lighedssprog, der retter sig mod den instrumentale rationalitets mål, gør sig især gældende i den historiske marginalisering som **ma** er. Fordi det er objektivt nødvendigt, som jo er **hm**'s væsentlige træk, at finde en løsning på det meget konkrete plan hvor der er en given aktør og en given situation (sagsbehandleren med sine regler og ressourcer). Den fundne løsning bliver en begivenhed i en social proces:

²² Larsen/Andersen, 1990, påpeger, at "den aktive arbejdsmarkedspolitik især blev lanceret af OECD som middel til at imødegå "flaskehalsproblemerne" på arbejdsmarkedet og dermed til at undgå en ekskalerende løn- og prisudvikling". Yderligere fremhæver Larsen/Andersen (55;1990) på basis af Therborn (1985), at en "institutionaliseret" forpligtelse til at sikre en fuldbeskæftigelse er afgørende mhp. omfanget af og hastigheden, hvormed arbejdsløsheden vokser.

Aktiv arbejdsmarkedspolitik ses her som middel for at afhjælpe på denne ene side arbejdsmarkedets problemer og på den anden som et bolværk mod stigende arbejdsløshed. Disse mål er forholdsvis konkrete. De kan også forstås som en del af det mere abstrakte udtrykte objektive mål: reproduktion af et demokratisk samfund med en materiel basis der bygger på markedsøkonomiske forhold.

²³ Civiliseret skal her simpelthen forstås som ikke voldelig.

Historisk marginalisering (HM) = social proces (P) = (H') aktørholdning, der eksponerer hans/hendes partikulære livsforløb x S (situationen som objektiv faktor) x HN (historisk nødvendighed).

I 1990 kom den daværende borgerlige regering med et så kaldt Sauntehus-udspil som handlede om aktivering og uddannelse for bestemte overførselsindkomst-grupper. Dette udspil blev kritisk gennemgået af Larsen/Andersen, 1990. Den følgende citat er her relevant af to grunde: 1) udsagnet peger på aktørerne i en *ma*-situation, og objektsiden/efterspørgselsiden, med arbejdsgiverne som hovedaktør og regeringen som den aktive medierende faktor. I udsagnet ligger der, at begge parter kan være mangefulde, og 2) udsagnet er et eksempel på en kvantitativ erkendelse af *ma*-problemet.

"I det hele taget savnes der i oplægget overvejelser om, hvilke barrierer der må nedbrydes - både på efterspørgsels- og udbudssiden - for at der kan ske en reel integration af de svageste grupper på arbejdsmarkedet. Hvilke krav er det f.eks., man bør stille til arbejdsgiverne, og hvilke mangler og svagheder er der i uddannelsessystemet - især i forhold til de svage grupper på arbejdsmarkedet? Helt afgørende er imidlertid også, at regeringen undervurderer, hvor mange der langvarigt har gået ledige og modtaget bistandshjælp og dermed, hvor mange arbejds- og uddannelsespladser, der er behov for". (Larsen/Andersen; 1990;237).

Udsagnet er et udtryk for en kritisk sober analyse. Der påpeges klart, at indsatsen for aktivering og uddannelse bør være differentieret i relation til de svage grupper på arbejdsmarkedet. Der konkluderes - ganske anticiperende! - at der også i fremtiden bliver behov for et omfattende, men fleksibelt arbejdsmarkeds- og uddannelsespolitisk beredskab. Der erkendes, at selv om der var en arbejdsyrke af kun veluddannede, var det heller ikke tilstrækkeligt, fordi uddannelse ikke i sig selv skaber arbejde for alle. En omfordeling af det eksisterende arbejde samt en omdefinering af det eksisterende arbejdsbegreb, er også nødvendigt. (Larsen/Andersen;1990;238).

Men den erkendelse som baserer på den bedste kvantitative tilgang har sine naturlige begrænsninger med henblik på erkendelse af *ma* som en social proces. Fordi den er utilstrækkelig uden en inddragelse af det kvalitative tiltag. Det kan kvantitativt være logisk at operere med begrebet de svage på arbejdsmarkedet; efter givne kriterier kan man udpege en gruppe der inden for en forholdsvis lang tid ikke har kunnet få fodfæste i arbejdsmarkedet. De andre der har kunnet fastholde eller få arbejde har haft bestemte stærke sider, - er det konsekvent at slutte.

Ud fra dette arbejdes ontologiske udgangspunkt (jf. *Transformationel Model for Samfund/Person Sammenhæng* (TMSPS) s. 29, 33), er det dog kun muligt at pege på svagheder i *ma*-processen, som ud fra Wieses formel er lig social proces. At noget er svagt og mangelfuldt anskues her ontologisk som en proces som involverer både aktørens holdning og situation. Den sidste, situation er jo i Wieses formel: en funktion af to elementer: Materielle forhold (M) og holdninger hos mennesker der deltager i processen H', dvs. S= M x H'.

Schmid (1998) i sin analyse af velfærdsydelse som produktion påpeger den helt centrale omstændighed i den sociale proces, som også er arbejdsproces ud fra sagsbehandlerens (strukturens) side, nemlig at i dette arbejde/denne proces er der den arbejds-genstand som udgøres af aktørens krop, sind eller situation. Det handler om at:

”En kommunikationsproces mellem producent og bruger er et nødvendigt led i produktionen, og at relationen mellem dem er det afgørende produktionsforhold i denne slags produktion. Nogle gange kan brugerens medvirken begrænse sig til passiv tilstedeværelse, men i langt de fleste tilfælde er der tale om et mere eller mindre udviklet samarbejdsforhold. Dette bliver særligt tydeligt når der er tale om tjenesteprocesser der er udstrakt i tiden. Man kan således også tale om en enhed mellem arbejderen og arbejds-genstanden og altså om en integration af arbejde, arbejds-middel og arbejds-genstand som karakteristisk for personligt tjenestearbejde”.

Den formgenetiske bestemmelse af velfærdsydelsesarbejde er her central fordi den klart fremhæver den kvalitative side ved dette arbejde. Arbejdets resultat afhænger af kommunikationen mellem arbejderen og den arbejds-genstand som jo er et unikt menneske, for at gentage det: unikt i kraft af de forskellige socialiserings lag – en biografi der er ”*summen af subsystemernes rationaliteter*”(Luhmann;1985), eller som Beck (1986;1922;218) udtrykker det:

”En individualiseret biografi, som viser tilbage til individets skabelse af sig selv...Alt hvad der i et systemteoretisk perspektiv fremstår som adskilt, bliver til en integral bestanddel af den individuelle biografi: familie og lønarbejde, uddannelse og job, planlægning og transportsystemer, forbrug, medicin, pædagogik osv. Subsystemernes grænser har kun gyldighed for subsystemerne, ikke for menneskenes institutions-afhængige individuelle livsforhold”

Det unikke består i, at den individualiserede biografi altid består af et enestående mønster af de hos Beck nævnte eksempler på integrale bestanddele af biografi, som i kap. I og II betegnes som partikulært livsforløb (pl). Det er en sådan kompleks arbejds-genstand i Schmids forstand som af givne årsager har fjernet sig fra arbejde som den vigtigste sociale institution, som bl.a. Dahrendorf (1988;1995a) opfatter arbejde for at være.

Behovet for den kvalitative dimension i den bestemte type af velfærdsydelsesarbejde som jobformidling er - først og fremmest når det gælder aktører i en *ma*-situation - er en logisk følge af denne her præsenterede formgenetiske bestemmelse af aktør som arbejds-genstand i et velfærdsydelsesarbejde. Denne kvalitative dimension kan alene forløses gennem givne kommunikationsmæssige tiltag, fordi i det kommunikationsmæssige tiltag er spørgsmålet ’hvordan’ et centralt iboende element. Bestemmelse af *ma* som en historisk type af marginalisering tilføjer her en anden forudsætning for fremhævelse af kommunikationens betydning; *ma* er ikke en voluntaristisk proces (jeg vil/jeg vil ikke have et job). Det handler heller ikke om et strukturdeterministisk forløb (du skal arbejde), fordi et sådant muligt deterministisk element i en udtalt grad indtil er blevet undgået i kraft af den danske velfærdsstats overførsels-indkomstsyste-met. De sidste tre års aktive arbejdsmarkedspolitik har dog medført

strukturdeterministiske faremomenter, og *påtvungen arbejdsdeling* spøger dog. Durkheims begreb *påtvungen arbejdsdeling* conceptualiserer det forhold hvor mennesker i ingen eller meget ringe grad kan bestemme hvordan de vil bruge deres arbejdsevner. Det er mere tradition, regler/lov eller blot et rent tilfælde som bestemmer deres placering i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Dette skaber utilfredsstillede mennesker der føler sig fremmedgjorte og krænkede. *Påtvungen arbejdsdeling* er hos Merton (1964) opfattet som 'uretfærdighedens anomi'. For Merton er visse uligheder 'naturlige' – de dukker spontant op – men andre er eksterne, og alle eksterne uligheder kan bringe den organiske solidaritet i fare. Der er aktuelt fare for *påtvungen arbejdsdeling* i Durkheims/Mertons forstand.

Som allerede nævnt har 244 personer i 2000 afslået at tage imod aktiveringstilbud med den konsekvens, at de har mistet deres overførselsindkomst. Man kan her antage, at et kompetent og effektivt kommunikationsforløb i denne forbindelse kunne forebygge denne udstødning fra velfærdsstatssystemet. Fordi man alligevel generelt fortsat kan betegne forløb og løsninger i *ma*-situationer som hverken voluntaristiske eller deterministiske. Der er fortsat muligheder for, at aktøren kan indvirke på sin arbejdsmarkedsmæssige situation, bl.a. gennem tage den uddannelse/den omkvalificering der højest sandsynligt kan føre til beskæftigelse (aktuelt f.eks. hjemmepleje-, post- og buschaufførarbejde), eller selv ud fra de foreliggende uddannelsesmæssige baggrund han/hun har, bestemme hvilken anden uddannelse er interessant, og tyer i så tilfælde til et socio-økonomisk absolut minimum på SU-vilkår.

Men hvor vidt og hvilket job eller uddannelse og hvilke uddannelse det skal være er som sagt et kvalitativt spørgsmål som helst skal afgøres i kommunikationen med den struktur der efter de gældende kan tildele ressourcer. Det er en truisme at fremhæve, at et menneske kun har et liv for at udfolde og skrive sin biografi, men alligevel er det på plads at konstatere det her. De individualiserede biografier Beck taler om, er hos aktører i en *ma*-situation ofte mere brogede end hos de aktører, der selv om de naturligvis også er udsatte for den rutschebane som det samfund, der kræver fleksibilitet i Sennetts forstand og medfører forskellige risici i Becks risikosamfundet – og kan også medføre fremmedgørelse i Marx' forstand - har de i det mindste kastet et anker i det arbejdsmarked, der holder, og som derfor kan give dem både en selverkendelse, psykologisk set, og en social erkendelse, sociologisk set, og følgelig kan være kilden til en given identitet inden for den paraply kollektive identitet som hedder 'det er os der bærer læsset'. De mellem 20 og 25 procent af befolkningen i den arbejdsdygtige alder 15-65 – ekskl. under uddannelse, (i 1999 var tallet 22 procent, et tal som bl.a. andet ligner det tyske), der oppebærer en eller anden form for overførselsindkomst mangler stort set en kilde til selverkendelse og social erkendelse. ⁽²⁴⁾

²⁴ En del aktører som kunstnere, musikere, forfattere, aktører og folk der, kan betegne det, lever meget af den åndelige føde, er mere eller mindre ligeglade med arbejdsmarkedet som en kilde til deres sociale identitet og deres følelse af selvværd. Det er også interessant at inddrage her Mertons kendte typologi af måder af individuel adaptation.(jf. generelt kap. IV og kap. V, hvor Mertons typologi bliver et vigtigt analytisk redskab). Blandt de 5 typer: konforme, innovative, rituelle, retreatiske og rebelske antager Merton er der kun den konforme og den rituelle type der forfølger sine socio-økonomiske mål vha. institutionaliserede midler. Den rebelske er både med i og uden for de institutionaliserede praksiser. Den innovative og retreatiske type hhv. finde sine egne veje, f.eks. gennem kriminalitet og trækker sig helt fra samfundslivet. I Danmark har andelen af dem der ikke er

Schmid (1998) ser på indkomstoverførsels-gruppens aktører fra velfærdsydelsesarbejderens side, der konfronteres med diffuse mål hos aktører i en *ma*-situation og derfor kan deres arbejdes slutresultat kan være uklart: ”*Det er nok ikke så vanskeligt for en kunde i en frisørsalon at gøre en målbeskrivelse, især hvis den kan gøres i samtale med frisøren og bagefter at sammenligne med resultatet. Med det kan være betydeligt vanskeligere for den, der kommer til en uden at vide, hvad man vil eller til et socialcenter med en kaotisk livssituation. Behovene kan være langsigtede, men også og samtidig umiddelbare og påtrængende. De reelle brugerønsker kan være nogle andre end dem der kan formuleres og ofte er behovsbilledet modsætningsfyldt og ugenomsigtigt*”.

Hensigten med den tidligere fremdragelse af den kritiske analyse af Sauntehus-udspil om aktivering og uddannelse for bestemte overførselsindkomst-grupper i slutningen af 1980erne, som havde til formål at skaffe arbejde til 50 000, har været at give et eksempel på en meget følsom kvantitativ tilgang til *ma*, for netop konfrontere den med den kvalitative tungtvejende dimension; de unikke aktører med deres partikulære livsforløb, der overfor velfærdsstatens velfærdsydelses-medarbejdere kan fremstå som individer med diffuse mål med en mulig kaotisk livssituation, netop præget af *ma*-situationen. Erkendelsen af at der er et behov for x-antal arbejds- eller uddannelsespladser er et vigtigt kvantitativt moment; man kan hævde, at det er en afgørende generativ mekanisme. F.eks. tager de lokale arbejdsmarkedsråd pulsen på de lokale arbejdsmarkedsudviklinger for at orientere AF-kontorer om de aktuelle udbud af arbejdspladser. De gode jobs – forstået som dem der kan indgå i aktørens biografi som et socio-økonomisk perspektiv, hvor velfærd gennem selvforsørgelse bliver det dominerende element, er en primær forudsætning som dog i en markedsøkonomisk sammenhæng historisk set, undtagelsesvis med få perioder, f.eks. 1960erne, aldrig bliver opnået. I 2001 er arbejdsløsheden på 150 000, men trods fine nationaløkonomiske nøgletal, forudsætter man, maj 2001, at i 2002 vil arbejdsløsheden stige med omkring 12 000. Når regeringen taler om at realisere et rummeligt arbejdsmarked for de fleste er det en politisk målsætning. ⁽²⁵⁾ Socialvidenskabeligt kan man her rejse et grandspørgsmål: Kan et markedsøkonomisk samfund nogensinde opnå en permanent fuld beskæftigelse på lønarbejdets vilkår eller opnå en stabil harmonisk samfundsmæssig arbejdsdeling? Som fremhævet i kap. I, ligger et sådant spørgsmål udenfor dette arbejdes opgave, fordi det implicerer, at man skal arbejde med andre generative mekanismer end kun den kommunikationsmæssige faktor. Jeg rejser dette spørgsmål ikke desto mindre fordi dette logisk leder til et svar som fremhæver den kvalitative dimension, som kan påvise, at typologiseringen af marginalisering, herunder udkrystalliseringen af historisk marginalisering hvor *ma* hører til, samt forståelse af *ma* som en kamp om social anerkendelse – alle de tre elementer dette kapitel handler om – ikke er alene et spørgsmål man skal stille over for markedsøkonomiens kræfter. De kan nemlig forvandle alt kvalitet til en

med i overførsels-indkomstsyste­met været faldende i efterkrigstiden. De fleste, og det vil sige den innovative og den retreatiske type, og delvis den rebelske er i praksis med i velfærdsstatens nødvendige solidariske system.

²⁵ Betegnelsen ’politisk’ implicerer her den omstændighed, at hvis man ikke opnå sin målsætning, kan dette altid undskyldes med, at man ikke har haft nok tid til at gennemføre alt det som man i forbindelse med målsætningens realisering mener er nødvendigt.

vare, og dermed kvantificere alt. ⁽²⁶⁾ ⁽²⁷⁾. I denne forbindelse er selv det helt klart afgørende spørgsmål om antal af arbejdspladser ganske utilstrækkeligt uden at tage de mennesker i betragtning der skal besætte disse jobs – hvis og når de er der. Hvad vil du kunne bruge det job/den uddannelse til? Er du motiveret til at tage fat i? Kan vi blive enige om, at der er en baggrund for motivationen? Det handler om det generelle spørgsmål om, hvordan mennesker kan være med til at kontrollere deres livsbetingelser, og ikke som ellers den eksisterende tendens er, et spørgsmål om hvordan mennesker kan kontrolleres gennem betingelser (Holzkamp;1985;30) - for nu at gentage dette moment fra kap. II

Svaret på grandspørgsmålet om en mulighed for at opnå en permanent tilstand med arbejde for de fleste - eller en harmonisk samfundsmæssig arbejdsdeling hvor samfundsanerkendt arbejde og ikke lønarbejde kan være kilden til social anerkendelse - kan netop ikke overlades til blot økonomiske kalkuler som de er uundværlige.⁽²⁸⁾ Uden den kvantitative dimension ville talen om kvalitet være en idealisme. Kvantitet og kvalitet i ligheds- og frihedssprog er to sider af samme medalje. Denne erkendelse er som sagt afgørende i et *ma*-forløb. Mennesket er altid en kvalitet. Det kan ikke fordobles og kopieres, og hermed gøres til kvantitet (jf. note 73). Forvaltningsvæsen har en iboende konflikt, at det på en side kan være rationelt at se mennesket som et kvantum i samfundsøkonomisk kalkule, men på den anden side, især i forbindelse med bestemte velfærdsydelser, kan man bl.a. på Blaus undersøgelse og Schmidts formgenetiske argumentation, konkludere, at hensyntagen til menneskets partikulære livsforløb netop også er et spørgsmål om effektivitet, men den effektivitet som ikke blot kan måles vha. markedsøkonomiske indikatorer, der jo er kvantitative dimensioner men den effektivitet som i forbindelse med *ma* handler om hvordan aktøren kan have det med de ressourcer i form af job og uddannelse,

²⁶ Grafikerer og maler Torben Skov har i Informations debatsider, maj 2001, formuleret Webers rationalitetsparadoks – at den instrumentale rationalitet kan medføre irrationelle følger - på en meget malerisk og udtryksfuld måde. En ensidig satsning på den kvantitative dimension kan skabe følgende 'paradis':

"Teknologien er i stand til at mangfoldiggøre næsten alt og alle, forlænge hvem og hvad som helst. Det gælder om at følge med; med tiden, i serier, i nyhederne, på nettet, i anskaffelser. Som hundeejeren efter hunden. Mennesket som tjenende mekanisme – og faktisk forlængelse af hunden. Alle kan være til stede alle vegne på én gang – foran skærmen. Som tjenende mekanismer for udviklingen. Den kan ikke stoppes, men skal styres – designes.(forts. næste side)For når alt kommer til alt, sikken en flot pind, man kan lave – til at nå bananerne med. Og en god kæp til at gokke slanger ned".

²⁷ Under NATO-landenes luftbombardementer af Jugoslavien, april-juni 1999, kom der fra industrikredse og de kommentatorer der plejer at vurdere muligheder og kræfter på det markedsøkonomiske arena, nogle stemmer, der så krigens ødelæggelser som en mulighed for at afsætte varer og ydelser. Fra én tillidsmand i EI-arbejdernes forbund kom der en bitter kommentar: man skal betakke sig for den form for jobskabelse. Heller mindre arbejdspress, kortere arbejdstid end på den måde skabt arbejdsbehov. Man har konstateret, at den storm som hærgede i Danmark i 1999 påvirkede positivt nationalbruttonettoproduktet.

²⁸ Man kan pege på Japan som op til midten af 1990erne havde haft en permanent fuldbeskæftigelses situation. Alligevel havde markedsøkonomiske globale kræfter medført en arbejdsløshed og nødvendigheden af at reformere det system som sikrede fuldbeskæftigelsen. Mens arbejdsløsheden hærgede i EU-landene i gennem 1980erne og i 1. halvdel af 1990erne, klarede man sig i Sverige uden en nævneværdig arbejdsløshed. Også i tilfælde af Sverige kan man konstatere at alligevel har markedsøkonomiske, i høj grad globale, forhold, gjort den langvarige arbejdsløshedsfrie periode til blot et kapitel i det svenske arbejdsmarkeds historie.

igen - når og hvis de er der. Generelt set er problematikken slet ikke ny. Weber var jo selv opmærksom på den. Mere aktuelt set går bl.a. inddragelse af lokalbefolkninger i planlægning af deres nære miljø, og generelt empowerment-strategi, anvendt igennem 1990'erne, ud på at øge muligheder for aktørernes medbestemmelse over de forhold som direkte vedrører deres eget liv. Alligevel når det kommer til aktørens deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling som her erkendes at være det centrale element i aktørens liv, fremstår aktøren over for strukturens-/samfundets repræsentant - i Schmidts terminologi velfærdsydelsesarbejderen - som først og fremmest et kvantum af en ressource og ikke som en kvalitet, ikke som et menneske.⁽²⁹⁾ Det bliver tale om det økonomiske menneske, ikke det sociologiske.⁽³⁰⁾

Dette er et paradoks som kan illustreres af det aktørudsagn som blev bragt i afs. (jf. noten 98, s.99-100). Der er en samfundsfilosofisk, sociologisk og alment samfundsmæssig erkendelse af arbejdes betydning som en vigtig kilde til social anerkendelse. Alligevel kan der samtidig være en liden kommunikationsmæssig praksis i *ma*-forløbets vigtige begivenhed: mødet mellem aktøren og sagsbehandleren. Det indhold i den kommunikationsmæssige praksis som her teoretisk efterlyses ligger åbenbart langt fra virkeligheden; det bekræfter samtalen med AF-medarbejderen. (jf. Bilag IV). Formålet med handlingsplan-samtalen med aktøren er ikke at inddrage

²⁹ "Når man ikke er en ressource, er man så ikke et menneske?". Et spørgsmål rejst i en debat af Mikael Witae, Information 1999.

³⁰ Man kan tale om det økonomiske menneske på baggrund af bl.a. Alan Wolfes artikel "Market, State and Society as Codes of Moral Obligation", Acta Sociologica, Vol.22, 1989. Det økonomiske menneske bliver til, når al adfærd bliver motiveret af økonomiske faktorer. Økonomi bliver en slags moralsk vision – ikke så meget hos M. Friedmann, men Stigler & Becker, der alle er repræsentanter for Chicago-skolen. Det økonomiske menneske dukker også op i den liberalistiske skole (f.eks. Mancur Olsons "The Logic of Collective Action"). Al handling er individualistisk motiveret og al adfærd der udspiller sig mellem stat og individer er økonomisk orienteret. Heraf udspringer minimumrealiseringen af det civile samfunds rolle i moralske forpligtelser og samtidig en maksimering af statens rolle, som Wolfe kalder 'liberalisternes paradoks'. Wolfe taler i denne forbindelse også om konservativ-skole, public-choice-teori, herunder Rawls version af liberalistisk teori. Som et modstykke til de forskellige økonomiske retninger og deres relevans for moral, og hermed menneskets grundlæggende holdninger, præsenterer Wolfe de sociologiske indfaldsvinkler: Hos Durkheim er det økonomiske og det moralske menneske uforenelige. Hos Durkheim, Simmel og Mead tilsammen: Det civile samfund er kilden for moral. Hos Tönnies: Den moralske orden har sine rødder i Gemeinschaft. Selve Wolfe opfatter stat og marked som en pris man skal betale for moderniteten. Modernitetens hovedidealer: demokrati, individuel selvrealisering og lighed opnås gennem formel, specificeret og upersonlig regulering. Wolfe er neo-weberiansk. Upersonlig regulering er nødvendig i moderniteten, men Wolfe har tiltro til det civile samfunds potentiale som dog skal en forudsætning for at kunne blive frigjort, og forudsætningen er "to begin to give ordinary people over their control over their participation in the making of moral rules that the market and the state promised but never delivered" (s.234). (På baggrund af artiklen "Sociologi og Moral", L.Galicki, "Sociolog-Nyt", 114, 1990). *Ma*-situationen, især selve handlingsplansamtalen, et udtryk for Becks erkendelse, at "subsystemerens grænser går på tværs af de individuelle livsforhold", og som Beck tilføjer: "For nu at udtrykke det i Habermas' terminologi, de individuelle livsforhold går på tværs af grænserne mellem system og livsverden".(Beck;1986:1997;218). I dette mødepunktet mellem livsverden (aktørens livsforhold) og systemet (velfærdsydelsesarbejderen) er det rationelt – samfundsmæssigt – at aktørens biografiske elementer som er relevante for *ma*-situationen udgør en faktor.

aktørens biografi som et videnselement i mødets forløb. M.a.o.: Der arbejdes ikke med en konceptualisering af mødet og handlingsplanens tilblivelse som et moment der kan begribes som en historisk begivenhed. Der lægges ikke op til, at handlingsplanen, på basis af samtalens udfald, indeholder en 'strukturens forpligtelse' - netop ikke alene som ressource-tildeler, dvs. som den kvantitative dimension – men også forpligtelse til at forfølge den kvalitative dimension: hvordan situationen udvikler sig. Er situationen svag, fordi aktøren f.eks. kommer for sent på sin nye arbejdsplads, og i samme åndedræt skal spørges: Har han/hun baggrund for at være motiveret for at være punktligt? Hvad er arbejdets indhold? Hvad er perspektivet? Er foranstaltningen - handlingsplanens gennemførelse - alene et kvantitativt tiltag som skal indgå i et statistisk materiale? Er det ikke et menneskets biografi det handler om? Hvis der var et seriøs og for begge parter forpligtende kommunikationsmæssigt forløb, ville man have et andet, ikke kun statistisk, men kvalitativt materiale af historisk værdi – et materiale som i Becks forstand handler om de individualiserede biografiers så vigtige moment som spørgsmålet om en given deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling er. Men hvad man kan få vide, er kun statistiske talopgørelser, og kvantitative undersøgelser af aktørernes oplevelser af de tiltag som gennem uddannelse, om- eller opkvalificering skal gøre dem til selvforsørgede medborgere. Fordi selve forløb ikke bliver genstand for en seriøs kommunikationsmæssig praksis.⁽³¹⁾ Det skal i denne forbindelse nævnes – lidt foregribende - at CASAs Socialårsrapport 2000, er et eksempel på at tage pulsen på *ma*-fænomenet, hvor både den kvalitative og de kvantitative dimension er velafbalanceret præsenteret. Det er – ligesom dette arbejde – et udtryk for en forskningspraksis, der ifølge bl.a. sociologer som P. Bourdieu og D. Østerberg, ikke er løsrevet fra den samfundsmæssige virkelighed. Man skal derfor være optimistisk!
(³²)

Arbejdsministeriet har på baggrund af Socialforskningsinstituttets interview med 2000 langtidsledige (omkring 5 procent af den samlede skare af langtidsledige i 2001) lavet en undersøgelse, der viser, at hver tredje af de langtidsledige har hverken fået vejledning af Arbejdsformidling eller deres a-kasse til at finde et arbejde eller påbegynde en uddannelse. Dette til trods af, at ifølge den gældende lovgivning har de ledige krav på at få vejledning. Syv ud af ti langtidsledige svarer nej til, at de fra AF har modtaget vejledning og rådgivning om at søge job og beskæftigelsesmuligheder. Fire ud af ti benægter, at de har modtaget rådgivning om uddannelsesmuligheder.

³¹ Der bliver senere diskuteret hvad betegnelsen 'seriøs' kan dække. Men generelt menes her med 'seriøs kommunikationsmæssig praksis' det, at der er udstukne rammer for et givet kommunikationsmæssigt indhold som skal realiseres og at det indhold skal registreres.

³² I denne forbindelse er det ikke tale om den optimisme som kan ligge i at tale om den kommunikationsmæssige faktors forløsende muligheder i forskellige samfundsmæssige problemer, og mhp. *ma* i særdeleshed – en optimisme i forlængelse af Habermas *kommunikationsmæssige fornuft*, der som sagt tager sit udspring i Oplysningstidens lysssyn på fremtiden. Jeg tænker på Giddens' konstatering af sociologiens egenskab at kunne trænge ind i hver mands erkendelse.

"Sociologiens diskurs og begreber, teorier og resultater fra de andre samfundsvidenskaber "cirkulerer" kontinuerligt ud og ind af det, de beskriver. Gennem dette restrukturerer de reflektivt deres genstandsfelt, som i sig selv har lært at tænke sociologisk. Moderniteten er selv dybt og grundlæggende sociologisk. Meget af det, som synes problematisk for professionelle sociologer – der har til opgave at levere ekspertviden om samfundet – skyldes, at han eller hun allerhøjest er ét skridt foran dagligdagens oplyste udøvere af disciplinen.", Anthony Giddens, "Modernitetens konsekvenser", 1990;1994;43.

Det ser ud til, at ikke alene den teoretisk efterlyste samtale hvor man kan gå i dybden med aktørens individualiserede biografi og medtage den som en mulig faktor i en *ma*-situation, og samtidig kan udbygge det kvantitative sprog for at gøre situationen mere objektivt oplyst, mangler. ⁽³³⁾. Som den pågældende undersøgelse viser, også den aktuelt gældende lovformelige vejledning, der mhp. den efterlyste ideale samtalsituation med sit indhold er meget mindre ambitiøst, er langt fra at være optimalt implementeret.

Ved at konfrontere antagelsen om *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen med de præliminære empiriske udsagn kan man nemlig pege på det allerede nævnte paradoks: når det arbejde – lønarbejde eller muligvis anden form for anerkendelse af deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling som er en betingelse for aktørens selvforsørgelse mangler, er aktørens kommunikationsmuligheder med velfærdsydelsesarbejderen der repræsenterer regler og ressourcer (= struktur i Giddens forstand) generelt begrænsede til formel vejledning. Diskrepansen mellem betydningen af arbejde og de knappe kommunikationsmæssige rammer for at tale om arbejde i selve den konkrete arbejdsmangelsituation – en situation som ikke alene er aktørens men også strukturens - kan antages at være for stor. I de mere empirisk-orienterede afsnit, IV og V, hvor der bl.a. skal lægges vægt på at belyse aktørens side, bliver kommunikationssituationen yderligere belyst. Men allerede nu på baggrund af de i kap. I, II, III frembragte: to empiriske udsagn om den manglende hensyntagen til aktørens partikulære livsforløb, informationer fra samtalen med AF-medarbejderen, Arbejdsministeriets undersøgelse af de langtidslediges oplevelse af den vejledning de kan få hos arbejdsformidlingskontorer og a-kasser leverer en baggrund for at antage at kommunikationen er mangelfuld, selv når det handler om opfyldelse af de eksisterende rammer for det kommunikationsmæssige indhold.

III.4. *Ma* i lyset af strukturationsteorien - Indledning

Kap. I og II handlede om den metateoretiske begrundelse for en antagelse om *ma* som et kommunikationsmæssig problem, og dette åbnede vejen for den metode, hvor man kan medtage forskerens egen partikulære livserfaring. Afsnit. III.1.- III.2.3. har konceptualiseret *ma* som historisk marginalisering (hm) som har været en formgenetisk begrundelse for at anskue *ma* om et kommunikationsmæssigt fænomen. De næste afsnit skal ud fra strukturationsteorien og den reflektive modernisering, som to teoretiske holdepunkter, kaste lys på relation mellem aktør og struktur generelt.

I kap. I, II, og indtil nu i kap. III, anskues subjekt- og objektside, friheds- og lighedssprog, den kvalitative og den kvantitative dimension som komplementære

³³ Her tænkes på det førnævnte realisme i en *ma*-situation som naturligvis ikke alene hviler på aktørens fortælling, men også på de objektive kendsgerninger som arbejdsløshedstal, etc. I denne forbindelse kan man igen tilkalde Giddens. Han tager skilsmissegæfænomenet som et eksempel for at vise at aktøren kan abstrahere fra en enkel begivenhed – simpelthen kan anskue det i bredere perspektiv. ”*Det almindelige menneske teoretiserer over skilsmissegæfæhyppigheden på en måde, der gennemgribende præges af sociologisk tænkning. Praktisk talt alle, der gifter sig, har således en forestilling om, hvordan familiesituationen har forandret sig, om forandringer i mænd og kvinders relative sociale position og magt, den ændrede seksualmoral osv.*” Det er sikkert, at også aktøren i en *ma*-situation kan teoretisere over *ma*.

størrelser. I kølvandet på denne tilgang, som relaterer de nævnte dikotomier til *ma*-fænomenet, indføres der hermed til baggrunden for at definere *ma* følgelig den ontologiske bestemmelse, at *ma* involverer både aktørens og strukturens situation. Dette er en enkel men væsentlig bestemmelse mhp. den givne forståelse af *ma*, fordi gennem denne bestemmelse får kommunikationsfaktor afgørende relevans for *ma*. Desuden er den formelle bestemmelse af *ma* som historisk type af marginalisering en yderligere fremhævelse af kommunikationsfaktoren, idet *ma* som en historisk marginalisering netop er kendetegnet ved at være et kommunikationsmæssigt fænomen. Det er følgelig en kommunikation mellem det kvalitative (aktør-) og det kvantitative (struktur-) element som kan udgøre en rationale for en handlingsplan – en betegnelse for det slutresultat af samtalen og den rationale den bringer frem, man anvender i den aktuelle forvaltningspraksis. Når en aktør møder op til en samtale med AFs, a-kassens eller kommunens sagsbehandler – i alle de tre tilfælde kan der være tale om velfærdsydelsesarbejder i Schmidts terminologi - hvor man praktisk set først og fremmest skal tale om aktørens situation som overførselsindkomstmottager og muligheder for at blive selvforsørget (³⁴), er det et møde mellem et konkret menneske og et system af regler og ressourcer repræsenteret af en velfærdsydelsesarbejder. Det er i denne situation, at *ma*'s kommunikationsmæssige væsen kommer tydeligt frem i lyset.

I det følgende afsnit skal der kastes lys over den teoretiske forståelse af *ma* som tilsammen med de foregående kapitlers metateoretiske og metodemæssige analyse samt typologisering af *ma* som en historisk type, skal udgøre en baggrund for en definition af *ma*. Undersøgelsesgenstanden, *ma*, skal nu konfronteres med den teoretiske tilgang, der er blevet valgt som en konsekvens af den givne forskningspraksis som bl.a. inkluderer forskerens partikulære erfaring – jeg er interesseret i kommunikation mellem aktør og struktur, etc.. Denne proces af teoretiseringen af undersøgelsesgenstanden rejser nogle spørgsmål angående den teori der skal anvendes: hvilken udsagnsværdi har strukturationsteorien i forbindelse med undersøgelsesgenstanden? Er dens abstraktionsniveau passende? Når jeg relaterer strukturationsteorien til *ma*, indstiller jeg mig på forhånd på sådanne kritiske spørgsmål; strukturationsteorien har været en genstand for kritik, nemlig at den er 'empirisk tom' og at den er udtryk og inviterer til at opfinde de dybe tallerkner. (³⁵) Når jeg i det næste afsnit vil tage dette moment op til analyse, vil det ikke betyde at jeg bevæger mig væk fra det som dette arbejde har i fokus, og at det akademiske for det akademiskes egen skyld tager overhånd. Det er derimod fortsat det udgangsspørgsmål om på hvilken måde man bringer sin undersøgelsesgenstand i fokus – et tilbagevendende spørgsmål i den forbindelse når teori ikke betragtes som

³⁴ Teoretisk efterlyses der det element i samtalen som er en beskrivelse af objektsiden, dog ikke alene i form af oplysninger om jobmuligheder i de aktuelle flaskehalsområder, de uddannelser som kvalificerer til det arbejde som aktuelt efterspørges på arbejdsmarkedet. Objektsiden skal også beskrive de objektive momenter ved *ma*-situationen, således at man kan tale om *ma*-fænomenet, gør det til en historisk samtale, dvs. at begge samtaleparter er bevidste ikke kun om den enkelte aktør men om den situation de to parter udgør.

³⁵ Det er f.eks. forbavsende og et udtryk for kritik af strukturationsteorien, at en antologi "The Core Sociological Dichotomies", 1998, hvor struktur/handling dikotomien har en central betydning, bliver Giddens' forsøg på at anskue struktur og aktør som en mulig dualitet slet ikke omtalt. Ikke desto mindre er Giddens' tanker klart med i David F. Walsh artikel "Structure/Agency", bl.a. side 15.

et færdigt erkendelsesprodukt men som en del af en given praksis (her min forskningspraksis).

En teori er en abstraktion fra de faktiske forhold som et fænomen er rammen for. I overensstemmelse med den kritiske realisme skal teori- og metodevalg basere på en begrundelse om, at den givne teori er adækvat mhp. at begribe undersøgelsesgenstanden vel at mærke fra en given afstand, for derefter man kan nærme sig genstanden og definere den, således at selve definitionen er det teoretiske element der tættest kommer på genstanden, dvs. et teoretisk element hvor abstraktionsniveau er lavt.

III. 4.1. Strukturationsteoriens relevans for *ma*

Det metateoretiske udgangspunkt berettiger som sagt medtagelsen af den partikulære livserfaring hos mig om, at kommunikationen er afgørende i aktør-struktur relationen. Når *ma* forstås som en situation der vedrører både aktør og struktur, er ergo kommunikationen afgørende. Jeg har derfor valgt strukturations-teorien; den anskuer nemlig aktør og struktur som to dimensioner hvor kommunikation er et afgørende moment.

Ingen anden af vores samtids sociologer har som Giddens forsøgt at forstå de to størrelser: Aktør og struktur som suppletive. De udgør en helhed i form af en praksis som de begge to er forudsætninger for. Dette minder meget om Bhaskers model, jf. s.29, 33. Såvel Bhaskers *Transformative Model for Person og Samfund Sammenhæng* som Giddens' strukturationsteori har ontologiske elementer med praksis som et omdrejningspunkt i den reproduktionsproces de begge to relaterer aktørhandling til.

Mhp. dette arbejdes forskningspraksis har Bhaskers model været relevant i metodologisk henseende; både forskerens og generelt aktørens partikulære livsforløb kan ud fra Bhaskers model være relevante som empiriske elementer (konkrete forhold) i en *ma*-situation anskuet som social praksis. Giddens' relevans handler derimod om forståelse af selve situationen/praksisen. Og sammenlignet med Bhaskers metateoretiske betydning for dette arbejde betragter jeg Giddens' teori som en formal teori inden for moderniteten.⁽³⁶⁾

³⁶ Formal sociologi som hos G. Simmel og L. Wiese, er transhistorisk, dvs. med hovedvægt på former som fremtræder i alle historiske samfundstyper. Giddens' strukturation er en formal teori inden for moderniteten. Den handler om aktør og struktur relation i modernitetens handlingsarena. Dette kommer flere gange til udtryk i Giddens' "Central Problems in Social Theory", 1979, hvor han henviser til det moderne samfunds institutioner, f.eks. s. 109: "In further examining broad features of the institutions of the industrialised societies..." Eller ved at tale om det decentrerede individ. Men mest kontant udtryk for, at strukturationsteorien handler om moderniteten, finder man i indledningen til "Central Problems in Social Theory": "It seemed to me then, and still seems to me now, that social science in the contemporary world bears the strong imprint of ideas worked out in the nineteenth and early twentieth centuries in Europe. These ideas must be radically overhauled today". Lige efter nævner Giddens sin bog "Capitalism and Modern Social Theory", 1971, som klart suggerer hvilken epoke hans sociale teori har interesse i. På side 8 (ibid.) skriver Giddens: "I have continued to use in "The New Rules of Sociological Methods", and in this book, to refer in a general way to the study of the institutions of the industrialised societies".

Hvad sker der, formalt set med Giddens' øjne, når social praksis finder sted? Det som sker er kommunikation; Giddens fremhæver, at praksis, sammen med praktisk bevidsthed, er afgørende formidlingsmomenter mellem individ og samfund eller subjekt og objekt'.(Giddens; 1979;4). Disse formidlingsmomenter finder sted mellem den givne aktør og det givne strukturelement. (bl.a. velfærdsydelsesarbejder/ samfundet på den ene side og aktøren på den anden i en *ma*-situation). Praksis handler generelt om den essentielle rekursivitet i det sociale liv. For at reproducere/ transformere et samfund er praksis en rational nødvendighed. Og netop ved 1) at forstå praksis på den måde som Giddens gør det, nemlig at praksis udgøres af medierende momenter i relationen mellem subjekt og objekt, og 2) ved at støtte sig til Giddens ledende teorem: Enhver aktør ved en stor del om de forhold hvorunder det samfund han/hun er en del af reproduceres, (ibid;5), tilvejebringes der – i kølevandet på det metateoretiske - den teoretiske baggrund for at tale om *ma* som et kommunikationsmæssig fænomen. Strukturen er følgelig ikke noget statisk som man ellers i et deterministisk perspektiv ville hævde; et instrumentalt bureaukrati kan være udtryk for en struktur som manifesterer sig statisk. Som allerede påpeget, erkendte Weber hos de institutionaliserede praksiser også en anden form for rationalitet, nemlig den substantielle (jf. s.77), der også kan kaldes den rummelige rationalitet. Man kan her forstå Weber således, at han anskuede den deterministiske struktur som en mulig årsag til irrationalitet – til tilstande som kan ligne Kafkas; menneskeliv og samfundsliv er ikke tjent med at aktører bliver sat i jernbure.(jf. s. 170). Derfor møder instrumental rationalitet modstand i form af substantiel rationalitet. Derfor kan en god forvaltningsjurist, ud over først og fremmest at tage hensyn til juridiske paragraffer også medtage det sociologiske menneske, forstået her som den konkrete livshistoriske substans som den givne aktør repræsenterer.⁽³⁷⁾

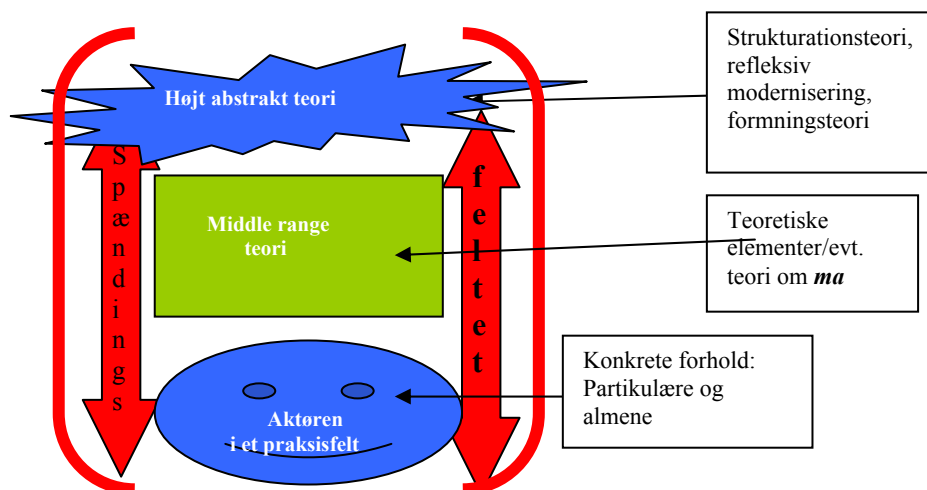
Ud fra Giddens forståelse af struktur kan der ikke være tale om struktur-determination, medmindre aktører selv vælger at sætte hinanden i jernbur. *"Ifølge strukturations-teorien har socialsystemer dog ikke nogle mål, årsager eller behov. Alene mennesker har"*. (ibid;7). Walsh (15;1998) bringer lignende erkendelse for dagen: *"Mennesker er ikke simple tandhjul i en maskine eller dukker på en snor fordi de kan forholde sig til deres sociale omgivelser, foretage valg i relation til dem og kan modificere dem i en hel mangfoldighed af muligheder, hvilket gør mennesker til handlende aktører i den sociale verden og skabere af struktur. For at gentage: sociale strukturer er hvad mennesker gør sammen med hinanden."*

Strukturationsteorien udsigtstårn er himmelhøj. Oppefra kan man iagttage aktører i nogle bestemte sammenhænge som udgør mønstre, som kan forandres af aktører. Man kan iagttage, at når der kommer nye aktører, kan der foregå mønsterforandringer. Og omvendt: de mennesker der kommer ind i de givne sammenhænge kan forandre deres adfærd. Strukturen kan påvirke aktøren, og omvendt. Gælder denne erkendelse også et givet substantielt fænomen som *ma*? Ja, her antages det, at netop denne højt abstrakte erkendelse er adækvat for et fænomen som *ma*. Giddens,

³⁷ Bl.a. er de udvisningssager vedr. flygtninge og indvandrere som ifølge De radikale Venstre og CD 2001, er uberettigede udvisningssager, er et eksempel på en altid tilstedeværende mulighed for konflikt mellem den juridiske begrundelse og den humanistiske begrundelse.

(1976; 1993; 8)³⁸ konstaterer: "Det nøjagtige sted at studere den samfundsmæssige reproduktion er de umiddelbare processer hvor der konstitueres interaktion". I det følgende skal det netop præsenteres, at strukturationsteorien kan fokusere på en umiddelbar proces som er central for den indtil nu frembragte forståelse af *ma*. Det er gennem denne fokus, at den arbejdshypotese som stammer fra min givne forskningspraksis, hvor jeg som forsker er tæt på givne empiriske elementer, inklusive min partikulære livserfaring, kan opbygge den teoretiske forståelse af *ma*. Det er i spændingsfeltet mellem den højt abstrakte teori (strukturation og reflektiv modernisering og praksis feltet, at de teoretiske elementer vedrørende *ma* kan dannes - jf. fig. nedenunder. Jf. desuden: III.6. *Relatering af reflektiv modernisering til ma's kommunikations faktor vha. et aktørudsagn* s.94), Det empiriske felt inkluderer de konkrete – partikulære og almene forhold. (jf.s. 3, 14, 39-42, 44, 48-9, 51, 57, samt afs. I.5.2. *Det partikulære, det almene og det konkrete i lyset af TMSPS-modellen* og I.5.3. *De partikulære forholds betydning i relation til ma*)

Fig. 4. Relation mellem højt abstrakt teori, aktørens praksisfelt og teoretiske elementer/evt. en teori om undersøgelsesgenstanden



Allerede i underbyggelsen af antagelsen om *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen er der en given beskrivelse af de kommunikationsmæssige momenter, nemlig hvad der formelt mødes: Det kvantitative ligheds- og det kvalitative frihedssprog, den instrumentelle og den substantielle rationalitet. Disse beskrivelser har været nødvendige, da de forklarer selve kernen i *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen, nemlig at der mødes to størrelser i et dikotomi aktør og struktur. Strukturationsteorien erkender, at de to størrelser, som udgør dikotomien - Giddens kalder dem en dualisme - kan forvandles til en dualitet. Dette har en central betydning for antagelsen om *ma's* kommunikationsmæssige væsen. Fordi Giddens (5;69;1979) forstår ved strukturdualiteten den omstændighed, at struktur er såvel et medium som et produkt af reproduktionen af sociale praksiser. "According to the notion of the duality of structure, rules and resources are drawn upon the actors in the production of interaction, but thereby also reconstituted through such interaction" (ibid;71). Den i denne forbindelse vigtige distinktion som Giddens arbejder med er *institutionel analyse* og *strategisk handlemåde*. Institutionel analyse

³⁸ Giddens, Anthony. "New Rules of Sociological Method", 1993.

"places an epoché upon strategic conduct, treating rules and resources as chronically reproduced features of social systems". Derimod strategisk handlemåde drejer sig om "to study the mode in which actors draw upon structural elements – rules and resources – in their social relations" (ibid;80).

Giddens (ibid;80) tilføjer dog straks: det er alene et spørgsmål om metodologisk kategori. Fordi begge elementer: det institutionelt analytiske og den strategiske handlemåde udgør strukturdualiteten. (ibid;91) Giddens kobler nemlig magt til strategisk handlemåde ved at introducere begrebet: transformativ kapacitet. *"Power as transformative capacity can then be taken to refer to agent' capabilities of reaching such outcomes"*. Magt relateres til interaktion i dobbelt betydning: *"As involved institutionally in processes of interaction, and as used to accomplish outcomes in strategic conduct"*. Man kan fortolke Giddens' magt som et resultat af samspil mellem den instrumentelle og den substantielle rationalitet i Webers forstand.

Man kan her følgelig slutte, at det institutionelanalytiske element svarer til det kvantitative bureaukratiske sprog (jf.s. 42-50), mens strategisk handlemåde - som *actor's mobilisation of discursive and practical consciousness in social encounters* - handler om hvad der sker når det institutionelle bureaukratiske kvantitative lighedssprog mødes med aktørens frihedssprog. Det der finder sted, er et magtfænomenet som hos Giddens anskues i en kontekst af strukturdualiteten: ressourcer, som er en forudsætning for dominans og magtudøvelse, er samtidig anskuet at være strukturelle komponenter af sociale systemer (ibid.91). Når sociale systemer jo er 'reproducerede relationer mellem aktører eller kollektiver, organiseret som regulere praksiser", (ibid;66), ligger magt ikke i selve besiddelse af ressourcer. Giddens forstår magt gennem dens funktion i en kontekst af en kommunikationsproces. *"The communication of meaning in interaction does not take place separately from the operation of relations of power, or outside the context of normative sanctions"*.(ibid;82). Alle sociale praksiser har disse tre elementer:

kommunikation magt sanktion

Det er præcis det som spiller ind i en interaktiv situation på et AF- eller kommunalt kontor under en kommunikation af meninger i en interaktion mellem velfærdssydelsesarbejderen og aktøren. De ressourcer og regler som er til stede repræsenterer dog ikke den egentlige magt. Giddens' pointe er, at magten kommer til udtryk i aktørers evner at gøre bestemte 'accounts count', dvs. at gøre beretninger til en given beregning. Igen kan man relatere dette teoretiske udsagn til den tidligere metodebetragtning over samspil mellem det kvantitative og det kvalitative sprog i en *ma*-situation. (jf.II.1.1.*Kvantitet og kvalitet i ligheds- og friheds sprog*) Derefter følger naturligvis sanktionsfase, hvorved magtspørgsmålet også melder sig, nemlig spørgsmålet om aktørers evne til at forordne eller modsætte sig sanktionering.

Det følgende er et empirisk udsagn som kan konkretisere den formalt erkendte kommunikation af mening i en interaktion. Magt anskueliggøres her som transformativ evne, hvorved udgangspunktet er erkendelsen af strukturdualitet: regler og ressourcer, der udgør struktur, kan i en interaktiv praksis - hvor der foregår

kommunikation af meninger, og hvor magt- og sanktionsmomenter spiller – forvandles i overensstemmelse med det kommunikationsmæssige udfald og dets sanktionering.

I begyndelsen af 1990'erne havde jeg en samtale med en arbejdsledig kvinde der samme dag har været i Arbejdsformidlingen. Samtalen kan jeg godt huske, for det var hendes entusiasme som gjorde et stærkt indtryk på mig. Som arbejdsledig laborant fik hun nemlig lov til at komme på et psykoterapeutisk kursus i 1,5 år med et bestemt antal timer om måneden mens hun var på dagpenge. Kurset kostede 35 000 kr som hun fik bevilliget. Hun betragtede udfaldet af hendes samtale som en sejr. Hun måtte argumentere - i forlængelse af den tidligere kontakt vedrørende et uddannelses tilbud hun var berettiget til – meget stærkt og overbevisende. Det gjorde hun. De havde accepteret hendes vision om hvordan hun kan bruge den psykoterapeutiske uddannelse til at skaffe sig arbejde. Denne accept var et udfald af kommunikation. Magten udtrykte sig i transformativ evne i det givne kommunikationsmæssige praksisforløb, og konkret udfoldede den sig gennem en bestemt anvendelse af regler og ressourcer.

Hun var stolt fordi hun, den arbejdsløse, skulle nu sammen med folk som læger, psykologer, folk i høje stillinger, også fra Norge og Sverige, deltage i dette 1.5 år lange kursusforløb. Hun fortalte ”dem”, som hun kaldte sagsbehandleren og de andre (i denne forbindelse) velfærdsydelsesarbejdere som i en gruppe skulle tage en beslutning, at sådan som samfundet så ud, så var der en stigende behov for forskellige typer af psykoterapeuter. Trods det, at hun havde lang arbejdserfaring som laborant, flere gode anbefalinger fra tidligere arbejdspladser, så var hendes ansøgninger om laborantstilling gang på gang negativt besvaret. Hun var i alder af 43.

Den substans i dette empiriske udsagn som er central for forståelse af Giddens' magt som transformativ evne i en interaktion, der som sagt er et udtryk for struktur dualitet, er opnåelse af en given måde at tænke denne arbejdsledige laborants *ma*-situation på. Det afgørende er, at denne givne måde af tænke på, dvs. udfaldet af interaktion – er et kommunikationsmæssigt resultat, hvor strukturen medtænker / medtager aktørens mening, og omvendt: aktøren forstår struktur som ikke blot facilitet (mulighed) men også som en begrænsning.

Det der er fundet sted kalder Giddens modalitet. ”The modalities of structuration are drawn upon the actors in the production of interaction, but at the same time are the media of reproduction of the structural components of systems of interaction.” (ibid;81). Jeg vender om lidt tilbage til modalitet, men først er det i denne forbindelse vigtigt igen at slå fast hvad Giddens mener med strukturation. Ved dette begreb forstår han forhold som bestemmer kontinuitet eller transformation af strukturer, og følgelig reproduktion af systemer. (jf. *struktur og system* ³⁹) ”At studere strukturationen af et socialt system betyder at studere de måder hvorpå dette system,

³⁹ **Struktur:** regler og ressourcer der er organiseret som egenskaber ved sociale systemer

System: reproducerede relationer mellem aktører eller kollektiver, organiseret som regulære sociale praksiser., A.Giddens, ”Central Problems of Social Theory”, 1979, s.66.

gennem applikationen af generative regler og ressourcer, og i en kontekst af uforudsete resultater, er produceret og reproduceret i interaktion.”(ibid;66).

Man kan i første række forstå strukturation som kommunikationsmæssig praksis af anden rang. Man kan konkretisere dette ved hjælp af AF som et system der reproducerer givne praksiser. 1. rangs reproduktion vedrører reproduktion af sit institutionelle analytiske element, der som tidligere bemærket, kan anskues tilhørende domæne af Webers instrumentale rationalitet. Konkret kan det være tale om praksiser som sørger for, at AF får tilført sine regel- og resourcegrundlag, etc. Derimod handler 2. rangs reproduktion om det Giddens kalder strategisk handlemåde, og den kan man relatere til den substantiv rationalitets domæne. I denne forbindelse er der tale om en mulighed for modalitet; AF mødes med aktører, og det er her i Schmidts forstand produceres velfærdsydelse.

Jeg vender nu igen til den definition af modalitet, frembragt i begyndelsen af denne passage. For Giddens er modaliteter den centrale dimension i strukturdualiteten. Selv om Giddens ikke selv fremhæver det, så kan man forstå strukturation som praksis bestående af 1. og 2. rang, hvor 2. rangs kommunikationsmæssige praksis er afgørende for at der kunne være tale om strukturdualitet, og dvs. selve strukturationen. Det ville f.eks. slet ikke være noget udtryk for strukturation når LO ændrer sin statutter i forbindelse med valg af en ny bestyrelse.(1.rangs reproduktion). Men hvis LO, som en kollektiv-aktør, optræder over for en anden kollektiv-aktør der repræsenterer regler og ressourcer som er aktuelle for LOs medlemmer, og der er opnået en ny måde at tænke tingene igennem, en modalitet, f.eks. længere barselsorlov for mænd i forbindelse med overenskomstforhandlingerne, så er det 2. rangs reproduktion af LO som en praksis, der repræsenterer både instrumental og substantiv rationalitet. Også i tilfælde af den arbejdsledige laborant og den givne velfærdsydelsesarbejder i AF, lykkedes at opnå en modalitet. Der opnåedes en rationalitet som i Habermas’ perspektiv kan man kalde den kommunikationsmæssige rationalitet. Den ledige laborant betragtede udfaldet som en sejr fordi det var hendes forslag som blev vedtaget. Løsningen var ikke løsrevet fra det reelle såvel idemæssige som økonomiske grundlag man kunne anskue i den historiske kontekst (jf. s. 4, 29, 38, 51-2, 57-8, 67, 92, afs. II.2. *Ma og historisk kontekst*, s.51, afs.V.1.1. *Den historiske kontekst – bekymring for den sociale stabilitet* s.232,).⁽⁴⁰⁾ Igennem 1980erne og i begyndelsen af 1990erne var tanken om at producere tjenester som krævede megen arbejdskraft men som ikke var belastende for handelsbalancen pga. råstofkrævende produktion, var fremme. Bl.a. fremlagde antropologen Anne Knudsen denne argumentation – ”i denne epoke” - at det var vejen til mere-beskæftigelse. Samtidig var der - inden for bestemte rammer - et økonomisk grundlag for at betale for den undervisning man vurderede, kunne forbedre aktørens chancer for gen-integration på arbejdsmarkedet.

Men man kan også have en omvendt situation, hvor AF-forslag kommunikationsmæssigt bliver til en handlingsplan. I begge tilfælde – om det er den ene eller den

⁴⁰ Giddens (81;1979) placerer *det institutionelle analytiske element* og *den strategiske handlemåde* i kontekst med epoke. Man kan fortolke dette som historisk kontekst, hvor såvel de eksisterende regler, viden og ressourcer som de regler, viden og ressourcer som er et resultat af modalitet, udgør strukturen.

anden parts idegrundlag som udgør basis for handlingsplanen – gælder det, at begge parter kan indse det fornuftige i det som lægges op til en vedtagelse. Det fornuftige kan anskues i forbindelse med forståelsen af, at to forskellige typer af forhold spiller ind i situationen: den kvalitative og den kvantitative (jf. generelt hele kap.II).

Giddens' begreb social praksis har 9 dimensioner.

Fig 5. Klassifikation af dimensioner i sociale praksiser(Giddens;82;1979).

INERAKTION	kommunikation	magt	sanktion
(MODALITET)	fortolkning	mulighed	norm
STRUKTUR	betydning	dominans	legitimering

Giddens taler om forskellige, vandret og lodret kombinationer mellem disse 9 dimensioner. Der er tre hovedniveauer: interaktion, (modalitet) og struktur. ⁽⁴¹⁾ Her skal der ikke gennemgås de ni dimensioner. Jeg er her først og fremmest interesseret i de generelle størrelser: *Interaktion* og *modalitet*. fordi dette på en afgørende vis vedrører relation mellem aktør og struktur i en *ma*-situation. ⁽⁴²⁾. Selv om Giddens klassifikation umiddelbar forekommer aktørløs, så er aktører grundlæggende for interaktion, og hermed for struktur, eventuel modalitet.

Giddens har bragt modalitet i parentes. Det er netop ikke givet, at modalitet altid finder sted, af to hovedgrunde:

1) Interaktionen mhp. af 2. rangs praksis ikke er aktuel. Den filmscene i ”Bare mænd”(”The full monthy”), hvor de arbejdsløse mænd står i kø foran et arbejdsløsheds-/arbejdsformidlingskontor, og pludselig begynder at bevæge sig til en rytmisk musik, har fået en fælles rytme, er et udtryk for, at de i denne forbindelse starter at etablere en praksis af 1. rang – en start på deres partikulære, kvalitativt enestående projekt. Det er ikke en følge af en eller form for handlingsplan vedtaget på baggrund af en interaktion med regler og ressourcer (strukturen). Det er en 1.rangs social praksis, disse mænd etablerer, et eksempel på self-impoverment – modsat tilfældet med den ledige laborant.

2) Interaktionen har fundet sted men har ikke resulteret i modalitet. Aktøroplevelsen af igangsættelse af et aktiveringsforløb, afsnit III.1.1., illustrerer, at aktøren ikke har kunnet komme i et kommunikationsmæssig forløb hvor magtfaktor forstået som udfoldelse af transformativ evner spiller ind.

⁴¹ Hovederkendelsen af disse niveauer er dialektisk – ligesom i Bhaskers *Transformationel Model for Samfund/Person Sammenhæng* (TMSPS). Der er nemlig tale om transformation/ reproduktion af struktur gennem interaktion som kan resultere i modalitet, som så kan påvirke struktur, og den så igen kan influere interaktion.

⁴² Jeg vil dog gøre den bemærkning, at modaliteter i *ma*-situationer kan ses i en kontekst med problematikken af strukturtilpasninger i tilfælde af konjunkturrelle nedgange.

III.5. Delkonklusion: behov for værktøjer som kan åbne den instrumentale rationalitet over for den substantive

Vigtigheden af at anskue en *ma*-situation i tilknytning til modalitet, og generelt strukturationsteorien, beror på, at *ma* er en historisk marginaliseringstype, hvilket vil sige den handler om en praksis og et forløb der kan nærme aktøren til to afgørende sociale praksiser: *deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling* og *medborgerskab*.(jf.s. 57, 117). Fordi aktør-situationer kan være partikulære, kan modalitet i forhold til instrumental rationalitet være afgørende. Erkendelsen af strukturelle tilpasninger som et ikke nødvendigt onde, men som en nødvendighed og mulighed, er i denne forbindelse set ikke anskuet økonomisk, men sociologisk, højest relevant. De strukturelle tilpasninger kræver det fleksible mennesker. Det fleksible menneske kan være udtryk for det intelligente menneske, men den fleksibilitet der afkræves instrumentalt – og ikke i en dialogistisk relation, hvor den instrumentale rationalitet kan diskutere og forhandle med den substantive rationalitet – kan frembringe den påtvungne arbejdsdeling og den fremmedgjorte aktør, og der kan være tale om strukturtilpasninger blottet for strukturationen.

Der er empiriske udsagn der tyder på, at i hvert fald en del af aktørerne ikke kan udgøre en substantiv part mhp. dualitet og udfoldelse af transformativ evner i en *ma*-situation. Selv en litterært højt begavet aktør, der optræder i det empiriske udsagn i afsnit III.1.1., kan finde det vanskeligt at komme i en dialogistisk situation. Det paradoks der fremstilles i afs. III.3. kan vha. de elementer af Giddens' strukturationsteori som diskuteres i det foregående afsnit, anskues ud fra magtbegrebet som handler om det lige nævnte transformativ evner i en interaktion hvor '*certain accounts count*'(Giddens;83;1979). Delkonklusionen er, at der må tilvejebringes værktøjer således, at den instrumentale rationalitet kan åbnes over den substantive.

"Anerkendelsen af gensidige forventninger udgør et udgangspunkt for refleksiviteten" (Mortensen;1990)

"Vi må opfinde nye institutioner, der bringer stabilitet ind menneskenes liv", R.Sennett, 2001.⁽⁴³⁾

III.6. Refleksiv modernisering og *ma*

Jeg vil inddrage U. Bechs begreb refleksiv modernisering som en generativ mekanisme, (jf. s.20-22, 81, 181, 206, især s. 235- afs. V.1.1.1. *Den fleksible kapitalisme som generativ mekanisme*), i forbindelse med antagelsen om *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen. Beck (1986;97) taler om tendensen til refleksiv modernisering af det industrielle samfund, der er affødt af vekselvirkning mellem rigdomsproduktion og risikoproduktion. *"Synspunktet er, at mens rigdomsproduktionens "logik" dominerer over risikoproduktionens "logik" i industri-samfundet, så slår dette forhold om i sin modsætning i risikosamfundet."* (ibid,19).

⁴³ R.Sennett kommer med denne konstatering i en samtale med U.Beck, Information 27. maj, 2000.

III.6.1. Relatering af reflektiv modernisering til *ma*'s kommunikations faktor vha. et aktørudsagn

Jeg vil også i denne forbindelse anvende et aktørudsagn for at konkretisere Bechs reflektive modernisering, og relatere den til dette arbejdes konceptualisering af *ma* - igen med den bemærkning, at aktørudsagnet ellers hører til kapitlet IV, som handler om aktørsiden. (Hele udsagnet bringes i noten ⁴⁴, nedenfor). Denne aktørsituation er et eksempel på at den tilvejebragte rigdom, her i form af et højtuddannet menneske, bliver domineret af risikoproduktionens logik. Ikke kun masseproduktion af materielle goder har været industrisamfundets mål. Også masseproduktion af uddannelse, sundheds- og sygepleje, serviceret af velfærdsstatens institutioner, har været et vigtigt element i skabelsen af overflodssamfundet og den velhavende lønarbejder, hvis fremkomst Goldthorpe og Lookwood (1968) kunne påpege. Hvem kunne - dengang overflodssamfundet var i gang med at blive skabt på basis af industrisamfundets rigdomsproduktions "logik" - for eksempel forestille sig, at et sygepleje-palads som Rigshospitalet tre decennier efter sin indvielse kunne udgøre en række risici i form af: smittekilde i forbindelse med levering af hospitalmad og blodtransfusioner, fejlbehandling og umyndiggørelse af patienter og personalets udbrændthed? Hvem kunne forestille sig, at en eksplosiv stigning i bilismen siden 1945 til midten af 1980'erne kunne sættes i forbindelse med de risicifaktorer, der - i samme periode - formodes at have medført, at antallet af tilfælde af kræft i luftvejene per 100 000 indb. blev 4,5 gange større? Sidst et spørgsmål som netop, af en grund der vil blive diskuteret i næste afsnit, er vigtigt at adskille fra de lige rejste spørgsmål. Her handler det nemlig om risikosamfundets mulige generering af overskud i form af mennesker. Sociologer som Bourdieu og Baumann har påpeget tendenser til overflødiggørelse grupper af mennesker - hvad enten det er på grund af globaliseringens flytning af arbejdspladser eller nationaløkonomiske og hermed arbejdsmarkedets behov for hurtige strukturelle forandringer. (⁴⁵) For hvem kunne forudse, at en tidobling af antallet af mennesker med højere uddannelse i perioden

⁴⁴ Citatet er en aktøroplevelse, Information, maj 2001. Aktøren er mag. art. "Så oprandt da endelig dagen, hvor jeg indtrådte i bistanndsklienternes rækker. Hil! Et lille bidrag er på den måde ydet til de flestes lykke: Således er de urimeligt hårdt beskattede og de nærpå pauperiserede magistre blevet befriet for endnu en utålelig klods om benet. Så hil da også for det! For hver arbejdsløs, vi kan vippe ud over samfundets kant, ud i bistanndsmoradsets ikke-samfund, jo mere fremskridt. Så hil da dette fremskridt! Vi fik held til at ydmyge endnu én, og ydmygelse er disciplinering – ad bagdøren, for i dette land siger man nemlig ikke dette ord højt. Man har ved tavshed og markedssamfundets vante gang – hvilken genial strategi, den geniale burde have Nobel-prisen i økonomi – fået fortalt den nedværdigede: Du er ingenting, derfor skal du heller ikke tro, du er noget; vi har knækket nakken på dig, og hvis du vil op igen, så gør du som vi siger. Med andre ord: systemet nedbryder, efter militært forbillede, mennesker, for derpå at opbygge dem i sit eget arbejdsfeticherede billede. Og dette emne har aldrig været til offentlig diskussion, og ingen tror, tingene foregår på den måde i dette fantastiske lille smørhul; vi har jo vores frihed og vores velfærd. Hil smørhullet, friheden og velfærden! Men jeg er ikke længere dansker, jeg er ikke længere samfundsmedlem, jeg er på deroute i velfærdens glatte, glansbilledagtigt og anstrengt smilende hierarki. Hvor længe finder de forurettede sig i det? Så skam, skam og en ulykke da få dette samfund!"

⁴⁵ Z.Baumann i bøgerne "Globalization. The Human Consequences" og "Work, Consumerism and The New Poor" fremsætter den påstand, at globalisering er i færd med at splitte verden op i rige og fattige. Samtidig hævder Bauman, at for første gang i verdenshistorien er de fattige unyttige. De er bare til besvær. Samtidig er dialogen mellem samfundets top og bund ophørt. Baumann taler om marginalisering på det globale plan, hvor to tredjedel af verdens befolkning vil blive marginaliseret. Samtidig er der, som sagt, ikke længere et behov for en reservearmé. Som Bauman ser det, kommer den eksisterende reservearmé aldrig mere i arbejde. Simpelthen fordi der ikke er brug for dem.

1962-1987, kunne føre til, at de højtuddannede mennesker også skulle kunne have en til tider meget høj risiko for at havne i gruppen af langtidsledige, dvs. blandt dem, der ud fra rigdomsproduktions "logik", ikke kan forsørge sig selv, som f.eks. ingeniører i begyndelsen af 1990'erne, – til trods for, at ingen vil betvivle, at højere uddannelse hører til rigdommens "logik"?⁽⁴⁶⁾

Beck påpeger indirekte, at begge "logikker", rigdoms- og risikoproduktionens mødes i risikosamfundet, der jo ikke er blevet fri for industrisamfundets rigdomsproduktions "logik". Aktørudsagnet (jf. note 91, s. 95) viser en given følge af denne brydning mellem de to "logikker": produktionen af rigdom som foregår side om side med den efterfølgende nødvendighed af fravalg ved rigdomsproduktionens overskud. Aktørsituationen er - som aktøren selv betegner det - et udtryk for et fravalg i arbejdsfetichismens navn: *"For hver arbejdsløs, vi kan vippe ud over samfundets kant, ud i bistandsamfundets randområde, ud i bistandsmoradsets ikke-samfund, jo mere fremskridt."* Risikosamfundets risici omfatter nemlig ikke alene miljømæssige fysiske trusler, opstået i forbindelse med rigdomsproduktionens "logik". Den skaber risiko for at selve forholdene i rigdomsproduktionen og risikosamfundets forvaltning marginaliserer en del mennesker.

III.6.2. Refleksiv modernisering og distinktion mellem refleksivitetens to felter: det civilisatoriske og det historiske

En vigtig pointe med inddragelsen af Becks refleksive modernisering er til vejbringer af et grundlag til at kunne skelne mellem risikoen for ødelæggelse af naturgrundlaget og risikoen for ødelæggelse af balancen i den samfundsmæssige arbejdsdeling - med efterfølgende konsekvenser for samfundets integritet. De to typer af risiko kan være meget afhængige af hinanden – dette kræver en selvstændig analyse. Men mhp. at anvende Becks refleksive modernisering i forbindelse med typologi af marginalisering (jf. fig. s.76), og bestemmelse af *ma* som en historisk type af marginalisering, er det vigtigt at skelne mellem de miljømæssige/fysiske risici, og generelt risici som vedrører den materielle objektverden på den ene side, og de menneskelige risici som vedrører menneskesituationer på den anden. Sætter man et lighedstegn mellem f.eks. miljøforureningens konsekvenser og arbejdsløshedens sociale følger, reduceres mennesket til et objekt. Man kan logisk slutte, at årsagerne til både miljø- og des-integrative risici skal bekæmpes/forebygges. Men når risici bliver til skade, så skal de objektive miljøskader - og i tilfælde af miljøkatastrofer hvor der er forvoldt skader på mennesker - direkte rådes bod på. Skadens virkninger skal bekæmpes. Men skal de mennesker der bærer skadens virkninger - når den objektivt skabte skadevirkning er blevet aktørens problem - så repareres som om de var genstande der er gået i stykker? ⁽⁴⁷⁾ Det er et væsentligt spørgsmål i forbindelse med refleksiv modernisering. Mennesker er både civilisatoriske og historiske.⁽⁴⁸⁾

⁴⁶ Beck (147;1986;97) påpeger de tyske forhold: *"I dag er der ingen erhvervsgruppe, som fuldstændigt er beskyttet mod ledighed. Arbejdsløshedens spøgelse huserer også dér, hvor man mindst skulle vente det. Således er arbejdsløsheden blandt faglærte steget (108.000 i 1980; 386.000 i 1985), og det samme er tilfældet for ingeniører (maskin-, bygnings- og elektroingeniører osv.), og for læger (1.434 i 1980; 4.119 i 1985)".*

⁴⁷ Illeris/ Simonsen/Ahrenkiel (2000) konstaterer på basis af et forskningsprojekt, at aktørerne bliver stiller over for kravet om at forandre sig - som om der skal repareres en række fejl i deres identitet:

Aktørudsagnet (jf. note 91, s.95), er et eksempel på en relevans af at fremhæve det historiske menneske hos en aktør i en *ma*-situation. Det civilisatoriske menneske kan her betragtes som summen af de påvirkninger aktøren udsættes for i de utallige interaktionsforløb, som han/hun er involveret i. Det historiske menneske er derimod kendetegnet ved den særlige historie han/hun har. O.Sacks (1986;105) fremhæver den centrale betydning af historiseringen af et menneskes liv. ⁽⁴⁹⁾ Alle mennesker har

”De (her henvises til de voksne i ma-situationer der igen sættes bliver sat på en skolebænk, min tilf.) må lave sig om, ikke kun en faglig omskoling, men også med hensyn til hvordan man fungerer og opfatter sig selv, det vil sige selve den personlige identitet”

⁴⁸ **Det civilisatoriske og det historiske menneske.** Det første skal her forstås i et perspektivet af Norbert Elias’ teori om civilisationsprocesser, som startede engang i Oldtiden. Det centrale i denne teori er her, at mennesket ikke er reflektivt men at det overtager tanke- og handlingsmønstre fra de makro-strukturelle forandringer, som udspringer fra et centrum kendetegnet som et rationelt mønster, f.eks. peger Elias på konkurrence *”From the earliest period of the history of the Occident to the present, social functions have become more and more differentiated under the pressure of competition”*.(Elias;1939;1982;232) Det ædle og det elitære spiller her en vigtig rolle, fordi mønstre i særlig grad kan brede sig herfra som ringe i vandet. For deres rationalitet allerede er forklaret i at *”når det er godt for hoffet er det også godt for folket. ”It is in this courtly society that the basic stock of models of conduct is formed which then, fused with others and modified in accordance with the position of the groups carrying them, spread, with the compulsion to exercise foresight, to ever-wider circles of functions.”* (Elias;1949;1982;258). Det civilisatoriske menneske internaliserer den strukturelle ydre tvang og beherskelse og gør den til sin egen moralske regulering af sin adfærd. Man kan i denne forbindelse fortolke det tyske nazistiske samfund som et produkt af civilisatoriske processer i deres yderste konsekvens. At lytte til autoriteter, til Guds ord, til kongen, til statsmagtens autoritet som Bismarck, og til sidst til folkeføreren Hitler var en internaliseret dyd. Mortensens (1990) påpegnin af tre typer af grundlag for normativitet: konventionalitet, fakticitet, refleksivitet, som har artikulert sig i moderniteten er relevant for distinktionen mellem civilisatorisk og historisk menneske. Den refleksive normativitet i modsætning til den faktuelle og normativitet udfordrer det civilisatoriske menneskes ureflekterende moral. Den kan fremsætte aktørerne som historiske mennesker, der ud fra deres konkrete situationer som bl.a. aktører i *ma*-situationer, jf. Johans, Birthes eksempler i kap.IV.5, og s. 174, 177-8. Én af Kieslowskis ti dekalogfilm handler om *”En lille historie om at dræbe”*, og tjener som et godt eksempel på at sætte et spørgsmålstegn ved en ellers i flere århundrede uanfægtet ret til statsautoriseret drab af en morder. Becks, - og ikke mindst Giddens’ – påpegelse af den refleksive modernisering fremhæver også sociologiens rolle som refleksionens inspirationskilde. Det nazityske samfunds totalitære funktionsmåde kunne blive gjort til genstand for refleksion, ikke mindst på grund af Adornos og Arendts sociologiske arbejder omkring den autoritære personlighed.

Det historiske menneske forstås her ud fra Giddens’ påpegelse af den fællesnævner som sociologi og historie har: *”Det handler om analyse af den meningsfulde individ- og gruppeadfærd - med en passende inddragelse af proces, kontekst og forandring”* (Giddens;1979). Historien tenderer mod en ideografisk og individualiserende beskrivelse af et enkelt fænomen. Sociologi har tendens til at generalisere og teoretisere. For Giddens er der her ikke tale om et skisma mellem det ideografiske og det nomotetiske, men om komplementaritet og fremhævelse af det ideografiske eller det nomotetiske. I en *ma*-situation skal man fremhæve det historiske menneske. For når man accepterer Becks tese om den forholdsvis klasseløse individualiserede aktør, hvad er der tilbage når han/hun står i marginal position i forhold til den samfundsanerkendte kilde til social anerkendelse? Tilbage er der den enestående historie aktøren har, og som Schumpeter fremhæver det: alle der er i de langtidslidiges bus har en særlig historie om hvordan han steg på.

⁴⁹ Oliver Sacks (1986;105-106): *”We have, each of us, a life-story, an inner narrative – whose continuity, whose sense, is ”our lives”. It might be said that each of us constructs and lives, a narrative, and this narrative is us, our identities. If we wish to know about a man, we ask ”what is his story – he real inmost story?” – for each of us is “a biography, a story.” Each of us is a singular narrative, which is constructed, continually, unconsciously, by, through and in us – through our perceptions, our feelings, our thoughts, our actions; and, not least, our discourse, our spoken narrations....Historically as narratives – we are each of us unique.... To be ourselves we must ’have’ our selves – posses, if need be re-posses, our life stories. We must re-collect ourselves, recollect the*

således en særlig historie. Det ved præsterne der plejer at holde afskedstaler om de afdøde. Fordi et menneskeliv kan anskues som et strukturalistisk fænomen, som en tekst med flere mulige meningsdannelser. Som Luckmann iagttager det, så udgøres et menneskeliv af et lager af erfaringer fra flere subsystemer, dvs. fra givne praksiser. Endvidere består menneskelivet af ubevidste lag i Lacan's forstand, og af elementer fra forskellige diskurser som indlejrer sig aktørens bevidsthed og bliver en del af hans/hendes liv. Denne erkendelse af menneskeliv, som en særlig historie gør sig først for alvor relevant, når der er risici for, at det civilisatoriske menneske, det gennemsnitlige menneske, det menneske som nogle mener – uberettiget - sociologien bidrager til at skabe, tager overhånd. Fordi det civilisatoriske har ikke mening. Det civilisatoriske menneske og det civilisatoriske projekt er kun et middel. Og det kan være barskt, når det bliver blottet for mening. At være mag. art. – som udsagnets aktør er, note 91, s.95, er ”et civilisatorisk middel”, men det er berøvet for mening når mag.art. ikke kan indgå en praksis, hvor dette ”middel” kan anvendes. Og menneskelig praksis er historisk idet den har givne tidsrammer og en given social form. Som Giddens fremhæver det: Sociologisk og historisk forståelse af menneskehandling drejer sig om meningsfulde handlinger.

I kap. III.3.*Delkonklusion: et paradoks og kommunikationens nødvendighed*, omtales paradokset: Anerkendt deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling (*dissa*) er en afgørende kilde til social anerkendelse. Samtidig kan man påvise, at når aktøren bliver marginaliseret i forhold til- eller ekskluderet fra deltagelsen, så er det kommunikationsmæssige indhold i de situationer, som kan være afgørende for re-integration, ganske tyndt. Og dette er nemlig et udtryk for at man holder fast i det civilisatoriske menneske, og ligeledes et udtryk for at opfatte mennesket som et middel. Mennesket som et mål for en særlig historie underlægges rigdomsproduktionens ”logik”. Men den reflektive modernisering – i Habermas og Becks forstand – er til stadighed en mulighed. Aktøren har skrevet et læserbrev, har forkyndt sin historie i det offentlige rum. Han har således gjort sig til det historiske menneske. Behovet for at fremhæve det historiske menneske frem for det civilisatoriske er størst når det meningsfulde ved livet går tabt. Afskedstalen ved den afdøde er netop et godt udtryk for det. Det er den sidste ultimative chance for at markere en særlig menneskehistorie. Aktører i en *ma*-situation, der af situationens socio-psykologiske forhold kan drives ud i desperationen og erklære:

”Men jeg er ikke længere dansker, jeg er ikke længere et samfundsmedlem, jeg er på *deroute*...”, har behov for en artikulation af deres særlige historie, deres årsager til at stige på de langtidslediges bus. Det er en antagelse. Det gennemførte metodeeksperiment ”Det Sociologiske Værksted” har materiale, som kan motivere denne antagelse.

I den første del af ”Risikosamfundet” beskæftiger Beck sig med ”*at leve på civilisationens vulkan: konturerne af risikosamfundet*”. I anden del af bogen er emnet individualisering af den sociale ulighed: de industrielle livsformers aftraditionalisering. Arbejdsløshedsproblemet bliver diskuteret som ét blandt andre modernitetens forhold, hvilket varsler den lige behandling af de civilisatoriske og de

inner drama, the narrative, of ourselves. A man needs such a narrative, a continuous inner narrative, to maintain his identity, his self.”

historiske risici som bogens tredje del er et udtryk for. I den tredje del introduceres reflektiv modernisering, som en rational måde hvorpå man kan forholde sig til de trusler som risikosamfundet bærer med sig. Men en distinktion mellem natur- og samfundsgrundlaget - som sagt ikke for at se de to dimensioner separeret og som uafhængige af hinanden, men for at fremhæve at der er tale om to typer af risiko: den ene mere civilisatorisk, den anden mere historisk i sin karakter - udebliver. I det følgende skal der igen fremhæves, hvorfor dette udgør en mangel, når man gerne vil relatere reflektiv modernisering til *ma*-problemet.

Når det gælder de civilisatoriske risici kender vi ikke ret meget til følgerne af det vi foretager os i udviklingens navn. Er brug af mobiltelefoner virkelig uden risiko? I 1960'erne spurgte man om virkninger af at se TV. I tilfælde af de historiske risici ved vi ret meget om risikoen. Fordi der er en historisk erfaring, som udgør et grundlag for vores erkendelse. Vi ved at langtidsledighed har negative følger for dem der bliver ramt af den, og vi ved fra Durkheim, at på det samfundsmæssige plan kan en betydeligt udbredt arbejdsløshed true den samfundsmæssige integritet.⁽⁵⁰⁾ Derfor skal den reflektive modernisering her medtages med det forbehold, at den har to refleksivitetstyper, som kræver to tilgange, nemlig en tilgang til det felt hvor mennesker reflekterer over deres brug og forbrug af naturgrundlaget, og det felt hvor man gennemtænker erfaringer med menneskeskabte relationer mellem mennesker.

III.6.3. *Ma* som historisk marginalisering og aktivering af refleksiviteten hos den individualiserede aktør

Aktørudsagnet (jf. note 91, s.95, og ligeledes nedenstående note 98) er et eksempel på en subjektiveret - og i Becks forstand - individualiseret følge af en risiko for marginalisering (risikoen for at blive ramt af den arbejdsløshed, som kan ramme alle, er her blevet udløst). Virkningen blev individualiseret/subjektiveret og er blevet et element i aktørens biografi. Samtidig er der her en fremherskende opfattelse hos strukturen (regler og ressourcer) om, at virkningen/skaden/subjektet kan repareres - som om det drejede sig om et objekt.

Aktørens formulering er fuld af bitter sarkasme – den er følelsesladet. Ikke desto mindre udgør udsagnet en erkendelse af det eksisterende paradoks: jo mere vi producerer - inklusiv produktion af højtuddannede mennesker - jo flere risici er der forbundet med rigdomsproduktionens ”logik”.⁽⁵¹⁾ Der er risici for at vrage - i dette

⁵⁰ Et eksempel på en civilisatorisk risiko til en historisk risiko er tilfældet med den store amerikanske cigaretproducent ”Philip Morris” som skal betale godt over 20 mia.\$ til en cigaretryger, som fik kræft pga. rygning. I dette konkrete tilfælde er der blevet bevist, at denne rygers livshistorie har været præget af det historiske (dvs. erkendte) element, i modsætning til en situation hvor en ryger, der også fik kræft formodes at dø af kræft i forbindelse med det moderne livs fristelser og risici.

⁵¹ Jan Sonnergaard skriver i sin novelle ”Immatrikuleret 1.9.1982, Spøgelse” i novellesamling ”Radiator”,1997, om sin oplevelse af de studerende og deres tro på, hvad de kan forvente når de færdiggør deres studier: ”Jeg går hen over pladsen med det kiksede springvand. Der er mange første- og andetårsstuderende, og de er umådeligt unge og glade og fulde af gåpåmod og entusiasme, og de tror på alt, hvad man har fortalt dem. De tror på denne her institution, for de har fået at vide, at uddannelse fører væk fra kontanthjælp og dagpenge og frem mod et godt liv...Da jeg var på deres alder, havde jeg end ikke sat spørgsmålstegn ved, om uddannelse nu også var vejen til arbejde og

tilfælde et menneske - som om det var et objekt. Aktøren skriver: ”*Med andre ord: systemet nedbryder, efter militært forbillede, mennesker, for derpå at opbygge dem i sit eget arbejdsfeticherede billede.*”

Ved at sammenstille det givne aktørudsagn med Becks påpegelse af rigdomsproduktionens og risikosamfundets ”logik”, kommer den i kap. III fremstillede marginaliseringstypologis relevans frem. Jeg vender tilbage til dette efter at have gennemgået givne momenter i Becks risikosamfundsteori, samt en kort udflugt til Mortensens (1990) opfattelse af refleksivitet.

Beck taler først og fremmest om de risici, som er forbundne med det civilisatoriske forløb forstået som de produktive kræfters forløb.⁽⁵²⁾ I relation til *ma*-fænomenet er der tale om civilisatorisk marginalisering, og dette på trods af at Beck historisk afgrænser risikosamfundet. Det kan karakteriseres som værende en civilisatorisk marginalisering at bo i en storby, hvor forureningen er forholdsvis høj, så jeg på min krop kan mærke, at jeg har fjernet mig - i Wieses forstand - fra det friske liv ude på landet, fjernet mig fra en praksis som var mine forældres. Denne marginaliseringsfornemmelse kan også omhandle fjernelse fra en praksis, hvor bestemte risici ville have været ganske mindre, f.eks. risiko for at få lungekræft. Man kan tale om at individet er underlagt civilisatorisk tvang gennem sin rolle som forbruger, og generelt befinder individet sig i en verden af flere muligheder. I denne forbindelse kan mennesket blive ”fanget” af storbyens mangfoldighed af forbrugermuligheder. Denne indfangelse som betyde følelse af at være tvunget til deltagelse i flere praksiser som indebærer risikomomenter, f.eks. sociale ved at have et ustabil privatliv, at blive skilt, at få en ”civilisations-sygdom” som f.eks. allergi. Der er således her ikke tale om historisk nødvendighed. Alle institutioner som mit sociale og økonomiske liv er afhængigt af, kan være ganske ligeglade med hvorvidt jeg vælger at bo på landet fremover at bo i storbyen, eller omvendt. Bare jeg kan overholde mine aftaler med disse institutioner. Og de kan også være helt ubekymrede om det nu er cykel, tog, bus, helikopter eller den folkevogn jeg arvede fra min onkel jeg bruger som et transportmiddel for at nå frem til- og overholde mine aftaler.

Jeg kan dog bruge mine fravalg af risici og mine civilisatoriske tilnærmelser til- og fjernelses fra givne praksiser - f.eks. at melde mig ind i en forening for ejere af gamle folkevogne - til at opbygge min sociale identitet. Min og omverdens refleksivitet bliver i sådanne tilnærmelses- og fjernelsesforløb aktiveret. Årsagen til denne aktivering af refleksiviteten kan ses i det som Beck kalder vekselvirkning mellem kontinuitet og brud. I kølvandet på Wieses formale sociologi (s. 70-3, 76-8, 100-1) vil jeg her tale om vekselvirkning mellem fjernelses- og tilnærmelsesprocesser, hvor distinktionen mellem den formale, civilisatoriske og historiske marginalisering er vigtig. F.eks. kan sådanne tilnærmelses- og fjernelsesforløb rejse et spørgsmål om hvorvidt vi i vores lokale område skal have flere busforbindelser. Skal jeg tilnærme mig den kollektive transportpraksis, som kan indebære et brud

evig lykke, og jeg ville have afvist enhver tanke om, at uddannelsespolitikken kunne ud på at holde folk væk fra arbejdsmarkedet snarere end at få dem ind i det.” s.205).

⁵² ”Som følge af moderniseringsprocessens refleksivitet har produktivkræfterne mistet deres uskyld. Den øgede magt, som er en følge af det teknologiske og økonomiske ”fremskridt”, overskygges mere og mere af produktionen af risici”, Beck;19;1986;97.

med min hidtidige privatbilisme-praksis eller skal jeg fjerne mig fra privatbilismen ved at vores lokale veje bliver tilpasset/forbedret mhp. at klare flere personbiler? Der skal reflekteres i det private og i den offentlige rum over de forskellige risici, der ligger i de forskellige fravalg.

Mortensen (121;1990) konstaterer, at *"i refleksiviteten, hvor der ikke længere findes stabile normer, kommer et fundamentalt træk ved normativitet frem, nemlig de sociale deltageres gensidige anerkendelse. Man kan sige, at dette - snarere end regelkarakteren og sanktioner - afsløres som den essentielle betydning af normativitet. Det fundamentale er, at vi har forventninger til, at andre har forventninger til os."* I refleksiviteten kan der nemlig ikke kun være tale om forventninger af substantiel art: hvorvidt de andre, systemet, den generelle anden, og jeg, skal gøre denne ene bestemte eller den anden bestemte ting – skal opfylde mit behov for transport gennem privatbilisme eller gennem kollektive transportmidler. Selve det formale aspekt ved refleksiviteten - den som Habermas' ideale talesituation som idealtype bringer frem i lyset, og som Mortensen også er inde på - er vigtig, nemlig den gensidige anerkendelse. Det som Giddens kalder sanktion, norm og legitimering, i en strukturdualitet,(jf.s.89-94, 101, 109-11, 145, 184),og som hos Giddens har en karakter af at være modernitetens afgørende moment, når det gælder forholdet mellem individ og samfund, bliver hos Beck mere nøjagtigt historisk placeret end hos Giddens. Beck peger på 1950erne som det årti hvor et brud med et classesamfund i webersk forstand begyndte.

Man kan se en parallelitet i Becks og Goldthrope/Lockwoods tænkning, der som sagt hhv. taler om brud med rigdomsproduktionens "logik"s dominans over risikoproduktionens "logik" og overgang fra knapheds- til overflodssamfundet. I 1950erne blev det mere og mere klart, at det ikke kun var kapitalisterne, som en klasse i marxistisk forstand, eller de højere statuslag i webersk forstand, der havde det civilisatoriske privilegium at eje en personbil.(en realisering af Fords vision var blevet en realitet). Pointen er her, at hvem der i det lokale område reflekterer over flere busforbindelser eller bedre veje mhp. forøget personbiltrafik ikke længere er spørgsmål om aktørens klasse- eller tilhørsforhold til sociallag, men først og fremmest er det et spørgsmål om aktørens individualiserede samfundsmæssige skæbne. Beck konstaterer, (118;1986;97): *"I alle de rige, vestlige industrilande har den velfærdsstatslige modernisering efter anden verdenskrig skabt en samfundsmæssig individualiseringsproces med en rækkevidde og dynamik, som man indtil da ikke havde drømt om - men som i vid udstrækning også bevarer den sociale ulighed. Dette betyder, at individerne - på baggrund af en relativ høj materiel levestandard og højt udviklede velfærdsordninger, i et brud med den historiske kontinuitet, blev løsrevet fra de traditionelle klasserelationer og forsørgelsesforhold i familien, og i stigende grad blev henvist til sig selv og deres individuelle skæbne på arbejdsmarkedet med alle de deraf følgende risici, chancer og modsigelser"*. Beck taler i denne forbindelse om tendensen til at den sociale ulighed bliver "klasseløs".

III.7. Institutionsafhængige individuelle forhold og *ma* som en nødvendig tilnærmelses- eller fjernelsesproces

Når de tre elementer i Becks refleksive modernisering som indtil nu er blevet omtalt: risikosamfundets aktivering af refleksivitet mhp. risici forbundne med rigdomsproduktionens "logik", individualiseringstendensen og den klasseløse sociale ulighed, bliver relateret til den konkrete aktørsituation udtrykt i noten 91, s.95, kan følgende spørgsmål rejses: Hvad skal der til for konstruktivt at forholde sig til denne aktørs, eller enhver anden aktørs samfundsmæssige skæbne, når det udgør 1) et fravalgt overskud af menneskelig rigdom, 2) et refleksivt subjekt 3) en individualiseret forholdsvis klasseløs aktør? Hvordan skal man forholde sig til en dysfunktionel følge, som ligger i paradokset: der er på den ene side produktion af menneskelig rigdom i form af både højtuddannede mennesker og friske hoveder og hænder parate til at tage del i den samfundsmæssige arbejdsdeling, men hvor der samtidig på den anden side alle er individer, som har risiko for at vedvarende at blive passagerer i Schumpeters bus, hvor hver enkel langtidsløst har sin egen særlige historie om, hvordan han stod på. ⁽⁵³⁾

Når jeg hævder, at Becks refleksive modernisering først og fremmest kan relateres til en civilisatorisk type af marginalisering hænger det sammen med, at Beck ikke taler om nødvendighed men om afhængighedsforhold - afhængighed som i bestemte tilfælde kan være lige med tvang. De individuelle livsforhold er af ny art, fordi "*de omfatter både den private sfæres adskilte områder og den offentlige sfæres forskellige områder. De er ikke kun private, men også institutionelle forhold. De har en modsigelsesfyldt dobbeltkarakter; de er institutionsafhængige individuelle forhold (min fremh.)*". (Beck;210;1986;97). Hos Beck er de frisatte individer, ⁽⁵⁴⁾, afhængige af arbejdsmarkedet, og hermed også afhængige af uddannelse, forbrug, velfærdsstatens regulering og sikring, trafikplanlægning, forbrugsgoder, muligheder og modestrømninger inden for det medicinske psykologiske og pædagogiske rådgivning og omsorg osv. "*Alt dette udtrykker de individuelle livsforholds institutionsafhængige kontrolstruktur*" (ibid;210).

Men kan man kalde aktørens situation beskrevet i noten.91, s.95, som institutionsafhængig? Forskellen mellem den historiske (*hm*) og den civilisatoriske marginalisering (*cm*) er, at fjernelse eller tilnærmelse til en given praksis i tilfælde af *hm* er nødvendig for aktøren og for de institutionaliserede praksiser, og i tilfælde af *cm* er afhængig af institutionaliserede praksiser. Det er her af central betydning at skelne mellem den nødvendige praksis, som deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling udgør, og den afhængighed aktøren er i relation til andre institutionaliserede praksiser. Man kan være afhængig af nogen eller noget - men stadigvæk er det ikke nødvendigt at gifte sig, at tage en "god" uddannelse, at modtage psykologisk og pædagogisk rådgivning osv.. Derimod er det nødvendigt at have plads i den

⁵³ Schumpeters lignelse: arbejdsløshedens bus hvori der befinder sig en gruppe af langtidsløst, som ikke stiger af - også i Becks diskussion af individualisering, arbejdsløshed og ny fattigdom. De langtidsløst bliver siddende i bussen mens andre passagerer kommer og går. Schumpeter påpeger, at de langtidsløst er individualiserede. Alle ønsker at stige af, men de handler ikke kollektivt.

⁵⁴ Beck taler om frisættelse som et udgangspunkt for differentiering af "de individuelle livsforhold". Frisættelsen gælder ikke "kun det pengeformidlede massekonsum og den "arbejdsmarkedsmæssige frisættelse; det gælder også frisættelsen og reintegrationen i forbindelse med uddannelse, retsliggørelse, videnskabeliggørelse osv." (Beck;210;1986;97)

samfundsmæssige arbejdsdeling. Det er denne nødvendighed som aktørudsagnet i dette afsnit handler om. Denne aktør erkender denne nødvendighed af ikke at blive vippet ud over samfundets kant, ud i bistanadmoradsets ikke-samfund; fordi dér bliver han endnu mere fjernet fra realiseringen af den forventning han har mhp. sin deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Og uden denne realisering er der et identitetstab: ”Men jeg er ikke længere dansker, jeg er ikke længere samfundsmedlem”.

Også samfundet erkender her nødvendigheden af at have den givne aktør som deltager i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Det er dog en nødvendighed som underlægger aktøren det, som Beck kalder den institutionsafhængige kontrolstruktur. Dette står som en modsætning til en situation, hvor nødvendighed realiseres uden tvang; nemlig når de midler, der anvendes for at realisere den, accepteres af alle de parter som har erkendt den givne nødvendighed. I det givne tilfælde kan man spørge: Er bistanssystemets midler acceptable for den arbejdsløse aktør?

III.7.1. *Ma* anskuet i relation til marginaliserings- og refleksivitetstyper. Tillidsdannelse – et afsæt for at tale om stabilitetsfremmende institution

I et perspektiv af reflektiv modernisering kan man anskue *ma* som et spørgsmål om viden om-, forståelse for- og accept af midler, når det gælder om at forvandle *ma* til den nødvendige deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling.

Man kan forsøge at betragte denne blanding af to risikofelter: Natur- og socialgrundlag, som findes i Becks risikosamfund, i relation til det som Giddens, (1990;1994), kalder abstrakte systemer, der handler om ”ansigtsløse forpligtelser om udvikling af tro på symbolske tegn eller ekspertsystemer”. (ibid;72). Giddens’ refleksivitetsforståelse er mere sofistikeret end Becks refleksivitet, når det gælder marginalisering. Beck foretager mere en historisk analyse af modernitetens og fremhæver to successivt udviklende sig faser ved modernitetens forløb: den første rigdoms- og dernæst risikoproduktionen. Frisættelse af mennesket, dets individualisering som en følge af rigdomsproduktionen, udgør en risiko for menneskets fortabelse i mulighedernes mangfoldighed. (^{100 A})

Der er dog hos Beck den indbyggede og allerede påpegede relativitet: Risikoen for at miste sit liv i en flykatastrofe sidestilles med risikoen for at blive arbejdsløs; der er som sagt hos Beck ikke et manifest forsøg på en formal distinktion mellem de to

^{100 A} Denne fare for fortabelse i mulighedernes mangfoldighed kan spores i en undersøgelse og en diskussion af den danske ungdoms erhvervspræferencer i starten af det 21. årh. i K. Illeris, m.fl. ”Ungdom, identitet og uddannelse”, 2002. Det er statsning på kompetenceudvikling hos det enkelte – kompetence forstået som evner til omstilling og fleksibilitet – der kan åbne vejen for at afprøve mulighedernes mangfoldighed. Samtidig er det meget uklart hvorvidt denne mulighedernes mangfoldighed som baserer sig på symbolsk-analytisk arbejde, er reel mhp. at få plads i den samfundsmæssige arbejdsdeling som i høj grad fungerer på markedsøkonomiske betingelser. Det handler jo ikke om at være digter om aftenen og sygeplejer om morgen i marxistisk visionær forstand, men om at få løn for det arbejde som enten i offentlig eller privat regi måles vha. økonomisk profit-kalkule.

typer af risiko. På den ene side erkender Beck: *"Nøglen til eksistenssikring er arbejdsmarkedet. Og hvis man skal gøre sig gældende på arbejdsmarkedet, er det nødvendigt med uddannelse. Har man ikke adgang til nogen af delene, er man samfundsmæssigt og materielt ilde sted"* (Beck; 1986;1997;214). På den anden side forsøger han ikke at relatere risikoen for at miste nøglen til eksistenssikring på et arbejdsmarkedet til f.eks. den risiko som ligger i at leve i en forurenede storby.

Mhp. refleksivitetetsbegrebet er Giddens i *"Modernitetens konsekvenser (1990;1994)* i sin analyse mindre substantiel end i Beck i *"Risikosamfundet (1986;1997)*. Til gengæld er hans mere formelle tilgang en gevinst i forbindelse med en opgave, som går ud på at se på et forhold mellem marginalisering og refleksivitet. I den pærevælling af risikotyper som Becks risikosamfund er et udtryk for, er marginalisering følgelig et spørgsmål om en marginal position i en hvilken som helst praksis, hvorfra man kan tilnærme eller fjerne sig. Det er nemlig - som i det just nævnte eksempel - lige meget om det gælder en praksis omfattende et liv i friske ikke forurenede omgivelser, eller en praksis omfattende deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling. (⁵⁵).

I Giddens' refleksivitetetsbegreb kan man derimod udkrystallisere 3 felter, nemlig det formelle, det abstrakte- og det åbne abstrakte felt, som marginaliserings-typologien og begrebet tillid kan relateres til. Giddens forstår ved tillid den omstændighed, at tillid er stærkere end risikofornemmelse. *"Tillid er en form for "tro", hvorigennem tiltroen til sandsynlige udfald snarere udtrykker en forpligtethed over for noget end blot en kognitiv forståelse"* (Giddens;30;1990,1994). Tillid opererer i risikomiljøer, hvor der kan opnås forskellige grader af sikkerhed (ibid;52).

Marginalisering er et fænomen der kan opfattes ud fra formal/eksistentiel (= transhistorisk), civilisatorisk(herunder politisk og socialt), og historisk risiko.

III.7.1.1. Formel marginalisering og social refleksivitet

Formel marginalisering (jf. fig. s.76) og social refleksivitet handler hverken om en tvang eller en nødvendighed for at fjerne sig fra eller nærme sig til en praksis. Tilnærmelses- eller fjernelsesprocessen er et resultat af aktørens egen individuelle erkendelse, tilvejebragt gennem egne erfaringer og egen refleksivitet. 'Nej, jeg skal ikke fortsætte længere i denne skakklub'. Dette er aktørens egen erfaring og egen betragtning, som danner et grundlag for den givne erkendelse, som er refleksiv i sin karakter. *"Som et væsentligt element ved selve det at handle holder alle mennesker sig rent rutinemæssigt "orienteret" om årsagerne til, at de handler."*(ibid.38). Giddens kalder det *"refleksiv handlingsregulering"*, og han konstaterer, at *"det ikke er denne form for refleksivitet, som er forbundet med moderniteten, om end den er nødvendigt fundament for den."*(ibid;38). I denne forbindelse er tillid til hvordan man takler risikoen – f.eks. ved at forlade en skakklub - baseret på individuel erfaring. Formel marginalisering er i sin karakter individuel. Den handler om at aktøren som

⁵⁵ Der skal understreges, at Beck på ingen måde forsømmer at fremhæve betydning af arbejde/arbejdsløshed, og han introducerer begrebet : fleksibel, plural underbeskæftigelse. Men som allerede fremhævet, så står denne pointering af betydning af arbejde – herunder betydningen af en mulig omformulering af arbejdsbegrebet – side om side med diskussionen af andre risikotyper.

det enkelte individ står over for de mangfoldige sociale processer som er transhistoriske.

III.7.1.2. Eksistentiel marginalisering og psykologisk refleksivitet

Eksistentiel og psykologisk refleksivitet kan anskues i relation til Giddens' forståelse af tillid gennem ontologisk sikkerhed. *"Ontologisk sikkerhed har at gøre med det 'at være' eller udtrykt fænomenologisk – 'at eksistere i verden'. Den er psykologisk i sit væsen. Det er imidlertid snarere et følelsesmæssigt end et kognitivt fænomen og er forankret i det ubevidste"*. (ibid;85). Ontologisk sikkerhed forbinder Giddens med den basale "dosis" af tillid, som mennesket tidligt i tilværelsen modtager. Denne 'tillids-dosis' dæmper eller sløver de mange eksistentielle følelser aktøren kan have. Som Giddens påpeger det, er omfanget af sådanne potentielle eksistentielle bekymringer så enormt, at man kan spørge hvorfor befinder alle mennesker sig da ikke i en tilstand af høj ontologisk usikkerhed? Giddens påstår, at den basale "dosis" af tillid – en tillid til andre som udvikles sammen med *"etableringen af en indre følelse af troværdighed, som efterfølgende danner grundlag for en stabil selv-identitet"* (ibid;84) – er nok for at skabe en personlighed, der har *"tillid til andre, hvilket er et vedvarende og tilbagevendende psykologisk behov."* (ibid;87).).

Eksistentiel marginalisering er en afart af formal marginalisering hvor refleksiviteten er netop mere psykologisk (den er selvreflekterende og introvert med mere plads for aktørens egne følelser, intuitive fornemmelse), end social i sin karakter (ekstrovert og interaktiv).(jf. fig. s. 76).

III.7.1.3. Civilisatorisk marginalisering og psykologisk og abstrakt refleksivitet

Civilisatorisk marginalisering og psykologisk abstrakt refleksivitet indebærer oplevelse af nødvendighed (-er) forankret i en given civilisatorisk epoke, her moderniteten, som man dog føler man er distanceret i forhold til, og føler angst for og af den ene eller den årsag ikke kan realisere. En aktør, der ud over sin *ma-situation* oplever netop civilisatorisk marginalisering fortæller (2001)⁵⁶: *"Vi var på en udstilling med EDB-maskiner, med computere. Alle os der var fyldt 30 vi gik med hænderne omme på ryggen af frygt for at pille ved noget vi ikke havde forstand på, og alle de unge de tastede løs på de der computere, fordi de ikke var bange for det."*

Beck taler om risikosamfundets valgtvang.⁽⁵⁷⁾ Aktøren forholder sig til de civilisatoriske praksisers muligheder, som kan være så påtrængende, at de kan

⁵⁶ Aktørudsagnet er fra en DR2-udsendelse om langtidsledigheden blandt de ældre, april 2001.

⁵⁷ Beck;1986;1997;219 konstaterer: *"Det er ikke kun det, at man risikerer at blive delagtig i udbygningen af plantagearbejderen i Sydamerika, når man køber kaffe henne om hjørnet. Eller at pesticider gør et grundkursus i (alternativ) kemi til en overlevelsesmæssig nødvendighed. Eller at pædagogik og medicin, socialpolitik og trafikplanlægning forudsætter et – som det så smukt hedder – "selvstændigt tænkende individ", som takket være sit eget klarsyn er i stand til at finde sig i rette i dette morads af midlertidige, absolutte sandheder. Alle disse eksperter, og for den sags skyld alle mulige andre vælter også alle deres modsigelser og kontroverser over på det enkelte individ, som efterlades med en – for det meste – velment opfordring til efter bedste evner selv at tage kritisk stilling"*.

fremtræde som en nødvendighed, fordi som Giddens (1990;1994;39) konstaterer: ”*Sociale praksiser konstant undersøges og omformes af indstrømmende information om de samme praksiser, og deres karakter således ændres grundlæggende*”. Mode er her et vigtigt eksempel på en omsiggribende praksis, som skaber forskellige ’nødvendigheder’ af materiel og social karakter på aktørniveau. En del af relativ fattigdom kan forbindes med denne civilisatoriske type af marginalisering. Et barn, hvis mor sagtens har råd til at købe en praktisk bomulds t-shirt til 25 kr. - dvs. én med en god brugsværdi - kan alligevel føles sig marginaliseret i en skoleklasse, hvor en overvejende del af klassekammerater går i La Coste t-shirt til 300 kr.

Tillid bygger her i høj grad på ekspertsystemer, som Giddens kalder abstrakte systemer. Det er ekspertsystemernes medarbejdere, i Bourdieus og Baumans forstand symbolanalytikerne, der på forskellige planer (produktion, reklame, forbrugeroplysning, underholdning) skaber bl.a. ’nødvendigheder’ i form af det moderigtige. (jf. Becks udsagn om eksperter, note 104). Samtidig omformer den teknologiske udviklings rigdomsproduktion flere praktiske ting, som konstant har betydning for de sociale praksiser. En Internetfacilitet kan fornemmes som en nødvendighed; den er praktisk og uden den kan man føle sig at isoleret fra den kommunikationspraksis Internettet giver muligheder for. (Castells;1996;1999;361) ⁽⁵⁸⁾ Livsstil bliver et spørgsmål - ikke kun om reelt indhold med vægt på brugsværdi - men mindst lige så meget handler det om symbolsk værdi: Dette vaskepulver vasker dit sengetøj så fint og økologisk, at dine drømme bliver fulde af lys og duft! Materielle produkter får ud over deres umiddelbare konkrete funktion også en værdi af at være udtryk for omsorg for forbrugeren og hans/hendes miljø. F.eks. lavede Fødevarerministeriet i slutningen af 1990erne et kvalitetsmærke for svinekød, der gik ud på , at man solgte kød fra ”glade svin”.

Risiko for civilisatorisk marginalisering findes i det hastigt voksende felt som udgøres af forbrugssamfundet. Man har lavet beregninger, der viser, at i perioden fra 1844 til 2020 vil en aktør i Danmark have hundrede gange så store forbrugsmuligheder i absolutte priser, som en aktør havde i 1844. ⁽⁵⁹⁾ Især forbrugets kvalitative sider kan medføre konstruerede og reelle sociale følger ved civilisatorisk marginalisering. ⁽⁶⁰⁾ Tillid til og adgang til økologiske produkter, boligområder uden

⁵⁸ Manuel Castells i ”The Rise of Network Society”;1996;1999;361, fremhæver den interaktive styrke og det potentiale som ligger i nye teknologier, der bygger på CMC teknologi. (Computer Mediated Communication). Castells skriver begejstret: ”*Beyond the performance of professional tasks, the uses of CMC already reach the whole realm of social activity. While tele-banking has never been a favorite of average people (until they are pushed into it against their will, as will happen), and tele-shopping is dependent on the coming blossoming of virtual reality multimedia, personal communication is exploding in e-mail, the most usual CMS activity outside work.*”

⁵⁹ Institutet for Fremtidforskning, Birkemose Møller, har brugt de første statistisk økonomiske data, der kom i 1844 til at beregne denne prognose, hvor man regner med en fortsat gnsn. årlig økonomisk vækstrate på 2-2.5 procent. Man har her brugt forbrugstal fra 1844 som indeks 100, og med et sammenligningsudgangspunkt i disse tal har man tegnet en kurve frem til i dag og videre frem til 2020.

⁶⁰ De konstruerede sociale følger af civilisatorisk marginalisering handler i denne forbindelse om sociale forestillinger, som mere bygger på indtryk end på selve indholdet. Livskvaliteten, som er forbruger- og risikosamfundets flygtige men centrale begreb, defineres ofte gennem det image der er ved det produkt som bruges, men ikke så meget ved kvaliteten ved hvordan det bruges. Som direktøren for Levi’s har udtrykt det: ”*We don’t sell the Levi’s jeans, we sell the feeling of wearing*

luftforurening, skoleundervisning, transport, den bedste læge- og hospitalsbehandling, er felter hvor dét, som Giddens kalder tillid til systemer allerede er blevet, og i fremtiden vil blive endnu mere aktuelt. Civilisatorisk marginalisering gælder for enhver civilisatorisk epoke, men i moderniteten er den blevet central på en bestemt måde: den omfatter alle medborgerne; den er ikke klassespecifik, selv om social ulighed kan være en vigtig faktor, når det gælder civilisatorisk marginalisering. F.eks. har økologiske fødevarer i en årrække været markant dyrere end de ikke økologiske. Derfor har det ikke været lavindkomstgruppen, som generelt har haft gavn af- og har forbrugt produkter af den nye - man kan også kalde det den revitaliserede - landbrugsproduktion.

Det, som Giddens her føjer til Becks risikosamfunds forholdsvise klasseløse risici, er væsentligt; Giddens, (1990;97;79) påpeger nemlig, at *"tillid til systemer har en form for ansigtsløse forpligtelser, hvorigennem lægpersoner opretholder troen på en bestemt viden, som de almindeligvis er uvidende om"*.

Ansigtsløse forpligtelser drejer sig om udvikling af tro på symbolske tegn eller eksperter-systemer, som Giddens kalder abstrakte systemer.(ibid;72). Refleksiviteten i civilisatorisk marginalisering er derfor abstrakt i sin karakter.(jf. fig. s.76). Politisk marginalisering eller social marginalisering er afarter af civilisatorisk marginalisering. Når aktøren føler sig helt fortabt i symbolanalytikkernes/eksperternes diskurser, og når som Beck udtrykker det: *"Alle disse ekspertervælter også alle deres modsigelser og kontroverser over på det enkelte individ, som efterlades med en – for det meste – velment opfordring til efter bedste evner selv at tage kritisk stilling"* – så kan angsten for og fremmedgørelsen over for at deltage i politiske og hermed også sociale praksiser melde sig. De folkehøringer om givne aspekter ved velfærdsstatspolitikken, som Socialdemokratiet gennemførte i foråret 2000, kan bl.a. tages som et eksempel på en imødegåelse af en mulig fremmedgørelse og angst for deltagelse i politiske praksiser. Angst, fremmedgørelse og psykologiske konditioner i øvrigt kan her være medvirkende til politisk marginalisering. Massemedier kan dog på en bestemt måde formidle en

the Levi's jeans". Og folk gerne vil give 650 kr. for Levi's cowboybukser, selv om man kan få et par tilsvarende i Føtex, der er gjort af samme stof og endda syet på samme fabrik, for 250 kr.

Eksemplet kan være en form for eksperiment, man har lavet i den københavnske forstad Avedøre, der i en årrække har haft image af at være en bydel med mange sociale problemer. Så man bag facaden på dette image - der bygger på visse konkrete forhold som f.eks. antal af overførselsindkomstmottagere, voldskriminalitet – kunne man ane et potentiel for en sund attraktiv bydel. Man skabte så en løftestang i form af et tilskud til en forbedring af bydelens fysiske æstetiske og funktionelle, hvilket bidrog til at skifte bydelens image, hvormed også faktiske forhold er blevet oplevet som væsentligt forbedret i 2000. M.a.o.: indholdet var sundt, men en række kosmetiske indgreb har kunnet forbedret indtrykket af bydelen, hvilket kunne sætte en positiv cirkel i gang. De reelle sociale følger af civilisatorisk marginalisering (**cm**) kan først og fremmest ses når **cm** og **ma** overlapper hinanden og hermed kan forstærke hinanden. Som i det bragte aktørudsagn, hvor aktøren, der er i en **ma**-situation ikke tør røre ved de udstillede computere, og hvor hun samtidig kan påpege, at de andre gør det. Man kan antage, at i den københavnske bydel Kgs. Enghave findes konkrete følger af en et samspil mellem **cm** og **ma**. Dog er relationen mellem **cm** og **ma** mhp. sociale følger kompleks - derfor er der her tale om en antagelse, selv om der er klare indikatorer på, at bydelen i højere grad end andre bydele er udsat for **ma** og **cm**. **cm** kan nemlig også udløse en ændring i livskvalitet, som kan have positive sociale konsekvenser. Der er alternative livsformer, som medfører livskvalitet uden nødvendigvis at involvere praksiser, som bygger på de moderigtige eller nyeste teknologiske elementer.

repræsentation af ansigt-til-ansigt forpligtelse, når en ekspert- eller en politikergruppe samtaler med en gruppe af lægmand.

Det karakteristiske ved civilisatorisk marginalisering er, at den handler om en tilnærmelse- eller fjernelsesproces fra sociale praksiser, som mere er objektbestemte end bestemte af menneskelige relationer. Dette kan man forklare med et tænkt eksempel, som bygger på Foucaults panoptikon-teori. Når to fanger flyttes fra et fængsel - hvor de på deres egen måde kunne opretholde en hyppig kontakt med hinanden - over til et fængsel hvor panoptikon, dvs. objekt/fysisk miljøskabt overvågning forhindrer dem i at opretholde deres kontakt, kan der være tale om de to fangers givne sociale marginalisering; de har fjernet sig fra deres egen mikro-praksis på grund af et givet objektskabt forhold. Man kan bl.a. antage at opfindelsen af telefonen, og i vores dage Internettet, har bidraget til, at givne traditionelle sociale praksiser, som f.eks. relativt hyppige familiebesøg, er blevet afløst af telefon-/e mail kontakt.

III.7.1.4. Historisk marginalisering og socialt åben abstrakt refleksivitet

På baggrund af relatering af marginaliserings- og refleksivitetstyper til tillid i de forrige afsnit: III. 7.1.- III.7.1.3. kan man opstille følgende skema:

Fig. 6. Marginaliserings- og refleksivitetstyper i relation til tillid

marginaliseringstype	refleksivitetstype	tillid gennem:
formal ----- eksistentiel	social ----- psykologisk	individuel proces ----- følelse, intuitiv fornemmelse
civilisatorisk ----- politisk og social	psykologisk og abstrakt ----- social abstrakt	abstrakte systemer ansigtsløse forpligtelser ----- ansigt-til-ansigt forpligtelse ved repræsentation i et massemedium
historisk ----- ma ----- (politisk og social)	Social og åben abstrakt	ansigt-til-ansigt forpligtelser

I afs.. III.1. formuleres **ma** som historisk marginalisering, fordi den handler om viden om de elementer i aktørens partikulære livshistorie, der er relevante for opfyldelse af de kommunikerede forventninger fra aktørens og sagsbehandlerens (samfundets) side til at forvandle **ma**-situationen til en deltagelse. Forventninger kan ikke være realistiske når de ikke bygger på tillid. Giddens' fremstilling af tillid og modernitet, og tillid til abstrakte systemer, er derfor essentiel for teoretisk tilgang til **ma** som et kommunikationsmæssig fænomen. M.a.o.: Det handler om aktørens kommunikation

med det som abstrakte systemer i Giddens' forstand udgør. Hvad er socialt åben abstrakt refleksivitet?

De næste afsnit skal operationalisere denne betegnelse. Præliminært kan den omtales som betragtningen over- og viden om en given situation, her en given *ma*-situation, som et resultat af et åbent (her = ansigt-til-ansigt) møde med abstrakte systemers repræsentanter. (jf. fig. s.76). Det handler om gode betingelser for gensidig tillid mellem det psykiske system (aktøren) og det sociale system (forstået som enkelte institutioner og virksomheder og som en helhed af disse delparter, nemlig samfundet) i Luhmanns forstand. Men som sagt er det dualitet, som er Giddens' centrale moment, og det vil sige det handler om magt, som hverken er i hænderne på aktøren (som hos Weber) eller kollektivet (som hos Parsons). Magt er transformative kapaciteter, som frigøres i forbindelse med anvendelse af ressourcer og regler. I et samfund, hvor demokrati bygger på ligheds-, friheds og solidaritetsværdier er et spørgsmål om transformative kapaciteter forbundet med deltagelse i frigørelsen af disse transformative kapaciteter. Det er Habermas' forståelse af den ideale talesituation, som her gør sig gældende. Habermas' relevans har jeg allerede været inde på (s. 28, 32-3, 36 44, 77, 92). Men det skal gentages her, fordi diskussionen nu er kommet dertil, hvor der ud fra en given forståelse af aktør og socialt system skal kastes lys over kommunikationsmuligheder, herunder i *ma*-situationer. Derfor er det nødvendigt med en betragtning over Giddens' og Luhmanns' tilgang til aktør og socialt system.

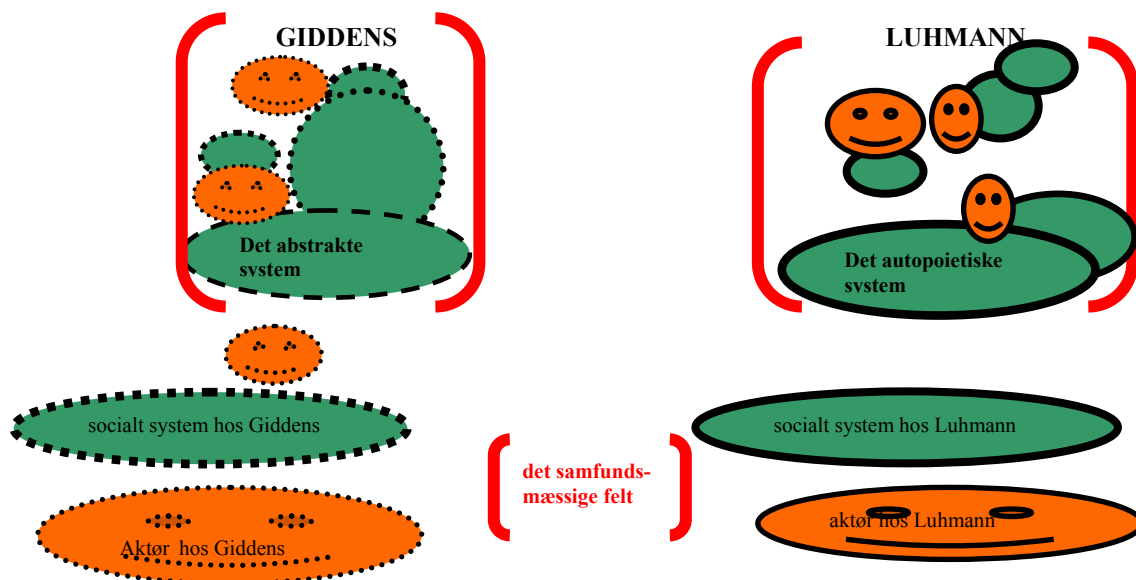
III.7.2. Lukkede og åbne socialsystemer hos hhv. Luhmann og Giddens

Luhmann (2000) ⁽⁶¹⁾ opererer med begrebet autopoietiske systemer, der skaber sig selv, og giver ikke adgang til hinanden, mens Giddens taler om abstrakte systemer. Giddens (1990;1994;76) fremhæver i denne forbindelse bl.a.: *"I en situation hvor mange aspekter af moderniteten er blevet globaliseret, er ingen i stand til helt at undgå de abstrakte systemer, der gør sig gældende i moderne institutioner."* De abstrakte systemer er udlejrede systemer. *"Med udlejring mener jeg, at sociale relationer "løftes ud" af det lokale interaktionskontekster og restruktureres på tværs af uafgrænsede tid-rum-afstande"*.(Giddens;1990;94;26). Der er tale om ekspert-systemer – som er udlejrede mekanismer – der fjerner relationer fra den umiddelbare nærhed i konteksten. (ibid.31). Netop her ligger der hos Giddens en åbningsmulighed; et abstrakt system er et udlejret-, men ikke lukket system.

Det som kan afgrænse aktøren fra det givne system er symbolske tegn og ekspertsystemer. Aktøren møder abstrakte systemer overalt, hvilket Giddens og Luhmann er enige om. (jf. fig. næste side).

⁶¹ Niklas Luhmann, "Sociale systemer", 2000. Kernen i Luhmanns opfattelse af det sociale og psykiske system er, at begge er autopoietiske og har ingen adgang til hinanden. Sociale systemer er ikke noget 'mellem' individer, men selvstændig kommunikation, der kommunikerer.

Fig. 7. Aktør over for system i hhv. Giddens og Luhmanns forståelse af aktør-systemforholdet



Der er dog den afgørende forskel, at Giddens ser det samfundsmæssige som en arena for en mulig dualitet mellem socialsystem (de reproducerede praksiser) og aktør, mens Luhmann skarpt skelner mellem aktørens psykiske konstitution og systemets sociale konstitution.

I det følgende foregribes IV.1.1. *Ingmars, Josefs og 'de bare mænds' ulykke*. Bööks pessimistiske konklusion, at Josef – aktøren i en *ma*-situation - ikke kan integreres i det rehnske system (den svenske aktive arbejdsmarkedspolitik i 1960erne) kan betragtes som en underbyggelse af Luhmann; Josef, som aktør, og den svenske arbejdsmarkedsservice, AMS, som et system, hører ifølge Luhmann, til to autopoietiske systemer, henholdsvis det psykiske og det sociale system. Disse systemer har ingen adgang til hinanden. Sociale systemer udgør over for psykiske systemer et fænomen i omverden, og omvendt.

To konkrete (empiriske) eksempler på samspil mellem det sociale og det psykiske system og en dualitetdannelse) præsenteres i den nedenstående note (⁶²).

⁶² Rasmus er 19 år og har en rig kriminel karriere bag sig, inkl. vold, røveri, narko, mordforsøg. Han dømmes i 1998 til at være underlagt det pædagogiske og psykiatriske tilsyn på ubestemt tid. Det er den så kaldte matrikelløse pædagogiske metode som her er blevet taget i brug. Den går ud på, at aktørens psyke udsættes for en konstant pædagogisk, social og medicinsk overvågning fra det sociale systems side. Det sociale åbner sig for det psykiske og omvendt. Stik modsat Luhmanns systemteoretiske udgangspunkt. Mens Rasmus ventede på sin dom var han anbragt på en gård i Sverige, hvor han var sammen med en pædagog 24 timer i døgnet. Efter 7 måneders total afsondring fra det miljø som Rasmus var vant til, vender han tilbage til Danmark, hvor han modtager den nævnte dom. Han får arbejde på et smedeværksted. Samtidig er han nødt til at skifte bopæl et par gange. Han stikker af 2 gange – den ene gang for at møde sin far i København. Men han vender tilbage hver gang.

De to eksempler fra noten 108 to skal ikke og kan ikke tjene som underbyggelse af en kritik af Luhmanns systemteori og på samme tid som støtte til Giddens' teori. Man skal have et ganske større empirisk grundlag for evt. afvise Luhmann, og det kræver et selvstændigt arbejde at sammenligne de to store teoretikere. Man kan dog i denne forbindelse blot klart illustrere, at det psykiske og det sociale system - aktøren og strukturen, for nu igen at komme højt op at flyve – kan udgøre en dualitet.

Giddens anlægger en helt anden synsvinkel på socialt system - end man kan observere det hos Luhmann. Hos Giddens er det abstraktivitet, som udgør den i mange tilfælde usynlige grænse mellem aktør og struktur; fordi abstrakte systemer som udtrykkes gennem 1) symbolske tegn og udvekslingsmedier og 2) ekspert-systemer som findes overalt. Sætter jeg mig i en flyvemaskine befinder jeg mig i et sammensat system, nemlig flyveteknikkens system. Bevæger jeg mig ud på en gade er det trafiksystemet jeg er en del af. Giddens spørger: *"Hvorfor har de fleste mennesker det meste af tiden rent faktisk tillid til praksiser og sociale mekanismer, som de selv kun har begrænset eller slet ingen teknisk viden om?"* (Giddens; 1990;94;79) For Giddens er abstrakte systemer og tillid til dem modernitetens grundvilkår. Der er i denne forbindelse tale om en dobbelt abstraktivitet; aktøren møder de abstrakte systemer hele tiden, både

- 1) i tid- og i rumaflejrede systemer og
- 2) systemer som aktøren møder ansigt-til-ansigt.

Oppe fra de høje abstrakter kan man se netop det som fig. 7 s.110 afbilder, nemlig aktøren(erne) iblandt de forskellige abstrakte systemer og de åbninger, som symboliseres af de stiplede linjer der afgrænser de forskellige systemer. Giddens er i denne forbindelse mindre historisk og mere civilisatorisk. ⁽⁶³⁾. Når Marx taler om fremmedgørelse er det først og fremmest et historisk problem.(jf. noten 48a, s.64). Det historiske henviser til konkrete relationer, og hvad mere er: det historiske handler om spørgsmål vedrørende tillid til de abstrakte systemer i forbindelse med konkrete problemer, hvor problemsituationen er præget af både aktør- og strukturside.

Metoden går på at Rasmus får flere friheder fra systemet, når han har gjort sig fortjent dertil. Hans friheder er hele tiden under kontrol og justering. Det besluttes, at Rasmus skal have sin egen lejlighed. Han får en sådan i det hus, hvor én af hans pædagoger bor. Efter 1.5 år vurderes det hidtidige forløb fra den psykiatriske og den pædagogiske side positivt; Rasmus er stof- og kriminalitetfri. Han går nu i skole, 8. klasse. Forsøget fortsætter.

Det andet eksempel er en 18 år gammel dreng, der også har en lang kriminel karriere trods ung alder. Han har i en omkring ligeså lang periode som Rasmus, været under det sociale systems behandling. Men i dette tilfælde har metoden været, at drengen selv kunne styre de midler det sociale system var villig til at give ham; det sociale system blev således ikke sammenkoblet med drengens psykiske system. Drengen kom ud at rejse til fjerne lande, fik mulighed for at foretage sig alt hvad han ville. Eksperterne fulgte ham på afstand, omvendt Rasmus' tilfælde. Amtet og de involverede kommuner havde tilsammen brugt 12 mio. kr. på drengen. I april 2000 står drengen over for det faktum, at han skal bag tremmerne.

⁶³ Denne mere civilisatoriske end historiske orientering hos Giddens udtrykkes i følgende kritiske kommentar til Giddens: *"Because societies are not the same everywhere, the balance between enablement and constraint which their structures afford may also be expected to vary. Yet Giddens, instead of homing in on variations in human capacity for transformative action, prefers continually to assert a noble, almost Promethean, characterization of the species-being of homo sapiens. I submit that it is central to his version of a critical sociology (Bryant"; 399;1992).*

Giddens' dualitet kan også betragtes som udtryk for en erkendelse af, at civilisatoriske spørgsmål, der først og fremmest drejer sig om objektskabt tvang og valg, bliver mere og mere til historiske problemer, hvor både kollektive aktører og den enkelte aktør også i relation til objektbestemte forhold reflekterer og kan udvise transformativ kapacitet, dvs. magt.

III.7.2.1. Ontologisk sikkerhed og angst. Tillid til ting (cm) og tillid til mennesker (ma) . Velfærd som omsorg.

Jeg vil vente med at diskutere den essentielle betydning af Giddens; her skal jeg først komme ind på to momenter, der er beslægtede med de lige nævnte relationer mellem tillid og abstrakte systemer. Disse to følgende momenter har betydning for forståelse af marginalisering som et kommunikationsmæssig fænomen:

- 1) Giddens skelner mellem tillid til andre mennesker og tillid til "ikke-menneskelige objekters pålidelighed"⁽⁶⁴⁾
- 2) Ontologisk usikkerhed handler om angst, dvs. den retter sig mod abstrakte systemers subjekter og objekter.

Ad 1) Som diskuteret før, (jf.s.94-6), skelner Beck ikke analytisk mellem risikoen, som ligger i naturgrundlaget (de materielle omgivelser) og samfundsgrundlaget (de sociale omgivelser). Det gør til gengæld Giddens i forbindelse med ontologisk sikkerhed og tillid, hvilket er væsentligt, da det er frigørelse af ontologisk sikkerhed over for- og tillid til andre mennesker - og netop ikke objekter - der er central for forståelsen af *ma* som et kommunikationsmæssig fænomen; det drejer sig ikke om panoptikonfænomenet, det er ikke - i hvert fald i første række - forhold der skabes på det civilisatoriske niveau, som hindrer aktøren i en *ma*-situation i at deltage i den samfundsmæssige arbejdsdeling.⁽⁶⁵⁾ Det er derimod historisk menneskebestemte relationer der forhindrer det.

⁶⁴ Giddens påpeger, at den basale "dosis" af tillid får man allerede som spædbarn gennem omsorgspersonens kærlighed.

⁶⁵ Igen skal fremhæves forskellen og lighedspunkter mellem civilisatorisk niveau og historisk niveau. Civilisatorisk niveau handler her om forvandling af den materielle virkelighed, mens det historiske niveau handler om forvandling af forhold mellem mennesker. I denne forbindelse anskues forskel og lighed mellem civilisatorisk og historisk niveau ud fra den enkelte aktørs position. På det generelle samfundsmæssige plan foregår der et vedvarende samspil mellem produktivkræfter (her = civilisatorisk niveau) og produktionsforhold/samfundsforhold (her = historisk niveau)

Beck viser hvordan det civilisatoriske niveau kan medføre risici for det enkelte menneske. En fabriks beliggenhed og den miljøforurening den forårsager kan blive den enkelte aktørs bevidste, dvs. historiske forhold, ved f.eks. en aktiv og med tid og sted konkretiseret handling. Den civilisatoriske udvikling bliver således mere og mere forbundet med- og et bevidst element i forvandlingen af social og kulturel virkelighed, så grænsen mellem det civilisatoriske og det historiske niveau bliver mere og mere flydende. Men når man i denne forbindelse taler om historisk niveau fra aktørens position, er der tale om forhold mellem den enkelte aktør og et socialt system eller flere sociale systemer i Luhmanns forstand, og struktur (regler og ressourcer) i Giddens forstand. Denne konkrete relation mellem subjekt og objekt er i sit væsen historisk på den måde, at den består af begivenheder, som kan indeholde kommunikationsmæssige og reflektive elementer fra både aktør- og strukturside. Den konkrete relation mellem subjekt og objekt, og den ansigt-til-ansigt forpligtelse som her kan gøre sig gældende anskues her i et perspektiv af en bevidstgørelse mhp. den givne *ma*-situation som indeholder en syntese mellem en forståelse af situationen fra et helheds perspektiv og fra et konkret partikulært aktørperspektiv. Man kan således kalde et sådant historisk niveau integralt.

Det handler om at forstå velfærd som omsorg. Giddens forbinder nemlig ontologisk sikkerhed (jf.s.104-5) med den omsorg barnet får fra sine forældre. ”Den ”tro”, som tillid forudsætter, og som først og fremmest rettes mod forældrene, har sit ”institutionelle forsvar” i organiseret religion” (Giddens;1990;1994;92).

Den voksne velfungerende personlighed kan ses som et udtryk for at ontologisk sikkerhed, tillid og følelsen af tings og personers kontinuitet er blevet forbundet med hinanden. Som voksen er man i stand til at have den ontologiske sikkerhed som Giddens beskriver på bl.a. følgende måde: den ontologiske tillid er ”den tillid, som de fleste mennesker har til deres selvidentitets stabilitet eller til de omgivende sociale og materielle handlingsmiljøers ’stabilitet’ ”.(ibid;92)

Schmids anvendelse af begrebet velfærdsydelsesarbejder, og ikke f.eks. sagsbehandler eller frontbureaukrater, er her betydningsbærende; velfærd er i sit væsen et spørgsmål om samfundets omsorg for aktørerne. Alle de politiske partier strides faktisk om at fortælle deres vælgere, hvad er den bedste måde hvorpå man kan sørge for- og realisere vælgernes velfærd. Her fremkommer den enkle, ikke desto mindre vigtige distinktion: i risikosamfundet handler det i første række om velfærd og ikke velstand, selv om de to dimensioner gensidigt betinger hinanden. Derfor må velfærdsydelsesarbejderes primære spørgsmål til aktøren være hvordan går det? (er din færd vel), og ikke hvordan står du? (vel stand). Velfærdsydelsesarbejderen må følgelig i første række rejse spørgsmål om kvalitet,(hvordan), hvorimod bureaukraten i klassisk forstand rejser det kvantitative spørgsmål (hvor meget). De kvalitative spørgsmål handler i denne forbindelse om aktørens stabilitet i vel færd. ’Det går godt’, betyder at aktøren bevæger (går) sig i stabile sociale processer, som giver ham/hende tillid til samfundsgrundlaget. (B.Brechts berømte udsagn, at først må man være mæt, så kommer demokratiet, (hvor vel færd er et afgørende demokratisk element), er her tankevækkende mhp. vigtigheden af rækkefølgen i at stille spørgsmål hvor meget? og hvordan? Men som sagt det handler her om et etableret overflodssamfund, hvor spørgsmålet om velfærd, dvs. hvordan? er mindst lige så vigtigt som hvor meget?). Man kan antage, at en sådan prioritering af det kvalitative spørgsmål: hvordan? ikke er tilfældet. ⁽⁶⁶⁾

Den grundlæggende evne til at nære tillid til andre mennesker, som barnet lærer fra de omsorgsydende forældre kan antages at være overført og projiceret på velfærdsstatens institutioner som velfærd-ydende gennem holdning og handling som udtrykker omsorg for velfærd. ”En tro på omsorgs-personens kærlighed er essentiel for at kunne springe ud i den forpligtethed, som er grundlaget for tillid, og som alle

⁶⁶ Jeg har indspillet en aktørs møde – en ca. 2 timers samtale med en sagsbehandler - i en situation hvor aktøren skal overgå fra dagpengesystem til kontanthjælpssystem. Samtalen handlede først og fremmest om at beregne grundlaget for kontanthjælpsydelsen, som afhænger af aktørens sociale og økonomiske situation: familie- og boligforhold. Aktøren fik så at vide, at han så skriftligt kunne gøre rede for sin baggrund, sine planer, sin motivation angående et muligt uddannelsesforløb/ omkvalificering eller revalidering. Det ville indgå som en del af vurderingsgrundlaget, som Kommunen ville bruge til at placere aktøren inden for sit eget regi af den aktive socialpolitikens formål. Man kan tænke sig, at den aktør, der har en ringe erfaring med at forelægge sine præferencer og motivere sine hensigter skriftligt, hurtigt ville kunne blive emne for Kommunens helt egen vurdering af situationen, og hvor løsning nemt kunne være en perspektivløs aktivering.

efterfølgende former for tillid forudsætter".(ibid;85).Tryghedsnarkomani, afhængighed af velfærdsydelse, kræver-mentalitet, m.m. er pejorative begreber udmøntet på den brede ikke klasse-bestemte aktørholdning, til projektet velfærdsstat. Dog kan det at søge tryghed og stabilitet som voksen netop være et udtryk for et behov for ontologisk sikkerhed, en bekræftelse af omsorg og stabilitet, især når de traditionelle kilder for omsorg og stabilitet: nærmiljøet, familien og klassebestemte solidariske praksiser er enten forsvundne eller deres betydning er blevet mindsket væsentligt.

Becks begreb 'risikosamfund' dækker over de lige nævnte forhold, men, skal her igen fremhæves, at Beck ikke relaterer oplevelsen af tillid - f.eks. gennem dét at have tillid til en skoles pædagogiske og undervisningsmæssige potentiale eller til sin tandlæges brug af de nyeste materialer – i forhold en aktørs tillid til, at et samfund kan skaffe ham/hende deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling som vigtig kilde til social anerkendelse. Trods Becks fine substantielle fremstilling af de forskellige risici, og en mangfoldig operationalisering af begrebet risikosamfund, åbner han ikke normativt for en distinktion mellem objekt- og menneskeskabte risici – to størrelser hvor den ene i høj grad er vævet i den anden, men som i relation til *ma*-fænomenet af analytiske grunde skal kunne distingveres.

Ad 2) Hos Giddens er manglende tillid (manglende tillid i et perspektiv af ontologisk usikkerhed) lig med angst (1986;1997;84;88). Når tillid hos Beck, men også hos Castells;1996;1999, netop bliver gjort til den allerede nævnte pærevælling af flere spørgsmål - risikoen ved den menneskeskabte materialitet, og risikoen ved og følgen af den menneskelige handling synes at være den samme - kan dette i første række synes at være et svar på Becks og Castells ustrukturerede mangfoldighed af risici. Fordi angst kan i denne forbindelse først og fremmest være relateret til en hel mængde abstrakte ting - jeg er angst pga. teknologiens fremskridt, klimaændringer, globalisering - og ikke et konkret - vedhåndenværende i Heideggers forstand - objekt eller subjekt; ontologisk usikkerhed kan jo også gælde ting. Man kan være angst/mangle tillid til de dér computere. Men det drejer sig jo ikke om en konkret computer. Da de første tog blev sat på de engelske skinner, flygtede folk væk mens togene rullede. Man opfattede dem som dampudspyende drager. Det var billeder på virkelig civilisatorisk skræk. Men netop her, når der er tale om historisk marginalisering, dvs. om tillid til og mellem mennesker, og ikke ting, kan man vende tilbage til den objektskabte civilisatoriske angst og marginalisering; "*de dér computere som vi gik forbi med hænderne omme på ryggen*" - som aktøren udtrykte det" (jf.s.105) - kunne skabe en barriere i form af angst for at pille ved dem. På basis af en rig erfaring kan dog her konstateres, at hvis vedkommende arbejdsløse kvinde på 35 år, konkret fik en computer hjem, så ville hun nok en tid frygte, hvad en sådan maskine kan og ikke kan. ⁽⁶⁷⁾ Der ville så ikke længere være tale om angst for computere. Opgaven ville være at overvinde frygten for noget man ikke helt kender.

⁶⁷ Da jeg i 1990 besøgte Volvos fabrik i Göteborg kunne man observere arbejdere der betjente forskellige computerstyrede maskiner. Arbejderne vekslede arbejdsopgaver, og det blev fortalt, at en del af dem kun var sæsonarbejdere. I en kronik, i "Information", 1998, beskrev en arbejder hvor komplekst arbejde den såkaldte mand på gulvet var engageret på den fabrik hvor hun arbejdede.

(⁶⁸) Ved at fremhæve menneskets psykologiske disposition for at overvinde angsten for at bruge nye værktøjer - og det vil sige bl.a. på den måde at bryde civilisatorisk skabt marginalisering - skal der lægges op til spørgsmålet om hvordan det forholder sig med de teoretisk anskuede potentialer for brud med historisk marginalisering og herunder *ma*. Indtil nu har antagelsen om *ma*'s kommunikationsmæssige væsen bygget på en metateoretisk tilgang, herunder medtagelse af forskerens partikulære livserfaring, samt metodediskussion af kvalitativ og kvantitativ dimension i en *ma*-situation - forstået som et kommunikationsmæssig problem. Det næste afsnit handler om forståelse af den kommunikationsmæssige faktor i en *ma*-situation på basis af Giddens' relatering af tillid til abstrakte systemer.

III.7.3. Ekstraordinær betydning af institution som adgang til abstrakte systemer i en *ma*-situation

I en samtale med R. Sennett konstaterer U.Beck, at ”vi forsker i *zombie-kategorier*, *i levende-døde kategorier*, som gør os blinde over for den virkelighed, der forandrer sig i rasende fart. 'Klasse', 'familie', 'arbejde', 'virksomhed': Hvad mener man med disse begreber i dag?” (⁶⁹) Beck lægger med sit spørgsmål op til en lang diskussion som nok kræver flere afhandlinger. Jeg vil kun bruge denne Becks konstatering som en provokation til at spørge: Er velfærdsstatsinstitutioner og arbejde som social institution i deres væsen blevet *zombie-insitutioner*? Hvad angår kategorien arbejde er den blevet taget op i andre afsnit. Her er det relevant at spørge: Er en velfærdsstatsinstitution som arbejdsformidlingen en *zombie-insitution*? Ud fra den hidtidige diskussion af det kvalitative og det kvantitative sprog, Blaus undersøgelse og adhocrati, (j.f. II.1.1.,II.1.2.), aktørudsagn (j.f. II.1.1. og III.5.3.), samt bestemmelse af *ma* som en historisk marginaliseringstype (j.f. III.5.3.), kan man nemlig tale om et behov for en institution, som kan være rammen for kommunikation mellem de forskellige viden- og forståelsesmomenter i en *ma*-situation. Abstrakte systemer kan, som allerede påpeget, betragtes som ansigtsløse forpligtelser, som handler om udvikling af tro og/eller viden baseret på symbolske tegn eller ekspertsystemer. Hvordan kan man overføre denne formale erkendelse af abstrakte systemer på en konkret arbejdsformidlingsinstitution (AF)? Giddens, (1990;1994;75), har et begreb som i denne forbindelse er meget brugbart: Han taler nemlig om abstrakte systemers adgangsporte, som er mødested både for ansigt-til-ansigt forpligtelser og ansigtsløse forpligtelser. AF er et eklatant eksempel på en adgangsport til ekspertsystemer. AF-medarbejderen (j.f. bilag) fremhævede, at der sidder akademikere i de lokale arbejds-markedsråd (ekspertsystemer), der nøje følger udviklingen i de lokale arbejds-markeder. Dette er dog kun ét af flere mulige elementer af abstrakte systemer som AF udgør en adgangsport til. Samtidig kan AF godt illustrere en adgangsport, som netop er mødested for ansigt-til-ansigt forpligtelser og ansigtsløse forpligtelser. Der kan være tale om helt uproblematisk jobformidling, hvor en skriftlig besked kan bringe den arbejdsledige og arbejdsgiveren i armene på hinanden. I en *ma*-situation

⁶⁸ Antager man, at denne kvinde havde en hjemmecomputer men alligevel gik med hænderne omme på ryggen forbi 'en masse af computere', ville et tilstedeværende menneske på en simpel måde kunne hjælpe hende med at bryde hendes angst for at røre ved de mange computere, for at bryde den første angstbarriere.

⁶⁹ Samtale mellem R..Sennett og U.Beck, ”Frihed eller kapitalisme”, Die Zeit & Information, Inf. 27.5.2000.

er det dog oftest sådan, at en handlingsplan-samtale er nødvendig, hvor følgelig ansigt-til-ansigt forpligtelse kommer til sin ret. Giddens er interesseret i troværdighed, særlig hvad angår symbolske tegn og ekspertsystemer. (Det er bl.a. her Giddens' sociologi kommer til at gøre sig yderst relevant i forbindelse med Becks og Castells manglende sensitivitet, når det gælder om at skelne mellem objekt- og subjektside). Moderne institutioner er meget nært forbundet med mekanismerne for tillid til abstrakte systemer, særlig tillid til ekspertsystemer.

Institutioner som adgangsporte ”er punkter, hvor der skabes forbindelse mellem lægpersoner eller - kollektiver og repræsentanter for abstrakte systemer. De er de abstrakte systemers sårbare punkter, hvor det er muligt at opbygge eller opretholde tillid.” (ibid;79). Som forudsætning for at opbygge eller opretholde tillid nævner Giddens tro på upersonlige principper. Man kan her sidestille upersonlige principper med bureaukратиets væsen, hvilket er vigtigt mhp. lighedssproget som en faktor i udøvelsen af magt - forstået som transformativ kapacitet (jf. III.4.1.) Men Giddens (ibid;101) tilføjer straks, at de upersonlige principper kun kan ”svare tilbage” på en statistisk facon i situationer, hvor de ikke er i stand til at producere det resultat, individet søger. Af samtalen med AF-medarbejderen fremgår det, at AF begrundede sine afgørelser i de konkrete almene fakta, som foreligger i statistisk form. Nej, du kan ikke få det og det kursus, for vi ved, at der ikke er beskæftigelse i det. Det helt afgørende er her når Giddens konstaterer, at ”individer gør sig store anstrengelser for at vise sig troværdige: Adgangsportene er forbindelsesledet mellem personlig tillid og system-tillid”.(ibid;101). ”Hverdagen er indpasset i de abstrakte systemer, og dette er udtryk for, hvor effektivt disse systemer opererer”.(ibid.100). Bussen kl. 10.10, bagerens rundstykker lige om hjørnet, avisen i brevkassen, vagtlægen når man tilkalder ham - alle sådanne konkrete udtryk for de abstrakte systemer forventer man fungerer, og i de allerfleste tilfælde gør de det.

Situationen er anderledes når der opstår en given tilstand af historisk marginalisering som *ma*. Det følgende aktørudsagn (⁷⁰) kan illustrere tillidsproblemet i en *ma*-situation i forhold til det abstrakte system, hvor AF - som adgangsport til det abstrakte system, hvor person tillid og system tillid kan mødes - fejler: ”Det føles dybt frustrerende at stå på et sidespor og at læse i avisen og se på fjernsyn, høre i radioen, at der mangler arbejdskraft. Det grå guld – det hænger mig sådan ud af halsen, fordi det er jo ikke rigtigt. Jeg føler at det er en lodret løgn, at der er så få arbejdsløse. Men man har nogle statistikker, som man kan manipulere med. Jeg har været arbejdsløs i et år nu og jeg står ikke som arbejdsløs. Jeg er i jobtræning eller hvad man kalder det. Jeg er i hvert fald ud af den statistisk der hedder arbejdsløshedsstatistikken. Og det er jeg sammen med en bunke andre på min alder. Arbejdsløshedsstatistikker er usande. Det er nogle tal man bruger til at lave nogle smarte lister på, sådanne findes på Arbejdsformidlingen., hvor man ud fra statistikker og tal fortæller, hvor der er mangel på arbejdskraften inden for. Og jeg skal hilse og sige, at der står kontorassistenter og receptionister – og det ved jeg, at det ikke er rigtigt. Men det bruger man statistikkerne til. Jeg ved at det ikke passer man mangler kontorassistenter og receptionister, og tror bestemt at det ikke er det eneste forkerte på den liste. Og så nævnte jeg det over en, for øvrigt en sød ung

⁷⁰ En langtidsledig kvinde i 30 års alderen, tidligere bankansat i en regnskabsafdeling. Udsagn fra DR2 udsendelse, 2001.

mand, og så sagde han: det er bare også noget der er blevet trukket ud af vores system”.

Spørgsmålet er: Er de moderne institutioner gearret til at udgøre adgangsporte, hvor personlig tillid og system-tillid kan mødes og være en baggrund for transformativ kapacitet, den magt som kan fremme en modalitet, der i denne forbindelse handler om at *ma* som en situation bevæger sig i retning mod deltagelse og væk fra udelukkelse? Som sagt bygger antagelsen om *ma*'s kommunikationsmæssige væsen på et præliminært empirisk grundlag, der viser, at AF og andre institutioner ikke er gearret til at fungere som adgangsporte til det ansigt-til-ansigt møde. Giddens fremhæver, at *”tillid til abstrakte systemer generelt er betingelsen for tid-rum-udstrækningen og for de store områder af sikkerhed i hverdagen, som moderne institutioner sammenlignet med den traditionelle verden tilbyder. De rutiner, der er forbundet med de abstrakte systemer, er helt centrale for den ontologiske sikkerhed under modernitetens betingelser”* (ibid;100).

Når de mange rutiner forbundet med de abstrakte systemer er helt centrale for den ontologiske sikkerhed, så er de af ekstraordinær relevans i forbindelse med arbejdsformidling i en *ma*-situation, for her gælder det jo om mødet mellem personlig tillid og systemtillid for at opnå transformativ kapacitet og modalitet. Forventninger til at de abstrakte systemer kan levere baggrund for ontologisk sikkerhed på alle mulige områder af risikosamfundet er særlig store i en velfærdsstat, der som allerede tidligere fremhævet, kan anskues som modernitetens svar på tidligere traditionelle omsorgspraksiser. Alligevel er disse alle mulige områder, hvor ekspertsystemer vha. af tegn og symboler styrer den praktiske virkelighed - f.eks. har økologisk diskurs medført at min bager om hjørnet også bager økologiske rundstykker - ikke ens i deres betydning for aktørens identitet og social anerkendelse. Giddens laver heller ikke en substantielt begrundet inddeling af tillidsafkrævende situationer: En inddeling som kan tage hensyn til, at når man står i en kø foran et Arbejdsformidlingskontor, sådan som de arbejdsløse mænd i den britiske film ”Bare Mænd”(The Full Monty), og når man står i en kø hos sin bager er det ikke det samme betydningsniveau af tillid hos de abstrakte systemer og deres konkrete udtryk, man vil hente. Når den arbejdsløse kvinde (jf. aktørudsagnet forrige side) påstår, at: *”Arbejdsløsheds-statistikker er usande. Det er nogle tal man bruger til at lave nogle smarte lister på, sådanne findes på Arbejdsformidlingen”*, er det en mangel på tillid med direkte betydning for såvel aktørens integritet og identitet som for samfundets integration og identitet som et demokratisk samfund (jf.s.33,47 diskussionen om medborgerskab og harmonisk, modsat patologisk, arbejdsdeling.) Den samme arbejdsløse kvinde fortæller: *”Min datter sagde til mig en dag: Nu har jeg det så dårlig med, at de har sat dig på sidespor, for det fortjener du ikke. Og jeg selv synes ikke, at mit liv fortjener at blive sat på sidespor. Det føles dybt frustrerende at være på sidespor”*. Hvad angår samfundssiden skorter det ikke på både samfundspolitiske og samfundsvidenskabelige erkendelser af 1/5 eller 2/3 samfund som en trussel mod samfundets integritet. *Ma*-situationen må følgelig anskues som af ekstraordinær samfundsmæssig betydning, der i sin tur kræver en ekstraordinær institutionel foranstaltning, en given velfærdsydelses-, (omsorgs-) indsats.

Hos Giddens kan man – i modsætning til Beck - netop vha. et høj abstraktionsniveau, herunder bl.a. begrebet *adgangsporte til abstrakte systemer*, som Giddens anlægger i sin betragtning over modernitetens konsekvenser, klart spørge: Hvad er det for et problem for personlig tillid og systemtillid, der melder sig ved adgangsporten (=den givne institution) til abstrakte systemer?

Betydningen af institutionen som adgangsport til abstrakte systemer ved *ma*-situationer er allerede blevet diskuteret, (jf.s. 98, 115-20, 122, 124), ved påpegelse af paradokset: Når det arbejde – lønarbejde eller muligvis anden form for anerkendelse af deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling - som er en betingelse for aktørens selv-forsørgelse mangler, er aktørens kommunikationsmuligheder med velfærds-ydelsesarbejderen, der repræsenterer regler og ressourcer (= struktur i Giddens forstand) generelt begrænsede til formel vejledning. Og dette paradoks kan anskues som værende endnu stærkere, når man relaterer det til Giddens' erkendelse af at når de upersonligt organiserede systemer oversvømmer det personlige, og når man i kølvandet på det kan tale om en egentlig forandring af selve det personliges natur (1990;1994;105), så er ”*selvets konstruktion som et refleksivt projekt, en central del af modernitetens refleksivitet. En person må finde sin identitet blandt de strategier og muligheder, der gives af abstrakte systemer*”.(ibid;108). Giddens har her på ingen måde tænkt på en *ma*-situation. Der er dog ingen logisk begrundelse for ikke at sammenholde *ma*-situation med Giddens' erkendelse af, at en person må finde sin identitet blandt de strategier og muligheder, der gives af abstrakte systemer. Derfor er paradokset, som man kan kalde det kommunikationsmæssige paradoks omkring *ma*-situationer, stærkt. Netop når arbejde er en mangelpraksis eller - herom om lidt - når det eksisterende arbejde ikke kan formidles, har den komplekse situation som *ma* udgør, (jf. II.3.1.), et ekstraordinært behov for et kommunikationsmæssigt forløb. Det er indlysende, at en manglende tillid til systemet, som hos den arbejdsløse kvinde citeret i dette afsnit, som sagt er en forfejlet funktion af adgangsporten til abstrakte systemer. Da den arbejdsløse kvinde påpegede overfor den person, som hun betegnede en sød ung mand på arbejdsformidlingen, at de statistikker, hun her på stedet blev præsenteret for simpelthen ikke afspejlede den virkelighed hun godt kendte til, så svarede den unge mand ærligt: ”*Det er bare også noget der er blevet trukket ud af vores system*”. Aktøren taler her ud fra sin praktiske bevidsthed om Giddens' abstrakte system. Man kan imidlertid her spørge: Hvad kunne hun ellers tale om? Det er ikke i dette afsnit et sådant spørgsmål skal forsøges besvaret. Men umiddelbart kan man svare, at de kunne tale om det, som en dialogistisk refleksivitet i en sådan forbindelse kunne indeholde, hvor den arbejdsløses erfaring kunne komme til ord, hvor AF-medarbejderen var rustet til at udvikle diskussionen på basis af de oplysninger og erfaringer aktøren har høstet, hvor samtalens indhold på en eller anden måde blev registreret og kunne skabe en relation præget af loyalitet og autenticitet, de træk som Giddens ser i personlige relationer. Fortsat: Adgangsport til abstrakte systemer indeholder ikke personlige relationer og derfor kan personlig tillid ikke være dominerende her. Men - for at foregribe næste afsnit - *ma* kan erkendes som et spørgsmål om både social- og system integration. (Møller;1995). Skal dette ikke på en måde afspejles i den relation som Giddens konceptualiserer som ”*adgangsporte som er punkter, hvor der skabes forbindelse mellem lægpersoner eller - kollektiver og repræsentanter for abstrakte systemer?*”

Tillid til system handler i en *ma*-situation ikke nødvendigvis altid om tillid hos den arbejdsledige. Noten nedenunder, (⁷¹), er en beskrivelse af en afgrænset kollektiv *ma*-situation fra en arbejdskraftsøgende aktørs side. Beskrivelsen er forholdsvis detaljeret, og giver et godt indtryk af problemet: de regionale arbejdsmarkedsparter erkender et behov for at bidrage til at afhjælpe arbejdsløshedsproblemet blandt flygtninge og indvandrere. Inden for byggebranchen var man parat til at ansætte 25 flygtninge/indvandrere. Der afholdtes en del mødeaktiviteter mellem arbejdsgiverne og AF. Der blev etableret et kursushold på 16, hvor dog kun 11 kom til at deltage i kurset, og det endelige resultat blev, at kun ÉN flygtninge/indvandrer kom til at arbejde på byggebranchens arbejdspladser i den pågældende region. Hvordan kunne det gå til? Den i dette afsnit citerede arbejdsledige kvinde kom til institutionen/adgangsporten med en forhåbning om, at det, hun repræsenterer som den aktør hun er, den erfaring hun bærer, bliver imødekommet med en autentisk og loyal respons - som Giddens kalder dialogistisk demokratisk sans, som Beck, Mortensen, m.fl. kalder refleksivitet. I det, som Giddens kalder praktisk bevidsthed (⁷²), ligger der en forklaring på, at den givne kvinde har en ret god fornemmelse af hvad der sker. Hun siger bl.a.: ”Jeg er i jobtræning eller hvad man kalder det. Jeg er i hvert fald ud af den statistisk der hedder arbejdsløshedsstatistikken. Og det er jeg sammen med en bunke andre på min alder.” Hun reflekterer over hvordan det givne abstrakte system placerer hende i sine symbolske tegnunivers vha. statistikker og teoretiske redskaber. Det jeg foretager mig med såvel denne kvindes udsagn som arbejdsgiversidens repræsentants udsagn ligger inden for det perspektiv som kan udtrykkes af Giddens

⁷¹ Aktørudsagnet er Karl Højhus Jeppesens, der er regionschef for Byggeriets Arbejdsgivere, Region Vestjylland. I et indlæg i fagbladet ”Byggeri”, 11.6.01, skriver han: ”På trods af, at der i en længere periode nu er blevet brugt utroligt mange ressourcer såvel arbejdsmæssigt som økonomisk for at få etniske minoriteter ansat i den vestjyske byggebranche, viser det meget skuffende resultat, at den store indsats på nuværende tidspunkt kun har bevirket ansættelsen af ÉN flygtninge/indvandrer i den vestjyske byggebranche. I september måned 1999 tilbød BYG Region Vestjylland at ansætte 25 ufraglærte flygtninge/indvandrere. Baggrunden for tilbuddet var den store arbejdsløshed i netop denne gruppe, samt jævnlige beskyldninger mod byggebranchen for ikke at ville ansætte personer med anden etnisk baggrund. Vore krav var små, nemlig at de berørte personer skulle kunne tale lidt dansk, samt være indstillet på en opgradering på det lokale AMU Center eller Tekniske skole. Vi drøftede vores tilbud med Arbejdsformidlingen (AF) og har efterfølgende deltaget i mange møder og aktiviteter af forskellig art. Der var i efteråret 2000 indkaldt mange personer i Herning og Holstebro til visitering, for at få et kursushold på 16 personer startet op i efteråret 2000, men kun 11 personer ønskede at deltage, hvoraf de syv gennemførte kurset. Hensigten var, at de skulle være klar til at komme ud på vores byggepladser i starten af april måned, men resultatet for BYGs medlemmer er blevet, at der på nuværende tidspunkt kun er en person ansat på en byggeplads. Med baggrund i de mange ledige flygtninge/indvandrere, der er i Region Vestjylland, står vi meget uforstående over for det meget pauvre resultat, der er opnået i løbet af godt 1 ½ år. Vi er dog meget tilfredse med, at vi fra BYG Region Vestjylland tilbød at ansætte 25 ufraglærte flygtninge/indvandrere, men virkelighedens verden er tilsyneladende helt anderledes end den verden, hvor man bruger tiden på at skælde ud på byggebranchen for ikke at ansætte personer af anden etnisk baggrund på trods af den store ledighed i gruppen”.

⁷² Praktisk bevidsthed indgår i Giddens begreb *double hermeneutics*. Praktisk bevidsthed kan forklares vha. følgende udsagn (Giddens;1990;1994;42): ”Almindelige mennesker er ikke nødvendigvis i stand til at give en formel definition af begreber som ”kapital” eller ”investering”, men alle, der f.eks. har en opsparingskonto i en bank, demonstrerer implicit og praktisk, at de ved, hvad det drejer sig om. Termer som disse samt de dermed forbundne teorier og empiriske data er ikke blot praktiske anordninger, som aktører bruger til bedre at forstå egen adfærd. De konstituerer aktivt, hvad denne adfærd er, angiver årsagerne til, at man har denne adfærd”.

på følgende måde: ”*Sociologiens centrale position i modernitetens refleksivitet må tilskrives dens rolle som den mest generaliserede form for refleksion over det moderne samfund*” (ibid;42). Som sociolog generaliserer jeg nemlig over både den arbejdsledige kvindes udsagn, samt dem der kommer fra den givne arbejdsgiverrepræsentant for byggebranchen i den givne region, og fra AF, hvor den sidste konceptualiseres som adgangsport til abstrakte systemer.

Begge aktørudsagn har på baggrund af en erfaring mistet en del af deres dosis af tillid til systemet; det som ekspertsystemet fortæller passer ikke med deres erfaringer. Arbejdsgivernes repræsentant konstaterer: ”*Virkelighedens verden er tilsyneladende helt anderledes end den verden, hvor man bruger tiden på at skælde ud på byggebranchen for ikke at ansætte personer af anden etnisk baggrund på trods af den store ledighed i gruppen.*” Ligesom i tilfældet med den arbejdsledige kvinde kan man spørge: Hvad kunne man ellers gøre for at betydeligt flere end kun én flygtning/indvandrer besatte de 25 jobs som byggebranchen tilbød de ufaglærte ledige? Af aktørudsagnet fremgår det ikke hvad det var visiteringen af de mange personer, mhp. i første omgang at udvælge 16 personer til et kursushold, indebar. Man kan dog antage, at visiteringen ikke handlede om at høre til de indkaldtes aktørers partikulære livshistorier, det handlede ikke om at skabe et kommunikationsmæssigt forhold, hvor både det kvantitative og det kvalitative sprog kunne komme i dialog. Formåede selve visiteringen at skabe en begrundet motivation hos de tilkaldte aktører for at starte et arbejdsmæssigt forløb indenfor byggebranchen? Kunne der være tale om en velfærdssydelse fra AF-side, forstået som omsorg for at den pågældende aktør har og/eller kan få forudsætninger for ’at færdes vel’ i selve jobbet samt i det sociale liv på grund af den identitet, den sociale anerkendelse og de økonomiske levevilkår deltagelsen i denne byggebranchens arbejdspraksis indebærer? I et samfund uden rimelige overførselsindkomster ville de indkaldte aktører være tvunget til at tage de tilbudte jobs. Her har de haft frihed til at sige fra. Men har alle de 24 aktører, der ikke besatte de tilbudte jobs, brugt deres relative frihed fornuftigt? Risikerer de ellers ikke at blive hængende i en social position, stigmatiseret af deres afhængighed af overførselsindkomst-systemet? På den anden side: De havde, som sagt, måske ikke grund til at tro andet end at det tilbud de fik, blot var en midlertidig foranstaltning. Thi de ikke var i stand til at se sig selv som vel færdende på en moderne dansk byggeplads, og måske fordi deres praktiske bevidsthed – der her er lige modsat den refleksive bevidsthed – skabte hos dem en følelse af, at de skulle underkaste sig en ordening, og iværksatte en strategi om at undvige den.

Alt dette indebærer flere mulige spørgsmål. Uden en institutionaliseret ramme for at reflektere over sådanne mulige spørgsmål på basis af konkrete aktørers konkrete *ma*-situationer - uden refleksiv forholden sig til den type spørgsmål - kan det være vanskeligt at tale om modalitet i en *ma*-situation, og det kan blot være abstraktion for abstraktionens skyld at erkende at ”*selvets konstruktion som et refleksivt projekt, er en central del af modernitetens refleksivitet. En person må finde sin identitet blandt de strategier og muligheder, der gives af abstrakte systemer*”. (Giddens;ibid;108). Netop fordi refleksivitetens genstand i dette tilfælde er en så central praksis, som jo arbejde er, og især når aktørerne har ganske specifikke grunde for ikke at deltage i den (jf. Schumpeters passagerer i ledighedens bus, s.102), er det som sagt

paradoksalt, at det kommunikationsmæssige indhold ikke rækker mere end til vejledning, og i en del tilfælde mangler endda selve en.⁽⁷³⁾

III.7.4. Tillid hos Luhmann

Nils Mortensen (1999;10) fremstiller Luhmanns tillidsanalyse som ”grundvidenskabelig analyse, der uden sentimentalitet søger at indkredse tillidsfænomenets plads i den moderne sociale orden.” Samtidig påpeger Mortensen, at Giddens’ tillidsbegreb (1990;1994) står meget til gæld til Luhmann. Mortensen fremhæver, at Luhmann oparbejder en funktionel analyse af tillid, hvor det karakteristiske er, at ”den tager udgangspunkt i problemer og ser på problemløsninger”. (ibid;17). Derfor rejser der sig her straks spørgsmålet: Hvordan kan man relatere Luhmanns tillidsanalyse til *ma*-fænomenet?

Det som hos Luhmann er meget relevant for en sammenholdning af en *ma*-situation med tillidsfænomenet, er Luhmanns begreb *kompleksitet*. Luhmann fremhæver at verdenskompleksiteten beror på 1) udvidelse af den materielle mangfoldighed og 2) de andre menneskers tilgang til verden ⁽⁷⁴⁾. Luhmann (1968;1999;38) sammenkobler kompleksitet og tillid: ”Hvor der er tillid, findes der flere muligheder for oplevelse og handlen; dér vokser det sociale systems kompleksitet, altså mængden af de muligheder, som det kan forene med sin struktur, fordi der med tillid rådes over en mere virksom form for reduktion af kompleksitet”. I afsnit II.3.1. *Kompleksitet, refleksivitet, kommunikation som en civilisatorisk udfordring i en ma situation* fremhæves netop *ma*’s bestemte kompleksitet. Tillid som ontologisk sikkerhed, tillid til abstrakte systemer og ansigt-til-ansigt-forpligtelse er Giddens’ begreber som er vigtige for erkendelse af *ma*’s kommunikationsmæssige væsen. I forbindelse med Luhmanns tillidsteori tales der eksplicit om kompleksitet som en mulighed for flere valg, men for at opnå disse valgmuligheder må der skabes tillid. Og tillid skabes ikke ved en enkel reduktion af kompleksiteten. Kompleksiteten skal være genstand for refleksivitet. Reducering af kompleksiteten mhp. at opnå flere valgmuligheder sker således gennem refleksivitet. (Her er der et bestemt afsæt til at komplicere marginaliseringsaksen ved at gøre den dobbelt, jf. III.9.3. *Definition af ma*, og fig. s.153).

⁷³ I februar 2001 publicerede Magisterforeningen en undersøgelse, som viser at hver tredje medlem af foreningen finder vejledning hos AF mangelfuld. Også Arbejdsministeriets undersøgelse, maj 2001, viser at 7 af 10 langtidsledige mener, at de ikke får den nødvendige vejledning til at søge arbejde, og hver tredje slet ikke få en vejledning.

⁷⁴ **Kompleksiteten gennem materiel mangfoldighed:** ”Verdens- kompleksiteten udvides endnu en gang via fylden af sagligt forskelligartede genstande og via potenserne af denne mangfoldighed gennem deres tidlige vekslen og gennem socialdimensionen, som andre mennesker bringer til bevidsthed ikke blot som ting, men som andre jeg-typer”

Kompleksiteten gennem andres tilgang til verden: ”Denne åbning af verden og identifikation af mening af selvværen i verden er således kun mulig ved hjælp af en helt ny art kompleksitetsdimension: Oplevelsen (erkendelsen) og forståelsen af andre menneskers jeg-agtighed. Det andet menneske har sine originale tilgange til verden og kan opleve alt anderledes end jeg og kan derfor skabe radikal usikkerhed for mig”. (Luhmann;1968;1999;36)

Hvordan at skabe tillid i forbindelse med bestemte problemer? – et spørgsmål som Luhmann kaster lys over hvilket Mortensen fremhæver er forcen i Luhmanns tillidsteori.

Luhmann konstaterer, at en teori om tillid forudsætter en teori om tiden. I al menneskelig tidsoplevelse ligger der to modstående udgangspunkter: vedvaren og forandring. Luhmanns skelnen mellem begivenhed og beståen er vigtig for forståelse af *ma* som historisk marginalisering. I en velfærdsstat som den danske er *ma*-forløb behæftet med begivenheder: Møder med AF, handlingsplansudarbejdelse, jobtræning- (-aktiveringsforløb). Tilnærmelse til deltagelse i en praksis - her i den samfundsmæssige arbejdsdeling - er en social proces, og dvs. kommunikationsmæssig proces i Wieses forstand, og den indebærer både vedvaren og forandring. Luhmann hævder, at enten kan noget identificeres som begivenhed, eller som beståen, hvilket ontologisk set kan være rigtigt. Alligevel kan en rationel analyse af *ma* påpege, at *ma* såvel består af tidspunktrelaterede identiteter, dvs. begivenheder - som er én af faktorerne, der gør *ma* til en historisk marginalisering (proces) - som er vedvarende proces, dvs. har sin kontinuitet og kan identificeres gennem både sin fortid og sin nutid. Luhmann opfatter beståen og forandring som komplementære negationer, dvs. ”*begge de to identitetsformer af tid negerer (og gør dermed begribeligt), hvad der ændrer sig hos den anden*”, og tillidsdannelsen bliver hverken udelukket af det ene eller det andet tidsperspektiv som dominerende form for oplevelsesbearbejdning” (ibid;42-43). Samtidig kan tillid kun vindes og opretholdes i nutiden. Men netop nutid kan her opfattes som komplementaritet mellem begivenhed og proces. I modsætning til Giddens får begivenhed hos Luhmann ikke en anden bestemmelse end som én af to former for indkapsling af tiden inden for hvilken tillid kan vindes eller mistillid kan opstå. Heri tænker jeg på, at Luhmann ikke udvikler en forståelse af begivenhed som en form for møde mellem aktør og struktur, hvorimod hos Giddens bliver det til ansigt-til-ansigt forpligtelse, som finder sted ved adgangsporten til abstrakte systemer. Denne pointe er vigtig fordi dette arbejde nemlig lægger vægt på begivenhed, vel vidende, og netop i overensstemmelse med Luhmanns ontologiske bestemmelse, at også proces kan være en faktor i tillids-/mistillidsdannelse. ⁽⁷⁵⁾

Luhmann har derimod i denne forbindelse en anden vigtig fremhævelse, nemlig at ”*med henblik på det socialproblem, som så skal løses, er en fuldstændig overensstemmelse mellem ret og tillid ikke længere rationel*”. (ibid;74). Giddens taler om sanktionering af modalitet. (jf. s. 90-4, 101). I det empiriske univers udtrykker sanktionering sig som en kontrakt. Aktivering eller de tidligere former for de af velfærdsstaten støttede forløb mhp. at nærme aktøren lønarbejde-praksisen, bygger på indgåelse af en kontrakt. To momenter er her vigtige for forståelse af handlingsplan som kontrakt og som gensidig tillidserklæring fra aktøren og strukturen: 1) ”*Tillid og ret opererer i vidt omfang uafhængigt af hinanden og bliver kun knyttet sammen gennem mere almene mulighedsbetingelser, og i givet fald koordineret efter behov i vigtigere enkelte spørgsmål... Også her viser det sig ved et nærmere eftersyn,*

⁷⁵ De to aktørudsagn (jf. s.95, noten 91), det ene af en aktør der skulle aktiveres ved at fungere som forfatter til borgmesterens taler, og den arbejdsløse kvinde der præsenteret for en given statistik erklærer: ’Den statistik er lodret usand’, er eksempler på en perception af en begivenhed, nemlig møde på et AF-kontor som har virket mistillidsdannende.

at tillid ikke kan reduceres til tillid til retten og dens sanktionsmuligheder”, og 2) *”...Objektive strukturer ved at åbne op for gensidige sanktionschancer kan blive omsat til tillid*” (ibid;77). Tillid er derfor ikke en enkel beregning af hvor megen af aktørens frihed den og den regel kan imødekomme, m.a.o.: der kan ikke være tale om det kvantitative sprogs omfavelse af det kvalitative sprogs frihed. Og omvendt: aktørens frihed kan ikke ’besejre’ den i bureaukratiet iboende funktion, at arbejde efter regler. Men, som Luhmann understreger det, er tillid hverken subjektiv eller objektiv, men er en omstændighed forbundet med en konkret situation; i forbindelse med **ma** er der netop tale om en **ma**-situation forstået som på en gang aktørens og strukturens situation (problem). Der ligger her kimen til Giddens’ modalitet, som netop udtrykker en situations bestemt løsningsmulighed på basis af kommunikation mellem struktur og aktør. Samtidig ad 2) så er gensidige sanktionschancer en betingelse for tillid. Formelt kan aktøren klage over både afgørelsen om aktivering/jobanvisning eller over forløbet som en følge af afgørelsen, når afgørelsen/forløbet netop ikke udgør en modalitet, men er påtvungen. Gensidige sanktionschancer er en forudsætning for at tillid overhovedet kan komme på tale og kan ses som en betingelse for ideal-tilfælde i Habermas forstand.

Luhmann tillægger kommunikation stor vægt: *”Tillidsdannelse er afhængig af situationer, som er lette at interpretere, og ikke mindst derfor af kommunikationsmuligheder*” (ibid;87). Men Luhmann ser på kommunikation, hvor der er to dualistiske parter: Den tillidshavende og den der bliver vist tillid.(ibid;87) Godt nok understreger han, at processen kræver indsats fra begge sider, men dualismen gør sig gældende; aktøren og omverdenen konstituerer hver for sig to forskellige systemer. Denne dualisme overvindes hos Giddens. Dette har en afgørende betydning for konceptualisering af **ma**, for som argumenteret i afsnit kap. II og afsnit III.1-III.5., så er **ma** et eksempel på et fænomen, hvis kommunikationsmæssige karakter beror på, at der er to parter, som hver med sit sprog er ligevægtige, og derfor må der være tale om gensidig tillid. Reducering af kompleksiteten vedrører her ikke alene verdens kompleksitet, hvilket Luhmann klart giver udtryk for (ibid;93). Antagelsen er, at aktørens partikulære livserfaring afspejler verdens kompleksitet. Den senere Luhmann (1985) erkender at en biografi er summen af subsystemernes rationaliteter, men i hans tillidsteori er det aktøren som står over for verdens kompleksitet, og ikke omvendt. Generelt bygger Luhmanns systemteori på den tese, at *”systemer konstituerer sig gennem forskellen indenfor og udenfor, at systemer opretholder sig selv gennem stabilisering af denne grænse.”* Og *”systemets indre verden er en anden end yderverdenen, og derfor er ingen forpligtet til at være ”konsekvente” med beviser på tillid hen over systemgrænserne”*. (ibid;95). **Ma** er netop et eksempel på at aktøren, som Luhmann henregner til det psykiske system, på den ene side, og en institution, f.eks. AF, som Luhmann henregner til socialt system, på den anden side, er forpligtet over for hinanden til at være *”konsekvente”* med beviser på tillid over systemgrænserne - modsat Luhmanns systemteori. For hvis tillid mangler er der som sagt tale om tvang.

Luhmann sætter begrebet refleksivitet i forbindelse med problematikken: Tillid til tillid, som lyder kompliceret: *”Man kan skelne mellem flere forskellige former for tillid til tillid, alt efter hvilken tillid, man har tillid til”*.(ibid;122). Alligevel er dette ikke mere indviklet, end at refleksivitet her er et spørgsmål om at reflektere om sin

egen tillid og andres tillid til en selv. Når det gælder systemtillid så: ”*ligger det rationelle grundlag for systemtilliden i tilliden til andres tillid*” (ibid;123). Men refleksivitet bliver her ikke anskuet, som en praksis, der kan omfatte en her og nu kommunikation mellem aktøren og strukturen hvor begge parter er både i den tillidshavendes og den der bliver vist tillids rolle. Når den aktør der er arbejdsgiver står over for en situation, hvor de arbejdspladser som han tilbyder ikke kan besættes af de aktører der befinder sig i en gruppe, der er stærkt belastet af arbejdsløsheden, kan han få mistillid til den anden part: de arbejdsløse aktører, og AF-institutionen. Hvad er det der foregår? - kan han fuld af mistillid spørge. Men han kan også tænke på: Har disse arbejdsløse haft nok grunde til at have tillid til at det jeg tilbyder virkelig kan være en sag for dem?

Giddens udvikler på en afgørende måde Luhmanns tillidsteori. Det sociale system, som i det givne tilfælde repræsenteres af en regional byggebranche, kan hos Giddens i en ansigt-til-ansigt relation erfare sin egen tillid til andres tillid, og de andres, dvs. de arbejdsløse aktørers tillid til sig selv og til ham som arbejdsgiver - og vise versa - de arbejdsløses tillid til tillid får frit spil - i et givet handlingsrum omkring problemet: Arbejdsløsheden. Fordi Giddens åbner teoretisk for en mulighed for, at netop det sociale system kan mødes og åbnes over for det psykiske system, som den enkelte aktør repræsenterer. ⁽⁷⁶⁾ (jf. fig.s.110). I dette mødes mulige åbning, i adgangsporten til de abstrakte systemer, kan der realiseres et bidrag, måske kun et lille skub fremad hen mod realisering af det som Giddens (1990;1994;135) i den utopiske realismes ånd kalder ”*et berigende og tilfredsstillende liv for alle - et liv, i forhold til hvilket, der ikke findes nogen 'andre'.*” I Luhmanns sociologi kan dette forekomme at være en vis sentimentalisering; utopi har jo et element af drømmeri, som bygger på fornemmelsen. Og det er en slags utopi for Luhmann, at der ikke findes andre, måske ikke så meget i Sartres eksistentielle forståelse af ’de andre’ som helvede, men ’de andre’ i form af abstrakte systemer skabt og styret af mennesker. ’De andre’ vil have mig flygtningen fra Libanon på en dansk arbejdsplads’. Kan flygtningen, arbejdsgiveren og AF forsvinde fra deres respektive tankehorisonter som ’de andre’, og i den givne situation udråbe en slags: Eureka!?” Det er rigtigt sådan gør vi det, sådan forpligter vi os i dette forløb. Det er endnu en utopi, men realistisk utopi. Jeg mener, at Bhaskers kritiske realisme og Giddens’ utopiske realisme, peger på hhv. de historisk erfarede generative mekanismer og fremtidens muligheder erkendt på basis af historisk erfaring.

Luhmann (1968;1999;139) fremhæver, at ”*set i forhold til Parsons’ pattern variables er følelser ”partikulært”, ”kvalitativt” og ”diffust” orienterede indstillinger*”. Følelser er primært knyttet til mennesker. Og netop ved at trække på Bhaskers Model for Person/Samfund Relation med dens socialisationsproces med kognitive og emotive processer, og ved at se på Giddens strukturationsmodaliteter, hvor

⁷⁶ Det psykiske system i Luhmanns forstand er jo summen af de subkulturels rationaliteter aktøren har været en del af. Et konkret eksempel på en mulig virkning af en subkulturel rationalitet i den givne arbejdsgiver-AF-arbejdsløse-situation er en erfaring gjort af Masoum Moradi i Svendborg, der for 16 år siden flygtede til Danmark fra Iran, og nu arbejder som socialrådgiver i Haarby kommune. Han fortæller, at ”*for mange indvandrere og flygtninge fra Mellemøsten er det forbundet med lav status at udføre hårdt fysisk arbejde. Og når det så tilmed ikke kan betale sig, fordi konen bliver trukket i kontanthjælp, hvorfor skulle mande så tage arbejde?*”. (:Information, ”Kultur-radikal fallit”, Gunnar Rasmussen, 19.06.01).

fortolkning er en blandt strukturationens ni dimensioner, er der plads for det partikulære menneske med dets kvalitative sprog, som i forhold til regler og ressourcer kan forekomme diffust, men ikke desto mindre er reelt. Som allerede påpeget: kompleksitetens reduktion, som er så central for Luhmann, kan ikke alene bero på erkendelsen af den komplekse verden og dens mangfoldige og sammensatte sociale systemer på den ene side, og aktørens individualiserede sammensatte biografi og livsførelse - som hviler på flere valgmuligheder og flere risici - på den anden side. Den virkelige udfordring for reduktion af kompleksiteten ligger i de konkrete situationer, hvor sociale systemers og aktørens kompleksitet har støvnet hinanden til et møde i forbindelse med et socialt problem som *ma*.

III.7.5. Delkonklusion: Institutioner som kan bringe stabilitet ind i menneskenes liv

Den sidste sætning i forrige afsnit kan udgøre et afsæt til fremhævelsen af Sennetts erkendelse af behovet for en institution, der kan bringe stabilitet ind i menneskenes liv, der har været brugt som en motto til afs.III.6. Sennett konstaterer tilmed, at ”*sådanne nye institutioner skal skabes*”.

Afs. III.5 – III.5.3. lægger grund til forståelse af marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*) i et perspektiv af reflektiv modernisering. Afs.III.6 – III.6.3. sammenholder denne perspektivering af *ma*, som en genstand for reflektiv modernisering, med typologien af marginaliseringen fra afs. III – III.4.2. I denne forbindelse kan reflektiv modernisering bl.a. fremstå som en civilisationskritik. Den indebærer ikke en kritik af historiske forhold, hvor aktører netop optræder historisk, dvs. bevidst i en konkret situation. Historiske aktører handler ikke i forhold til anonyme kræfter, men i forhold til konkrete mennesker i givne praksiser. Historiske aktørers forventning og tillid er rettet mod konkrete og ikke abstrakte praksiser.

I afsnit III.6.1. fremhæves, at Giddens’ udvikling af Luhmanns tillidsbegreb samtidig pointerer den utopiske realismes påpegelse af muligheden for at aktørens tillid og de sociale systemers tillid kan have adgangsporte til hinanden. Denne teoretiske erkendelse, der ud fra den kritiske realisme nødvendigvis må bygge på konkret erkendelse,⁽⁷⁷⁾ udgør et udgangspunkt for at tale om en institution, der kan tjene som adgangsport til abstrakte systemer, hvor gensidig tillid mellem aktøren og systemet kan afprøves. M.a.o. opstår der i denne forbindelse et spørgsmål om en institutionalisering af en kommunikationsmæssig praksis mellem socialsystemet i Luhmanns forstand og strukturen i Giddens’ forstand på den ene side, og aktøren på den anden side. Det er kommunikationsmæssig praksis, hvor refleksion over den givne *ma*-situation er det generelle emne; den teoretiske baggrund: strukturteorien, (Giddens), reflektiv modernisering (Beck), og erkendelsen af *ma*’s væsen som historisk marginalisering tilvejebringer nemlig et rationale for nødvendigheden af en reflektiv aktør/struktur praksis. Samtidig er der empiriske udsagn, som eksemplificerer behovet for - og manglen af den reflektive praksis i en *ma*-situation.

⁷⁷ De aktørudsagn som indtil nu, dvs. i kap. I-III, har været brugt understreger at de teoretiske satser har en forankring i det konkrete.

Behov for stabilitetsfremmende institutioner kan her opsummerende forklares med Becks konstatering (1986;1997;218), at *"i det individualiserede samfund øges risici ikke kun kvantitativt, men der opstår også kvalitativt nye former for personlige risici.... Før eller senere vil nødvendigheden af, at individet arbejder med, planlægger og skaber sit eget liv, også føre til, at der stilles nye krav til uddannelse, omsorg, terapi og politik"*. 14 år efter denne konstatering erklærer Sennett i en dialog netop med Beck, at der er et behov for institutioner, som kan fremme stabilitet ind i menneskenes liv. Da det at styre Jagannath-vognen kan handle om flere niveauer af farer og muligheder, som ligger i moderniteten (Giddens;1990;1994;131), skal det følgelig igen fremhæves, at dette arbejdes ærinde ikke er at komme ind på en analyse af generelle tendenser i udviklingen af moderne institutioner inden for stat, marked og det civile samfund. Den indtil nu på flere sider diskuterede metateoretiske og teoretiske baggrund skal således føre til et afgrænset empirisk felt. Her lægges der således op til en forståelse af et behov for institutionalisering af en konkret relation mellem aktør og samfund, hvor der indgår en ansigt-til-ansigt forpligtelse. Denne konkrete relation mellem aktør og socialt system opstår i forbindelse med en *ma-situation's* kommunikationsmæssige og reflektive flerdimensionale karakter. Det handler om en konkret praksis' mulige bidrag til det gode samfund, som netop har følgende reflektive samfundsmæssige spørgsmål i sit centrum: *"Is it possible to make decisions which reflect rational behaviour with so many different actors and their different perceptions about what is rational behaviour? And furthermore, how it is possible with different levels of political decisions, administrations and pressure groups to find solutions, and make decisions which reflect individuals' preferences and the same time maximize society's total utility? If democracy is perceived as not only being for the majority, but also for different minorities how is a balance to be struck by the different groups in a modern society?"* (Greve;2000;3). *Ma* kan i denne forbindelse betragtes som en demokratisk udfordring.

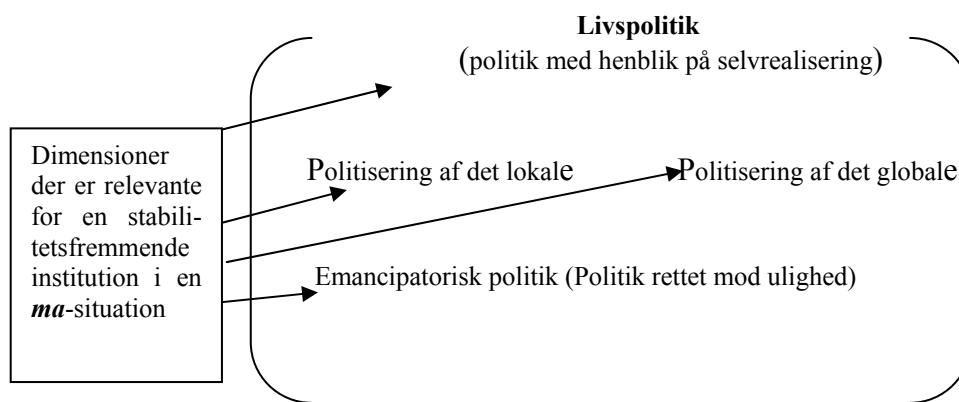
III.7.5.1. Demokratisk udfordring som kræver sin institution

På den ene side er der majoriteten - den på arbejdsmarkedet godt forankrede arbejdskraft, der har arbejde eller altid forholdsvis let kan finde arbejde, og som udgør omkring 80 procent af befolkningen i den arbejdsdygtige alder - og på den anden side er der den minoritet, der i markant grad er afhængig af overførselsindkomster. For de sidste ca. 20 procent har man skullet finde foreløbige løsninger af modus vivendi karakter. Faren er at der kan finde en permanent og reproducerbar inddeling af samfundet sted i dem der lever af lønarbejde og dem der lever af overførselsindkomster - en fare som Larsen /Andersen (1990) påviste. Denne demokratiske udfordring kræver en institution der kan virke som en ramme for en reflektiv praksis for den givne aktør i en *ma-situation* og de givne regler og ressourcer (strukturen).

Det handler om en afgrænset praksis - en ny institution - som også kan anskues i et perspektiv af kritisk teori, som Giddens (1990;1994;134-135) tegner den, nemlig at *"kritisk teori er sociologisk sensitiv – opmærksom på de iboende institutionelle forandringer, som moderniteten konstant åbner for fremtiden...Den må anerkende, at emancipatorisk politik må kobles til livspolitik eller en politik for selvrealisering."* Hvordan sammenholde det som Giddens kalder de givne dimensioner af den utopiske

realisme (jf. fig. denne side) med de mange håndgribelige *ma*-situationer (omkring 900 000 mennesker på mere eller mindre permanente overførselsindkomster)? Den ene dimension: Livspolitik, refererer til et radikalt engagement, som søger at fremme mulighederne for et berigende og tilfredsstillende liv for alle - et liv i forhold til hvilket der ikke findes nogen "andre". Den anden dimension, emancipatorisk politik, handler om et radikalt engagement, som søger at befri mennesker fra ulighed eller underkastelse (ibid.135). Politiseringen af det lokale kan eksemplificeres med situationen beskrevet i forrige afsnit. Aktørudsagnet fortæller her om byggebranchens repræsentant, hvor forståelsen af det lokale ledighedsproblem i en given gruppe, mobiliserer lokalt socialpolitisk relevante kræfter til at fremkomme med et beskæftigelsesinitiativ.

Fig. 8. Giddens utopiske realismes dimensioner (1990;1994;136)



Hvordan kan man gøre disse dimensioner til konkrete emner og handlemåder i *ma*-situationer? De to aktørerfaringer med konkrete *ma*-situationer, som er beskrevet og diskuteret i forrige afsnit (den arbejdsledige kvinde og repræsentanten for arbejdsgiverne fra byggebranchen der søger efter arbejdskraft i en bestemt gruppe af ledige) kan tages som eksempler på situationer, som de tre af den utopiske realismes fire dimensioner,⁽⁷⁸⁾ nemlig politisering af det lokale, livspolitik og emancipatorisk politik, direkte kan relateres til. Disse dimensioner kan udgøre et idemæssigt grundlag for den af Sennett efterlyste institution som kan bidrage til at bringe stabilitet ind i menneskenes liv når problemet er *ma*.

Livspolitik kan således betragtes i kølvandet på det i kap. II diskuterede frihedssprog, hvor aktørens partikulære livserfaring kan sættes i forbindelse med den aktuelle *ma*-situation, hvorved aktøren kan fremstå som en kompleks størrelse, som ikke kan reduceres til kun at være arbejdskraft; vi vil gerne ansætte dig – take it or leave it. Den regionale byggebranche har kun fået besat én af de 25 jobs. Skyldes dette ikke den omstændighed, at aktørernes livspartikulære erfaringer, og dvs. bl.a. deres sociokulturelle baggrund ikke er blevet bearbejdet i en konkret situation, der har

⁷⁸ .Det fjerde dimension: politisering af det globale er ligeledes yderst relevant. Statsminister Poul Nyrup Rasmussens konstatering:, juni 2001, at hæmningen af markeds kræfterne på det globale plan er vigtig, er et eksempel på den politiske opmærksomhed på vigtigheden af politiseringen af de globale tendenser..

betydning for deres deltagelse på arbejdsmarkedet? Blandt mænd fra Mellemøsten har fysisk arbejde en lav status – erkender en socialrådgiver på basis af personlig erfaring. Arbejde er en primær kilde til social anerkendelse. Eksemplet på den socio-kulturelle faktors mulige betydning for aktørens holdning til fysisk arbejde fortæller, at aktørens begrundelse for ikke at tage et job på en byggeplads kan ligge i at han hermed ikke kan forvente/have tillid til, at det givne fysiske arbejde kan give ham den status, som han selv mener han skal have. Det kunne måske således kræve en bearbejdelse af de givne aktørers holdning til arbejde generelt og tillid til systemet, samt systemets tillid til de givne aktører. AF-institutionen som den er i dag kan, som tidligere fremhævet, knapt nok opfylde kravene til den lovpålagte vejledning.

Emancipatorisk politik er i denne forbindelse det kvantitative sprog, nemlig lighedens sprog. Det statistiske materiale som den tidligere bankansat arbejdsløse kvinde fik under sit møde med AF er et eksempel på en ikke autentisk kommunikation; problemet er her ikke at statistikken ifølge aktørens erfaring ikke er sand. Problemet er, at AF ikke er en institution som er beregnet på at føre en dialog om den tillid man kan have til bl.a. det materiale som tegner virkelighed set fra institutionens side. Hverken aktøren eller institutionen kan under sådanne forhold tage hinanden alvorligt. Ansigt-til-ansigt forpligtelse har i en sådan situation dårlige forudsætninger for at blive realiseret.

De arbejdsløse inden for dagpengesystemet og de kommunale overførselssystemer skal kunne bruge en adgangsport til abstrakte systemer. Ved en sådan adgangsport må der ikke herske mistillid fra systemets side til de arbejdsløse, der f.eks. ville kunne komme til udtryk i følgende platituder: der er jo masse arbejde, men 1) disse mennesker vil ikke/kan ikke omkvalificeres, 2) af andre årsager end manglende kvalifikationer kan de ikke bestride det arbejde der er, 3) de gider simpelthen ikke at arbejde.⁽⁷⁹⁾

Det gode arbejde er et relativt begreb og i denne forbindelse kan udgøre et vigtigt emne for den refleksivitet som kan udfolde sig i den efterlyste institution. Det gode arbejde er en mangelvare i et markedsøkonomisk samfund. En debatdeltager har i Informations spalter bemærket, at arbejdsmarkedet er det eneste marked inden for det markedsøkonomiske samfund, hvor mekanismen for efterspørgsel og udbud ikke rigtigt virker. Efterspørgslen efter det gode arbejde er stor, mens udbuddet af det gode arbejde aldrig rigtig kommer til at følge efter efterspørgslen. En ny AF-institution kan i en given situation bidrage til en afklaring af, hvad det gode arbejde i en given situation måtte være.

En vigtig funktion ved en tænkt stabilitetfremmende institution ved *ma*-situationer udspringer af den erkendelse, at aktørens arbejdsledighed håndgribeligt er hans/hendes situation, men den er på samme tid også en mangelsituation ved de abstrakte systemer. Som symbolske tegn og ekspertsystemer - for her at bruge Giddens' begrebsapparat - forvalter de abstrakte systemer den samfundsmæssige arbejdsdeling. Det er således systemer forvaltet af mennesker, der i sidste instans kan bestemme vedrørende aktørernes inddragelse eller eksklusion på arbejdsmarkedet.

⁷⁹ SFIs undersøgelse, forår 2001, viser, at den overvejende del af de langtidslediges parathed til at tage arbejde ikke afviger væsentlig fra de kortidslediges.

Ma-situation kan følgelig ikke være udtryk for den magtesløshed, som kan gøre sig aktuel når man står over for naturskabte fænomener. Det som bestemmer *ma* er netop samspillet mellem aktør og struktur - et samspil der, som sagt, skal have meget bedre kommunikationsmæssige forudsætninger end tilfældet er.

Det er i et spændingsfelt mellem det højt-abstrakte og det konkrete, hvor konceptualiseringen af en praksis/en institution, som man antager kan bidrage til tilnærmelsen til en idealtipe kan finde sted. (jf. s.89, Fig.4 *Relation mellem højt-abstrakt teori, aktørens praksisfelt og teoretiske elementer*). Dette afsnit har skullet diskutere den præliminære konceptualisering af en institutionel ramme for refleksiv praksis mellem aktør og struktur i en *ma*-situation. Det kan umiddelbart virke utopisk at forestille sig en institution, hvor givne *ma*-situationer anskues som konkrete emner for samspil mellem livspolitik, selvrealisering og emancipatorisk politik ud fra såvel den enkelte aktørs forudsætninger som de givne regler og ressourcer.

Man kan vælge mellem at være skeptisk og optimistisk mhp. muligheder for etablering og resultatgivende funktion af den her efterlyste institution.

I en analyse af forvaltningens tendens til autonomisering ”*Selvskabt forvaltning*”, 1995, som bygger på tre institutionelle historier, bl.a. Arbejdsministeriets, og herunder AF-systemet fremhæver N.Åkestrøm Andersen betydningen af forvaltningernes refleksivitet. Afsnittet ’*Kampagnen mod Arbejdsformidlingen*’ fremviser, at den kritiske udvikling som AF-institution i tæt forbindelse med Arbejdsministeriet har haft i retning mod autonomisering, på ingen måde har handlet om AFs funktionsmåde over for aktørerne i *ma*-situation. Udviklingen har vedrørt forvaltningspolitiske problemer som personale- og teknologipolitik, økonomistyring, planlægning. AF anskues i dette arbejde som en adgangsport til abstrakte systemer i Giddens forstand - og sagt mere konkret som adgang til de ekspertsystemer, der er medbestemmende mhp. de givne *ma*-situationer. N.Å.Andersens analyse af denne institutions praksis viser ikke at AF har reflekteret over sin egen praksis som en mulig ramme for udfoldelse af den kommunikationsmæssige faktor hvor aktør og velfærdsydelsesarbejderen kan udgøre et refleksivt forløb. Dette støtter de informationer om AF-arbejde generelt jeg har fået under min samtale med AF-medarbejderen.

Man kan dog også være optimistisk: Som aktøreksempel med den kvindelige laborant, jf. s. 90-1, viser, har der været elementer af den efterlyste form for refleksivitet i arbejdsformidlingsarbejde. Disse elementer kan ses i lyset af velfærd-tendensen, som i løbet af 1990'erne er blevet afløst af den aktuelle arbejdsfærd-tendens. Samtidig kan man her pege på en faktor som dansk tradition for samtale, dialog og problematisering, som jeg mener kan bl.a. ses i forlængelse gundtviganismens vægtlægning på oplysning og menneskelivet. Formalisering af refleksiviteten i AFs velfærdsydelses-produktion er dog en forudsætning for at opnå stabile effekter af den kommunikationsmæssige faktors udfoldelse i *ma*-situationer.

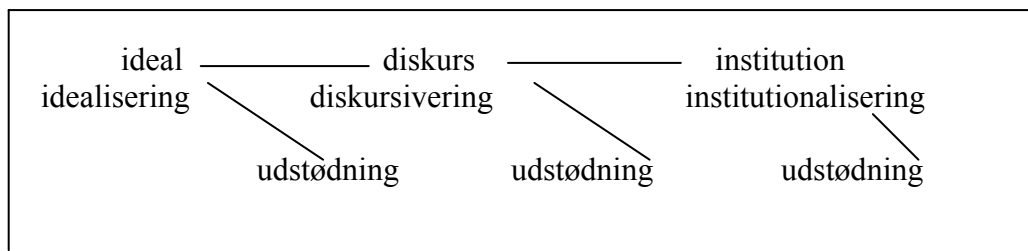
Giddens (1990;1994;134) understreger, at ”*Vi bør være opmærksomme på det Marx'ske princip om at midlerne til en ønsket social forandring kun får reel praktisk betydning, hvis de kobles til institutionelt iboende muligheder*”.

I det følgende vil jeg koncentrere mig om bestemte momenter i N.Å.Andersens analyse (1995). Hensigten med det, er at gøre det forsøg – teoretiske forsøg – på at konkretisere Sennett stabilitetsfremmende institution. I Kap.VI. vil der blive diskuteret en empirisk baggrund for at tale om en stabilitetsfremmende institution.

Jeg foretrækker den givne tilgang: N.Å.Andersens (1995) fremstilling af den diakrone analysestrategi angående institutionalisering, fordi den forholdsvis klart kan kombineres med den i kap. I fremstillede videnstype, som dette arbejde stræber efter: Den viden som er undersøgende (eksplorativ) mhp. idealtyper, og som kan ses i lyset af den kritisk-emancipatoriske viden inden for Habermas distinktion mellem tre videnstyper: empirisk-analytisk, hermeneutisk og kritisk/emancipatorisk. (jf.s.17, 28-9, 144-46)

Den stabiliseringsfremmende institution er et ideal man kan nærme sig, da idealet er logisk begrundet og - til en vis grad – er forankret i virkeligheden.(jf. s.90-1, beretning om aktøren, en laborant, som i AFs regi har forhandlet sig til et psykoterapeut kursus). N.Å.Andersen (1995;18) præsenterer distinktionen: ideal — diskurs —institution. Dette skal ikke forstås som en tidsfølge men, ”*hvor der oprindeligt var et ideal, som med tiden springer ud som institution. Distinktionen skal forstås som logisk, dvs. diskursen logisk går forud for institution osv.*” N.Å.Andersen begriber en proces inden for hvilken en institution bliver til i lyset af diskursteorien. I N.Å.Andersens diakrone analysestrategi er der de allerede nævnte tre elementer:

Fig. 9. Den diakrone analysestrategi (N.Å.Andersen;1995;18)



Diskurser er forankret i idealet, som i sig selv er tomt. ”*Det får kun sin mening, netop når der i dets diskursivering henvises til det i forbindelse med italesættelse af problemer, subjekter, objekter osv. Denne erkendelse af idealer som diskursregulerende funktion er simpelthen, at de konstituerer diskursen og den diskursive problemudpegning som en mulighed (i den forstand er problemer altid spejlinger af idealer)*” (ibid;19). Denne erkendelse kan bidrage til en yderligere belysning af dette arbejdes forskningspraksis, som der sættes fokus på i kap. I; institutionalisering - forstået i lyset af N.Å. Andersens diakrone analyse af institutionalisering - kan nemlig sammenholdes med den socialvidenskabelige forskningspraksis’ italesættelse. Der er lighedspunkter og forskelle mellem den diskursivering af idealet i

institutionalisering og italesættelse af idealet i den socialvidenskabelige metode.⁽⁸⁰⁾ Institutioner kan betragtes som produkter af idealer. I tilfælde af såvel idealers mulige realisering i form af institutioner som en socialvidenskabelig praksis' konstruktion af idealtypen og analyse af en praksis som kan føre til en tilnærmelse til en idealtypen, er det vigtigt pointere, som N.Å. Andersen gør, at idealer er tomme, ligesom idealtypen bureaukrati er en form/model som substantielt er tom, undtaget når begrebet i daglig tale bruges med nedsættende indhold. Først ved en konfrontation med praksis kan idealer få deres transhistoriske, historiske, civilisatoriske og eksistentielle indhold.

Idealet 'stabilitetsfremmende institution' er tomt, men blot ved det faktum, at denne abstrakte ide er fremsat af en sociolog der i 1998 udgav bogen *"Det fleksible menneske"*, fyldes det med indhold. Fordi idealet her relateres til et problem som er et vidt udstrakt rekursivt fænomen, idealet relateres til en praksis som er blevet sociologisk analyseret og konciperet. Idealet "stabilitetsfremmende institution" udspringer og relaterer til den generelle praksis som den fleksible kapitalisme udgør.

III.8. Den fleksible kapitalisme

Sennett diskuterer fleksibilitetsbegrebet på basis af en analyse af 1990ernes produktionsforhold i de økonomisk højt udviklede lande. Det er først og fremmest de aktører der er i arbejde, som Sennetts sociologi her koncentrerer sig om. Han konstaterer om denne overvejende del af arbejdsstyrken - dem der har arbejde: *"Evnen til at give slip på fortiden samt selvtilliden, der gør det muligt at leve med fragmentationen – dette er to karakteregenskaber, der træder tydeligt frem i Davos hos mennesker, som virkelige føler sig hjemme i den nye kapitalisme. Det er karaktertræk, der fremmer spontanitet, men her på bjerget er en sådan spontanitet i bedste fald etisk neutral. De samme karaktertræk, som fremmer denne spontanitet, bliver imidlertid mere selvdestruktive hos de mennesker, der arbejder længere nede af det fleksible regimes bjergside. De tre elementer i det fleksible magtsystem⁽⁸¹⁾ undergraver mere almindelige ansattes karakter, hvis de forsøger at spille efter dets*

⁸⁰ I tilfældet af diskursivering af idealer i forbindelse med institutionalisering er der tale om 3 ordner gennem hvilke idealet får diskursens karakter: Den deskriptive, "som sætter kriterier for, hvordan fænomener kan gøres til genstand for undersøgelse", den narrative, som rejser det centrale spørgsmål: "hvorfor italesættes objekterne? Hvordan kan det være, at netop de individer og de kollektiver accepteres som subjekter og ikke andre?", og "den argumentative orden, der omfatter et antal udsagn der kan accepteres som sande, dvs. værende i overensstemmelse med gældende sagsforhold, dvs. troværdigt, i overensstemmelse med gældende normer, dvs. normativt rigtigt". (N.Å. Andersen; 1995;25-26). Italesættelse af idealer i en socialvidenskabelig forskningspraksis kan betragtes i forlængelse af den klassiske forståelse af idealtypen hos Weber, som en abstraktion fra virkeligheden, der på sin måde "fordrejer" virkeligheden. Idealtypen kan anvendes til at formulere en abstrakt model af gensidigt forbundne årsager og virkninger af et kompleks tilbagevendende fænomen og en abstrakt model af den generelle form. Ligesom i diskursiveringen af idealer i forbindelse med institutionalisering er idealtypen ikke et spørgsmål om at afspejle virkeligheden, og udgør heller ikke et etisk spørgsmål. Både i forbindelse med diskursiveringen af idealer mhp. institutionalisering og italesættelse af idealer i forskningspraksis er der bestemte faktorer som 'undersøger' argumenternes gyldighed og validitet.

⁸¹ De tre elementer i det fleksible magtsystem er: Traditionsnedbrydende genopfindelse af institutioner og virksomheder, fleksibel specialisering af produktionen og magtkoncentration uden centralisering. (Sennetts;1998;1999; 48)

regler.” (Sennett;1998;1999;67). Forherligelsen af fleksibilitets kom i det XIX. årh. i kølvandet på moderne filosofers - som Locke og Hume - værdsættelse af, hvad Sennett kalder fleksibilitets bøjede aspekter. Iværksætternes rappe tilpasningsdygtighed var blevet idealet, mens industriarbejdernes sløve monotoni sås som dette ideals negative modbillede. Flexibilitet blev således kapitalismens dydsmønster, men ligesom dengang i det XIX årh. er denne kapitalismens duksenatur også i dag bestemt af, hvor man befinder sig i institutionens/virksomhedens hierarki, fordi - for at gentage Sennetts erkendelse: ”*De samme karaktertræk, som fremmer denne spontanitet, bliver imidlertid mere selvdestruktive hos de mennesker, der arbejder længere nede af det fleksible regimes bjergside*”.

Flexibilitet kan være udtryk for menneskelig intelligens. Når flexibilitet forbindes med hvad Sennett kalder traditionsnedbrydende institutioner, tjener menneskelige flexibilitetsevner, som kan udfolde sig i kraft af menneskers givne positioner, disse menneskers interesser i en stor del tilfælde. Det er den lukkede cirkels logik som her gør sig gældende. Man er fleksibel fordi flexibiliteten belønner, og som belønning for flexibiliteten er man i en position hvor flexibiliteten kan udfolde sig, og så er man fleksibel, og igen.... Og omvendt. Man er ikke fleksibel, fordi.... osv.. Naturligvis er det en overdreven og forenklet fremstilling af muligheder for flexibilitets udfoldelse i en velfærdsstat som det danske, hvor der trods alt er institutioner, der modarbejder ulige forhold og afgrænser muligheder for flexibilitets overdrevne udfoldelse.

Men hvad så hvis man ikke vil/kan være fleksibel i den rytme og det tempo som den markedsøkonomiske pibe angiver? (jf.IV.1.1.-Josef hos Böök). Sennett er opmærksom på de to niveauer af følger, som ulige forhold for flexibilitets udfoldelse skaber: 1) flexibiliteten forbeholdt de i forvejen fleksible, og 2) flexibilitet som regime. Spørgsmålet om selvdestruktivitet kan lyde endnu mere dramatisk, når man netop kan påpege ulige forhold for flexibilitets udfoldelse og diskuterer de mulige konsekvenser for den samfundsmæssige arbejdsdeling disse forhold kan medføre.

Sennetts tale om stabilitetsfremmende institutioner kommer som sagt i kølvandet på hans påpegelse af traditionsnedbrydende genopfindelse af institutioner og virksomheder.⁽⁸²⁾ Og det gælder først og fremmest produktionsforhold på arbejdspladser. Flexibilitets har som sagt en tendens til først og fremmest at udfolde sig i højere positioner inden for de moderne produktionssystemers hierarkier. Derimod fremtræder flexibiliteten som regime over for dem der står lavt i hierarkiet.⁽⁸³⁾ De kan ikke eller vil ikke følge flexibilitetsregimets rytme og tempo.

⁸² Traditionsnedbrydende genopfindelse af institutioner og virksomheder ser Sennett i modsætning til institutioner, hvor tidsoplevelsen bygger på, at ”*man ved godt, at tingene forandrer sig, men forandringen ser ud til at ligge i forlængelse af det, der gik forud*”. I traditionsnedbrydende genopfindelse af institutioner er det omvendt: her forsøger de fleksible forandringer, ”*at genopfinde institutioner og virksomheder grundlæggende og uigenkaldeligt, således at forbindelsen med fortiden overskæres.*” (ibid;49)

⁸³ I ”Forslag til arbejdets genindførelse”(1994), (forfatterne til de enkelte kapitler er ikke navngivne – en bog skrevet om fællesskab af: G.Auken, K.Birkholm, H.Børsting, T.Dræbye, N.Enrum, J.Fischer, E. Larsen, J.Rosted, F.Stokholm, P.Wendt.) beskrives det nye jobhierarki på baggrund af R.Reichs

hvor én af grundene kan være at man bl.a. ikke har haft mulighed for at vænne sig til at agere i dets rytme og tempo før fleksibilitetsregimet har gjort sig aktuelt for én, virker også institutioner og virksomheder imellem. Denne tendens medvirker nemlig også til *ma*.

Det er den fleksible kapitalisme, som gør Becks refleksive modernisering yderst aktuell, og især vigtig når det gælder marginaliserings- og udstødsprocesser. Ikke kun formel, eksistentiel og civilisatorisk marginalisering gør sig gældende, hvor aktørerne er udsat for forskellige risici for at fjerne sig fra de praksiser, som man har kendt som traditionelle, faktuelle og 'normale'. I disse marginaliseringsrisikoer er aktørerne ikke nødt til at foretage valg og handle på basis af ansigt-til-ansigt-relationer med de abstrakte systemer. Det er man i tilfælde af historisk marginalisering og især i denne type af marginalisering mest udbredte form: *ma*.

Det hvide og det grønne areal af trapezen (jf. skemaet næste side) har i Danmark 1/5 del - og andre beregninger kan opererer med endnu større andel nemlig 1/4 del - af befolkningen i den arbejdsdygtige alder.⁽⁸⁴⁾ Dette indebærer konstante spørgsmål for hundrede tusinde aktører: Hvor jeg er henne mhp. min plads i den samfundsmæssige arbejdsdeling? Er jeg god nok? Er der brug for mig? Også aktører i det blå areal - aktører i arbejde - kan føle sig utilfreds. "God tid er ikke effektiv", og "stress giver status" - konstaterer Vigdis Hølen (2001). Agi Csonkas undersøgelse, SFI,1999, viser at kombinationen af høj uddannelse og fleksibelt arbejde udgør en farlig cocktail, der kan give stress og dårligt helbred. Selv om det fleksible arbejde opleves sjovere og mere tilfredsstillende, så viser denne undersøgelse, at jo højere op i stillingshierarkiet det fleksible arbejde er jo større helbredsrisiko. Samtidig kan der inden for denne gruppe (som omfatter både Baumans turister og Reichs symbolanalytikere), socialpsykologisk set, være angst forbundet med at i et samfund præget af høj konkurrence er der andre på spring for at overtage mit job.

Følgerne af den fleksible kapitalisme er ikke kun af socialpsykologisk art, dvs. bl.a. utilfredshed, angst, der som bemærket også kan ramme aktører i arbejde, men handler ligeledes om andre forhold som, når det gælder aktører i *ma*-situationer: en markant højere dødelighed og sygelighed blandt de langtidsledige. På det

"*The Work of Nations*", 1991, hvor Reich præsenterer begrebet 'symbolanalytikere'. Reich opererer med tre jobgrupper i det amerikanske samfund:

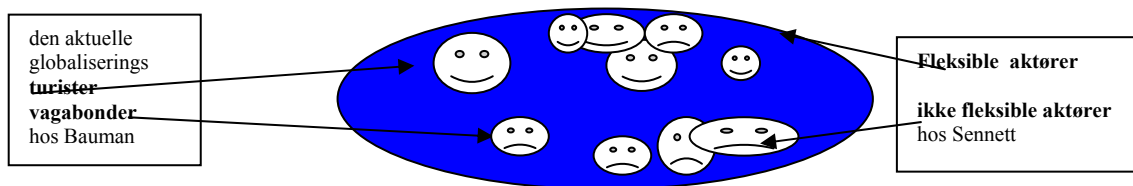
1) Rutine/produktions-service (den gamle arbejdsklasse, 25% af den amerikanske arbejdsstyrke, på vej ud 2) Personlige tjeneste: tjenere, hjemmehjælpere, taxichauffører, frisører, terapeuter, og lig. 30% af arbejdsstyrken, og 3) Symbolanalytikere: arkitekter, designere, ejendomsmæglere, videnskabsmænd, jurister, finansfolk. (20%). "*Symbolanalytikerne analyserer symboler. Dog handler det især om at tolke og udnytte folks behov. Symbolanalytikerne har tre kvalifikationer: de løser problemer, identificerer behov og mægler mellem teknologi og marked. problemer betyder her ikke problemer i almindelighed, men problemer hvis løsning er produkter, der kan købes for penge...Symbolanalyse defineres smukt som evnen til at bruge viden effektivt og kreativt*". (ibid:87)

Det er umiddelbart fristende at sammenligne symbolanalytikere med Baumans turister, og de 2 andre jobtyper med vagabonder. En sådan sammenligning kræver en større analyse. Fællesnævneren i Reichs og Baumans tilgang til at konceptualisere (ikonisere) den sociale struktur i globaliseringstiden er, at begge tilgange er et udtryk for advarsler for en mulig øget social polarisering.

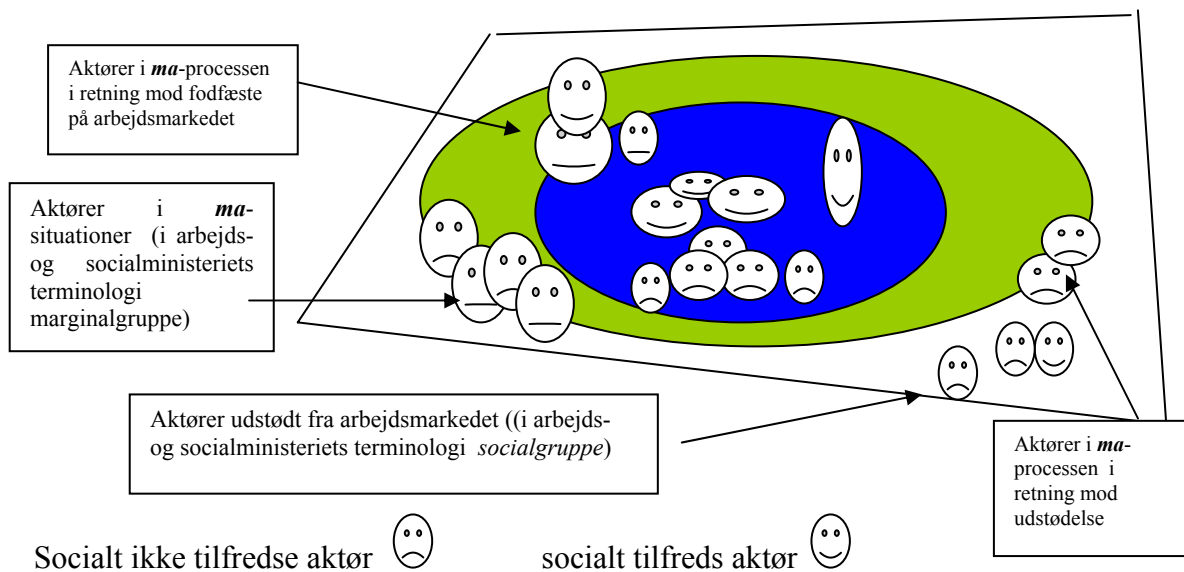
⁸⁴ Socialårsrapporten 2000, CASA opgiver, at i Danmark i 1998 var der 934 000 overførselsindkomstmottagere (de offentligt forsørgede), hvilket udgjorde 25,7% af befolkningen i den arbejdsdygtige alder (16-66 år).

samfundsstrukturelle plan kan social integration trues, som Møller (1995) påpeger det men som han også tilføjer, i det danske tilfælde har man kunnet forebygge desintegrationen i kraft af en veludbygget velfærdsstat. Alligevel truer den fleksible kapitalisme en mere lige fordelt velfærd, som man har tilstræbt at opnå i efterkrigstiden. Denne trussel mod velfærd kan forstås ud fra Jessops (2000;63) fremstilling af Det Schumpeterianske Arbejdsfærd Post-Nationale Regime (på engelsk SWPR) som efterfølger af Den Keynesianske Velfærds Nationale Stat (KVNS). ”Regarding social reproduction, the SWPR can be described (perhaps infelicitously and at the risk of misunderstanding) as a workfare regime in so far as it subordinates social policy to the demands of labour-market flexibility and structural competitiveness”. Man kan her anskue den fleksible kapitalisme som den overordnede tendens der stiller krav til arbejdsmarkedets fleksibilitet og strukturelle konkurrencedygtighed som så i sin tur underordner sig socialpolitikken.

Fig. 10. Inddeling i fleksible og ikke fleksible hhv. turister og vagabonder i den arbejdende del af befolkningen i den arbejdsdygtige alder



Inddeling i fleksible og ikke fleksible hhv. turister og vagabonder i både den arbejdende, ma- og den udstødte del af befolkningen i den arbejdsdygtige alder



Thi også den del af befolkningen, der er blevet marginaliseret på- eller udstødte fra arbejdsmarkedet, (marginal- og social- gruppen), skal være fleksibel. Flexibilitet er

som sagt i sig selv en positivt egenskab. Men hvis den er påtvungen og ikke opnået gennem en reflektiv proces, og hvis fleksibilitet kun handler om at være fleksibel over for markedsökonomiens betingelser, er det en betegnelse for underkastelse. (jf.s.123). Dette kan generelt udgøre en trussel mod demokratiet. Refleksiv modernisering, i hvis perspektiv den form for stabilitetsfremmende institution, der i dette arbejde efterlyses, kan anskues, kan ikke påvirke kapitalismens iboende træk, men kan dog gøre dens aktuelle udgave - den fleksible kapitalisme - mere menneskelig. I næste afsnit bliver der præsenteret en definition af *ma*, der er en konklusion på den hidtidige diskussion af relationen mellem aktør og struktur i en *ma*-situation - en konklusion, som netop lægger vægt på aktørens jævnbyrdighed over for regler og ressourcer i forbindelse med de krav om fleksibilitet, som det fleksible kapitalismes arbejdsmarkedet stiller.

III. 9. Definition af *ma*

Indtil nu har *ma* været fremstillet som et kommunikationsmæssigt fænomen i et samfund som det aktuelle danske ved at der i kap. I og II har været påpeget de dualistiske størrelser: almene konkrete forhold-partikulære konkrete forhold, kvalitet-kvantitet, frihed-lighed, som gør sig gældende for *ma*'s kommunikationsmæssige væsen. Disse størrelser står i et interaktivt forhold til hinanden set i et perspektiv af idealtypen af kommunikation i en *ma*-situation. Typologiseringen af marginaliseringfænomenet har udkrystalliseret *ma* som en historisk type af marginalisering og som en nødvendig proces set fra både samfundets- og aktørens side; derfor handler *ma*-situationen om kommunikationsmæssig indhold for både den subjektive og den objektive part, hvor begge parter kommunikationsmæssige indhold er ligevægtige set i lyset af Habermas' idealtale-situation. Inddragelse af Luhmanns, Becks og Giddens' tilgange til tillid har tilvejebragt et vigtigt element, som gør sig gældende i *ma*'s kommunikationsmæssige faktor, nemlig forskellige former for tillid: ontologisk, personlig tillid og system tillid. Kap. I – III.6.2. har således fungeret som en metateoretisk og teoretisk begrundelse for at betragte *ma* som et kommunikationsmæssigt problem. For at fremhæve en forbindelse mellem det abstrakte og det konkrete i selve opbygningen af antagelsen om den kommunikationsmæssige faktors afgørende betydning for *ma*, er de metateoretiske og de højt abstrakte teoretiske elementer blevet sammenholdt med aktørudsagn og udsagn om almene konkrete forhold; det er, som sagt, i spændingsfeltet mellem det højt abstrakte og det både partikulært og alment konkrete at den mere substantielle bestemmelse af *ma*'s kommunikationsmæssige faktor kan forsøges opdaget (jf.s.82). Hvad handler endelig den kommunikationsmæssige faktor i en *ma*-situation om? Det handler som sagt om tillid. Men kan dette forklares mere substantielt? I de følgende afsnit skal der opbygges en yderligere baggrund for en definition af *ma* som peger på et mere konkret indhold, som *ma*'s kommunikationsmæssige faktor handler om. Først bliver der kastet lys over systemintegration og social integration. De to typer af integration hos Lockwood (1964) skal relateres til *ma*. Det udgangsgivende spørgsmål for denne relatering af *ma* og integration er: Hvilken form for integration udgør *ma* en modsætning til?

III.9.1. *Ma* betragtet i lyset af systemintegration og social integration

I Wieses formale sociologi kan marginalisering anskues som aktørernes vedvarende tilnærmelses- og fjernelsesbevægelse. Vi er altid - dvs. i sociale processer - på vej til

eller fra en praksis. Selv om Wiese også taler om at blive forenet, så handler det om kun om at opnå en fiktiv forening for en egentlig helhed, som samfund eller dets subsystemer ikke eksisterer (⁸⁵). Det reelle og det vedvarende er aktøren i en social proces, m.a.o. det faktiske er kun dét at vi altid er på vej (⁸⁶). Integration som relation mellem forholdsvis stabile enheder er i denne forbindelse noget imaginært, idet selve samfundet og dets dele hos Wiese er en fiktiv størrelse. I den funktionalistiske forståelse af den samfundsmæssige arbejdsdeling som Durkheim repræsenterer, er integration derimod et meget relevant begreb. Også ud fra en marxistisk inspireret forståelse af samfund som en helhed kan integration ansues som vigtig. Man kan derfor ikke definere *ma* uden at en given bestemmelse af integration som udgør en modpol til marginalisering. Jeg vil på ingen måde kaste mig ud i en diskussion af integrationsbegrebet; det ville kræve et studium for sig selv. Kun nogle momenter i Mortensens diskussion af integrationsbegrebet, (1995;2000), skal her inddrages. Vha. I.H.Møller og H.Schmid kan man sige, antages her, at *ma*-fænomenet udgør en udfordring for integration. En betragtning over denne udfordring er ikke en yderligere udflugt i det teoretiske for teoriens skyld, snarere er det et forsøg på at bringe bedre forståelse af *ma* som et kommunikations-mæssigt fænomen og forståelse af dette fænomens substans i et perspektiv af integrationsbegreber.

Integration kan her forstås som deltagelse.⁽⁸⁷⁾ Men der er ”*tvetydigheder i den måde, sociologien bruger ordet integration på*” (Mortensen;2000;121). Der er to væsentlige forskellige anvendelser af integrationsbegrebet:

1) Når man vil betegne ”*individens eller gruppens inddragelse eller deltagelse i funktionssystemer, kulturelle livsformer, lokalsamfund, kollektive bevægelser el. lig., f.eks. integration af indvandrere og flygtninge, integration på arbejdsmarkedet*” (ibid;121), og

2) Mortensen understreger, at Lockwood’s integrationsbegreber samt Habermas’, Giddens’ og Mouzelis ikke opererer med *integration* i 1. betydning. ”*For dem har integration at gøre med harmoni eller konflikt mellem samfundets ”elementer”, hvad enten disse elementer forstås som systemer eller aktører*”.(ibid;121)

Mortensen (1995) analyserer Lockwood’s , Habermas’, Giddens’ og Mouzelis’ tilgang til integration, hvor det centrale moment i alle fire tilfælde er spørgsmålet om, hvordan man forholder sig til det sociale og det systemiske moment ved den

⁸⁵ Denne Wieses afvisning af samfund som en realitet - en ontologisk afvisning af sociale helheder - står i diametral kontrast til bl.a. Lockwood’s og Habermas’ opfattelse af integration, som de mener udgør en i-sig-selv-hvilende kompleksitet (Mortensen;2000;120). Man kan så stille sig det spørgsmål: Hvad er så praksis hos Wiese? Udgør den ikke et felt, en enhed, en stabil form? Ontologisk kan svaret være at mit arbejde kun er en praksis for mig i det øjeblik jeg nærmer sig til det, og mens jeg udfører det. Men efter nogle timer, går eller kører jeg hjem og fjerner mig fra denne praksis. Uden mig eksisterer denne praksis følgelig ikke for mig.

⁸⁶ I 1998 fandt jeg - ved på internettet at søge på ordet marginalisering - et digt hvor en pige skriver om, at vi alle er marginaliserede. Hvis man tager alle typer af marginalisering: den transhistoriske, civilisatoriske, eksistentielle og historiske i betragtning, kan man også hævde at ethvert menneske er marginaliseret - på en eller anden måde. Dette kan sammenholdes med det ontologiske udgangspunkt i Wieses’ formale sociologi, at det eneste der er reelt er at vi altid er på vej til eller fra.

⁸⁷ Mortensen (2000) opererer selv med inklusion og eksklusion som begreber ”*der er mere velegnede til at beskrive individens eller gruppens inddragelse i eller deltagelse i samfundets ”dele*”.(ibid;121)

integration, der gør det moderne samfund muligt. I denne her tilgang er det således ikke et spørgsmål om deltagelse, og hermed inklusion og eksklusion, som er centralt; det handler om harmonisk samspil mellem forskellige dele af samfundet, et tema man kan anskue i forlængelse det marxistiske spørgsmål om et forhold mellem basis og overbygning, og Parsons, fire subsystemer.

Det er Lockwood der først manifest påpegede den analytiske nødvendighed af at lave en distinktion mellem system integration og social integration. Mens den første integrationstype fokuserer på velordnede eller konfliktuelle relationer mellem parter i et socialsystem, så koncentrerer social integration sig på velordnede eller konfliktuelle relationer mellem aktører. Ved parter i systemintegration forstår Lockwood funktionelle eller modstridende relationer mellem systemets institutionelle subsystemer (ibid;25). Lockwood analyse kan være brugbar på det niveau, hvor man gerne vil forklare andre generative mekanismer end den kommunikationsmæssige faktor som medfører *ma*. Lockwoods hovedtese går ud på, at strukturelle modsætninger og system-desintegrative relationer mellem samfundets parter eller subsystemer (mellem materielle produktionsmidler og ejendomsforhold, eller mellem typer af økonomi, skattesystemer og bureaukrati), er basis for sociale konflikter eller social desintegration. (ibid;27).⁽⁸⁸⁾

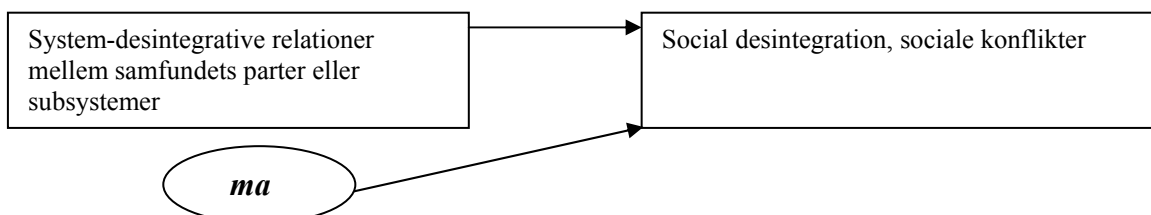
"Intet samfund kan overleve, hvis det marginaliserer eller ekskluderer et mindretal af sine borgere."

Den britiske arbejds- og uddannelsesminister David Blunkett, på en EU-konference "European Social Policy Forum", 1998

III.9.1.1. Gode og onde integrationscirkler

Når man ved at *ma* kan medføre social desintegration, kan dette således ses i lyset af Lockwoods tese. Man kan i denne forbindelse anskue *ma* som én af flere mulige desintegrative faktorer.

Fig. 11. *Ma* og desintegrative relationer i systemintegration



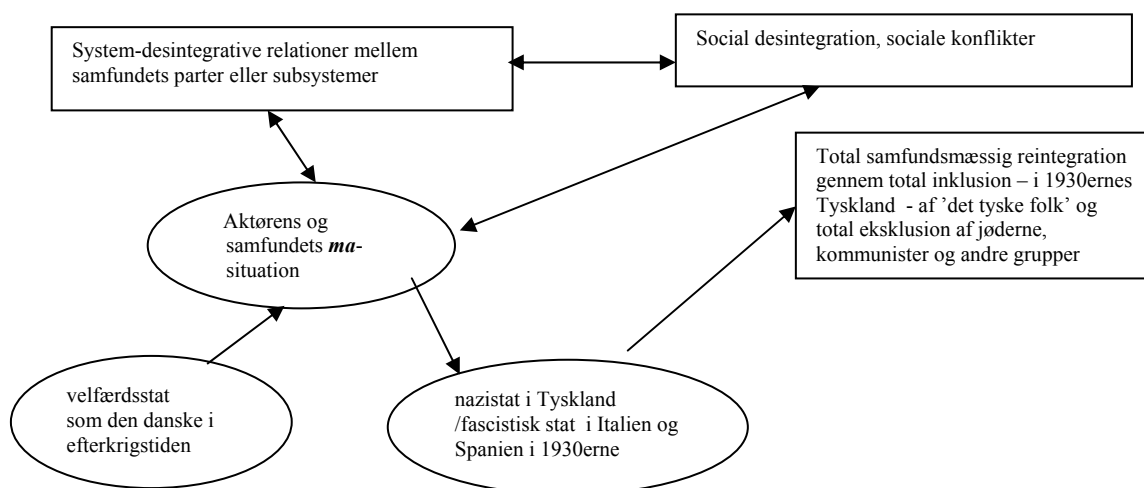
Når *ma* kan medføre social desintegration, hvad er det så som *ma* udgør i relation til det som Lockwood kalder strukturelle modsætninger og systemdesintegrative relationer? *Ma* involverer jo på den ene side konkrete aktører hvis *ma*-situation er et spørgsmål om på den ene side social integration, som i tilfælde af *ma* - præcis som Mortensen(2000;122) erkender det - opererer på basis af identitet, og på den anden side handler *ma* jo også om systemintegration (enten på arbejdsmarkedet eller i et af

⁸⁸ Mortensen (2000;120) påpeger, at Luhmann betragter Lockwood's begreb *systemintegration* som misvisende; "*funktionelle subsystemer kan ikke være integrerede, men de kan være interdependente, strukturelt koblede til hinanden eller interpenetrerende hinanden*". Det er mere en forskel af ontologisk betydning. Luhmanns egen opdeling på sociale systemer og psykiske systemer kunne ses som en pendant til Lockwood's hhv. socialintegration og systemintegration. Dette kræver dog en længere teoretisk eftertanke.

overførselsindkomstsystemer), og mere generelt handler det om Baumans og Bourdieus bekymring for samfunds-sammenhængskraften, som kan trues af social opsplitning. Den enkelte *ma*-situation og *ma*-situationer som et samfundsproblem kan følgelig betragtes som en sammenhæng mellem et spørgsmål om social-integration og systemintegration, der kræver en kommunikationsmæssig handling - i Habermas' forstand en handlingskoordination uanset uenighed og strid.

Der fremsættes således her antagelsen om *ma* som et problem der indebærer lige vigtige socialintegrative og systemintegrative elementer, som kan artikuleres i en kommunikationsmæssig handling, der i lyset af reflektiv modernisering også kan anskues som et spørgsmål om reflektiv styring som kontrast til juridisk eller økonomisk styring. Det før rejste spørgsmål hvad *ma*, sammenholdt med system-integrations desintegrative relationer, er, kan ses på baggrund af følgende skema:

Fig. 12. *Ma*, desintegrative relationer i systemintegration og den onde cirkel



Skemaet illustrerer et ekstremt tilfælde af total samfundsmæssig desintegration, der kan resultere i et forsøg på total samfundsmæssig reintegration, som i Tyskland i 1933. *Ma* er her et desintegrativt element som indgår i en ond cirkel af systemiske og sociale desintegrative momenter. Det ene desintegrative element betinger det andet. Til sidst finder givne politiske kræfter på en totalitær løsning på den udbredte des-integration gennem udelukkelse og gradvis tilintetgørelse af de marginaliserede grupper.^(89a)

^{89a} En sådan totalitær – eller endelig - løsning på marginaliseringsproblemet behøver ikke kun at være en akademisk tanke. Tanken om en sådan løsning kan i hvert fald spores hos mennesker i det praktiske liv. Forleden, i TV 2s Go'morgen- udsendelse, havde journalisten O. Steffensen et interview med en landskendt mand som både er kræmmer og en storhandler. En af hans sidste store handler var køb af nogle ejendomme som han så udlejede til kommuner der anvendte disse ejendomme til at indlogere så kaldte sociale klienter. Kræmmeren og storhandleren blev offentligt kritiseret for at tjene tykt på denne udlejningsvirksomhed. – ”Ja, jeg tjener godt på det” - svarede manden ved åbenbart at føle sig provokeret af en lidt kritisk tone hos interviewereren. – ”Men hvem vil huse disse mennesker. Skal man skyde disse mennesker og mig?” Sennetts spørgsmål på vegne af de mange vagabonder i Baumans forstand: ”Hvem behøver mig?”, lægger ikke op til en sådan dramatisk udlægning af en

Mortensen (2000;129) diskuterer den hypotese af Luhmann som Mortensen benævner som ”et halvt Mattæus-princip”; Mattæus siger: *”Til den, der har, skal mere gives, men fra den, der intet har, skal det lidt han har, tages”*. Luhmanns hypotese går her ud på at eksklusion fra et funktionssystem følges af en tendens til eksklusion fra andre funktionssystemer. Eksklusionen karakteriseres således af ’onde cirkler’, *”men inklusionsområdet er ikke karakteriseret ved ’gode cirkler’ ”* (Ibid;129). Mortensen problematiserer Luhmanns hypotese; *”mange empiriske observationer peger på et ”helt” Mattæus-princip som en mere plausibel hypotese”*. (ibid;129). Hermed mener Mortensen, at for det første kan en god integration i det ene system positivt korrelere med god integration i andre systemer, f.eks. højuddannelse med højere økonomisk status. Mortensen støtter sig her til Arnoldi (1998). ⁽⁸⁹⁾ For det andet mener Mortensen at *”omfanget af ’onde cirkler’ på eksklusionsområdet problematiseres”* (ibid;130).

Skemaet jf. s.138, viser bl.a. en ekstrem mulighed for udvikling af onde cirkler. (Denne udvikling af onde cirkler fandt sted i Tyskland i 1933. En lignende, dog mindre dramatisk og tragisk samfundsmæssig totalitarisme blev en realitet i Spanien efter borgerkrigen i 1936 og Francos magtovertagelse.) De onde cirkler kan også i det danske samfund i vore dage være en realitet i en del enkelte aktørers liv, men på det samfundsmæssige plan forebygges den totale onde cirkel blandt andet i forhold til arbejdsmarkedet gennem en stor mobilitet ind og ud af marginaliserede og ekskluderede positioner, som Mortensen påpeger ved at støtte sig til G.Andersen (1996). Den skare af ca. 1 mio. overførselsindkomster, som har gjort sig gældende i løbet af 1990erne, problematiserer dog den store mobilitet ind og ud af marginaliserede og ekskluderede positioner i forhold til arbejdsmarkedet.

Det vigtigste kritikpunkt Mortensen retter mod Luhmanns ”Mattæusprincip” er dog det, at *”de forskellige funktionssystemer ikke har samme vægt med hensyn til at igangsætte marginaliserings- og eksklusionsprocesser”* (ibid;131). Det er i forlængelse af typologiseringen af marginalisering samt anskuelsen af marginalisering i lyset af refleksivitet at Mortensens kritik af Luhmann er relevant. For *”religiøs eksklusion har ikke samme konsekvenser som en eksklusion og marginalisering i forhold til familiesystemet, uddannelsessystemet og arbejdsmarkedssystemet.”* (ibid;131). Samme opfattelse findes hos Lind/Møller; 2000;191: *”Trods indlysende vanskeligheder ved at være uden for det økonomiske (forbrugsmæssige) subsystem (og derved uden mad!) og de mangeartede fordele som stabil og anerkendt beskæftigelse ofte medfører, tillægges økonomisk og arbejdsmæssig inklusion ikke større betydning end inklusion i sportssystemet eller det økologiske subsystem.”*

løsningsmulighed, men vedrører samme kategori af problemer: situationer hvor mennesker oplever sig selv eller andre som overflødiggjorte samfundsmedlemmer.

⁸⁹ Mortensen har ret i at påpege de mulige positive korrelationer mellem positioner i forskellige funktionssystemer. Men der er også observationer, der viser at der ikke er en betydelig sammenhæng mellem f.eks. at være arbejdsløs og politisk deltagelse (G.Andersen;1995). Netop velfærdsstatens institutioner kan forebygge sociale følger af *ma*-situationer ved at støtte de institutioner og de initiativer der kan tilbyde de ledige, langtidsløse og udstødte deltagelse i forskellige former for foreningsliv. Men denne deltagelse kan ikke opfattes som en erstatning for deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling, da den ikke nyder samme sociale anerkendelse, og ikke mindst giver generelt mindre eller ingen indkomst i forhold samfundsanerkendt lønarbejde.

III.9.1.2. Arbejdes centrale integrative betydning hos Lind/Møller

Lind/Møller(2000) er kritiske over for Luhmanns relativisme mhp. betydningen af inklusion i de forskellige funktionssystemer. Dette kan ses i forlængelse af kritikken af manglende distinktivitet i den pærevælling af risici som Becks reflektive modernisering omhandler.(jf.III.6.*Refleksiv modernisering og ma* s. 94). Lind/Møller (2000) går et skridt videre end Mortensen og peger på arbejdsmarkedet som netop det centrale integrative system: ”*Sociologisk set er det truisme at arbejde har været og er den mest kritiske institution når det gælder integration af mennesker, grupper og klasser i samfundet*”, Møller;1995;115;129, og Lind/Møller; 2000;192, siger det endnu klarere: ”*Vi vil tilslutte os Brown’s opfattelse, nemlig at ”Work and employment structure our lives and shape inequalities of condition and opportunity to a greater extent than most if not all other areas of social life.”* (Brown;1997).”

I det følgende har jeg trukket frem nogle hovedmomenter i Lind/Møllers (2000) analyse af udviklingen omkring lønarbejde i de sidste 20-30 år:

- der kan ikke være tale om at lønarbejde har mistet sin afgørende integrative funktion
- markedsøkonomien er fortsat afhængig af det som Marx kaldte en ’industriell reservearmé’, ”*der trækkes ud og ind af beskæftigelsen afhængigt af konjunkturerne og af de kvalitative ændringer i efterspørgslen på arbejdskraft*” (ibid;201). Dens funktion er fortsat at holde prisen på arbejdskraften nede
- der sker en regulering af arbejdsmarkedet i et positivt samspil mellem offentlige foranstaltninger og markeds kræfterne. Hovedformålet er her at holde konkurrencen på arbejdsmarkedet ved lige, hvormed lønniveauet holdes i ro og konkurrenceevnen forbedres. Dette kan sikre økonomisk vækst, hvor netop en konkurrencedygtig reservearmes tilstedeværelse medvirker til at holde lønnen nede
- tesen om det nye arbejdsliv i 1980-1990erne: Postfordisme, fleksibel specialisering, den lærende organisation, det udviklende arbejde har sat sig igennem på forskellig vis i forskellige lande og i forskellige virksomheder. Samtidig har fleksibiliteten i arbejdskraftanvendelsen medført kernen af stabilt ansatte og funktionelt fleksible medarbejdere, og periferien bestående af ”*numerisk og tidsmæssigt fleksible lønmodtagere, der trækkes ud og ind af beskæftigelse og arbejder kortere eller længere tid alt efter virksomhedens behov*” (ibid;204)
- arbejdets konkrete indhold har for de fleste mennesker ændret sig igennem de seneste år pga. ændringer i produkt og teknik. Desuden forventes distancearbejde, som bl.a. indebærer telearbejde og hjemmearbejdspladser at få udbredelse (ibid;213).”*Der er i løbet af de seneste 20-30 år sket kraftigt faldt i beskæftigelsen inden for primære erhverv og kraftig stigning inden for service. Ansættelsesforholdene har ikke ændret sig radikalt de seneste år, hvilket bl.a.*

vil sige at fleksibiliteten ikke er blevet markant forøget. Men arbejdskraftens funktionelle fleksibilitet – dens omstillingsevne til kvalitativt nye funktioner har været og er et væsentligt tema” (ibid;2027). En vigtig årsag er også, ”at uddannelse og kvalifikationer fungerer som konkurrencefaktorer på arbejdsmarkedet” (ibid;208)

- hvad angår magtforhold i arbejdslivet har fagforeningerne været på kraftigt tilbagetog, hvilket ikke kan begrundes i at grundlæggende relationer og magtforhold har forandret sig. Arbejdsløshed og social usikkerhed har været medvirkende til at forøge arbejdsgivernes magt og indflydelse

Jeg har her anvendt Møller;1995 og Lind/Møller;2000 for at

- 1) præsentere en argumentation der placerer *ma* som et centralt desintegrativt fænomen og derfor yderligere at afvise Luhmanns ”pærevælling af risici”, jf.s.104, 114, 140
- 2) vise en række – den ovenstående opremsning af – træk ved udviklingen af arbejdsmarkedet i de sidste 20-30 år, som ud fra den metateoretiske og den teoretiske baggrund for dette arbejde udgør tendenser (generative mekanismer) som indvirker på *ma*. Der er en kongruens mellem de teoretiske forudsætninger for disse tendenspåpegelser i Lind/Møller;2000, og dette arbejdes metateori og teori, derfor medtages analysen af disse forhold uden diskussion
- 3) fremhæve dette arbejdes afgrænsning i relation til en given substantiv teoretisk tilgang til *ma* som Møller;1995 og Lind/Møller;2000 udgør; i den ovenstående række af generative mekanismer med virkning på *ma*, er der kun et forhold, som direkte har betydning for dette arbejdes kerne, nemlig det hvor der påpeges, at der sker en regulering af arbejdsmarked i et positivt samspil mellem offentlige foranstaltninger og markeds kræfterne.
- 4) diskutere hvilken form for integration/desintegration fænomenet *ma* er et udtryk for.

Hvor punkterne 1) og 2) kan relateres til tidligere momenter i kap. II - III, hhv. *arbejde* som afgørende social praksis og afgrænsningen af dette arbejde ved påpegning af andre generative mekanismer i forhold til den kommunikationsmæssige faktor, så er punkt 3) og 4) vigtige for de næste faser i dette arbejde.

III.9.1.3. Kommunikationsmæssig faktor, fremsættelse af aktører og samfundsmæssig integration

Ad 3 - i forlængelse af slutning af forrige afsnit: Lind/Møller fremhæver, at der sker en regulering af arbejdsmarked i et positivt samspil mellem offentlige foranstaltninger og markeds kræfterne. Det er indenfor dette felt af et samspil mellem velfærdsstaten og markeds kræfterne at den kommunikationsmæssige faktor og den stabilitet-fremmende institution kan anskues. I denne forbindelse vil jeg nævne en

generel tendens som Lind/Møller også er inde på, når de konstaterer, at ”*en reel måde at løse problemet med overskudsbefolkningen* (her antages at det er lig med overførsels-indkomstbefolkningen, min tilf.) *og fastholde arbejdets primat kunne være at sørge for, at alle kunne få et normalt og godt arbejde.*” Lind/Møller tilføjer dog straks: ”*Men ’fuld beskæftigelse’ vil ikke kunne lade sig gøre i længere tid i et markeds-reguleret samfund*” (ibid;226). Denne erkendelse af en tendens at trods flere forandringer i indholdet af arbejde, arbejdsmarkedets heterogenisering, m.m., så er en situation hvor der er attraktivt arbejde for de fleste urealistisk i et markedsøkonomisk samfund; den bygger på en historisk erfaring. Alligevel er det et spørgsmål om man derfor kun skal nøjes med den mulige løsning: En minimum-indkomst kombineret med en vis mængde samfundsnødvendigt arbejde, men uden permanent rådighedsforpligtelse (ibid;227). Lind/Møller påviser klart at markedsøkonomiens væsen indtil nu hverken har formået at etablere et vedvarende arbejdsmarked med plads for de fleste, hvor de teknologiske fremskridt tjener lige så meget de ansattes arbejdsforhold som produktionens konkurrenceevner, eller afskaffelse af reservearméen - tværtimod kan man sige i det sidste tilfælde.

Når man overfor denne realistiske erkendelse af forudsætninger for arbejde som central social praksis i et markedsøkonomisk samfund stiller antagelsen om den kommunikationsmæssige faktors afgørende i en *ma*-situation, så er det som sagt afgrænset til en tid og til et givet samfund, hvor den kommunikationsmæssige faktor allerede har afstukne rammer for sin udfoldelse. Generelt forsøges der politisk at holde lighed og effektivitet oppe som idealer. Der er også konkrete forsøg på at nærme sig idealet om at de fleste kan være selvforsørgende. Ikke alle aktiveringsforløb er resultatløse, når man anskuer det ud fra de enkelte aktørers perspektiv. På den anden side kan disse velfærdsstatsforsøg på re-integration på arbejdsmarkedet afføde kontrapunktiske effekter (Mortensen; 2000; 131). Man kan således komme til at producere sociale klienter. De får en rolle som sociale klienter som der er risiko for, at disse aktører bliver fastholdt i. (i kap. V bliver kastet lys over den kvantitative side af dette problem). Selve aktiveringsforsøg kan bl.a. anskues som en slags pædagogisk forsøg på at efterleve princippet om at man skal yde for at kunne yde, og netop et forsøg på at undgå klient-rolle. Men i stedet for at skaffe aktørerne normalt arbejde, kan aktiveringsforsøgene fastholde dem i en position som klienter i et klientsystem (Mortensen;2000,133) Dette kan skabe eksklusion i form af inklusion. ⁽⁹⁰⁾

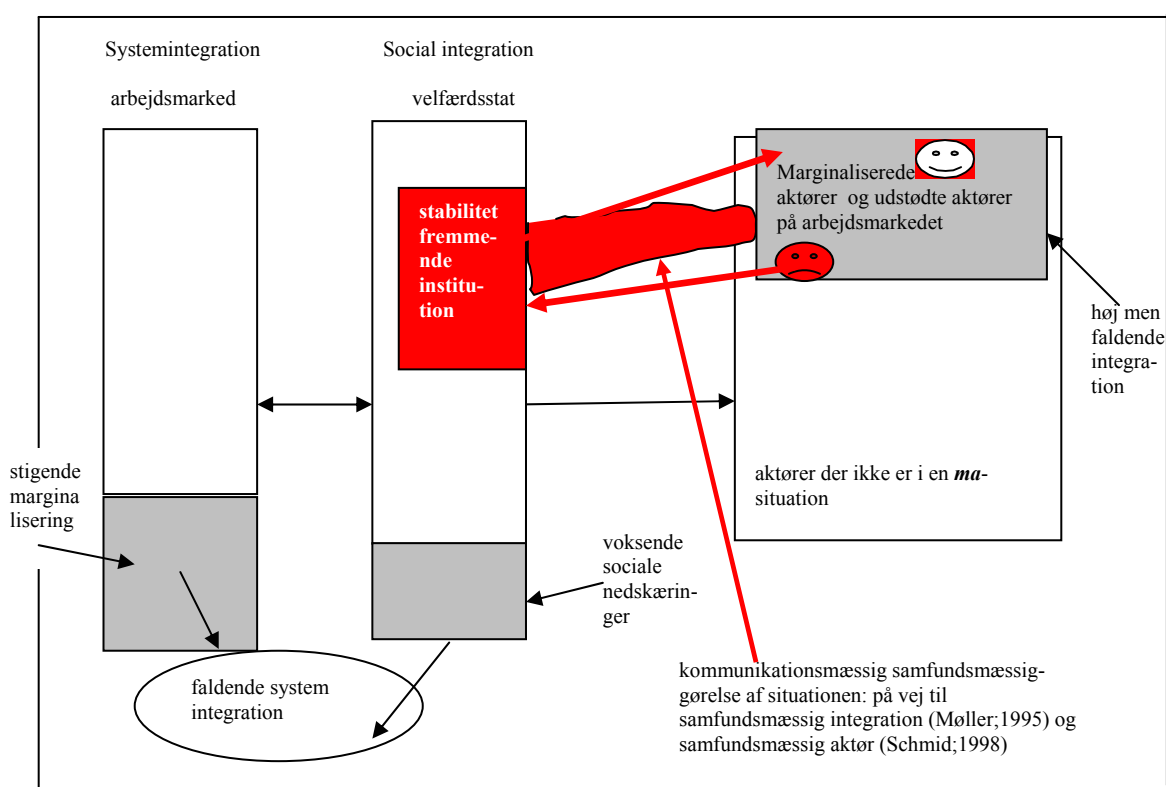
Mhp. Lind/Møllers fremhævelse, at der sker en regulering af arbejdsmarkedet i et positivt samspil mellem offentlige foranstaltninger og markeds kræfterne er det vigtigt nævne det tidligere påpegede forhold at modtagere af overførselsindkomster, (overskudsbefolkning i Lind/Møllers terminologi), udgør en sammensat aktørskare, ikke mindst når man betragter denne skare i et perspektiv af hver aktørs partikulære livshistorie. Samtidig gælder der her den væsentlige omstændighed at ”*The recipients of social benefits and the users of social welfare services, as well as economic actors in the corporate policy networks and employers in the Fordist factories and the*

⁹⁰ Mortensen;2000, 1123, henviser her til Luhmann (1995). Men det må være en bestemt form for eksklusion, fordi den institutionaliserer eksklusionen på et højere niveau end eksklusionen var før – den hjemløse er i forvejen på en måde institutionaliseret og klientgjort.

public sector, become divided, differentiated and classified according to type, skills, competence, function, etc.” (Torfing;1999;230)

Den hidtidige diskussion i afsnittene III.7.1.2 og III.1.3 lægger op til følgende konklusion: den kommunikationsmæssige faktor kan sætte aktøren, der er i en *ma*-situation, over for systemintegration som en ligeværdig partner. Denne fremsættelse af aktøren – gennem den kommunikationsmæssige faktor - kan anskues i den sammenhæng af system og social integration:

Fig. 13. Et arbejdsmarkedsperspektiv på skandinaviske forhold mellem system desintegration og social integration (Møller;1995;131)og fremsættelse af aktører (Rødt markeret er mine tilføjelser til Møllers model på baggrund af efterfølgende diskussion i dette afsnit.)



Ovenstående figur viser et forhold mellem systemintegration og social integration i relation til *ma* i et samfund som det danske. Ud over de sammenhænge og de tendenser figuren viser: Voksende *ma* inden for systemintegration, høj men faldende social integration)⁹¹, voksende sociale nedskæringer, illustrerer den også, at

⁹¹ Social integration kan observeres på graden af deltagelse af aktører i de givne praksiser de forventes at deltage. Som sagt viser G.Andersens undersøgelse fra 1995 forholdsvis små forskelle mellem politisk deltagelse mellem dem der er i arbejde og de arbejdsløse. Den sociale integration kan være meget høj hos givne typer af overførselsindkomstmottagere, f.eks. de der bor i bofællesskaber, sammenlignet med de lønmodtagere der i markant grad tager overarbejde, og derfor ikke har tid til sociale aktiviteter og familieliv. Man kan hermed lidt provokatorisk også rejse et spørgsmål om hvorvidt arbejde i sig selv ikke er en social aktivitet. En række amerikanske undersøgelser viser nemlig at flere arbejdspladser fungerer som sociale udfoldelsesmuligheder som en del af de ansatte

at aktører i *ma*-situationer ikke har et kommunikationsmæssigt forhold til system integration.

Jeg vil kalde det for en realistisk tilgang. De marginaliserede udgør ikke en klasse som har en mobiliseringsmulighed, (Torfing;1999;230). Som det generelt forholder sig udgør de marginaliserede på arbejdsmarkedet og de udstødte ikke en ligevægtig kommunikationsmæssig part over for AF som en vejledende institution (Mik-Meyer; 2001).

Mhp. det eksplorative element i dette arbejde som efterlyser udfoldelse af den kommunikationsmæssige faktor i *ma*-situationer, og mere konkret efterlyser udtrykt vha. Sennetts begreb: den stabilitetsfremmende institution, er det her at spørge: Kan der sættes et lighedstegn mellem

- hvad Lind/Møller;2000;191, betegner som *betoning af det refleksive og det individuelle som kan ses som et frigørelsespotentiale der danner den normative kerne i den liberalistiske ideologi,*

og

- en teoretisk fremsættelse af aktøren som en part i en kommunikationsmæssig proces i adgangsporten til de abstrakte systemer, hvor tillid og forpligtelse er et gensidigt anliggende for både 'aktør og struktur', og hvor ikke en visitering men en refleksiv registrering af aktøren som både arbejdskraft og menneske i en given *ma*-situation er normen for kommunikationen.

Jeg fortolker Giddens anderledes end Lind og Møller, når de forbinder Giddens med følgende erkendelse: "*Uafhængighed af sociale determinanter frigør individet til at foretage autonome valg og dermed designe sit eget liv*"(ibid;191).

Aktører i *ma*-situationer har ikke deres egne organisationer/partier at støtte sig til. (Mortensen; 2000) Samtidig er de ligesom de godt forankrede i arbejdsmarkedet på godt og ondt påvirket af individualiseringstendensen, der fratager aktøren kollektive praksiser som identitetskilde. At bo i Kgs. Enghave i 1930erne betød en tilknytning til et socialt miljø præget af en bestemt samfundsklasse og dens organisationer og foreninger, hvilket bar et stærkt potentiale som kilde til social identitet og anerkendelse. Hvad kan det bl.a. betyde at bo i Kgs. Enghave i dag? For de *ma*-ramte kan det betyde at være underlagt forskellige empowerment-strategier rettet mod enkelte aktører, en klientgørelse i velfærdsstatens regi. Lind/Møller antyder, at Giddens går ud fra at disse aktører kan foretage autonome valg og i dermed designe deres eget liv, uafhængigt af sociale determinanter. Men Giddens, og hvis man også holder sig til det metateoretiske udgangspunkt for dette arbejde: Den kritiske realisme, anskuer ikke individet som værende uafhængigt af sociale determinanter. Tværtimod. Overførselsindkomst, dvs. manglende deltagelse i samfundsanerkendt arbejdsdeling, er en social determinant, som man kan frigøre sig fra - først og fremmest gennem en samfundsmæssiggørelse af situationen. Det er netop Møller (1995), der i forlængelse af Jessop's (1991) taler om succesfuld integration betinget af et minimum af kongruens mellem systemintegration og socialintegration, opererer med begrebet *samfundsmæssig integration*, forstået som den integration der består af

anvender som et tilflugtssted fra familielivets byrder og indskrænkthed! Et positivt svar ville naturligvis betyde, at de der er i arbejde har en høj grad af social deltagelse.

et afbalanceret samspil mellem social og system integration. (Møller;1995;129). Denne samfundsmæssige integration kan her antages at svare til Giddens' dualitet, hvor den transformative kapacitet kan frigøres. Denne dualitet er ikke så interessant når det handler om 'banale' hverdags praksiser, f.eks. at stige på et tog. Først når et eller andet problem med at bruge ressourcer og regler melder sig, er dualitet og samfundsmæssig integration interessante. I hele juni 2001 har DSB haft mange forsinkelser og aflyste tog på kystbanen fra Helsingør til Malmö. Pendlerne har dannet en form for en pendlerklub. Der er opstået en direkte kommunikation mellem DSB og pendler-aktørerne. Som sagt er det endnu mere interessant - det handler om en ekstraordinær situation - jf. III.7.3. *Ekstraordinær betydning af institution som adgang til abstrakte systemer i en ma-situation* - og også meget mere alvorligt, når det gælder en mulig kommunikation mellem *ma*-aktørerne og berørte dele af strukturen. Det er en kommunikation, der kræver sin institution, som kan ses i Sennetts perspektiv af stabilitetsfremmende institutioner.

Samfundsmæssig integration er et spørgsmål om bevidste aktører, der ikke bliver udsat for situationer som dem Carstensen (1998) beskriver: Under visitationssamtaler i forbindelse med aktiveringstilbud bliver aktørerne præsenteret for et underforstået moralsk krav om ansvarlighed og villighed. I en ganske mindre målestok svarer det til, at DSB af sine passagerer kræver moralsk ansvarlighed og villighed overfor at være pendlerpassagerer i tog, der kører med store forsinkelser, og som ofte bliver aflyst.

Det samfundsmæssige menneske er heller ikke et spørgsmål om blot frit at kunne vælge sine tilknytninger til de sociale og systemiske integrative rum ligesom man vælger varer i et supermarked. Det samfundsmæssige moment beror derimod på, at tilhørsforhold til arbejdslivet (det systemiske) er afgørende for tilhørsforhold til samfundet (det sociale). Det samfundsmæssige menneske er m.a.o. den aktør der har et minimum af kongruens mellem social og system integration, og denne kan sikres af følgende udviklingsperspektiv:

"I ett längra utvecklingsperspektiv kan man föreställa sig ett arbetsliv med starka, relativt självstyranda arbetsorganisationer, som förhåller sig till externa villkar. I ett sådant samhälle bliver förvarsarbetet en avgörande viktig faktor i varja människas liv, inte primärt för försörjningens skull, utan därför att tillhörigheten till arbetslivet är avgörande för tillhörigheten till samhället. Varaktig arbetslöshet bliver liktydigt med marginalisering och på sikt kanske social utstötning och personlig katastrof. Redan i dag finns en stark tendens till marginalisering och utveckling av ett 2/3-delssamhälle." (Schmid;1998;400).

Den samfundsmæssige integration handler således om positive integrative cirkler, hvor *ma* kan være den afgørende forhindring i opnåelsen af den positive udvikling. Det samfundsmæssige menneske er det, der i en problematisk situation, især som *ma*, har mulighed for at kommunikere med de for situationen relevante regler og ressourcer. Hermed kan man gennem opbyggelse af tillid til sig selv, til struktur og strukturtilid til aktøren, og gennem gensidige forpligtelser forvandle magtesløshed til magt over situationen.

Thi man lidt provokatorisk kan spørge: Kan vi ikke sociologisk tænke os en kommunikationsmæssig situation hvor der inden for en af velfærdsstaten institutionaliseret ramme får aktøren og velfærdsydelsesarbejderen (sagsbehandleren) en mulighed for at tale om gensidige (regler og ressourcers på den ene side og aktørens på den anden side) ansvar og villighed.(jf. fig. s.143, og den rødt fremhævede 'samfundsmæssiggørelse af *ma*-situationen', og den samfundsmæssige aktør)? Dette spørgsmål kan man jo netop rejse på basis af Habermas' kommunikationsmæssige handlens store dage i 1980'erne, i forlængelse af Oplysningstidens parole om mere oplysning og praktiske anvendelse af oplysning. Dette spørgsmål kan sættes i relation til regeringens aktuelle markeringer om at det enkelte menneske skal have mere indflydelse på sin egen situation, og statsministerens Poul Nyrup Rasmussen parole: Mennesket først.

Det er et spørgsmål om at fremsættelse af aktører på Møllers skema, jf. fig.s.143 . Og man kan anvende her Giddens for at få aktører frem - ikke i et liberalistisk ideologisk perspektiv. Fordi hos Giddens kan aktøren være i besiddelse af transformativ kapacitet, dvs. magt som frigøres i forbindelse med ressourcer og regler (den røde pile til og fra aktører på skemaet, jf. fig.s.143). Hos Giddens er det netop plausibelt, at den ønskede magt, som demokratisk kan forandre de ting, der mere eller mindre er destruktive, ikke ligger hos den enkelte aktør, men kun kan frigøres i et samspil mellem den kollektivt skabte/ reproducerede struktur og aktøren. Giddens styrer på Jagannath-vognen, han vil gerne være prometheniansk – ved at give mennesker den ild som sociologisk erkendelse udgør i det øjemed at fremme forståelsen af deres muligheder at præge deres situation. Giddens vil ikke nøjes med det deskriptive, og heller ikke med det forklarende, men han – i sin højtabstrakte erkendelse af strukturationen - kan vise hvordan tingene kan blive gjort. Derfor inviterer han til en eksplorativ forskning.

III.9.2. Typologisering af marginalisering i lyset af Kristensens marginaliseringsdefinition

Inden overgangen til de næste kapitlers empirisk orienterede fremstilling af faktorer i *ma*'s kommunikationsmæssige væsen skal der på baggrund den hidtidige meta-teoretiske og teoretiske tilgang til *ma* foretages en egentlig definition af *ma*.

Kristensen (2000;147) definerer marginalisering som ”en ufrivillig, ufuldstændig deltagelse på et eller flere livsområder, hvor der hersker en normativ forventning om deltagelse”.⁽⁹²⁾ Hun fremhæver her, at ”denne forventning om deltagelse i udgangspunktet både må være en samfundsmæssig og en subjektiv forventning, altså både en forventning fra det givne samfund og fra den enkeltes side.” Denne definition er vigtig i forbindelse med antagelsen om *ma* som et kommunikationsmæssig fænomen.

⁹² Kristensen nævner Peter Townsend's og Gino Germani's tilgange til marginalisering, som udslagsgivende for den nordiske marginaliseringsforskning. Townsend definerer marginalisering som ”the processes that create groups of people who in one way or another and to varying extents are excluded from participation in the main currents of social life, to which they are oriented despite their marginality” (ibid;147).Germani's definition er næsten enslydende.

Kap. III. Teori

Mit ærinde er netop at forstå aktørens og 'strukturens' forventning som kommunikations-elementer.

I relation til den i afsnit III.2. – III.2.3. præsenterede typologi af marginalisering hvor der er tale om fire typer af udfoldelsesfelter for marginalisering, nemlig transhistorisk (formal), eksistentiel, civilisatorisk og historisk marginalisering, er Kristensens feltinddeling af marginalisering anderledes; den baserer sig på normativ forventning. Kristensen taler om områder - inspireret af Germani - hvor der hersker normative forventninger om deltagelse. (ibid;144). Hun betegner disse områder som livsområder; ”arbejdsmarkedsdeltagelse og uddannelsesaktivitet, sociale og familiære netværk, frivillig kulturel og politisk aktivitet, og at have en egen bolig udgør alle sådanne områder” (ibid;145). Det er dominerende kulturelle eller statistiske normer i samfund, som formulerer deltagelse eller forventning om egen eller andres deltagelse inden for disse områder. (ibid;145).

Jeg taler derimod om marginalisering, som et fænomen der over for det enkelte menneske fremtræder gennem sine fire hovedudfoldelsesformer. Ligesom hos Kristensen lægges der her vægt på marginalisering som en proces – at fjerne eller tilnærme sig en praksis i Wiese's forstand. Hos Kristensen bevæger man sig til eller fra områder opfattet som sociale, kulturelle, arbejdsmarkeds-mæssige felter, der synkront ligger i aktørens livshorisont. I min typologisering opdeles derimod de praksiser, som aktøren er marginaliseret inden for (i Wieses forstand er på afstand fra), i felter som defineres ud fra karakteren af den sociale og/eller psykologiske bearbejdelse (formal og eksistentiel marginalisering) og abstrakt eller ansigt-til-ansigt kommunikation og refleksivitet (civilisatorisk og historisk marginalisering), som kræves for at aktøren kan opleve og erkende marginalisering.

Det er i tilfældet med historisk marginalisering, og muligvis men ikke nødvendigvis i tilfældet med civilisatorisk marginalisering, at man kan tale om både en forventning om deltagelse fra det givne samfund og fra den enkeltes side. For kun i disse typer af marginalisering – som kræver en kommunikation mellem *aktør* og *struktur* kan man opnå en samstemmende holdning til en type marginalisering som *ma*. Og alene en samstemmende holdning/opfattelse af *ma* kan bestemme hvorvidt en given situation er en *ma*-situation.(Det Sociologiske Værksted, jf. Bilag 1, har været rammen for aktøreksampler som viser at aktørerne ikke nødvendigvis selv opfatter sig som marginaliserede og udstødte, selv om efter de givne kriterier - først og fremmest ved ikke at være selvforsørgende - henregnes de til marginaliserede.)

Typologiseringen af marginalisering er afgørende for antagelsen om *ma*'s kommunikationsmæssige væsen, for hermed kan *ma* placeres inden for den historiske type af marginalisering, hvor netop kommunikation mellem en konkret aktør/konkrete aktører og juridisk-administrative repræsentanter af ressourcer og regler (velfærds-ydelsesmedarbejdere) er grundlæggende for forståelse af *ma*, og hermed en mulighed for en reintegrativ proces.

Spørgsmålet er netop hvorvidt marginalisering - set i relation til givne livsområder som hos Kristensen, eller set i relation til tre hovedområder: Arbejdsmarkeds-marginalisering, social marginalisering og politisk marginalisering (G.Andersen; 1996) - kan operationaliseres, når det gælder følgende moment i Kristensens

definition: ”Denne forventning om deltagelse i udgangspunktet både må være en samfundsmæssig og en subjektiv forventning, altså både en forventning fra det givne samfund og fra den enkeltes side.” Fordi problemet kan være at finde en kongruens mellem aktørens statistisk iagttaget ufuldstændige deltagelse og hans/hendes opfattelse at denne ikke deltagelse er uønskelig og ikke frivillig. Der er ikke noget problem på objektsiden, hvor man kan nøjes med at konstatere omfanget af deltagelse og relatere det til dominerende kulturelle eller statistiske normer. Inddeling af marginalisering efter udfoldelsesfelter er vigtig. F.eks. demonstrerer G.Andersen (1996) en relation mellem politisk/kulturel deltagelse og arbejds-markedsdeltagelse, hvilket kan kaste vigtigt lys på forhold mellem socialintegration og systemintegration. Men mhp. marginalisering - forstået som ufuldstændig og ufrivillig deltagelse hvor der hersker en normativ forventning til deltagelse - er selve observationen af omfanget af deltagelse ikke nok.

III.9.2.1. Forventning og aktørens normativitetgrundlag

Aktørens normativitetsgrundlag kan være sammensat. Mortensen (1990;28-30) demonstrerer netop, at normativitet er en kompleks størrelse. Mortensens skelner mellem tre grundformer af normativitet: *konventionalitet*, *fakticitet* og *refleksivitet*.

Fakticiteten er møntet på det meget omfattende felt af adfærd, som reguleres normativt gennem henvisninger til eksistensen af reguleringer, procedurer og regler, som er blevet samfundsmæssigt institutionaliseret. (Mortensen;1990)

Når f.eks. kastesystemet fungerer, fordi man jo har et kastesamfund, så er det et faktum, som mere eller mindre er indiskutabelt, ikke fordi det er godt eller dårligt, men fordi det eksisterer. På den måde kunne man ligeledes betragte *ma*. Så længe dette fænomen ikke medfører en alvorlig ubalance og en anomi, som truer samfundets reproduktion, så er det et faktum som så mange andre. Den fakticistiske normativitet behøver ikke at være velovervejede. Det er ikke det velovervejede, men den indiskutable tilpasning til noget institutionelt givet, som er det centrale kendemærke ved fakticiteten.

Hvorvidt en aktør f.eks. kan opleve sin deltagelse inden for det politiske område som ufuldstændig, kan følgelig være et spørgsmål om konventionalitet eller refleksivitet som måder at forholde sig til deltagelse.

Fig. 14. Tre typer af normativitetsbaggrund for forventninger om deltagelse hos hhv. aktør og samfund

aktør	samfund
forventning om deltagelse på basis af	
konventionalitet	dominerende kulturelle eller statistiske normer
fakticitet	

refleksivitet

'Jeg stemmer aldrig ved Folketingsvalg, for ikke at stemme har været en tradition i min familie', eller: 'Jeg stemmer ikke, for jeg har længe overvejet den følelse af politikerlede jeg har. Den er rigtig. Jeg har snakket meget med folk om det, og har besluttet ikke at stemme, heller ikke på nogen måde at være politisk aktiv.' I begge tilfælde er det svært at tale om en subjektiv forventning til deltagelse, da aktøren har en given socialt medført begrundelse for sin ikke deltagelse. På et spørgeskema ville dette medføre data om ikke deltagelse, medmindre man også spurgte om konventionel eller refleksiv begrundelse for ikke at stemme.

Ma - betragtet som historisk marginalisering - indebærer dog en nødvendighed af kommunikation mellem aktør og struktur – uanset aktørens normativitetsgrundlag. Man kan vælge at være sofavælger, men man kan ikke vælge sofaen i stedet for deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Dette er et rationalt begrundet aksiom som begrundes i dette arbejde flere steder, men ikke midnst vha. Møllers (1995) påpegelse af **ma**'s kritiske indhold. Dette adskiller som sagt **ma** fra andre typer af marginalisering, hvilket udgør en anden tilgang til marginalisering, end den man finder hos Kristensen. I det næste afsnit skal der lægges vægt på forventninger. Tillid som basis for forventninger har været diskuteret, jf. III.7.1., III.7.2.1., III.7.4. Forventninger kan i sin tur anskues som basis for forpligtelse.

III.9.2.2. **Ma som uopfyldte forventninger og forpligtelser hos aktør og struktur**

"Du forpligtede dig sidste gang til at du skulle aflevere 30 sider, så jeg vil kunne bedømme fremskridt i dit arbejde. Vores forventning om at jeg nu kunne gå i gang med læsningen ikke er blevet opfyldt." Det er et simpelt eksempel på en situation hvor to parter havde forpligtet sig, den ene til at levere et produkt, den anden at evaluere det. I forpligtelsen har der været indbygget en forventning om opfyldelsen af en given målsætning.

F.Alberonis forsøg på ophøjelse af emotive relationer mellem to mennesker som forelskelse, kærlighed, venskab og erotik, til sociologiske betragtningsemner⁹³), resulterer i, at Alberoni (1980;1982;57) taler om forelskelse som en kollektiv bevægelse hvor der opstår en øjeblikkelig genkendelse - en intuitiv forståelse på et dybt psykologisk intuitivt plan. Det som fascinerer Alberoni er overgang fra forelskelse til kærlighed som indebærer institutionaliseringen af forelskelse.

Den kommunikationsmæssige relation mellem aktør og struktur i en **ma**-situation kan slet ikke anskues på linje med forelskelse og kærlighed som en emotiv relation. Men min udflugt til Alberoni er dikteret af ønsket om at tegne en allegori på forventning og forpligtelse i en **ma**-situation. *"Fordi forelskelsen normalt opstår som*

⁹³ Francesco Alberoni gør disse ophøjelser af hverdagens forhold på det minimale gruppeniveau mellem to mennesker i sine bøger *"Venskab"*, *"Erotik"*, *"Forelske og Kærlighed"*.

et projekt til en konkret rekonstruktion af det eksisterende...” (ibid;110). Alle de kendte forsøg på re-integration af aktører i *ma*-situationer er i deres væsen projekter til en konkret rekonstruktion af det eksisterende. Dette gør som sagt på ingen måde et møde mellem den langtidsledige og sagsbehandleren til noget som kan ligne forelskelse. (⁹⁴) Men med i denne kommunikation er der også to parter med to ”modsatte køn”: hhv. det partikulære menneske med sit kvalitative og bureaukraten med det kvantitative sprog. Der er også tale om følgende lighed: I begge tilfælde kan forventning efterfølges af forpligtelse. Den ledige aktør og sagsbehandleren underskriver en handlingsplan som er en form for forpligtelse, og forelskelse kan blive institutionaliseret i form af kærlighed som indebærer forpligtelser. Parallellen er klar; forelskelse er et revolutionært øjeblik med en øjeblikkelig forventning om forandring. Forventning om at komme i arbejde kan netop have den revolutionære forventnings karakter: Der er så meget man kan forvente: Arbejdspladsens mennesker, arbejdets indhold, de fysiske omgivelser.⁽⁹⁵⁾ I en *ma*-situation - i modsætning til en ’almindelig’ jobsøgning og -skift - kan der være tale om en ekstra stærk forventning om forandring. Aktuelle undersøgelser, Socialforskningsinstitut; 2001, Arbejdsministeriet; 2001, (⁹⁶), viser, at de langtidsledige er lige så meget parate til at tiltræde et nyt job som de kortvarigt ledige, herunder dem der er arbejdsløse pga. jobskift. Alberoni forbinder nemlig parathed med en uartikuleret forventning om forandring som vigtige momenter i en førrevolutionær proces.

Jeg lægger her vægt på denne parallel til revolutionær proces for at fremhæve betydningen af den processuelle overgang fra forventning til forpligtelse. Det er i denne overgang ligger en mere substantiv beskrivelse af det som tidligere i forbindelse med Giddens fremstod abstrakt som et spørgsmål om modalitet og

⁹⁴ Når man her tænker på jobsamtaler i ’normale’ situationer – dvs. ikke *ma*-situationer - taler man populært om kemi. Et ansættelsesudvalg, når der er flere ansøgere hvor der ikke er nævneværdig forskel på kvalifikationer, ofte lægger vægt på: kan vi sammen, dvs. arbejdspladsen og den pågældende ansøger. ”Ham tager vi. ham kan vi lide”. Hvorfor? Ansættelsesudvalget anvender sit intuitive apparat. Det vil sige, at også i dette henseende, nemlig at der også er emotive elementer i ansættelsesforløbet, gør forelskelse-allegorien interessant i forbindelse med at bringe to parter sammen i en *ma*-situation.

⁹⁵ I 1971-72 havde jeg nok 10 forskellige studenterjob. Det var en periode med fuldbeskæftigelse hvor man kunne tage f.eks. 3 ugers job, kvittere det- tager på en rejse – komme tilbage og få et nyt job. Studenterarbejdsformidling bugnede af jobtilbud. Jeg kan huske fornemmelsen af de øjeblikke jeg skulle påbegynde nyt job – nye ansigter og fysiske omgivelser for at tilbringe 8 timer sammen hver dag i en vis periode. Det var en følelse af at være i små revolutioner til trods for at det ikke var andet end jobs for at tjene penge til næste rejse. Jeg tænkte ikke over denne forandring hver gang jeg skiftede job, men følte disse skift som totale forandringer: 3 uger på et plejehjem, 1 måned på et ostelager så en rejse, 3 måneder på Carlsberg, osv.

⁹⁶ En undersøgelse fra Socialforskningsinstitut, maj 2001, viser at fire ud af fem langtidsledige vil gerne have et job og kan tiltræde i løbet af 14 dage. Undersøgelsen baserer sig på spørgsmål angående parathed til at tage et anvist job rettet til 2000 langtidsledige. Undersøgelsen viser at de langtidsledige præcis er ligeså villige til at gå i arbejde som alle andre ledige. Arbejdsministeriets undersøgelse ”Marginalgruppen og arbejdsmarkedet”, maj 2001, viser at ”personer uden arbejde i marginalgruppen mindsker deres arbejdsudbud i takt med, at deres dagpengeanciennitet øges”. Endvidere konstateres der, at ”det effektive arbejdsudbud er noget mindre i marginalgruppen end blandt ledige, som ikke har tilsvarende lang ledighed bag sig. På den anden side er andelen, som ønsker at arbejde, nogenlunde lige så stor blandt dem i marginalgruppen med en lang dagpengeanciennitet, som blandt de kortidsledige. Marginalgruppen ønsker således stadig at arbejde, men gør knapt så meget aktivt for at få det”. (ibid;103)

transformativ kapacitet. Samtidig dukker der her den historiske dimension op; der skal træffes en beslutning om aktørens beskæftigelse og der er tale om en begivenhed. Den forhandlede forventning skal gøres til forpligtelse, den skal institutionaliseres.

Når handlingsplan som indebærer en forpligtelse i forlængelse af den forhandlede forventning om at ændre det eksisterende opfyldes af begge parter bevæger sig aktøren mod forankring på arbejdsmarkedet. Problemet med *ma* er, at den kommunikationsmæssige proces:

forventninger → forhandling → forpligtelser, ikke er formaliseret og realiseret. Hovedårsagen er, at den ene part: sagsbehandleren (ideelt set velfærdsyderen), dvs. den objektive side, som situationen har været og er, ikke forpligter sig på at levere den endelige ressource: det relevante gode arbejde.⁽⁹⁷⁾ Det ustøttede arbejde er det egentlige formål med alle aktiveringsordninger. Den egentlige forpligtelse om at bruge alle relevante ressourcer til at opnå beskæftigelsen ligger egentlig kun hos aktøren. Objektsiden med sine regler og ressourcer forpligter sig til at opfylde de givne – lovbestemte – regler, og sørge for tildeling af ressourcer for gennemførelse af den givne aktiveringsform.

Når der inden for et idealtypemæssigt perspektiv: Det relevante gode arbejde for de fleste, ikke kan opnås en beskæftigelse for den enkelte aktør - indskrives dette ikke formelt ind i det enkelte *ma*-forløb med en beskrivelse af de givne årsager til at bevægelsen i retning af forankring i arbejdsmarkedet er blevet stoppet. Det bliver ikke til et historisk moment for begge parter: Aktøren og objektsiden. Det er alene aktøren som konkret sidder tilbage med det faktum at han/hun fortsat er modtager af en overførselsindkomst, og er marginaliseret eller udstødt fra arbejdsmarkedet. Arbejdsløsheden bliver hans/hendes problem og den enkelte bliver igen et subjekt for en klientgørelse, hvor der er tale om pligt og rettigheder i forbindelse med velfærdsydelse. En ikke opfyldelse af forventninger og forpligtelse bliver til den enkeltes fiasko - en tendens som har gjort sig gældende i 1990'erne (Schmid;1998). (Sennett;1998).

Det bliver et konkret socialpsykologisk problem for den enkelte. På samfundssiden bliver dette problem sammen med andre problemer til det abstrakte, kvantitative fænomen: overførselsindkomstgruppen. At den givne aktivering ikke har ført til lønnet beskæftigelse vil placere den enkelte i gruppen af de svage. I diskursen om

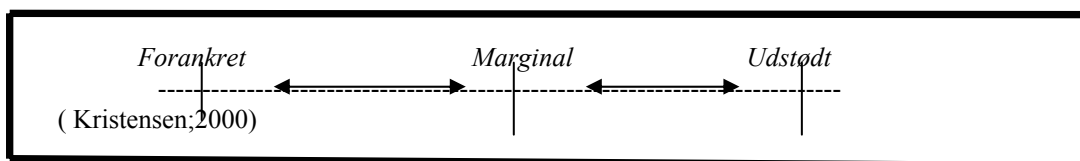
⁹⁷ Der skal her gøres det forbehold, at forpligtelse mhp. det relevante og gode arbejde er en ideal situation som man blot kan nærme sig til. Det gode relevante arbejde er som tidligere fremhævet et relativt begreb hvis bestemmelse kræver en refleksivitet, i en *ma*-situation med deltagelse af aktør- og struktursiden. For det andet så er der mangel på det gode arbejde (Møller;2000). For det tredje kan man her fremhæve Mik-Meyer (2001), der i en kritisk kommentar til regeringens rapport "*Brug for alle – Danmark 2010 og et mere rummeligt arbejdsmarked*", april 2001, påpeger, at "*det kan godt være at der økonomisk er "brug for alle", men det er ikke alle der har brug for lønarbejde...Nedslidte personers problemer løser sig nemlig ikke altid ved at der arbejdes mod en tilbagevenden til arbejdsmarkedet. I mange tilfælde jages de fra et aktiveringsprojekt eller afklaringsforløb til det næste, med det ene mål at dække deres ressourcer – at sikre at alle muligheder er udtømte, som det så fint hedder i lovgivningen*".

overførselsindkomstgruppen bliver der følgelig talt om det svage moment kun på aktørsiden. Grunden til dette er logisk; problemet, nemlig den svage position i forhold til lønarbejde, håndgribeligt er aktørens. Den omstændighed, som ikke er blevet indskrevet i det givne *ma*-forløb, nemlig at der ikke har været relevant arbejde, bliver glemt.

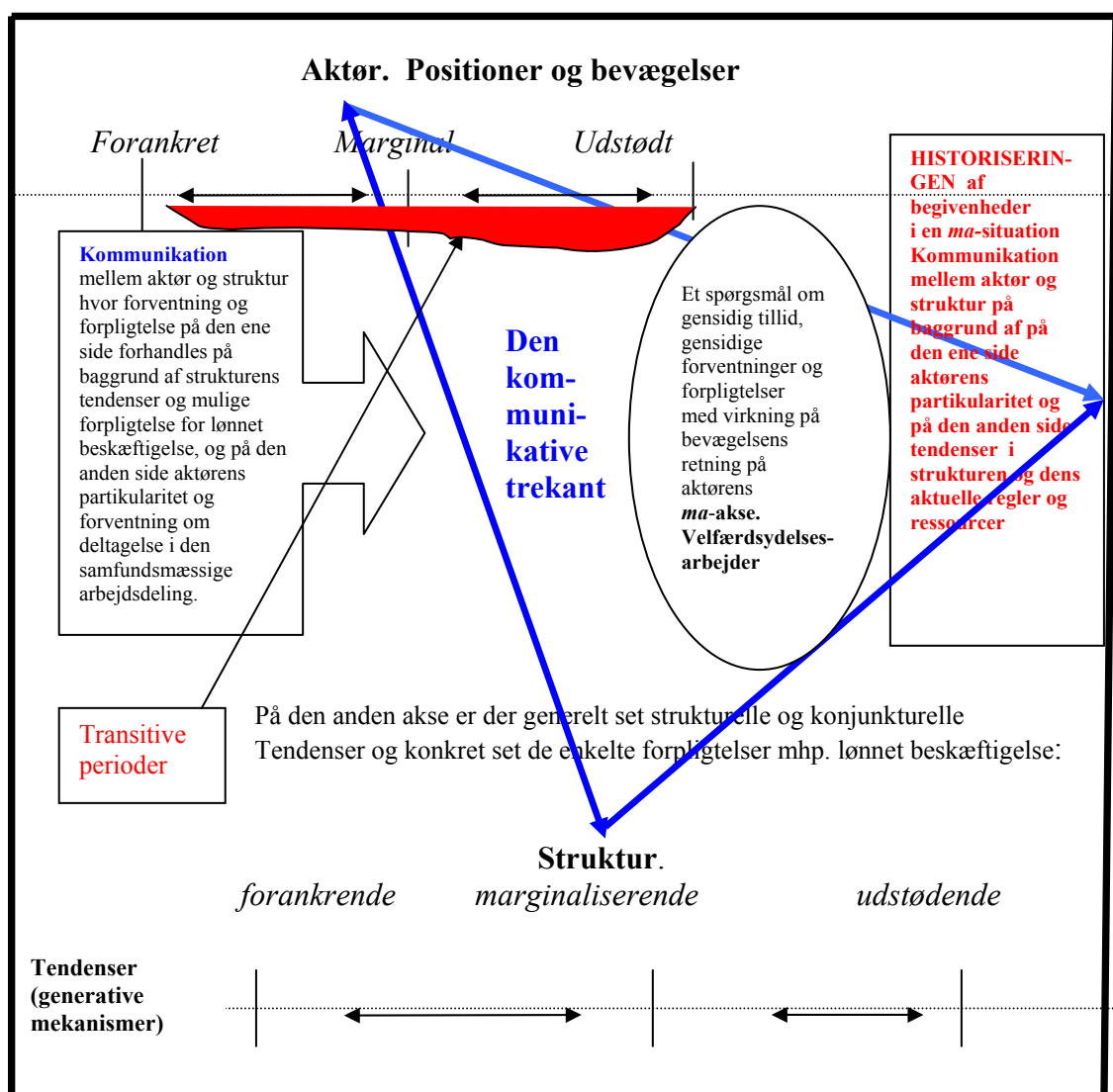
III.9.3. Definition af *ma* – den dobbelte akse og den kommunikative trekant

I den nordiske marginaliseringsforskning udgør Svedbergs spektrum en grundlæggende fremstilling af marginalisering som en proces. Også ud fra Wieses sociologi, som i dette arbejde danner et udgangspunkt for marginaliserings-typologien, er marginalisering en proces.

Fig. 15. Den dobbelte akse og den kommunikative trekant
Svedbergs spektrum



Den dobbelte *ma-* og udstødelses akse og den kommunikative trekant



Larsen/Andersen (1990) opererer med selvforsørgelses- og udstødelsesprocesser. (her er forankring = selvforsørgelse) Disse processer "ender i veldefinerede størrelser, men inden en kortere eller længere årrække er det langt fra alle, der vil være i en af disse veldefinerede positioner." (ibid;29) Der ligger hos Larsen/Andersen en erkendelse der er afgørende for udvidelse af Svedbergs spektrum til en dobbelt akse, nemlig at langt fra alle er i veldefinerede positioner på Svedbergs akse, og

derfor ”er pointen, at en aktiv social- og arbejdsmarkedspolitik kan have en væsentlig betydning for, om personen ender i en situation som selvforsørgende eller i en situation som offentligt forsørget.”(ibid;29). Strukturens intervention kan således have en vigtig funktion; dette arbejdes hovedtese er at *ma* i sit væsen – i et samfund som det aktuelle danske - er et kommunikationsmæssigt fænomen. Erkendelsen af transitive perioder, hvor man ikke er forankret i en given position, gør det realistisk for ’strukturen’ at kunne bidrage til at i den givne *ma*-situation bliver det forsørgelses-processen og ikke udstødselses-processen som får overhånd.

I det forrige afsnit er der blevet diskuteret begivenheder der indeholder forventning, forhandling og forpligtelse som substantielle momenter i det som udgør begivenheders kommunikationsmæssige forløb. Dette kan føre til en bestemt normativ tilgang til *ma* som et spørgsmål om den kommunikationsmæssige faktor. Baggrunden til denne givne normative tilgang ligger i forståelsen af *ma* som historisk marginalisering. Samtidig forstås *ma* som en forventning om deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling hos begge sider: Både subjekt- og objektsiden. Derfor er *ma* på en gang både et objekt- og subjektproblem. Der er blevet fremhævet, at forventning og forpligtelse burde være momenter som formelt er indbygget i kommunikationsforløbet mellem aktør og sagsbehandler. Der burde også være to andre formelle momenter: 1)En forhandlings-mulighed for den egentlige forpligtelse hos ressourcer og regler om lønnet beskæftigelse, 2) indskrivelse i den givne *ma*-historie af konklusioner om hvad der i perioden før tidspunktet for den kommunikationsmæssige begivenhed, har været årsag til *ma*-situationen.

Denne dobbelthed i *ma* gør det muligt at definere *ma* netop som et kommunikationsmæssigt fænomen. ***Ma* er således både subjekt- og objektsidens uopfyldte forventninger om deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling.** Det kommunikationsmæssige moment beror på, at den egentlige erkendelse af *ma* kun kan være tilvejebragt i en reflektiv proces mellem aktør og struktur. *Ma* kan erkendes ud fra givne objektive marginaliseringskriterier, f.eks. 80% ledig inden for de sidste 3 år. I denne forbindelse er der tale om en erkendelse af ufuldstændig deltagelse, som afviger fra den normative forventning. Man kan erkende marginalisering ud fra aktørens udsagn: Jeg har ikke det arbejde som jeg på basis af mine aktuelle kvalifikationer gerne vil have. Disse erkendelser bliver enten objektive eller subjektive. Ved at inddrage Giddens givne elementer af strukturationsteori, herunder begrebet: Adgangsporte til abstrakte systemer, ved at forstå modernisering som en reflektiv proces (Beck;1986), ved at inkludere Luhmanns og Giddens forståelse af tillid, ved at påpege Mortensens normativitetens tre faser (konventionelle, faktuelle og reflektive), ved gennem Lockwoods distinktion mellem social- og systemintegration og gennem Møllers og Schmids tale om hhv. samfundsmæssige integration og det samfundsmæssige menneske, bliver det objektive og det subjektive bragt sammen i en konkret kommunikationsmæssig situation. Denne kommunikationsmæssige situation udgør en operationalisering af den her præsenterede *ma*-definitionen.

I sit forsøg på at styre Jagannats-vognen nævner Giddens det marxske princip, at midlerne til en ønsket social forandring kun får reel praktisk betydning, hvis de kobles til institutionelt iboende muligheder. Det handler i denne forbindelse om at

Kap. III. Teori

operationalisere *ma* som både subjekt- og objektsidens uopfyldte forventninger om deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling – en operationalisering som kan tegne konturerne af en given stabilitetfremmende institution i Sennetts forstand. Vejen fra erkendelse til praksis kræver i dette tilfælde en institutionalisering af en given type af kommunikationsmæssig praksis.

I kap. IV. vil der blive fremstillet aktørsiden gennem beskrivelse af nogle aktøreksampler i givne *ma*-situationer.

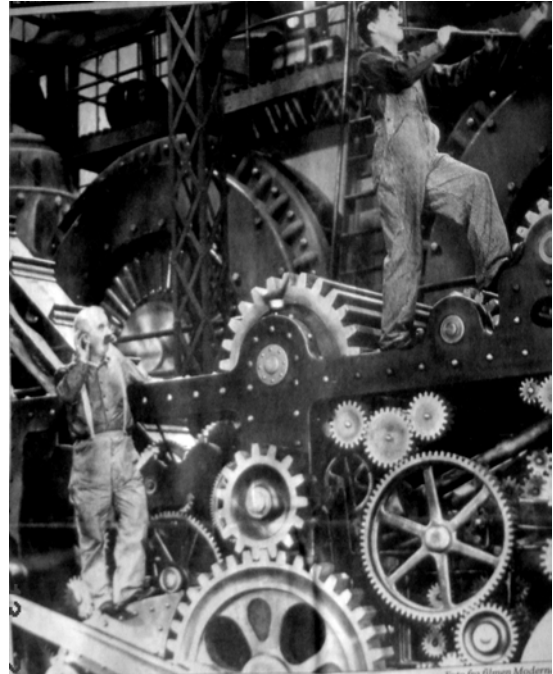
KAPITEL IV

AKTØRSIDEN

”Det handler ganske enkelt om at give mennesker tid til at træffe valg i overensstemmelse med mennesket selv, og ikke vride armene om på ryggen af folk”. (Lisbet Møller;1999) ⁽¹⁴⁵⁾

”Som arbejdsløs er det den komplette mangel på produktivitet du til enhver tid bliver mindet om. Du skal helst føle dig ubrugelig. Tilsidesat. Og så skal du i stor stil modtage penge fra den fælleskasse, som de produktive skraber sammen til, mens du går der og stirrer ud i luften og slæber rundt på en misfornøjethed, som vokser for hvert besøg på arbejdsformidlingen” (Vigdis Hölen, 2001.)

Aktøren bliver en del af samfundsorganismen hvor den givne historiske kontekst er en vigtig faktor: Bliver man en arbejder i de moderne tider (fordisme), en lønarbejder i velfærdsstaten eller i en arbejdsstaten, selvforsørgende eller modtager af overførselsindkomst?



¹⁴⁵ En række faglige organisationer udskrev i 1999 en konkurrence i at skrive det bedste indlæg om ny solidarisk arbejdsmarkedspolitik. Lisbet Møllers indlæg vandt, hvorfra citatet stammer.

Kapitel IV.1. Indledning

Dette kapitel skal kaste lys over aktørsiden i *ma*-situationer. Konkrete aktør-eksempler har allerede været anvendt i kap. I-III - i overensstemmelse med de metodemuligheder som dette arbejdes metateoretiske udgangspunkt giver. De hidtidige aktør-eksempler har haft en funktion at illustrere teoriens relation til de konkrete *ma*-situationer. I kap. IV er de aktør-eksemplers funktion anden. De skal bruges til en analyse af de væsentlige træk som præger aktørsiden. Da denne aktørside skal udgøre én af de to parter i den efterlyste formalisering og institutionalisering af *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen er det vigtigt at spørge om hvad de aktører der er i en *ma*-situation har tilfælles? Endvidere: hvad har aktører i *ma*-situation og de der ikke er i denne situation tilfælles? Deschamps (1982; 87) fremhæver at grupper eksisterer inden for et system af gensidig afhængighed og de skaber en virkelighed som netop er defineret gennem deres gensidige afhængighed. Derfor kan man ikke hævde at hver gruppe har sine egne fortolkninger og værdier. Grupper eksisterer konkret og objektivt kun i en kontekst af værdier som er fælles for samfundet som en helhed.

Antagelsen som bygger på Bök;1990 og Sennett;1998 er, at *ma*-aktører indbyrdes og tilfælles med de aktører der har arbejde står over for fleksibilitetsfaktoren. Sennett taler hermed om den fleksible kapitalisme. I afsnittet III.7.5. og III.8. omtales tre elementer i den fleksible magtstruktur (jf. noten 128, s.131). Her i kap. IV bliver der analyseret eksempler på livshistorier som er præget af den fleksible kapitalisme. På baggrund af disse eksempler vil jeg konstruere en typologi af mulige aktør-handlinger over for fleksibilitetsnormens krav. Denne typologi vil så blive relateret til de aktørudsagn om *ma* som det sociologiske værksted(2000) har været rammen for. Hvilke momenter af den fleksibilitetsforståelse som findes hos Bök og Sennett har værkstedets deltagere selv bragt frem? ⁽¹⁴⁶⁾ Jeg forudsætter, at denne relatering kan underbygge typologi-forsøget.

Formålet med en topologi af aktør-handlinger i forbindelse med fleksibilitetsnormens krav, der høres, skønlitterært betegnet hos Bök som samfundssjælens stemme, og som handler om den kollektive bevidstheds fællesværdier, normer og ideologier, er ikke at klassificere de partikulære *ma*-situationer. Dette ville stride med dette arbejdes opfattelse af *ma* som uopfyldte partikulære forventninger og forpligtelser på aktørsiden (og strukturens uopfyldte forventninger og forpligtelser). Formålet er tilvejebringe et givet forståelseselement til det kommunikationsmæssige forløb mellem aktøren og sagsbehandleren. Dette givne forståelseselement beror på fortællinger og historier der udgør et vigtigt råmateriale i det som man kan kalde ”*selvets fortsatte rekonstruering af dets egne fremtid, fortid og identitet*” (Laursen;1997;47), (Giddens;1991;46). ⁽¹⁴⁷⁾ Betydningen af aktørudsagn om deres

¹⁴⁶ I det givne sociologiske værksted har der ikke været præsenteret den sociologiske forståelse af fleksibilitet som findes hos Bök og Sennett.

¹⁴⁷ Af afgrænsningsmæssige årsager skal jeg ikke gå dybere ind på det socialpsykologiske plan for at forstå virkningen af fortælling og historie på aktørens forståelse af sin egen situation. Jeg vil kun nævne empatifaktoren som Laursen (1997) diskuterer i forbindelse med de måder at dekode og forstå subjektivitet som det moderne samfund ofrer aktøren (Laursen;1997;45) Alle tre måder handler nemlig om empati der her defineres af Laursen (ibid;43) som evne og vilje såvel som mulighed at identificere

livshistorie, hvor arbejde fremtræder som et vigtigt element i den fortsatte rekonstruering af selvet fremhæver den kommunikationsmæssige faktors funktion i selve *ma*-situation. Når Böök (1990) taler om aktørens ulykke, Sennett (1998) om personlighedsnedsmeltning, og Kærgård (2001) om den mentale katastrofe som marginalisering og udstødelse indebærer i et samfund som det danske, er det mange konkrete partikulære aktørhistorier som gemmer sig bag disse kort formulerede iagttagelser og erkendelser. Netop i en *ma*-situation er der et forstærket behov for at understrege aktørens partikularitet gennem aktørfortælling. Der kan være et terapeutisk element i dette behov. Men det vigtigste moment i dette behov er at tilvejebringe materiale for det refleksive forløb i kommunikationen mellem aktør og struktur. Det vigtigste er at gøre *ma*-situationen til en historisk situation.

IV.2. Aktørens selvrealisering og livshistorie

Aktørens egen livshistorie, som en sammenhængende fortælling spiller en vigtig rolle i vedligeholdelsen af hans/hendes identitet. Vi kan hermed opnå *”den transcendentale forståelse af den omkringliggende verden i det omfang at der kan blive etableret en forståelsesramme for vores egne liv.”* (Laursen;1997;ibid;47)

Det er relevant at inddrage her Laursens begreb ”billeder af selv-realisering” som dækker over den faktum, at det moderne samfund leverer mange af sådanne beretninger, som alle får deres styrke fra et forholdsvis begrænset antal af emner som Laursen netop kalder billeder af selvrealisering. (ibid;47). Disse billeder vedrører essensen af identitet, identitetens forandring og eksistensen gennem ’de andre’, og eksistensen gennem aktiviteter.(ibid;48).

Det centrale i denne forbindelse er Sennetts forholden sig til Levinas forestilling om ansvarlighed og selvkonstans (¹⁴⁸). Levinas etiske påbud om at man må kunne stå ved sit ord, uanset hvor tilfældigt ens liv er, kun kan være realistisk - siger Sennetts ved at støtte sig Ricour - når der er vidne til alt, hvad vi gør og siger, og dette vidne ikke blot er en passiv igattager, men også en person der stoler på os. (Sennett; 1998;2000;164). Når Laursen (1997;49) påpeger at *”den samfundsmæssige individualisering af den enkelte persons livssfære har forandret livsforløbet for det enkelte fra en relativ socialt fast og ritualiseret netværk af veje til en serie af individuelle valg mellem et sæt af mulige alternativer”*, så er Sennetts vægtlægning på ’den anden’ som vidne afgørende for dette arbejdes konceptualisering af *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen. Jeg går endda videre og erkender at der er behov for historiske vidner hvor den anden ikke kun stoler på os, men forpligter sig fra sin side til at gøre den enkelte forventning og forpligtelse til også sin egen.

sig med den anden persons subjektivitet. Den første empati handler om de erfarede uligheder gennem fortrolige relationer. Den anden empatiform sker gennem ensartethed – er baseret på fælles karakteristika eller erfaringer. Den tredje empati sker gennem ekspertise. Den baserer på professionel viden og professionelle færdigheder. det interessante er her, at Laursen relaterer de tre empatiformer til organisk og mekanisk solidaritet. 1. og 3. er baseret på organisk solidaritet. Det ville være endnu mere interessant i denne forbindelse at tilkalde W.Dilthey der er essentielt for forståelse af sociologisk betydning af empati (Szczepanski;1967;331-333)

¹⁴⁸ Sennett bruger her P.Ricoeur’ formulering af Levinas tanker i ”Paul Ricoeurs ”Onself as Another”, 1992.

Laursen (1997:49) taler om fire moderne aspekter ved livsforløbene betragtet som biografiske konstruktioner. For det første er de refleksive og konstruktive. For det andet er de påvirket og bestemt af en serie autonome valg og beslutninger gjort af aktørerne. For det tredje er livsforløb karakteriseret af en livslang udvikling af personlighed og markante ressourcer og kvalifikationer. Og for det fjerde er der en forventning om at livsforløbet vil indeholde en serie af 'realiseringsmomenter', f.eks.: Kærlighed, at finde sig selv 'i ens arbejde', børn. I modsætning til den lige før omtalte Sennett, og tidligere Møller, Schmid og generelt, dette arbejdes konceptualisering af *ma*, fremhæver Laursen ikke betydningen arbejde som en særlig form for social praksis, med dens afgørende betydning for aktørens livsbane. Det er ligesom hos Beck at integration – *deltagelse i den samfundsanerkendte samfundsmæssige arbejdsdeling (dissa)* - er det samme som at stifte familie, leve alene eller i parforhold, at have/ikke at have børn, at bo tæt på et atomkraftværk, etc.. Og det er ligesom i Svedbergs spektrum og Kristensens definition af *ma*, at forventninger om deltagelse og *ma*-forløbet findes kun på aktørens akse.

De 4 aspekter ved det moderne livsforløb og deres refleksive momenter sættes ikke i en kommunikationsmæssig sammenhæng med strukturen. Til trods for at Giddens' "Intimitetens forandring" udgør en basis for Laursens 'billeder af selvrealisering", så bruges Giddens' strukturationistiske tænkning her ikke. Den enkelte aktørs individualisering, refleksion og identitet bliver til syvende og sidst aktørens psykiske systems anliggende. Det er en luhmansk tilgang som blot afdækker det der er udbredt: Den manglende kommunikation mellem aktør og struktur i *ma*-situation. Andersson (2001;8) fremhæver: "Hvis vi ser på arbejdsmarkedet og socialpolitikken, er det ikke den lediges røst der bliver hørt". Og hun fortsatte ved at pege på det som af teoretiske grunde skal i dette arbejde kaldes struktur: "Her er det mange munde der taler: Politikere, fagforeningsfolk og ansatte i det offentlige system. Alle vil høres og har en mening, hvordan bl.a. alle de mange penge, der tilføres, skal forvaltes". Aktøren bliver ikke hørt og det som ikke bliver kommunikeret forbliver som en psykisk last som han/hun selv skal bære, og kan nemt skabe en følelse af utilstrækkelighed og selvskyld. Derfor handler Luhmanns tilgang om det der er, mens Giddens om det som teoretisk set, kan blive. (og eftersom sociologisk teori ikke er en spekulativ videnskab men empirisk, er Giddens teori baseret på givne erfaringer, og derfor ikke løsrevet fra virkeligheden).

Bortset fra de to bemærkninger om arbejde som en afgørende praksis og strukturens betydning som en kommunikationsmæssig partner for aktøren i en *ma*-situation, er Laursens tilgang som sagt relevant. Fordi den fremhæver betydning af aktørens partikulære livsforløb som genstand for refleksion, og hvor billeder af selvrealisering udgør individualiseringens essens. I det følgende fremstilles eksempler på realisering af livsforløb i en kontekst af en fremherskende tendens: Den fleksible kapitalisme. Disse fortællinger har i denne forbindelse "den anden" som hos Sennett er nødvendig, når aktøren spørger: "Hvem behøver mig?" 'Den anden' kan netop også udgøres af en sociolog.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Det er bl.a. i dette perspektiv af behovet for 'den anden' den metodemulighed som det sociologiske værksted udgør, skal anskues i.

IV.2.1. Ingmars, Josefs og 'de bare mænds' ulykke

Ingmar Böök er sociolog og Josef Bromberg fremtræder som et empirisk eksempel på en aktør i Bööks fremstilling af relationen mellem aktør og struktur, nærmere betegnet hhv. netop Josef, den habile lønarbejder og AMS (Arbejdsmarkedets Service i Sverige). Hvordan kan en institution som AMS bidrage til at løse en marginaliseringssituation som kravet og fleksibilitet kan bringe Josef i ? Ingmar Böök skrev i 1989 en afhandling om de social-psykologiske aspekter ved at udsætte aktøren for en overgang fra habilitetsnormen til variabilitetsnormen. Det svenske samfund har oplevet en overgang fra habilitetsnormen til variabilitetsnormen som blev affødt af efterkrigstidens voksende krav om arbejdskraftens fleksibilitet.⁽¹⁵⁰⁾ Ved at præsentere uddrag fra 'Beretningen om Josef', P.Gunnar Evander, 1972, tegner Böök et portræt af en lønarbejder som er stolt af sit arbejde, én der kendetegnes af en meget høj grad af flid, energiskhed, pligtfølelse, selvdisciplin, selvbeherskelse i forhold til arbejde, og opmærksomhed i arbejde (Böök; 1990;59-

¹⁵⁰ Flexibilitetens krav kan på den ene side virke på arbejdets indhold, og på den anden side kan den også medvirke nedskæringer af arbejdsstyrken, som så tvinger arbejdskraftindehaveren at søge andet arbejde. Man kan tale om arbejdskraftens mobilitet og fleksibilitet intern på arbejdspladsen og eksternt mellem arbejdspladserne. I begge tilfælde, men nok mest i det andet tilfælde: fra en massefyring til den enkeltes genansættelse er der en markant risiko for at en del af aktører bliver afkoblet fra arbejdsmarkedet – marginaliseret eller udstødt. (Jf. neden under i noten, Boje;1980).

Bare i løbet af de sidste to år har der i Danmark været flere nedskæringer på flere arbejdspladser. F.eks. oplyste Bryggeriet Carlsberg i januar 2000 at man planlægger at afskedige 250 ansatte i løbet af det næste halvandet år. 122 arbejdere inden for produktionen skal skæres væk, og 108 inden for salg mister jobbet. Nedskæringen er en del af bryggerigruppens strategiplan, der skal være med til at effektivisere Carlsberg og derved give flere penge i kassen. De store nedskæringer kommer, fordi det danske ølsalg er faldet de seneste år.

I marts 99 kom der en prosaisk pressemeddelelse fra Ritzau om, at medicinalproducenten Novo Nordisk nedlagde 350 stillinger. 185 ansatte fik en fyreseddel, resten af de 350 stillinger skulle nedlægges ved naturlig afgang. Begrundelsen for beskæringerne var, at man skulle skaffe 300 mio. kr. til markedsføring af en række nye lægemidler i udlandet. Et par uger tidligere fremlagde medicinalkoncernen et regnskab med et rekord overskud før skat på 3,7 mia. kr. NOVO har ellers lanceret sig selv i offentligheden som den socialt ansvarsfulde virksomhed. Samme forår kunne man erfare, at TV2s bestyrelse var i gang med at afskedige 70 medarbejdere. Fyringerne var begrundet i et ønske om at styrke denne massemedie-virksomheds kapitalreserver. I begge tilfælde af disse arbejdskrafts-nedskæringer var det ikke virksomhedens aktuelle dårlige økonomi, som var motivet til nedskæringer men tværtimod en virksomhedspolitik at konsolidere overskuddet ved yderligere nedbringe at produktionsomkostninger. Man kan med god grund antage, at disse arbejdsplads-nedskæringer kan føre til, at nogle af de fyrede havner blandt de marginaliserede på arbejdsmarkedet.

Et næsten 20 år gammelt klassisk *case study* af de samfundsmæssige konsekvenser af en virksomheds-indskrænkning og endelig lukning er her relevant, ("Virksomhedslukninger", Thomas Boje; 1980). Undersøgelsen analyserer på en forbillig måde de socio-økonomiske følger af den etapevise lukning af Kastrup Glasværk i perioden 1.april 1978-1.september 1979, og samtidig kunne sætte denne virksomhedslukning i et bredere teoretisk perspektiv. For præcis 20 år siden, 1.9.1979, blev værkets anden oven slukket og så var det slut med denne arbejdsplads. I alt 508 lønarbejdere mistede deres arbejdsplads. Kastrup Glasværk-undersøgelsen viste, at der blandt de afskedigede arbejdere havde 30 procent været arbejdsløse i op mod to år. Endvidere havde 15-20 procent valgt helt at forlade arbejdsmarkedet. Tilsvarende undersøgelser af konsekvenser ved masseafskedigelse var foretaget inden for skibsværftsindustrien gav nogenlunde samme resultater. I Kastrup-undersøgelsen konkluderes, at afskedigelserne skabte en usikker arbejdsmarkedssituation for en del af de afskedigede, og et påtvunget arbejdspladsskift har forskellige konsekvenser for de enkelte arbejdsgrupper, og at nogle af dem er specielt hårdt ramt.

61). Arbejde var en levende social organisme for ham, bl.a. oplevede Josef en form for klassesdeling mellem stålværkets arbejdere: ”*Uppenbart är att smältare, smeder och valsåms utgjord något av en aristokrati, men många omvittnar att också valsarna var en efterfrågad kategori....*”. I denne socialt strukturerede og afgrænsede verden havde Josef en bestemt funktion i arbejdsprocessen: ”*Josef Blomberg var till övervägande del sysselsatt med så kallad förvalsning. Han fick eller hämtade ett ämne, en vitglöd järnbit som kunde vare cirka en emter lång och oppåt hundra, hundratjugo millimeter i fyrkant*” (ibid;61). Josef var god til at udføre sin funktion. Alt dette fortæller om et menneske for hvem den givne arbejdsplads kan udgøre en næsten livslangt og uafbrudt del af livet, hvilket ikke kun har været en basis for at udvikle den stolte og habile stålværksarbejder Josef men også en basis for at skabe det habile menneske Josef. Selve arbejdet og hans opvækst har udgjort en praksis som har socialiseret Josef efter habilitetsnormen. Også hans far var stålværksarbejder. For Josefs far, der arbejdede på 3-skifehold var arbejdspladsen hans andet hjem; han overnattede ofte på arbejdspladsen. Josef var den yngste i en flok på 5 søskende i et hjem med fattige kår dog ingen armod. Familien på syv mennesker boede i et rum med køkken. Josef stiftede sin egen familie da han blev gift i 1932 og i 1939 fik en datter.

Lad os antage, siger Böök, at erhvervslivets strukturelle ændringer (¹⁵¹), ’fejrer hen over Josefs stålværk’, og arbejderne får at vide at værket om nogle få år skal nedlægges. ”*Det er jo klart at for Josef så står allerede selve tanken om at blive nødt til at flytte eller at skifte erhverv i skarp kontrast til hvad han anser for at være naturligt, ret og rimeligt*” (ibid;63). Josef ville have stejlet som en hest stillet over for en forandring og et krav om fleksibilitet (variabilitetsnormen hos Böök). Nedlæggelsen af stålværket ville udgøre en katastrofe i Josefs liv.

Det er et meget interessant sammenfald, at syv år efter at Bööks arbejde er blevet publiceret i 1990, kunne man i en film opleve en historie om nogle fhv. stålværksarbejdere der i den påtvungne frihed som arbejdsløsheden har givet dem vælger at blive streap-dansere i byens lokale natklub.⁽¹⁵²⁾ Filmen ”Full Monty” (”Bare mænd”) starter med billeder af et lokalt samfundsliv som kunne have udgjort et typisk eksempel på andre steder i den vestlige verden, hvor efterkrigstidens industrialisering i 1950erne og 1960erne havde dannet økonomisk basis for dette

¹⁵¹ Jf. strukturen i tilknytning til Svedbergs marginaliseringsaksler, fig. s.153, 182.

¹⁵² Jeg anvender denne fiktive historie ud fra forskningssemiotikkens antagelse om, at ”*I historien (fiktion eller faktum) søger vi det almene i det særlige*”. (T.Broch;Forskningsprocessens semiotik; 1994;55.

En film er en konstruktion. Anvendelsen af en fiktion som et element i en beskrivelse af aktørsiden rejser et metodespørgsmål som kræver en selvstændig diskussion. Jeg bruger den givne fiktive episode kritisk, hvilket i denne forbindelse vil sige, at jeg spørger om hvad det er der gør, at filmen kan betragtes at være tæt på at skildre de autentiske forhold, og derfor reflekterer den sociale virkelighed. Filmen har en udsagnsværdi som er tæt på den autentiske historie, fordi 1) den skildrer en velkendt tendens: forandringer i samfundsforhold (her det lokale samfundslivs forandring på grund af virksomhedslukninger), 2) en af filmskaberens formål er at lave en film som skildrer det autentiske, (1990ernes engelske neo-socialrealistiske retning i filmkunsten)3) den partikulære historie er højt sandsynlig blandt den mangfoldighed af partikulære historier som den beskrevne tendens kunne have affødt.

industrisamfundets blomstrende liv. Billederne af stålværket, indkøbscentrum, nye boliger og natlivets fornøjelige steder ledsages af følgende tekst:

”Velkommen til Sheffield, Nordenglands industricentrum. Yorkshires perle har over en halv million indbyggere. Og tusinder kommer hertil for at handle og arbejde. Det hele bygger på Sheffields stålindustri. Byens stålværker og værksteder giver arbejde til 90.000. Man fremstiller verdens bedste stål. Her fremstilles alt fra stålbjælker til spisebestik i rustfrit stål. Men befolkningen i ”Stålbyen” har også tid til en tur i poolen,- en god fodboldkamp eller et besøg i butikkerne. Når mørket falder på, går det løs på byens natklubber og diskoteker. Folk i Yorkshire forstår at more sig. Det ser også godt ud for byggeindustrien i Sheffield. Det gamle slum må vige for fremtidens boliger. Takket være stålindustrien er Sheffield en by i fremgang.”

Efter denne korte introduktion slår filmen om i nogle helt andre billeder med påskriften: ”25 år senere”. Et forfaldent maskineri i en forladt stålværksbygning. Man hører en samtale: - *Hvem vil købe en rusten bjælke* - siger en mand. - *Det er altså tyveri, far-* siger en dreng. - *Nej. Vi organiserer den bare-* svarer far. - *Og her har man arbejdet i ti år.*

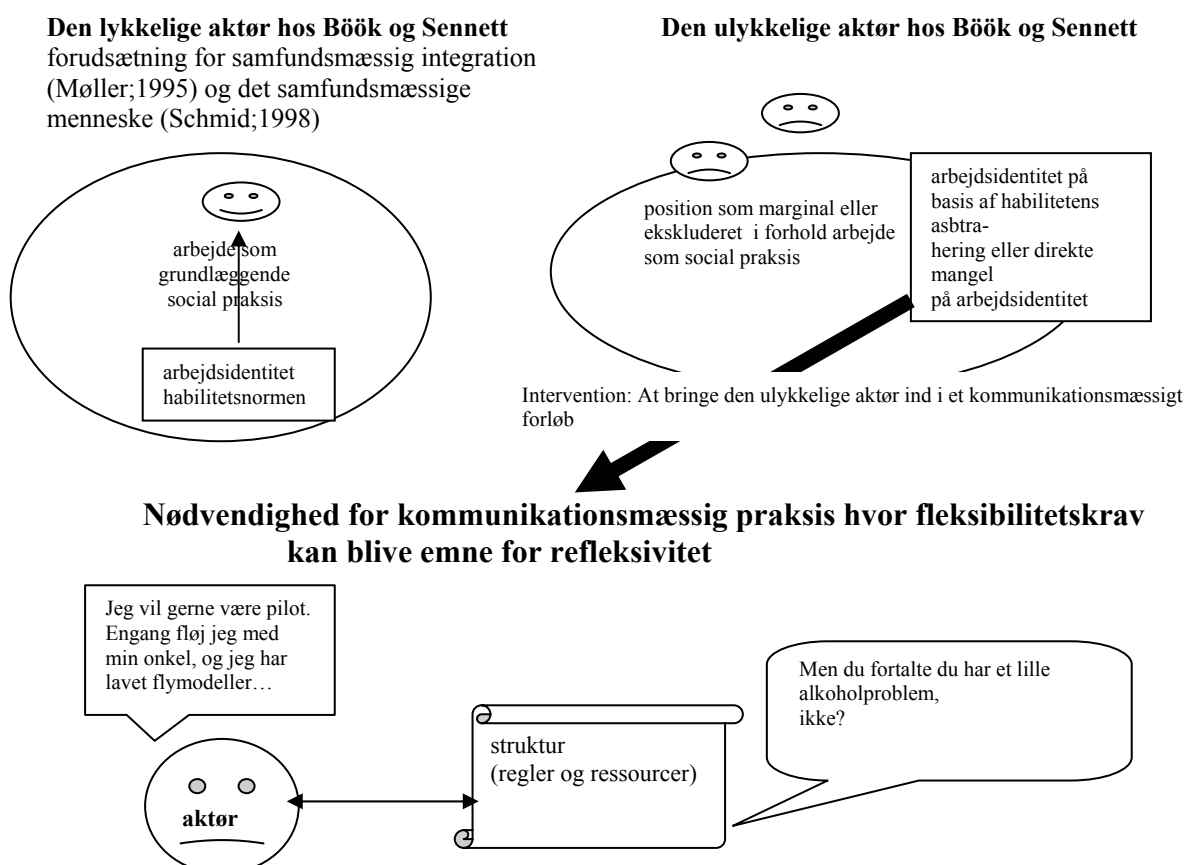
- *Hvad nu hvis vi bliver taget?* – *Du er under den kriminelle lavalder.* – *Hør!* – Musik.

En anden mand bærer på et stålbjælke. Fra et mørkt sted i stålværkets hal kan de se et brassband gå forbi og spille en march. – *Hvad laver de?* – *Værkets orkester kører stadig.* – siger en af de to mænd. – Det er de så de eneste, der gør - siger den anden. De opdager, at der kommer en vagt. Vagten låser fabrikshallen af. – *Hvad nu?* – spørger kammeraten. – *Klap i, jeg tænker* – svarer den faderen. Næste klip viser faderen, sønnen og den tidligere arbejdskammerat stående på taget af en bil der er halvt nedsunken i et vandløb som passerer stålværket. Sønnen spørger, mens han forsøger at balancere fra bilen over til bredden på et bræt: *Hvorfor kan vi ikke foretage os noget normalt?* – *Jeg tror at lortet er ved at synke,* siger faderen, om det øagtige stålkarosseri af en bil som de står oven på midt i vandløbet

I det fiktive konkrete forhold som filmen ”Bare mænd” beskriver er de samfundsmæssige forandrings (strukturforvandlingens - i Bööks begrebsapparat) indvirkning på aktørerne i en nøddeskal. For 25 år siden var Sheffield fuld af Joseflønarbejdere med deres arbejdsliv præget af habilitetsnormen på stålværket og de andre arbejdspladser skabt af den daværende markedsøkonomiske konjunktur i Sheffields lokale område. 25 år senere ser vi Gaz, én af de ’bare mænd’, sammen med sin søn og én slægtning, også tidligere ansat på det nedlagt stålværk, i gang med at stjæle en stålbjælke. De bare mænds ulykke er kontant. En af heltene blandt bare mænd er moralsk så langt nede, at han opfordrer sin søn til at stjæle stålbjælken. På den måde får drengen sine børnepenge. De bare mænd er nødt til på deres egen måde at klare et tab af det arbejdsliv som engang gav et habilt liv som arbejdere og samfundsborgere. Den ene af de bare mænd har arbejdet på stålværket i 10 år. Værkets nedlæggelse har forandret hans liv totalt. Ægteskabet – ligesom hos Ingmar - er blevet opløst. Han klarer sig bl.a. ved at lave småkriminalitet. Senere får han sammen med sine kammerater et gennembrud som streaper. Gaz, den fhv. værkfører på værket Gerald, ligesom resten af de bare mænd, mødes på en jobklub, de kan lære hvordan man skriver ansøgninger, nogle kan få job, f.eks. som vagtmand i et

supermarked, og de kan hente deres understøttelse. Velfærdsstatens institutioner i Storbritannien, især i perioden under og i årene efter Thatcher-styret - har dog været mindre udviklet end i Sverige og Danmark, bl.a. mhp. størrelse og varighed af ydelser i forbindelse med langtidsledighed.¹⁵³ Måske derfor er Josef og Ingmar i deres situationer ikke nødt til at skaffe økonomiske midler f.eks. gennem småkriminalitet og er mere afhængige af løsninger der i højere grad baserer sig på kontakt/samarbejde med AMS – arbejdsmarkedets service.¹⁵⁴

Fig.16. Den lykkelige og den ulykkelige aktør, fleksibilitet, og kommunikationsmæssig praksis



Josefs – men også Gaz og de andre bare mænds fra Sheffield-stålværket-habilitetsnorm har indebåret at de på en god og fremmelig vis gerne havde udført et stykke arbejde på en arbejdsplads som dannede en ramme for en form for institution, nemlig en social kontinuerlig og afgørende praksis – man kan endda kalde det en tradition - som de stolt kunne overlevere til næste generation. Böök fremhæver, at

¹⁵³ Den skandinaviske velfærdsstatsmodel trods sine forandringer og forskellige udgave i de respektive nordiske lande, og også påvirket af den i andre økonomisk højtudviklede lande gældende tendens fra *welfare* til *workfare* er fortsat rammen for konkrete foranstaltninger hvor velfærdsstaten kvalitativt tilbyder større sociale sikkerhedsnet. Under en forelæsning, RUC, maj 2000, fremhævede Gösta-Esping Andersen, at Danmark i brede EU-kredse opfattes som det land hvor aktørerne, takket være velfærdsstaten forholdsvis har bedste vilkår for at udvikle individuelle livsprojekter, og til at gribe flere livschancer den største del af livet (Gösta-Esping Andersen;2000)

¹⁵⁴ Som tidligere bemærket er dette arbejdes antagelse om *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen afgrænset til en velfærdsstat som den danske.

Josef hører til de lønarbejdere der har både en instrumental og en ekspressiv holdning til sit arbejde i Goldthorpes og Lockwoods (1968) forstand. ⁽¹⁵⁵⁾.

Hos Josef-lønarbejdere er arbejdsidentiteten forbundet med habilitetsnormen, hvor arbejde er identitetsskabende og ekspressivt. På den anden side er arbejde bundet, regleret, planlagt, hæmmende og instrumentalt. Böök mener således ikke at lønarbejde nødvendigvis er fremmedgørende. ”*Arbejde kan i sig selv være et tegn på, en bekræftelse af, et bevis og et symbol for at man er en moralsk fuldværdigt samfundsmedlem.*” (ibid;107). Denne Bööks konklusion er helt på linje med forståelse af arbejde som den grundlæggende sociale praksis (Broch; 1979;22) ⁽¹⁵⁶⁾(Møller;1995; 2000), hvilket i dette arbejde er en forudsætning for at betragte *ma* som en historisk marginaliseringstype. Det er som sagt i forbindelse med forståelse af *ma* som en historisk marginalisering at en særlig institutionel kommunikationsmæssig praksis med inddragelse af både aktør- og samfundssiden er nødvendig.

Bööks analyserer socialpsykologisk ulykken på aktørsiden som er forårsaget af en afbrydelse af arbejde som er den grundlæggende sociale praksis. Ulykken kan også bestå i, at for at komme ud af denne afbrydelse – for ikke at havne i en ond cirkel – kræves der fleksibilitet, en parathed til at imødekomme væsentlige forandringer i arbejdets vilkår. Det væsentligste moment i dette karv er overgang fra habilitet til *habilitetens abstrahering*. ⁽¹⁵⁷⁾. Bööks analyse kan udmærket omfatte ’de bare mænd’, der er blevet udsat for følger af strukturforvandling (fra et lokalt samfundsliv præget af stålindustrien til et samfund præget af fleksibilitetskrav (’bliv vagtmand i et supermarked!’ eller ’selvopfind et job!’ – f.eks. som streaper i natklubben).

Behovet for den kommunikationsmæssige praksis i en *ma*-situation fremstår endnu skarpere når man netop ser på eksempler af aktørerne hvis hidtidige leven-op til habilitetsnormen udsættes for en udfordring i form af variabilitets- (fleksibilitets-) normen. Både hos Böök og Sennett er tryghed forbundet med sociale bånd der er konkrete og ikke abstrakte.⁽¹⁵⁸⁾ Josef voksede op i et samfund hvor man endnu kunne opleve et tilhørsforhold til en given samfundsklasse med udtalte sociale og kulturelle præg. Man hørte til og groede sammen med sin arbejdsplads. Den markeds-

¹⁵⁵ Goldthorpe og Lockwood skelner mellem instrumental og ekspressiv indstilling til arbejde som grundlæggende handler om hhv. en nødvendighed for at tjene penge til livets underhold og arbejde der ligeledes udgør en udfoldelsesramme for aktørens sociale og kreative behov og evner. (Böök; 1990; 106)

¹⁵⁶ Ud fra en formnings- og socialkonstitutionalistisk tilgang er arbejde (adoptivt system) og identifikation (integrativt system) to grundlæggende former for aktørkestrenalisering.

¹⁵⁷ Habilitets abstrahering er Bööks begreb som han konstruerer på basis af Marx’ påpegelse af arbejdsprocessens dobbelte karakter i markedsøkonomien. (Kapitalet, 1.Bogen,1867; 1970.) Arbejdsprocessen er på den ene side konkret og målrettet virksomhed. På den anden side er den abstrakt – slet og ret arbejde – at producere varer som bytteværdier hvor ved der skabes profit. Habilitets abstrahering mener Böök, kræver en holdning at opfylde og virkeliggøre habilitetsnormens krav uanset arbejdets særskilte, bestemte indhold.

¹⁵⁸ Forskellen mellem abstrakte og konkrete sociale bånd skal her forstås som udvekslinger af meninger, erfaringer og arbejdsresultater mellem hhv. ikke personlige, bureaukratiske, ikke ansigt-til-ansigt, formalt kommunikerende aktører og ansigt-til-ansigt relationer med vægt på personlig tillid, personligt ansvar, historisk indhold. Abstrakte sociale bånd kan betragtes i lyset af organisk solidaritet hvor formalt reguleret afhængighed baseret på den samfundsmæssige arbejdsdeling gør sig gældende. Begge former for sociale bånd er nødvendige, derfor er *betegnelse abstrakte sociale bånd* ikke pejorativ.

økonomiske udvikling har ikke kun været betinget af det som Marx kalder en modsætning mellem den til stadighed forandrende sig produktionsteknologi og bevarelsen af den gamle arbejdsdeling (dem der leder og fordeler arbejde og dem der udfører det delte og fordelte arbejde). Den har også skabt for den enkelte en meget udvidet oplevelsessfære - et resultat af overflods- og forbrugssamfund - som er mere præget af flere kortvarige brudte og abstrakte sociale bånd end af sociale relationer der konkret sætter deres præg på aktørernes livshistorier. Oplevelsessfærenes sociale bånd er kommet til mere at bero på at forbruge i et fællesskab end at skabe i et fællesskab en oplevelsesbærende aktivitet som man ikke kan sætte en pris på.

Også arbejde er blevet en mere udtalt form for vare som man kan få, når man kan betale den pris den koster. Det er Josefs, Ingmars og Gaz' problem; de har mistet det arbejde de har haft som en habil social praksis, men nu skal de selv betale en pris for dette tab; 'der er altid arbejde til dem, der vil have arbejde' – lyder det i det de folkemunde som ukritisk har taget den protestantiske arbejdsetik som en bibel. Fra sin side tilbyder velfærdsstatens institutioner som den svenske AMS og den danske AF uddannelse, omkvalificering og kurser. Har man forudsætninger for at blive buschauffør eller postbud er der ledige stillinger – i år i Danmark. En del af aktørerne i *ma*-situationer der kan mobilisere deres omstillingsevne, m.a.o. kan leve op til variabilitetsnormen kan forlade de langtidsløstes bus (jf.s.102 og note 100, Schumpeters lignelse). (I IV.5.3. *Den fleksible konforme Carlsberg-arbejder Jan*, s.193, skal der præsenteres Jans arbejdslivshistorie som netop er udtryk for omstillingsevne.)

Arbejdskraftbesidderen er også kommet til mere udtalt at fremstå som vare. Dette at arbejdskraft har sin pris er ikke noget nyt. Det nye er tendensen til at den menneskelige arbejdskraft nu forventes at være endnu mere fleksibel og instrumentel end før. Er man buschauffør gælder det først og fremmest om at køre bus så længe, der er behov for en som buschauffør, og være glad for at der er brug for en som buschauffør.¹⁵⁹ Og når metroen kommer skal vi nok forsøge at få dig til at kontrollere trafikken af de førerløse metro. Under min samtale med AF-medarbejderen (maj 2001) fortalte hun mig at for tiden er der mangel netop på buschauffører og postbude. F.eks. kan arbejdsløse medlemmer i de akademiske faggrupper, som aktuelt har en forholdsvis høj arbejdsløshedsprocent, som arkitekter, blive buschauffører eller postbude. Og den dag den københavnske metro vil overflødiggøre en del busruter, og den dag elektronisk post vil overtage en større del af mængden af posten, da vil disse omskolede aktører igen være på scenen i et drama med tre parter Josef-lønarbejdere, samfundssjælen og AF. Sportsfolk er et klassisk eksempel på arbejdskraft som har fået status af ren vare, som nogen i ikke så tilfælde

¹⁵⁹ Det er bevist at dødeligheden blandt buschauffører er markant højere end blandt mange andre faggrupper. Alligevel er dette ikke blevet et væsentligt spørgsmål for fagforeninger, arbejdsgiverne og staten. Bustrafikken er i betydelig grad blevet privatiseret i konkurrencens og effektivitetens navn, men markante ændringer – som f.eks. markant nedsat arbejdstid - for at mindske buschaufførers risiko for at dø tidligere ikke er fulgt med. Det er et godt eksempel på, at arbejdskraften er midlet, og ikke målet, - ligesom penge er et betalingsmiddel - der kan udskiftes, som de slidte pengesedler. Det er denne modsætning mellem arbejde som et middel og arbejde som et mål i sig selv, der i en stigende tendens til fleksibilitet bliver skærpet, først og fremmest hos 'vagabonderne' i Baumans forstand, men også hos turisterne, som Sennetts Rico er et eksempel på, og Ingmar Böök, der som symbolanalytiker også skulle omstilles.

vil betale mange millioner for. Simmel (1900;1978) betragtede penge på baggrund af en kontekst af en vækst af upersonlige sociale relationer. En mere udtalt varegørelse af menneskelig arbejdskraft gør sociale bånd mere abstrakte. Tendensen til at forbruge hinanden som vare - især på arbejdsmarkedet - er nået så vidt, at det er blevet nødvendigt at organisere en modtendens, nemlig at fremme virksomhedernes sociale ansvar. F.eks. har Danfoss i juli 2001 fået lov til at markedsføre sig med et S-tegn, hvor S står for en social ansvarlig virksomhed. I et TV-interview samme dag fortalte en begejstret Danfoss-arbejder, der nok var omkring 60 år, at han på grund af en rygoperation måtte være sygemeldt i et år. Han sagde, at han kunne takke Danfoss' sociale ansvar for, at han ikke var blevet fyret. Dette illustrerer hvor vidt arbejdskraften er blevet til en (forbrugs-)vare. Man er taknemlig for - i tilfælde af sygdom, hospitalsindlæggelse, rekonvalescensperiode mv. - at man ikke bliver fyret fra sin arbejdsplads. Den teknologiske udvikling og produktionsmanagement på en sådan virksomhed som Danfoss, har været igennem omfattende udvikling i de sidste 20 år. Men den centrale holdning til menneske som forbrugsvarer i form af arbejdskraft har åbenbart ikke udviklet sig synderligt, når velfærdsstaten i 2001, samt selve arbejderen, skal sætte en så høj pris på, at man ikke bliver fyret når sygdommen har ramt.

Blandt andet pga. den ulykke, som tab af arbejdet som en ramme for mere varige sociale bånd og som en afgørende social praksis, er etnisk tilhørsforhold - især for 'vagabonder'- blevet et meget mere centralt tema. Hos Bauman er det nemlig vagabonderne - bl.a. vandrende fra arbejdsplads til arbejdsplads, fra den ene ofte billigt købte oplevelse til den anden, der kan have tendens til at bruge over for "de andre" det etniske "vi". M.a.o.: Problemer med aktørernes formindskede muligheder for at hente identitet og habitus fra habilitetsfremmende arbejde, i stedet for at blive forbundet med arbejde, bliver etnificeret, et forhold som antropologen Mik-Meyer påpeger (2001). I stedet for at tale om sociale klasser i-talesættes det etniske problem. Det kan være for en del af aktørernes ulykke, at deres "vi" bliver abstrakt i det henseende, at det ikke er en konkret praksis - arbejdets sociale miljø - men i første række den etniske faktor som bliver omdrejningspunktet for deres "vi".

Rico er den italienske immigrant Enricos søn. Disse to autentiske aktørtyper hos Sennett;1998;2000, omtales fremdeles i næste afsnit. Her involverer jeg Rico som et eksempel på tendensen til de-konkretisering af sociale bånd i forbindelse med arbejde som grundlæggende social praksis der underkastes fleksibilitetens krav.

Rico er i modsætning til sin far højt uddannet. Fra et lokalt universitet kom han på handelshøjskole i New York. Han begyndte derefter som teknologirådgiver i et investeringsfirma og har kun haft vellønnet jobs. Men han har oplevet afskedigelse, da hans firma blev opslugt af et andet større firma. Hans jobkarriere har krævet mobilitet og fleksibilitet. Han havde realiseret sin fars drøm om social opstigning og havde også afvist sin fars livsform. "*Rico håner 'tidsslaverne' og andre, der er spundet ind i bureaukratiets garn. I stedet tror han på at være åben for forandringer og løbe risici.*"(Sennett;1998;2000;15). Men Ricos lykke er ikke fuldendt. Rico oplever det som Bööks Josef også ville have oplevet, hvis hans stålværk blev lukket og han skulle omstilles til habilitetens abstrahering. "*Ricos dybeste bekymring handler om, at han ikke kan fremstille substansen i sit arbejdsliv for sine børn som et*

*eksempel på, hvordan de rent moralsk skal gebærde sig. Det gode arbejdes egenskaber svarer ikke længere til den gode karakters” (ibid;19). Rico har aldrig været i en **ma**-situation. Men han oplever alligevel også en utryghed; han kan ikke erfare og pege på en substans i sit arbejdsliv, og derfor oplever han ikke - i Møllers og Schmidts forstand hhv. - at være samfundsmæssigt integreret og at være det samfundsmæssige menneske (jf. fig. s.143). Böök udtaler ligefrem, at en direkte **ma**-situation eller, netop som i Ricos tilfælde, habilitetens abstrahering, kan udgøre aktørens ulykke.*

Rico hører til turisterne i Baumans forstand. Turisterne betegner sig selv ”vi” - bl.a. for at distancere sig fra ’vagabonderne’, men dette aspekt er ikke det vigtigste her, hvilket kommer til at fremgå af kommentaren efter det her følgende citat. Sennett analyserer dette forhold ved hjælp af Ricos livshistorie og kommenterer Ricos brug af ”vi”: ” **’Vi’** er ofte en falsk talemåde, når ordet bruges som referencepunkt i forhold til den omgivende verden. Rico kendte kun alt for godt begge sider af denne falske talemåde. På den ene side konstaterede han, at hans naboer efter hver ny flytning ikke havde stærk indbyrdes bånd. Det var meningen, at han skulle starte forfra i hver af de sovebyer han passerede – den slags steder, hvor folk dukker op og forsvinder igen i løbet af tre-fire år. Og hans egen ’vi’- fornemmelse var en statisk abstraktion, udtrykt i lokalsamfundsnormers og familieværlders sprog, som han selv havde hadet i sin fortid og nu ikke kunne leve op til. ’Vi’ kan i større målestok dække over for dårligt afstemt blanding af etniske grupper i et land, eller over fortidens interne konflikter. Nu er dette fiktive ’vi’ så kommet til live igen som forsvar mod en livskraftig ny form for kapitalisme.”(ibid;156)

Her er det vigtigste moment at ’vi’ ikke dækker over varige personlige relationer. ’Vi’ står ikke for fællesskab, dvs. en social samhørighed. De ’bare mænd’ - vagabonderne - rekompenserer noget af deres tab af system integration med øget social integration. Men i begge tilfælde er der tale om invaliderede ’vi’, der halter pga. ubalancen mellem den sociale og den systemiske integration forårsaget af fleksibilitetsnormen - som siden Marx’ iagttagelse af kapitalismens behov for den variable arbejdskraft - med fornyet styrke er skyllet over både turister og vagabonder.

Böök konstaterer, at Josef ikke ville kunne drømme om at forandre sit hidtidige arbejdsliv. En forandring ville have været en katastrofe for ham. Ingmar Böök har selv været én af Josef-lønarbejdere. Ingmars ’stålværk’ var et mindre universitet, hvor Ingmar arbejdede som lærer i sociologi og social-psykologi. Men der kom en omstrukturering af dette universitet og Ingmars faglige kundskab og færdigheder blev overflødiggjorte. Han blev fristillet. Ingmar skriver: ”Jeg fik for første for alvor oplevet den slags ulykke som jeg beskriver i min bog. Denne ulykke prægede min tilværelse i lang tid og medførte i mit tilfælde en slags kronisk panik og en slags vanvid, som bl.a. kom til at indebære opløsningen af et – naturligvis ikke problemfrit men dog – langvarigt ægteskab. Jeg gjorde også et par desperate og mislykkede forsøg på helt at lave min faglige karriere om”. (ibid;7).

Aktørerne kan være bevidste om deres ulykke, men er det nødvendigvis ikke. Når det gælder de marginaliserede og udstødte taler Bauman - lidt arrogant, dog nok realistisk - om, at de bliver kastet rundt uden nogensinde at forstå, hvad i alverden

der ramte dem. Den kommunikationsmæssige nødvendighed er hermed klar, og jeg sigter her til den kommunikationsmæssige faktor i den konkrete *ma*-situation; store grupper, der er ubevidste overfor deres egen situation, kan udgøre en trussel for et åbent og demokratisk samfund; de kan danne onde cirkler som indbefatter social og system-integration. (jf.fig.s.137)

IV.2.2. Bööks og Sennets drama om at være eller ikke at være fleksibel. Fra habilitet til habilitetsabstrahering

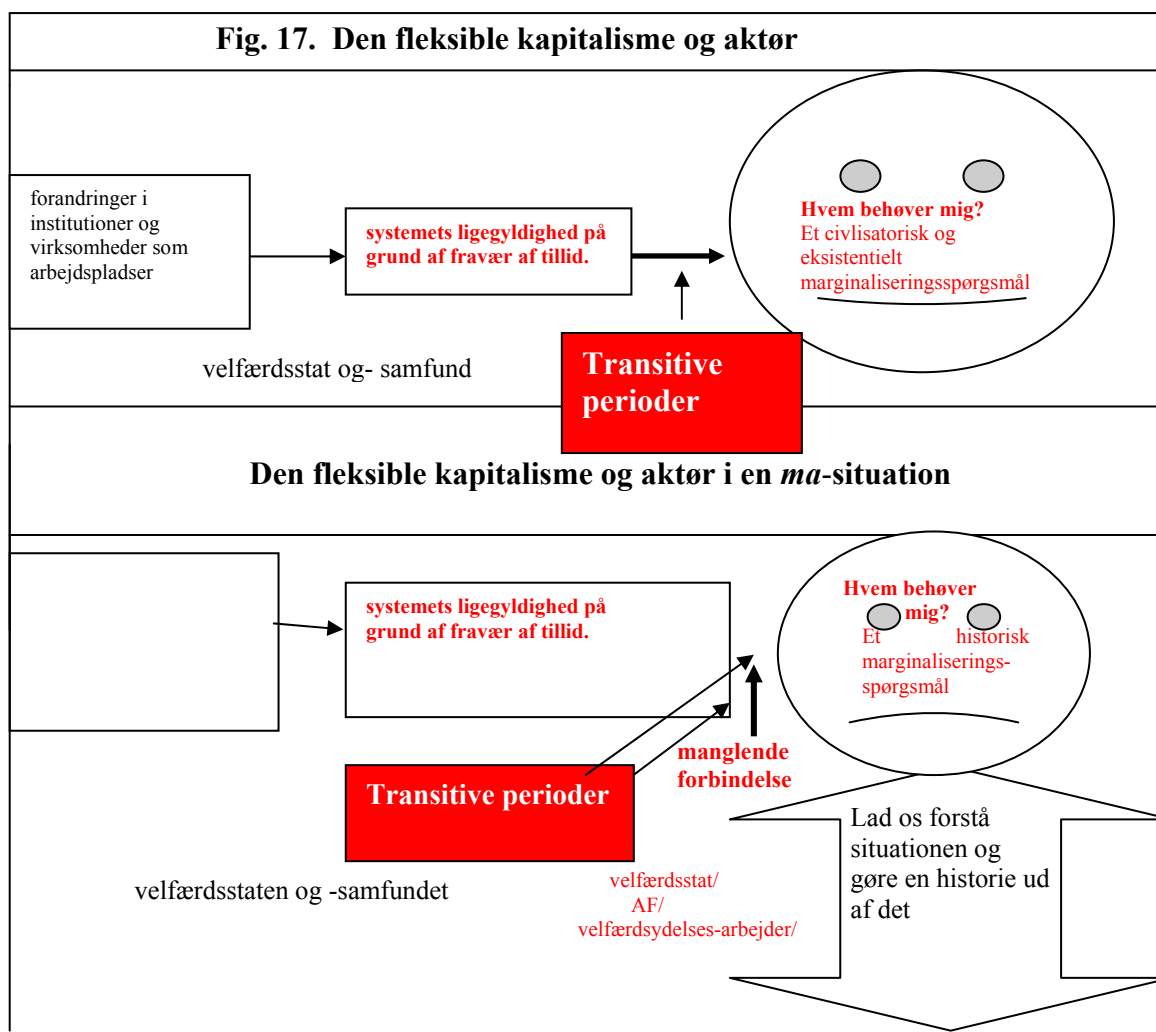
Ingmar og 'de bare mænd' har oplevet at befinde sig i *ma*-situationen, og Josef kunne nemt være kommet i samme. Enricos og Ricos historier fortæller - ligesom aktørhistorien i næste afsnit - om mennesker, der aldrig har været langtidsledige. Jeg har alligevel her bragt disse eksempler frem, og i næste afsnit bryggeriarbejder Jans; jeg følger her op på Bööks logik; for at fremstille mangel på deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling, m.a.o.: For at beskrive situationen, når man i længere tid mangler arbejde som er samfundsanerkendt, er det afgørende at forstå fællesnævneren for de aktører, der har arbejde og aktører der permanent eller i en længere periode ikke har haft arbejde. Fællesnævneren er, at for begge grupper har det været vigtigt at skulle leve op til fleksibilitetsnormen. (¹⁶⁰)

Det drama som Josef- og Ingmarlønarbejdere er aktører i, har nemlig samme omdrejningsmoment som Enricos og Ricos arbejdslivshistorie; det handler om fleksibilitet, som optræder på scenen som 'samfundssjælen' - i Bööks forstand. Det er for det første et drama om at måtte skifte rolle fra den habile lønarbejder til en rolle som den fleksible arbejder (habiliteten bliver abstraheret, jf. note 157, s.164). Det er endvidere et drama om at blive konfronteret med et spørgsmål: "Hvem behøver mig?", når fleksibilitetens evner og/eller - vilje ikke slår til i en konkurrence med andre aktører. Sennett fremhæver at spørgsmålet 'hvem behøver mig?' er "*et spørgsmål om karakter, der undergår en radikal forandring i den moderne kapitalisme. Systemet udstråler ligegyldighed. Det gør det i kraft af resultaterne af menneskelig stræben, f.eks. markeder, hvor vinderen tager det hele, og hvor der derfor ikke hersker nogen sammenhæng mellem risiko og belønning. Systemet udstråler ligegyldighed fordi det systematiserer et fravær af tillid, hvor der ikke er nogen grund til at føle sig behøvet. Og det udstråler ligegyldighed i kraft af en reorganisering af virksomheder og institutioner, hvorved folk bliver behandlet, som om de var engangsting.*"(ibid;164).

Både Bööks og Sennets teoretiske oplæg i form af koncepter som habilitets-, og variabilitets-(fleksibilitets-)norm, som anvendes i relation til de givne aktørhistorier, er ikke et udtryk for idealisering af fortidens forhold. Hverken Josefs eller Enricos

¹⁶⁰ Der er tidligere blevet diskuteret, at fremmedgørelse i høj grad vedrører mennesker der er i arbejde (jf.s.53,72, 208). Som L.Bohn (2000) i Det sociologiske værksted (jf. bilag) i sit indlæg konstaterede: *ma* handler også om det generelle problem: fremmedgørelse. Mit ærinde i dette afsnit er ikke at diskutere, hvorvidt en del af *ma*-ramte aktører ikke har lønarbejde enten fordi det arbejde de tidligere har haft i den grad var fremmedgørende for dem at de mere eller mindre målbevidst befinder sig i en indkomstoverførselsmodtager-situation, eller fordi de aldrig rigtigt har valgt lønarbejde som hovedkilde til deres indkomst.

arbejdsliv er i Bööks og Sennetts øjne lutter lagkage og udgør på ingen måde et forbillede. (Hvad angår Enrico konstaterer Sennett dette direkte;2000;130) Man kan generelt jo indvende, at kapitalismen altid har afkrævet arbejdskraften underkastelse og fleksibilitet. Alligevel er der en forskel, påpeger Sennett: ”Den gamle, klassebundne kapitalismes ligegyldighed var åbenlyst materiel. Den ligegyldighed, der udtrykkes af den fleksible kapitalisme, er mere personlig i sin karakter, fordi systemet selv er mindre skarpt i kanten, mindre gennemskueligt. Enrico vidste, hvor han stod.....marxismen havde engang den vane at behandle enhver form for forvirring som udtryk for falsk bevidsthed. Under de nuværende betingelser er forvirring derimod en præcis beskrivelse af virkeligheden, herunder den personlige uklarhed, der i dag hersker om svaret på spørgsmålet: ”Hvem i dette samfund behøver mig?” (ibid;165)



Denne beskrivelse af aktørsiden, hvor aktøren konfronteres med systemets ligegyldighed, baserer Sennett på iagttagelser af bestemte arbejdslivshistorier og tendenser i reorganisering af virksomheder og institutioner. Med et udgangspunkt i den marxiske erkendelse af den kapitalistiske produktionsproces' foranderlige natur

(¹⁶¹) anticerper Bök (1990) med sin analyse af variabilitetsnorm Sennetts koncept 'fleksibel kapitalisme'(Sennett;1998). Sennetts ærinde er samme som Böoks: At fortælle om den kapitalistiske produktionsproces' foranderlige væsen der "disponerer os for at drive med strømmen" (Sennetts;1998;2000;130). Ligesom Sennetts metode går også ud på at fremstille konkrete menneskeskæbner. Han skildrer to generationer, faderen Enrico, som med sin punktlighed og upåklagelig instrumentalitet i 20 år gjorde rent på toiletter og vaskede gulve i en kontorbygning. Hans arbejde var blotet for ekspressivitet. Enrico skulle forsørge sin familie. Han sparede op til et hus i en forstad til Boston. Han sparede også op for at kunne sende sin søn Rico college-uddannelse. Faderen Enrico afspejler tryghed i tilværelsen gennem et fast arbejde som basis for habiliteten. Dog ikke helt på samme måde som hos Josef, der til med havde det ekspressive indhold i sit arbejde. Men arbejdet og familielivet udgjorde to stærke grundelementer som Enricos liv hvilede på, hvilket sønnen Rico senere i sit voksne travle liv stærkt savnede. Arbejde - om end fattigt i sit indhold - udgjorde en institution for Enrico. Enrico er hos Sennett snarere den lykkelige end den ulykkelige aktør. "Han blev anerkendt som individ af de mennesker, der havde kendt ham længe nok til at kunne følge hans livshistorie" (ibid;139). Og netop denne livshistorie der er bygget på en uhyre instrumentalitet, som førte til hans relative økonomiske succes - hvor arbejdet er omdrejningsmomentet i denne historie - har givet Enrico en social anerkendelse. Sennett konstaterer: "Tiden er den eneste ressource, som står til fri afbenyttelse for mennesker på samfundets bund. For at kunne akkumulere tid havde Enrico brug for det, sociologen Max Weber kaldte et "jernbur", dvs. en bureaukratisk struktur, som rationaliserede tidsforbruget".(ibid;12) Det var Enricos arbejde som institution – forstået som daglig praksis med bl.a. formale elementer - som fagforeningens anciennitetsregler og bestemmelserne om offentlig pension – der, sammen med hans egen selvdisciplin, gav ham en livsfortælling som basis for selvrespekt og social anerkendelse. Dette kom specielt og direkte til udtryk i det gamle immigrantsamfund og som en mere anonyme anerkendelse i det nye – tættere på middelklassen - naboskab. Også Enricos familieliv kunne give hans to sønner trygge forhold og gode startmuligheder. Sennett længes dog på ingen måde tilbage til den form for habilitet inden for arbejds- og familielivsområde: "Ingen af os bør nære noget ønske om at vende tilbage til Enricos...generations tryghed. Det var en klaustrofobisk tryghed, og betingelserne for den personlige selvorganisering var ubøjelige" (ibid;130).

Mens selv om Enricos søn, Rico, kan umiddelbart tages som eksempel på et godt karriereforløb, oplever Rico alligevel en ubalance mellem arbejde og de konkrete sociale bånd - dem han oplevede som barn. For "Rico led følelsesmæssigt under de sociale brud, der fulgte med hans succes. De virkelige sejrherre lider derimod ikke under fragmenteringen. De stimuleres tværtimod ved at arbejde på mange forskellige fronter samtidig." (Ibid;66) I relation til marginaliseringstypologien er der her tale om social marginalisering, som hører til den formelle marginalisering. Rico føler afsavn af det varme familie- og naboskabsforhold han oplevede som barn og teenager. Han er bange for, at hans børn aldrig bliver til del af det sociale samvær,

¹⁶¹ Marx påpegede, at "den moderne industri aldrig betragter og behandler den form, som produktionsprocessen aktuelt har, som noget evigt og uforanderligt. Den moderne industris tekniske grundlag er derfor revolutionær, mens de alle tidligere produktionsmåder først og fremmest var konservative". Efter Bök;1990;55, hos Marx;;1867;1967;425)

som han havde en mulighed for at erfare. Her gør sig også den civilisatoriske type af marginalisering gældende. (jf. fig. s. 76). Rico har været fristet af de lyksaligheder, som realisering af den amerikanske drøm indebærer. Ingen og intet har direkte tvunget ham til at ofre et traditionelt italiensk familieliv på denne drøms alter. Rico er dog på ingen måde ramt af historisk marginalisering.

Strukturforvandlingens ånd opfordrer til- og kræver en stor, en rendyrket og bestående instrumentel orientering til arbejde af arbejdskraftsudbyderen. Den ekspressive side trænges ind i et hjørne og skrumper sammen under trykket af den indstilling til arbejdet, som er forenet og foreneligt med variabilitetsnormen. Derfor er det heller ikke bare Josef, stålværksarbejderen, men også mange Josef-lønarbejdere, som bliver bevidste om, genkender og vurderer strukturforvandlingens fremadskridende variabilitetsnorm som noget ondt, dårligt og truende, mener både Böök og Sennett. Fordi denne betydning af variabilitetsnormen ikke samtidig kan give en mening og et indhold for den typiske arbejdskraftsudbyders – aktørens – tilværelse; fordi denne variabilitetsnorm knap nok længere giver nogen mulighed for gennem arbejdet at give sig selv en betydning. Den udgør en trussel mod selvbevidstheden, mod arbejdsidentiteten og mod arbejdskraftsudbyderens grundlæggende oplevelse og vurdering af sig selv som et rigtigt samfundsmedlem. Dette kan man kalde en ulykke. Hvordan hænger denne ulykke sammen med den kommunikationsmæssige faktor, som jo her antages som værende central for forståelsen af *ma*?

IV.3. Den kommunikationsmæssige faktor ved den ulykke som overflødiggørelse af Josef, Ingmar, 'De bare mænd', Jan og Viktor udgør. "Hvem har brug for mig"?

Sociologen Böök er den samme som fiktionens åndsarbejder Ingmar, der har oplevet en *ma*-situation, og har været udsat for arbejdsmarkedets krav om fleksibilitet. Ingmars eksempel tjener således til at illustrere, at fleksibilitetsnormens marginaliserende virkning ikke kun vedrører håndens- men også åndens arbejdere. Flexibilitetsnormen er ikke begrænset til en given klasse, ét socialt lag eller én faggruppe.

Ved at støtte sig til Marx påpeger Böök at fleksibilitetsnormen hænger sammen med produktionsforholds væsen i markedsøkonomien: *"Storindustriens natur forudsætter, at arbejderne selv og deres funktioner er i alsidig bevægelse. Men i sin kapitalistiske form bevarer den på den anden side den gamle arbejdsdeling med dens 'stelande' særegenskaber. Vi har set, hvordan disse uforsonlige modsætninger tilintetgør al tryghed, fasthed og sikkerhed i arbejderens livsvilkår, og slår samtidigt både eksistensmidler og arbejdsmidler ud af hans hænder, og gør ham selv overflødig, samtidig som hans detailfunktion bliver overflødig"*. (Marx;1867; 1969;425,i Böök;55) På den ene side kræver de markedsøkonomiske produktionsforhold fleksibilitet og mobilitet, men samtidig er der ikke sket væsentlige forandringer i "den gamle arbejdsdeling" mellem på den ene side dem der både ejer

produktionsmidlerne (herunder midlerne til at ansætte Josef, Jan, Ingmar, etc..), fordeler og leder arbejdet og på den anden side dem der udfører det. (¹⁶²).

Bauman (1998;2001;13) bruger allerførst i sin analyse af globaliseringens menneskelige konsekvenser følgende udsagn af Dunlop: *”Virksomheden tilhører de personer, der investerer i den – ikke de ansatte, leverandøren eller det lokalsamfund, hvor den er placeret”*. Bauman tilføjer, at dette ikke er nogen hensigtserklæring fra rationaliseringseksperter Dunlop, men en udtalelse om fakta. Baumans analyse af ’tid og klasse’ giver en baggrund for at opfatte den lige før fremførte erkendelse af Marx (jf. citatet forrige side) som fortsat aktuel. Det er aktionærene (kapitalejerne), eller en ren markedsøkonomisk kalkule, der bestemmer om en given virksomhed skal flytte, og nedlægge arbejdspladser det ene sted for at oprette dem et andet. (jf. Novo- og TV2-eksemplet, s.53, noten 150, s.160). Thi *”i princippet er der ingen afhængighed af lokalitet i spredningen af aktionærene. De er den eneste faktor, der virkelig er fri for geografisk binding. Og det er dem, og kun dem, som virksomheden ”tilhører”. Det er derfor op til dem at flytte firmaet præcis derhen, hvor de opdager eller forventer en mulighed for højere udbytte, og så overlader de alle andre – bundet til deres lokalområde, som de jo er – arbejdet med at slikke sårene, reparere skaderne og fjerne affaldet. Firmaet kan frit flytte; men konsekvenserne af flytningen er stavnsbundne.”* (ibid;15).

Overflødigsgørelse af mennesker hænger fortsat sammen med økonomiske faktorer: Både de enkelte virksomheders profit og konkurrenceevne og nationaløkonomiens størrelser: Handelsbalance, offentlige udgifter, statsbudget-overskud/-underskud.

Bauman taler endog om kapitalens nye frihed, som *”minder om fortidens fraværende godsejere, som var berygtede og afskyede for deres ligegyldighed over for de daglige behov hos den befolkning, som ernærede dem”*(ibid;16). I den nye kapitalens frihed er *”den nyere tids kapitalister og jordspekulanter i kraft af deres kapitalressourcers nye mobilitet ikke konfronteret med grænserne”*.(ibid;17). Turister og vagabonder udgør to sociale klasser der først og fremmest adskiller sig fra hinanden ved at have to forskellige forudsætninger for den fleksibilitet, som de to klasser afkræves. Afkrævning af fleksibilitet er en fællesnævner for de to klasser, men mens turister kan vælge job, bostedet, at leve som enlig eller i et parforhold, m.m., er vagabonders fleksibilitet påtvunget. I det første tilfælde er der tale om mulighed for frihed og selvrealisering. På aktørniveauet er der hos vagabonder tale om risiko for personlighedens nedsmeltning. På det samfundsmæssige plan kan vagabonder udgøre den ene, store pol på en forankrings-/marginaliserings-/udstødelsesakse. Der er en risiko for en polarisering mellem *”en rig elite som gemmer sig i bevogtede områder og arbejdsløs, forarmet majoritet”* som R. Reich (1994)udtrykker det.⁽¹⁶³⁾ Fischer

¹⁶² Hvad med de offentlige arbejdspladser? Er de ikke i fælles samfundsmæssig eje? Privatiseringsbølgen som har kendetegnet 1990erne i de fleste vestlige lande, har gjort en del af de offentlige arbejdspladser til privatejede. Men også de offentlige arbejdspladser er blevet markant mere markedsorienteret bl.a. i den betydning, at de kapitalejede virksomheders managementstrategier er blevet et forbillede til de offentlige institutioner og virksomheder. F.eks. har socialdemokraterne nu i 2001 luftet tanken om at styre universiteter mere i den retning af den måde som andre virksomheder ledes.

¹⁶³ Robert Reich er i sin nye bog *”The Future of Success”*, 2001, (den forrige som vakte store diskussioner var *”The Work of Nations”*, 1991 – udtrykker – ligesom Sennett – sin bekymring for den identitet aktøren få gennem sit arbejde: *”Den nye markedsorienterede mand og kvinde ønsker at lave*

(2001;44) kommenterer den nye kapitalismes klassestruktur: ”*Det nye består i, at symbolanalytikerne bliver den kommende herskende klasse. Under industrikapitalismen var der en deling mellem kapitalister og intellektuelle, som muliggjorde kritik....Men nu smelter ’kapitalister’ og ’kritikere’ sammen i gruppen af symbolanalytikere...*” Der er forskelle i disse konceptualiseringer af den socialstrukturelle udvikling i den fleksible kapitalisme. Men de dikotomiske fremstillinger af socialstruktur:

symbolanalytikere - de andre	elite-masse	turister -vagabonder	(A-holdet –B-) og C-holdet
------------------------------	-------------	----------------------	----------------------------

har som sagt det afgørende væsentligt tilfælles, at den ene del præges af bedre muligheder for at beherske og bemestre deres livsfortælling og karriere - begreber som her om lidt bliver omtalt – end den anden del.

Jeg medtager Baumans turist-vagabond-ikoner af en mulig fremherskende grundlæggende klassestruktur i den fleksible kapitalisme - først og fremmest for her at hente det moment hvor vagabonder påtvinges valg; man kan netop her gå ned på et meget konkret plan og bringe mange eksempler, hvor de der skal aktiveres får tilbud de ikke må afslå. Her rammer Baumans turister-og-vagabonder-klassestruktur lige ind i hjertet af de empiriske billeder på en del af aktiveringssituationerne. (¹⁶⁴)

Mik-Meyer (2001) erkender på basis af sine empiriske undersøgelser, at de arbejdsløse er forskellige og at aktivering ikke er gearret til at tage højde for denne forskellighed. En del kan finde mening med deres støttede beskæftigelse (aktivering). Der er samtidig flere eksempler på, at aktivering opleves af de langtidsledige som tvang. Man vagabondiserer det enkelte menneske, m.a.o.: Man lader aktøren strejfe arbejdsmarkedet; ikke blot at den aktiverede lønmæssigt og arbejdsrettighedsmæssigt ikke bliver stillet lige med de normalt-beskæftigede - der bliver tilmed ikke opstillet noget mål med denne bevægen sig på marginaliserings-/udstøelsesaksen. Det er netop den påtvungne fleksibilitet, som her gør sig gældende. Som det allerede tidligere er blevet påpeget, er et kvantitativt mål blevet opnået; et bestemt antal ledige er i aktivering, hvilket kan tages som et udtryk for at re-integrationspolitikken - et rummeligt arbejdsmarkedet for de fleste - fungerer. Men aktørens erfaring - den kvalitative partikulære dimension - kan give et helt andet udsagn.

Landsorganisationen af Arbejdsledige havde i 2000 lavet en ’folkehøring om aktivering’, for at høre om erfaringer fra de mennesker, hvis tilværelse som Lov om

en ’deal’ i alle relationer – men risikerer at sælge sin identitet” Den politiske borger bliver her til forbruger. Alt er til salg. Selv selvet bliver til salg, og evnen til at sælge sig selv bliver en kritisk faktor for succes eller fiasko. Flexibiliteten forbindes her med markedets logik, og når det gælder *ma* og *dissa* skal man således anskue de to størrelser ud fra markedsøkonomisk mekanismer: de der kan sælge deres kraft bliver købt, de andre stiger ind i Schumpeters langtidslediges bus.

¹⁶⁴ Når jeg her skal eksemplificere Baumans globaliseringsbillede bestående af turister og vagabonder, skal jeg gøre det med det forbehold, at det dette billede af en klassestruktur hos Bauman kræver en længere diskussion. Her og senere skal der påpeges, at når det gælder marginalisering og den mere generelle betegnelse overflødiggørelse, så rammer det ikke alene sociallag 5 (ufaglærte) eller en del af sociallag 4. Som sagt Ingmar er en sociolog, hvis *ma*-situation medførte alvorlige følger i hans sociale integration.

Aktiv Socialpolitik fra 1998 - der udvider aktiveringsretten og pligten for mennesker uden arbejde - direkte har haft indflydelse på. Her følger fire korte aktørudsagn (¹⁶⁵) Anne-Marie, 47 år og aktiveret i en 'jobklub' i Horsens. *"Man drikker kaffe fra 8-15. skriver jobansøgninger eller spiller 7-kabale på computer. Det har taget al min selvtillid fra mig. Jeg føler mig som i et fængsel. Ja, faktisk er det endnu værre, for i et fængsel er, der, så vidt jeg ved, et værksted, som man kan blive beskæftiget i noget af tiden, og måske samle tøjklammer"*.

Robert, der er arbejdsløs maskinarbejder: *"Jeg aner ikke hvor jeg er. Jeg skal bare være i aktivering. Jeg har været på 'Kursus i selvtillid' og kursus i 'Lær at skrive ansøgninger' og kursus i at 'Lære mig selv at kende'. Jeg har været arbejdsløs i otte år, og jeg ved, at jeg ryger ud efter tre måneder. (Han bliver kontanthjælpsmodtager, min tilf.) Så får de en anden med støtte."* Susanne der allerede er kontanthjælpsmodtager: *"Jeg er aktiveret, fordi man skal aktiveres. Jeg har ikke nogen forestilling om, hvad det skal føre til, og jeg er ikke flov over at være på kontanthjælp. Det har jeg vænnet mig til"*. Birte - hendes historie ligner til en vis grad Ingmars historie - fortæller hvordan hun som gymnasielærer indtil hendes fag blev ramt af nedskæringer kom til at føle sig nedværdiggjort pga. aktiveringens tvangs- perspektivløshedskarakter. Hun har haft et jobtilbud, som betegnes af aktøren som perspektivløst. Hun har været på et 'afklaringskursus' der oplevedes som påtvunget og nedbrydende forhør. Hun føler sig fysisk og psykisk knækket. Birte siger: *"Jeg skammer mig. Skammer mig over, at jeg har fundet mig i det"*. Hver af disse fire aktører repræsenterer en fortælling, en karriere, et menneskeliv som disse aktører oplever som nedbrudt. Den påtvungne fleksibilitet gør dem til aktører, der strejfer rundt. (I Det Sociologiske Værksted blev der læst op en kort fortælling om en mand, 51 år, der efter at have været 18 år på en arbejdsplads fik en fyringsseddel. Jeg mødte manden bogstaveligt talt strejfende omkring sin gamle arbejdsplads, to uger før han begik selvmord, (jf. Det Sociologiske Værksted, Viktor, bilag) Vagabonder føler sig afmægtige, og det var helt øjensynligt en stærk afmægtig mand jeg traf i efteråret 1994, hvor de danske arbejdsløshedstal toppede. Thi 1990ernes fleksible kapitalisme har bl.a. handlet om: *"Videnskapitalismen, der rummer en grum polarisering, hvor de hurtigste bilder sig selv ind, at de kan forandre deres egen lille osteklokke, mens den store majoritet er overladt til at være afmægtig over for verdens ulykker"* (L.Mogensen;2001;139).

Problemet med kløften mellem 'symbolanalytikerne' og de andre (vagabonder hos Bauman) er bl.a. at den efterlyste højere og bedre uddannelse, herunder livslang uddannelse, ikke nødvendigvis opfattes og erfares som en vej til en anerkendt position gennem deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling. F.eks. finder Illeris/ Simonsen/Ahrenkiel (2000) (¹⁶⁶), at *"flertallet af deltagerne i de brede voksenuddannelser befinder sig i en livssituation, hvor samfundet ikke har brug for dem, deres uddannelsesbaggrund eller måde at fungere på er ikke længere salgbar"* Hvis disse aktører vil undgå at blive marginaliserede stilles de over for variabilitetsnormen; *"De må lave sig om, ikke kun en faglig omskoling, men også med hensyn til hvordan man fungerer og opfatter sig selv, det vil sige selve den*

¹⁶⁵ Kilde: Dagbladet Information og Salt, temanummer om aktivering, 2000.

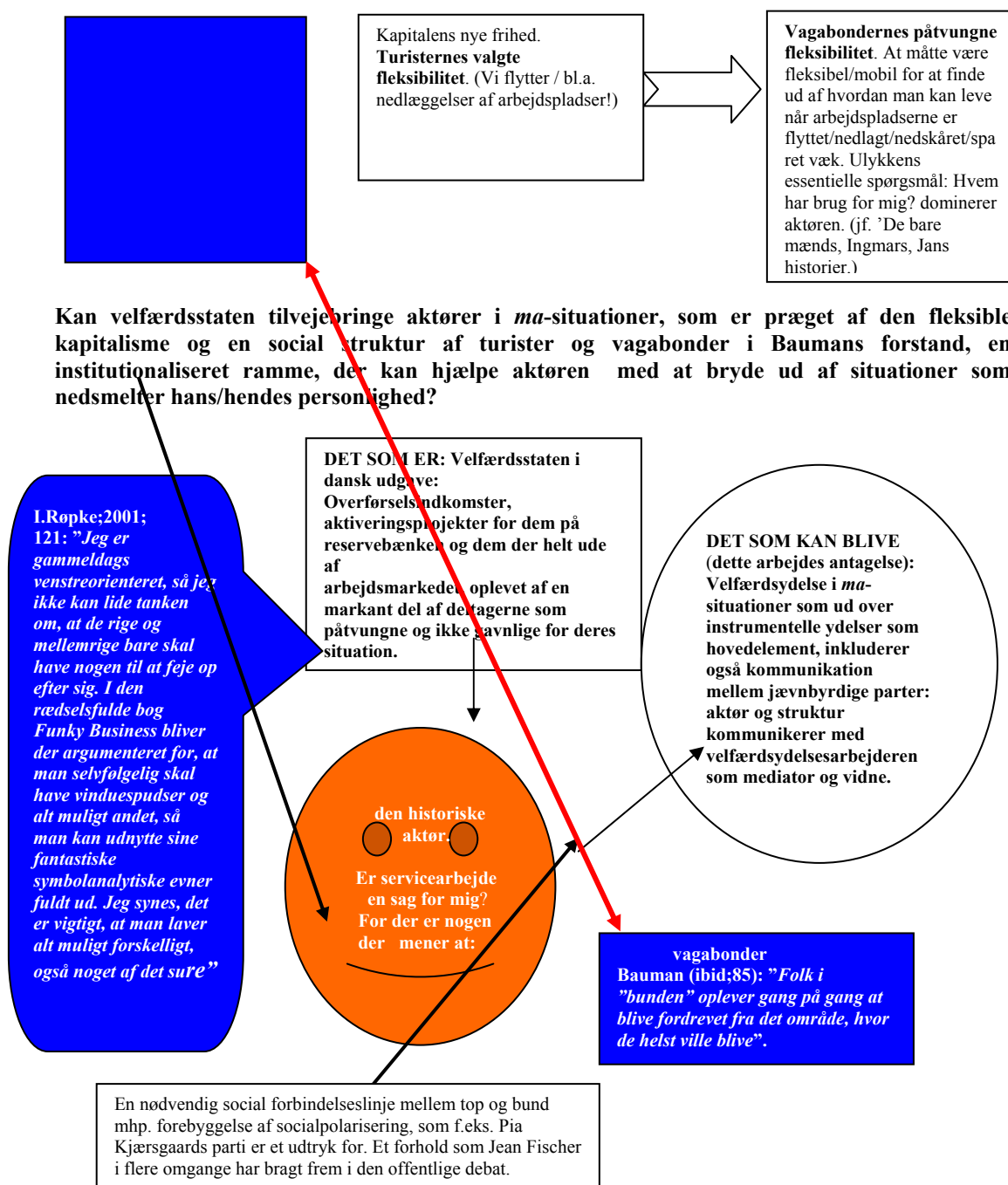
¹⁶⁶ Knud Illeris, Birgitte Simonsen og Annegrethe Ahrenkiel, "Ydmygende Uddannelse", Information, 12.01.2000. På baggrund af de tre forfatteres forskningsprojekt om voksenuddannelser i Danmark.

personlige identitet. Det er jo ikke så lidt, og det er der heller ingen, der siger direkte til deltagerne, for der er nok ikke ret mange, der har gjort sig disse forhold helt klart."(ibid.) På linje med Bauman (1998) finder Illeris/Simonsen/Ahrenkiel at der er en stor del af den voksne befolkning, der bliver opfattet som udelig, som samfundet enten må lave om eller kassere. Disse aktører stilles over for kravet om identitetsændring. Aktørerne anvender forskellige strategier for at klare denne ambivalente situation, hvor deres valg er: Enten *ma* eller at lave om på sin identitet, som bl.a. indebærer nødvendigheden igen at sætte sig på en skolebænk. Men der gør sig i denne forbindelse gældende "*den grundlæggende modsætning, at både deltagerne og samfundet lægger al vægt på, at uddannelsen kan skaffe deltagerne arbejde, og det oplever de fleste som temmelig usandsynligt*". (ibid.) Aktørerne har ikke en forventning om at uddannelsen kan forandre deres situation på arbejdsmarkedet. De har ikke tillid til den foranstaltning som samfundet taler om skulle være relevant for dem. Det er som i tilfælde med den aktørudsagn (jf.s.174-5, Robert) der fortæller om deltagelse i relevante uddannelsesstilbud uden den egentlige effekt: Opnåelse af ustøttet arbejde.

Mhp. Sennetts fleksible kapitalisme og Baumans turister og vagabonder er Illeris/Simonsens/Ahrenkiles konklusion, baseret på empiriske undersøgelser, meget rammende og bekræftende: "*Mennesker, der i forvejen føler sig overflødiggjorte og kasserede, nu også føler sig anbragt til opbevaring under mere eller mindre ydmygende former. Men når det nu er arbejdsmarkedets politik, det drejer sig om, så må man også se efter løsningsmuligheder i et arbejdsmarkedsperspektiv - man må forstå, at det er mulighederne for at komme i arbejde, der er afgørende for hvor gode uddannelserne er, og ikke hvor gode uddannelserne er, der er afgørende for at komme i arbejde.*"

Kan velfærdsstaten bidrage til at afhjælpe denne fastholdelse af overflødiggørelsen, hvor en del af aktørerne ikke engang har forventninger om muligheden for at forandre deres *ma*-situation? Spørgsmålet er retorisk. Dette arbejde - ud fra en bestemt socialvidenskabelig tilgang - peger jo på den kommunikationsmæssige faktor som en relevant faktor. I det følgende skema bringes dette spørgsmål.

Fig. 18. Sennetts fleksible kapitalisme og Baumans turister og vagabonder



De givne analyseelementer hos Böök, Sennett og Bauman som kaster lys over problemet med overflødigsgørelse af en del af arbejdskraftstyrken viser, at Marx' erkendelse af modsætningen mellem produktivkræfters stadige foranderlighed og produktionsforholdene, og den heraf affødte utryghed i lønarbejdernes situation på arbejdsmarkedet fortsat er relevant - om end den for det første dækker over noget

andet indhold i tryghed, fasthed og sikkerhed end det som det gjaldt om i 1860ernes tyske, franske eller engelske samfund. Og for det andet, som bemærket allerførst i dette afsnit, vedrører fleksibilitetsnormens negative konsekvenser ikke kun arbejderne.

Sennett (1998;2000;132). understreger at fiaskoen også kan blive en mere almindelig begivenhed for middelklassen, og ikke kun noget normalt for de meget fattige eller underprivilegerede. *"Indskrænkningen af eliten har gjort succesen sværere at fastholde. Et marked, der fungerer efter princippet "vinderen tager det hele", påfører et stort antal veluddannede mennesker en risiko for fiasko."*(ibid;132) Sennett påpeger, at en fiasko, selv om den i høj grad hænger sammen med økonomisk nedgang/nederlag, så handler den dybere set om noget mere: Om en nedbrudt fortælling og karriere, som kan anskues i en sammenhæng med social anerkendelse, jf. diskussionen i III.1.*Social anerkendelse, arbejde og marginalisering på arbejdsmarkedet (ma) anskuet som historisk marginalisering, s.63.* Den enkeltes manglende karriere og fortælling der bredt socialt kan anerkendes (¹⁶⁷) er - skal her gentages - netop lige så meget et socialpsykologisk problem som et socioøkonomisk. Der er tale om en fiasko og en katastrofe, som i et samfund som det danske kan - men ikke nødvendigvis skal - være ensbetydende med økonomisk fattigdom og ulighed. Jans, Viktors, Birtes m.fl. ulykke består først og fremmest i at føle sig afmægtig over for deres marginalisering. Marginalisering som i Johans eksempel (omtales i IV.5.) kan nemt ende med udstødelse - bevægelsen mod højre på Svedbergs/Kristensens (2000) akse.(jf. fig. s.153).

E.Larsen(2001;79) iagttager, at *"det har i mange år været noget af det mest skræmmende, at vores samfund ikke vil vedkende sig, hvor udstødende det er, og hvor mange mennesker der, uhyggeligt nok med fuld ret, føler sig udstødningstruede"*. Aktørernes ulykke består i at deres position i samfundet er blevet til en position af modtagere af overførselsindkomster - en position som afføder et spørgsmål: Hvem har brug for mig? Der laves kurser i selvtillid og i hvordan man skriver jobansøgninger for mennesker der har haft et arbejdsliv, en livshistorie som er blevet afbrudt. På den måde bliver ulykken deres egen personlige fiasko, som allerede fremhævet. Disse aktører mangler selvtillid og kan ikke skrive jobansøgninger - er 'strukturens' ræsonnement. De skal have kurser i dit og dat, som i sig selv kan være udmærkede, men som ikke har nogen betydning for deres mulighed for re-integration på arbejdsmarkedet. Fordi - og jeg vender her tilbage til dette arbejdes kerne - der mangler en kommunikation mellem aktøren og de nødvendige regler og ressourcer - en kommunikation som kan skabe gensidig tillid, forventning og forpligtelse. Men, som det ligger i udgangspunktet for dette arbejde, så er 'strukturen' ikke gearret til at skabe en ramme for en sådan kommunikation. Dette afspejler en holdning i samfundet som H.Kærgaard (2001;93) betegner som ligegyldighed. Man betaler de marginaliserede og de udstødte, så de kan klare dagen og vejen rent materielt. *"Udstødningen er ikke materiel - den er mental. Det er oplevelsen af, at samfundet ikke har brug for én og helst er fri for at høre om ens eksistens. Reelt er vi tilbage ved den gode gammeldags fattiggård, der bare er blevet shinet lidt op til det 21.*

¹⁶⁷ Her er *bredt socialt* lig med det som Kristensen (2000) forstår som det *normale*, dvs. normen. Den dannes i et samspil mellem kulturelle, sociale og lovmæssige faktorer. "Det er normalt at arbejde", hvor det modsatte ikke er normalt.

århundrede. Jeg kan godt forstå, magthaverne ikke vil tale om det, for det er godt nok ret ulækkert på alle måder!" (ibid;93). Marx rejste et spørgsmål: Hvem har brug for arbejdskraftsudbydere, (Josef, Jan, Viktor, 'de bare mænd'), når de enten af konjunkturelle eller strukturelle grunde ikke længere kan bruges til at producere en profitabel vare/service. Når det gælder overflødiggjorte veluddannede mennesker, som Ingmar (Böök's egen arbejdslivshistorie) eller Birtes historie, og overflødig-gørelse af de selvstændige habile producenter, som i tilfældet med Johan, er det tale om en overflødiggørelse, der ikke var så udbredt i de samfund som Marx oplevede som den er i dag. Dette hænger sammen med at tilgang til uddannelse i markant grad er blevet demokratiseret selv om den fortsat er bestemt af den socialgruppe man kommer fra. Der er således en større potentiale gruppe af de uddannede for at blive fanget af marginaliserings- og udstødsesfænomenet.

I dag, ca. 150 år efter Marx, har en velfærdsstat som den danske formået at sikre overførselsindkomster på et forholdsvis rimeligt niveau. Dette kan tages som et udtryk for civilisatorisk landvinding. (¹⁶⁸). Men det betyder på ingen måde, at det af Marx anskueliggjorte problem med mennesker som bliver overflødiggjort på arbejdsmarkedet, er blevet løst. Bauman (1998;2001) fremhæver, at produktionen efterhånden er blevet så specialiseret, at der ikke længere er brug for mennesker, der ikke kan følge med globaliseringens krav om kompetencer og uddannelse. Disse mange mennesker bliver uinteressante for produktionen af værdier i samfundet; de kan hverken arbejde eller være i besiddelse af tilstrækkelige midler til at forbruge. Og dette billede støttes generelt set og ud fra de danske erfaringer af de i dette afsnit allerede nævnte samfundsforskere og -debatorer: Kærgård (2001), Larsen (2001), Mik-Meyer (2001).

IV.4. Kompleksgørelse af Baumans dikotomiske socialstruktur: Turister og vagabonder

Jeg vil gerne med afsæt i Baumans advarende konklusioner konstatere den komplekse karakter af fleksibilitetsnormens følger på aktørsiden. Den mere komplekse karakter af følgerne af fleksibilitetsnormen ligger i at: Som Møller;2000, påpeger med udgangspunkt i den marxske koncept arbejdskrafts-reservearmé, så bærer en del af de overflødiggjorte fortsat deres gamle funktion som den disciplinerende faktor på arbejdsmarkedet. Desuden er arbejdsløshed (og hermed de langtidsledige), som i dette afsnit allerede nævnt, også en økonomisk faktor man kan regulere mht. til andre økonomiske faktorer så som betalingsbalance, inflation, valutakurs, offentligt budget. Der er således tale om den disciplinerende og den direkte økonomiske funktion af arbejdsløsheden/overflødiggørelsen.

¹⁶⁸ Jacob Haugaards manifesto af "Sammenslutning af arbejdssky elementer" (1976) talte om at "*der aldrig har så mange kunnet leve så fedt uden at røre en finger – med mindre de gider selv – uden at vågne spjættende til vækkeuret, uden fladtrykte madpakker der indtages i kantinens harske fims, uden akkordens opskruede Skt. Veits-dans-koreografi, uden den pansrede masseords to gange dagligt gentagne folkevandring til og fra arbejdets kultsteder, uden at skulle overlade børnene til statsansatte yngelpleje. I al enfoldighed: Arbejdsløsheden er frihed som udfrielsen fra slaveriet under faraonernes vanvid, hvor livets mening manifesteres i akkumulationen af størst og flest mulige pyramider. Arbejdssky i alle lande, foren jer!*" (Citeret fra "Forslag til arbejdets genindførelse", 1974, G.Auken, K.Birkholm, m.fl., s.25.

Endvidere er overflødigggørelsen af en del af arbejdsstyrken (udtrykt humanistisk og sociologisk: Overflødigggørelsen af hhv. mennesker og givne grupper) i en veludviklet velfærdsstat bl.a. et udtryk for en civilisatorisk landvinding - som tidligere er blevet påpeget; mangel på arbejde behøver ikke nødvendigvis at være ensbetydende med absolut fattigdom og/eller individets totale økonomiske afhængighed af familien og/eller bundethed af filantropi. (¹⁶⁹) Goul Andersen (1996;32) fremhæver at den danske velfærdsstats historie i de sidste 15-20 år kan opfattes som en *succeshistorie*, især socialt og demokratisk, men tildels også økonomisk.

At anskue det danske *ma*-fænomen i en global sammenhæng - som f.eks. ud fra Baumans forståelse af globalisering - er vigtigt, men dette går ud over dette arbejdes rammer. Det er derfor vigtigt at afgrænse *ma*-fænomenet i Danmark i forhold til hvordan *ma*, og andre former for marginalisering samt eksklusion, kommer til udtryk i andre lande. Baumans vagabonder lever under forskellige fleksibilitetsforhold i de forskellige lande. I Danmark kan man henregne vagabonderne til en stor del af både de permanente og midlertidige modtagere af overførselsindkomster. Men de ser ikke ud som en undertrykt ensartet gruppe.

F.eks. laver H.J.Nielsen, (2001), en interessant iagttagelse af, hvordan hans mozambikanske kollega, der som Nielsen også er en udviklingsekspert, oplever 1. maj i Fælledparken.⁽¹⁷⁰⁾ Mozambikaneren får et indtryk af at folket forsamlet til at fejre 1. maj - herunder et opbud af afslappede unge mennesker - her på behændig vis har taget forskud på kommunismen. En sådan fænomenologisk erfaring stillet over for Baumans beskrivelse af vagabonderne er alligevel problematisk; thi også vagabonderne i Baumans forstand var den dag til stede i Fælledparken. Overførselsindkomstgruppen - ca. 20 procent af befolkningen i den arbejdsdygtige alder der modtager overførselsindkomst - var nok repræsenteret der, og de har kunnet nyde 1. maj-bajere sammen med andre, og efter denne fredfyldte dag vende hjem til relativt gode moderne lejligheder, hvor køleskabene ikke behøver at stå tomme. Den frihed til i al fredsommelighed at være sammen med andre mennesker en sådan 1. maj, og opfyldelsen af de grundlæggende moderne behov kan alligevel ikke gøre følgende forhold irrelevant - et forhold som også de danske vagabonder lever i - idet de lever i *"et tungt, vedvarende, urørligt rum, som binder tiden og holder den uden for beboernes kontrol. Deres tid er tom; inden for deres tid "sker der aldrig noget". Kun det virtuelle, fjernsynets tid, har en struktur, en "timeplan" – resten af tiden slæber sig monotont af sted; den kommer og går, stiller ingen krav og efterlader øjensynligt ingen spor. Dens aflejringer viser sig pludseligt, uanmeldt og uden invitation. Den*

¹⁶⁹ Det er efterhånden en klassisk diskussion inden for velfærdsforskningen, som især gjorde sig gældende i slutningen af 1980'erne, om familiens betydning i den sydeuropæiske velfærdsmodel, som i betydelig højere grad baserer sig på familien og sociale netværk. Den danske velfærdsmodel, og generelt den skandinaviske model, lægger markant mere vægt på den enkelte aktør som et økonomisk/velfærdsmæssigt selvstændigt subjekt.

¹⁷⁰ "Henrik J.Nielsen fra Center for Udviklingsforskning, "Drømmen om en utopi", Information, 29.juni 2001." *Mine afrikanske kolleger har svært ved at forstå, hvad det i det hele taget er vi brokker os over. Min mozambikanske kollega oplevede således i år en dansk 1. maj for første gang. Han var meget begejstret. Det var, efter hans bedste overbevisning, det alle mozambikanske arbejdere drømte om, den ideelle måde at fejre dagen på. Man kunne uden at skamme sig og uden at være urolig for at få en bøde, drikke sine bajere med venner og arbejdskammerater....Danskerne havde på deres internationale kampdag, på behændig vis taget forskud på kommunismen, de nød efter behov...Det mente han".*

immaterielle, letbenede, flygtige tid uden noget til at fylde den med mening og dermed give den tyngde, har ingen magt over det alt-for-virkelige rum, som beboerne af den anden verden (turisterne, min tilf.) er henvist til” (Bauman;1998;2001;88). Det er præcis det som Bech-Jørgensen empirisk påpeger når hun undersøger en gruppe arbejdsløse kvinder for hvem hver dag bliver til hverdag. Disse kvinder er nødt til – for netop ikke at blive hårdt ramt af social marginalisering som en følge **ma** – til at opbygge og have en tidsstruktur hver dag som bliver hverdag. De finder på nogle holdepunkter i deres hverdag. Jeg skal til vaskeriet kl. 13 00, og kl. 15 00 kommer der på TV 3 afsnittet af den der serie...Men generelt kommer deres liv til at bestå af hver dag der bliver til hverdag.

Siden Beck Jørgensens arbejde om de arbejdsløse kvinder blev publiceret i 1994 er der dog sket en væsentlig forandring for de danske vagabonder; I 1998 vedtog man loven om den aktive socialpolitik, hvis hovedhensigt har været ”hjælp til selvhjælp”, forstået sådan at man gennem aktivering kan få de ledige i gang igen, og hvor hovedprincippet er at ”yde for at nyde”, hvor de ledige skal yde en indsats for at kunne hævde deres offentlige ydelser. Workfare-politikken, som den lige nævnte lov fra 1998 - i forsættelsen af Lov om den kommunale aktivering fra 1994 - er et udtryk for, inddrager arbejde som en vigtig faktor i socialpolitikken, der netop stiller krav til de langtidsledige. Dette problematiserer Baumans opfattelse af vagabondernes tid - i det danske samfund især efter 1998 - som ”den der kommer og går og stiller ingen krav og efterlader øjensynligt ingen spor”; thi nu man jo skal i større grad end før at anvende overførselsindkomster til en mere aktiv forsørgelse. Men bliver der i denne forbindelse stillet krav, som stiler mod aktørens karriere, der af Sennett (1998;2000;135) - inspireret af Lippmann - handler om at ”få sig et liv”?

Karrierens livsfortælling er en historie om indre udvikling, som udtrykker sig både i færdigheder og kamp. ”Vi må forholde os til livet på en bevidst måde, give det en social organisationsform, ændre dets redskaber, formulere dets metode” (Lippmans udsagn, ibid; 135). Sennett støtter sig her, i sin definition af *karriere* til M.Weber. (*Karriere* betyder på latin ’løbebane’, og begrebet har været anvendt til at betegne menneskeligt arbejde, i betydningen ”en livslang bane for individets økonomiske bestræbelser”.) (ibid;7) Weber fremhævede, at arbejdet havde en betydning som en fortælling, og en betydning for karakterudviklingen, ”som kun muliggøres af en langsigtet, organiseret indsats” (ibid;135). Sennett spørger: Kan vi dog fortsat bruge denne opfattelse af *karriere* som ligger hos Weber og Lippmann? Sennett konstaterer, at for det første er vores dages bureaukrati af en anden karakter end det var i begyndelsen af det 20. århundrede. Og for det andet: ”Kapitalismen fungerer i dag efter andre produktionsprincipper. Den nye kapitalismes kortsigtede, fleksible tid udelukker tilsyneladende opstilling af en sammenhængende fortælling om individets indsats, og dermed en karriere. Men hvis vi ikke vristede en eller anden opfattelse af kontinuitet og mål ud af disse betingelser, ville vi bogstavelig talt gøre os selv til fiaskoer.” (ibid;137). Hermed pointerer Sennett, at *karriere* som opstilling af en sammenhængende fortælling fortsat er vigtig som et grundlag for karakterdannelse hos de fleste aktører.

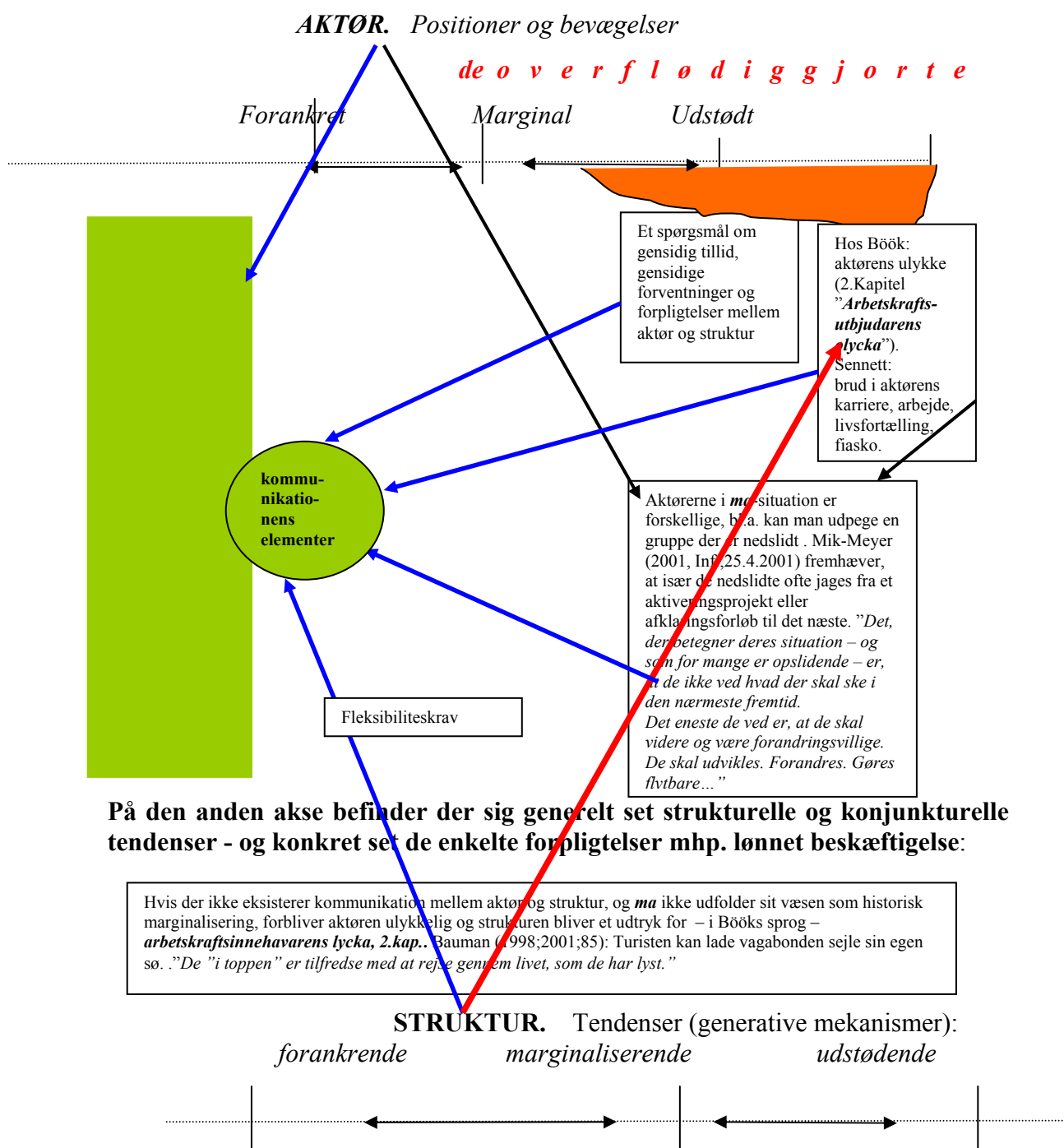
Med henblik på antagelsen om **ma** som et kommunikationsmæssigt fænomen er Sennetts fremstilling af *karriere* og *fiasko* vigtig; for *karriere* sammenstilles her med en bevidst holdning til aktørens livsbane. *Fiasko* - en modsætning til *karriere* -

bygger på aktørens selvopfattelse: ”*Jeg er ikke god nok.*”(ibid;132). Fiaskoens væsen er det ubevidste og det uklare ved **ma**-situationen, og ikke mindst udgøres *fiasko* af det forhold, at *fiasko* fokuser på det enkelte individ. Aktørens ulykke i Bööks socialpsykologiske perspektiv udgøres bl.a. af at aktørens introjicering af normen om at være fleksibel, men når man ikke kan eller ikke vil - som Josef - leve op til den, og når han/hun lever op til den men alligevel ikke kan (igen) komme på en karrierebane, som i aktøreksemplet, jf. s. 174, 277-8. Birte - så bliver det til aktørens individuelle fiasko. Dette hænger sammen med individualisering, som er en generel samfundsmæssig tendens - en generativ mekanisme i Danemarks (m.fl.) forstand. Marginalisering, udstødelse og fattigdom bliver individualiseret. ”*Hvor fattigdom i den tidligere kapitalisme var en kollektiv klasseskæbne, fremstår den nutidige sociale eksklusion mere som et resultat af individuel fiasko*” (J.Andersen; 1998;200)

Generelt kan man spørge: Hvordan kan det være tilfældet at man ikke er god nok til at besætte en funktion i den samfundsmæssige reproduktionsproces (Bl.a. skåne- og fleksjob viser at alle kan være med)? Hvorfor og hvordan er det kommet dertil, at den givne aktørs ikke deltagelse er blevet aktuel? Det bliver her til det psykiske systems - i Luhmans forstand - problem. Og som Schmid (1998) - på linje med Andersen (1998) - konstaterer, så bliver denne ikke-deltagelse opfattet som aktørens egen fiasko. Aktørens akse (jf. fig. s.153) vil her fremstå som relevant alene for aktørens ikke deltagelse. I det eksplorative forskningsperspektiv er tilføjelsen af strukturaksen her en mulig intervention mhp. at genoprette balance i forståelsen af fiaskoens årsager.

Lad os derfor vende tilbage til den dobbelte akse for **ma**-proces, jf. fig s.153 , og anskue den i et socialpsykologisk perspektiv af Sennets karriere og fiasko, aktørens ulykke hos Böök, og Baumans billede af socialstruktur bestående af vagabonder og turister. Udvekslingen af erfaringer, viden og forståelser - ja endda følelser - mellem aktør og 'struktur' er forudsætningen for *historiseringen*, dvs. bevidstgørelsen omkring den givne **ma**-situation. I historiseringen ligger elementer af tillid, forventning og forpligtelse. Vagabonden mangler forankring, og hvis forankring midlertidig eller på længere sigt ikke kan materialiseres gennem det reelle, forholdsvis gode arbejde, er bevidstgørelsen om årsagerne til den manglende realisering en reel måde at skrive aktørens historie videre på. I Bööks fremstilling har man et drama om at være eller ikke være fleksibel, som lægger op til spørgsmål om hvor vidt man kan og vil være fleksibel, og om det nytter at være det. Men i dette drama er arbejdsformidlingen formidleren af en sjæl - ved at holde sig til Bööks begrebsapparat - som gør sig gældende på strukturaksen. *Workfare* og ikke *velfærd* har besjælet strukturaksen. Men hvordan? Påtvungen eller kommunikeret og demokratisk. Ingmar Bööks beretning indebærer afgørende dramatiske spørgsmål.

Fig. 19. Historiseringen af aktørers *ma*- og udstødelssituationer



Baumans generelle diagnose af 1990ernes problem med menneskeligt overskud - og hermed tendensen til samfundspolariseringen som andre sociologer har påpeget, bl.a. Larsen/Andersen; 1990 (1/5 del samfundet), Schmid;1998 (2/3 del samfundet), må alligevel i denne forbindelse først og fremmest tages som en sociologisk advarsel om, at *ma* kan medføre en situation hvor samfundsstrukturen kan begynde at knage i fugerne. Dette fremhæver *ma*'s samfundsmæssige betydning og er relevant for dette arbejdes konceptualisering af *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen; thi der her understreges fænomenets sammensætning beroende på dets betydning for alle samfundsgrupper og forgrening i de tre grundlæggende samfundsfelter: Stat, marked og civilt samfund; hvis man ikke kan kontrollere *ma* demokratisk, og fænomenets patologiske side - i durkheimsk forstand - får lov til at vokse, kan dette føre til totalitære løsninger, som nazismens, fascismens og andre totalitære styreformers håndtering af *ma* har vist, (jf. diskussionen s. 138-9). Baumans og andre sociologers bekymring for og advarsel om overflødiggjørelse af mennesker er derfor ikke overdramatiseret. Men min opgave her er, som sagt, afgrænset, og der skal ikke diskuteres hvorvidt den overflødiggjorte arbejdskraft udgør en fare for at cementere en polarisering mellem sociale klasser - mellem de rige og de fattige, på globalt og nationalt plan.

Det, som hos Bauman direkte er relevant for *ma*'s forståelse som et kommunikationsmæssigt fænomen, er hans påpegelse af de overflødiggjortes ubevidsthed (*de bliver kastet rundt uden nogensinde at forstå hvad i alverden der ramte dem*). Jeg vil dog her lægge vægt på, at denne ubevidsthed ikke må anskues som den enkelte aktørs manglende forudsætninger for at forstå den samfundsmæssige sammenhæng og helhed han/hun bliver kastet rundt. M.a.o. handler det ikke om aktørernes evner til at abstrahere fra deres egne konkrete situationer og se sig selv som en del af den abstrakte størrelse *samfund* eller *samfundsmæssig arbejdsdeling*, etc..

Adgang til uddannelse- og oplysning er generelt blevet bedre, og man kan tale om aktørens potentiale for en sprogligt set i - Bernsteins forstand mere elaborativ end restringeret - forståelse af sin egen situation i en samfundsmæssig helhed. ⁽¹⁷¹⁾ Denne aktørens potentiale kan frigøres i en situation, hvor man kan gå fra en praktisk viden, (tanker, følelser og holdninger som man ikke altid kan udtrykke) til en diskursiv praksis, hvor man i et diskursivt forløb kan bringe sin praktiske viden på et højere abstraktionsniveau. Her er Giddens og Habermas ude i samme ærinde: Den diskursive praksis er centralt for den demokratiske proces, hvor rationaliteten bygger

¹⁷¹ Jeg bygger denne konstatering på bl.a. mit interview med fhv. bryggeriarbejderen Jan, med erfaringer fra Det Sociologiske Værksted, hvor forskellige: akademikerens, politikerens, den marginaliserede lønarbejders, den helt udstødtes sprog, beskrivende forskellige aktørsituationer mødtes. Også mine lange samtaler med en polsk fhv. arbejder, og senere værktøjsfører på et polsk stålværk i Wrocław, udgør en erfaring som støtter antagelsen om at efterkrigstidens arbejder kan abstrahere fra sin konkrete situations mange detaljer og kan - på sin egen sociologiske måde - tale om mekanismer, tendenser og strukturer i samfundet. Lægmandens sprog udgør jo det ene af de to lag som Giddens dobbelte hermeneutik består i. Giddens understreger i flere forbindelser, at den moderne aktør har en forståelse af omverdenen; aktøren har den praktiske bevidsthed om sine handlinger og den situation han/hun befinder sig i.

F.eks.: ”Enhver social aktør ved en hel masse om den samfundsmæssige reproduktions forhold når det gælder det samfund han/hun er medlem af”, og ”Alle aktørerne har en vis grad af diskursiv penetrering af de sociale systemer, som disse aktører bidrager med til at konstituere. (Giddens;1979;5).

på mediering mellem aktører fra forskellige praksiser. I en *ma*-situation er der en klar demarkationslinje mellem den enkelte givne aktør, der står for det sociale system (Lockwood, Møller), det psykiske system (Luhmann), verdenen (Habermas), og strukturen repræsenteret af velfærdsydelsesarbejderen, (Schmid;1998). Schmid forstår velfærdsydelse som produktion, af særlig karakter¹⁷²). Kommunikationsproces mellem producent og bruger er hos Schmid et nødvendigt led i produktionen, og relationen mellem de to parter er det afgørende produktionsforhold i denne slags produktion. Schmid (1996) taler i denne forbindelse om en enhed mellem arbejderen og arbejdsgenstanden - altså en integration af arbejde, arbejds-middel og arbejdsgenstand. I denne integration er den sproglige potentiale for at udgøre en part i en diskursiv praksis vigtig.

Ved at analysere velfærdsydelser som produktion finder Schmid (1998) en demarkationslinje mellem velfærdsydelsesarbejderen (struktur) og aktøren, og peger i denne forbindelse på konkrete problemer, som denne grænse medfører. I kap. II har denne demarkationslinje været beskrevet som et problem, der handler om sprog-dikotomierne: Friheds-/lighedssprog og partikulært sprog / bureaukratisk sprog. Både hos Giddens og hos Schmid ligger der en erkendelse af nødvendigheden af opnåelse af et samarbejde, en enhed, en integration som en forudsætning for tilvejebringelse af et godt resultat af det givne velfærdsydelsesarbejde. Med sin dualitet, modalitet, overgang fra praktisk bevidsthed til diskursiv bevidsthed, og sin koncept: Adgangsport til abstrakte systemer opererer Giddens på et højt abstraktionsniveau. Schmid er her markant mere konkret. Konceptualiseringen af velfærdsydelse som produktion peger på en *bestemt "arbejdsproces som minder om klassisk håndværksarbejde"* baseret bl.a. på *"producentens erfaring og nære personlige kendskab og afhængig af lokale kulturelle forhold"* (Schmid;1998).

Jeg vil vende tilbage til selve velfærdsydelsesproblemet i en *ma*-situation. Velfærdsydelsen er den tekniske side af realisering af et kommunikationsmæssigt forløb, som historiserer den givne *ma*-situation. Her har jeg anvendt udflugten til Giddens dobbelte hermeneutik og Schmid's velfærdsydelse som produktion til at problematisere Baumanns opfattelse af vagabonder, som dækker over de marginaliserede og de udstødte, som individer der er ubevidste om deres situation. Dette er mere kompleks end som så; aktørerne har et potentiale for at forstå den *ma*-situation de er i, som bestående af både deres egne forventninger og 'struktur'-

¹⁷² Schmid (1998) fremhæver i denne forbindelse Marx' erkendelse: Selv om en vare er en ting, genstand, "så er den, dybere beset, også en social relation mellem producent og konsument, en abstrakt og skjult relation som kun kan opdages ved hjælp af teoretisk refleksion". Det vigtige er her påpegelse af nødvendigheden af teoretisk refleksion - hvis den abstrakte og skjulte relation mellem producent og konsument skal gøres manifest. Man kan betragte producent- og brugersiden som to forskellige praksiser, hver med sin praktiske bevidsthed og mulige handlingsmønstre, som f.eks. bureaukraternes dannelse af uformelle netværk (Lipsky) på den ene side eller aktørens mulige tagen-på-maske, dramaturgiske attitude: en bevidst eller ubevidst rollespil på den anden side. Den nødvendige refleksion er først og fremmest et spørgsmål om at forlade sine positioner præget af den praktiske bevidsthed i Giddens forstand (eller de nævnte mulige strategisk og dramaturgisk bestemte positioner), og komme op på det diskursive bevidsthedsniveau.

Det andet vigtige moment hos Schmid er bestemmelsen af velfærdstjenester: de indebærer at brugerens krop, sind eller situation bearbejdes og forandres. Jeg vil senere vende tilbage til denne bestemmelse fordi den er ontologisk og hermed essentiel for forståelse af selve det arbejde AF- og kommunal -medarbejder i en *ma*-situation udfører.

forventninger. Problemet er at der mangler en ramme for- og en institutionalisering af et relevant kommunikationsmæssigt forløb.

IV.5. Et eksempel på aktørens ulykke, nedbrudte fortælling, karriere og vagabondisering

Johan Møller Nielsens historie,⁽¹⁷³⁾ ligner stålværksarbejderen Josefs, sociologen Ingmar, de bare mænd fra stålværket i Sheffield, bryggeriarbejderen Jan, Sennetts Enrico og Rico; de alle havde fundet sig og havde i længere periode haft en niche/en plads i den samfundsmæssige arbejdsdeling, som ikke blot kunne give dem selvforsørgelse, men også værdighed og social anseelse. Johan er en erfaren taglægger. Hans arbejdsliv startede efter folkeskolens syvende klasse. I mange år havde Johan sin egen taglægger-virksomhed. Men i 1990 gik virksomheden neden om og hjem. I Lockwoods og Møllers forstand fik Johans system-integration et alvorligt knæk. Klassisk sociologisk, i Durkheimsk forstand, mistede Johan sin niche, sin plads i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Hvad med organisk solidaritet som jo baserer sig på den samfundsmæssige arbejdsdeling, og komplementaritet mellem aktørerne? Hvilken plads - og på hvilken måde - kunne Johan få i samfundet efter 1990, da han gik neden om og hjem? I Johans tilfælde medførte hans des-integration i systemet en social des-integration. Ægteskabet krakelerede og så hele hans hjem. Den sociale deroute var til at tage og føle på. Fra den stolte deltager i den samfundsmæssige arbejdsdeling til et menneske på kontanthjælpen - som så blev frataget ham. Senere har han måttet samle flasker, tigge og arbejde sort. I 1996 afbryder kommunen nemlig hans kontanthjælp uden at han fik nogen begrundelse. I dag, hvor sagen er blevet bragt for retten af Johan og Landsorganisationen af Arbejdsledige, lyder begrundelsen på, at Johan ikke ville følge de aktiveringstilbud som Køge Kommune havde tilbød. Men Johan forstår ikke, hvordan man kan kalde aktivering for et tilbud, når kontanthjælpsmodtageren ikke har mulighed for at afslå den. Johan finder aktivering ydmygende og meningsløs. Da han skulle aktiveres på et skolebibliotek insisterede han på at iklæde sig fangetøj, så alle kunne se, at han ikke var der frivilligt, men under tvang. *"Jeg havde fået voldsomme knæk på min stolthed og var helt nede kulkælderer"* - fortæller Johan i dag.

Johan har via sin advokat klaget over Kommunens afgørelse til Det Sociale Nævn. Her har han fået medhold i, at fratagelsen af kontanthjælpen var ugyldig. Kommunernes Landsforening går ind i sagen i 2000, da de anser sagen som værende principiel. I april anlægger Johans advokat en sag mod Køge Kommune, bl.a. med den begrundelse at ifølge Grundlovens § 75 er alle borgere berettiget til offentlig støtte, når de ikke selv kan forsørge sig. En juraekspert udtaler i massemedierne at de tilbud, som Johan har fortalt han har fået fra Kommunen, ikke var relevante for hans re-integration på arbejdsmarkedet.

Johans opfatter sagen ikke som et spørgsmål om penge, men om hvor vidt folk i en situation som hans, kan få en behandling som er ret og rimelig. *"Det gør mig harm, at det offentlige Danmark bare sparker til folk der ligger ned"*- siger han. Sagens

¹⁷³ Det er aktørens rigtige navn; Johan Møller Nielsen har gjort sin arbejdslivshistorie til et offentligt emne.

hidtidige juridiske udvikling vil kulminere den 3. september, hvor der er berammet domsforhandlinger i Landsretten.

IV.5.1. Historisering af Johans marginalisering og udstødelse

Det forløb og indhold i Johans sag, som nu udfolder sig i det offentlige rum, kunne have fundet sted i en institution, som kunne have dannet en ramme for en kommunikation, hvor de så vidt forskellige opfattelser af hvad er ret og hvad er pligt i den givne situation ikke skulle havne i Landsretten. ”*Dette er vigtigt for mange mennesker*” - siger Johan om sin sag. Sagen vidner om, at der skal være klare regler, ud fra hvilke velfærdsydelsesarbejdere skal kunne kommunikere, og hvor den pågældende lov fra 1998 åbenbart ikke har tilstrækkeligt klare forudsætninger.

I oktoberkvartalet 1999 - perioden hvor Johan klager til Det Social Nævn og får medhold - var der 35 000 kontanthjælpsmodtagere aktiveret af kommunerne. Samtidig havde man i samme periode stoppet kontanthjælp til 296 aktører.⁽¹⁷⁴⁾

I massemediernes har Johans sag været et hot emne i et par dage, og den kommer sikkert igen på massemediernes dagsorden nogle få dage igen i begyndelsen af september, når forhandlingerne i Landsretten begynder. Massemediernes og den offentlige debats og opinions funktion har her været vigtig; det er - som i Bhaskers Transformationel Model for Samfund/Person Sammenhæng (TMSPS), jf. s.29 og 33 - det partikulære konkrete artikuleres - i Johans tilfælde således i massemediernes. Man får hermed et kvalitativt empirisk udsagn om et kvantitativt (udbredt) problem, idet mange flere aktører er i samme eller lignende situation som Johan. Til forskel for journalistik skal sociologisk tilgang indebære et teoretisk bud på at placere den givne partikulære historie i en abstrakt ramme.

Massemediernes kan historisere en *ma*-situation. I Johans tilfælde bliver hans *ma*- og udstødesforløb ikke til en hvid plet i hans livshistorie, idet den har fået sin mening gennem en artikulation. *Mening* kan i denne forbindelse anskues i forbindelse med den føromtalte (jf. s.158) Levinas forestilling om ansvarlighed og selvkonstans - det som Johan repræsenterer, og som Sennett på basis af Ricoeur påpeger - kræver at der er vidne til alt, hvad vi gør og siger, én der stoler på os. Arbejde bærer, ontologisk set, på en vigtig mening. Hvis jeg ikke er dér på arbejde, eller ikke udfører det givne stykke arbejde, som de andre forventer af mig jeg gør, så lever jeg ikke op til forestillingerne om ansvarlighed, selvkonstans, og mister et element af mening i min tilværelse. Men hvad når der ikke mere er brug for Johans tagdækker-ekspertise og - arbejde? Hvem har brug for Johan, når den habile arbejder mister den mening, som ligger i at udføre det stykke arbejde man er habil til at udføre. Johan blev ydmyget da tabet af den mening i hans tilværelse, som hans tagdækkerarbejde har haft for ham, ikke kunne blive tilstrækkelig forstået og imødekommet med tilbud, som han kunne opfatte som relevante. Der var ingen kommunikation mellem ham og regler og ressourcerne på det plan, hvor en enighed om hvordan man kunne afbøde den

¹⁷⁴ Kilde: Den Sociale Ankestyrelse.

objektive, dvs. af markedsforhold skabte situation, at hans tagdækker virksomhed gik ned en om og hjem. Men Johans *ma*- og udstødelsessituation – bitter ironisk – er blevet meningsfuld. Gennem en række kommunikationsmæssige handlinger – at fortælle sin historie til offentligheden – kontakte Landsorganisationen af Arbejdsledige, kontakte retsinstanser, er der brug for Johan igen. Det lyder lidt patetisk, men Johan gennem artikuleringen af sin historie, skriver en fællesskabets historie. Pointen med den kommunikationsmæssige faktor og stabilitetsfremmende institution er, at mange andre – der ligesom Johan kan spørge: Hvem har brug for mig? – skal kunne komme til at skrive deres egen og fællesskabets historie.

IV.5.2. Johans marginalisering og udstødelse som et eksempel på den kommunikationsmæssige faktors betydning

Johans forhold til *ma*- og udstødelsessituationen er netop et eklatant eksempel på vigtigheden af kommunikation mellem aktør og 'struktur'. Den manglende kommunikation har medført, at det nu er retsstaten og ikke velfærdsstaten, som skal intervenere for at opklare den opståede situation.

Johans eksempel skal her anskues i lyset af Mik-Meyers forskning af marginalisering. Meyer påpeger den umulige situation, som praktikerne (velfærdsydelsesarbejdere i Schmidts forstand) befinder sig i. De skal løse de umulige paradokser de til hverdag konfronteres med. "*De fanges i situationer som man på afstand godt kan se, er problematiske*".(Mik Meyer;2001)⁽¹⁷⁵⁾. Det er ikke i dette afsnit jeg skal diskutere idealtypen af et kommunikationsmæssigt forløb i en *ma*-situation. Jeg fremdrager her Meyer, for at kaste lyset på hendes afgørende vigtige påpegning af det ulige forhold, at det kun er aktøraksen (jf. fig.s.153)som udgør tyngdepunktet i *ma*-situationen.

Meyers kritik går ud på, at det sociale arbejde (velfærdsydelsesarbejderens arbejde), "*typisk ikke inddrager den kontekst, som er udgangspunktet for arbejdet: - Hvad betyder den ulige magtrelation mellem behandler og en klient? – Hvilken betydning får antagelsen om at klienter pr. definition har problemer? (De ved, alle de, der har andre problemer end ledighed.) - Hvilken betydning har behandlertankegangen med andre ord for gennemførelse af socialt arbejde? Osv.*" (ibid;2001). Meyer problematiserer den typiske kommunikation mellem aktør (klient) og behandleren (struktur), hvor det kvantitative sprog er dominerende. Klienten har næsten pr. definition problemer. Det har strukturen slet ikke - må man ironisk konstatere.

Den ulige magtrelation, som Meyer fremhæver, består i, at *ma*- og udstødelsessituationen defineres af det dominerende sprog, der arbejder med forskellige kategorier, f.eks. meget svage, mindre svage, socialt belastede, som sætter aktørerne (her forstået som livsfortælling) i forskellige båse. Dette opfattes som en effektiv måde at holde styr på arbejdskraften, også når den sidder på reservebænken eller er helt ude af spillebanen. Meyers fremstilling af socialarbejdernes problem, her tænkes naturligvis specielt på AF-medarbejderne og kommunernes jobkonsulenter, giver et grundlag til at antage, at aktøren i en *ma*-situation bliver opfattet - for igen at bruge

¹⁷⁵ Citater stammer fra Nanna Mik-Meyers artikel "Behandler og behandlet – et magtspil for to roller", Information, 18.juni 2001

Bööks begreb – med den samfundssjæl, som ligner virksomhedernes, når de skal rekruttere eller afskedige arbejdskraft.

Langagers (1993) (¹⁷⁶) undersøgelse ”*Rekruttering, afskedigelse og marginalisering*” demonstrerer, at virksomhederne ved afskedigelser af en kendt gruppe af ansatte bruger fire principper: 1) SIFU-princippet (sidst ind først ud), 2) produktivitet, 3) den enkelte persons teknologiske potentiale og 4) kriterier som kan udtrykke den enkelte persons loyalitet over for virksomheden eller virksomhedens ansvarsfølelse over for den ansatte som familieforsørger.(ibid;81). Den givne undersøgelse, som Langager præsenterer, konkluderer at ”*de sidst ansatte, de yngste, de lavest lønnede, enlige og personer berørt af ledighed og langvarigt sygefravær har en forøget risiko for afskedigelse i forbindelse med omfattende personalereduktioner*”. (ibid;82). Meyers påpegning af forholdet, hvor der hersker opfattelsen: ”*De ved, alle de, der har andre problemer end ledighed*”, svarer til virksomhedernes forholden sig til deres medarbejdere, når der blandt dem skal udpeges de, der skal modtage fyringsedlen.

De bliver udpeget på baggrund af de fire nævnte kriterier. Det er de forholdsvis svage led i arbejdskraften mhp. virksomhedens produktivitet, som skal afskediges. (¹⁷⁷). Virksomhedens filosofi bag de kriterier, som udpeger ”svage” produktive led, udspringer fra de markedsøkonomiske forhold, som de enkelte virksomheder er underkastet, der hvor der hersker hård konkurrence. Dette forhold har medført en samfundsmæssig diskurs om ”de svage” og ”de stærke”, m.a.o. A-holdet, og de andre hhv. svagere og meget svage hold.

Diskursen konstruerer et bestemt samfundsbillede af ”de svage”, der bygger på et uklart grundlag. Det er også desværre denne diskurs, der får betydning for at det bliver aktøren og ikke ’strukturen’, som opfattes som den svage side i en *ma*-situation.

Det er aktøren som skal behandles - er Meyers konklusion. Johans eksempel viser hvordan en selvstændig, faglært, specialiseret aktør efter lukningen af hans virksomhed, gradvist - og dog forholdsvis hurtigt i relation til aktørens biografi - er blevet gjort til den ”svageste” i samfundet. Humanistisk set er Johan et eksempel på en stærk vilje og evne til overlevelse. Han har kunnet forsørge sig selv i ca. fire år. Han er i stand - i samarbejde med en organisation - at kæmpe for sine og andres

¹⁷⁶ Langager konstaterer (1993;79), at ”*empirisk har der været gennemført meget få undersøgelser af virksomheders afskedigelseskriterier. Generelt mangler der således indsigt i, hvilke kriterier der anvendes ved afskedigelse, i hvilket omfang kriterierne anvendes alene eller i kombination, hvorledes kriterierne er fastlagt... Langager refererer til to – i 1993 – nyere undersøgelser på dette område. Konklusionen, som jeg anvender, bygger på S. Andersens undersøgelse fra 1991: ”Individual consequences of plant closures and cutback*”. En undersøgelse af 1000 virksomheder. Den bygger på longitudinal database fra 1976-84, og udgøres af et frem procent tilfældigt udsnit af personer i alderen 16-74 år og disse personers ansættelsesforhold i perioden.

¹⁷⁷ Langager (1993;81) operationaliserer produktivitet vha. tre forhold: 1) personens alder, hvor unge og de ældre opfattes som mindst produktive, 2) forudgående ledighed og længerevarende sygeperioder og 3) den enkelte persons lønindkomst i forhold til de øvrige ansattes. Sammenlagt med teknologisk potentiale samt sociale hensyn, som beror på at man opfatter familieforsørgere som mere stabil arbejdskraft, tegner der sig her et billede af kriterier, som i tilfælde af personalereduktion peger ”på de svage” i relation til produktivitet.

interesser. Johan er en livsbekræftende og stærk personlighed, et ”stærkt menneske” i Nietzsches forstand.

Johan har en stærk vilje til at have magt over sit eget liv. Han hader behandler-systemet, for dette system underkaster ham sin vilje - et forhold som Bööks Josef også ville hade. Men kvantitativt (statistisk) og i den herskende diskurs er Johan hhv. registreret som- og fremtræder som den svage – altså, han er med til at udgøre ”de svage”. Som diskussionen i dette afsnit viser, konstrueres det svage ud fra aktørens position i produktionsforholdene: Først som det svage led i virksomhedens produktivitetsnorm, der står først til afskedigelse, når der er behov for fyringer. (jf. s. 188, Langager;1993). Og dernæst fremstår den afskedigede aktør som tilhørende en marginal- (dagpengemodtagere) eller social gruppe (kontanthjælpsmodtagere).



”Den svage aktør” Johan. Efter 11 års *ma*-situation og udstødelse, kæmper han i dag om sin egen og andres habilitetsnorm (jf. Böök)

I relation til kap. II, er der her tale om to forskellige tilgange til fortællinger: Hhv. den herskende diskurs, som bygger på det kvantitative og det økonomiske sprog, og aktørsidens fortælling, som repræsenterer den partikulære livshistorie. Når det alene er den herskende diskurs samt kvantificeringen af problemet, som udgør en basis for en belysning af problemet, kan dette nemt skabe et fordrejet billedet af *ma*-situationen.

For det første, i tilfælde af massefyringer eller virksomhedslukninger bliver både svage og stærke led i virksomhedens produktivitet overflødiggjorte, for så at blive til det ”svage” led i samfundet, som så skal hjælpes til overførselsindkomst - medmindre aktøren får et nyt arbejde og ikke bliver langtidsledig. Som Thomas Bojes (1980) undersøgelse om virksomhedslukninger har vist, så forbliver en del af de afskedigede fortsat to år efter afskedigelsen arbejdsløse - selv i en periode af en relativ lav arbejdsløshed. For det andet kan selve kriterierne for rekruttering og afskedigelser ikke tage det forhold med i betragtning, at mennesket i humanistisk forstand er et intelligent- og det vil sige fleksibelt væsen. Det er således først gennem deltagelse i en praksis, det vil kunne vise sig, hvorvidt det givne menneske med sine givne kvalifikationer vil kunne vokse med den givne opgave, vil ”blomstre” og udfolde sig ved at uføre den.

For det tredje: Selve diskursen om de svage/marginaliserede/udstødte tilsidesætter det som retsstaten forudsætter på basis af Grundlovens § 75. Stk.1, der fortæller at:

”Til fremme af almenvellet bør det tilstræbes, at enhver arbejdsduelig borger har mulighed for arbejde på vilkår, der betrygger hans tilværelse”. Man kan her tolke Grundlovens forfattere på den måde, at de forudsætter at alle medborgere, undtaget de syge, kan deltage i den samfundsmæssige arbejdsdeling; de foregriber her tankgangen i Durkheims *organiske solidaritet*, som er en følge af denne arbejdsdeling. I Grundloven er der i denne forbindelse ikke tale om den svage, men: ”Den der ikke selv kan ernære sig eller sine, og hvis forsørgelse ikke påhviler nogen anden, er berettiget til hjælp af det offentlige, dog mod at underkastelse sig de forpligtelser, som loven herom påbyder”.⁽¹⁷⁸⁾ Grundloven, og ikke mindst den lovgivning fra 1960erne og 1970erne, som udgjorde retsgrundlaget for velfærds politikken, opererede ikke med et begreb som ”den (de) svage”, og end ikke antydede noget i retning af at en overførselsindkomstmottager kunne konnotere ”det svage”.⁽¹⁷⁹⁾

V. Hansen (1998;171) påpeger at i Frankrig taler man ikke om *stærke* og *svage*, men om *favoriserede* og *ikke-favoriserede*, og forklarer den vigtige forskel mellem de to sproglige udtryk, som er udmøntet på at betegne den del af befolkningen der skal have overførselsindkomst. ”Kategorien *svag* henviser til en personlig tilstand, den værdigt trængende man moralsk set bør hjælpe. Kategorien *ikke-favoriseret* henviser derimod til en social situation, som kan ændres. At begribe disse kulturelle forskelle og deres betydning for det sociale spørgsmål må være en af de vigtige opgaver for den fremtidige velfærdsforskning.” (ibid; 171).

Det er således ikke ’det svage’ ved de marginale og sociale aktører, der har bragt dem i de givne marginaliserings- og udstøelsespositioner. Det er først og fremmest overflødiggørelsens mekanismer, der gør sig gældende i den aktuelle globaliserings-tid, Bauman (1998). Det er den kapitalistiske fleksibilitet i Sennetts forstand, som gør bestemte grupper til de ikke-favoriserede, og gør dem til marginale og sociale grupper. Det er disse grupper velfærdsstaten skal forholde sig til og sikre en minimumsindkomst, som i Danmark sammenlignet med andre vestlige lande forholdsvis er rimelig.

Der er således ingen grund til, at man i den offentlige diskurs om *ma* og udstødelse taler om de *svage* og de *stærke* grupper. Det er et vigtigt element m.h.p. forståelse af *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen. Visti (1998) har ret i, at det må være en af de vigtige opgaver for fremtidig velfærdsforskning, at skabe en forståelse for marginal og socialgruppe som de ikke-favoriserede grupper, i stedet for som ”de svage grupper”. Selv når det gælder de højtuddannede aktører i *ma*-situationer, kan man kalde dem ikke-favoriserede - på trods af at man umiddelbart kan opfatte dem favoriserede, idet de har fået en højtuddannelse. I. Stage formand for Dansk Magisterforening konkluderer (2001)¹⁸⁰, at den vigtige årsag til langtidsledigheden og marginalisering af de højtuddannede ledige er ”*manglende adgang til relevant videre- og efteruddannelse, både i offentligt og privat regi, og mangel på vilje til at give de ledige en reel chance*”. I denne forbindelse er den tidligere omtalte Illeris/

¹⁷⁸ De forpligtelser som Grundlovens § 75 nævner handlede dengang om retten til at stemme til valgene eller retten til at drive forretning. (Kirsten Ketcher; 2001; Politiken, 19.07.2001.

¹⁷⁹ Jeg har begyndelsen af 1990erne i nogle debatindlæg problematiseret betegnelsen ”de svage grupper”.

¹⁸⁰ Ingrid Stage, ”To virkeligheder”, Information, 15.06.2001

Simonsen/Ahrenkiel (2000) konklusioner fra en empirisk undersøgelse af givne aspekter ved voksenundervisning vigtig: ”Men når det nu er arbejdsmarkeds politik, det drejer sig om, så må man også se efter løsningsmuligheder i et arbejdsmarkeds-perspektiv - man må forstå, at det er mulighederne for at komme i arbejde, der er afgørende for hvor gode uddannelserne er, og ikke hvor gode uddannelserne er, der er afgørende for at komme i arbejde”.(ibid.)

Tagdækker Johan Møller Niensens eksempel på *ma* og udstødelse kan antages at være én blandt flere. I kap. V som er mere kvantitativt orienteret vil man kunne sætte tal på antallet af lignende, dog partikulære, arbejdslivshistorier, på baggrund af de statistiske opgørelser. Det er sociologisk set umuligt at forudsige fremtiden, men det er muligt på basis af historiske erfaringer, givne teoretiske tilgange og deres relatering til aktuelle iagttagelser at pege på risikomomenter i givne afgrænsede udviklinger samt i den samfundsmæssige udvikling generelt. Man kan dramatisere fremtiden ved at pege på mulige faktorer og aktører, hvis grundform man kender fra fortiden. Jeg tænker på faren for genoplussen af den fascistiske faktor og de fascistiske aktører. At tanken om den fare melder sig hos mig er nok ikke overraskende, jf. min partikulære livserfaring som forsker, indledning, s. 4-5, s.14, især.s.16) Det kunne også være relevant at anføre tanken om dette fascistiske faremoment enten i afhandlingens begyndelse eller afslutning. Alligevel bringer jeg den frem her i dette afsnit, fordi kap. IV fremstiller aktørsiden.

En metodisk læsning af debatindlæg i dagbladet Information siden 1998, har bragt eksempler på oplevelse af aktivering som en form for fascisme, hvor ved fascisme først og fremmest forstås som karakteriseret af tvang og den enkeltes magtesløshed over for magtens ensidige logik og uretfærdighed. Jeg mener ikke, som aktørens udsagn fremfører det (jf. kopi af aktørens indlæg i ”Information”, næste side), at den fascistiske fare ligger i at de vestlige markedsøkonomiske demokratier - bl.a. gennem en *workfare*-politik - allerede har udviklet eller kan udvikle fascistiske træk. Det er, som tidligere påpeget, ikke alle aktiverede, der oplever deres situation som en følge af tvang. Samtidig skal man fremhæve dette forhold, hvilket også allerede tidligere er blevet påpeget (jf. note 168, s. 178), at overførselsindkomster ligeledes kan betragtes som en civilisatorisk landvinding. Faren for fascismen ligger hos aktørerne. Naturligvis ikke fordi der findes mennesker der er prædisponeret til at være fascister. Det er samfundsforholdene der kan skabe fascistiske bevægelser og det fascistiske masse menneske. Johan har valgt en overlevelseskamp; han har betakket sig for ’strukturens’ løsninger - som han har opfattet som *take it or leave it*. Johan har vha. af de langtidslediges organisation søgt løsning i retsstaten, for så at konfrontere den med velfærds- (arbejdsfærds-)statens forvaltning af de overflødiggjortes interesser. Men løsninger kan være en politisk mobilisering under en eller anden slags sort fane. Adorno (1950) introducerede begrebet ’autoritativ personlighed’ som udtryk for ekstrem konformitet, strenghed, uvilje og overlegenhed over for ’de andre’.

R. Merton (1949) opererede med begrebet dysfunktionelle, ikke tilsigtede konsekvenser ved handlinger. De bestemte forhold ved den fleksible kapitalisme kan afføde aktørhandling, hvis konsekvenser den ikke kender og slet ikke tilsigter. Men den historiske erfaring kan advarende påminde os om, at overflødiggørelse af mennesker kan skabe fascistiske holdninger og politiske forsøg på fascistiske

løsninger. Professor i socialret, KU, K. Ketscher (2001) (¹⁸¹) konkluderer i den offentlige debat, at meningen med Grundlovens godt 150 år gamle § 75, som handler om ret til den offentlige hjælp i tilfælde af mangel på lønarbejde, er at "vi ikke kan have, at folk dør af sult....For det andet, at man ikke ønsker uro i samfundet". Ketschers formulering gælder en gammel men aktuel Grundlovsbestemmelse. I dag handler det dog ikke kun om at folk ikke skal dø af sult og ikke laver uro, kriminalitet og tigger på gaderne. Sagen er, at en del af de overflødiggjorte, kan føle sig fristet for at handle politisk under en eller anden form for fascistisk fane. Det følgende aktørudsagn af Britta Mathiessen er et godt eksempel - ligesom Johan Niensens - på historisk marginalisering.

Fascismen er over os

21. 8 2000

Tvangsaktivering
ligner noget fra
Det Tredje Rige

Socialt set

Af BRITTA MATTHIASSEN

Den 27. juli var der på DR 1 et indslag vedrørende tvungen aktivering af bistandsklienter! Men hvor er logikken og den sunde fornuft og Socialdemokratiet henne? Først bliver de tvunget ud i arbejdsløshed, for at de rige kan blive rigere, og derefter bliver de tvangsaktiverede til at arbejde til en mikroskopisk time-løn - af samme årsag.

Social klient bliver man, fordi der ikke er noget arbejde at få, eller fordi man ikke er god nok til at sælge sig selv, eller fordi man ikke er så heldig at være medlem af en fagforening.

Ergo, hvis man er i den såkaldt arbejdsdygtige alder, ikke fysisk eller psykisk handicappet, men ikke kan finde arbejde eller ikke er medlem af en fagforening, bliver man sat uden for retssystemet og sat til slavearbejde hos den samfundsklasse, som i realiteten er skyld i ens arbejdsløshed.

Det lugter langt væk af fascistisme.

En sindssyg logik

Denne holdning blev desuden udtrykt klart af den arbejdsgiver, som var med i indslaget:

»Jamen, hvis de ikke vil have nogen bistandshjælp, kan de jo bare sige, at de ikke gider arbejde.«

Jvf. K.K. Steinckes

**sociallov af 1953,
skal bistandshjælp
ikke betragtes som
en almisse, men
som en ret**

Det er i bedste fald udtryk for en sindssyg logik, i værste fald viger den ikke tilbage for den mentalitet der under nazismen var årsag til systematisk udryddelse af alle, som ikke var i stand til at producere merværdi til kapitalen samt slavearbejde for de, som var arbejdsdygtige, men enten ikke havde partibogen i orden eller ikke var *racere* - her er det bare social racisme, det handler om. Jvf. K.K. Steinckes sociallov af 1953.

skal bistandshjælp ikke betragtes som en almisse, men som en ret.

Og som talsmanden for bistandsklienter sagde i tv-indslaget, så kan alle risikere at komme i en sådan situation, at de får brug for hjælp.

Men - hvis man ikke lige er bistandsklient, er der en tendens til, at man bliver betragtet som smart, hvis man kan hiver penge ud af systemet på den ene eller anden måde, maskeret som skattefradrag, EU-støtte o.a.

Hvis man tænker tilstrækkeligt *kreativt* og ikke er i besiddelse af ret megen anstændighed eller socialt instinkt, kan man leve fedt på samfundets bekostning og samtidig være en agtet borger.

Middelklassen kan altid bære over med den sociale kriminalitet inden for egne rækker - de er alle i samme båd.

Som hæderlig bistandsklient er man i realiteten udelukket fra al meningsfuld social aktivitet og får en usaglig behandling både hos offentlige og private instanser. Man bliver pr. definition beskyldt for alle de laster, som de velbjergerede i så ri ad selv besidder.

Vi behøver il... ente på fascismen, vi har den allerede.

Aktøren artikulerer en situation hun har erfaret og gerne vil kommunikere med 'strukturen' om. Hun har sendt et budskab, som helt sikkert har været læst af 'strukturens' repræsentanter. Når *ma* kan udfolde sit væsen som en historisk marginalisering (*hm*), mindskes faren for fascistiske løsninger. I stedet for tilsløring af givne forhold, som fascismen ved at pege på totalitære og nemme løsninger gør sig skyldig i, er der i tilfælde med *hm* tale om afsløring af givne forhold gennem artikulering af aktørens egen partikulære erfaring og givne politiske/ideologiske erkendelse. Fascismen fare ligger bl.a. i én-vejs kommunikation. Ved at forstå *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen lægges der netop vægt på to-vejskommunikation.

¹⁸¹ Kirsten Ketschers (2001), Politiken, 19.07.2001.

Af indlægget fremgår det ikke om der tale om selvoplevelse af aktivering, Britta Matthiasen her skriver om. Denne omstændighed er underordnet; det vigtige er, aktøren har måttet skaffe sig den holdning til *ma*, udstødelse og aktivering, som hun her giver et udtryk for. Min interesse for dette udsagn ligger i at det direkte sammenholder denne personlige (eller gennem at erfare andres mennesker) oplevede aktivering og fare for fascismen. Dette aktørudsagn er således et empirisk udsagn som jeg har kunnet bruge til en yderligere problematisering af den fleksible kapitalisme og Baumans sociale struktur kendetegnende for globaliseringstidens turister og vagabonder.

*”Man arbejder ikke kun for at tjene penge.
Man arbejder også for at have en plads i verden
og fortjene at være en mand.”* (Laurent Cantat, 2001)⁽¹⁸²⁾

IV.5.3. Den fleksible konforme Carlsberg-arbejder Jan

Jan-eksemplet er det førsteblandt de fem aktørseksempler som bliver omtalt i kap. IV og relateret til Mertons typologi af måder for individuel adaptation: Konform, innovativ, ritual, retrætisk og rebelsk. Det handler om tilpasningsmåder i forhold til *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (dissa)*. Først vil jeg i afsnittene IV.5.- IV.5.8. præsentere aktørseksemplerne for dernæst i afsnit IV.4.5. at omtale baggrunden for inddragelse af Mertons mhp. at relatere den til spørgsmålet om fleksibel/ikke fleksibel adfærd i forhold arbejdsmarkedet og i forhold til konceptet *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (dissa)*.

Det første eksempel: Aktøren Jan - som forholdsvis fremstilles gennemgribende – skal desuden anvendes som et empirisk udsagn på:

- 1) En arbejdslivshistorie som udgør et konkret forhold der er både alment og partikulært (jf.I.5. *Det partikulære, det almene og det konkrete i lyset af TMSPS,s.20*). Det almene er aktørens udsættelse for eksistentiel, formel og civilisatorisk marginalisering som alle aktører udsættes for. Det partikulære består i aktørens særlige løsninger på at undgå *ma*, hvilket vil sige historisk marginalisering. ⁽¹⁸³⁾

¹⁸² Laurent Cantats er fransk filmskaber. Hans film ”Human resources”, 2001, er ikke Cantats egen personlige historie. Men der er et selvbiografisk element i filmen: Forholdet til det at arbejde, som Cantats far har givet videre til sin søn Laurent.

¹⁸³ Som bemærket i kap. I, erkendes den partikulære vej i denne forbindelse ikke voluntaristisk men som betinget af aktørens socialisation og et givet samspil af givne faktorer som ikke alene er bestemte af aktørens voluntaristiske handlinger. ”My way” sunget af F. Sinatra – én af det 20. årh. største hit indebærer et ideologisk budskab om aktørens egen vej til – egen løsning på - at klare livets forskellige udfordringer. Her stilles individet på en piedestal som det endelige mester af sin egen skæbne. Denne anskuelse af aktørens afgørende rolle i skabelse af sin egen karriere står i kontrast til Giddens erkendelse af relation mellem aktør og struktur, hvor de to størrelser er afhængige af hinanden – inden for enhver praksis som aktøren handler i, eller tilnærmer sig til/fjerner sig fra. Som bryggeri-arbejderen Jans arbejdslivshistorie viser har han haft en stærk vilje til i hver situation selv at klare familiens økonomiske behov – uden hjælp fra det offentlige. ”Der er altid arbejde til én der gerne vil

- 2) En aktør, der ikke har været i en *ma*-situation, men derimod er det en aktør, der i 19 år har været på én arbejdsplads hvor han kunne have levet op til en given habilitetsnorm, og i 27 år har været på arbejdspladser, og udfører arbejdsopgaver, der mere eller mindre er ligegyldige for ham. Aktøren Jans arbejdslivshistorie omfatter således såvel det arbejde der socialt og som en habilitets- og identitets-kilde er værdifuldt for aktøren, som det arbejde hvor man blot tjener til livets ophold og kan være fremmedgørende.
- 3) Betydningen af fleksibilitet som en faktor der gør sig gældende over for aktører både dem der i arbejde og dem der er i *ma*-situationer.
- 4) En partikulær arbejdslivshistorie som indebærer et vidnesbyrd om en overgangs-epoke fra på den ene side et samfund hvor økonomisk og social position i markant grad var klassebestemt, og hvor de økonomiske og sociale positioner blev reproduceret fra den ene generation til den anden, til et samfund hvor aktøren har flere muligheder for at bestemme sin socio-økonomiske position, og hvor ikke mindst aktørens børn har større frihed til at forme deres positioner på den anden side. ⁽¹⁸⁴⁾
- 5) Fremsættelse af aktørsiden gennem fremhævelse af hans/hendes partikulære forhold som en kilde til forståelse af et fænomen (under de givne metateoretiske og metode-forudsætninger diskuteret i kap, I)

I det følgende vil jeg gennemgå Jans arbejdslivshistorie fordelt på afsnit:

- **Indledning**
- **Et eksempel på borgerliggørelse**
- **Begrænsede valgmuligheder angående karrieren i perioden lige efter 2.verdenskrig**
- **Carlsberg-perioden som et grundlag for Jans habilitetsnorm**
- **Jans andre arbejdspladser (1972-1988)**
- **Forskel mellem holdning til Carlsberg og til de andre arbejdspladser, og Jans indtryk af hvordan det i dag generelt er at være på en arbejdsplads**
- **Datterens oplevelse af givne forløb i Jans arbejdslivshistorie,**
- herunder:
 - **Afsked med Carlsberg**
 - **Carlsberg var engang en social rummelig arbejdsplads**
 - **Nødvendighed af at tilpasse sig nye arbejdsforhold**
 - **Psykiske symptomer efter afskedigelsen**
 - **Førtidspensionering/epilog**

arbejde". Spørgsmålet er om denne devise kunne i Jans tilfælde holde stik hvis han i en alder 40-50 år stod uden arbejde i en periode med en arbejdsløshed på op til 12 procent, som var tilfældet i Danmark i begyndelsen af 1990erne.

¹⁸⁴ Aktørens større frihed til at bestemme sin socio-økonomiske position – og det vil sige større uafhængighed af forældrenes position er en sammensat problematik. F.eks.har E. J. Hansens, SFI, undersøgelse, *Social arv og uddannelse*, kunnet påpege en korrelation mellem forældrenes socialgruppe-placering og deres børns uddannelse. Jo højere forældrenes placering i socialgrupe-rangorden, jo højere børnenes uddannelse. I slutningen af 1990erne blev der på basis af en række SFIs arbejdspapirer rejst en samfundsdebat om en mulig socialarv-effekt i forbindelse med *ma* og udstødelse fra arbejdsmarkedet. (jf. bilag Social arv)

Den efterfølgende forholdsvis lange beskrivelse af givne partikulære momenter og forløb i Jans arbejdslivshistorie har følgende mere generelle metodemæssige begrundelse: Den mere detaljerede beskrivelse af det givne partikulære forhold anvendes her i et perspektiv af den tidligere frembragte semiotiske erkendelse af forskningsprocessen, nemlig at ”*vi oplever så at sige det almene ved at det fremtræder i partikularitetens kød og blod*”. (Broch;1994;55)

Indledning

Jans arbejdslivshistorie starter da Jan er 14 år gammel. Han arbejder 3 år som bondedreng og løsarbejder, sejler i 6 år, heraf 2 år i marinen, er 19 år på Carlsberg hvor han har forskellige funktioner, 3 år kører han for en tømmerhandler, og er 4 år på et mejeri som chauffør, har 3 måneders job på et hospital, og er 9 år i kommunen som alt mulig mand. I alt 46 år af et aktivt arbejdsliv. Jeg kalder Jan bryggeri-æarbejder fordi arbejdet på Carlsberg var kilden til Jans identitet som den habile arbejder, idet han betragtede Carlsberg-arbejdet ikke kun som arbejde for at tjene penge men også som en vigtig social praksis, i modsætning til de andre beskæftigelser. En forseelse på arbejde han begår i 1972 fører til en ubarmhjertig fyringsseddel. Trods den store psykiske og sociale belastning fyringen på Carlsberg udgør for Jan, fastholder han alligevel en fast tilknytning til arbejdsmarkedet. Med en vis stolthed beretter han, at han aldrig har haft brug for en overførselsindkomst indtil han nåede en alder hvor han kunne gå på efterløn.

Et eksempel på borgerliggørelse

Jan er 73 år gammel i dag og bor sammen med sin kone i et stort, ikke eksklusivt men pænt hus i et attraktivt område i provinsen. Pensionistparret har alle de almindelige moderne tekniske redskaber til sin disposition som hvidevarer, musikanlæg, TV- apparat, bil. De har råd til at tage på ferie. De læser Politiken. På deres boghylder står der klassiske litterære værker. Jan har i flere omgange stemt på SF. Parrets søn og datter har begge fået højuddannelse. an kan tage Jan som et eksempel på borgerliggørelse af en arbejderklasse-position, dvs. at Jans levestandard ikke adskiller sig væsentligt fra middelklassens. Den almene tendens til borgerliggørelse fremtræder her i *partikularitetens kød og blod* – for at bruge Brochs udtryk - som udgøres af Jans arbejdslivshistorie. Jans historie er dog ikke alene et eksempel på opnåelse af en middelklasse-position gennem et langt arbejdsliv, som Sennetts Enrico også er et eksempel på. Jans fortælling handler ligeledes om at være fleksibel.

Begrænsede valgmuligheder angående karrieren i perioden lige efter 2.verdenskrig

”Der var ikke dengang jeg var teenager store muligheder til at vælge sin uddannelse, især når man var født på landet” – fortæller Jan. ”Der var én, en bager, som jeg troede jeg kunne komme i lære hos. Men der var én der var før mig. Og var kommet i lære dér. Og så var der ikke andre muligheder, faktisk. Så søgte jeg i Århus, og kom på et hotel, som kokelev. Men det glippede på, at mine forældre ikke havde råd til at betale logiet. Jeg fik kosten på hotellet, men logiet – det havde de ikke råd til at

betale. Så kom jeg ikke i lære. Så jeg var blevet bondedreng. Og det var jeg så i tre år – nej halvandet år, så var jeg løsarbejder i halvandet år..... Så kom jeg ud at sejle som 17 årig. (i 1946).Og jeg sejlede i seks år. Og der var de to år ved marinen. Og så blev jeg giftet, og kom ind på Carlsberg i 1953.”

I 1950 lærte Jan at kende sin kommende kone, Marie. I 1952 sluttede Jans seks år med at sejle ude på havet. Han kommer til København hvor hans søster og bror bor.

Carlsberg-perioden som et grundlag for Jans habilitetsnorm

Det første år på Carlsberg startede Jan 'i halmen' som man gør, på skiftehold som var treskift dengang. Det var han ikke særligt begejstret for, da han ikke var vant at være indendørs. ”Jeg var vant at være ude, arbejde ude eller være ude. Og så kom jeg i kørslesafdeling. Efter ét år eller sådan noget. Og der fandt jeg mig bedre tilpas. Og der fik jeg så også kørekort til storbil, og kom ud at køre dér” – fortæller Jan.¹⁸⁵(Fodnoten her indeholder Jans beskrivelse af de arbejdsredskaber (her biler) han

¹⁸⁵ Jan beretter: ”Den første bil jeg kørte med på Carlsberg det var en 'triangel'. (I. – Med tre hjul?) Nej, det hed den. Navnet på bilen – det var triangel. Den var bygget i Odense. Der havde vi bilfabrikker herhjemme. Den havde førehus af træ. Og så sad vi på en fast bænk, ligesom på en hestevogn. Og så styretøj det var jo med håndkraft. Hvis man skulle rundt om Rådhuspladsen, så skulle man bakke tre gange for at komme rundt. (latter, oh Gud ja). Den holdt vel tre, fire år, mens jeg var der. Så begyndte vi efterhånden at få biler fra England, ikke. De første vi fik det var Como – kan jeg huske. Og vi fik også nogle trehjulede. Det var med førerhus, det var trehjulet, og så var det sådan en kamel. bygget op du ved med, sådan der... ladet. Men de var meget nem at komme rundt, fordi kunne vende på en tallerken, og det var det de havde tænkt sig at bruge dem derinde i byen, men der kom ikke mere end et par stykker af dem, så gik de fra igen. De duede ikke.(I. – De havde totaktmotorer...) Nej, nej, det var en Ford, eller en Morris der lå i dem. Det var selve opbygningen med det tre hjul; de skulle være hurtige til at komme rundt med dem. I starten der, der var jeg medhjælper. De største biler vi havde dengang var på 10 tons, nej 8 tons. To hundrede kasser øl. Og når vi havde over 200 kasser, så skulle det to mand. Dengang var der ikke noget med palerne. Det var med hånden alle sammen, og trækasser. Og det var Bedforder, sættevogne som vi kaldte dem. Og vi læssede dem med hånden, og læssede af med hånden. Men så skulle der være to mand. Så blev det efterhånden på paller. Og efterhånden blev palerne maskinlæssede, altså de blev læsset direkte fra maskinen, automatisk. Og så blev læsset af med truckchaufføren. Og så fik de fjernlageren i Glostrup, hvor man kørte ud fra Vesterfælledvej og til Glostrup. Og der kørte tre eller fire i pendulfart. De fik senere akkord. Det var noget værre pis. Og det gav selvfølgelig også splid, ballade og spektakel mellem de fire mænd, da de ikke kunne blive enige om, hvem der skulle køre først, osv., osv.. Og det jo også penge det drejede sig om. Jeg sagde til dem, I er kraft æd'me.. Jo, der kom de jo og tilbød, de kunne jo få akkord på den kørsel derude Ja, så kunne de tjene så så meget, hvis de kørte så så mange læs. Og et resulterede i, de kørte på hinanden. De før rundt der. Og nogle startede før morgen, før end de skulle. De havde et bøvl, jeg sagde osse hvad fanden skal I med det akkord. Det var jo uha...de havde tjent to kroner mere. De tippede jo også, da vi var tre mand i skraldeafdelingen. Det blev også akkord. Vi havde da også stoppeur, du ved, de skulle kontrollere det. Nej, sagde jeg, vi var enige om, vi to var – den tredje han var sådan lidt – vi var enig om vi ikke skulle have nogen akkord. Ikke tale om. Så havde de jo stjålet alle vores fritid, hvis de kunne stole nogen fritid, hvad du vil kalde det. Så var det sket. Men vi fik ikke akkord. Derimod hørte jeg senere, efter jeg havde holdt op – det var overleveret til fremmede vognmænd. De hev fremmede vognmænd ind til alt. Der er ikke nogen egne chauffører. Jo, i byen.”

stolt anvendte; han havde ikke kun instrumentalt men også ekspressiv holdning til arbejdsredskaberne. Der er en lille historie af Carlsberg som arbejdsplads i det)

Den primære værdi ved at være på Carlsberg var den pragmatiske værdi: ”*Det var det vi skulle leve af.*” Ud over det var det kammeratskab og oplevelse af en bestemt frihed på en arbejdsplads som Jan satte pris på ved at være på Carlsberg; ”*Man fik venner, eller kammerater, eller ved jeg ikke hvad det var. Det var en god arbejdsplads, man blev ikke overanstrengt – og man havde det nogenlunde frit – jeg havde det nogenlunde frit.*” Sammenlignet med Jans senere arbejdspladser var der solidaritet Jan oplevede på Carlsberg: ”*Der var mere solidaritet dér. Det var også mere organiseret, end du ved det var i små virksomheder. Også arbejdsmæssigt, arbejderne imellem. Der var mere sammenhold.*” Jan var medlem af bryggeriarbejdernes fagforening. ”*Vores daværende tillidsmand, han var kommunist, og blev senere SFer. Han var med til at starte SF med Axel Larsen. Holger Foss hed han. Han blev senere formand for Københavns afdeling for Bryggeriarbejderne. Meget omtalt person var han dengang. Ham kørte jeg også sammen med en overgang. Vi kørte gær blandt andet ud til Tuborg. Der kørte man gær fra Carlsberg ud til Tuborg, som de lavede kødterninger af bouillion. Der kørte jeg sammen med Holger.*” På Carlsberg havde Jan bl.a. funktion som depotbestyrer for bedriftsværnet og dette havde betydet en forholdsvis stor kontaktoverflade bl.a. til mange af de håndværkere der arbejdede på Carlsberg. ”*Jeg kendte en masse. Havde omgang med en masse mennesker blandt andet en kammerat osse deroppe, en karetmager.*” Det sociale liv som Jan oplevede på Carlsberg var bl.a. præget af en social rangorden: ”*Der var jo også klasseinddeling på Carlsberg. De laveste det var de i halen, og dem der var på skiftehold derinde. De højeste det var så dem ude i kørslen, altså distribution i byen, og dernæst alle de højeste, har jeg nær sagt, det var jo materielkørslen, som det hed. Det var os der kørte med materialer..... Så der var en slags kasteorden dér. Og det at man kom ind i halen, hvis man f.eks. havde forsømt sig ude i byen med distributionen, på en eller anden måde, så blev de jo degraderet, sat ind i halen. Og det var jo en slags straf. Og det var mange der tog det temmelig tungt.*”

På Carlsberg var Jan sammen i sangkoret. Generelt var der masse af aktiviteter på Carlsberg, som man kom sammen til efter fyraften. Jan konstaterer: ”*Der havde vi nogle gevaldige møder på Carlsberg, nogle generelforsamlinger, og klubmøder der. Der gik bølgerne højt. Det var jo sjovt. Det var sgu sjovt. Der var noget ved.*” Jan understreger at der også var politisk indhold i nogle af disse aktiviteter: ”*Ja, der var det jo politik, osse. Han var jo kommunist og de andre der – der var en i tidligere tid, der var socialdemokrat. Han havde også mod at stå imod. De andre de var jo vatpikke, som man siger.*”

I 1972 bliver Jan fra Carlsberg efter at have været der i 19 år - ikke på grund af en arbejdskraftreduktion, og lig., men fordi han begår en partikulær fejl. Jan beretter: ”*Ja, jeg kæmpede meget for ikke at blive fyret på Carlsberg. Jeg syntes det var uretfærdigt. Men der var ikke noget at gøre. Det var jo et princip, de havde. Man vidste også godt, at det var afskedigelsens grund, når man havde gjort af øllet.... Det var jo det der med folkeøl som vi kaldte det. Det måtte man ikke tage ud. Det var jo ikke toldbehandlet. Der kom jeg jo til at tage fire bajer med ud. Det måtte man ikke.*”

Der har været flere episoder af den slags, hvor de var sluppet med en advarsel. Det kunne jeg ikke selv, nej det var ikke noget at gøre. Og det var jeg bitter over i starten. Det er jo klart. Og jeg var også bitter over, at man havde været 20 år samme sted, og så ikke fik en bedre behandling....Det et var jo første klassearbejde jeg havde der på Carlsberg. Jeg havde ikke regnet med, at jeg skulle have andre. Og efter 20 års regner man at man bliver der resten af ens liv”.

Jans andre arbejdspladser (1972-1988)

Jan finder hurtigt et job som chauffør hos en tømmerhandel i Vallønbæk, hvor han kører med tømmer ud til snedkermestre på Sjælland og Fyn. Der var nemt at få arbejde dengang, ”fra dag til dag.” ”*Der kunne man næsten få hvad man ville have, næsten da*” – understreger Jan. I begyndelsen af 1970'erne var arbejdsløsheden på omkring 20 000. I sammenligning med forholdene på Carlsberg oplevede Jan en forholdsvis stor udskiftelighed af arbejdskraften: ”*Men det skiftede jo også meget der i den det var jo osse sådan noget uorganiseret arbejdskraft vi havde der. De rendt ind og ud af døren konstant hele tiden. Vi havde der fire forskellige chauffører, mens jeg var der i de tre år. Vi havde tre vogne.*” Det var anderledes end på Carlsberg, hvor arbejdet også udfoldede sig på det kammeratlige plan. Jan savnede sin Carlsberg-kammerater, især to, tre gode kammerater som han holdt meget af. Jan bibeholdt kontakten med nogle af sine Carlsberg-kammerater, særligt med karetmageren, der holdt op på Carlsberg et år efter Jan blev afskediget, og som senere døde af kræft. Men så blev den der tømmerhandler solgt, og det var som Jan påpeger det, for øvrigt en spekulant der har købt den virksomhed. Efter ejerskifte blev denne tømmerhandel-virksomhed lukket. Den nye ejer beskrives af Jan som en slags selskabstømmer. ”*Det var noget lignende. Han havde en ejendom i byen osse, hvor der var en maskinværksted. Og så havde han to, tre grunde derude, derude i Vallønbæk, samme sted som det her det lå. Der havde han den ene lejet ud til... Det var lige start på det EDB-halløj. Der var sådan en stor hal der. Og så havde han bagi den her tømrerplads, to store grunde, han havde lejet ud. Det var ét af de store foretagende, Mærsk eller ØK, han havde lejet de der grunde til. Men han havde osse en import af træ og han boede på Mallorca eller havde også noget på Mallorca. Han havde en hel masse ting. Sådan en rigtig spekulant. Og så boede også i Hørsholm. Og hvad så mere? Jo, den der fabrik nede på Blegdamsvej. Den nedlagde han osse – lukkede. Der var attraktive grunde derinde. De blev så solgt til en helvedes bunke penge. Han var rent spekulant. Han lukkede bare. Og det pudsige var, at det startede jo sådan: Først den lille vogn – den havde vi ikke brug for – sagde han. Så blev han jo fyret. Nå jo så den der med tippeladet – den bruger vi så jo ikke meget mere – så blev så den vogn solgt. Se, hvad fanden foregår der? Ja, så sagde ham truckføreren dér – som jo var en slags formand. Ja, han har hørt noget om, at de skulle lukke. Nå, det har jeg sgu ikke hørt noget om. Jo, så solgte de også min bil osse. Det var ganske rigtigt, så fik jeg en besked, at den og den dag, så var det ude, så var det lukket.”*

Jan fortrød ikke at han efter 3 år måtte sige farvel til sit arbejde hos tømmerhandleren som blev solgt og lukket. ”*Det var jo et stykke arbejde. Det var noget jeg fik penge for. Jeg havde ikke nærmere tilknytning til det ellers.*”

Det tog Jan meget kort tid at finde et nyt job, og det var på Solbjerg-mejeri, ind på Frederiksberg, hvor han var fra 1975 til 1979. Jan fortæller at på det sociale plan var arbejdet på mejeriet bedre end hos tømmerhandleren. ”*Det var bedre, ja. Der var mange flere mennesker. Der havde man mere omgang med hinanden. Der kom jeg så i den afdeling med juice – juice-afdelingen. Der var en juice-fabrik, hvor de lavede de der mejeri-juice plus de havde sådan en sideproduktion hvor de lavede sådan sunglory-juice. Der kom jeg til at afløse de der juice-chaufører. Der var to, der havde faste ruter. Den ene han kørte hernede på Sydsjælland og Lolland-Falster. Og den anden han kørte i Nordsjælland, og mejerierne rundt om i København rundt om der. Og dem afløste jeg så i 2 år, vel sådan. Der kom jeg til at køre med sunglory-juice. Og det var så rundt i hele Sjælland til handlende. År efter blev selve mejeriet med mælk lukket. Så kørte vi med juice et år endnu. Og så blev det flyttet til Ringsted. Det blev fusioneret MD-food. Ja, ja, det var det der opkøb. Først var det under Kløver-mælk. Det var jo et selvstændigt mejeri. Det var de jo alle sammen. Det var en dame der ejede det. Hvad hed hun? Det kan jeg ikke huske. Det hed det danske mælkekompani, oprindeligt. Og det var – jo Kaufman, hed hun. Jeg ved ikke om du hed det navn. Det var nok også nogen jødisk slægt. Hun var så enke efter Kaufman. Så mejeriet var personligt ejet.*”

Solbjerg-mejeriet blev totalt lukket og produktionen flyttet til Nordsjællandsmejeri.. Jan fik et tilbud om, at han kunne godt komme med til Ringsted, men det var temmelig langt til arbejde. ”*Der var 50 km til Ringsted. Så skulle jeg flytte og det kunne ikke være tale om.*”

Efter 4 år på Solbjergmejeri var Jan 3 måneder på Hvidovre Hospitalet, i operationsafdelingen som revisitør. Han afsendte og modtog varerne, og sendte det videre. Jan havde en opsigelse med et års varsel fra på Solbjergmejeriet, og i den periode søgte han ind i Kommunen. I kommunen manglede de ikke nogen, men Jan kunne godt blive skrevet op. Jan fortæller: ”*Jeg fik et ansøgningskema som så blev lagt ind i bunken. Da der nærmede sig jeg skulle holde op derover på mejeriet, kom jeg en dag til kommunen igen, og spurgte hvordan det gik med det der. Ja, hvad jeg mente med det. Jo, jeg var inde at søge for nogle måneder siden. Nå ja, så kikker han i bunken der. Det var vej-ingeniør. - Nå, men du har jo et stort kørekort. - Ja, det har jeg. Jeg havde også erfaring med kran og truck-erfaringer. –Nå, men du ligger aller-aller-nederst i bunken, det går jo ikke, for jeg har her en hel masse, og de har slet ikke et kørekort. Du skal helt derop. Så kom jeg op i den øverste ende der. Men vi har altså ikke noget i øjeblikket. De skulle nok ringe hvis der kom noget. Nå, det var i orden. Så var over en gang til. Der var så, nogle måneder senere. Nå ja, de troede jeg havde fået arbejde. Nej, det har jeg sgu ikke – sagde jeg. Men jeg har jo søgt. Nå ja, men nu det kunne det godt være, for nu der var én der var syg. Og det kunne godt være at han var langtidssyg. Og det kunne godt være, at jeg kunne overtage hans arbejde i sygeperiode. – nej, hvis det ikke er fast arbejde, så skulle jeg ikke havde det. Ja, men det kunne de jo ikke sige om det var, fordi han var ikke kommet endnu. Men jeg kunne altså få den afløsning som sygeafløser. Nej, jeg vil have fast arbejde – sagde jeg, så kunne det være lige meget. Nå, så ringer de. Det var så da jeg var på hospitalet i tre måneder, tror jeg. Så ringer de som sagt fra Kommunen, at nu var der altså det; ham der var syg, han viste sig ikke kunne komme på arbejde; kom til at sidde i kørestolen. Så nu kunne jeg få hans job. Og det tog jeg så selvfølgelig. Og der*”

var jo så de der – ja, jeg var både i det ene og det andet sjak, efterhånden. I de sidste to, tre år, tror jeg det var, der kørte jeg sammen fast; vi var to mand der kørte sammen fast. Vi lavede alt muligt, forskellig: Svejsede, gravede med skovle og kunne tilkaldes til både det ene og det andet.”

Da Jan blev 60 år holdt han op i Kommunen og gik på efterløn. Det var i 1988.

Forskel mellem holdning til Carlsberg og til de andre arbejdspladser, og Jans indtryk af hvordan det i dag generelt er at være på en arbejdsplads

Jan følte sig på Carlsberg som en stolt arbejder; ” *Det var man jo stolt af arbejde på Carlsberg. Det var jo en fin arbejdsplads, og eftertragtede. Det er jo klart, at det var man.*” Carlsberg kunne give Jan en slags identitet. ”*Det kunne man jo se; Man havde en forklæde, hvor der stod Carlsberg på. Så var man jo noget.*” Carlsberg var en arbejdsplads som nogle kunne tilbringe hele sit arbejdslivstid;

”*Det var jo dengang, altså Carlsberg var berømt for at man var der 50 år eller mere, og dengang tog man jo også drenge ind, som var der så hele deres liv.*

Store arbejdspladser – som f.eks. B&W - det var bekendt, der kunne man være hele livet. Og det var jo også fordi de havde omgang med kammeraterne, ikke. Det er der jo heller ikke der er mere.” Som Jan tidligere har bemærket - jf. afsnit Carlsberg-perioden, s.196 - var der på Carlsberg gode rammer for kammeratskab og det sociale samvær. ”*Dengang havde de også fiskeklubber, og vi var der nogle stykker der gik på jagt...Og vi havde sangforening. Der var en masse aktiviteter inden for bryggeriet, altså i bryggeriets regi, eller hvad du vil kalde det.*”

I modsætning til Carlsberg gav de andre arbejdspladser Jan ikke den samme fornemmelse af at være stolt af sit arbejde. Som allerede bemærket var han slet ikke ked af at måtte kvittere sine job hos tømmerhandleren og Solbjergmejeriet.

Om sine 9 år i Kommunen udtaler sig Jan: ”*Der var nærmest kun for at tjene penge... For der nemlig var slet ingen sammenhold, hvad skal man sige, solidaritet eller noget.*”

Jan har det indtryk at i løbet af 1980erne og 1990erne er der generelt blevet mindre solidaritet og kammeratskab på arbejdspladserne. Efter han havde holdt op på Carlsberg fik han at vide, at der var blevet lavet en hel ny velfærdsbygning, dér hvor der stod siloer. Der var blevet lavet skyde- og bowlingbaner, gymnastiksal, og også scene. Men Jan tror ikke, at det mangfoldige sociale aktiviteter fortsat eksisterer på Carlsberg: ”*Der er nu ikke ret mange mennesker tilbage. Jeg tror ikke, jeg ved det ikke. Jo, sangkor ved jeg eksisterer endnu. Der er én af mine gamle kolleger. Jeg var jo i sangkor sammen med ham der Karl ”Varmmand” - vi kaldte ham*”.

Jans indtryk er, at på arbejdspladserne ”*nu kører de hver sin vej, ikke. Der er ingen på arbejdspladsen mere, der kommer hinanden ved, har jeg nær sagt, der kommer sammen, eller gør noget sammen*”. Angående solidariteten og kammeratskab tror Jan ikke den bliver mere som den var dengang. ”*Det er jo osse det, at fagforeningen taber. For der er ingen der går til fagforeningsmøder heller. Nej, de skal ud – jeg ved ikke hvad de gør i deres fritid*”. Også på Carlsberg har det forandret sig, tror Jan: ”*Jeg snakkede med de der var der dengang, og blandt andet ham karetmageren som jeg snakkede om. Han sagde, der ikke var mere noget værd at være på Carlsberg. De*

havde ødelagt denne arbejdsplads totalt. Det var jo det der med fyringer. Og der var ham Holger Foss, som jeg omtalte før. Han var meget op at slås med den daværende direktør A.V. Nielsen – for at forhale det der, for at undgå de der fyringer. Der var ikke noget at gøre til sidst. Der flyttede de så bryggeriet til, eller dele af bryggeriet til Fredericia. Det er så blevet overtaget af Carlsberg. Og der er ikke noget på Tuborg mere.” Generelt om forandringerne på arbejdspladserne fortæller Jan at ”det begyndte at gå alt for stærkt i 1970erne, endda allerede i 1960erne.” Allerede dengang ”kom man ikke hinanden ved som man gjorde da jeg for eksempel startede på Carlsberg”. (i 1953) Det gjorde man ikke nogle andre steder heller. Der var ikke tid, og der var heller ikke interesse for, og nu kan du se i dag: Arbejderne de gider jo ikke. Der er ingen der vil være i fagforeningen. De vil ind i den kristelige; det er meget billigere, og der behøver de ikke at møde op, det er lige meget om de kommer og stemmer eller noget som helst. Nej.”

Datterens oplevelse af givne situationer og forløb i Jans arbejdslivshistorie

Interviewet med Jans datter har haft til formål at kaste lys over Jans reaktioner i de situationer og forløb, hvor der var fare for *ma*. Især var jeg interesseret i at høre om Jans afsked med Carlsberg, hvordan det påvirkede ham – hvordan det var.

Jans afsked med Carlsberg

Datteren siger om tiden i i 1972-73: ”Jeg gik i første G i gymnasiet. ”...Jeg husker bare at min far kom hjem fra arbejde på sin knallert – sådan som han plejede at gøre – men at han var fuldstændig hvid i hovedet, og han lignede en mand der havde fået et meget, meget stort chok. Han så simpelthen syg og dårlig ud! Og min far er af den årgang, som ikke græder og ikke viser sine følelser udadtil – det er der sikkert mange årgange mænd der ikke gør. Men han hører i hvert fald til dem. Så det var tydeligt at han var ude for noget, der var følelsesmæssigt så voldsomt, så jeg aldrig har set ham se sådan ud før... Som han først gradvist ku’ beskrive da han kom indenfor. Og det han fortalte, det var at han var blevet fyret fra Carlsberg, som var en arbejdsplads han jo så har været på – i hvert fald i hele mit livJa, 19 år. ...”

Datteren beretter om den disciplinære sag, faren fik ved at bryde den regel på Carlsberg om at man måtte indtage 6 øller eller vand – på arbejdspladsen om dagen men at disse ikke måtte bringes udenfor arbejdspladsen. ”Min far havde så nogle kolleger som han fast indtog sine øller med. Til de her kolleger havde han været oppe på den frokoststue de plejede at holde til på - med de øller de skulle ha’ til deres frokost. Da hans kolleger ikke var – havde indfundet sig på frokoststuen, så besluttede han sig – sådan som jeg erindrer hans fortælling – til at køre endnu et læs ude i byen med sin lastvogn. Og det betyder så at de der øl han har – jeg tror der er tale om tre øl, som ligger på forsædet – et tomt forsæde i hans bil . Og han kører ud gennem portvagten med de der øller, der ligger på forsædet. Og han gør det uden at lægge skjul på det – i den der forglemmelse og i naivitet – en naiv tro på at når nu portvagten kan se det drejer sig om tre øl, så er det ikke noget konsekvent, og de’t ikke noget han har fundet... Det er en ”huskebrøler”! Men portvagten noterer sig det, og siger til ham: ”Du ved godt hvad det betyder”. –”Ja,”si’r min far, ”det ved

jeg godt hvad betyder, men det... Jeg sku ha' været oppe på stuen, og de var der ikke dem jeg sku' spise frokost med. Vi sku' ha' de her øller os tre, så jeg kører et læs til!". Og han kører så ufortrødent ud gennem porten, for den pågældende dag, hvor han altså kommer hjem og ligner én der har set et spøgelse til familien om eftermiddagen – der har han vitterlig mødt på sin arbejdsplads, og sådan som han beretter det for mig har – og min mor – så har han – er han mødt op på sin arbejdsplads for at køre ind gennem portvagten, hvor man viser et skilt – så vidt jeg husker ...jeg erindrer noget med et messingskilt. Og portvagten har set hans skilt og hans nummer, og har sagt til ham: "Du skal jo bare ind og tømme dit skab og afhente dine ting. Du' fyret!".

Jan troede naivt at fyringen alligevel kunne afværges; han tænkte: *"Den arbejdsplads er min, og jeg kender de mennesker og jeg hører til her. Og det kan ikke overgå mig. "Ah nu...Altså der må være en eller anden form for menneskelighed i det her. Men det viser sig jo så, at det er der ikke."*

Efter fyringen befandt sig Jan i en fortvivlet choktilstand som om hele hans tilværelse var ødelagt. At miste Carlsberg som sin arbejdsplads var en katastrofe; en forventning om en livslang tilknytning til en arbejdsplads man holder af og er stolt af pludselig braser sammen: *"Og min far er fuldstændig ude af den. På det her tidspunkt må han så være..... fire-femogfyrre, tror jeg. Og jeg tror han har regnet med at ha' Carlsberg som sin arbejdsplads resten af livet."* Arbejdspladsen betød netop en vigtig social praksis i Jans liv: *"Han havde et socialt netværk, som det hedder med et moderne begreb. Han havde sine kammerater deroppe, og de havde øgenavne, og de omgikkes hinanden både på arbejdspladsen og privat. Altså – hele hans sociale ...omgangskreds, den hang sammen med den der arbejdsplads.... Tab af venner."*

Fornemmelse af en livskatastrofe hang også sammen med, at i Jans livsholdning var der ikke plads til at tænke på støtte fra det offentlige i tilfælde af arbejdsløsheden. *"Derudover er han også af en generation, hvor det er skamfuldt at modtage noget fra samfundet. Så det at pludseligt – fra dag til anden – at befinde sig i en arbejdsløshedssituation var en katastrofe - uden lige! Det var direkte lig med én en katastrofe, hvor jeg tror rædselsvisionen har været billeder om social deroute. Plus tab af omgangskreds."*

Datteren beretter at det var en stærk oplevelse for hende at se sin fars og mors reaktioner. Familien var flyttet fra en to-værelses lejlighed i 69, og havde købt et hus i Hvidovre, og de her to tre år senere, mister faderen, som familiens eneste forsørger sit arbejde – det vil sige familien mister sin indtægt. *"Nu ku' de så måske frygte at deres livsdrøm – som de havde realiseret ved at købe sig et hus – at den gik sønder igen , at den faldt fra hinanden."* Køb af huset betød at familien havde ganske knappe økonomiske midler tilovers, selv om Jan havde sin indkomst fra arbejde på Carlsberg. *"Og jeg kan huske at fra vi flyttede i hus, så har midlerne ...der har altid været, hvad jeg vil kalde sådan en eller anden form for normal økonomi, men det har altid været noget med ... jeg syntes det var pinligt at gå med min mor i supermarkedet, for hun sku mærke på alle varerne og hun skulle lede efter den bedste kvalitet til de billigste penge. Og mit tøj syede hun selv. Og der har.. de har*

absolut kørt på et lavbudget, men har været sparsommelige mennesker, som altså har haft en drøm, som de har kæmpet for. Og den her drøm var de så bange for at den ville forlise”.

Datteren kan huske en situation hjemme hvor far sidder og skriver et langt brev i hånden: *”Jeg ved at min far han har en meget nydelig håndskrift, som han gør en stor ære ud af at den skal være flot og læselig. Og han sad og trykkede så hårdt i papiret, så han var ved at trykke igennem papiret. Så spør jeg ham hvad det er han skriver, og han si’r han skriver et brev til ledelsen på Carlsberg, hvor han beskriver omstændighederne, og beskriver at... at hans handling var så åbenlys, at man må stole på ... han beder dem om at stole på at der ikke var noget fordækt i hans handling – om han ikke kan få sit arbejde tilbage. Og jeg har stadigvæk ikke set min far græde. Men det her det så tæt på som det ka’ være. Og jeg ka’ huske at jeg havde lige købt en skrivemaskineaf min klassekammerat, og siger til far at jeg ku’ jo skrive brevet rent, hvis han ville ha’ det sku’ se pænt og læseligt ud. Og da er han nået så langt med at skrive sit brev så det er næsten færdigt og han har samlet sine tanker, så han siger nej tak, og måske osse synes det er en mærkelig situation, at hans datter skal tilbyde ham hjælp.” Han er den der skal hjælpe familien og familien ... familiens velvære hviler på ham.”*

Jan vil klare den situation hvor familien er på gyngende grund alene, på sin egen måde (jf. noten 183, s. 193 om ”My way”). Datteren beskriver sine forældre: *”Den familie var af en støbning, hvor man skal altså klare sig selv. Man skal ikke be’ nogen om noget”.* Men hun tilføjer: *”Han må formodentlig ha’ været på en eller anden form for understøttelse i den periode, hvor han har søgt job”.* Perioden uden arbejde er dog meget kort, nogle få uger; Jan gennemtraver aviser, læser alle annoncer. Han finder noget med *”lastbilchauffør under fyre år”.* Men han er over fyre år. Alligevel finder han som tidligere beskrevet et job på en trælasthandel.

Psykiske symptomer

Datteren noterer sig, at far fik nogle psykiske symptomer efter fyringen på Carlsberg. Det gjorde at han blandt andet kørte på en trælastbil med kranen som han havde glemt at slå ned. Jan kørte ind i en bro med en kran. Og han ødelagde én af virksomhedens biler. Han gik til læge, til neurolog; han havde hovedpine og psykiske symptomer. Han blev medicineret. Medicinen gjorde ham søvnig, hvilket sandsynligvis har gjort at han har glemt at slå kranen ned. Og ydermere gjorde det farligt for ham at køre bil. Om Jans psykiske symptomer beretter datteren: *”Så jeg husker osse at på et tidspunkt besluttede han sig at han måtte døje med symptomer han havde, hvilket var søvnløshed og hovedpine og sådan nogle ting ...og neurologen skulle undersøge hvorfra den hovedpine stammer. Min hypotese eller min efterrationalisering er at han har været så ude af den følelsesmæssigt - han har været plaget af sorg, vrede og afmagt. Og det har gjort at han har ikke ku’ komme nogen steder hen med det andet end at han har måttet bære det selv. Og det har sat sig efter alle kunstens regler med psykosomatiske symptomer”.*

Carlsberg var en social rummelig arbejdsplads – i dag er det anderledes

Jans datter beretter om det besøg på Carlsberg som hun sammen med forældrene aflagde i 1999 som turister, dvs. 27 efter Jan forlod bryggeriet. Under besøget taler de med nogle medarbejdere på Carlsberg, bl.a. en kvinde, der fortæller at der engang har været plads til mange på den arbejdsplads. I henhold til det datteren gengiver at kvinden fortalte så har Carlsberg perioden til 1970 været en arbejdsplads der har været præget af mange ”skånejobs”. ”*Der har måske været mange der har gået og svinget med en kost – og måske ikke bestilt ret meget. Men de har så svinget med en kost – og haft en social sammenhæng de være i og leve i – og ha’ til dagen og vejen...Og de har ikke været på bistand. Så det har vitterlig været det rummelige arbejdsmarked, der eksisterede dengang*” – gengiver Jans datter bryggerikvindens ord. Under besøget snakkede Jan med nogle gamle kolleger oppe i museet, som det hedder. De fortalte at ”*det ku’ godt være at min far han havde været ansat på Carlsberg til 70, men der var sket ting og sager på Carlsberg siden da. Og det var ikke en rar arbejdsplads at være på længere. Man blev vogtet på – man sku’ løbe stærkt.*””.... *Det er noget ganske andet nu fordi det ikke er en rummelig arbejdsplads, og fordi man bli’r jagtet og man bli’r rationaliseret, tidtaget, og man skal løbe stærkt. Og der er besparelser – selvfølgelig fordi Carlsberg som virksomhed skal stå sig i international konkurrence.*”

Nødvendighed af at tilpasse sig nye arbejdsforhold

Ifølge datteren hadede Jan sit arbejde hos trælasthanhandleren. Det var et benhårdt arbejde hvor Jan har været i konkurrence med de yngre lastbilchauffører.

Når datteren taler om overgang fra arbejdet hos træhandleren, som lukker og sælger sin virksomhed, til chaufførarbejde på Solbjergmejeriet, fremhæver hun hvordan de nye arbejdsforhold gør det nødvendigt for Jan at påtage sig en given opgave. Dette gør ham bekymret, da han ikke føler sig sikker om han kan klare den. ”*Han havde aldrig været ansvarlig for afregning før, og det var et nyt element i det arbejde, som bekymrede ham – om han ku’ klare afregningerne for de der leverancer han skulle komme med.*” Men Jan er fleksibel. Han klarer opgaven. Som datteren kan huske det, så har Jan haft en lang stabil periode på Mejeriet Solbjerg på Frederiksberg - indtil det blev lukket og bortrationaliseret, hvor man har sammenlagt flere mejerier og er begyndt at lave stordrift og centralisering.

Men efter at Mejeriet Solbjerg bliver nedlagt, så er Jan jo ude og skal jobsøge igen. Denne periode husker datteren som én lang plagsom tid for hendes far: ”*Dels fordi han ikke menneskeligt har været indstillet på - i sin vildeste fantasi – at han sku’ gå fra job til job. Det har anfægtet hans æresbegreber osse. Og de har muligvis været noget antikverede. Men det havde voldsomme konsekvenser for familiens ve og vel, og mine forældres ægteskab og deres samliv. Fordi det har været præget af social ulykke – eller socialt pres, at han hele tiden har skullet være ude og søge job. Han har ikke været fredet på nogen måde. Han har ikke haft en social sammenhæng, hvor han har kunnet falde til ro, og hvor han har kunnet ha’ kammeratskab og tilhørsforhold*”. Datteren betegner her generelt perioden efter Jans fyring på Carlsberg som en form for en permanent social ulykke. Han klarer som sagt de

påtvungne jobskift men efter Carlsberg-perioden bliver lønarbejdet for ham den nødvendige onde.

Førtidspensionering /epilog.

Da Jan bliver 60 år er det med stor glæde for ham, at der blev indrettet førtidspensionsregler, fordi som datteren fortæller: ”*Han så kunne forlade et arbejdsmarked, hvor han opfattede sig som jaget vildt. Og hvor han aldrig fandt den sociale sammenhæng, som han selvfølgelig har haft tid og ro til at dyrke på Carlsberg. Han fandt aldrig en arbejdsplads med den frihed til at passe et job – i al selvstændighed. Ikke – jeg tror ikke han har danderet den, men han har haft frihed til at bestemme hvornår han ville køre læs – og hvornår han ville have frokost, og hvornår han ville have eftermiddagspause. Og han har selv disponeret sit arbejde. Og han har haft en fornemmelse af værdighed, som jeg ikke tror han har haft siden. Fordi der havde været kvoter han har skullet leve op til. Og der har været arbejds-ledere, som har udført deres arbejde som ledere mere eller mindre talentfuldt med sans for det menneskelige element. I hvert fald har han følt at han har mistet sin værdighed og sin selvstændighed på arbejdsmarkedet – under pres af osse hele tiden at ryge ud i langtidsledighed – eller ledighed – ikke engang langtidsledighed. Men bare det at ryge ud i ledighed, når man er midt i fyrrerne har været osse et hårdt pres. Så vi kan sige efter hans firing fra Carlsberg har han måske haft femten år på arbejdsmarkedet, som har været elendige.... Jeg tror det er én af hans store sorger... de sidste femten år han havde på arbejdsmarkedet. ... Og da han overhovedet kunne blive førtidspensioneret, ku’ det ikke gå kvikt nok for ham. ..Hans firing fra Carlsberg er noget af det han ta’r mest fortrydeligt op i tilværelsen overhovedet. Det har været et alvorligt eksistentielt sår for ham.*”

Jan har været kreativ i sin fritid. Datteren fortæller: ”*Og han har været en kreativ mand på den måde, at han har kunnet gå hjemme. Han har kunnet bygge hus. Han har renoveret et hus fra top til tå – havde jeg nær sagt ... fra kælder til loft. Og da det ikke kunne renoveres mere, da købte han et nyt, som han ku’ renovere fra top til tå. Og han har dyrket – de har dyrket...mine forældre har altid dyrket deres egne grøntsager.*”

IV.5.4. Opsummering: Transitive perioder, fremmedgørelse og den pragmatiske type

Jans **arbejdslivshistorie (alh)** eksemplificerer erkendelsen af den essentielle betydning af aktørens *deltagelse i den samfundsanerkendte samfundsmæssige arbejdsdeling (dissa)* som social praksis.¹⁸⁶ Det er mere alment end sjældent at *dissa* udgør et kompleks forløb som indebærer forskellige nuancer af hvordan og spørgsmål om hvorfor man deltager, hvilket godt illustreres af Jans *alh*; Jan indskiber sig som 17 år gammel sig og sejler i 6 seks år. Men hans primære ønske: At blive udlært som kok, kunne ikke blive realiseret; hans far ville ikke støtte ham

¹⁸⁶ Her opereres der med *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (dissa)* som en koncept der dækker over arbejde som giver et grundlag til selvforsørgelse.

økonomisk. Der var ikke en mulighed for en SU-støtte. Det vil sige at i selve begyndelsen af Jans *alh* er der nogle momenter på *strukturaksen*, som har indflydelse på Jans *dissa*. Det helt voluntaristiske Jan, der kan vælge det han vil eksisterer ikke. Da Jan slutter sine to sidste år på havet inden for flåden må han spørge sig selv: Hvad gør jeg nu? Man kan også her spørge: Er det ikke aktøren Jan der i høj grad bestemmer sin *dissa*? Det var nemmere at svare bekræftende på et sådant spørgsmål i begyndelsen af 1950'erne, hvor opbygning af overflodssamfundet generelt skabte stor efterspørgsel efter arbejdskraft end det var 30 år senere i 1980'erne hvor arbejdsløsheden var betydeligt højere. (Den folkekære Kim Larsen sang i denne tid – beg. Af 1980'erne - om ”manden der gik i skole i mange år, røg på fabrik og fik mavesår, og som en dag gik op til ministeren og sagde: Mand kan du ikke se, at det hele er ved at gå fuldstændig agurk? – og spurgte: Så hva' gør vi nu din gamle skurk”?) Kort tid efter at Jan har lært sin kone at kende får han sin ansættelse på Carlsberg. Han har ikke et behov for at rejse et spørgsmål over for 'strukturen' – som manden i Kim Larsens vise – ”hvad gør vi nu?” Familien og arbejdspladsen bliver Jans habile omdrejningspunkter - i 19 år.

Frihed er strukturelt bestemt. Det er Giddens' strukturationsteori og Brochs formningsteoretiske erkendelse, som Jans *alh* er et godt eksempel på. Den voluntaristiske Jan udfolder sig bedst når der er tendenser i strukturen som gør ham i stand til at vælge og ikke indskrænker og påtvunger ham løsninger. Manglen på muligheden for at få SU-støtte i 1946 og blive fagudlært som kok, opvejes af muligheden for at få arbejde på en arbejdsplads, Carlsberg, som er rammen for habilitetsnormens udfoldelse, hvor Jan kan hente sin identitet som en habil arbejder. Jan har i denne periode ikke brug for den kommunikative trekant hvor strukturen udgør en part i dialogen - jf. fig. *Den dobbelte ma- og udstødelser akse og den kommunikative trekant*, s.153., og *Transitive forløb i relation til den kommunikative trekant*, fig. s. 208.

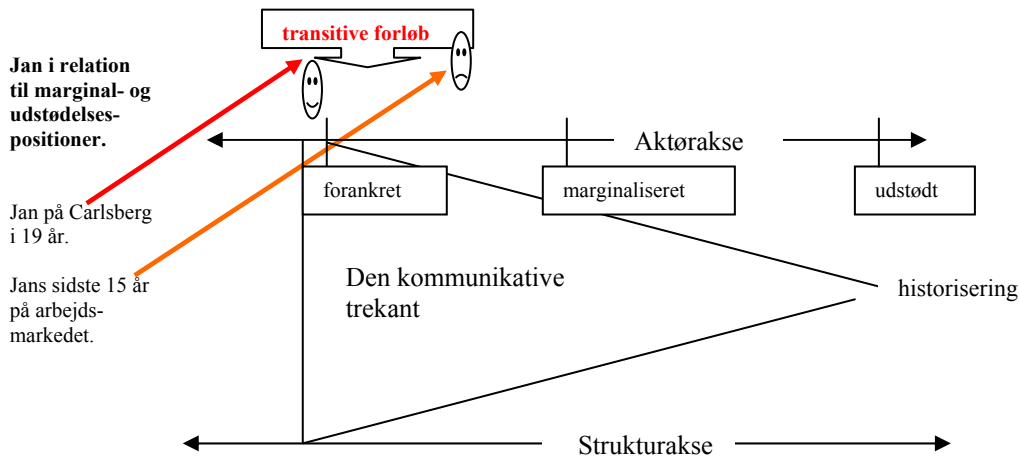
Ikke desto mindre kan strukturaksen også i Jans tilfælde udgøre et perspektiv som den givne arbejdslivshistorie kan projiceres på. Hvad gør jeg nu? Hvem har brug for mig? (et spørgsmål som Sennett fremhæver at være afgørende i den fleksible kapitalisme) presser sig jo på senere i Jans liv tre gange, og der er tale om situationer som kan true Jans *dissa*. Arbejdsløsheden som en generativ mekanisme i den kritiske realismes termer bliver til en mere og mere udtalt faktor på strukturaksen – efter at Jan slutter på Carlsberg i 1972. Jan redder situationerne selv – i den betydning at han ikke søger og får en eller anden form vejledning/hjælp fra strukturen - i modsætning til tilfældet med G. Esping Andersens bror (jf. note 153, s.163). Dog er Jans 'my way' ikke eksakt helt Jans – ikke kun pga. den allerede fremhævede erkendelse, at Jans voluntarisme underlægges strukturens ”*both enabling and constraining*” træk og at den erkendelse at ”*structure forms personality*” (Giddens;1979;70;71). Jan har ligeledes sit sociale integrations-system i god behold - i Lockwoods (1964) og Møllers (1995;2000) forstand. Han kan læne sig op ad sin kone og sine børn der altid er der. Han har et familienetværk som han bl.a. kan benytte sig af for at skaffe sig et nyt job når han bliver afskediget. Desuden har Jan haft mulighed at udfolde sine kreative evner i sin fritid bl.a. at bygge om og tilbygge i sit hus og anvende de kulturelle værdier som ligger i det kulturmiljø et menneske er født og vokset op i; Jan har et godt kendskab til og elsker at lytte til de danske viser. Samtidig har Jan kunnet

opleve sine børns vej til opnåelse af højuddannelse hvilket nok har været et opmuntrende element i de situationer som truede Jans *dissa*. Jans sociale integration fungerer som sagt godt og følgelig virker den forebyggende i de situationer som truer Jans systemintegration. (¹⁸⁷).

Det almene i Jans *alh* er, at den store del af befolkningen fra et fugleperspektiv har et *alh*-forløb som ligner Jans; *dissa* har udfyldt det meste af deres arbejdsdygtige alder; fra et fugleperspektiv kan man næsten ikke se de eventuelle korte afbrydelser i *dissa*. Men løsningerne på den næsten uafbrudte deltagelse er partikulære; de er et resultat af samspil af social-psykologiske og objektive faktorer på hhv. aktør- og strukturaksen. Böök(1989) og Sennett (1998) påpeger gennem sine koncepter hhv. variabilitetsnormen og den fleksible kapitalisme netop de objektive forholds (strukturaksens) betydning for aktørens social-psykologiske konstitution. Variabilitetsnormen/den fleksible kapitalisme kan præge aktørens *alh* med flere momenter som jeg her vil kalde *transitive perioder*. Jans *alh* er her et godt eksempel på. Perioden mellem Jans afskedigelse på Carlsberg og ansættelsen hos træhandleren har gjort et stort indtryk på Jans datter, fordi det var en transitiv periode hvor familiens liv kunne blive lagt i grus. Hun så sin far græde da han skrev et brev til Carlsberg-ledelsen hvor han beder om tilgivelse af den forseelse han begik. I denne Jans transitive periode består den partikulære løsning som sagt af to væsentlige faktorer: Familiestøtte (den social-integrative faktor), og den dengang lave arbejdsløshed forbundet med Jans 'bedste' alder set ud fra en arbejdsgiverens dengang og fortsat indgroede og nok fordomsfuld opfattelse hvad den bedste alder for den givne arbejdskraft er. (det er et emne for en selvstændig diskussion). Der kan i denne forbindelse være flere faktorer som har gjort at Jan klarede den transitive periode, bl.a. Jans givne psykologiske konstitution og hans overbevisning om at man skal forsørge sig selv og familien for enhver pris – et muligt udslag af internaliseringen af den protestantiske etik. Men Jan kommer ikke ud af denne transitive periode uden et sår i sin sjæl. Han er rystet. At han i sit nye job hvor han kører lastbil med trælast kører den kran som er monteret på hans lastbil mod en bro og smadrer kranen, forklarer datteren med Jans vaklende psykiske kondition i perioden efter han var blevet afskediget på Carlsberg. Jan forbliver forankret på arbejdsmarkedet men hans tilfredshed med arbejde som social praksis bliver mindre. Jan fjerner sig – i Wieses forstand - fra arbejde som social praksis. Det er en social fjernelse og følgelig en given social marginalisering. Pga. af denne fjernelse bliver Jans arbejde først og fremmest instrumentalt og mindre ekspressivt – i Goldthorpes og Lockwoods (1968) termer.

¹⁸⁷ Hovedhelten i filmen "Bænken" af Per Fugl, 2000, er blevet udlært som kok og har været på arbejdspladser som for en kok er hæderfulde. Han ender dog på bænken i den sociale gruppe som af de udstødte. Hans arbejdsliv krakelerede alligevel. Den medvirkende faktor var i dette tilfælde det krakelerede familieliv. Jeg indskyder lige her dette fiktionsbillede af en aktør i en udstødsessituation, for at fremhæve at en aktørs arbejdslivshistorie (*ahl*) kan ligeledes være afhængig af den partikulære livshistorie (*pl*) (I relation til *ma* er de partikulære forhold konstitutive på lige fod med de almene forhold. (Jf. I.5.2. *Det partikulære, det almene og det konkrete i lyset af TMSPS*, s. 20). Marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*) og, mere generelt, social marginalisering, handler som sagt i Wieses forstand - jf. s. 61-3 - om tilnærmelser, fjernelser og forankringer, hvor mellem aktørens voluntarisme og de strukturelle objektive forhold som voluntarisme udfolder sig inden for, er der mulighed for det unikke og uforudsete.

Fig. 20. Transitive forløb i relation til den kommunikative trekant (jf. fig. 15.s.153 og fig.17. s. 169). Strukturaksens betydning i aktør Jans konforme tilfælde, jf. nedenstående note¹⁸⁸)



Jan formår hver gang at redde sig ud af situationer der kunne kaste ham i en længerevarende ledighed. Jans partikulære historie er som sagt vigtig mhp. *mafænomenet* fordi fortællingen handler om hvordan Jan undgår at havne i en historisk marginalisering; afskedigelsen fra Carlsberg, hvor eksistentielt og socialt destruktiv

¹⁸⁸ Det er på struktur-aksen at man kan finde en del af forklaringen på Jans undgåelse af *ma*-situationen. Der er tale om 1) de generelle samfundsmæssige strukturelle tendenser og 2) den ganske afgrænsede sociale struktur omkring Jans arbejdsliv bestående af Jans familie og det sociale bagland. Ad 1) var endnu i 1979, hvor Jan fyldte 50 år og fik det sidste job i sin karriere, arbejdsløsheden ikke ret høj, som netop skyldtes konjunkturelle og strukturelle tendenser. Ad 2) giver Jans familiemæssige struktur (familiens normer og ressourcer) ham en basis og et incitament til at være fleksibelt; således at han vil tage det arbejde som det nu kommer, uden at stille nogle krav til arbejdets indhold. Dette sker trods den omstændighed at Carlsberg-perioden (19 år) giver ham en erfaring med og en konkret referenceramme for arbejdet med selvrealiserings-, og socialt, endda politisk indhold. Hjemme er der som allerede tidligere fremhævet en fast velfungerende familiebasis: en trofast og elskende kone og to børn, der begge har villet bruge muligheder for at vælge en høj uddannelse og gennemførte uddannelsesforløbet – noget som Jan ikke fik en mulighed for, og noget som man kan antage latent har udgjort en del af Jans motivation for at arbejde bare for at tjene. Jan er Enricos ditto (jf. s. 166, 168-70). Hos både Jan og Enrico er familien, og det sociale bagland og dets forbindelser og normer – om at klare det selv - et vigtigt holdepunkt i deres vandring på arbejdsmarkedet. Jan gør således også brug af sit sociale baglands forbindelser. Sit job på Carlsberg skaffer han ved at benytte sig af en forbindelse; Jans kone arbejder hos en familie, hvor fru'en bliver ”forelsket” i Jans nyfødt søn, og følgelig så venlig stemt over for Jans familie, at hun skaffer Jan arbejder på Carlsberg. Når Jan forlader jobbet som lastbilchauffør hos trælasthandleren på grund af forretningens salg og lukning, bruger Jan den forbindelse, at hans bror har været hovedkassereren på Solbjergmejeriet, og på den måde får han sin nye ansættelse. De 27 år, dog især de sidste 15 år af Jans 46 års arbejdsliv, handler således om ”bare” ”at få noget til at rive i”. Det arbejde som man personligt kan identificere sig med og være stolt af, og hvor man føler man er uerstattelig på sin post, idet ens arbejderfaring, motivation og sociale funktion i arbejdsprocessen udgør en organisk del af produktionen, har i disse 15 år af Jans arbejdslivsforløb været skubbet i baggrunden.

den nu har vist sig at være, slår Jan alligevel ikke ud af den bane han har været besluttet på at følge: At klare selv situationen. Der har således ikke været behov for kommunikation med ”strukturen”, (undtaget Jans brev til Carlsberg-direktionen, hvor han forklarer omstændigheder omkring den begåede forseelse og anmoder om man tager hensyn til disse omstændigheder).⁽¹⁸⁹⁾

Når Jan aldrig har oplevet en nævneværdig arbejdsløshedsperiode - og er derfor en antipodisk repræsentant for en aktør i *ma*-situation - hvorfor har jeg så medtaget Jans *alh*/arbejdslivshistorie) og *pl* (*partikulære livshistorie*)? Denne medtagelse begrundes delvis i de 5 punkter som præsenteres i begyndelsen af Jan-afsnittet (jf.s.195). Medtagelsen af Jans *pl* og *alh* kan i denne forbindelse også begrundes med, at Jans eksempel afspejler fjernelser og tilnærmelser til givne praksiser i forbindelse med aktørens arbejdsliv og -karriere som er typiske for moderniteten. Der er forholdsvis mange af fjernelser og tilnærmelser. Følgelig kan der være tale om forskellige typer - social, eksistentiel, formel- og overlapninger af marginalisering. Men fællesnævneren er i denne forbindelse *transitive perioder*. Bevægelsen på *ma*-aktøraksen er i sit væsen transitiv, fordi den indeholder flere overgangsperioder. Et år før Solbjergsmejeriets lukning vidste Jan godt han på vej ud af denne arbejdsplads. Efter Carlsberg-perioden blev Jan vagabond inden for den fleksible kapitalismes givne arbejdsmarked, dog aldrig rigtigt i udkanten af det, aldrig rigtigt udstødt. De transitive perioder indebærer fjernelser fra sociale praksiser kan netop også kan true de aktører der er integrerede på arbejdsmarkedet. Det er tale om socialt betingede psykologiske forhold. Her ligger faren for personlighedens nedsmeltning i Sennetts forstand. Jan græd da han skrev et brev til Carlsbergs ledelse hvor han anmoder om at tilgive ham den forseelse han begik. I det job han får efter Carlsberg kører han en kran mod en bro. Der er konkrete psykiske følger af det påtvungne skift af arbejdspladsen som kunne have været medvirkende til nedsmeltningen af Jans personlighed. Konkluderende kan man her fastslå, at transitive perioder kan udgøre en risiko for *ma* - først og fremmest i tilfældet af aktørens ikke selvvalgte men påtvungne fleksibilitet på arbejdsmarkedet. Dette gælder såvel aktører der er forankret på arbejdsmarkedet som aktører i en *ma*-situation, hvor deres *ma* kan forstærkes og føre mod udstødelse.

Jans *alh* har således to vigtige faktorer som også kendetegner aktører i en *ma*-situation: Transitive perioder og fremmedgørelse. Derfor hænger medtagelsen af Jans *alh* sammen med en erkendelse af *ma* som et fænomen der også kan forstås som en form for fremmedgørelse. Dette har allerede været omtalt ud fra et teoretisk perspektiv.(jf.s.7, 63-4,80,107,111, 205, 209-11, 227). I denne forbindelse bringes *fremmedgørelse* på bane på baggrund af materialet fra Det Sociologiske Værksted (jf. bilag, Bohn), hvor alle deltagerne var blevet anmodet om at komme med en fortælling om *ma* baseret på aktørens egne erfaringer. Lars Bohn (¹⁹⁰) præsenterede

¹⁸⁹ I denne forbindelse kan man betragte arbejdsgiveren, Carlsberg-direktionen, som en form for ”struktur”. Arbejdspladsen udgør en ressource: arbejde for den enkelte. Den har også sine specifikke regler. Det er dog ”struktur” på et konkret plan. AF som en velfærdsstatsinstitution kan relation til en arbejdsplads som ressource og regler betragtes som værende på et mere abstrakt samfundsmæssigt strukturplan.

¹⁹⁰ Lars Bohns erfaring med udgøres af hans arbejdslivshistorie. Han blev udlært som elektriker men har haft forskellige jobs. I 2000 blev han kandidat på RUC med et speciale hvor marginalisering, især politisk, udgør et vigtigt moment.

netop en erkendelse af fremmedgørelse som en faktor der kan medføre *ma* for mennesker der er i arbejde.

Bohn konstaterede at ”*det vi har snakket om har været at definere marginalisering ud fra arbejdsmarkedet, men jeg har en oplevelse her at der er mange også ude på arbejdsmarkedet der i virkeligheden er marginaliseret i forhold til deres eget liv.. for en masse mennesker... er udleveret til nogle omstændigheder hvor de bare er redskab for forskellige ting og derfor ikke får så meget ud af det.*” Det er min påstand at i vores samfund som vi lever i er problemet at den måde vi lever på i virkeligheden virker fremmedgørende på alle mennesker uanset om de er i arbejde eller ej.” Fremmedgørelsen handler her i høj grad om en mangel på det ekspressive element i arbejde, samt mere generelt om fremmedgørelse i Marx’ forstand - momenterne som allerede har været omtalt. Aktør Bohns udsagn er empirisk vigtigt; en *alh* anvendes her på baggrund af en akademisk ballast (denne sammensætning karakteriserer generelt dette arbejde, jf. generelt metateori- og metodekapitel, I og II). Bohn taler om: ”*En utilfredshed (fremmedgørelse, min tilf.) som jeg syntes jeg har set på mange af de ufaglærte arbejdspladser jeg selv har været på.*”

Når jeg har siddet og talt med Carlsberg-arbejderen Jan i hans hyggelige hus som ligger i smukke naturomgivelser, har jeg tænkt på, at trods de transitive perioders tungtvejende psykiske belastninger, trods det faktum at mere end halvdelen af Jans arbejdsliv har bestået af fremmedgørende arbejde, så nu kan han med stolthed at se tilbage på sin livshistorie, hvor *ahl*, som hos alle andre aktører, har været ét af de afgørende elementer. Man kan ikke lave ikke en kvantitativ beregning af et menneskes samfundsmæssige integration. Man kan ikke beregne det samfundsmæssige menneske, som jo i Møllers (1995) og Schmidts (1997) forstand handler om en aktør der er både socialt og systemisk integreret/forankret. I en partikulær livshistorie er det samfundsmæssige menneske et resultat af en kompleks balancegang mellem det sociale og det systemiske. Denne balancegang består af både almene og partikulære konkrete forhold.(jf. I.5.2.*Det partikulære, det almene og det konkrete i lyset af TMSPS,s 33, I.5.3. De partikulære forholds betydning i relation til ma, s.35*). For en stor del af aktører lykkes det at balancere mellem det sociale og det systemiske – en balancegang som kan være svær i den fase af den kapitalistiske udvikling hvor fleksibiliteten, som indebærer transitive perioder og fremmedgørelse, med fornyet styrke⁽¹⁹¹⁾ er blevet en central forudsætning for og et krav til *deltagelse*

¹⁹¹ ”*Med fornyet styrke*” – Flexibilitet – ligesom globalisering - har altid været en vigtig faktor i den markedsøkonomiske udvikling. Flexibilitetskrav kan angå forskellige aspekter ved arbejde som social praksis., bl.a. arbejdstid og jobskift. I begyndelsen af 1800-tallet afkrævedes der stor fleksibilitet hvad netop angår arbejdstid – og –længde. ”*Da loven af 1833 nemlig stillede kapitalens herrer frit, inden for femtenthimers periode fra halvseks om morgen til halvni om aftenen at lade hvert ”ungt menneske” og ”hvert barn” begynde, afbryde og slutte sit tolvtimers, respektive ottetimers arbejde på det tidspunkt, der måtte behage kapitalisten, og ligeledes tillod ham at anvise forskellige personer forskellige spisepauser...*” Marx;1970;426). Og som allerede påpeget, kap. IV.2., så det påtvungne arbejdsområde- og jobskift var karakteristisk i kapitalismens store ekspansionsfase i det. 19. årh.. Marx (1969;426) citerer en fransk arbejder: ”*Jeg havde aldrig troet at det skulle være nødvendigt for mig at have så mange forskellige beskæftigelser, som jeg har prøvet i Californien. Jeg var fast overbevist om at jeg skulle arbejde som typograf...Når jeg nu har havnet i denne verden af eventyrere som skifter job lettere end man skifter skjorte, gjorde jeg, min sjæl, på samme måde som de andre.*” De fleksibilitetskrav som Josef, Jan og L. Bohn har erfaret, anskues som et fænomen der er tilbagevendt med *fornyede styrke*. Årsagen til fleksibilitetens *fornyede styrke* ligger i bruddet med den

i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (dissa). En del af aktører har - i høj grad pga. af denne fleksibilitets forudsætning og krav - ikke kunnet på lige fod med flertallet opnå *dissa*. (Gaz og hans kammerater fra det nedlagte stålværk, ”Bare mænd”, er et eklatant eksempel på overgang fra et fordristisk til et postfordristisk samfund.) Sennetts Rico og dette kapitels hovedaktør Jan har derimod trods de transitive perioder og/eller fremmedgørelseselementer i deres arbejdsliv kunnet opnå en balance, hvor arbejde og det sociale liv ud fra et livsperspektiv har udgjort to elementer i en balancegang. Omkring 4/5 del af arbejdsstyrkens aktører har ikke erfaret en længere *ma*-periode, som kunne have været udslagsgivende for deres selvforsørgelsesmuligheder. Det samfundsmæssige menneske er derfor ikke en abstrakt størrelse; Jan er et eksempel på det samfundsmæssige menneske, hvor tilnærmelser til/fjernelser fra den systemiske verden (lønarbejde/*dissa*) ikke har virket afgørende ødelæggende for aktørens sociale verden. Og omvendt. Jans sociale univers har ikke blot kunnet modstå presset fra det transitive og det fremmedgørende element i hans *alh*, men har også virket forebyggende. Jan har således ikke haft et direkte behov for historiseringen af sit arbejdslivsforløb inden for en ny institution i Sennetts forstand, hvor strategisk handlemåde (Giddens;1978, jf.s.89-90, 92) kan udfolde sig. (*strategisk handlemåde* er jo ”to study the mode in which actors draw upon structural elements – rules and resources – in their social relations”). Heri ligger en vigtig forskel mellem den *ma* som man kan relatere til det store flertal af aktører, der generelt har været selvforsørgende gennem arbejde på det ordinære arbejdsmarked, og de aktører der i markant grad har haft behov for overførselsindkomster. Forskellen er, at aktører i *ma*-situation i sagens natur kan have mere brug for den kommunikative trekants historisering af deres *pl*; deres *dissa* er problematisk – mere eller mindre permanent afbrudt.

Medtagelsen af Jans *alh* har ud over de indtil nu nævnte grunde også den begrundelse, at den kan bidrage til en aktørtypologi inspireret af R. Mertons 5 måder af individuel adaptation (jf. fig.24, s.226). For at kunne modstå det pres som kan komme fra fleksibilitets-(herunder transitive perioder) og fremmedgørelseselementer, må aktører i både *ma*-situationer og dem der ikke har været udsat for *ma*, indoptage en tilpasningsholdning der i tilfælde af Jan, Enrico og Rico kan betegnes som pragmatisk hvilket er Mertons første type af individuel adaption. Jeg vender tilbage til den pragmatiske type, og generelt til Mertons typologisering i: IV.6.*Typologi af handlingsmønstre i relation til ma – et bidrag til den kommunikative trekant. Delkonklusion*, s. 225, V.5.1.*Mertons relevans*, s. 226

fordristiske-periode, hvor standardiseret masseproduktion var tjent med forhold hvor arbejdere kunne tilbringe hele deres arbejdsliv ved at uføre den samme arbejdsfunktion. Det er kun ved et udtalt statskapitalistisk system, der baserer sig på det traditionelle samfunds mønstre, som i tilfældet af Japan op til midten af 1990erne, at fleksibel produktion (hurtige produktforandringer) kunne realiseres side om side med lønarbejdernes jobsikkerhed og ofte livslangansættelse på en arbejdsplads. Adoptionen af nye organiske former for forretningsorganisation, decentralisering, udvikling af fagfleksible arbejdsstyrker har æret den forudsætninger for udnyttelse for nye teknologiske produktionsmuligheder og hermed at fylde markeder med større udbud af varer hvor livsstil og identitet i postmodernistisk forstand i høj grad baserer sig på materielt forbrug.

IV.5.5. Den ufleksible Viktor

Viktor repræsenterer en diametral forskellig handlingsmåde end Jans. Viktor klarede ikke en transitiv periode. Han var ikke adaptiv. Hans habilitetsnorm var ikke til at bøje – måske var den ligeså infleksibel som hos Bööks stålværksarbejder Josef.

Den autentiske historie om den sidste del af Viktors *pl* og arbejdslivshistorie (*alh*) indgik som oplæsning i Det Sociologiske Værksted, (*DSV*) jf. transskriptionen. *DSV* havde et forløb konstrueret med vægt på det dramatiske. Viktor var en aktør i dette dramatiske forløb som *DSV* udgjorde.⁽¹⁹²⁾

På grund af givne omstændigheder har der været et udtalt ønske fra familiens side om, at Viktors sag ikke bliver omtalt i offentlige fora, er Viktor ikke aktørens rigtige navn, og der opgives ikke: Navnet på Viktors rigtige arbejdsplads, de nøjagtige tidspunkter og navne på de involverede personer.

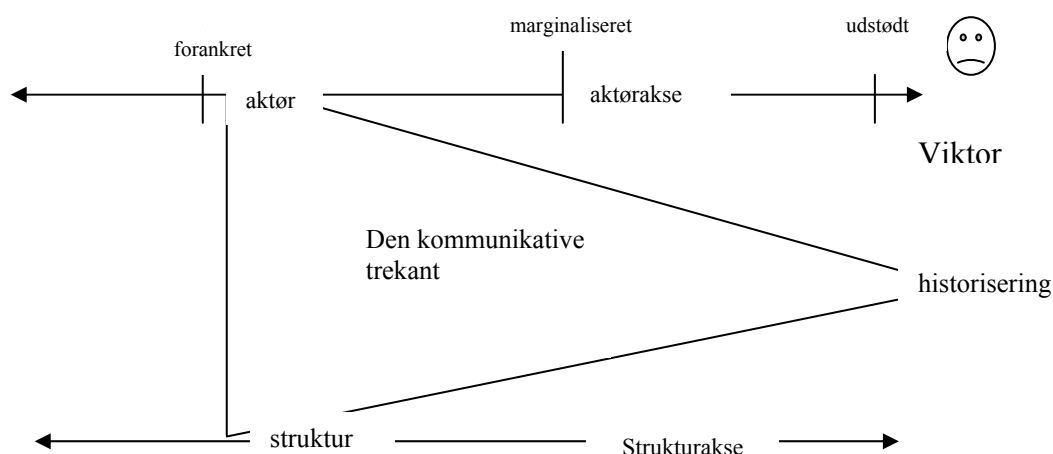
Viktors arbejdslivskarriere sluttede brat. Ligesom Carlsberg i Jans tilfælde, var Viktors arbejdsplads også en årsag til Viktors stolthed og oplevelse af selvværd. Jeg mødte Viktor nogle gange på hans arbejdsplads.

¹⁹² Før fortællingen om Viktor var der vist TV-film af den sociale situation i Brasilien som i midten af 1990'erne blev ramt af massearbejdsledigheden. Situationen blev fortalt ved at fokusere på en given ung arbejder der mistede sit job på en Ford-fabrik. Den sidste klip i den korte udflugt til Brasilien viser denne unge arbejder græde, når han beskriver elendigheden forbundet med de to år som han har været arbejdsløs. Efter oplæsningen af Viktors historie var der et oplæg af Preben Brandt om de hjemløse. Jeg vil senere vende tilbage til DSVs indhold men her skal jeg blot pointere et vigtigt moment i P.Brandts fortælling; han starter nemlig med at fremhæve på baggrund af sin rige erfaring med fænomener: Marginalisering og udstødelse, at det ikke i første række arbejdsmarkedet der skal ses som en årsag til udstødelsen. Brandt sagde: ”Måske hænger udstødelsen sammen med arbejdsmarkedet på en eller anden måde, men det jeg godt vil stille spørgsmålstejn ved. Om det ikke er alt for store ære at tillægge den der sociale konstruktion af arbejdsmarkedet at det skulle have indflydelse på at udstøde nogle mennesker så massivt? Måske i det hele taget på mange sider, og måske at det skulle have den betydning for os og på den måde vi lever på?” Brandts indlæg (jf. bilag Det sociologiske Værksted) var således meget interessant, idet den beskrev marginalisering og udstødelse som fænomener som mere er socialt betingede end en følge af arbejdsmarkedets funktionsmåde, og samtidig fænomener som altid har eksisteret. Dette inviterer til en længere diskussion, og jeg skal her nøjes med at konstatere, at netop typologiseringen af marginaliseringsfænomenet på basis af Wieses sociologi udgør et godt udgangspunkt for at forstå Brands tilgang til marginalisering/ udstødelse. Kort sagt: Der er en del aktører, der af givne årsager aldrig tilnærmer sig givne praksiser eller tilnærmer sig en given praksis for et kort stund for – socialt betinget – næsten med det samme fjerne sig fra den. Dette forhold kan godt illustreres af følgende citat fra Brandts oplæg: ”Da jeg for en 6-7 år siden talte med 1000 yngre hjemløse om deres erfaringer på arbejdsmarkedet, spurgte jeg dem om hvor længe har og du nogensinde været ansat hvor kort tid har du nogen sinde været ansat. Det længste var ikke særlig interessant (men det var nu ikke så længe) mens det korteste var ganske interessant hvor mere en halvdelen kunne nævne at den korteste ansættelse de havde haft var mindre end en time, det var på en eller anden måde dybt imponerende. Det var et svar jeg slet ikke havde ventet og da jeg skulle kode det ind i min database var det der ikke som mulighed, da det var et svar jeg aldrig havde tænkt på. Dem der er udstødt i dag er nogle mennesker der er kommet helt skævt ind på tilværelsen og deres skæve indfaldsvinkel til tilværelsen er startet meget meget tidligt i deres liv og derfor er deres liv og formet på en helt anden måde, deres tilgang til ægteskaber, sundhedsvæsenet, til at bruge socialsystemet, til at bruge arbejdsmarkedet er en ganske anden end den almindelige borgers ”

Jeg havde kendt Viktor siden midten af 1970'erne. På det tidspunkt startede han sit livs job som sluttede i første halvdel af 1990'erne – ansættelsesperiode af nogenlunde samme længde som Jans på Carlsberg. Viktor virkede altid tilfreds, glad og åben. Men i begyndelsen af 1990'erne begyndte man i Viktors afdeling at tale om personalenedskæringer, effektivisering og omstilling – en del af denne periodes generelle samfundsmæssige tendens. Viktor omtalte dette forhold allerede dengang jeg mødte ham i begyndelsen af 1990'erne, men han virkede ret ubekymret over denne udvikling som om den aldrig kunne vedrøre ham selv. Nogle år senere måtte han desværre erfare at det var ham selv der skulle betale en pris for denne udvikling. Den korte fortælling om Viktor (jf. Bilag 1 Det sociologiske Værksted) kaster lys over epilog-delen af Viktors partikulære livsforhold. Her vil jeg først og fremmest fremhæve fleksibilitetsfaktoren i relationen til den bratte afslutning af Viktors job karriere

Fig. 21. Transitiv forløb i relation til den kommunikative trekant (jf. fig. 15 s.153, fig. 17s. 169)

Den retrættiske aktør Viktors eksempel



Efter Viktors død hørte jeg, at Viktor forsøgte at efterleve de nye krav som man efter 18 års tilsyneladende tilfredshed med Viktors arbejdskraft nu ikke helt var tilfreds med. En bekendt fortalte mig at en social kreds bestående af Viktors venner og bekendte havde sendt en petition til Viktors chef om at genansætte Viktor; han tog jo et kursus i det ekstra-sprog som det i denne afdeling var praktisk at kunne. Anmodningen kunne dog ikke få til at omstøde sin beslutning om at fyre Viktor om. Da jeg mødte Viktor to uger før hans død talte han bl.a. om at man jo i disse tider selv må lave noget: En forretning, noget for sig selv. Men han nævnte ikke noget om at det ham selv på en eller anden måde kunne blive en iværksætter inden for et eller andet område. Afskedigelses-situationen bragte ham i vildrede. Som Carlsberg for Jan, stålværkerne i hhv. Josefs og Gaz' tilfælde, som tagdækker-virksomhed for Johan og som det pågældende universitet for Böök, var den givne arbejdsplads for Viktor arbejdsmarkeds-mæssigt det sted hvor han lod ankeret falde.

IV. 5.5.1. Opsummering. Anomi og den retrættiske type

Viktors manglende fleksibilitet beroede i høj grad netop på hans stærke forankring i denne givne arbejdsplads. Med udflugt til Alberoni, der sammenligner kærlighed med institution, kan man hævde at Viktor har institueret sit arbejde på den givne arbejdsplads som en vigtig del af sin livspraksis med efterfølgende betydning for sin psykologiske kondition. Man kan her tale om en slags kærlighedsforhold til arbejdspladsen. Min oplevelse af Viktor de gange jeg mødte ham i 1970'erne og 1980 var, og den sidste gang to uger før hans død har været, at den ekspressive side ved arbejde var for Viktor vigtigere end den instrumentale. Viktor var lønarbejder af Joseftype: Hans sociale habilitet forstået som hans evne til at være den hæderfulde og anerkendte medborger¹⁹³), beroede i høj grad på at være på en arbejdsplads. Det drejede sig ikke i første omgang om de arbejdsopgaver Viktor udførte, og den kunnen udførelse af disse opgaver krævede. Først og fremmest hvilede den del af Viktors selvværd som handlede om at have arbejde på den afgrænsede praksis, som den givne arbejdsplads havde udgjort for Viktor. Det er denne praksis som instituerede ham som værdig borger i samfundet. Men sammenlignet med Johan, Ingmar, ”de bare mænd” og Jan, der alle sammen men hver på sin egen måde bliver vagabondiseret i Baumans forstand, og på trods af ofte en udtalt modvilje flytter sig – de er pragmatiske - er Viktor på en afgørende måde ufleksibel; afbrydelsen af hans ’kærlighedsforhold’ til arbejdspladsen lammer ham i den grad at han ikke kan finde anden udvej end at udstøde sig totalt fra samfundet og fra livet. **Ma** var i denne forbindelse blevet forvandlet til *eksistentiel marginalisering* - med et radikalt valg som følge. Viktor nåede ikke at være langtidsledig mere end godt 1 år. Sådan som den formelle procedure i den første periode af arbejdsløsheden var i denne periode, kunne Viktors deltagelse i en kommunikativ trekant højst gå ud på, at han mødte op til et orienteringsmøde inden for rammer af arbejdsløshedskassen. Han kunne også kontakte sin fagforening. Spørgsmålet er: Kunne den efterlyste kommunikative trekant – og det vil sige et formaliseret og institutionaliseret kommunikationsforløb mellem aktøren og ”strukturen”, have indflydelse på Viktors skæbne? I denne kommunikationsmæssige trekant – i denne historiseringen af aktørens væren i samfundet kunne Viktor have fået samfundet - repræsenteret af velfærdsydelsesarbejderen - som et vidne til en bekræftelse af, at den del af Viktors livsbane som består af og knytter sig til lønarbejde - i et samfund hvor dette arbejde er så en vigtig kilde til social anerkendelse – var fin nok, at det ikke var hans skyld at han mistede sin vigtige identitetskilde. Det var de givne forhold i strukturen der gjorde ham arbejdsledig: Den høje arbejdsløshed, som medførte bestemte personalepolitikker og efterfølgende medarbejder-reduktioner efter givne kriterier, jf. Langager (1993; s.188 og noten 176). Dette er igen et godt eksempel på, at **ma** ikke kan erkendes ved alene at anvende aktørakse. I den kommunikative trekant kunne Viktor have opnået det som Laursen;1997, jf. 63,157-9) kalder billeder af

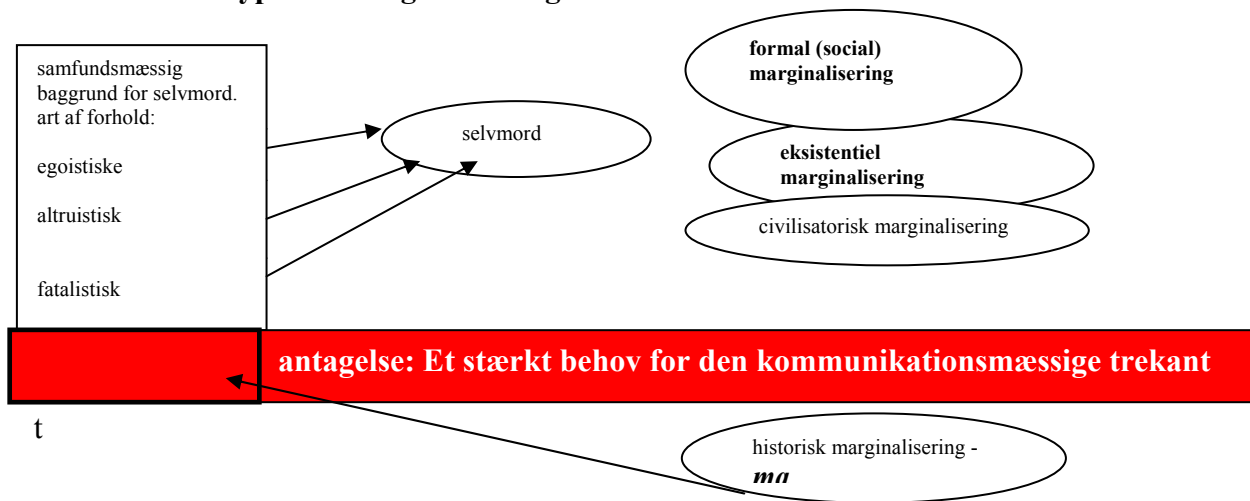
¹⁹³ Viktor – indtil **ma** indtrådte, og endte med totalt udstødelse - var et godt eksempel på at det samfundsmæssige menneske i Møllers og Schmidts forstand. Viktors sociale integration var fin; familiemæssig fungerede han godt. Én af hans ’specialiteter’ var at tage med sin familie på lange indenlandske ture og overnatte på vandrehjem og kroer. Familien deltog også i foreningslivet. M.a.o.: der var balance i Viktors system- (arbejde) og sociale integration. Viktor var et glad menneske, netop et samfundsmæssigt menneske hvor arbejde og det sociale liv (i primær- og sekundærgrupper) supplerer hinanden.

selvrealisering som kan skabes gennem ”den transcendentale forståelse af den omkringliggende verden i det omfang at der kan blive etableret en forståelsesramme for vores egne liv.” Ansvarlighed over sit eget liv - som Viktor totalt mistede ved at begå selvmord – ikke kan opnås isoleret fra forståelse af det sociale system man er en del af. Igen gør der sig i denne forbindelse gældende forskel i hhv. Giddens og Luhmans forståelse af relation mellem aktørens partikulære system og det sociale system, jf. fig. s.110).

Det centrale i denne forbindelse er ansvarlighed og selvkonstans (¹⁹⁴). Det centrale moment er her Levinas etiske påbud om at man må kunne stå ved sit ord, uanset hvor tilfældigt ens liv er. Dette kan kun realiseres - fremhæver Sennetts ved at støtte sig Ricour - når der er vidne til alt, hvad vi gør og siger, og dette vidne ikke blot er en passiv igattager, men også en person der stoler på os. (Sennett;1998;2000;164).

Durkheim skelner i sit klassiske værk ”Selvmord” mellem *egoistisk*, *altruistisk*, *fatalistisk* og *anomisk* selvmord, hvor selvmordshandling forklares ud fra givne samfundsmæssige forhold. Viktors selvmord kan i denne forbindelse henregnes til den anomiske type som beror på samfundsmæssigt betingede forstyrrelser i aktørens forventninger til og/eller en uforventet katastrofe i hans livsforløb, karriere i Sennetts forstand. I kærlighed – for igen at komme på Alberonis sociologisering af emotive relationer som forelskelse og kærlighed - forventes der en fortsættelse af et kærlighedsforhold; kærlighed er en praksis, som aktøren forventer vil vare ved. En abrupt afbrydelse af et kærlighedsforhold til såvel et menneske eller større kollektiv praksis som f.eks. en arbejdspladsen udgør, kan være en årsag til selvmord.

Fig. 22. Samfundsmæssige faktorer for 4 typer selvmord og samfundsmæssige faktorer for 4 typer af marginalisering



Viktors tilfælde

Udflugten til Durkheims typologisering af selvmordstænomenets samtundsmæssige baggrund skal her ikke anvendes for at diskutere alle eventuelle sammenhæng mellem de 4 fire marginaliseringstyper og de 4 fire typer af selvmordsbaggrund. Formålet er alene teoretisk at anskue en mulig sammenhæng mellem Viktors *ma*,

¹⁹⁴ Sennett bruger her P.Ricoeur’ formulering af Levinas tanker i ”Paul Ricoeurs ”Onself as Another”, 1992.

som en årsag til hans selvmord, og den anomiske selvmordstype. Thi dette inddrager den klassiske sociologiske koncept *anomi* og leder igen til den allerede i slutningen af forrige afsnit nævnte Mertons typologi af individuel adaptation. Men mens i Jans tilfælde var der tale om en pragmatisk løsning mhp. at modstå transitive og fremmedgørende momenter, så er Viktors *alh* et eksempel på en retrætisme i Merton-typologiens forstand. Retrætisk handlingsmåde forklarer Merton med afvisning af både institutionaliserede og social-kulturelle mål og midler.

IV.5.6. To innovative typer af overførselsmodtagere: En aktiv førtidspensionist og en samfundsdebator

Det følgende aktøreksempel er hentet fra det Sociologiske Værksted som bestod af både planlagte og spontane indlæg om erfaringerne med *ma*. Under en pause spurgte Anne mig: Må jeg godt fortælle min historie? Mere end gerne – svarede jeg. (jf. Bilag 1 Det Sociologiske Værksted). Det er svært at placere førtidspensionisten Anne på aktøraksen. På den ene side kan hun formelt betragtes som udstødt fra arbejdsmarkedet. Men som hun selv opfatter sig, og ud fra de aktiviteter og det arbejde hun udfører, er hun en innovativt fleksibel aktør i relation til deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling, (dvs. *dissa* men ikke *dissa*). Denne deltagelse er nemlig ikke formelt samfundsanerkendt.

Indtil nu har jeg fremsat to eksempler på hhv. pragmatisk fleksibilitet (Jan) og (komplet fatal) ufleksibilitet (Viktor) i relation til *dissa*. Anna anvender ikke den institutionaliserede (her=*samfundsanerkendt arbejdsmarked*) for sin *dissa*. Hun er uddannet som servitrice. Efter et ikke langt men meget intensivt arbejds- og fritidsliv blev hun kørt ned. ”*Det sagde Bang*”- fortæller hun. Efter at have været sygemeldt, på bistand og i aktivering, blev Anne tilkendt førtidspension i en alder af 30 år. Førtidspension blev en befrielse for hende. . ”*Og for mig var det ved Gud en lettelse. En utrolig lettelse for nu gjorde jeg hvad jeg ville...*” Anne mener at det er nemt at sætte hende i bås sammen med andre førtidspensionister, hvor ”*det generelle billede af førtidspensionister er at de er ynkelige*” - fremhæver Anne men straks tilføjer, at dette billede af førtidspensionister er stereotyp, og hun differentierer den socio-økonomiske gruppe hun hører til: ”*Jeg syntes også at rigtigt mange af de førtidspensionister jeg kender udviser et enormt gåpåmod, en lyst og en energi som jeg ikke finder hos bistandsklienter og folk på fagforening. De er nemlig i den der vente position hvor de venter at blive sendt ud til noget, de føler ikke selv de har mulighederne for at tage initiativerne til at gøre noget ansvarsrigtigt...Nogle af dem har det bestemt ikke godt men mange af os har det rigtig godt og jeg er glad for at leve i et samfund der har råd til at have mig gående... Og jeg er stadigvæk også glad for at leve i et samfund , der på trods af forskellige puljer, kategorier, fagforeninger, så der er mulighed for jeg kan gå ind og arbejde frivilligt og aktivt de steder hvor der er brug for det og har lyst til at have mig. Og det var i korte træk min livs historie*”

Der er her to momenter som henviser tilbage til det teoretiske moment som kapitel IV har bragt frem: Transitive perioder og pragmatisk fleksibilitet: 1) Anne finder ikke hos bistandsklienter og arbejdsløse den enorme gåpåmod, en lyst og en energi som hun kan se hos en del af førtidspensionister. Hun forklarer denne omstændighed

med, at de er i venteposition, ”*hvor de venter at blive sendt u til noget...*” Jan satsede for enhver pris at undgå at havne i en længere venteposition. Viktor har ikke kunnet fortsætte i den venteposition han kom i, og udstødte sig selv totalt. Anne har betegnet sin venteposition – transitive periode – som ’sandt helvede’: ”*Så kunne jeg så få bistand et stykke tid og på bistand blev jeg så smidt fra det ene til det andet så skulle jeg på arbejdsprøvning, så skulle jeg det, og så skulle jeg aktiveres, ja jeg skulle alt muligt mærkeligt sjovt. Og det var et sandt helvede simpelthen fordi der var ingen ro på og jeg ventede hele tiden på at blive behandlet videre.*” Annes erfaring understøtter den antagelse, at transitive perioder på aktørens akse bærer en risiko for at forstærke **ma** og føre til en udstødelse. Ikke selvvalgte fjernelser og tilnærmelser fra praksiser – i Wieses formale sociologiske forstand – gør de aktører som i forvejen er ramt af **ma**, særligt sårbare. Sennetts tale om personligheds-nedsmeltning gælder således især de aktører der befinder sig i Schumpeters ledighedsbus. 2) Anne deltager i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Hun kan gøre sig nyttig i den nære sociale verden. ”*Jeg har lidt mere overskud og på den måde føler jeg også jeg giver tilbage til samfundet..... Men der jo brug for utrolig mange mennesker her i samfundet og utrolig mange former for evner og mine evner var gode nok til utrolig mange ting. Og som så mange andre jeg kender på førtidspension har jeg så været frivillig i alt mulig mærkeligt. Jeg har været med til at opstarte mor-barn... i Sidegadesegmentet, jeg har været hernede i lang tid jeg har arbejdet i Baunehøjhallen, der er mange mennesker der har brug for mine evner men jeg er også meget ud afgangende jeg er sådan meget højtråbende og før jeg blev højtråbende og ud afgangende havde jeg masser af gode evner og problemer, ikke i det store offentlige regi ikke hvor vi kom herved og meldte os for så bliver vores hverdag bedre alle sammen, men venner og bekendte som godt kunne bruge mig til at passe deres barn under sygdom til lige at hjælpe med at handle ind jeg havde ikke noget imod at tage i Bilka og købe ind når der var tilbud, de andre havde tid de havde arbejde mens jeg kunne. Rent faktisk hjalp jeg en masse mennesker bare ved at have tiden til at hjælpe med de småting de andre ikke kunne i overskue på grund af travlhed og jeg følte jeg stadig udfyldte en vigtig funktion i det her samfund.*” Anne er et godt eksempel på Mertons innovative type. Der mangler endnu to typer af handlingsmåde i relation til **dissa**: Ritual og rebelsk type. Derefter kommer der en diskussion af selve typologien.

IV.5.7. Den rituelle type

Det Sociologiske Værksted havde et planlagt dramatisk forløb, som gik ud på at sammenbringe og få kontrasteret forskellige praksiser og hermed sprog/fortællinger, om erfaringer med fænomenet **ma**. Således var der efter fortællingen om Viktor, som den totalt udstødte af egen vilje, var der Preben Brandts indlæg om de hjemløse – en iøjefaldende gruppe blandt de udstødte. Der var samtidig flere ikke planlagte, spontane momenter. Lige efter P.Brandts fortælling der sluttede med fremvisningen af en kort film – en fabulering om marginalisering og udstødelse i Vikingetiden, (¹⁹⁵), meldte der sig én af de forsamlede og udtrykte et ønske om at

¹⁹⁵ Preben Brandts indlæg indeholdt også et spontant element. Da P.Brandt så at jeg havde brugt TV og video sendte han et cykelbud for at hente en film som her og nu fandt kunne være spændende at vise. Cykelbudet nåede at hente filmen lige før Brandt var færdig med sin fortælling. Vi kom til at bevæge os tilbage til Vikingetiden, hvor man, som filmen stærkt antydede, også kendte til marginaliserings- og udstødselsfænomenet.

komme med sin fortælling. Det var John, en hjemløs mand. Denne spontane, ligesom Annas, oplæg, blev en form for opfyldning af P. Brandts fortælling.

Bennys indlæg udgjorde også – ligesom Annas - et spændende eksempel mhp. den på Merton baserede typologisering af aktørhandlinger når det gælder *dissa*.

”Jeg syntes faktisk at selv om vi bor på gaden og selv om vi har fået penge står vi op i verdens fedeste land det vil jeg godt pointere først og fremmest. Jeg har faktisk ikke specielt meget brok over dette her land, og har jeg noget at brokke mig over i dette her land”. Bennys holdning er, at han har sin frihed som andre har svært med at forstå. Selv om han bor på gaden – kan han have det godt. Selv om han får penge fra samfundet – behøver han ikke bruge dem på husleje. Han accepterer og er glad for det som Merton kalder de institutionaliserede midler, her i form af overførselsindkomst. Men han afviser den herskende diskurs om at lønarbejde skulle være vigtigt, både for den enkelte og for samfundet. Heller ikke den alternative *dissa* - i forhold til den *dissa* som hviler på lønarbejde - er Bennys løsning Benny afviser følgelig det som Kristensen (2000;145) kalder de dominerende kulturelle eller statistiske normer i samfund, som formulerer deltagelse eller forventning om egen eller andres deltagelse inden for disse områder. Den selvværd og social anerkendelse som *dissa* kan medbringe har ikke nogen større betydning for Benny: ”Altså det som folk holder fast ved er det, at jeg skal ud og arbejde mig selv ind for ellers har jeg ikke noget selvværd, sikke noget pis.” Benny accepterer dog velfærdsstaten, m.a.o. de institutionelle midler i Mertons forstand. Det er godt at få en overførselsindkomst fra staten, og have en mulighed for lægebehandling når man er syg. Benny er glad for den civilisatoriske løsning, en velfærdsstat som den danske kan tilbyde ham.

Karin (¹⁹⁶) er et andet eksempel på ritualtype. Hun er højtuddannet men aldrig har kunnet få arbejde som er relevant for hendes uddannelse. Hun har været i dagpengesystemet i snart 20 år. Hun sørger for at opfylde betingelser for at beholde dagpengereetten; hun tager det arbejde hun kan få for at opfylde reglen om – før om 26 ugers, og aktuelt 52 ugers udstøttet arbejde – som er nødvendig for at genindtræde i dagpengesystemet. Hun accepterer regler men har opgivet tanken om karrieren som lønarbejder. Benny afviser den herskende socio-kulturelle norm om selvforsørgelse ud fra den udstødtes på arbejdsmarkedet position, Karin afviser denne norm fra en position som marginaliseret på arbejdsmarkedet.

IV.5.8. Den rebelske type: Johan og John

Johan er et eksempel på den rebelske type. Da givne elementer i Johans arbejdslivshistorie allerede er blevet præsenteret, (jf.IV.4), vil jeg her nøjes med at konstatere at Johan gennem sine handlinger afviser både de herskende kulturelle normer og de institutionelle midler. Han har - ud fra sin udstødte position - ikke forsøgt på *dissa* og han har afvist at anvende institutionaliserede midler under de givne betingelser. Samtidig har han tillid til retssystemet; han har anlagt en sag mod kommunen. Han er den type som ville have arbejde – han havde før en egen virksomhed - og derfor afviser han heller ikke det arbejdsmarkedet som det institutionaliserede rum hvor man kan finde en mulighed for selvforsørgelse.

¹⁹⁶ Jeg har kendt Karin i flere år. Da jeg anvender dette eksempel uden aktørens samtykke, har jeg ændret navnet.

Den rebelske type kendetegnes netop ved at aktøren på den ene side afviser eksisterende normer og på den anden side vil gerne bruge nye normer. Johan handler viser, at han netop vil gerne accepteres ud fra andre normer end de fremherskende. Hvorfor skal han være et kastebold i et aktiveringssystem, hvor hans fortid ikke kan blive respekteret? I modsætning til Viktor som totalt retræter fra livet, revolutionerer Johan sit liv. Han er formelt udstødt. Men han udstøder ikke sig selv. I en forholdsvis lang periode lever han uden overførselsindkomst. Han forsøger ikke at få et hvilket som helst arbejde. Det ville kræve en konformitet. Han har ikke den familiestøtte som Jan har haft for at kunne udholde et arbejde blottet for ekspressivitet. Han samler flasker for at klare sig. (¹⁹⁷). Der er organisationer som Landsorganisationen af Arbejdsledige som Johan har kunnet hente støtte hos for at køre sin sag som også har en principiel betydning for andre.

Den rebelske aktør har en del tilfælles med den innovative aktør. Den aktive førtidspensionist Anna vil forandre det som hun mener et stereotypi af billede af den socio-økonomiske grupper hun er i. Men hun forandrer dette billede ved på sin egen måde at etablere sig som deltager; (få en plads i *dissa*). M.a.o.: Anna kan ikke bruge institutionaliserede midler for at deltage, dvs. som borger at gøre indsats i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling. Annes indsats bliver ikke lønnes løn som i tilfælde af normalt arbejdet; hun får førtidspension. Anna bruger hermed de institutionaliserede midler, dvs. overførselsindkomsten innovativt, da den fungerer som en slags løn. Den rebelske Johan afviser i modsætning til Anna definitivt de institutionaliserede midler – han afviser at opfylde givne betingelser for at få overførselsindkomsten – men samtidig kæmper han om at ændre betingelserne for at få midlerne. Samtidig afviser han lønarbejde for enhver pris, dvs. lønarbejdet skal have et vist minimum af habilitetsnormen. M.a.o.: Han accepterer lønarbejde som en løsning men under givne betingelser som han også kan bestemme. Den innovative og den rebelske aktør har ønsket om forandring tilfælles, men deres handlingsmønstre mhp. at opnå forandringen er forskellige. Den rebelske er mere radikal i forfølgelse af forandringen; der er tale om en regelforandring, en anden måde at tildele ressourcer på, mens den innovative finder nogle nicher, ofte private, hvor han/hun fornyer en ellers vant måde at gøre givne ting på.

Grænsen mellem den innovative og den rebelske type kan være flydende.

I Det Sociologiske Værksted deltog der en anden aktør som kan henregnes til både den innovative og den rebelske type: John Henriksen skriver freelance i Information: Debat og satire, er medredaktør af et tidsskrift Salt som handler om politik, samfund og økonomi, er vejleder i den Fri ungdomsuddannelse for unge mennesker der håber at blive forfattere og underviser på en daghøjskoles skrivelinje. John er *overførselsindkomst modtager. Han accepterer overførselsindkomst-løsning i et samfund hvor der ikke er relevant arbejde til hver og en.* Hans holdning er den tredje vej, dvs. at man på en eller anden måde gør overførselsindkomster til en given form for borgerløn. Det vigtigste er naturligvis i denne forbindelse Johns handlings-

¹⁹⁷ Jeg traf Johan i 1995. Jeg, min kæreste og min datter, vi kørte til Bakken, og ved krydset Strandvej og Tuborgvej stod en mand og blaffede. Vi standsede. Det var Johan, en veltalende og sympatisk mand. Han begyndte nemlig at fortælle sin livshistorie. Han havde også en plastik pose med tomme flasker som han samlede rundt om i byen.

mønster i relation til *dissa*. Han er selv meget aktiv og arbejdsom. Ligesom Anne arbejder han på egne betingelser, ikke på det normale lønarbejdes betingelser. Forskellen mellem Annes og Johns handlingsmønster i forhold til *dissa* er, at Anna ikke i nævneværdig grad benytter sig af de institutionaliserede midler for at opnå *dissa*. Det gør John. Han afviser lønarbejde som den eneste måde at opnå *dissa*. Han afviser endvidere den aktivering som har gjort sig gældende i løbet af 1990'erne. [jf.noten ⁽¹⁹⁸⁾], en citat fra Johns oplæg].[jf. ⁽¹⁹⁹⁾ citat fra Johns oplæg.] Samtidig ligner det arbejde John udfører alt andet lønarbejde (skriver artikler til et dagblad, underviser). Annes frivillige sociale arbejde kan også anskues som arbejde der ligner

¹⁹⁸ John Henriksens udsagn om lønarbejde og arbejdsbegrebet, fra Det Sociologiske Værksted: "Vi som samfund er ude af stand til at fordele samfundets værdier på en fornuftig måde fordi lige fra det yderste venstre til det yderste højere så tror vi stadig at lønarbejde er nøglen når vi skal fordele de forbrugs muligheder der er i samfundet og det hænger ikke sammen med at vi har en illusion om at vi hver især er selvforsørgende bare vi har lønarbejde. Det er hovedparten af de funktioner vi bestrider som lønarbejdere de i hovedparten forbruger mere end de skaber værdier. Vores arbejdsbegreb er stadig hængt op på at det er hver mand for sig og socialministeren tager det sidste selv om måden arbejdet er organiseret på aldrig har været mere fælles end nu. Vi lader stadig som om vi er jæger og samlere og opretholder illusionen om vi hver især er selvforsynende, er der overhovedet nogen i det her samfund der ikke lever af overførselsindkomster? Uanset hvor meget arbejde man så måtte have. I stedet for at hjælpe de med arbejdsløse hen i aktivering, om ikke den måde vi tænker begreberne arbejde og indkomst på er så forældet at det er her vi har brug for al den hjælp vi kan få..... Men for mig og se er det at nægte lønarbejde det allerførste udgangspunkt for en politisk kritik af en økonomi hvor et menneske selv kulturelt og socialt er baseret på antallet af ens lønarbejde og især den mængde penge som hans eller hendes tid kan omsættes for. For hvad er begrundelsen for alle vi mennesker i Danmark med djævlens vold og magt skal have lønarbejde? Det kan i hvert fald ikke være nødvendighed eller behov der er tale om, den nuværende produktion kan brodføde befolkningen, i vores land, en 4-5 gange og vi må lægge vores kreative hjerner i blød hver dag for at finde på flere måder til at lokke varer ned i vores lommer. Det er i hvert fald at den begrundelse man har for løn arbejde er todelt, på den ene side set siger socialministeren at den der ikke har lønarbejde ikke har nogen identitet og dermed har behov for hjælp."

¹⁹⁹ John Henriksens udsagn, Det Sociologiske Værksted: "Og den ejendommelige ret og pligt konstruktion som socialdemokratiet og de radikale har stablet på benene det er noget sludder, ikke? Man kan ikke have ret til det samme og omvendt pligt til det samme. For pligten er stærkere end retten, ikke? De mennesker der ikke har nogen indtægt for lønarbejde er tvunget ud i aktivering for at få erstatning for den lønindtægt de ikke har. Og hovedformålet med det er jo ifølge loven om den socialservice at sætte den aktiverede i stand til at blive selvforsørgende. Det er det primære formål med at hvad vi gør i Danmark er at blive selvforsørgende. Men i loven står der også tre delmål man kan styre efter såfremt den aktiverede ikke er mere eller mindre uklar til arbejdsmarkedet der er tre undermål, den ene er at man kan aktivere for at opnå faglig eller personlig udvikling eller forbedre eller vedligeholde mulighederne den tredje er at sikre livskvalitet og den fjerde er at aktivering kan munde ud i nyttig arbejdsaktivitet. Men der står også i loven at de her tre undermål skal ses som trin på en stige der skal sætte service personen i stand til at forsørge sig selv. Men det er klart at når man har så rummeligt et våben når man starter folk i aktivering i det sociale system, så kan man aktivere hvem som helst til hvad som helst og selv om det officielle mål er at hjælpe kan det godt se omvendt ud for den der har pligt til at tage i mod denne ret for kommunen kan jo skønne at en lægeerklæring ved sygdom ikke har betydning for den enkelte fordi der umiddelbart aktiveres individuelt og derfor tages hensyn til sygdommen. Det er noget vi har mange eksempler på, jeg sidder som sagt på tidsskriftet SALT her er vi ved at lave et særnummer om aktivering hvor vi har indsamlet beretninger fra ledige over hele landet, folk der er i alle mulige forskellige dele af systemet og udkommer 15 maj, hvor folk stort set får lov til at tale for sig selv. Det demokratiske underskud der i omgangen mellem klient og kommune og de forskellige former for uenighed der er mellem de bureaukratier der skal aktivere folk skaber en usikkerhed som er svær at forstå for den som skal aktiveres."

det arbejde andre får løn for. Man kan opfatte John som både den innovative og den rebelske type. Det som gør John rebelsk i Mertons forstand er hans handlinger – politisk kamp om at forandre arbejdsbegrebet og bekæmpe den form for aktivering som kendetegnes af demokratisk underskud i, som han kalder det omgangen mellem klient og kommune, og som i dette arbejde abstraheres til en relation mellem aktør og struktur.

IV.6. Typologi af handlingsmønstre i relation til *ma*– et bidrag til den kommunikative trekant. Delkonklusion

De i kap. I- IV, især i afsnittene IV.4.3. til IV.4.7. fremlagte aktøreksempler på *ma*-situationer, kan rejse et spørgsmål hvorvidt disse aktører står for givne handlingsmønstre i relation til deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (*dissa*). I de pågældende foregående afsnit er der allerede blevet anvendt de fem betegnelser på de givne aktørers handlingsmønstre; disse termer har deres udgangspunkt i Mertons typologi af individuelle tilpasningsmåder. Typologien som et teoretisk element kommer ind i billedet som et resultat af et samspil mellem teori og empiri som netop på de her sider gør sig gældende. De aktøreksempler der har været anvendt til at fremstille aktørsiden som en part i den kommunikationsmæssige proces som *ma* konceptualiseres til i dette arbejde kan udgøre en præliminær empirisk basis for at relatere Mertons typologi til *ma*-fænomenet. Hensigten med Det Sociologiske Værksted har bl.a. været, - og når det gælder de ustrukturerede interviews har det helt og holdent været det formål at fremskaffe partikulære fortællinger om *ma*-/*udstødelser*-situationer og -forløb i overensstemmelse med dette arbejdes metateoretiske udgangspunkt: Erkendelsen af en sammenhæng mellem det partikulære og det almene i et perspektiv af 1) Bhaskers *Transformationel Model for Samfund/Person Sammenhæng, jf. I.5.*) Giddens strukturteori. Diskussionen i I.4.2. fremstiller netop sammenhæng mellem det partikulære og det almene i relation til de konkrete forhold. Det partikulære er i denne forbindelse en størrelse der ved en artikulation, dvs. gennem et givet kommunikationsmæssigt forløb, kan blive til det almene, og hermed kan blive til social kendsgerning i Durkheims forstand. M.a.o.: Enhver livspartikulær historie – Jans som er blevet fremstillet sammenhængende, og Viktors og de andre aktørers mere fragmentarisk fremstillede partikulære historier - kan bringes op til et abstraktionsniveau hvor disse livspartikulære historier kan anskues som sociale fakta, idet de kan kategoriseres på basis af en teori. Jeg har her bragt Mertons typologi af *Måder af individuel tilpasning* som et teoretisk værktøj der kan kategorisere de præsenterede aktørfortællinger og hermed bringe deres partikularitet på et niveau af almene konkrete forhold.

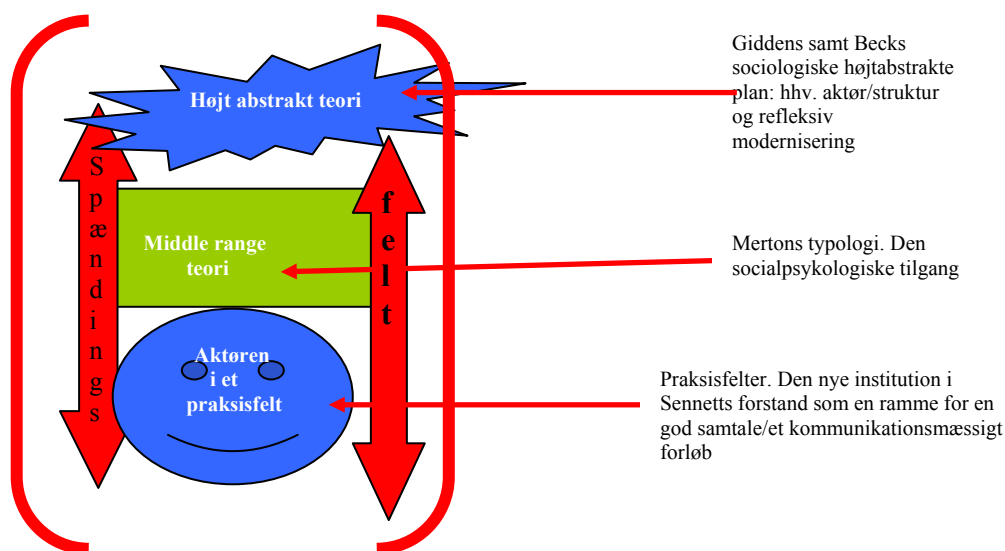
IV.6.1. Mertons relevans

Mertons typologi opererer med 5 måder af aktørhandlingsmønstre mhp. tilpasning til et samfunds ressourcer og begrænsninger. (Merton;1957 og 1968;185).

Merton foregriber her Giddens i den forstand at han ligesom Giddens taler om struktur som både ressource og begrænsning. Merton påpeger to fundamentale moralske krav som det moderne samfund bygger på: For det første etablerer samfundsmedlemmerne givne kulturelt accepterede mål sådan som økonomisk

succes og som individerne bliver ansporet til at opnå. (fremherskende normer og deraf udledte forventninger hos Kristensen(2000)). For det andet sættes der bestemte accepterede måder eller ”institutionaliserede midler” for at opnå disse mål. Merton fremhæver at i et perfekt fungerende samfund burde der ikke være nogen inkonsistens mellem de kulturelt bestemte mål (forventninger hos Kristensen;2000) og de institutionaliserede midler. Her kan man spore en tydelig indflydelse af Durkheims koncept *den samfundsmæssige arbejdsdeling*, hvor Durkheim opererer med bl.a. begrebet *patologisk arbejdsdeling* (jf. 9, 21, 60, 117, 261, 285). For man netop ikke kan finde en ideel arbejdsdeling i det virkelige samfund. Der hersker således – med mindre eller større styrke - anomiske tilstande, hvor aktørerne ikke kan finde en vej for at kunne forfølge de socio-kulturelt bestemte mål vha. af de institutionaliserede midler. Mertons interesse i anomiske tilstande – som sagt under en stærk indflydelse fra Durkheim – kan ikke mindst forklares Mertons observation af to forhold som har kendetegnet samfundsudviklingen i USA: Indvandring og drømmen om økonomisk succes som et socio-kulturel mål. Det er ikke et tilfælde at Sennett to vigtige aktøreksempler: Enrico og Rico har indvandrerbaggrund hvor både faren og sønnen har været stærkt optaget af økonomisk succes, m.a.o. karriereforløb

Fig. 23. Mertons typologi i feltet mellem konkrete forhold og abstrakt teori



som lønnes med materiel velstand efter det amerikanske målestok. Sammenlagt med den amerikanske kapitalismes gennem hele 20 årh. generelt set intensive udvikling – forandringer i arbejds- og driftsmetoder som har krævet store tilpasningsevner – har dette medført en forholdsvis udbredt diskrepans mellem mål og midler. Mafia-lignende tilstande, korrupition og mere almindelig kriminalitet har relativt været udbredte fænomener i USA. Kort sagt: En kraftig vægtlægning på økonomisk succes, men samtidig manglerne i adgangen til hensigtsmæssige og sømmelige midler mhp. opnåelse af de efterstræbte mål har efterladt et relativt stort spillerum for udfoldelse af *anomi*.

Kan man overføre Mertons typologi af adaptiv handlingsmønstre til et velfærdssamfund som det danske i overgangen fra det 20. til det 21. århundrede og anvende denne typologi til at kategorisere aktørerne efter deres adaptive handlingsmønstre i forbindelse med marginalisering på arbejdsmarkedet og udstødelse fra det? Mertons teori om adaptiv adfærd er som sagt baseret på Durkheims teori om såvel den samfundsmæssige arbejdsdeling som anomi, og den kan i dag anvendes som teoretisk ansats og inspirationskilde. ⁽²⁰⁰⁾. Man kan - som især afsnit IV.4.3. – IV.4.7. illustrerer det - finde aktørhandlingsmønstre i situationer som både truer med *ma* (Jan, Sofie) og udgør selve *ma*- og udstødelse (Viktor Anne, Johan, John) der kan kategoriseres vha. Mertons typologi. Det som her gør Mertons typologi relevant er relateringen af de fem aktørhandlingstyper til midler og mål. Accepterer aktøren de midler han/hun i sin givne situation kan råde over for at opnå den givne fremherskende mål, som her konkret handler om deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (*dissa*)? Accepterer han/hun *dissa* under de givne aktuelle betingelser? Merton er i denne forbindelse meget relevant fordi typologien sammenkæder ressourcer og normer (den fremherskende forventning) og fremsætter samtidig aktørens partikularitet i en objektiviseret form f.eks. Jan bliver til den konforme type). Den enkelte aktørs partikulære subjektivitet (unikum) kan således i selve kommunikationsforløbet udgøre et objektive element i mødet mellem det kvalitative sprog (aktør) og det kvantitative sprog (strukturen repræsenteret og medieret af velfærdssydselsesmedarbejderen). Merton repræsenterer den socialpsykologiske tilgang som kan udgøre et middelteoretisk værktøj mellem den abstrakte teori og aktørens praksis, et forhold som er blevet skitseret i kap. III. 4.1. *Strukturteoriens relevans for ma*. Jeg bringer her skitsen i en formindsket format for at relatere Mertons typologi til *ma*-fænomenet. Relevansen af Mertons typologi dukker op i den praksis som dette arbejdes forskningsproces udgør. Den højt abstrakte tilgang til kommunikation mellem aktør og struktur i en *ma*-situation som ligger hos Giddens og Beck, er i kap. IV konsekvent blevet konfronteret med empiriske udsagn om bestemte aktørers *ma*-forhold. Med sit kendskab til sociologiske teorier kan en sociolog finde frem til relevante teoretiske ansatser, som i dette tilfælde kan kategorisere aktørhandlinger i *ma*-udstødsessituationer. Denne refleksion henviser tilbage til det metateoretiske udgangspunkt som ligger i den kritiske realisme, hvor forholdet *abstrakt - konkret* anskues som en del af forskerens praksis, hvortil tilføjes påpegnings af forskerens egen livspraksis som medbestemmende faktor.

²⁰⁰ Rasborg (1998;142) rejser et spørgsmål hvorvidt Durkheims analyser af arbejdsdeling som en social integrationsform, der øger samfundsmedlemmernes solidaritet, samtidig med at den forstærker deres individualisering, fortsat være gyldige, når der "*imidlertid meget tyder på, at denne samtidighed af solidaritet og individualitet i dag ikke længere er intakt*". Rasborg (1995;181) rejser også et lignende spørgsmål på et mere generelt plan om hvorvidt der i det hele taget kan være gyldighedsmæssige problemer i forbindelse med genbrug af Marx og Durkheims teorier. Jeg vil ikke i denne forbindelse påbegynde en diskussion af spørgsmålet om gyldigheden af Durkheims teorier i dag, idet det kræver en selvstændig grundig analyse af disse spørgsmål. Blot vil jeg fremhæve at de klassiske begreber som klasse, samfundsmæssig arbejdsdeling, anomi, idealtype, etc., og typologier som Durkheims selvmordstypologi fortsat er aktuelle som teoretiske ansatser inspirationskilder. Som det tidligere har været påpeget er lønarbejde og deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling en fortsat – dvs. ligesom i Durkheims og Marx' tid – centrale integrative faktorer, hvilket man kan se hos Møller (1995;2000) og Schmid (1998).

IV.6.2. Betydning af aktørtypologien for det kommunikative trekant, m.a.o. *ma* forstået som et kommunikationsmæssigt fænomen

Interviewet med AF-medarbejderen viser, at der i den hidtidige praksis af sagsbehandling vedrørende *ma*- og udstødsessituationer opereres med forestillinger af svage og stærke aktører og grader af mulige sociale belastninger. Fra en deltagerobservation, (²⁰¹), har jeg erfaret, at den enkelte sagsbehandler er stillet forholdsvis frit mhp. en eventuel betoning af aktørens partikularitet. Der er ikke faste værktøjer til at optegne aktørens forventninger. Der eksisterer ikke en formaliseret fremgangsmåde som kan befordre aktørens fremsættelse som den unikke part der som sagt samtidig også kan objektiviseres. Erkendelsen af at man har at gøre med en individualiseret og unik aktør kan i stedet for at udgøre et udgangspunkt for at objektivisere *ma*-situationen, blot være et retorisk udtryk ledsaget med et muligt 'her og nu' terapeutisk element: *'Ja, selvfølgelig din situation er på en måde enestående. Der er dog også andre i enestående situationer, sådan er det jo.'* Uden at de partikulære forhold bliver registreret, således at man kan få et struktureret og konkret grundlag for konklusioner, uden at forstå det individuelle i en sammenhæng med forholdene på strukturaksen (jf.fig.s.153 og fig.s.176), kan lovens ånd som giver plads for det individuelle nemt at være tale om et tomt retorisk element.

Den ene sagsbehandler kan skimme en CV for at danne sig et billede af aktørens hidtidige livsforløb. En anden kan opfordre til at skrive aktørens opfattelse af sin situation. Selv om loven om den aktive sociale politik lægger op til at betragte aktøren som medbestemmende part i løsningen af *ma*- eller udstødsessituation, kan sagsbehandlerens konklusion efter en times samtale blot være: Men jeg skal ifølge loven aktivere dig, og derfor tilbyder jeg dig det og det. (²⁰²). AF-medarbejderen har fortalt, (jf. Bilag), at AF-sagsbehandlerens primære opgave er at bidrage til at højne den marginaliseredes muligheder for at komme i arbejde. Spørgsmålet om hvorfor - hvilke årsager der indtil nu har gjort sig gældende således at *ma*- eller udstødsessituation har kunnet opstå - bliver ikke det primære problem. Dvs.: Den social-psykologiske side, hvor aktøren og arbejde som social praksis bliver emnet der diskuteres detaljeret på basis af aktørens og de relevante institutionaliserede forhold (de tidligere arbejdspladser, den aktuelle regler og ressourcer) udebliver som et muligt seriøst element. Situationen bliver mere psykologisk og terapeutisk end socialpsykologisk i sin karakter, hvor socialpsykologisk forstås her som en sammenhæng mellem aktørens individuelle træk og træk ved de sociale praksiser som er relevante for aktørens fortsatte selvforsørgelse, eller tilbagevenden til den. De sociale praksiser er generelt set arbejdspladser, men også uddannelsessteder hvor aktøren i en *ma*-situation kan blive placeret mhp. om-/ opkvalificering og kompetenceudvikling. Det handler om at lære objektive og subjektive omstændigheder ved en *ma*-situation at kende. M.a.o.: Det handler om sammensætning af

²⁰¹ Deltagerobservationsmateriale handler her om indspillede samtaler mellem mig og 3 forskellige sagsbehandlere inden for den kommunale behandling af aktører i *ma*- og udstødsessituationer.

²⁰² Konstateringen af at en times samtale - hvor givne partikulære omstændigheder ved aktørens *ma*- og udstødsessituation kan blive omtalt og sagsbehandleren kan skimme en CV - bygger i denne forbindelse på en autentisk forløb, audielt registreret.

aktørens og strukturens akse. Den givne typologi er et bud på tematisering af aktørsiden som kan give objektiviseret socialpsykologisk forståelse af aktørsiden, i modsætning til en psykologisk.

IV.7. Den konforme, innovative, rituelle, retrætske og rebelske aktør. Transitive perioder

Som allerede påpeget typologiserer Merton aktørtyperne efter hvorvidt aktøren anvender 1) det som Kristensen (2000) kalder de dominerende kulturelle eller statistiske normer i samfund, og 2) institutionaliserede midler. Ad 1) Mens hos Merton er det det amerikanske samfunds fremherskende norm om at det enkelte individ får økonomisk succes, handler målet her – i typologien overført på *ma*-fænomenet i et velfærdssamfund som det danske – om at være selvforsørgende, m.a.o. opnå *deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling (dissa)* således at arbejde (*deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling (disa)*) er samfunds-
anerkendt.

Merton har været kritiseret for en ukritisk anvendelse af sin tese om at den materielle succes som en fremherskende norm i det amerikanske samfund. Denne omstændighed kan her rejse et spørgsmål, hvorvidt selvforsørgelse, dvs. *dissa*, som en fremherskende norm kan fremsættes ukritisk. Der er tidligere i kap. III blevet gjort forsøg på en indgående underbygning af den antagelse at anerkendt deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling er en afgørende kilde til social anerkendelse, og derfor – ud over at være en afgørende differentierende - er det samtidig en afgørende samfundsintegrative faktor.

2) Ved institutionaliserede midler forstår Merton f.eks. hårdt arbejde. Overført til *ma*-fænomenet er midler lige med strukturens regler og ressourcer anskuet i et perspektiv af muligheder og begrænsninger, og ret og pligt. Indholdet i disse dikotomier forandrer sig, f.eks. indholdsforandringer i det som bl.a. Torfing (1998) konciperer som overgang fra *welfare* til *workfare* samfund. På den anden side er der en forholdsvis konstant målsætning for regler og ressourcer, nemlig tilpasning af arbejdskraften til den fleksible kapitalismes krav, som især gør sig manifest i *ma*-situationer.

Merton-typologis logiske grundlag hviler på den rationale slutning, at en uoverensstemmelse mellem mål og midler - eller en udeblivelse af accept af såvel mål som midler - fører til anomiske tilstande. Jeg har tidligere fremstillet en sammenhæng mellem Viktors *ma* og efterfølgende udstødelse som et resultat af opgivelse af mål og midler - jf. fig. s.213 og fig.s. 215. Viktors selvmord var af anomisk art: I relation til anvendelsen af Mertons typologi på aktørhandlinger i *ma-udstødelssituationer*. kan Viktors handlingsmønster således anskues som retrætsk måde af individuel tilpasning til den samfundsmæssige arbejdsdeling (*dissa*)⁽²⁰³⁾.

Anomi handler hos Durkheim om en lidet eller slet ingen konsensus om værdier og mål i samfundet og/eller i en aktørs relation til samfundet. Merton betragter anomi ud fra de givne aktørhandlinger. Betragtningen tager sit udgangspunkt i den logiske slutning om at hovedfaktoren i aktørens handlinger er enten accept eller afvisning af mål og midler.

Fig. 24. Mertons typologi af individuelle tilpasningsmåder (Merton;1968)

Tilpasningsmåder	Fremherskende kulturelle mål {deltagelse (<i>dissa</i>), jf. også Kristensen;2000}	Institutionaliserede midler (strukturens regler og ressourcer)
I. Konformitet	+	+
II. Innovation	+	-
III. Ritualism	-	+
IV. Retrætism	-	-
V. Rebelskhed	+ -	+ -

+ = ACCEPT

- = AFVISNING

+ - = AFVISNING AF FREMHERSKENDE VÆRDIER AFLØST AF NYE

I afsnittene IV.4.3. til IV.4.7. har jeg gennemgået aktøreksempler som kan indpasses i den analytiske ramme som Mertons typologi udgør. Disse aktøreksempler er ikke fremkommet som et resultat af en planlagt teoristyret søgen efter disse bestemte aktørtyper; som allerede påpeget, jf.fig.s.226, Mertons typologi som et middel-teoretisk værktøj er i denne forbindelse et resultat af konfrontationen mellem en abstrakt teori og de partikulære konkrete forhold (aktørers givne *ma*-situationer). Således kan man konstatere, at Mertons logik: Der er bestemte tilpasningsmåder mhp. de fremherskende kulturelle mål og de eksisterende institutionaliserede midler, også er relevant for de danske forhold. Det har nemlig - på basis af et ganske begrænset kvalitativt materiale fra Det Sociologiske Værksted, og de to intensive interviews (Jan og Sofie) - ikke været svært at finde frem til at Merton-typologi er operationel for dette arbejde.⁽²⁰⁴⁾; de givne aktøreksempler har kunnet anvendes som illustrationer af Mertons 5 tilpasningstyper. ⁽²⁰⁵⁾.

²⁰³ *Dissa* er her som en idealtipe og en modpol til *ma*/udstødelse.

²⁰⁴ Mertons typologi er et logisk produkt. Man skal i forbindelse med dette arbejdes metateoretiske tilgang (den kritiske realisme, Bourdieu, Giddens, Broch) fremhæve, at et logisk produkt, når det anvendes i sociologisk praksis, ikke kan være et rent tankeprodukt; en sociologisk teori har altid baggrund i konkrete fakta. Spørgsmålet er hvilken form for reliabilitet og validitet som baggrunden for det logiske produkt er udtryk for. F.eks. fik Simmel mange indtryk af storbyerne i slutningen af det 19. årh. , som alt andet lige udgjorde en del af baggrunden for hans urbane sociologi. Hvilken form for reliabilitet og validitet repræsenterede Simmels indtryk? Samme spørgsmål gælder Mertons typologi.

²⁰⁵ Af afgrænsningsmæssige årsager vil jeg ikke mere indgående diskutere de kritiske punkter man har rettet mod Mertons typologi, bl.a. at den for abstrakt (Lee/Newby;1983;241). Som et logisk produkt – et logisk produkt forstået med det forbehold som udtrykkes i den forrige note – er den som sagt anvendelig på de konkrete sociale forhold; den kan kategorisere de givne partikulære arbejdslivshistorier. Jeg vil dog i al korthed påpege den væsentlige forskel mellem Mertons

Den konforme type kan antages at være den mest udbredte som handlingsmønster i relation til *dissa*. Merton konstaterer at den konforme type er garanten for samfundets stabilitet. Aktøreksemplet Jan, der aldrig har haft en nævneværdig ledighedsperiode, men har været tæt på at havne i *ma*-situationen, har erfaret forholdsvis stærke transitive perioder (jf. 154, 205, 241, 250 255-6, 263, 273, 291, 294, 299, 304, 313, 317) samt lange perioder med arbejde der indebærer fremmedgørelseselementer (jf.s. 64, , 168205, 209-10). M.a.o. har Jan været udsat for en stor risiko for *ma*. Jan repræsenterer på den måde en typisk konform aktør som udgør den store del af befolkningen i den arbejdsdygtige alder der har en høj grad af tilknytning til arbejdsmarkedet. ⁽²⁰⁶⁾ Jan er en typisk konformaktør i et perspektiv af Becks erkendelse af risikosamfundet; den herskende fleksibilitet udsætter – gennem *udstødning* og *udelukkelse* (Larsen/Andersen; 1990;25) ⁽²⁰⁷⁾-mange aktører for *ma*-risiko. ⁽²⁰⁸⁾ Der er forskellige risici der kan gøre sig gældende for aktørens position i relation til arbejdsmarkedet. Som Larsen/ Andersen;1990;29 konstaterer, så ”foregår der i spændingsfeltet mellem at være på arbejdsmarkedet og uden for arbejdsmarkedet en række processer. Årsagerne til, at individer og grupper er arbejdsmarkedsmarginaliserede på et givet tidspunkt, kan derfor være forårsaget af forskellige forhold. Det er et sæt af begivenheder, ændringer og påvirkninger, kræfter og barrierer af både subjektiv og objektiv art, der over et forløb betinger individer og gruppers position i forhold til arbejdsmarkedet”. Denne beskrivelse af generelle årsager til aktørens mulige marginaliserede position på arbejdsmarkedet (”begivenheder, ændringer og påvirkninger”) er i overensstemmelse med iagttagelsen af den kritiske betydning af transitive perioder på baggrund af Jans partikulære arbejdslivshistorie. Den retrætiske type Viktor og den tidligere fremsatte hypotetiske antagelse om at en god samtale kunne bringe Viktor væk fra den retrætiske handlingsmønster og hermed bidrage til undgåelsen af Viktors totale

typologi og dens anvendelse i relation til *ma* fænomenet i dette arbejde, nemlig at Mertons typologi indskriver sig som et bidrag til afvigelsessociologi der undersøger afvigende adfærd som en følge af anomiske tilstande. I dette arbejde lægges der derimod vægt på de bagvedliggende generative mekanismer (den kritiske realisme), som forklaringen på anomi og heraf følgende handlinger.. Når den fhv. stålværksarbejder Gaz i ”Bare mænd” sammen med kolleger finder på at blive striptease-artist er det ikke en afvigende adfærd man kan forklare som et eksempel på aktørens binding til en given subkultur eller hans/hendes psykiske disposition. Det er mangel på arbejde forårsaget af lukninger af habilitetgivende arbejdspladser, det er fleksibilitets krav som gør at Gaz m.fl. bliver i afvigelsessociologiens termer afvigere. I stedet for afvigelsessociologi kan man i dette arbejde tale om marginaliseringssociologi, hvor der – som i dette arbejde - skelnes mellem givne typer af marginalisering, og hvor den historiske marginalisering, som sagt, handler om forhandling/samtale mellem subjekt- og objektside mhp. en fælles erkendelse af problemet.

²⁰⁶ Ifølge Møller (1989)⁽²⁰⁶⁾ udgør denne gruppe (A+ og A) 62 procent af de 18-66 årige. Andre forskere opererer med en højere procent af befolkningen med stabil beskæftigelse, bl.a. fordi en del af B-gruppen trods ledighedsperioder, alligevel kan regnes til at være en del af arbejdsmarkedets stabile kernearbejdsstyrke. ⁽²⁰⁶⁾ Det er i Kap.V at der bliver lagt en vægt på en statistisk belysning af *ma*. Her gøres denne statistiske oplysning til at fremhæve konformaktørens udbredelse.

²⁰⁷ Larsen/Andersen (1990;25) skelner mellem *udstødelse* og *udelukkelse*. Det drejer sig dog ikke om *udstødelse* som en fase der kan ses i det forløb af *ma* som Svedbergs-spektrum reflekterer- et udstødesbegreb som bruges i dette arbejde. Det handler om *udstødelse* fra en arbejdsplads – ”*ud af beskæftigelse enten på grund af arbejdsmiljøbetings nedslidning og/eller på grund af fyring*”. *Udelukkelse* handler derimod om en situation ”*hvor personen ikke er i stand til at (gen) opnå en tilknytning til arbejdsmarkedet*”.

²⁰⁸ De sidste års arbejdsmarkedspolitiske opmærksomhed på fastholdelsesproblematikken viser at en betydelig del af befolkningen der har en stabil beskæftigelse også er sårbar mhp. *ma*.

udstødelse, illustrerer hvor alvorligt kritisk en transitiv periode kan være, og hvor vigtigt, endda livsvigtigt, et kommunikationsmæssigt element i en *ma*-situation kan være. Den konforme type udgør i denne forbindelse en modsætning til den retrættiske type. Den første er positiv over for både fremherskende mål og institutionaliserede midler, den anden er i begge tilfælde negativ. Samfundet kan bestå, fordi – trods alle de problemer den konforme type kan få og skal slås med – så mål – selvforsørgelse og dvs. *dissa*, bliver opfyldte og midler bliver brugte.⁽²⁰⁹⁾ I Larsen/Andersens (1990;29) terminologi har Jan været i en vedvarende selvforsørgelsesproces, mens Viktor – udsat for en transitiv periode – havnede i udstødelserprocessens totale destruktivitet.

Den konforme aktør kan - på basis af sin accept mål og midler - således imødekomme de krav om fleksibilitet han/hun mødes med i forbindelse med både selvforsørgelses- og marginaliseringsprocessen.

IV.7.1. Den innovative type og *dissa*

Den innovative type og den rebelske type har, som tidligere bemærket, fælles træk. De vil forfølge nye veje. Den innovative Anne kan ikke bruge sin overførselsindkomst (førtidspensionen) til at få hendes deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling *samfundsanerkendt*. Annes *dissa* svarer jo her til en form for opfyldelse af den fremherskende norm og forventning om deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Anne accepterer således mål, men de givne institutionaliserede midler kan hun ikke bruge til en samfundsanerkendelse af hendes *dissa*. John kæmper om at få tilføjet det manglende *s* i relation til sin og andres *dissa*: Det kan være borgerløn, det kan være andre former for belønning for samfundsmæssig set relevant arbejdsindsats end løn. Mao.: Lønarbejde er ikke den eneste mulige måde for *dissa*. Man kan antage at forholdsvis mange aktører er innovative. Bl.a. kan kunstnere, musikere, skuespillere, freelancearbejdere i længere perioder på trods af manglende selvforsørgelse – det vil sige de lever af en overførselsindkomst – alligevel opnå *dissa*., hvor de kan føle sig fuld deltagende, selv om deres deltagelse ikke anerkendes såvel formelt som uformelt, i en del af den offentlige mening. Den rebelske Johan, og den rebelske del af John, vil - som allerede bemærket - manifest tilføje et *s* til *dissa*. Den rebelske type handler ikke kun på sine egne vegne, men vil forandre de institutionaliserede midler således at en forandring ikke kun vedrører den pågældende rebelske aktør. John har skrevet flere artikler – især Information og Salt - hvor han vender sig imod det han opfatter som en behandlervælde. Johan vil føre en sag som kan have principiel betydning.

²⁰⁹ Den samfundsmæssige arbejdsdeling er en forudsætning for et moderne samfund. Denne generelle – næsten truistisk lydende konstatering – er i denne forbindelse dog vigtig. Samfundets reproduktion forudsætter at bestemte opgaver skal udføres af aktører med bestemte kompetencer og/eller psykisk og/eller fysisk parathed, f.eks. at være bedemand, Falck- redder, folkeskolelærer, etc., etc.. Jan var parat til at tage de givne jobs som var inden for den horisont af jobmuligheder som har tegnet sig i hans liv. Jan opfyldte et mål – selvforsørgelse, dvs. han har deltaget i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Hele miseren i det moderne markedsøkonomiske samfund består her i, at aktørerne kan udsættes for arbejde som er fremmedgørelsesfremmende, og samtidig er udsatte for fleksibilitetens krav som kan medføre transitive perioder af ledighed, søgen af omkvalificering, hvor det spørgsmål som Sennett rejser: hvem har brug for mig? kan føre til nedsmeltning af personligheden, til anomisk tilstand (begge minusser i Mertons typologi) og i værste tilfælde til den totale udstødelse.

Den rituelle type accepterer den rolle han/hun får gennem de institutionaliserede midler. man tager imod det hvad regler og ressourcer (strukturen) tilbyder. Man kan sammenligne denne accept med at man underkaster sig det indiske kastesystem. Den rituelle type kan i virkeligheden også udvise *disa*, men uden at selv erkende dette som et forsøg på eller en kamp om deltagelse; simpelthen fordi aktøren ikke accepterer *dissa* som en overordnet efterstræbelsesværdig norm.

Blandt de forhold som betinger de givne handlingstyper er hos Merton det klasse-mæssige tilhørsforhold. F.eks. forklares den konforme type – der er den mest udbredte – med den bedre stillede middelklasses tiltro til og accept af det amerikanske samfunds idealer og de til rådigheds værende midler.²¹⁰ Den rituelle type er derimod udbredt i den lavere middelklasse, der ikke har samme muligheder for leve op til den amerikanske norm om økonomisk succes som den højere middelklasse. Klassetilhørsforholdet er dog ikke den afgørende faktor i denne overførsel af Mertons typologi til fænomenet *ma* og *dissa* i en velfærdsstat som den danske. (²¹¹) Det vigtigste er i denne forbindelse at anskue aktørens givne situation som en følge af en sammensat proces hvor der er forskellige subjektive og objektive forhold på spil – som Larsen/Andersen;1990 fremhæver det. Denne sammensathed af de forhold som betinger aktørens situation fremgår også af Bhaskers abstrakte model af Samfund/Person Sammenhæng. I den tidligere diskussion, (jf. III.7.1. *Ma* anskuet i relation til marginaliserings- og refleksivitets-typer. *Tillidsdannelse – et afsæt for at tale om stabilitetsfremmende institution*, s. 97), argumenteres der, at forhandling/samtale om *ma*-situationen må indeholde tre vigtige elementer: Tillid, forventning og forpligtelse.(på basis af Giddens;1990;75 og Beck;1994;216). I denne forhandling/samtale indgår der på den ene side aktørens biografi og på den anden side strukturens historiske objektive baggrund og forklaring som tilsammen danner en kontekstuel baggrund for en løsning.

Det har været nødvendigt i denne opsummering af overførslen af Merton typologi til *ma*-fænomenet at repetere hovedantagelserne i dette arbejde; thi på den måde bringes typologien ind i forståelsen af *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen. Typologien fungerer her således som et middelrangs værktøj der kan klassificere de enkelte aktørers handlingsmåder. Det er den individualiserede aktør som kommunikerer med velfærdsydelsesarbejderen. Han/hun skal forstås partikulært. Aktørens situation kan dog også forstås gennem klassificeringen af den givne aktørs handlingsmønster hvilket medfører en objektivisering aktørens partikularitet.

²¹⁰ Idealet er netop individets økonomiske succes på basis af (midler) frihed til foretagsomhed og slid.

²¹¹ Der ligger i dette ikke en negligering af spørgsmålet om klassesdeling. Tilgangen til fænomenet *ma* og *dissa* i dette arbejde gør klassetilhørsforholdets ikke direkte relevant. Det ville være interessant kvantitativt undersøge hvordan Mertons typer fordeler sig i Danmark og hvilke eventuelle klassetilhørsforhold som her gør sig gældende. Men som sagt handler det her ikke om økonomisk succes – herunder status og position inden for produktionsforholdene - som en overordnet fremherskende norm, men det handler om deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling. Denne deltagelse kan også være betinget af et klassetilhørsforhold, men denne deltagelse forstås i denne forbindelse gennem aktørens givne kommunikation (at gøre det fælles) med strukturen – en antagelse der bl.a. bygger på Giddens teoretiske tilgang til forholdet mellem aktør-struktur, og Becks påpegelse af individualiserings-tendensen.

Kap. IV. Aktørsiden

Mertons typologi kan som sagt levere et bud på en sådan klassificering. Aktøren kan i denne forbindelse forstås partikulært men han/hun bliver samtidig objektiviseret, i den forstand at han/hun indgår en klasse/en type. ⁽²¹²⁾. Hele kap. IV har haft en funktion at fremstille denne dobbelthed som fremtræder i den genstand for samfundsvidenskabelig analyse som en aktør udgør; han/hun udgør nemlig et både partikulært og et alment konkret forhold. Kap. IV udfylder på den måde ligeledes en funktion at udgøre en substans for de tynde abstrakter i Bhaskers Model for Samfund/Person Sammenhæng, når modellen relateres til marginaliseringsfænomenet, og i særdeleshed i relation til *ma* som en historisk type af marginalisering. Her er historie lige med viden om afgrænsede forhold ⁽²¹³⁾. Denne viden om aktørsiden indebærer således forståelsen af aktøren som både en partikulær og en almen størrelse.

²¹² I den metateoretiske forståelse af aktøren, som lægger grunden for dette arbejde, er aktørens livspartikulære historie og situation også objektiv, jf. Bhaskers model, s. 29 og 33.

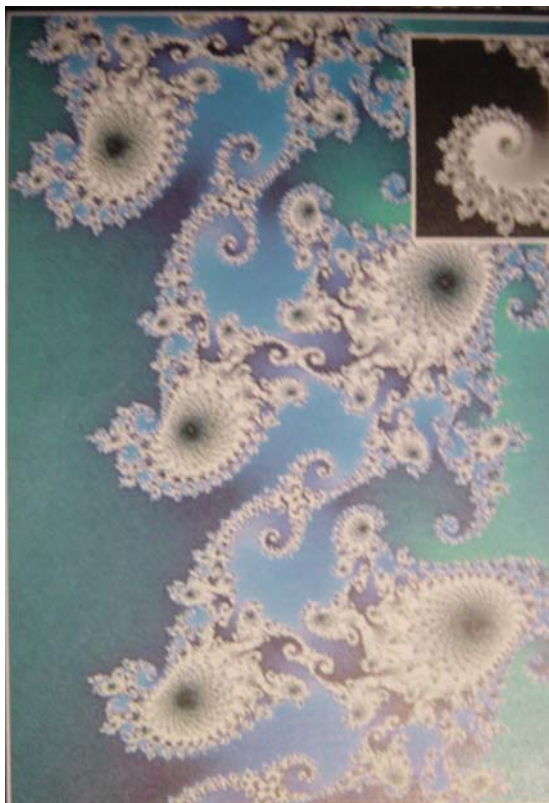
²¹³ *Historien om afgrænsede forhold* er her et udtryk som betegner aktørens dobbelthed som et partikulært og et alment konkret forhold.

KAPITEL V

STRUKTURSIDEN (regler og ressourcer)

Kapitel V. Kap. V skal beskrive struktursiden som en part i det kommunikationsmæssige fænomen, som *ma* udgør. Beskrivelsens første led er *normaliserings-teknologi* som struktursidens objektive faktor.

Kaoslignende komplekse forhold og velfærdsstatens strukturelle solidaritets former



V.1. Brug for alle. Samfundssjælen formidlet vha. normaliserings-teknologi

Böök (1990;33) anvender begrebet *normaliseringsteknologi* på det forhold som udgøres af eksekvering af den fleksible kapitalismes krav om arbejdskraftens tilpasning til de skiftende konjunkturelle og strukturelle forhold på arbejdsmarkedet.⁽¹⁾

Böök er på linje med Sennett og Bauman (jf. afs. III.8, især fig. s. 134), når han fremhæver fleksibilitetsnormens fremherskende og vedvarende funktion i kapitalismen. Den var afgørende i Marx' tid, den er det også i dag (Böök;1990;55). Men den teknik som anvendes til at gennemføre fleksibilitetsnormen, især i tilfælde af marginale positioner inden for *ma*, forandrer sig. I afsnit V.2. vil jeg vende tilbage til spørgsmålet om selve normaliseringsteknologien. Først vil jeg se på to historiske kontekster som baggrund for forandringer i normaliseringsteknikken.

V.1.1. Den historiske kontekst – bekymring for den sociale stabilitet

Böök arbejder på baggrund af et eksempel fra en given historisk kontekst på en forandring i normaliseringsteknikken; Böök beskriver udformningen af den rhenske model (af den svenske LO-økonom Gösta Rehn) i begyndelsen af 1950erne som netop i denne periode udgjorde et udgangspunkt til forandring i normaliseringsteknikken. Modellen bestod af en kombination af en hård økonomisk politik og en aktiv arbejdsmarkedspolitik. Målet var en lav inflation og en lav arbejdsløshed. Den dæmpning af efterspørgslen efter arbejdskraft som inflations-bekæmpende politik medfører, gør det nødvendigt at der samtidig gennemføres en aktiv arbejdsmarkedspolitik – et fornødent komplement. Denne satsen på lav inflation og samtidig et arbejdsmarked med en fleksibel arbejdskraft blev dengang kaldt *stabiliseringspolitikken*. (Böök;1990;21). En lignende socialdemokratisk politik - en version af den rhenske model - kan man netop iagttage i Danmark i 1990erne.

”Brug for alle - Danmark 2010 og et mere rummeligt arbejdsmarked” er det danske regerings (Socialdemokratiet og De Radikale Venstres) vision om, at *”flere personer med svagere forudsætninger eller nedsat arbejdsevne får mulighed for at bruge deres evner og deltage i arbejdslivet;”*, idet, som regeringen forklarer det: *”Til trods for de generelt gode beskæftigelsesmuligheder er der et betydeligt antal personer, der har svært ved enten at komme ind på arbejdsmarkedet eller fastholde en stabil tilknytning til det, fordi deres forudsætninger herfor er svagere end gennemsnitet”*. (Regeringen; 2001). To vigtige forudsætninger for realiseringen af visionen *”Brug for alle - Danmark 2010”* er - ligesom i tilfældet med den svenske

¹ Socialkommissionen (1993) operationaliserer begreberne *strukturelle* og *konjunkturelle forhold* – i forbindelse med arbejdsløshed – som strukturledighed, der er en betegnelse for den ledighed som er nødvendig for at erhvervslivet kan bevare konkurrenceevnen (Socialkommissionen;1993b;62). Mens konjunkturledighed handler om ledighed, som kan nedbringes ved øget efterspørgsel. (ibid;1993a;23) så er strukturledighed nødvendig mhp. konkurrencesituation mellem de ledige, der får opgraderede færdigheder, og de allerede beskæftigede, hvilket medfører lavere lønnes – en forudsætning for lav inflation – jf. stabiliseringspolitik efter den rhenske model, s. 232. De lavere lønstigninger forventes at give erhvervslivet mulighed for at øge beskæftigelsen med gavn for den samlede beskæftigelse. Fordi markedet har brug for en vis strukturledighed, kan ikke alle komme i arbejde.

stabiliseringspolitik i 1950erne - lav inflation og samtidig undgåelse af en høj arbejdsløshed. Der er også her en tredje bevæggrund for den danske regerings vision fra 2001, som direkte er samfundsøkonomisk vigtig; visionen udgør ”*et bud på håndteringen af de udfordringer, som følger af ændringer i befolkningens sammensætning. Målet er, at stigningen i antallet af ældre kan rummes i de offentlige budgetter uden at sætte skatter op og samtidig opretholde niveauet i pensioner og ældreservice m.v.*” (ibid;2001).

Men ”*Brug for alle...2010*” skal ikke alene ses som en række forholdsvis konkrete målsætninger såsom: fastholdelse og optagelse af marginaliseringsstruede grupper, forebyggelse af udhulning af kernearbejdsstyrken og sikring af tilførslen af den arbejdskraft som er kvalificeret og udstyret med kompetence i en kommende demografisk udvikling med små årgange, således at der fortsat er efterspørgsel efter jobs inden for de enkelte erhvervsområder, og således at lønpres, og hermed optakt til inflation, kan undgås. ”*Brug for alle...*” skal ikke kun anskues som et led i en økonomisk stabiliseringspolitik - som det er tilfældet med den rhenske model. Den kan også fortolkes som et udtryk for en mere generel strategisk samfundsmæssig tænkning: Opretholdelse af den sociale stabilitet som velfærdsstaten op til 1990erne - især den skandinaviske model - har kunnet bemestre, men som har været udsat for en fare at blive destabiliseret, som en følge af det Martin/Schuman (1996), Luttwak, (1998), Sennett (1997) og Baumann (1998) kalder hhv. globalkapitalisme, turbo-kapitalisme, den fleksible kapitalisme og et samfund af turister og vagabonder.

Den socialdemokratiske ledede regering har siden sin magtovertagelse i 1993 ved flere lejligheder erkendt problemet med marginalisering og eksklusion på arbejdsmarkedet. Skræksscenarier om at man er på vej til fra 1/5-, 2/3- og til 4/5-dels-samfund har præget samfundsdebatten i hele den vestlige verden, (jf. citat af J.Delors, 1994, s.65.: ”*Vi skal få vores ledere til at forstå, at vores samfundssammenhængskraft er udsat for en fare*” og henvisninger til samfundsforskere og samfundsdebattører der har arbejdet med koncepter 2/3-delssamfund, etc., se noten ⁽²⁾).

² 2/3-dels-samfund henviser til et scenario hvor 1/3-del af befolkningen i den arbejdsdygtige alder er afhængig af overførselsindkomster. Den markant voksende tilgang af førtidspensioner i 1980erne kunne medvirke til at tegne et scenario af 2/3-dels-samfund. I 1980 og 1981 var tilgangen af førtidspensionister hhv. 17.974 og 15.081. I 1987 og 1988 var tilsvarende tal 28.600 og 30.600, dvs. næsten dobbelt så store. (I Larsen/Andersen;1990;163, kilde Steen Bengtsson, 1989).

Larsen/Andersen (1990) påpeger dog at der i begyndelsen af 1990erne snarest var tale om 4/5-dels-samfund, hvilket vil sige, at 80 procent af befolkningen i den arbejdsdygtige alder udgør en nogenlunde stabil kerne-arbejdsstyrke, mens 20 procent er afhængig af midlertidige eller permanente overførselsindkomster.

H. Peter-Martin og H. Schumann tegner i bogen ”Globaliseringsfælden”1996, et samfundsbillede hvor kun 20 procent af befolkningen 18 – 66 år er nok til at holde vare- og serviceproduktion i gang. Disse 20 procent vil have et aktivt og meningsfuldt liv – antager Martin/Schumann, mens resten, 80 procent, bliver økonomisk og socialt overflødiggjort. Martin/Schumanns analyse underbygger Baumans billede af turister og vagabonder der som samfundsstrukturens to hovedgrupper – på globalt og nationalt plan – tegner et 1/5-dels-samfund, hvor det dog er den 1/5-del af samfundet som er integreret på arbejdsmarkedet..

Martin/Schumann (1996;14) påpeger at det som de kalder ”turbo- kapitalisme”, (), ”demonterer grundlaget for sin eksistens: Den velfungerende stat og demokratisk stabilitet”. ”Turbo-kapitalisme” kan i denne forbindelse anskues som synonym til den fleksible kapitalisme i Sennetts forstand, idet begge koncepter henviser til- og betegner samme mekanismer: ”Forandringens hastighed samt magt- og velfærd-redistribution fører til korrosionen af hidtidige sociale instrumenter hurtigere end nye kan indtræde i stedet for”. (ibid;14). Det påfaldende er at når Sennett taler om korrosionen af aktørens personlighed, så bruger turbo-kapitalismens kritikere: Martin/Schumann, det samme begreb: Korrosion, på at betegne nedbrydning af hidtidige gamle sociale instrumenter. Jeg fremhæver denne parallel fordi den understøtter vigtigheden af at betragte en *ma*-situation ud fra på den ene side den enkelte aktørs historie og på den anden side ud fra en forståelse af og viden om (m.a.o. historien, den historiske kontekst) strukturen.

Især i de velfærdsstater hvor overførselsindkomster bl.a. har kunnet blive anskuet som en civilisatorisk landvinding (jf. noten 168, s. 178, og noten 192 s. 212, og s. 179, 234), har der været en stærk bekymring for holdbarheden af den sociale stabilitet, som man havde opnået i efterkrigstiden . Denne stabilitet har kunnet være truet pga. polariseringen: A-holdet og ”De andre”, - samfundet delt op i to befolkningsgrupper som i samfundsdebatten ofte betegnes hhv. som de stærke og de svage. ⁽³⁾. Den uforudsete konsekvens af velfærdsstatens overførsel af indkomster til mennesker i marginale eller udstødte positioner i forhold til arbejdsmarkedet, har således ført en fare for omfattende social desintegration. Det faktum, at der herhjemme i løbet af 1990erne hvert år har været ca. 1 mio. mennesker i den arbejdsdygtige alder på overførselsindkomster, har dog endnu ikke ført til en ny manifest klassesdeling, som skulle være helt karakteristisk for den fleksible turbo-kapitalisme. Fordi de 1 mio. på overførselsindkomster ikke er de samme mennesker år efter år. Der stiges på og stiges af de arbejdsløses bus i Schumpeters lignelse.(jf.s.102, 133, 165). Der er mobilitet i den gruppe som overførsels - indkomstmodtagere udgør, og denne mobilitet er en faktor, som kan forebygge en ny form for en fast klassesdeling, som virkelig ville kunne true det markedsøkonomiske demokrati.

V.1.1.1. Den fleksible kapitalisme som generativ mekanisme i den historiske kontekst som 1990erne har udgjort; Social- og Velfærds-kommission; samspil mellem social og arbejdsmarkedspolitik

Af afgrænsningsmæssige årsager koncentrerer jeg mig som sagt om en given generativ mekanisme: Den kommunikationsmæssige faktor og dens essentielle betydning for forståelse af og eventuel løsning på en given *ma*-situation, jf. afs. I.1.s.15, og III.9.1.3. s. 145. Den fleksible (turbo-) kapitalisme som en generativ

H.Schmid;1998;400) konstaterer: ” Redan i dag finns en stark tendens til marginalisering och utveckling av ett 2/3-delssamhälle. ”

³ Peter Johannes Schjødts (1996;12) fremhæver tendensen til polarisering i samfundet mellem en hårdtarbejdende, veluddannet og højproduktiv gruppe og dem der har lav uddannelse, ringe tilknytning til arbejdsmarkedet og forsørges via offentlige overførselsindkomster. Schjødt rejser spørgsmålet: ”Hvad med de andre””, 1996.

mekanisme er - som allerede påpeget i afsnit III.8. *Den fleksible kapitalisme* følgelig ikke en central genstand for diskussion og analyse, og derfor sigtes der ikke på en kritisk tilgang til den fleksible kapitalisme. Fremhævelsen af den fleksible kapitalisme som generativ mekanisme er dog vigtig i dette kapitel af tre årsager fordi: 1) Den fleksible kapitalisme medfører hurtige forandringer i - og korroderer de hidtidige sociale instrumenter, samt kan korrodere aktørens personlighed - er kommunikation generelt vigtig, men især når det handler om historisk marginalisering, hvor kontakten mellem aktøren og de abstrakte systemer (jf. III.7) er en nødvendighed. 2) Selve bidraget til forståelse af den historiske kontekst, hvor den fleksible kapitalisme med fornyet kraft gør sig gældende, kan udgøre indholdet på strukturaksen (jf. fig.s.153 og fig.s.182). 3) Den fleksible kapitalisme som generativ mekanisme udgør både en forståelse af - og baggrund for de realpolitiske foranstaltninger inden for den givne historiske kontekst - 1990erne.

1990erne udgør en historisk kontekst for et tættere samspil mellem arbejdsmarkedspolitik og socialpolitik - et samarbejde som på en bestemt måde symboliseres i regeringens vision og handlingsprogram *"Brug for alle"*, 2001; forordet i regeringens debatoplæg slutter med følgende konstatering: *"Dette oplæg giver nogle bud på, hvordan vi kommer videre. Det er samtidig en invitation til en debat om virkeliggørelsen af en vision om et mere rummeligt arbejdsmarked"*. Samspillet mellem arbejdsmarkeds- og socialpolitik udtrykkes her kontant; det er socialminister Henrik Dam Kristensen og arbejdsminister Ove Hygums underskrifter som sætter punktum på forordet. Denne symbolik står som sagt for 1990ernes historiske kontekst hvis hovedmomenter har været følgende: I 1991 nedsatte man Socialkommissionen; en vigtig årsag til det var de overførselsindkomster der, som Larsen/Andersen(1990) påpegede det, gradvis kunne føre til en 4/5-dels-samfund. Da spørgsmålet om det offentliges forsørgelsespligt siden 1970erne ikke var blevet taget op til en ny overvejelse i lyset af væksten af overførselsindkomster, fik Socialkommissionen den overordnede opgave *"at fremlægge forslag til, hvordan de menneskelige og økonomiske ressourcer kan udnyttes bedre, og hvordan den aktive linie kan styrkes mest muligt via det sociale system."*(Socialkommissionen;1993;8). Vel at mærke havde denne for 10 år siden etablerede Socialkommission, i modsætning til regeringens debatoplæg *"Brug for alle..."* fra 2001, ikke nogle repræsentanter fra Arbejdsmarkedet.⁽⁴⁾ Kommissoriets formål var bl.a. at belyse muligheder for mest muligt at styrke den aktive linie gennem det sociale system. Man ville vurdere overførselsindkomst-modtagernes incitamenter til at komme ud ind på arbejdsmarkedet. (ibid;91). Man erkender at arbejdsløshed er spild af menneskelige ressourcer og den belaster de ordninger, der skal sikre og støtte borgere, som vitterligt ikke kan forsørge sig selv ((bid;82). Det vigtigste er i denne forbindelse at påpege at Kommissionen opfatter fuldbeskæftigelse som en målsætning. M.a.o.: Fuldbeskæftigelse og hermed selvforsørgelse er en forudsætning for samfundets integritet. ⁽⁵⁾.

Socialkommissionens konklusion er hermed på linie med det sociologiske teorem,

⁴ Socialkommissionen bestod hovedsageligt af repræsentanter fra den socialpolitiske bl.a. Aase Olesen (tid. socialminister), Anne Astrup (socialdirektør), Jan Plovsing (direktør for SFI).

⁵ Socialkommissionen citerer også den i afs. IV.4. allerede anførte Grundlovens §75. , jf. s. 185,189.

(⁶), om *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling* som en social praksis med en essentiel betydning for både aktøren og samfundet (her=strukturen), som anvendes i dette arbejde. Kommissionens forslag til den aktive linie indeholder ét element: Vejledning og aktivering, som skal forbedres og sættes ind tidligere i ledighedsforløbet, hvilket er særlig interessant for dette arbejdes hovedantagelse om at *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen; thi dette viser Kommissionens opmærksomhed på det kommunikationsmæssige moment, dog uden manifest at pege på det som det afgørende element.

Socialkommissionens arbejde resulterede i arbejdsmarkedsreformen som blev vedtaget i 1993. Reformens centrale element var Lov om Aktiv Arbejdsmarkeds-politik indeholdende nye orlovsordninger og en mere sammenhængende arbejdsmarkeds- og erhvervs politik. Så selv om Socialkommissionen oprindeligt ikke tog arbejdsmarkedets repræsentanter som et element i sit samarbejdsgrundlag, peger udfaldet af Kommissionens arbejde alligevel på et klart ønske om forsøg på at samordne arbejdsmarkeds- og socialpolitik. (⁷) Selvforsørgelsesproces (Larsen/Andersen; 29;1990, jf. s. 228, 241 243, 251, 254-5, 263) kan i denne forbindelse først og fremmest anskues som en pligt til at arbejde. Den samfundsmæssige solidaritet, her forstået som viljen til at betale via skatter til de ikke selvforsørgede - antager Kommissionen - kan smuldre når der ikke er gensidighed mhp. forpligtelser. (⁸). Først i slutning af 1990'erne bliver aktørsiden artikuleret som et unikt subjekt der over for samfundet står over for givne pligter og rettigheder. Denne artikulation sker ikke blot gennem den politiske sprogs retorik men også i Lov om Aktiv Socialpolitik fra 1997, hvor der tales om pligt og rettigheder. Det problematiske i det er, hvordan man i virkeligheden fortolker pligter og rettigheder. Gælder de begge sider af normaliseringsteknologiens trekants drama?

I 1993 nedsætter regeringen Kommissionen om Fremtidens Beskæftigelses- og Erhvervs muligheder, der er blevet kaldt Velfærdskommissionen.(Schjødt;1996). Dens mål er at definere hvem der er marginaliserede, og hvad marginalisering medfører. Samtidig skal denne tværministerielle kommission opstille forslag til håndtering af den fremtidige udvikling indenfor beskæftigelses- og erhvervsområdet. I modsætning til Socialkommissionen består Velfærdskommissionen i første række af repræsentanter for fag- og erhvervsorganisationer samt Erhvervs-, Økonomi-, Bolig- og Statsministeriet, og desuden enkelte personer som direktører, forfattere, professorer. Dens arbejde resulterer i en rapport med samlede forslag til regeringen samt 11 bilagsrapporter med hver deres tema. I et historisk perspektiv kan man anskue Velfærdskommissionen som en opfyldning af Socialkommissionens arbejde. Velfærdskommissionen opdeler befolkningen i 5 grupper efter tilknytning til

⁶ Jeg tilføjer her tillægsordet 'sociologisk' fordi efter den opfattelse af sociologi som samfundsvidenskab der ligger i dette arbejde, kan en sociologisk læsesætning og grundsætning ikke være en ren deduktion. M.a.o.: der kan ikke være en ren formal sociologi. (jf. noten 83, s. 87)

⁷ Arbejdsmarkedsreformen fra 1994 indeholdt bl.a. en samling af aktiveringsforanstaltninger i en ny lov om kommunal aktivering. Dette betød at ikke alene modtagerne af kontanthjælp under 25 år skal tilbydes aktivering mindst 20 timer om ugen i 6 måneder, men også kontanthjælpsmodtagere i de andre aldersgrupper.

⁸ Socialkommissionen så selvforsørgelses- normen som et generelt problem forbundet med ledighed men især i relation til de unge, over for hvem det er meget vigtigt fastholde pligten til at forsørge sig selv. (ibid;1993a;83)

arbejdsmarkedet (jf.II.4. *Marginalgruppens størrelse efter et eksklusivt og et inklusivt koncept*, hvor de 5 grupper beskrives). Kernestyrken (2,6 mio.) er de mennesker der inden for på arbejdsmarkedet over 85% af tiden de sidste 3 år. Marginalgruppen består af personer, der har været uden for arbejdsmarkedet i mere end 70% af tiden inden for 3 år. (Velfærdskommissionen; bilag 2;1996;12). Velfærdskommissionen følger i Socialkommissionens spor og fremhæver stærkt lønarbejdets (selvforsørgelses) betydning. Man påpeger samtidig at lønarbejde ikke i alle tilfælde er lig med en høj livskvalitet, og konstaterer direkte, at for nogle mennesker kan det ligefrem være en befrielse at slippe fra lønarbejdet. Lønarbejde opfattes her ikke som det eneste middel til fordeling af velfærd på individniveau. (ibid;61). Dog antager Velfærdskommissionen - ligesom Socialkommissionen - at velfærdssamfundets grundlag afhænger af at man i videst muligt omfang tilstræber at alle har lønarbejde. Arbejde defineres her som lønarbejde, selv om man er opmærksom på arbejdsbegrebets flertydighed; ligesom Socialkommissionen opererer Velfærdskommissionen med begrebet lønarbejde som det centrale arbejdsbegreb. Som allerede påpeget er de to kommissioners fremhævelse af (løn)arbejde som den centrale integrative sociale praksis - for her at udtrykke det mere teoretisk i overensstemmelse med dette arbejdes opfattelse af arbejde som den afgørende kilde til social anerkendelse (jf. III. I . *Social anerkendelse, arbejde og marginalisering på arbejdsmarkedet anskuet som historisk marginalisering*, s. 66). I denne forbindelse kan Velfærdskommissionens argumentation for iværksættelsen af givne aktiveringsforanstaltninger med vægt på pligt og rettigheder for den enkelte aktør ansues som problematisk - jf. næste afsnit - i relation til de teoretiske koncepter :

- 1) Selvforsørgelses-proces (Larsen/Andersen;29;1990, jf. her s. 236, 241,-2, 250, 254, 262, især s. 153)
- 2) forankring/ deltagelse (, jf. fig. s.134, og Svedberg/ Kristensen;2000, III.9.3. s. 153), samfundsmæssig integration/ samfundsmæssigt menneske (Møller/Schmid(1995/1998, her især fig. s. 143)
- 3) deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (*dissa*).

Inden jeg omtaler 1990erne og den samfundspolitiske og lovgivningsmæssige udvikling som har fulgt i kølvandet på Social- og Velfærdskommissionens konklusioner, hhv. 1993 og 1995, og hvis implementering ikke har ført til en reducere af overførselsindkomstgruppen - hvilket netop giver en begrundelse for at tale om det problematiske i velfærdskommissionens argumentation - skal der i det følgende foretages en teoretisk udflugt.

V.1.2.Yderligere underbygning af antagelsen om *ma* som et kommunikationsmæssig fænomen

Det er i denne forbindelse nødvendigt med et sidespring til teori-/metodeelementet; I kap. IV var det konkrete partikulære forhold inden for den historiske kontekst, som blev relateret til dette arbejdes teoretiske ansatser. Her er det de almene konkrete forhold på struktursiden inden for 1900ernes historiske kontekst som kræver et kort tilbageblik på det teoretiske.

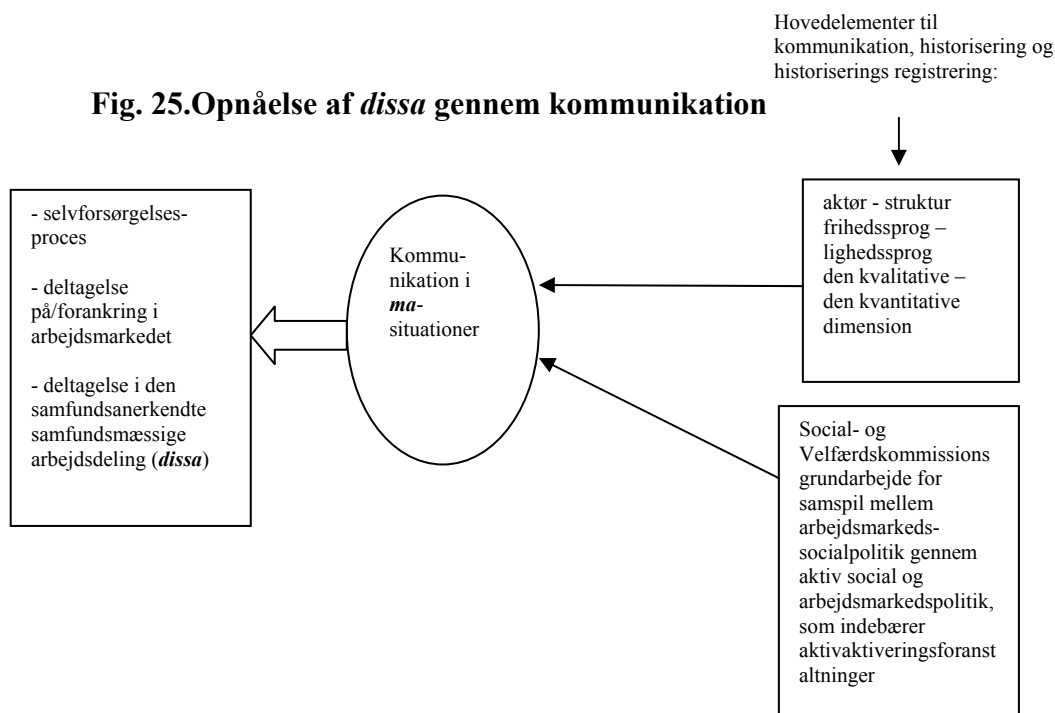
Det er i et spændingsfelt mellem det højt abstrakte og det konkrete niveau at middelteoretisk erkendelse kan opnås.⁹ (jf. også III.4.1., især fig. s.89, og IV.6.1., især fig s.222). I kap. IV blev der påpeget, at den højt abstrakte tilgang til kommunikation mellem aktør og struktur i en *ma*-situation, som ligger hos Giddens og Beck, generelt i kap. IV konsekvent er blevet konfronteret med empiriske udsagn om bestemte aktørers *ma*-forhold. I dette spændingsfelt mellem det højt abstrakte og det partikulære konkrete niveau kunne man anvende Mertons typologi som et middelteoretisk værktøj. Velfærdskommissionen i kølvandet på Socialkommissionens arbejde har nemlig lagt grunden til en aktiveringspolitik og aktiveringsforanstaltninger, hvor det arbejdsmarkedsmæssige og det sociale felt mødes – idet de givne *ma*-situationer vedrører begge felter. { forskel mellem bistandsloven og lov om aktiv socialpolitik, jf. ¹⁰}. Mødet mellem de to felter: Det arbejdsmarkedsmæssige og økonomiske på den ene side og det sociale på den anden, indebærer de dikotomier (aktør- struktur, friheds- og lighedssprog, den kvalitative og den kvantitative dimension) som kap. I,II og III relaterer teoretisk til *ma*-fænomenet. Det kommunikationsmæssige moments afgørende funktion for *ma*-fænomenet bliver netop aktualiseret, når man konfronterer de her lige fremhævede tre elementer:

⁹ Spændingsfeltet henviser her til forhold hvor ideer og konkrete praksiser udfolder sig. Tidligere (afs. IV.5.1.) blev der nævnt eksemplet med teoretiske ansatser (=ideer) hos Giddens og Beck – anvendt i en forskningspraksis af mig – og konfronteret med konkrete partikulære forhold beskrevet af aktørerne(livshistorier eller momenter fra livshistorier).

¹⁰ Lov om aktiv socialpolitik fra 1997, viderefører elementer fra Bistandsloven vedtaget i starten af 1970erne. Bistandsloven var et udtryk for ”...forsørgelsen har ændret karakter, fra at være et privat-individuelt eller familiemæssigt— anliggende til at være et offentligt anliggende” (Rasborg, 1998: 147)

Der er dog en vigtig forskel mellem Bistandsloven og Lov om Aktiv Socialpolitik. Det grundlæggende princip fra Bistandsloven om, at hjælpen gives under den betingelse at modtageren har pligt til at udvikle sine arbejdsevner, er stadig gældende. Forskellen består i at Lov om aktiv social politik udover retten til økonomisk hjælp også taler om givne forpligtelser modtageren/klienten skal underkaste sig, der fokuseres nemlig mere på klienternes pligt og ret til at modtage et tilbud om aktivering.

Fig. 25. Opnåelse af *dissa* gennem kommunikation



Med oplægget til Figuren 25 *Opnåelse af **dissa** gennem kommunikation* vil jeg fremhæve at antagelsen om **ma** som et kommunikationsmæssigt fænomen ligeledes har sin basis i almene forhold vedrørende 1990ernes historiske kontekst. Giddens' *abstrakte systemer/dualitet/modalitet/magt* som *transformativ kapacitet*, og Becks *refleksive modernisering* peger på kommunikation som det centrale integrerende fænomen i moderniteten. T. Broch (1979) taler tillige - meget skematisk fremstillet - om at *magt = struktur = kommunikation*. (jf. VI.2 *Kommunikation som frihedsudfoldelse*, s.301). Alene denne forståelse af modernitet kan friste til at lade sig styre af teorien; idet når struktur – her forstået som et medium for regler og ressourcer - er lige med magt, så handler relationen mellem aktør og struktur i en **ma**-situation om kommunikation. Alene denne simple logik kan styre forståelse af **ma** som et kommunikationsmæssigt fænomen. Som sagt er denne antagelse fra begyndelsen i dette arbejde også blevet begrundet i forskerens partikulære livserfaring (på basis af Bourdieu, den kritiske realisme og forskningsprocessens semiotik). Men netop spændingsfelterne mellem det abstrakte og det konkrete - først ved at se på aktørsiden, kap. IV, og nu ved at se på struktursiden, Kap.V - leverer et yderligere grundlag for at anskue **ma** som et kommunikationsmæssigt fænomen.

Størrelserne i de to firkanter til højere i ovenstående Fig. 25 er opdelinger af **ma**-fænomenet på overordnet betegnet subjekt- og objektside. Som kap. III har argumenteret for, er **ma** den marginaliseringstype, der ikke kan analyseres som enten subjektets sociale situation eller objektets forhold, men som en *både-og* dikotomisk størrelse. Dette fremgår tydeligt jo tættere man kommer på de konkrete partikulære og almene forhold. Problemet er kløften mellem den erkendelsesmæssige tilgang, som ligger i det sprog som objektsiden står for, og de enkelte partikulære erkendelser af **ma**-situationer som aktørsiden står for. Knudepunktet i Velfærdskommissionens argumentation er at beskæftigelse tæt hænger sammen med økonomisk vækst.

(Velfærdskommissionen;1995;16). Det globale marked udgør nemlig en udfordring. Der er således på det nationale plan et behov for veluddannet arbejdskraft, som har store omstillingsevner. Dette er en forudsætning for såvel virksomhedernes som den offentlige sektors konkurrenceevne og produktivitetstigninger. Den økonomiske vækst forbindes således med aktørernes fleksibilitet. Som tidligere påpeget i dette kapitel er det ikke dette arbejdes opgave kritisk at diskutere den fleksible kapitalisme som et økonomisk system. Opgaven koncentrerer sig om en given følge af dette system: *Ma*, og således er økonomisk vækst som generativ mekanisme i denne forbindelse uden større interesse. ⁽¹¹⁾.

Interessen koncentrerer sig således om den følge af den fleksible/turbo kapitalisme, som udgøres af behovet for den fleksible aktør; han/hun er et vigtigt middel til opnåelse af økonomisk vækst, og hermed beskæftigelse. Hermed er cirklen lukket. Problemet - og det er et kommunikationsmæssigt problem - melder sig som sagt når aktøren f.eks. er den innovative type, og således accepterer - han/hun vil gerne - deltage, dvs. gerne vil opnå *dissa*, men på de ikke institutionaliserede vilkår, jf. aktøren Anna der får førtidspension og således ikke deltager formelt i *den samfundsanerkendte samfundsmæssige arbejdsdeling*, men dog opfatter hun sig selv som deltagende. (jf.IV.5.6, s.217-20,). Problemet kan være endnu større når aktøren - pga. det livsforløb og de erfaringer han/hun nu har haft - er retrætisk eller rebelsk type. Erfaringerne kan bestå af en given udstødelse eller udelukkelse fra arbejdsmarkedet (jf. Larsen/Andersen, jf. noten 207, s.227). Indtræden eller genindtræden -

¹¹ Alligevel skal der kastes lidt lys over denne generative mekanisme, ikke mindst af denne grund at ved en sådan selv ultrakort belysning gives der substans til én af de vigtige generative mekanismer, som ud fra den kritiske realismes erkendelse er årsagen til det fænomen man undersøger. I **1970erne** var kritikken af den økonomiske vækst en del af den forholdsvis udbredte samfundskritiske tendens både inden for samfundsvidenskaberne og i den samfundspolitiske debat. I 1980erne bremses denne kritik, og ideologien *velstand uden grænser* syntes i stor udstrækning at afløse 1970ernes tanker om *grænser for vækst*. I **begyndelsen af 1990erne** kom selv mange af de vestlige venstrefløjs partier – i høj grad pga. af indtrykket af det realsocialistiske systems fald i 1989 – til at acceptere de markedsøkonomiske principper. I 2. del af 1990erne publiceres der en række kritiske bøger om den markedsøkonomiske udvikling, hvor en stor del af dem ikke direkte baserer sig på marxistisk teori, men snarere appellerer til moral og demokratiske idealer: bl.a.: **Hans P. Martin og H. Schumanns** ”Globaliserings fælde”, 1996, genoptager Laster Browns og Rom-klubbens spørgsmål om balancen mellem økonomisk vækst og økologi. De fremsætter 10 ideer til en politisk styring af den økonomiske udvikling, baseret på europæisk samarbejde inden for rammerne af EU. **H. Daly i ”Beyond Growth”,1996**, søger at påvise, at den globale økonomi kan resultere i et sammenbrud. Politikere og erhvervsliv skal underlægge den økonomiske vækst det, som økosystemerne og miljøet kan bære. **E. Luttwaks ”Turbokapitalisme”, 1998**, påpeger at kløften mellem de fattige og de rige globalt og på nationalt plan er vokset efter den ’kontrolerede kapitalisme’ fik i 1960erne og 1970erne iøjefaldende resultater med kampen mod udbredt fattigdom. Selv i de skandinaviske lande – påpeger Luttwak – er pauperismen igen blevet aktuel.(ibid;115). **H. Daly i ”Beyond Growth”,1996**, søger at påvise, at den globale økonomi kan resultere i et sammenbrud. Politikere og erhvervsliv skal underlægge den økonomiske vækst det, som økosystemerne og miljøet kan bære. G.Soros, spekulanten og mangemilliardæren advarer i ”Den globale kapitalismes krise”, 1998, om at det globale finansmarked vil føre til et økonomisk og samfundsmæssigt sammenbrud. Han har nok haft 1929-krakket på Wall Street i sine tanker – er nærliggende at tro. N. Klein i ”No logo – Taking aim at Brandbullies”, 1999, kritiserer forbrugersamfundet – en form for genanvendelse af de tanke- og erkendelsesgods som ligger i den kritiske teori. V. Forrest, ”Det økonomiske bedrag” er stærk kritisk over vækstøkonomiens potentiale når det gælder at skaffe velfærd og arbejde til alle. Den franske film ”Human resources”, 2001 - jf. noten 182, s. 193 – illustrerer dette forhold på en suggestiv måde.

de transitive perioder - kan netop pga. erfaringerne i større eller mindre grad være forhindret af retrættisk eller rebelsk forholden sig til arbejde, som giver selvforsørgelse og *dissa*. Problemet er at struktursiden har en tendens til at forenkle og simplificere den aktør, som - pga. oftest komplekse såvel objektive som subjektive forhold, (Larsen/Andersen;1990), - er havnet i en problemfyldt *ma*-situation. Generelt bliver aktøren anskuet af sagsbehandleren i et perspektiv af et opgør med opfattelsen af, at det er samfundet som bestemmer menneskets levevilkår (Schmid;1995;32). (jf. II.2. s.51-2, og generelt III.2.3.).

1990ernes historiske kontekst hvor Social- og Velfærdskommissionen har tilvejebragt argumentationen for at det er selvforsørgelsesprocessen, som generelt og optimalt skal gøre sig gældende i relation til overførselsindkomstmodtagerne. Der er dog ikke blevet taget tilstrækkelig højde for de objektive hindringer for denne normalisering som går ud på at det skal være muligt for den største del af befolkningen i den arbejdsdygtige alder at have arbejde. Som sagt erkendes selvforsørgelse gennem deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling som afgørende vigtig for såvel samfundets som den enkelte aktør integritet, m.a.o. er det spørgsmål om *den samfundsmæssige integration*, (Møller;1995), og *det samfundsmæssige menneske* (Schmid;1998). Men de objektive hindringer udgøres her ikke alene af den struktur-ledighed som selv Socialkommissionen (1993b;62) erklærer som nødvendig mhp. konkurrenceevne. Hindringerne består heller ikke alene af sådanne objektive faktorer som Larsen/Andersen(1990) kritisk påpegede i det såkaldte Sauntehus-udspil til den daværende borgerlige regering mhp. aktivering og uddannelse for bestemte overførselsindkomst-grupper: ”I det hele taget savnes der i oplægget overvejelser om, hvilke barrierer der må nedbrydes - både på efterspørgsels- og udbudssiden - for at der kan ske en reel integration af de svageste grupper på arbejdsmarkedet. Hvilke krav er det f.eks., man bør stille til arbejdsgiverne, og hvilke mangler og svagheder er der i uddannelsessystemet – især i forhold til de svage grupper på arbejdsmarkedet.” (ibid:1990;237).

Problemet er kommunikationsmæssig i sin art, fordi det som man bl.a. kan udlede af kap. IV er, at det paradoksalt men reelt forholder sig sådan, at aktørsiden udgør både en partikulær og en objektiv størrelse. Aktøren er også en objektiv størrelse fordi generelt bliver aktørens livspartikulære erfaring - hans/hendes historie - en del af samfundets historie ud fra den dialektiske betragtning: Samfundet skaber aktøren, og aktøren skaber samfundet, som ligger i Bhaskers *Model for Samfund/Person Sammenhæng*, og kan trækkes tilbage til Marx (C.Sørensen,2002; (¹²) (jf. fig .s. 29 og 33), og specifikt når det gælder *ma*, så skaber givne praksiser og erfaringer givne holdninger og handlinger, således at man kan tale om typer af aktørhandling i relation til - i dette tilfælde – selvforsørgelses-processen/*dissa*.

¹² Curt Sørensen fremhæver at ”*hvor Weber var den store aktør-teoretiker og Durkheim den sociale objektivitets fremragende teoretiker, der er Marx, repræsenterende så at sige den dialektiske ‘Aufhebung’ af de modstående positioner hos Weber og Durkheim: Gennem deres indbyrdes sociale adfærd skaber menneskene i en vedvarende proces de sociale strukturer : »...Således var det netop individernes personlige, individuelle adfærd, deres adfærd som individer til hinanden, som skabte de bestående forhold og til stadighed skaber disse...«*, erklærer Marx.”, Kronik, Inf.,05.01.02.

Samfundsklasser er objektive størrelser. Bryggeriarbejderen Jan tilhørte i 1950erne arbejderklassen – ikke pga. et frivilligt subjektivt valg, men fordi Jan deltog i givne praksiser og stod i bestemte relationer til og i det daværende samfunds produktionsliv. Ligeledes kan Johan, Anne, Böök, Viktor, alle de før omtalte aktører henføres til bestemte typer af aktørhandlinger. Disse tilhørsforhold har bl.a. psykologiske årsager, men en vigtig del af årsagerne ligger i de erfaringer, de praksiser som aktørernes livsfortælling består af. Derfor kan de objektiveres. Dette er vigtigt i denne forbindelse at konstatere, fordi struktursiden - som allerede nævnt - i et kommunikationsmæssigt forløb ikke må få lov til at tage overhånd. Strukturen kan nemt få magt over situationen gennem den rationale, at aktøren ikke er en objektiv størrelse, og at når aktøren er i en *ma*-situation, så er han/hun i sagens natur den svage part, der skal hjælpes, gøres til en klient, (Mik-Meyer;2001) - en part der som en kollektiv størrelse kan deles op i forskellige grader af svaghed. Håndhævelsen af denne erkendelse at aktør i en *ma*-situation ikke blot er en partikulær størrelse men også en objektiv part - en følge af objektive forhold - råber på et kommunikationsmæssigt forløb, der skal have Habermas *ideal-speech situation* som sin idealtipe.

V.1.3. Tre aktøreksempler på aktiveringssystemets manglende kapacitet til at medtage den kommunikationsmæssige faktor

Aktøreksempler hører først og fremmest til kap. IV. Men argumentationen angående paradokset i det faktum at aktøren også kan konstitueres som en objektiv part, gør det begrundet og relevant også i dette kapitel at komme med de følgende aktøreksempler, der skal vise at den aktivering, som strukturen i kraft af sine regler og ressourcer effektuerer, ikke er i samklang med den partikulære og samtidig objektive part, som den givne aktør udgør. Aktøreksemplerne skal her illustrere at implementeringen af de intentioner som ligger i 1990ernes aktive arbejdsmarkeds- og socialpolitik kan medføre aktørens underkastelse, hvor der ikke er formelle mekanismer, der kan modvirke denne underkastelse gennem et kommunikationsmæssigt forløb. (Lignende aktøreksempler, dvs. konformtyper, der pga. givne erfaringer er blevet til innovative eller rebelske typer, er allerede blevet omtalt, bl.a. i afs. IV.2. *Den kommunikationsmæssige faktor ved den ulykke som overflødigsgørelse af Josef, Ingmar, 'de bare mænd', Jan og Viktor udgør. "Hvem har brug for mig"?* samt i III.6.3. *Ekstraordinær betydning af institution som adgang til abstrakte systemer i en ma-situation.*)

V.1.3.1. Den veluddannede ekskluderede Erik

Erik Svensson, midt i sine 50, er arbejdsløs laborant, kemotekniker og merkonom. ⁽¹³⁾. Allerede betegnelserne for hans faglige baggrund - en kombination af faglige kompetencer - gør ham til en partikulær størrelse. (Man kan her også slutte, at hver

¹³ Aktøreksemplet er hentet fra Informations debatsider, hvor Erik Svensson i et indlæg "Der skal være mening med galskaben", okt.2001, beskriver baggrunden for sin aktuelle *ma*-situation.

eneste aktørs faglige og/eller sociale baggrund indeholder kombinationer, som gør ham/hende til en unik aktør.) Erik har indtil 2001 været en konform type i relation til selvforsørgelsesprocessen. Han har tre uddannelser, har været på arbejdsmarkedet i 35 år. For to år siden blev han arbejdsløs og efter at have gået arbejdsløs i godt halvandet år fik han et tilbud fra Arbejdsformidlingen om at deltage i projektet ”særlig formidling” af ca. otte ugers varighed for ledige mellem 50-59 år. Erik var spændt på om dette projekt, som AF mente ville sende ham i arbejde, nu virkelig kunne blive et springbræt tilbage til arbejdsmarkedet. Det kursus Erik skulle deltage i var arrangeret efter regeringens tanker om at arbejdsformidlingen kan blive mere effektiv hvis formidlere, her kaldet jobkonsulenter, blev aflønnet efter hvor mange de får i job eller privat jobtræning. Disse tanker blev formuleret som et projekt ”*Den særlige formidlingsindsats*”, 2001, og har været et udtryk for en form for forsøg på at indføre privatiseringen af en del af arbejdsformidlingsindsatsen. Hurtigere at få flere aktører i almindelige jobs, og mindre tidsforbrug på diverse aktiveringsforsøg, som de arbejdsløse ikke kan se meningen med, er i sig selv fornuftigt. Men Eriks erfaring med dette forsøg på en mere effektiv formidling efter devisen ’hurtigst muligt direkte i arbejde’ var en stor skuffelse, som bragte ham fra en position som konformtype i en transitiv periode til en position af en rebelsk type.

Erik beskriver kursusforløbet: ”*De tre konsulenter slog fra dag 1 et budskab fast: At få os ud af systemet. Og de skyer ingen midler for at nå målet. De første par dage gik med at indoktrinere, hvor dovne og asociale vi var. Der var masser af arbejde derude*”. Erik tilføjer her ironisk: ”*Men bare ikke det vi 15 kursister forgæves havde søgt gennem hundrede af ansøgninger*”. ”*Jeg var i den grad chokeret over den behandling, der blev lagt for dagen. En oprørske stemning bredte sig på holdet, og konsulenterne endte da også den første uge med at beklage, de var gået over strengen. Næste uge gik med at fortælle mig, at jeg måtte glemme mine 35 år på arbejdsmarkedet inden for medicinalbranchen, og se mig om efter nye arbejdsområder. Konsulenten foreslog jeg fik et job på en tank eller i en kiosk. Mit ellers gemytlige temperament slog nu gnister, og jeg var målløs. Jeg har hele tiden været indstillet på at tage arbejde, der ikke helt svarer til mine uddannelser og erfaring, men der må vel være grænser*.” Erik kommenterer dette forsøg på at effektivisere arbejdsformidlingen gennem indførelse af resultatløse: ”*Hvis det får konsulenterne til at opføre sig på samme måde, som jeg har oplevet, så vil indholdet af kurserne efterlade deltagerne med modløshed og afmagt*”.

Rebeltypen dukker hos Erik frem især i følgende udsagn: ”*Hvis jeg bliver tvangsaktiveret til at stå i en kiosk, så mister det danske samfund i hvert fald en aktiv borger*.” ”*Hvis jeg nægter at stå i en kiosk, så vil min sociale ydelse bortfalde, og jeg ender med at stå uden forsørgelsesgrundlag. Det strider efter min bedste overbevisning med Grundloven*.” Eriks *ma*-situation er et godt eksempel på en truende social marginalisering som en følge af *ma*-situationen, hvor situationens iboende historiske dimension ikke få lov til at udfolde sig (A-kassen, AF-systemet, de givne konsulenter har ikke taget Eriks fortælling med i deres betragtninger). Eriks umiddelbare redningsplanke for at undgå at stå alene som ene vidne til sin egen ulykke er at fortælle sin historie til offentligheden. Ligesom Johannes og flere andre aktører er den offentlige debat en mulighed for at kommunikere sin sag, hvor een

eller flere parter, der repræsenterer regler og ressourcer, kan notere sig Eriks erfaring og gøre den til et bid af viden - sådan som det gøres her.

V.1.4. Fare for en yderligere mindskelse af den eksisterende spinkle velfærdsydelsesarbejder-funktion og hermed mindskelse af den i forvejen lidet overbevisende kommunikationsmæssige faktor

Eriks erfaring med den aktivering, der er blevet et afgørende element i 1990ernes aktive arbejdsmarkeds- og socialpolitik, viser bl.a. det mulige udviklingstræk som går ud på at velfærdsydelsesarbejderen - i Schmidts forstand - der skal sørge for den marginaliserede (eller *ma* truede) aktørs velfærd, snarere har en funktion af en distributør; altså en mærkværdig kombination mellem bureaukrat og sælger af den overskydende arbejdskraft i en kontekst, hvor fortællingen om aktøren i en *ma*-situation ikke spiller nogen rolle, da kommunikationen fundamentalt er indskrænket. Erik konstaterer: *"Det ville da i hvert fald have sparet skatteyderne for en uge af mit kursus, hvis min a-kasse havde hjulpet med at klargøre mine evner og behov forud for projektet hos AF"*. Ikke blot forholder det sig sådan at aktøren ikke har en formaliseret mulighed for i et kommunikationsmæssigt forløb at artikulere sine evner og behov, og at skrive sig ind i den givne enkelte *ma*-historie som den ene part i kommunikationen, men selv de ganske grundlæggende informationer om aktørens faglige baggrund spiller ikke nogen rolle (*"Hvis min a-kasse havde hjulpet med at klargøre for mine evner og behov..."*). Tværtimod er der på struktursiden en tendens til at betragte aktøren som en afsætningsgenstand; jo hurtigere og jo mere kontant man behandler aktøren og afsætter ham/hende til en arbejdsgiver jo større fortjeneste, hvilket er et markedsøkonomisk rationale. Som Erik beskriver det: *"Konsulenterne bliver aflønnet efter gulerodsmetoden, der får dem til at bruge nedværdigende og urimelige metoder"*.

I begyndelsen af oktober 2001 kommer socialcheferne med en melding, som lægger op til et opgør med det de kalder socialrådgivernes omsorgskultur. Formanden for Forening af Socialchefer Ole Pass mener at omsorgskulturen får kontanthjælpsmodtagerne til at hænge på bistandshjælp og at den hindrer dem i at komme i arbejde. Han fremhæver at: *"Socialrådgiverne fokuserer på klienternes problemer og på at lindre dem. Man kunne ofte hjælpe ved at være mere kontante og lade dem prøve tingene selv ved at sende dem i arbejde."*

1990ernes satsen på en aktiv arbejdsmarkeds- og socialpolitik har bl.a. haft den følge at en del af *ma*-situationer - set fra aktørens side - er blevet håndteret kaotisk og kritisabelt, netop pga. af tendensen til denne genstandsgørelse af aktøren i en *ma*-situation. Der kan bl.a. være tale om en vis klientgørelse af kontanthjælpsmodtagerne, (Mik-Meyer;2001), og om at de kan blive fanget i systemet: *"Alle mennesker på overførselsindkomst er underlagt et system, hvor kontrol og andres mening er daglig kost"* (A. Andersson; 2001;9). Alene det korte udsagn fra Formanden for Forening af Socialcheferne O. Pass illustrerer et afgørende modsætningsforhold, som med større eller mindre styrke gør sig gældende i aktiveringssystemets rationale; O. Pass mener, at man ofte kunne hjælpe de ikke selvforsørgede ved at sende dem i arbejde. Erik er en veluddannet aktør med stor arbejds erfaring inden for medicinalbranchen. Han har sendt mange jobansøgninger.

Hvordan vil Pass hurtigt og kontant sende Erik i arbejde? Modsætningsforholdet består her i, at man fra aktiveringssystemets side ikke vil indse at en vis strukturledighed er en vigtig faktor i det markedsøkonomiske system. Undtagelserne har været den statskapitalistiske markedsøkonomi i Japan op til 1998 og nogle perioder i efterkrigstiden i andre vestlige lande, heriblandt Danmark, hvor man kunne tale om en næsten fuldbeskæftigelse.

Aktiveringssystemets rationale har således en indbygget modsigelse: Vi skal have en optimalt størst del af befolkningen i arbejde, men samtidig er strukturledigheden (naturligvis konjunkturledighed er her også en faktor) det nødvendige onde. Denne modsigelse skal derfor nødvendigvis omsættes til et forhold som belyses, for at gøre den givne *ma*-situation erkendt som et problem, hvis årsager ikke kun ligger på aktørsiden men også på struktursiden. Belysningen af dette modsigelsesforhold skal være et element i et kommunikationsforløb. Böök bruger betegnelsen aktørulykke på en situation, hvor en habil arbejder som stålværkarbejderen Josef - eller Böök selv - eller Erik, eller..... skal omstilles, gøres fleksibel, normaliseres, til arbejdsmarkedets aktuelle behov og krav. Aktiveringsindsatsen over for den enkelte aktør må dog bl.a. bygge på en foranstaltning, hvor der er et vidne til aktørens ulykke. (jf. s. 158 Sennett tale om selvkonstans på basis af Levinas og Riceour). Aktiveringens realistiske værdi - den praktiske funktion i ånden af Socialkommissionens (1993) og Velfærdskommissionens (1995) slutninger - kan alene opnås, når enhver form for aktivering i hvert enkelt tilfælde seriøst forhandles til at være et gensidigt løfte om forpligtelse og rettigheder på begge sider: Aktørens og strukturens. Rammen for en sådan forhandling skal udgøre et element i den nye institution som Sennett efterlyser. (jf. III.7.1. *Ma anskuet i relation til marginaliserings- og refleksivitetstyper. Tillidsdannelse – et afsæt for at tale om stabilitetsfremmende institution i Sennetts forstand*, s.103)

V.1.5. Ritha og Poul - højtuddannede ekskluderede aktører. Artikulationer i det offentlige rum. Et behov for lignende artikulationer inden for rammerne af stabilitetsfremmende institutioner i Sennetts forstand

Eksempler på aktøroplevelser af aktiveringssystemet er vigtige for fremstillingen af struktursiden, da de fortæller om funktionsmåden for det system, der arbejder efter de regler og ressourcer som 1990ernes historiske kontekst har været rammen om. Og som allerede i dette kapitel er blevet fremhævet, peger erfaringer med aktiveringssystemets funktionsmåde på et udtalt behov for formalisering af kommunikationsmæssige forløb - en iscenesættelse af den kommunikative trekant - et drama i Bööks forstand, som bliver omtalt i begyndelsen af afs.V.2. Her skal der bringes yderligere to eksempler på *ma*-situation, af udelukkelsestype, dvs. hvor man ikke (igen) kan komme ind på det ordinære arbejdsmarked.

Ritha Svendsen, cand. merc. jur., sidst i 40erne, beretter om sin situation som langtidsledig og den heraf udspringende trussel om social marginalisering og

tilværelse på minimumindkomst (¹⁴). Ligesom i Eriks tilfælde er brændepunktet i hendes fortælling det paradoks, at trods den i de sidste år påståede mangel på kvalificeret arbejdskraft, er der ikke nogen arbejdsplads som kan bruge hende.

”Der fremhæves mange steder, at virksomhedernes mangel på arbejdskraft er desperat, endda så desperat at de ligefrem er tvungne til at importere arbejdskraft udefra. Det er også meget muligt, at det forholder sig sådan, jeg ved det ikke. Jeg kan kun konstatere, at til trods for at jeg har to lange uddannelser bag mig, som virksomhederne kunne drage nytte af, så er de altså ikke mere desperate, end de har råd til at sige nej tak til mig. Nu kan det jo selvfølgelig ikke udelukkes, at det er mig, der er noget galt med. Jeg ved det ikke, og det ved man altså heller ikke de steder, jeg søger, for jeg bliver nemlig aldrig indbudt til jobsamtale.”

Ritha peger - jf. næste citat på denne side - på en løsning, som bygger på den logiske slutning, at hvis det nu skulle være rigtigt at der reelt er mangel på arbejdskraft, så skulle man - i stedet for at anvende forskellige aktiveringstiltag - etablere direkte kontakter til arbejdspladserne. Den dybtliggende logik man finder i denne ræsonnement er, at arbejde som social praksis altid har et iboende potentiale til at udgøre en ramme for den enkeltes skoling og øvelse - endda uddannelse, når der er en vis kongruens mellem aktørens faglige interesser, erfaring og uddannelse. Ideelt set kan enhver arbejdsplads skabe sine egne medarbejdere blandt alle aktørerne, der har faglig interesse og baggrund der er relevant for arbejdspladsens produktions-/serviceområde, og samtidig - især når det gælder de så kaldte bløde social service- og omsorgsfunktioner i de mange velfærdssamfundsinstitutioner - under den forudsætning at aktørerne har interesse for at kommunikere med og hjælpe andre mennesker i ansigt-til-ansigt- relationer. Her kan man tale om positiv fleksibilitet, modsat påtvungen fleksibilitet. Det fleksible menneske kan i denne forbindelse udfolde sine evner og bruge sin intelligens til at udføre bestemte opgaver. (¹⁵)

Det er vigtigt at fremføre denne pointe, fordi den kan anvendes som et argument i fremstillingen af paradokset: Der er mangel på bestemt arbejdskraft inden for givne tidsrum og felter, bestemt af konjunkturelle og strukturelle behov for- og krav til arbejdskraft. Men samtidig er der veluddannede mennesker med erfaringer på arbejdsmarkedet, der i Larsen/Andersens (1990) terminologi er blevet udstødt af arbejdsmarkedet - ligesom Erik efter 35 år - som er havnet i en udelukkelsessituation, idet de ikke igen kan komme i arbejde inden for et kompetenceområde, der i større eller mindre grad er deres.

Ritha konstaterer: *”Hvis efterspørgslen efter arbejdskraft virkelig er så desperat, hvorfor koncentrerer man sig så ikke om først og fremmest at skabe kontakt mellem*

¹⁴ R. Svendsen har beskrevet sine erfaringer med aktiveringssystemet i en kronik i JyllandsPosten, august 2001. Hun hører til den række af aktører med negative aktiveringserfaringer, der inden for de sidste tre år i den offentlige debat har bidraget til at belyse aktiveringssystemets funktion set fra aktørens side. Metodemæssigt er der - ligesom i de andre eksempler på aktørerfaringer med deres *ma*-situationer - tale om et partikulært konkret forhold.

¹⁵ Det man i folkemunde kalder *”Man vokser med opgaven”*, er en gammel erkendelse af menneskets iboende evne til at udvikle sine evner i en given praksis. Den samfundsmæssige arbejdsdeling består af en mængde velformulerede arbejdspraksiser, som bemestres af mennesker i kraft af deres kompetence erhvervet gennem uddannelse og erfaring.

de arbejdspladser, der søger arbejdskraft, og de mange ledige der gerne vil arbejde, så problemet kan blive løst i stedet for at bruge tid og ressourcer på hele tiden at føre hævn togt mod den trods alt lille gruppe, der angiveligt ikke gider bestille noget? Dernæst ville der så være mange flere ressourcer fri til at gå i dybden og finde ud af, hvordan man bedst muligt kan få den resterende gruppe ført fra passiv forsørgelse til aktiv deltagelse”.

Ritha oplever at der er en kløft mellem de bud, som de eksperter der med jævne mellemrum træder frem i medierne kommer med, og den virkelighed hun har oplevet. Forøgelse af incitament til at tage arbejde gennem en delvis eller helt fjernelse af den lediges økonomiske sikkerhedsnet er bl.a. et aktuelt ekspertforslag som er hul i hovedet. ”Desværre er der ikke nogen blandt forslagsstillerne, der har gjort sig den ulejlighed at beskæftige sig med det spørgsmål, hvad de ville stille op over for dem, der trods en ihærdig søgning ikke får noget arbejde.... Jeg mindes endnu ikke, at nogen har været parat til at stille sig som garant for, at der er beskæftigelse at finde til alle, der udover dem, der allerede godt er i gang, forventes at ville myldre frem og søge arbejde, såfremt forslaget (om at fjerne den lediges sikkerhedsnet, min tilf.) skulle blive gennemført. Derfor bliver det også så dejligt uforpligtende for forslagsstillerne.” Igen strider Rithas erfaring mod givne eksperters udsagn der, som Ritha giver udtryk for, tegner den offentlige opinions opfattelse af baggrunden for ledigheden, og hermed udpeger de langtidsledige som selvforskyldte i deres *ma*-situationer. Ligesom Erik søger Ritha at få den offentlige opinion som vidne til sin ulykke, og søger at rette op på en opfattelse af *ma*-problemet som generelt er forkert - til trods for det faktum at givne eksperters udsagn underbygger den fejlagtige opfattelse.

Ritha konkluderer at: ”Ansvaret for arbejdsløsheden smides over på de arbejdsløse selv, og man gør det til deres egen skyld, at de er sat udenfor...Måske ligger det reelle problem i at de mennesker, der udtaler sig så vidende om, hvordan man kommer arbejdsløsheden til livs, og de der bestemmer, hvad en ledig kan nøjes med i indtægt, aldrig nogen sinde selv har prøvet at være ufrivilligt ledige. I hvert fald ikke i særlig lang tid. Og i at det udelukkende er samfundsøkonomiske interesser i stedet for interessen og hensynet til den lediges problemer og velfærd, der driver dem til overhovedet at beskæftige sig med spørgsmålet.” Konklusionen bygger på aktørens egen erfaring, og det er artikulationen af denne erfaring som er interessant; det er et eksempel - ligesom i tilfældene Erik og Poul (det følgende aktøreksempel som skal omtales i dette afsnit) - på, at aktørerne i *ma*-situationer kan transformere deres praktiske bevidsthed til den refleksive bevidsthed; ikke alle aktørerne kan artikulere deres ulykker (i Bööks forstand) i massemedierne, bl.a. af den grund at der simpelthen ikke er plads til det. Derfor kan den nye institution, Sennett, 2001, være en ramme for sådanne artikulationer af *ma*-situationer, hvor aktøren får sit vidne til sin ulykke gennem en objektiv registrering af den.

Den konkluderende del af Rithas beretning udgør dels det som er *praktisk bevidsthed* i Giddens forstand - en beretning om det hun har lært af sin egen praksis.¹⁶ En sådan beretning kan også betragtes som en artikulation og problematisering af

¹⁶ Med *praktisk bevidsthed* mener Giddens alt det som aktøren ved i relation til sin egen situation og sine handlinger, men ikke nødvendigvis kan udtrykke.

aktørens egen partikulære situation, hvilket fremgår af gennemgang af de andre tidligere fremsatte aktørudsagn. Det er således et eksempel på en transformering af et partikulært forhold til et almindeligt forhold.

Substansen af Rithas konklusion er at aktørerfaringen er et afgørende erkendelsesmæssigt element. *"Måske ligger det reelle problem i, at de mennesker, der udtaler sig så vidende om, hvordan man kommer arbejdsløsheden til livs, og de der bestemmer, hvad en ledig kan nøjes med i indtægt, aldrig nogen sinde selv har prøvet at være ufrivilligt ledige."* Hun påpeger hermed det gamle samfundsvidenskabelige spørgsmål om en kløft mellem teoretisk og praktisk erkendelse, hvor den sidste handler om aktørerfaring af det fænomen, som den givne socialvidenskabelige praksis sætter under lup. (jf. metodebemærkning ¹⁷).

Ritha konkluderer endvidere at: *"Du skal ikke tro at du er noget, hvis du er langtidsledig på kontanthjælp. Det skal lovgiverne nok sørge for. Prisen for at spise nådsensbrød hos kommunen er afkaldet på retten til at sige fra og tab af muligheden for at sætte grænser for, hvad man vil lade sig byde som menneske"*. Ligesom i Eriks og Pouls tilfælde er der her også tale om en artikulation af angsten for (hos de to andre en erkendelse af) et tab af sin sociale identitet, der her skal forstås som en form for magt: Jeg er det og det menneske (identitet som en form for beskyttet område), og her kan jeg sætte min grænse. Ritha afviser de institutionaliserede midler. Hun befinder sig i den transitive periode; spørgsmålet som nager hende er: Får jeg egentlig et adækvat arbejde eller havner jeg i kontanthjælpssystemet eller redder jeg min nuværende dagpengesituation ved at få et tidsbegrænset arbejde, som vil forlænge min dagpengeperiode ? Alt dette gør, at hun befinder i et grænseområde mellem den innovative og den rebelske aktørtype. Hun vil gerne arbejde, men erfarer eksklusionen. Hun opfatter aktiveringen som et middel der generelt ikke kan modvirke eksklusionen. Hvad vil hun gøre? Acceptere tingenes tilstand og være fleksibel på de ydre påtvungne betingelser? Vil hun finde en egen måde at klare situationen på? Rithas henvendelse til det offentlige rum er en social handling (Znaniecki;1934), og den tyder på at hun ikke vil være ritual eller retrætisk - sagt enkelt: Hun vil kæmpe mod at være underkastet regler og en anvendelse af ressourcer, som hun ud fra sin egen erfaring finder helt urimelige.

Hun har dog også en risiko for social marginalisering ved den mulighed som det at trække sig tilbage, finde sig i den påtvungne situation og blive den opgivende aktør: Den retrætiske eller rituelle type som ikke af frivilje men pga. objektive (struktur-) forhold opgiver både midler (aktivering, omkvalificering, kompetenceudvikling, etc., og mål (her lige med arbejde). Ritha starter sin beretning med ironisk erklære: *"Det er min egen skyld, at jeg er ledig! Sempelthen fordi jeg får alt for meget i dagpenge til, at jeg gider rejse mig fra sofaen, og gå ud og finde arbejde."* Her kan melde sig det psykologiske moment i den socialpsykologiske situation som *ma*-fænomenet udgør; det kan således være et spørgsmål om hvorvidt aktørens personlige integritet, selvværd og identitet kan modstå det ydre pres, som, generelt udtrykt, består i en

¹⁷ Det skal her igen understreges, at i dette arbejde lægges der - ved at tage udgangspunkt i den kritiske realisme og Bourdieus tilgang til den sociologiske praksis - stor vægt på en metode, som kan fremvise at aktørerfaringer og teorien hele tiden er i en vekselvirkning.

manglende social anerkendelse af aktøren pga. af hendes/hans *ma*-position og manglende deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling.

Mag. art. Poul Ferlands udsagn er allerede i sin helhed blevet bragt - jf. noten 91, s.95, og III.6.1. *Relatering af reflektiv modernisering til ma's kommunikationsmæssige væsen vha. et aktør-udsagn - som et eksempel i forbindelse med begreberne rigdomsproduktionens logik og det menneskelige overskud.*

I denne forbindelse skal dette aktørudsagn anvendes på linje med de to andre som et eksempel på en oplevelse af et tungtvejende tvangsforhold, hvor der ikke er nogen kommunikation:

” Vi fik held til at ydmyge endnu én, og ydmygelse er disciplinering – ad bagdøren, for i dette land siger man nemlig ikke dette ord højt. Man har ved tavshed og markedssamfundets vante gang - hvilken genial strategi, den geniale burde have Nobel-prisen i økonomi - fået fortalt den nedværdigede: Du er ingenting, derfor skal du heller ikke tro, du er noget; vi har knækket nakken på dig, og hvis du vil op igen, så gør du som vi siger.” Man skal ”normaliseres”, m.a.o. Poul skal efterleve det konforme i at acceptere de institutionaliserede midler, og han skal følge mål om selvforsørgelse efter strukturens drejebog, ellers kommer han ikke op, ellers risikerer han ligesom Johann (jf. s. 178, 185-9, 191-2) at leve af f.eks. at samle flasker.

Poul er i en transitiv periode, fra dagpenge- til bistandssystemet. Han oplever denne overgang som en udstødelse fra både det fagorganisatoriske fællesskab: *”Således er de urimeligt hårdt beskattede og de nærpå pauperiserede magistre blevet befriet for endnu en utålelig klods om benet. Så hil da også for det! For hver arbejdsløs, vi kan vippe ud over samfundets kant, ud i bistandsmoradsets ikke-samfund, jo mere fremskridt. Så hil da dette fremskridt!”* - og fra det totale samfund der her opleves som et nationalt fællesskab: *”Men jeg er ikke længere dansker, jeg er ikke længere samfundsmedlem, jeg er på deroute i velfærdens glatte, glansbilledagtigt og anstrengt smilende hierarki. Hvor længe finder de forurettede sig i det? Så skam, skam og en ulykke da få dette samfund!”*

Ligesom Ritha oplever Poul at offentligheden/samfundet mangler en erkendelse af situationer som Pouls. *”Med andre ord: Systemet nedbryder, efter militært forbillede, mennesker, for derpå at opbygge dem i sit eget arbejdsfeticherede billede. Og dette emne har aldrig været til offentlig diskussion, og ingen tror, tingene foregår på den måde i dette fantastiske lille smørhul; vi har jo vores frihed og vores velfærd”.*

Poul udviser tegn på opgivelse, tilbagetræden, dvs. retrætisk handlingsmønster over for *ma*-fænomenet. Det er dog umuligt i denne forbindelse at bestemme en partikulær livshistories givne fase - Pouls transitive periode - mhp. typologi af handlingsmønstre i relation til *ma*; et enkelt dokument kan på ingen måde udgøre et materiale til en sådan bestemmelse.

V.1.6. Foreløbig konklusion på den hidtidige realisering af visionen ”Brug for alle”

De aktørfaringer der er blevet artikuleret i den offentlige, og som er blevet præsenteret i kap.V, viser at der er aktører i *ma*-situationer, der slet ikke har kunnet

få gavn af de aktiveringsformer som er blevet iværksat i kølvandet på Lov om Aktiv Socialpolitik fra 1997. Tværtimod. De givne aktører har oplevet tvang i forbindelse med den aktivering de har været udsat for, og en yderligere fjernelse fra en ønsket forankringsposition i den habile sociale praksis som arbejde kan være. De givne aktøreksempler viser aktører i transitive perioder, dvs. de tidsrum i deres livshistorie, hvor social marginalisering forholdsvis nemt kan gøre sig gældende. Den kommunikationsmæssige faktor gør sig i denne forbindelse gældende; dels handler det om at kunne fremsætte aktørens behov, motivation, faglige baggrund, livshistorie - at gøre ham/hende til et unikt såvel som alment forhold. Aktøreksemplerne - også de i de forrige kapitler - viser, at artikulationen af aktørens partikulære såvel som almene træk ikke har en formaliseret ramme for sin udfoldelse. Som sagt bliver aktørens ulykke i Bööks forstand ikke registeret af et vidne, der repræsenterer den objektside som også har ansvar for - og derfor pligter og rettigheder - i relation til den givne *ma*-situation.

Man kan gå ud fra, at aktørartikulationer i den offentlige debat - som i Eriks, Rithas, Pouls tilfælde - bl.a. har virket som en sikkerhedsventil; der er ingen anden strukturinstans end den offentlige debat, der kan være modtageren af og vidnet til aktørens bristefærdighed som han/hun indestængt er bærer af som en følge af hans/hendes erfaring og følelser (¹⁸).

Konklusionen i kap. IV omhandler den kommunikationsmæssige faktors afgørende rolle baseret på aktørudsagn - dokumenter i Znanieckis forstand. (jf. s. 249-51, 290, og noten 232). Her i kap. V underbygges denne konklusion yderligere; aktøren i en *ma*-situation har ofte en uartikuleret erfaring, som ikke kan transformeres til et konkret, alment forhold i et kommunikationsmæssigt forløb. Struktursiden har således et problem, ikke alene i den henseende at der mangler en formaliseret ramme for udfoldelse af den kommunikationsmæssige faktor, hvor strukturens frontarbejderne i højere grad end det er tilfældet kunne have mulighed for at fungere som modtagere af den partikulære størrelse som aktøren udgør, og drage denne størrelse ind i en selvforsørgelsesproces, som afgrænses gennem en forhandlet - men ikke påduttet *dissa*. Erkendelsen af den manglende kommunikationsmæssige formaliserede ramme er kun det første skridt. Problemet består derefter, alt andet lige, i selve realiseringen af den kommunikationsmæssige faktors udfoldelse: Hvordan skal struktursiden lytte til, kommunikere, tage aktørens udsagn seriøst og som et dokument? Hvordan kommunikere mellem det partikulære og det almene. Jeg vil vende tilbage til dette spørgsmål i kap. VI.

V.1.7. En yderligere metodebemærkning til anvendelsen af aktørudsagn

Funktionen af objektsiden/strukturen, m.a.o. funktionen af de i forbindelse med aktivering relevante regler og ressourcer, og deres formidling, kan erkendes gennem

¹⁸ Man kunne her have tænkt sig en psykologisk og terapeutisk bearbejdelse af aktørens oplevelse. Det ville dog på ingen måde gøre den givne *ma*-situation til et konkret forhold, men ville fastholde situationen som partikulær med en tendens til at påpege aktøren som en årsag til situationen.

aktørerfaringer. Derfor er de givne aktørudsagn blevet indflettet i dette kapitel. De følgende slutninger er foreløbige, idet de kvantitative undersøgelser af aktiveringsindsatsen samt det generelle - også kvantitative - billede af overførselsindkomster endnu ikke er blevet gennemgået. Jeg vil i de efterfølgende afsnit fuldende den givne beskrivelse af 1990ernes historiske kontekst, fremdrage kvantitative undersøgelser af *ma*, samt beskrive givne strukturelle forhold ved objektsiden. Anvendelsen af partikulære aktørudsagn er generelt begrundet i den givne metateoretiske og metode tilgang.(jf. I.5.2.Det partikulære, det almene og det konkrete i lyset af TMSPS s.33). Her kan man spørge om hvorvidt de tre aktørudsagn er betegnende for 1) *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen, 2) den aktuelle marginalisering på arbejdsmarkedet. Disse aktørudsagn er dokumenter i Znanieckis forstand.¹⁹). Det vil sige: ”*Selvfolgelig, som enhver ved, leverer dokumenter sjældent, hvis i det hele taget komplette og direkte data om et givet socialt fænomen...men skrevne dokumenter har, når de er autentiske, og betydning af teksten er klar, uden nogen som helst tvivl, værdi som objektive data*”(Znaniecki;1934;182). Ved at støtte sig til Znanieckis humanistiske induktive sociologi kan dokumenter anvendes som sociale fakta. Et dokument er et udtryk for givne tendenser og kan give indsigt i de sociale fænomener, som dokumentet beskriver og forholder sig til.

I forbindelse med anvendelsen af de tre aktørudsagn rejser der sig alligevel et spørgsmål om repræsentativitet (som vedrører alene dette kapitel, fordi de andre kapitler har flere forskellige aktørudsagn); Erik, Ritha og Poul er alle veluddannede og i en alder over 40 år. Man kan overhovedet ikke her tale om statistisk repræsentativitet, men man skal metodemæssigt spørge hvorvidt disse eksempler kan tegne et billede af hele skaren af aktører i *ma*- og udstødelsessituationer, dvs. de omkring 900 000 modtagere af overførselsindkomster. I relation til den kommunikationsmæssige faktor ved *ma*-fænomenet har disse aktøreksempler en høj udsagnsværdi; disse aktører er vel-/højtuddannede, hvilket er en omstændighed der kan være gunstig mhp. kommunikation med institutioner (her=struktur). Alligevel har hverken Erik, Ritha eller Poul haft en mulighed for konstruktivt i et kommunikationsmæssigt forløb

¹⁹ F.Znaniecki i ”Methods of Sociology”, 1934, regner følgende materialer for at være dokumenter: korrespondance mellem: Private personer, medlemsgrupper, funktionærer der repræsenterer to forskellige grupper, samt lov- og administrative og militære bestemmelser; endvidere pressekampagner, reklame og propaganda; spontant eller eksperimentalt udløste udtryk for idealer og værdier. Debatindlæg, kronikker som er karakteristiske for dansk offentlige debat kan utvivlsomt i dette metodeperspektiv af Znanieckis humanistiske induktive sociologi henregnes til dokumenter. Znaniecki gør tre forbehold når det gælder brug af dokumenter som sociologisk metode: 1) Afspejler teksten den handling som teksten beskriver og henviser til? F.eks. er det i tilfælde af lovbestemmelser uvist om mennesker virkelig har handlet efter de givne love som dokumentet er udtryk for. 2) Er dokumentet et handlingsværktøj eller en informationskilde? F.eks. kan breve, artikler være værktøjer til at fremkalde bestemte følger, og derfor kan sådanne dokumenter indeholde falske eller sande beskrivelser af givne situationer, hvilket for forskeren kan være vanskeligt at finde ud af. 3) Er det som udtrykkes i dokumentet ærligt ment, f.eks. en venskabserklæring i et brev? Er det en konventionel verbal handling? De tre forbehold er først og fremmest relevante for sociologiske undersøgelser af historiske forhold. Eriks, Rithas, Pouls udsagn vedrører aktuelle forhold hvilket gør at substansen i deres udsagn, dvs. de forhold/situationer betegner, kan direkte sættes i relation til andre udsagn. De er således ikke de eneste som udtrykker de givne konkrete forhold - selv om de er partikulære. Der er også andre partikulære forhold som kan typologiseres – sættes under samme navn – som Eriks, Rithas og Pouls. Som tidligere påpeget er det netop mulighed for ophøjelsen af de partikulære forhold til et niveau af almene fakta som gør dem til sociale fakta. Znaniecki taler nemlig om dokumenter som sociale fakta.

at bearbejde deres situation inden for rammerne af AF/a-kassen/fagforeningen, således at der kunne findes en løsning uden et tvangselement i den. Disse aktørers forsøg på at kommunikere med strukturen vha. et massemedium viser deres parathed til at kommunikere - ikke nødvendigvis kun pga. deres uddannelse. Man kan antage, at der er flere aktører i *ma*-situationer, der ikke har en baggrund - om den hviler på personligheden eller uddannelse er ikke så vigtigt - som er gunstig for at kommunikere, dvs. artikulere deres situation, når der ikke findes en formaliseret ramme for udfoldelse af deres fortælling, som bl.a. kunne sige noget om hvilken aktørhandlingstype over for *ma*-situationen de står for: Konform, innovativ, etc. Fremgangsmåden med at vælge de tre aktører der nogenlunde deler samme værdier på de to baggrundsvariabler: Uddannelse og alder, er relevant, for, som sagt, deres udsagnsværdi om den kommunikationsmæssige faktors betydning er høj; når aktører fra den gruppe som er afgrænset vha. nogenlunde samme værdier på de to givne baggrundsvariabler ikke kan udfolde sig kommunikationsmæssigt inden for de relevante institutionelle rammer, så er der en god grund til at antage at andre aktørgrupper i *ma*-situationer kan have det endnu sværere.

V.1.8. Regeringens fremhævelse af den kommunikationsmæssige faktors betydning

Arbejdsminister Ove Hygum (S) har nu i oktober 2001 fremlagt et udspil til en reform af arbejdsmarkedet, der tager højde for den hidtidige kritik af aktiverings-systemet. (en kort beskrivelse af aktiveringsystemet, jf. noten ²⁰). Dette udspil kan bl.a. ses i lyset af den kritiske vurdering af aktiveringsindsatsen som findes i den af

²⁰ Aktiveringsystemet betegner her den ordning, at de arbejdsløse både i dagpenge- og kontanthjælpssystemet skal aktiveres i 75% af tiden. Det er både kvantitative (tid) og kvalitative (tilbud) aspekter, som kritikerne af denne ordning mener skal ændres. Arbejdsmarkedsforsker Flemming Ibsen mener et opgør med dette princip bliver en stor udfordring. *"Den ordning er hul i hovedet, den er dum og dyr"*. Han peger på, man ikke får nogen gevinst ved at bruge masser af penge og sende folk fra kursus til kursus bare for at nå måltallet på 75 procent. Selve arbejdsministeren spørger: *"Har vi overhovedet brug for den kedelige samlebetegnelse: aktivering? Kompetenceudvikling er for mig at se det rigtige ord"*. (Inf. marts 2001). De aktiverede er som sagt både ledige kontanthjælpsmodtagere, hvor kommunerne er forpligtede til at aktivere kontanthjælpsmodtagere i henhold til loven om aktiv socialpolitik. Ledige dagpengemodtagere skal aktiveres af Arbejdsformidlingen i henhold til loven om en aktiv arbejdsmarkedspolitik.

De ledige dagpengemodtagere får efter 6-12 måneders ledighed, tilbud om at tage en uddannelse: Kompetencegivende eller videregående uddannelse, højskole, produktionsskole, AMU-kurser mv. Deltagerne får uddannelsesgodtgørelse som svarer til dagpenge. Ledige under 25år får halvdelen af højeste dagpengeydelse. For kontanthjælpsmodtagere gælder det særligt tilrettelagte aktiverende forløb. De ledige kan deltage i forskellige erhvervsmodnende kurser: AMU-kurser, VUC, handelshøjskole, produktionsskole, daghøjskoler mv. Der er også mulighed for korte praktikophold i virksomheder kombineret med et uddannelsesforløb. En del af kommunerne arrangerer deres egne aktiveringsprojekter. Ofte er der tale om rengøringsarbejde og lignende. For både dagpenge- og kontanthjælpsmodtagere gælder det at der kan udbetales løntilskud til private og offentlige arbejdsgivere, der ansætter de ledige. En arbejdsgiver, der ansætter ledige kontanthjælpsmodtagere i jobtræning får 52,32 kroner i timen. Når dagpengemodtagere kommer i jobtræning, modtager de en løn svarende til deres dagpenge. Der er desuden blevet afsat 90 millioner til præmieordninger. Pengene gives til offentlige arbejdsgivere der ansætter de ledige dagpengemodtagere i ordinære stillinger efter deltagelse i tilskudsjob.

Arbejdsministeriet udarbejdede rapport ”Effekter af aktiveringsindsatsen”, marts 2000. Allersidst i rapporten konkluderes at ”omlægningen af aktiveringsindsatsen har ikke øget beskæftigelsen”. (ibid;147) Resultatet af arbejdsmarkedsreformer op igennem 1990erne og satsningen på at få puffet passivt forsørgede ledige og bistandsklienter i gang på erhvervsrettede aktiveringskurser har været negativt. De dokumenter som udgøres af aktørudsagn i den offentlige debat, har sikkert været med til at påvirke regeringen til nu at skifte kurs: Fra mindre aktivering til mere aktiviteter, som ministeren udtrykker det. I meddelelsen fra arbejdsministeriet hedder det ligeledes at arbejdsløse skal bruge mindre tid på aktivering, som de ikke kan se meningen med, og mere tid på nogle forløb, der er målrettet til at skaffe dem job. Endvidere påpeger ministeriet at personalet på arbejdsformidlingerne skal bruge mindre tid på at udfylde formularer og mere tid på samtale med den enkelte ledige og arbejdsgiverne (disse ideer til forandring finder man netop i Eriks og Rithas udsagn). Arbejdsministeriets udspil tillægger i denne forbindelse den kommunikationsmæssige faktor en vigtig rolle. Man har set på de svenske aktiverings-erfaringer; ”I Sverige er man nået dertil, at voksenvejlederne gennemgår en treårig uddannelse, hvor de lærer at afdække den lediges kompetencer og behov via et samtaleforløb” (Faurfelt;2001) ⁽²¹⁾. Den tidligere danske arbejdsminister Jytte Andersen erkender (Aktuelt; maj 2001): ”Det er uendeligt vigtigt, at de, som er ansvarlige for de ledige, er i stand til at afkode kombinationen af de teoretiske og praktiske kompetencer, den enkelte besidder. Vi skal have en meget mere individuel tilgang til den enkelte og mindre bureaukrati”. Formanden for Arbejdsmarkedsudvalget konstaterer: ”Hvis vejledningen af de ledige skal blive bedre, skal vejlederne også være dygtigere. De to ting kan ikke adskilles” (ibid;2001). Regeringens markante erkendelse af behovet for den kommunikationsmæssige faktors rolle som katalysator i aktørens bevægelse fra *ma*/udstødelse mod selvforsørgelse - som man har kunnet notere i løbet af 2001 - er vigtig, hvis og når regeringens vision ”Brug for alle - Danmark 2010 og et mere rummeligt arbejdsmarked” virkelig skal føres ud i livet. I lyset af dette arbejdes hovedtese, at *ma* i et samfund som det aktuelle danske, er et kommunikationsmæssigt fænomen, er den politiske opmærksomhed på samtale - hvor arbejdsministeren bruger udtrykket god samtale - som et redskab til formindskelsen af *ma*, som sagt yderst interessant - især i forbindelse med dette arbejdes forskningspraksis. Denne praksis starter med underbygningen af hovedtesen, dels med forskerens egen livserfaring, dels med forskerens teoretiske last og herunder bl.a. anvendelse af Giddens’ strukturations-teori, der jo anskuer forholdet mellem aktør og struktur yderst abstrakt - hvilket erkendes i kap. I og dels i kap. II.

I 2000 blev der brugt 18 milliarder kroner på aktivering.

²¹ Karen Faurfelt er uddannelsesforsker. I et interview til ”Aktuelt”, 4.april 2001, sammenligner hun den situation, den ledige befinder sig i, med at være sygdomsramt: ”I nogle tilfælde er det måske nok, at man lægger sig hjem og plejer sygdommen med en kop kamillete, men i andre mere alvorlige tilfælde er det nok så smart, at der er en uddannet læge, som stiller diagnosen og foreskriver en behandling”.

V.2. Samtalens komplekse baggrund

Som Schmid (2001)⁽²²⁾ udtalte: ”*Et PhD-arbejde er en rejse. Du starter et sted, bevæger dig på en vej hvor du her og der standser, henter større eller mindre bider af viden og erfaring, og når du er tilbage fra din rejse skriver du din beretning, en fortælling, som forhåbentlig andre kan få noget ud af.*” Rejsen har her indtil nu været præget af hyppige skift mellem de partikulære forholds og de abstrakte koncepters landskaber - begrundet i den anvendte metateoretiske tilgang. Og nu er erkendelsen af den kommunikationsmæssige faktors afgørende betydning for *ma*-fænomenet nået - ligesom i kap. IV - det middelteoretiske niveau, hvor det partikulære og det konkrete mødes med det teoretiske. Dette niveau peger - på baggrund af et afgrænset empirisk materiale - på frontinstitutioner såsom AF og de kommunale institutioner, der beskæftiger sig med administrationen af de social- og arbejdsmarkedspolitiske tiltag og mulige samspil mellem disse tiltag. AF og de kommunale institutioners opgave er forøgelse af selvforsørgelsesgraden i det danske samfund.

Jeg har nævnt disse landskaber af konkrethed og abstrakthed af en bestemt grund: Samtale der nu i den samfundspolitiske debat fremhæves som en vigtig faktor mhp. at øge chancer for selvforsørgelse, er en kompleks faktor, som i dette arbejde er hører til den kommunikationsmæssige faktor. Den hidtidige teoretiske og konkrete tilgang til *ma*-fænomenet - en rejse i et landskab af de partikulære og de abstrakte størrelser - reflekterer den kommunikationsmæssige faktors (samtalens) kompleksitet, som netop beror på et møde mellem det konkrete og det abstrakte (jf. generelt kap. II). Samtale handler i denne forbindelse om historiseringen af forholdet mellem aktør og struktur i en *ma*-situation (jf. generelt kap. III).

Derfor handler det ikke alene om at få aktøren, som befinder sig på Svedberg/Kristensens *ma*-akse (jf.fig.s.153 og fig.s.182), så hurtigt som muligt i bevægelse mod forankring i selvforsørgelsesprocessen. Det er heller ikke nok i denne forbindelse at tilføje det mulige terapeutiske, dvs. det behandlingsmæssige element, hvor samtalen/ kommunikationen skal også bidrage til at hun/han får det bedre i sin givne *ma*-situation, idet der er blevet talt om tingene, dvs. samtalens generelle tendens til at have terapeutisk funktion. De to nævnte elementer: Hurtigst i ordinært adækvat arbejde og samtalens iboende behandlingsmæssige potentiale er vigtige, ikke mindst fordi de to elementer involverer viden om den givne *ma*-situation. Men som allerede tidligere påpeget handler det om den baggrundsviden, ud fra hvilken aktøren og sagsbehandleren - eller velfærdsydelsesarbejder når sagsbehandleren får forudsætninger til at blive forvandlet til velfærdsydelsesarbejderen - kan komme til at objektivisere den givne *ma*-situation; *ma* er hverken aktørens eller samfundets problem, men et fælles problem for begge parter i samtalen. Kun gennem opnåelse af en fælles forståelse af muligheder og forudsætninger for selvforsørgelse, kan bevægelsen mod forankring være realistisk. Derfor er forståelsen af at man kan skelne mellem forskellige aktørtyper i relation til deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (*dissa*) vigtig. Det drejer sig som sagt ikke om psykologiske typer men om sociale aktørtyper, der er et resultat af aktørerfaringer, dvs. aktørers tidligere praksiser. I denne henseende er samtalen - det vil sige det

²² Udsagnet stammer fra H.Schmids udtalelse under en Ph.D. - forelæsning, foråret 2001.

afgørende element i den kommunikationsmæssige faktor - en sammensat størrelse; det er ikke bare variabler som alder, køn, etnicitet, uddannelse, faglig kompetence, givne sociale forhold: familie, børn, som gør, at aktørernes *ma*-situationer er ganske forskellige, men som statistisk set kan forekomme at være ganske ensartede: F.eks. en gruppe af faglærte mænd inden for den og den branche som inden for 3 år har været ledige 75% af tiden - her det er aktørens biografi som er den variabel, som kan gøre den store forskel og som kan gøre en samtale til en historisk størrelse. På den anden side har man strukturen, som også er en historisk størrelse; f.eks. ville den sagsbehandler, der i 1980'erne gav aktøren Anne (jf. IV.5.6 og s. 216) grønt lys til at søge førtidspension, have meget svært at ved at handle på samme måde i dag; reglerne og hermed ressourcetildeling har forandret sig siden 1980'erne, hvilket bl.a. Torfing (1998) konciperer som overgang fra velfærdsstat til arbejdsstat.

Et andet moment som gør *ma* til et komplekst fænomen er normaliseringsfaktoren. Normalisering handler her om at få aktøren i en selvforsørgelsesproces, også med den pris at aktøren mister en mulighed for at få et habilt arbejde - som aktøren i kraft af sin hidtidige erfaring og kompetencebaggrund regner med at få; thi det jo kan ske at et aktiveringsprojekt - så længe det varer - kan give bedre udfoldelsesmuligheder end et arbejde med et udpræget instrumentalitet og fremmedgørelseselement. som deltageren i Det Sociologiske Værksted, L. Bohn, ud fra sin livserfaring og sin baggrund som socialvidenskabelig kandidat, har fremført i sin fortælling om *ma*, nemlig at *ma* i høj grad også handler om hvordan arbejdsforholdene er for den enkelte: Er der tale om det gode arbejde ? (Hvid;1990 ⁽²³⁾). Det komplekse moment består heri, at for en del af aktører kan aktivering, som allerede bemærket, udgøre en mulighed for et ønsket alternativ til det arbejde, som ikke kunne blive fastholdt eller opnået på basis af aktørens hidtidige kompetence.

Det som her konkret kan komplicere og vanskeliggøre *ma* er, at ikke blot selve opnåelsen af ordinært arbejde, dvs. opnåelse af selvforsørgelse, i en *ma*-situation er vigtig. En mulighed for perspektivering af det arbejde aktøren med al besvær nu kan få, er vigtig for forankringens varighed og aktørens velfærd. Overførselsindkomstsystemerne kan som tidligere påpeget (jf. generelt IV.3 og IV.4), også anskues som en civilisatorisk landvinding.

På den ene side kan den transitive periode som *ma*-situation er, og de mulige transitive perioder inden for selve *ma*'s forløb (overgang fra det ene overførsels-system til det andet, og med det forbundne ventetider på afgørelser), indebære en risiko for social marginalisering. På den anden side kan de transitive perioder i nogle tilfælde også fungere som en mulighed for en ønsket - ikke påtvungen - om/opkvalificering/omskoling/personlig udvikling.

V.3. Det hårde og det bløde *ma*-paradigma

Man kan tale om to *ma*-paradigmer: Det bløde og det hårde. Denne distinktion udspringer dels af diskussionen af aktørudsagnene i dette kapitel, dels udtrykker

²³ I bogen "Det gode arbejde", 1990, diskuterer Hvid en række forudsætninger for det gode arbejde.

denne distinktion kapitel Vs indhold, som netop kan opdeles i det hårde og det bløde *ma*-paradigma, og dels er denne distinktion en følge af den metateoretiske diskussion i kap. I og II, hvor det kvantitative og det kvalitative sprog diskuteres. Distinktionen kan udgøre en analytisk indfaldsvinkel til det statistiske materiale og afbildninger af struktursidens forhold, som de næste afsnit skal rumme.

At anskue *ma* som et kommunikationsmæssigt problem er en blød tilgang. Her skal blød forstås som formbar; fordi det jo i denne forbindelse at de to størrelser skal forme hinanden: Aktøren og strukturen. Hvor dette igen kan lyde højt abstrakt, er det ikke mindre konkret end det bl.a. skal handle om gennem kommunikation at bringe arbejdspladsernes og aktørernes tilpasningsevner evner frem. I løbet af 1990erne er der blevet udviklet formaliserede former for aktivering (et grundelement i adkomstprocessen) som er en form for det bløde paradigmas – den humanistiske – tænkning. F.eks. har der satset på at fremme de ansattes og virksomhedernes tilpasningsevner. (Arbejds-/Økonomiministeriet; ”Danmarks nationale handlingsplan for beskæftigelse”, 2000;2000;31). I 1994 indledtes en kampagne om virksomhedernes sociale ansvar. Dens mål var at forebygge udstødelse fra virksomheden, rekruttere også de svage til jobs på virksomheden, skabe harmoni mellem arbejdsliv og familieliv og initiere en seniorpolitik. Som midler for at rekruttere kontanthjælpsmodtagere, førtidspensionister, sygedagpengemodtagere og andre på overførselsindkomster har man anvendt de formaliserede former for reintegration: revalidering, skånejob, fleksjob, ansatte efter overenskomstens sociale kapitler og personer med tungere handicap. Revalidering har bidraget til et fald i førtidspensionstilkendelser fra 29 000 i 1991 til ca. 14 000 i 1999 (ibid;72). Men alt i alt handler alle disse formaliserede genintegrationstyper om ca. 70 000 aktører. Det er langt fra de 600 000 som kunne opnå *dissa*. Så selv om man kan godt hente enkelte gode eksempler fra det virkelige liv i kampagnen om virksomhedernes sociale ansvar: Partnerskabsaftaler (Post Danmark i Nordjylland, Grundfoss A/S), har dette ikke kunnet føre til et betydeligt indhug det totale antal af overførselsindkomster. Samtidig med den kvalitative kritik af aktivering (jf. tidligere aktørudsagn, bl.a. Birte, Robert, Susanne s.174-5) kan der ikke sættes lid til med tiden kan der komme bedre resultater af den form for aktiverings-, generelt, adkomstprocessens indsats som blev iværksat i løbet af 1990erne.

Det hårde *ma*-paradigma handler om kontante statistiske fakta, de såkaldte hårdfakta. Jeg vil citere tre eksempler på denne hårde tilgang: Samfundsforskeren Per Kongshøj Madsen udtaler i den offentlige debat: ”Rundt omkring i verden ser man i dag på Danmark, som et lykkeland. Det er lykkedes at få en af verdens højeste beskæftigelsesprocenter og en af verdens laveste ledigheder. Vi har verdensrekord i udgifter på arbejdsmarkedspolitikken, og vi har næsten verdensrekorden i udgiften i aktivering.” (JP: marts 2001). (Udtalelsen skal naturligvis ikke tages som et udtryk for at P.K. Madsens forskning kan placeres inden for det hårde paradigma). Selve substansen i denne udtalelse er dog karakteristisk for det hårde paradigma; når beskæftigelsesprocenter og ledighed er meget lave, så kan man slutte at i dag kan man anskue Danmark som et lykkeland hvad angår arbejdsmarkedsforholdene. At der bag dette billede også gemmer sig ulykkelige aktører i Bööks forstand, der oplever normaliseringstvung, berøvelse af deres rettigheder, fortæller dette lykkes billede intet om. F.eks. mener arbejdsmarkedsforskeren Henning Jørgensen at ”man

får valuta for aktiveringsmilliarderne". Problemet er dog, konstaterer han at *"for få i dag melder sig på arbejdsmarkedet og der er for få, der vil blive på arbejdsmarkedet. Da vi ikke har andre arbejdskraftreserver må det være en bekymring for alle gode kræfter i dette land at sørge for, at aktiveringen kommer til at virke, så arbejdsløse bliver klar til at genindtræde på arbejdsmarkedet"*. Som sagt udebliver der her det enkle spørgsmål om hvorvidt der er relevant og godt arbejde, og spørgsmålet om hvorvidt aktiveringsmilliarderne kan bidrage til aktørernes velfærd, og ikke alene sikre et overlevelsgrundlag i et moderne samfund. Niels Vestegaard-Nielsen fremfører derimod at *"vi bruger i dag utrolig mange penge på aktivering, og det er tvivlsomt, hvor meget vi reelt får for pengene...Det vigtigste er, at vi giver folk økonomiske incitamenter til at søge arbejde. Nogle af aktiveringstilbuddene er så attraktive, at de ledige overhovedet ikke ønsker at finde arbejde. Mange dagpenge-modtagere ved, at ledighed er en hurtig genvej til en billig uddannelse eller et andet godt projekt."* Hvis og når ledighed kan bruges til at få uddannelse, er det så ikke både godt for den pågældende aktør og samfundet? – kan man spørge.

Bekymringen for velfærden for de aktører, der er blevet ramt af **ma** er væk i det hårde **ma**-paradigma. Det ligger i denne forbindelse latent at de er selvforskyldte i deres **ma**-situation, idet de på et markeds betingelser ikke for enhver pris har kunnet - eller villet - afsætte sig selv som arbejdskraft. Det hårde paradigma vedrørende **ma** har først og fremmest gængse samfundsøkonomiske målsætninger i sigte; det handler om en tilstrækkelig efterspørgsel efter arbejde, så økonomiske mål som lav inflation og konkurrencedygtighed kan blive opretholdt (jf. stabiliseringspolitikken, s.233), og det handler samtidig om bekæmpelse af arbejdsløshedens følger på en økonomisk set effektiv måde.

Hvorvidt denne gængse økonomiske anskuelse af **ma** på længere sigt er samfundsøkonomisk - forstået som samfundsgavnlig - er et vigtigt spørgsmål; følgende erkendelse af relationen mellem økonomisk vækst og arbejdsløshed er her relevant: *"Politikerne og deres embedsmænd ryster en lind strøm af løsninger på ledighedsproblemet ud af ærmet. Der er en god og gammel nationaløkonomisk opskrift på, hvordan arbejdsløhedskurven kan knækkes. Den har virket med succes tidligere. Men det er, som om succesen er aftagende. Allerede under lavkonjunkturen i 1970erne var der problemer. Vi mødte dem igen i 1980erne, hvor den schlüter'ske optimisme havde skabt boom i både produktion og forbrug, men hvor det kneb gevaldigt med at få de ledige i arbejde. Denne gang (1990-1994, min tilf.) er processen øjensynligt endnu tungere."* ("Forslag til arbejdets genindførelse"; antologi; 1994). Når det hårde paradigma gerne vil holde fast ved enten pligt-princippet i forbindelse med aktivering - der først og fremmest gælder aktørsiden - eller lønarbejde for enhver pris, handler det først og fremmest om den pris som Erik, Ritha, Böök, Gaz og hans kammerater i "Bare mænd", etc., etc. skal betale ved at tage det arbejde, som kan give dem faglig og social habilitet. Men selv når lønniveauet og arbejdskraften bliver fleksible størrelser er dette - trods den høje pris på aktørsiden som er forbundet med denne påtvungne fleksibilitet - ikke ensbetydende med at en aktør i en **ma**-situation kan få arbejde. Det viser netop 1980ernes og 1990ernes erfaringer. Et godt eksempel er i denne forbindelse den målsætning som regeringen fastsatte i 1994 - efter indførelse af Lov om den aktive arbejdsmarkedspolitik (jf.s. 51, 77, 80, 110, 154, 240, 258). 40 000 mennesker har

skullet ind på arbejdsmarkedet i fleks- og skånejobs. I begyndelsen af 2000 var 6976 personer i fleksjob og 4878 i skånejobs. Kun ¼-del af målsætningen blev opfyldt. Vanskelighederne med at skaffe arbejde til aktører i *ma*- og udstøelsespositioner - i forbindelse med dette givne initiativ fra 1994 - kan bl.a. bestå i holdningen som virksomhederne har til dem, der står i udkanten eller uden for arbejdsmarkedet (P. K. Madsen;2001), og medarbejdernes holdning - ikke virksomhedsledelsens - som hænger sammen med, at det i praksis kan være besværligt for de ansatte at integrere en person med løntilskud på en arbejdsplads, (J. Torfing;2001).

De afskedigelsesrunder i de enkelte virksomheder som bliver forårsaget af konjunkturelle forhold, kort- eller længerevarende kriser, og i et længere perspektiv af nødvendigheden på strukturelle forandringer inden for det givne produktionsområde pga. globale markedsforhold, gør at det hårde paradigmas ubekymrethed over for de aktører der ved disse gruppeafskedigelser havner i *ma*-situationer kan få skæbnesvangerfølger for aktørerne. Boje (1980) påviste, at ved lukningen af Kastrup-glasværket, 1978, som indebar massefyringen af 508 medarbejdere, var 30 procent af de afskedigede endnu 2 år efter fyringen arbejdsløse. Endvidere havde 15-20 procent valgt helt at forlade arbejdsmarkedet. F.eks. planlægger fire ud af ti danske topchefer i oktober 2001 afskedigelser, som reaktion på den globale økonomiske afmatning. Den Danske Bank vurderer i sin analyse at i denne forbindelse mister 10 000 job i år og næste år (²⁴). Kort tid efter denne generelle vurdering af kommende medarbejderreduceringer, kom den første meddelelse om medarbejdernedskæringer: Et af Danmarks største eksportfirmaer, pumpekoncernen Grundfos skal afskedige 275 medarbejdere, heriblandt ufaglærte, faglærte og funktionærer. Grunden er faldende afsætning.

For en del af de fyrede kan sådan udstødelse betyde starten på en fast forankring i overførselsindkomstsyste­merne og herunder social marginalisering, sådan som Bojes undersøgelse (1980) kvantitativt påviser. For bryggeriarbejderen Jan var afskedigelsen fra Carlsberg noget nær en tragedie; hvis ikke Jans familie-, og generelt hans socialbasis var stærk som den var, kunne afskedigelsen have meget alvorligere følger end den fik - ikke nødvendigvis så tragiske som i tilfælde af Viktor, men afskedigelsen kunne have fremme hans sociale marginalisering, så den f.eks. kunne have medført skilsmisse. (²⁵).

Det er ikke relevant for det hårde *ma*-paradigma at spørge om hvorvidt der findes forholdsvis gode jobs for de ramte af langtidsledighed. Spørgsmålet om velfærd for de aktører der i forvejen er blevet ramt af ledighed og mulige sociale konsekvenser forbundne med ledighed, dvs. et spørgsmål om den biografiske historiske aktør, spiller som sagt næsten ingen rolle. Det vigtigste er at afsætte aktøren som arbejdskraft på det ordinære arbejdsmarked. Man har konflikten mellem den

²⁴ Denne undersøgelse af afskedigelsesplaner blev foretaget af ugebrevet Mandag Morgen, oktober 2001. Den har omfattet 300 topchefer blandt Danmarks 1200 største virksomheder, der har 600 000 ansatte.

²⁵ Skilsmisse er i denne forbindelse en form for social marginalisering, når man holder sig til typologi af marginalisering på basis af Wieses formale sociologi. Pga. skilsmissen ville Jan – så længe han ikke igen kom til at leve i et nyt parforhold – fjerne sig fra en social praksis som har haft en betydning for ham, og fjernelsen fra en sådan praksis er her lig med social marginalisering.

nødvendige perspektivering af aktørens velfærd og det hårde paradigmas satsning på lønarbejde for enhver pris i nøddeskal, når man på den ene side holder fast ved konceptet velfærdsydelsesarbejder, (Schmids koncept), og på den anden side tendensen til at effektivisere arbejdsformidling efter markedsprincipper (jf. Plass, note 275,s.310), hvor sagsbehandleren bliver til arbejdskonsulent. (jf. II.1.2 Blaus undersøgelse af den kvalitative og den kvantitative dimension i arbejdsformidlingsarbejde,s.50).

Pointen i at fremhæve at der er tale om to *ma*-paradigmaer er at argumentere for, at det hårde paradigma umiddelbart kan generelt synes at være en kontant og effektiv måde at integrere aktører i *ma*-situationer. I virkeligheden - som er den fleksible, det globale triade- kapitalismes virkelighed - er det hårde *ma*-paradigma vanskeligt at realisere medmindre man for alvor accepterer 1/5-dels, eller 3/4-dels eller vagabonder-turister samfundsvisioner (jf. note 215 s. 233 og note 164.s.173) – eller de allerede eksisterende træk som peger på sådanne samfund som en reel mulighed. Af afgrænsningsmæssige årsager kan der ikke bringes her en analyse af udviklingen af det globale og det nationale danske marked i kølvandet på den globalisering, som har fundet sted i 1990erne efter sammenbruddet af den østeuropæiske realsocialisme i 1989. En sådan analyse ville kræve en selvstændig afhandling. Men netop ved at inddrage Bööks analyse af den rhenske models betydning for fleksibilitetstendensen i det svenske markedsøkonomi i 1950erne (jf.s.236), får man et godt eksempel på at de mere eller mindre forskellige fleksibilitetsformer og krav - som mere eller mindre intenst dukker op i de forskellige konjunkturrelle, strukturelle forandringsperioder og økonomiske kriser - har et væsen som ikke forandrer sig: Det er aktøren der skal tilpasse sig til arbejdsmarkedets krav, ikke omvendt. Det hårde *ma*-paradigma er i denne forbindelse et kontant og et stykke hen ad vejen et realistisk svar på- og en erkendelse af dette forhold at arbejdskraften underlægges arbejdsmarkedets krav, og ikke omvendt. Når SAS efter et år med dårlig økonomisk resultat nu i efteråret 2001 skal spare 2,5 mia. skal besparelsen opnås gennem afskedigelsen af 2500 medarbejdere. (Der forhandles dog om en anden løsning, herunder lønnedgang for at undgå afskedigelser). Personalereduceringer begrundet i: Økonomiske forhold, virksomhedsfusioner eller –lukninger, flytning- eller effektivisering af produktionen, nedskæringer inden for den offentlige sektor underlægger sig de enkelte aktører og stiller krav om en fleksibilitet, som en del aktører ikke kan efterkomme. Dette er én af de vigtige kilder til *ma*. Sådan har det været altid – ”sådan er kapitalismen” - selv om Sennett med rette vil hævde, at i 1980ernes og 1990ernes kapitalisme er fleksibilitetsfaktoren blevet forstærket i relation til perioden 1945-70.

Men de markedsøkonomiske forhold er ikke alene om at tegne et moderne samfund som det danske. De forhold som bestemmer adgang til det fællesskab, som deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling er rammen for, er ligeledes underlagt de værdier og de mekanismer, som er en del af de demokratiske forhold, hvorom der hersker en historisk konsensus om at underlægge sig. Heri består et bolværk mod en hensynsløst urimelig underkastelse af arbejdskraften til de markedsøkonomiske krav. ⁽²⁶⁾. Når man således erkender at markedsøkonomiske

²⁶ Demokrati som her forstås som folkestyre der bygger på et sæt grundlæggende love og principper: Grundloven.

forhold og demokratiske forhold er to fundamentale sfærer som genererer det gode samfund, er det vigtigt at bemærke at

”That one of the core elements constituting a good society is an understanding of and need for interventions which can help ensure a reasonable degree of equality. It is not possible to say exactly what level of Gini-coefficient will reflect this viewpoint, but a certain degree of equality can improve society’s functioning and create a more stable dynamic and good society”(Greve;2000;52) (²⁷). Det er i dette perspektiv af den lige præsenterede erkendelse af hvad konstituerer det gode samfund, at velfærdsstatens intervention er vigtig. Fordi der er situationer hvor rettigheder til tider bliver tilsidesat, så som retten til selvforsørgelse, retten til det som udgør arbejdets væsen nemlig *”arbejdet der kalder på vores opmærksomhed, vores fulde og udelte nærvær”*, *”Selve tilfredsstillelsen: at give sig hen – til fællesskabet”* (Forfatterne til *”Forslag til arbejdets genindførelse”*;1994;24). Adgang til arbejdet forstået som fællesskab er et af de vigtigste kriterier for lighed, fordi det handler om, som især fremhævet i kap. III, en afgørende social praksis, også selv om arbejdet kan være behæftet med fremmedgørende elementer og kan være blot instrumentalt og blottet for ekspressivitet. *”Mange undersøgelser har godtgjort, at selv på industrisamfundets opskruede og hæsblesende produktionsvilkår, hvor mange føler sig stressede på arbejdet og lykkeligere i fritiden, opleves ledighed dog som en smerte. Hvorfor? Fordi den gode arbejdspræstation, varetagelsen af ansvaret for det tildelte job er den måde, hvorpå vi kan yde vores tribut til det fællesskab, som vi er indvævet i og dermed bekræfter vores tilhør til. Det gælder for blikkenslageren, det gælder for rullekonen, det gælder for edb-programmøren, det gælder for journalisten, det gælder for professionelle journalister”* (ibid;24)

Til forskel for det hårde fremhæver det bløde *ma*-paradigma at opnåelsen af *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (dissa)* er lige med opnåelse af selvforsørgelse, men ikke nødvendigvis blot som et middel i *”den næsten fundamentalistiske dyrkelse af Fremskridtet som herskende religion – troen på, at civilisation er ensbetydende med tilfredsstillelsen af stadigt mere avancerede behov ved hjælp af stadigt mere avanceret produktionsteknologi i en uendelig vækstkurve...”* (ibid;21).

Samfundsmæssigt fremskridt, hvor civilisation forstås som en balance mellem samfunds- og naturgrundlaget, kan derfor bl.a. være et spørgsmål om hvorvidt en optimal del af befolkningen i den arbejdsdygtige alder kan få arbejde, der inden for det eller hint givne erhverv kan opfattes som godt. Det er den bløde tilgang som sætter den samfundsmæssige harmoni - den harmoniske moderne arbejdsdeling, en form for neo-durkheisme i fokus. Kan Erik, Ritha, Poul, der alle er veluddannede mennesker, få arbejde som er relevant for deres uddannelsesmæssige baggrund? Er det ikke et udtryk for en form for en patologisk samfundsmæssig arbejdsdeling, når uddannelse og erhvervs erfaring, der netop indbefatter udfoldelse af evner og talenter - en udfoldelse som hos Durkheim netop kendetegner en sund samfundsmæssig arbejdsdeling - ikke kan sikre en relevant beskæftigelse? At den eneste løsning man i denne forbindelse kan finde på er et påtvunget lavtlønsarbejde? Det er et faktum at

²⁷ Gini- koefficient er statistik som anvendes til en summarisk beskrivelse af ulighed i indkomst- og velstandsdistribution.

mange flere i dag får længerevarende uddannelse. Generelt har stigningen i uddannelsesniveaut i efterkrigstiden været meget markant (²⁸). F.eks. er de 30-69-åriges uddannelse steget markant de sidste 15 år, og de yngre har et højere uddannelsesniveau end deres forældre. Ud fra den betragtning, at flere gode jobs kræver flere bedre uddannede aktører, er der blevet skabt det nogensinde bredeste grundlag for at forøge andelen af det gode arbejde gennem bedre uddannelse - og her kan man tale om uddannelser, som giver adgang til arbejde inden for det symbolanalytiske område. (²⁹) Dette brede grundlag er relativt, og det kan udvides.

Er det ikke en dårlig samfundsmæssig løsning at ufaglærte har en ekstra høj risiko for arbejdsløshed, på trods af at man har et veludbygget efteruddannelsessystem, en højskoletradition hvor almen viden, evner til at kommunikere med andre mennesker kan udvikles, så de allerfleste har muligheden for at kunne være en del af den socialpraksis som en given virksomhed er rammen for?

"Samtidig er der en "restgruppe" af dem der ikke var i uddannelse eller ikke havde erhvervskompetencegivende uddannelse 10 år efter afgang fra grundskolen, der udgjorde 1/3-del af 1983-84 årgang.(statistikken gælder 1995). Denne restgruppe er endnu større når det gælder de ældre generationer. Det gode arbejde behøver dog ikke udelukkende at være inden for symbolanalytikernes arbejdsområder. Det er også et faktum at det teknologiske fremskridt allerede har reduceret mængden af det monotone og nedslidende fysiske arbejde". Forfatterne til *"Forslag til arbejdets genindførelse"*(1994), peger på håndværk og service som en mulighed for at forøge velfærd i dobbelt forstand: At en del aktører kan få godt arbejde og at man som forbruger får bedre råd til - gennem sænkning af prisniveauet ved større udbud - og forøget valgmuligheder ved køb af håndværk og serviceydelser. Denne fremhævelse af håndværk og servicearbejde skal ses i følgende perspektiv: *"Udfordringen ligger i at skabe et nyt samfund, hvor informationsarbejderne, symbolanalytikerne forenes med håndens arbejde. Både symbolarbejde og håndkraft må sættes i højsædet. der er brug for begge dele. Håndværket og håndens arbejde må have nye vilkår. Det kan give er bedre samfund med plads til alle."*(ibid;46)

Taget eksistensen af eksempler på positive erkendelser i betragtning - sådanne erkendelser som de to lige omtalte: Der er et bredere aktørgrundlag for symbolarbejde - og at hånd- og servicearbejde kan sættes i højsædet - kan man slutte at der er basis for at flere og flere kan få arbejde, som er forholdsvis godt - inden for det givne produktion-/serviceområde. Har man gode grunde bestående i sådanne forhold som løn, fysisk og socialt miljø, faglig og personlig udvikling (det som Jan stort set erfarede i sine 19 år på Carlsberg), for at betegne et givet arbejde som godt,

²⁸ Sammenligner man to generationer på henholdsvis 40-49 og 60-69 år, 1995, så var der blandt generationen 40-49 år 63 procent med erhvervskompetence mens generationen 60-69 år kun talte 40 procent.(1995), Blandt de 30-69-årige steg andelen med gymnasial uddannelse med 6 procent fra 9 procent i 1985 til 15 procent i 1995. (Levevilkår, Danmark 1997;129)

²⁹ Hos R. Reich er det symbolanalytiske område det hvor beherskelsen af informationsteknologien bedst kan omsættes den til noget sælgeligt. Symbolanalytikerne omsætter så at sige kreativitet til penge. Det bedste eksempel på symbolanalytiske arbejde kan man finde i reklamebranchen, som i dobbelt forstand forsøger at omsætte kreativitet til penge: andres kreativitet materialiseret i et produkt, som skal markedsføres bredt og samtidig ofte til en bestemt målgruppe vha. reklamefolkets egne kreativitet som billedsprog- og tekstskabere.

skaber man hermed respekt omkring dette arbejde og følgelig kan det fungere som en kilde til social respekt for den aktør, der bestrider jobbet.

Det bløde paradigma rejser således den type af spørgsmål, der drejer sig om samfundsmæssig integration, det samfundsmæssige menneske og *dissa*. Hvor abstrakt disse koncepter lyder, indebærer de ikke desto mindre en vigtig del af håndgribeligheden, som bl.a. beror på, at der er konkrete aktører, der oplever tvangsarbejde og tilsidesættelse af deres borgerrettigheder, når det ført og fremmest det hårde paradigmas gængse samfundsøkonomiske mål skal opnås. Der er således konkrete negative følger af de markedsøkonomiske globale forhold, som i deres tur mere eller mindre har konsekvenser for alle lande, for de givne erhvervsbrancher, for givne arbejdspladser, for givne familier. (Amoroso;1998;52 ⁽³⁰⁾) I relation til disse konkrete negative følger er det bløde *ma*-paradigmas koncepter såsom *kommunikation/ samtale, stabilitetsfremmende institution, velfærdssydelsesarbejder, samfundsmæssig integration, det samfundsmæssige menneske* og *dissa*, vigtige; følgelig er deres umiddelbare abstrakte karakter ikke et udtryk for deres lave grad af anvendelighed. Tværtimod, disse koncepter er nødvendige for at realisere et samfund, hvor de mekanismer som genererer *ma*, skal formindskes eller – helst – helt skal forsvinde. Konciperingen af *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen er i denne forbindelse afgørende; når en aktør som Ritha konstaterer, at ”*Der findes sjældent nemme løsninger på svære problemer*” - er det en meget relevant iagttagelse af, at *ma*-situationen er et svært problem. Som tidligere adskillige gange fremhævet involverer dette problem både aktør- og strukturaksen, og kræver den kommunikative trekant. (jf. fig-er s. 153, 169, 182). Historiseringen af *ma*-situationen betyder at man gør sig klar, bliver bevidst om, at *ma* er et sammensat problem. F.eks. når en SAS-service-medarbejder skal sige farvel til den arbejdsplads hvor han/hun har opnået en habilitet, og nu skal finde en anden arbejdsplads for at opnå *dissa* - kan det være svært; bl.a. kan følgende spørgsmål være aktuelt for ham/hende: Er det som symbol- eller fortsat som servicearbejder jeg skal satse på, at jeg nu kan få et svar på det afgørende spørgsmål: Hvem har brug for mig?

Realiseringen af regeringens vision ”*Brug for alle - Danmark 2010 og et mere rummeligt arbejdsmarked*” kræver det bløde *ma*-paradigmas tænkning. Den allerede nævnte arbejdsminister Ove Hygums udtalelse (efteråret 2001), om at samtale kan være et betydeligt værktøj til at fremme aktørens selvforsørgelsesproces gennem formidling af relevant beskæftigelse og/eller aktivitet (her summa summarum = *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling [dissa]*), er den magtpolitiske sfæres erkendelse af vigtigheden af det kvalitative sprog og det konkrete forhold, som aktørens livspartikulære historie udgør. Denne erkendelse er vigtig for det er jo en politisk afgørelse, hvorvidt en institution som i denne forbindelse skal ses i et perspektiv af Sennetts ideal: stabilitetsfremmende institution, i N.Å.Nielsens forstand, kan gå fra den nuværende fase af ideal over i den aktuelle

³⁰ B.Amorosos kritiske analyse af globalisering opererer bl.a. med begrebet økonomisk marginalisering, som skal ses i en sammenhæng med den triade- kapitalismen: tre poler af verdens økonomi - USA, Japan og Den Europæiske Union. Amoroso fremhæver at én af de vigtige følger af triade-kapitalismen er: ”*For the first time in history there is a rapid acceleration in the growth of capitalism accompanied by a notable shrinking of the areas and social groups involved.*”(1998;52)

fase som socialvidenskabelig og samfundspolitisk diskurs, for så at forvandles til en realitet. (jf. III.7.5.1. Demokratisk udfordring som kræver sin institution).

V.3.1. Forventning til arbejde hos aktører i en *ma*-situation i statistisk belysning

Man kan rejse et spørgsmål om hvorvidt de tidligere fremsatte udsagn om, at aktørerne udsættes for fleksibilitets krav som ikke harmonerer med aktørernes forventninger også kan støttes af statistisk materiale? M.a.o. er det et spørgsmål om kvantitativ belysning af de kvalitative udsagn udgøres af:

- 1) Bööks fremstilling af aktørens habilitetsnorm som den der bliver udsat for et pres fra normaliseringsteknologiens krav om at leve op til fleksibilitetsnormen
- 2) bryggeriarbejderen Jans arbejdslivshistorie som viser transitive perioder, hvor Jan pragmatisk men ikke uden omkostninger skal tilpasse sig nye arbejdspladser og – opgaver
- 3) de andre aktørudsagn heriblandt om den veluddannede ekskluderede Erik, V.1.3.1. som viser at krav om forandring kan stride mod aktørens forventning om hvad det mulige kommende arbejde skal være
- 4) Sennetts påpegelse af den fleksible kapitalismes fordring om tilpasning som afgørende træk i relationen mellem aktør og arbejdsmarked.

Spørgsmålet om hvorvidt der også findes en kvantitativ underbygning af erkendelsen af en kløft mellem aktørens og arbejdsmarkedets (generelt 'regler og ressourcers') forventninger – en kløft som i sin tur underbygger dette arbejdes hovedtese, at der er et behov for den kommunikationsmæssige faktors udfoldelse i en *ma*-situation– skal ikke afspejle at de kvalitative udsagn som lige før blevet fremsat i de 4 punkter ikke er nok som et erkendelsesgrundlag. I kap I og II er der blevet fremført det metateoretiske argument, at de partikulære forhold kan objektiviseres; de kan blive til konkrete forhold, jf. s. 12, 24-528, fig. s.33).

Arbejdsministeriets undersøgelse ”Marginalgruppen og arbejdsmarkedet”, 2001, belyser bl.a. spørgsmålet om hvorvidt aktørerne (ledige/aktiverede/udenfor arbejdsmarkedet) fortsat ønsker beskæftigelse inden for samme fagområde, samt de væsentligste område de ønsker at skifte til.

Tab. 2. Ønsker om beskæftigelse inden for samme område

Fagområde	uændret fagområde	væsentligste nye område
Ufaglært inden for fremstilling	41	13 pct. medhj. Inden for social, Sundhed og uddannelse
Medhj. inden for social, sundhed og uddannelse	50	17 pct. faglært inden for social, sundhed og uddannelse
Ufaglært inden for HK	37	25. pct. faguddannet inden for HK
Faguddannet inden for fremstilling	50	10 pct. andet (9 pct. fagud.inden for HK)
Faguddannet inden for social og sundhed	52	12 pct. faguddannet HK
Faguddannet HK	70	8 pct. medhj. inden for social, sundh.og udd.
Højere funktionær	59	18 pct. andet (16 pct. faguddannet HK)
Andet	55	13 pct. medhj. inden for social, sundhed og udd.

Kilde: Arbejdsministeriet, ”Marginalgruppen og arbejdsmarkedet”, 2001

Undersøgelsen konstaterer at mobiliteten er størst blandt ikke faguddannede, der ønsker bevæge sig fra beskæftigelse som ufaglært til beskæftigelse som faglært. Når det gælder de faguddannede, ”*ønsker de i videre omfang end de ikke faguddannede at blive for deres eget område. Når denne gruppe skifter område, er der tale om skift til andre områder på samme niveau.*” (ibid;43).

Det slående er, at generelt er der en høj procent - varierende fra 41 hos ufaglærte i fremstilling til 70, faguddannede inden for HK - der gerne vil have et uændret fagområde, og som allerede bemærket et evt. skift hos de faguddannede skal være inden for det samme område. Trods den omstændighed at langtidsledigheden har ramt aktørerne på deres domæneområde, så vil generelt mere end halvdelen bibeholde samme beskæftigelsesområde. De ufaglærte har mindre at tabe ved et fagområdeskift i forhold til den side af habilitetsnormen som handler om den faglige stolthed.

Når man undersøger relationen mellem uddannelsesbaggrund og andelen blandt marginalgruppen som er: *Kommet i arbejde, fortsat er ledig eller igen er i aktivering*, så kan man konstatere, at ”*dem som klarer sig bedst, er studenterne og dem med 10. klasses eksamen. At det er denne gruppe der klarer sig så godt (ca. 45 pct. kommer i arbejde, min tilf.), kan hænge sammen med, at de er relativt unge i denne gruppe, og måske at de er mere omstillingsparate, fordi deres uddannelse ikke er rettet imod en bestemt fagområde*” (ibid;26). Arbejdsministeriets forskere antager her, at omstillingsparathed kan være størst hos personer der ikke endnu for alvor har slået deres rødder inden for et givet fagområde. Dette kan også fortolkes i relation til habilitets- og fleksibilitetsnormen. Den habile lønarbejder er mindre villig – trods ledighedens byrde – for en pris af at bryde med sit fagområde, til at være fleksibel og på den måde at forøge sine chancer for at få arbejde end den aktør der endnu ikke har slået sine faglige rødder - enten fordi han/hun er ung eller har lav uddannelse og/eller er ufaglært.

Hvad angår den geografiske mobilitet er villigheden til at rejse længere for at få arbejde ikke udbredt. Kun 15 pct. som er ledige og aktiverede vil i høj grad rejse længere. 19 pct. vil gøre det i nogen grad, og 64 pct. vil i mindre grad eller slet ikke gøre det. Det hårde paradigma (jf. s.258) ville her nok øjne en grund til at tale om et kontant udtryk for den pågældende arbejdskrafts manglende villighed til mobilitet. Fra det bløde paradigmas side ville man nok kunne pege på en del fornuft i den manglende begejstring for at rejse længere for at få arbejde. Måske har disse aktører bestemte sociale, først og fremmet familiemæssige grunde for ikke at rejse længere? Måske er det, samfundsmæssigt set, ikke økonomisk at belaste miljøet med den transport som lange afstande mellem hjem og arbejde kræver?

Denne undersøgelses statistiske materiale støtter det kvalitative underbygget erkendelse af, at de forventninger som fleksibilitetstendensen skaber hos arbejdsmarkedet – forventninger som kommer til udtryk i det som Böök kalder normaliseringsteknologien, og som aktuelt konkret udtrykkes i aktiveringssystemet - kan virke imod aktørens forventninger vedrørende arbejde.

V.4. Normaliseringsteknologi

I forbindelse med typologien af handlingsmønstre i relation til *ma*-fænomenet har jeg anvendt Kristensens (2000) koncept *dominerende normer*, som i denne forbindelse gerne skulle svare til mål i Mertons typologi. Kristensen (2000;147) definerer normalisering negativt; ”En negligering af den subjektive dimension kan afstedkomme, at integration bliver til normalisering”. Denne fremhævelse er vigtig, når jeg samtidig bruger Bööks begreb normaliseringsteknologi.³¹ Det hidtidige kvalitative billede af aktivering som en fremgangsmåde for at fremme realisering af visionen om ”Brug for alle” viser - at der ikke er tale om integration men normalisering.

Jeg vil først se på Bööks skematisering af normaliseringsteknologi, dernæst på *empowerment*-begrebet, for så at se på undersøgelser af *ma*-udbredelse og aktiveringsresultater. Formålet er fremvise de konkrete forhold, som dækkes af hhv. normaliserings- og integrationbegrebet.

V.4.1. ”Og hvis du vil op igen, så gør du som vi siger.”

Dette afsnitoverskrift er et citat fra aktør Pouls udsagn. Poul oplever at man vil påtvinge ham den fremherskende norm, at han skal konformeres. Dette afsnit handler om det forhold ved struktursiden, som institutionaliserer og hermed objektiviserer variabelitets (fleksibilitets-) normen.³² Böök fremstiller på et skema en normaliseringsteknologi, hvor der er to hovedparter: Institutionen som repræsenterer Magt og Teknologi og aktøren i en *ma*-situation. (Böök;1989;33). Institutionen står for den praktiske forankring af den fremherskende norm. I sin analyse af normaliseringsteknikken henter Böök sin inspiration hos Foucault; normens praktiske forankring og organisationens normaliseringsteknik inddeles i to niveauer: Et overordnet, alment strategisk niveau med en strategisk normforankring og et detaljeret, specifikt, taktisk niveau. Det første handler om at lægge beslag på aktørens tid, energi og opmærksomhed. Denne strategi er en almen kontrollerende aktivitet.(ibid;27) Det er det taktiske niveau som er interessant for distinktionen mellem normalisering og integration, og ikke mindst for betragtningen af *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen. Det er det konkrete niveau hvor djævelen hvisker i dr. Fausts øre: du får viden og magt, men din sjæl bliver fra nu af min.

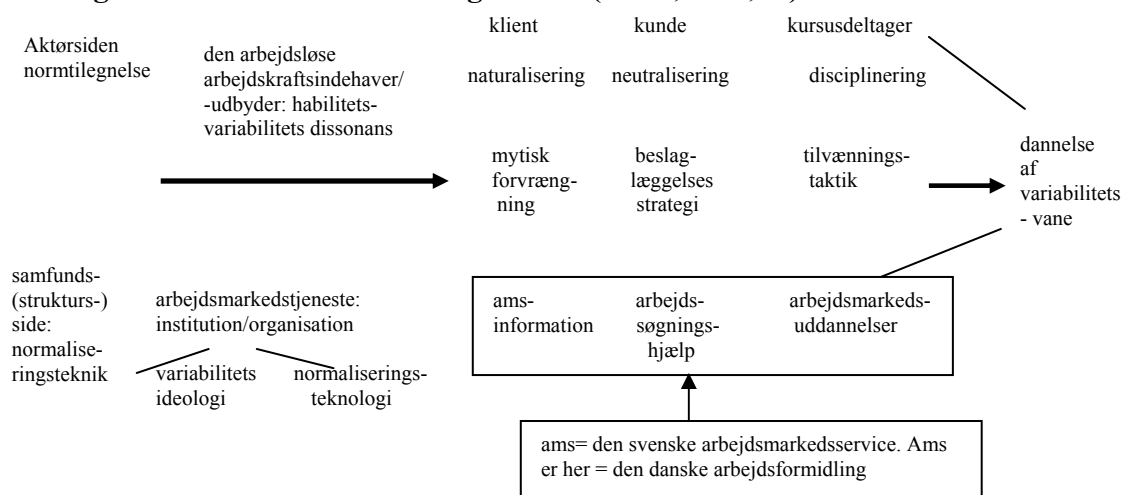
Normaliseringsteknikken er den socialpsykologiske omstændighed, som bringer aktøren og strukturen tæt på hinanden og som skal få ham/hende til at handle således at den fremherskende variabelitets (=fleksibilitets) norm forankres. Kap. IV har generelt beskæftiget sig med mangfoldigheden af faktorer på aktørsiden og den mulige modstand mod/accept af normaliseringsteknikken, som de fem aktortyper kan

³¹ Böök bruger både betegnelsen normaliseringsteknik og normaliseringsteknologi.

³² Jeg fortolker i denne forbindelse Böök som én der følger i Durkheims spor. En norm er således et socialt faktum, som vi kan undersøge socialvidenskabeligt. Det kan vi fordi vi kan objektivisere en sådan størrelse, som en norm er. Det gør Böök. Mertons typologi kunne anvendes som et forsøg på at bringe den individualiserede partikulære aktør – fra et psykologisk undersøgelsesobjekt til et socialt faktum, som kan undersøges sociologisk.

udøve ⁽³³⁾. Dette forhold står - i en kommunikationsmæssig situation - ansigt til ansigt med det andet forhold som strukturen udgør. Strukturen manifesterer sig her bl.a. gennem dens normaliseringsteknologi - og det er det træk som er det vigtigste for den kommunikationsmæssige faktor. Problemet er nøjagtig det, at der ikke her er tale integrationsteknologi men i Kristensens forstand om normalisering som strukturens teknologi her forsøger at forankre.

Fig. 26. Forløb i normaliseringsteknik (Böök;1989;44)



På struktursiden har man vaneskabende institutioner ⁽³⁴⁾. Selv om skemaet illustrerer svenske forhold handler det om skematisering af et forløb, som generelt også gælder i Danmark. Aktøren har her fire roller som: Arbejdskraftsudbyder i forhold til den af ams/AF forvaltede variabelitetsnorm, hjælpsøgende klient i forhold til arbejdsmarkedstjenestens information og oplysning om sin arbejdsmarkedsservice, arbejdssøgende kunde i forhold til ams' almene bistandsvirksomhed, arbejdssøgningshjælpen samt som kursusdeltager under omskoling i forhold til ams' specielle uddannelsesvirksomhed. Böök antager (ibid;38), at der socialpsykologisk sker:

- en spænding mellem habilitets- og variabelitetsnorm, (mellem aktøren og institutionen) som giver ophav til en **dissonans** i forhold til variabelitetsnormen

³³ Denne modstand mod normaliseringsteknikken er ikke udbredt blandt den konforme type, og især er den ikke typisk for konforme aktører i *ma*-situationer.

³⁴ Følgende udsagn forklarer bebegbet vaneopbyggendeinstitutioner: ”I en givet historisk skede finns det, i det moderna rörliga samhället, således ingen självklar överensstämmelse mellan på den ene sidan sammansättningen av individernas arbetsförmåga, och på den andra sidan olika slags behov av produktiv arbetskraft i arbetslivet.. Forandet af individerne ombesörjes fremfor alt av en uppsättning institutioner vilka genomgår en kontinuerlig förändring. gamla ombildas eller lägges ner, nye tillkommer, föråldras och reformeras. Dessa institutioner grupperar sig efter ett visst mönster, med olika inbördes avstånd och var och en med en anknytning till familjen, som grundläggandesett framställer och uppråhåller individerna. (Hälso- och sjukvård, fattig- och socialvård, missbruks- och fångvård, sinnesrubbnings- och mentalvård, barn- och ungdomsvård, samlevnads- och äktenskapsbistånd, hobby- och fritidsorganisering, skolning och utbildning osv). Den gemensamma for denna uppsättning eller serie av institutioner är at de fungerar som vanebildande institutioner. Idet liberala marknadssamhället, där individen har en principiell frihet till och ett ansvar att råda över sig själv, producerar dessa institutioner olika samhällsvanor, skilda normalla sätt for samhällsmedlemmarna att förhålla sig, hanla, uppföra och bete sig”. (ibid;27)

- en mytisk forvrængning, en mystificering af aktørens – her i egenskab af hjælpsøgende klient – forhold til variabilitetsnormen. Denne situation giver ophav til **en naturalisering** af forholdet til normen
- beslaglæggelsesstrategi (beslag af tid, energi), hvor aktøren i egenskab af arbejdssøgende kunde bliver en form for genstand for en specialiseret, teknisk-videnskabelig behandling – en slags individualisering, som giver ophav til en **neutralisering** af forholdet til normen
- en tilvænningsstrategi hvor aktøren i egenskab af kursUSDeltager – medvirker i en træning, øvelse og indlæring under tætte – ansigt-til-ansigt symbolske samspilsforhold. Denne situation giver ophav til en disciplinering til variabilitetsnormens subjektive side .

Samfundssjælen - den fremherskende norm - bliver overført gennem selve den afgrænsede struktur den arbejdsløse aktøren træder i, og bliver mere og mere en "naturlig" del af den, samtidig bliver den genstandgjort gennem neutralisering. De ansigt-til-ansigt relationer, som finder sted under træning/øvelse bliver til en disciplinering. Det er på en overvældende måde én-vejs-kommunikation, og det er det bureaukratiske kvantitative sprog som hersker. Böök er pessimistisk. (jf. note ³⁵) Han deler sammen med Foucault den pessimisme, som ligger i det magtbegreb som sætter lighedstegn mellem viden og kontrol. Og når man sammenholder de anførte aktøreksampler på *ma*-situationer så er der den største del af dem som vil underbygge Bööks og Foucaults pessimisme.

Dette arbejde har fra begyndelsen opereret med en hovedtese, som kan anskues i et perspektiv af Habermas' kritiske og emancipatoriske videnskab samt Giddens' fremhævelse af transformativ kapacitet, dvs. magt som frigøres i forbindelse med ressourcer og regler, hvor den enkelte aktør kan være med til at udløse den transformativ kapacitet. Giddens er optimist og som sagt - jf. III.7.5.s. 126 - styrer han på Jagannath-vognen, og ved at være prometheniansk vil han bringe menneskene

³⁵ Jeg opfatter Böök som pessimist dels fordi han teoretisk uforbeholdent bygger på Foucault, og dels – måske på grund af den første årsag – at han ikke forsøger at diskutere muligheder for forandring af normaliseringsteknologiens herredømme, som har socialpsykologiske konsekvenser for aktørerne. Dog er der i forordet til "Josef, samfundssjælen og AMS" noget som tyder på, at Böök alligevel mener at nogen form for forandring kan ske. Böök skriver: "*Mitt budskap til AMS kan sammanfattas på följande sätt: Det är nog bra du finns, men fullt så bra, som du själv tror att du är, är du inte. Du lever med några illusioner om dig själv, och du spillet en roll i samhällslivet som du inte tycks ha en aning om, men som de flesta av oss andra har en viss aning om. Din uppblåsthet är faktiskt litet löjlig.*"

Hvis AMS – gennem en refleksiv praksis – kunne forandre sin funktionsmåde, så ville den måske blive bedre – kan man her slutte. Böök har også et budskab til socialpsykologien; han spørger om den vil være en naturvidenskab, som bidrager til forståelse af mennesket som et væsen upåvirket af historiske forhold, eller om den vil være kulturvidenskab, som bidrager til en større forståelse af mennesker som samfundsvæsner. Men i samme forord fremkommer også den pessimisme, at Bööks har tvivl om hvorvidt den type viden hans arbejde repræsenterer kan komme til at påvirke forvaltningen af det svenske samfund. "*Men det – at producere den typ av kundskap (viden som kan forandre samfundsforhold, min tilf.) – har heller aldrig varit min önskan eller min avsikt*". Sociologer er forskellige. Den ene af de to mottoer til dette arbejde lyder: "*Videnskab som praksis sigter på en eller anden måde mod at påvirke, forbedre, modificere, manipulere – den virkelighed den selv er en del af*" Danmark, m.fl.: 1997;35.

den ild som sociologisk erkendelse - ikke den deskriptive, og heller ikke med det forklarende, men først og fremmest den eksplorative (=opdagende) – kan udgøre. Bööks analyse er vigtig - på trods af dens pessimisme. Den dechifrerer et forløb, som man kan antage er typisk for moderne vaneskabende institutioner, hvor aktøren undergår en normaliseringsproces.

I næste afsnit vil jeg bruge nogle linjer på *empowerment* begrebet, som især i 1990'erne, dvs. efter udgivelsen af Bööks arbejde, er blevet en meget anvendt koncept i det samspil mellem social- og arbejdsmarkedspolitikken, som 1990'ernes historiske kontekst har været rammen for. Aktivering kan ses som det vigtigste led i *empowerment*-strategien. Alene *empowerment*-konceptets semantiske betydning, dets konnotation til Giddens' transformativ kapacitet - kan tænkes at indebære interessante momenter mhp. forståelse af *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen. Eller opererer det – empowerment bare for det meste som en form for normaliseringsteknologi? Opgaven er her at finde frem til momenter i de faktiske forhold, som tyder på åbninger for den kommunikationsmæssige faktors udfoldelse. Som sagt er arbejdsministerens fremhævelse af samtale et sådant vigtigt moment.

V.4.2. Adkomstproces

Der mangler et dansk begreb, der direkte kan oversætte det engelske *empowerment*. Lidt provokatorisk oversætter jeg det til *adkomstproces*. Social- og arbejdsmarkedspolitisk handler det således om at sætte én i stand til at udføre en opgave - at være opgaven mægtig - når det gælder *ma*-situationer; målet er at der sker en forandringsproces hos den enkelte aktør – fra hans/hendes manglende eller begrænsede indflydelse til indflydelse, som kan gøre udslag. Målet er at give aktøren en mulighed for at bruge hans/hendes egne ressourcer Adkomstprocesindsatsen kan også rettes mod kollektive aktører afgrænset enten af tilhørsforholdet til givne sociale miljøer eller af social-geografi - forstået som positioner inden for givne regioner eller bydele - der af givne årsager har underskud hvad angår deres indflydelse på egen situation - f.eks. Kongens Enghave som er en københavnsk bydel hvor en forholdsvis stor del af befolkningen har en lavindkomster eller er på overførselsindkomster.

Den social- og arbejdsmarkedspolitiske indsats tager sigte på gennem aktivering – generelt gennem adkomstproces af enten den enkelte eller det socioøkonomiske lokale område - at få så mange som muligt aktører i *ma*-situationer ud af overførselsindkomstsysteet. (Socialministeriet;1997). I dette arbejde er det adkomstproces af den enkelte aktør der har interesse; *ma*-fænomenet anskues jo her i et perspektiv af relationen mellem aktør-struktur.

Adams (1993) fremhæver at adkomstprocessen går ud på at yde hjælp til selvhjælp. For at kunne bringe aktøren i denne selvhjælps-situation kræves der at aktøren har kontrol over og en erkendelse af sit eget liv, motivation til at forandre ting. Disse elementer beror i høj grad på følelse af selvværd. Adkomstprocessen baserer sig således i markant grad på opnåelsen af en givne psykologisk tilstand hos aktøren. Der er ikke en enkelt metode til at opnå adkomstprocessens mål. (Adams;1993,2). Aktørens deltagelse i givne praksiser er dog en fællesnævner for de fleste metoder - ligesom Bööks normaliseringsteknologi kræver det. (jf.V.4.). Schwerin (1995;66) påpeger dog de former for deltagelse, som kan være relevante for re-integration på

arbejdsmarkedet, og der er anderledes end dem Bööks skema for en arbejdsmarkedsinstitution omfatter: Deltagelse som f.eks. gælder politisk forståelse og engagement, organisations- og klubliv, generelt set deltagelse hvor aktørens selvværd gennem udøvelse af kontrol og indsigt i deltagelsen kan styrkes; aktøren får i sådanne sammenhænge et vist spillerum til udøvelse af magt i foucaultiansk forstand: Magt gennem viden om/indsigt i og kontrol af en afgrænset praksis. Selvværd, selvstændighed, viden og givne teknikker, politisk refleksivitet, forståelse af ressourcer, rettigheder og pligter kan styrkes gennem bl.a. frivilligt arbejde i selvhjælps- og støtte grupper, i græsrodsbevægelser. Alt dette kan have en positiv indflydelse på adkomstprocessen.

Forskellen mellem Foucaults og Habermas/Giddens' tilgang til magt er i denne forbindelse essentiel for forståelsen af adkomstproces. Den foucaultianske tilgang som Böök skematisk beskriver kan indebære djævlens hvisken i Fausts øre: "*Og hvis du gør hvad jeg siger så får du belønning*" - for at bruge et citat fra Pouls udsagn om sin oplevelse af at være tvunget til at gå fra dagpengesystemet til kontanthjælpssystemet (jf. note 91,s.95). Belønning bliver deltagelsen i det fællesskab som *den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (dissa)* er. Men det bliver en belønning på strukturens præmisser; især de aktører der i forvejen har haft en praksis, hvor de har kunnet dyrke habilitetsnormen, risikerer at komme i en socialpsykologisk tilstand som Böök betegner habilitets-variabilitets dissonans. (jf. bryggeriarbejder Jans psykiske tilstand efter afskedigelsen fra Carlsberg hvor han kører lastbil hos en trælast-handel, s.203). Böök taler om klient-, kunde- og deltagerfasen, hhv. naturalisering, neutralisering og disciplinering. Adams (1996) taler også om, at institution og dens frontarbejder, anskuer aktøren i en *ma*-situation som klient, kunde eller forbruger. Og i den danske socialpolitiske historie er klient- og kundegørelse ikke nogen ny tendens; den går tilbage til begyndelsen af 1980'erne. (tendensen afspejles bl.a. i Socialministeriets betænkning, 1983). Tendensen skabtes i den tid, hvor ingen regnede med at antallet af overførselsindkomster kunne komme til holde sig på et niveau 800 000- 1 mio., og hermed omfatte mellem 20 og 25 procent af befolkningen 16-66 år (ekskl. elever og studerende) i næsten i et decennium som det har været tilfældet i 1990'erne.

Klientgørelse er ikke et spørgsmål om deltagelse. Etymologisk betyder ordet klient betyder vasal, følgesvend, '*en der står i et afhængigheds- tilhørsforhold*'. I den periode hvor overførselsindkomster slet ikke var så fast udbredte, som de blev i løbet 1990'erne, kunne klientgørelse - som svarer til Bööks naturalisering, og hvor aktøren blot kan nøjes med information - generelt set være en tilstrækkelig (be-) handlingsform. Kundegørelsen der svarer til Bööks neutralisering, var kommet som et supplement til klientgørelsen. Kunde forudsætter et marked. Sortimentet af job- og uddannelsestilbud er blevet udvidet. De har kunnet fås hos offentlige og private arbejdsgivere. Der har været iværksætter-tilbud. Man har lavet skræddersyede tilbudsordninger til bestemte målgrupper: De unge under 25 år, ufaglærte kvinder over 40 år, højtuddannede indvandrede, seniorgrupper, etc.. Det har været et marked af aktiveringstilbud, hvor medborgeren i en *ma*-situation har haft ret til aktivering som en mulig vej til gen-integration på det ordinære arbejdsmarked. Social- og Velfærdskommissionen, som har været omtalt i starten af kap. V, har været et udtryk for bekymring for det høje og efterhånden faste niveau af overførselsindkomster. De to kommissioners arbejde har som sagt dannet et idemæssigt grundlag for de

pågældende love der, i Bööks forstand, har tilføjet den tredje disciplineringssteknik til de to allerede eksisterende normaliseringsteknikker. Disciplineringssteknikken bygger på to samfundsmoralske regler: *nyde efter at yde, og ret og pligt*. Det er disciplineringssteknik, som hos Böök forudsætter deltagelse. Forløbet i Bööks/Foucaults vanedannende institution kan godt illustrere den historiske udvikling af normaliseringsteknikken i den danske historiske kontekst af overgang fra velfærd til arbejdsfærd. Man fristes her at bemærke at forløbet i normaliseringsteknikkens udfoldelse i institutionen (ontogenese) svarer til det historiske forløb i normaliseringsteknikkens udfoldelse (fylogenesese).

Spørgsmålet er nu - mhp. den kommunikationsmæssige faktor i *ma*-situationer, og i relation til den højt abstrakte erkendelse af muligheder for aktør-struktur kommunikation som ligger hos Giddens og Habermas - hvorvidt deltagelse er et resultat af kommunikation, modalitet (jf.s. 91-4) og den transformative kapacitets udløsning? (jf.s. 94, 109, 112, 116-7, 145) Eller er det tale om en deltagelse, der gennem klient- og kundegørelse skal disciplinere? De aktøreksempler i *ma*-situationer, som har været fremstillet i de tidligere kapitler, tyder på, at deltagelse - mere konkret udtrykt aktivering - generelt ikke har været et resultat af et kommunikationsmæssigt forløb mellem aktør og struktur, men har haft deltagelse mere i kraft af disciplinering. Forklaringen på dette ligger dels i at:

- 1) Strukturen/institutionen ikke har været gearret til – har ikke haft en formaliseret ramme for – et kommunikationsmæssigt forløb, hvilket er den væsentlige forklaring (jf. spørgsmålet som rejses i III.7.3: *Er de moderne institutioner gearret til at udgøre adgangsporte, hvor personlig tillid og system-tillid kan mødes og være en baggrund for transformativ kapacitet, den magt som kan fremme en modalitet, der i denne forbindelse handler om at ma som en situation bevæger sig i retning mod deltagelse og væk fra udelukkelse?*, og s. 177)
- 2) De eksisterende åbninger for den kommunikationsmæssige udfoldelse er ikke udnyttet. *Lov om aktiv socialpolitik* indeholder et element med et kommunikationsmæssigt potentiale: Handlingsplan. Den skal bruges til at finde den aktiveredes ønsker og mål, for derefter i fællesskab at finde frem til en måde at nå målene på. Adams (1996;48) påpeger, at handlingsplan ideelt set skal gerne påpege: Givne mål og en fremgangsmåde til at opnå disse mål, de eksisterende ekspertområder som aktøren kan trække på, finde på nye ekspertområder som kunne være gavnlige, tidsplan for handlingsplanens udførelse. Adams (ibid;50) nævner ligeledes refleksivitets-momentet; aktøren skal have mulighed for at reflektere over det forløb han/hun er i, således at situationen eventuelt kan revurderes, og man i fællesskab, dvs. aktøren og job-/socialrådgiveren, kan få en ny forståelse af situationen. Loven om aktiv socialpolitik, 1997, fremhæver den aktiverede aktør som en part i en dialog. I virkeligheden leves der ikke op til intentionen for de kommunikationsmæssige muligheder; de professionelle bruger de bureaukratiske metoder; planen bliver lavet og forslagene udarbejdet i detaljer, uden at nogen tænker på at konsultere aktøren (Adams;1996;187) (Dahler-Larsen;1998).

Det dybereliggende årsag til den kommunikationsmæssige faktors ringe udfoldelse ligger - kan man antage - i selve konceptualiseringen af fænomenet marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*). Som det fremgår af kap.III. 7. ”*Definition af ma*”, er alene

aktørens *ma*-akse - dvs. at anskue *ma* som alene aktørens forløb - ikke tilstrækkeligt for udfoldelse af den kommunikationsmæssige faktor. De regler og ressourcer som sagsbehandleren repræsenterer og medierer fremstår som fremmedgjorte størrelser over for aktøren, når disse ikke – ligesom aktørens ressourcer - er til diskussion. Regler og ressourcer (struktur) skal ligesom aktør - også udgøre et emne man kan rejse spørgsmål ved når det gælder tillid og forventning til- samt forpligtelse over for det forløb, som disse regler og ressourcer skal være aktiver i. Aktivering bliver til ren disciplinering når aktøren på den ene side må give afkald på den tidligere erfarne habilitet, eller den forventede habilitet som arbejde kan tilføre ham/hende, og på den anden side bliver det ikke muligt at objektivere aktørens situation i den henseende at ulykken ikke blot bliver hans/hendes egen men også strukturens. Thi strukturen (her=samfundsforholdene) har jo også sin historie: Økonomiske kriser, kartoffelkuren, bølger af arbejdskraftnedskæringer - bare for at nævne nogle objektive forhold, som ligesom træk i aktørens egen historie kan være årsagen til aktørens aktuelle marginalisering. Objektivisering af en *ma*-situation er en socialpsykologisk konkret måde at imødegå tendensen til at betragte *ma* som en situation aktøren er selvforskyldt i. (Schmid;1998). Objektivisering forudsætter at aktøren står over for en struktur som den part der også er forpligtet til at tale om sin utilstrækkelighed, om sine begrænsninger mhp. forpligtelser. Hvorfor skulle man ikke i bredt omfang anvende forpligtelse til, at et aktiveringsforløb skal forlænges med ordinært arbejde, når aktøren ønsker det? ⁽³⁶⁾ Hvorfor skal man fra struktursiden ikke være ærlig og i givne situationer indrømme at forpligtelsen ikke kan lade sig gøre, fordi arbejdsmarkedet ikke er gearret til det. Hvorfor ikke at indrømme at der er paradokser på arbejdsmarkedet ? Der er aktører der oplever strukturens forklaringer som en ren retorik, som det fremgår af følgende aktørudsagn (jf. III.7.3. s.116): *”Arbejdsledsløshedsstatistikker er usande. Det er nogle tal man bruger til at lave nogle smarte lister på, sådanne findes på Arbejdsformidlingen, hvor man ud fra statistikker og tal fortæller, hvor der er mangel på arbejdskraften. Og jeg skal hilse og sige, at der står kontorassistenter og receptionister – og det ved jeg, at det ikke er rigtigt. Men det bruger man statistikkerne til. Jeg ved at det ikke passer man mangler kontorassistenter og receptionister”*. Tillid til person og til tillid systemet er i en kommunikationsmæssig situation afgørende. Men aktøren kan ikke nære tillid til en part som man er fremmedgjort over for, og han/hun kan ikke (gen-) integreres i et system (her *dissa*), hvis regler og ressourcer ikke kan være genstand for en reflektiv praksis i selve den situationen som mødet med AF eller socialkontoret udgør. Der er tale om en socialpsykologisk effekt, når samtalen kan være rammen for gensidig tillidsopbygning hos samtalens begge parter. En sådan socialpsykologisk effekt kan ikke bryde de dybereliggende mekanismer, der ligger i den fleksible kapitalisme, som genererer situationer, hvor der snart inden for det ene og snart inden for det andet erhvervsområde mangler arbejde, hvor snart den ene snart den anden aktørgruppe udsættes for forholdsvis høj arbejdsløshed. Men afklaringer på *ma*-

³⁶ I et åbent brev til regeringen, SF og Enhedslisten skriver 89 fagforeningsformænd og andre faglige ledere, at *”kommende valg giver mulighed for at gennemføre en langt mere perspektivrig arbejdsmarkedspolitik, der kan sikre den fornødne opkvalificering af arbejdsstyrken og en værdig behandling af de ledige”*. Som ét af hovedelementerne i i en sådan politik nævnes: *”Alle skal have retten til tilbud om et ordinært job og ingen skal kunne falde ud af dagpengesystemet, før de har fået tilbudt et sådant....”* (Nov., 2001)

situationer, som baserer sig på jævnbyrdigheden mellem aktør og struktur i en kommunikationssituation, er alligevel vigtige, fordi de kan modvirke mytedannelser om *ma*-situationer og derfor kan have en vigtig socialpsykologisk betydning.

Adkomstproces skal ideelt set handle om adkomstproces af to parter: Aktøren såvel som samfundet/strukturen, der administrerer *den samfundsmæssige samfunds- anerkendt arbejdsdeling*. Dette er en abstrakt erkendelse. Men uden denne ånd - denne socialpsykologiske omstændighed - som ligger i denne erkendelse, uden medtagelse af denne erkendelse som et element i kommunikationen mellem aktøren og repræsentanten af regler og ressourcer, er det svært at forestille sig at en stor del af aktørerne, der skal aktiveres og re-integreres på arbejdsmarkedet kan opleve deres deltagelse som en frigørende og ikke disciplinerende. I afsnittet V.4.4. *Sags- behandler* bliver denne abstrakte erkendelse underbygget med empiriske udsagn.

V.4.3. Velfærdsydelsesarbejder og en metode bemærkning

Vigtige aspekter af velfærdsydelsesarbejder, (Schmid;1998), er allerede diskuteret i III.6.2. Ontologisk sikkerhed og angst. Tillid til ting (*cm*) og tillid til mennesker (*ma*) - Velfærd som omsorg. I dette afsnit relateres disse aspekter til adkomstprocessen.

I sidste instans er adkomstprocessen på en afgørende vis afhængig af det menneske, der på den ene side formidler regler og ressourcer til aktøren og på den anden side formidler aktørens partikulære *ma*-situation, registrerer og objektiviserer den og gør til en del af strukturen. Sagsbehandleren, jobformidler/-konsulent skal kunne virke som en velfærdsydelsesarbejder, der kan se to velfærdsperspektiver, m.a.o. to *ma*-akser: aktørens og strukturens. Velfærdsydelsesarbejderen er ikke den der blot hvisker normaliseringsnormen - som kræver aktørens variabilitet - i aktørens øre. Sagsbehandleren kan - som det generelt aktuelt er tilfældet - virke som en plageånd; som sagt eksisterer der på struktursiden ikke en mulighed for at forpligte sig til, at det som aktøren pligtigt og endda ikke så sjældent med entusiasme kommer til at udføre under aktiverings/adkomstprocessen, skal føre til ordinært job. Det eneste som normaliseringsteknikken opnår, bliver aktørens disciplinering og underkastelse. Mik-Meyer (2001) påpeger klientgørelseelement i aktivering, hvilket i relation til Bööks skema (jf. fig. s.267) kan betyde at naturalisering, neutralisering og deltagelse bliver til ond cirkel. Bl.a. Abrahamson (1998) påpeger at aktiveringsprogrammer ikke har været i stand til at øge beskæftigelsen.

Det kræver en uddannelse for at skabe en velfærdsydelsesarbejder i Schmids forstand. Der kan indgå flere kundskabs- og færdighedselementer i en sådan uddannelse, bl.a.:

- At forstå de partikulære *ma*-situationer ud fra den tidligere præsenterede typologi af aktørernes handlingsmønstre er et sådant element til uddannelse af velfærdsydelsesarbejderen.
- At forstå transitive perioder som afgørende socialpsykologiske momenter i aktørens *ma*- og/eller arbejdslivshistorie er et andet vigtigt element.
- At råde over færdigheder og værktøjer til at kunne registrere aktørens livs- og arbejdslivs partikulære historie kan være et tredje element.

- At arrangere dramatiske forløb som Det Sociologiske Værksted - for at konkretisere *ma*-situationen ud fra de to *ma*-aksers perspektiv, kan være et fjerde element.

Generelt skulle velfærdsydelsesarbejderens uddannelse følgelig bestå af at gøre ham/hende dygtig til at udøve reflektiv praksis når det gælder *ma*-fænomen.

Becks refleksive modernisering har i de sidste år været et vigtig koncept inden for socialvidenskaben. (jf.III.6.2.*Refleksiv modernisering og distinktion mellem refleksivitets to felter: det civilisatoriske og det historiske*). Netop *ma* anskuet som et kommunikationsmæssigt fænomen er et godt grundlag for at konkretisere dette koncept, ikke mindst fordi blandt den pærevælling af risikoforhold som kræver refleksive praksiser, er *ma*-fænomenet, når det erkendes som en historisk type af marginalisering, yderst relevant til at gøre den til en genstand for reflektiv praksis.

Disse tanker om uddannelse af velfærdsydelsesarbejder er baseret på et samspil mellem de givne højt abstrakte teoretiske satser fra strukturations- og formnings-teorien på den ene side og de konkrete partikulære aktører i *ma*-situationer på den anden side, jf. fig. s. 222 . Efter at have udgjort et afsæt til den givne *ma*-definition som i stedet for én, opererer med to forløbsakser, relateres dette samspil mellem teori og partikulære konkrete forhold til konceptet velfærdsydelsesarbejder - en relation som udgør et teoretisk mezzoniveau.⁽³⁷⁾. Denne på den ene side deduktive og på den anden side induktive tilgang, der som sagt har dannet et grundlag for en *ma*-definition og en sammensætning af *den kommunikative trekant* og *velfærdsydelsesarbejderen*, har også givet afsæt til dette afsnits tanker om de givne elementer i uddannelsen af velfærdsarbejderen, og generelt set har denne tilgang udgjort en baggrund for at tale om at kommunikere om *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (dissa)* i *ma*-situationer, (jf. det kap. VI's sidste afsnit), hvilket kan anskues som et præliminært studium for en teori om kommunikation i *ma*-situationer.

Pointen er i denne forbindelse af metodemæssig art. Jeg har ikke i dette arbejdes forløb indtil 2001 anvendt litteratur som på et teoretisk mellemniveau og samtidig i relation til den aktuelle historiske kontekst – dvs. de danske forhold siden 1980erne – ud fra en analyse af den institutionelle og forvaltningsmæssige praksis, har kastet lys over aktiveringen og generelt *ma*-fænomenet - bortset fra Bööks teori, som er en mezzoteori, der baserer sig på svenske forhold som gjorde sig gældende længe før *ma* er blevet et højt aktuelt problem i Danmark, og bortset fra N. Å. Andersens analyse ”Selvskabt forvaltning”, som i kap. III anvendes inden for en teoretisk kontekst sammen med Giddens anskuelse af institutioner som adgangsporte til abstrakte systemer.

Ligesom i tilfældet af Anderssons arbejde ”Fanget af systemet”, 2001, der bliver diskuteret i næsten afsnit, er antologien ”Myter eller viden”, 1997, først nu i den sidste fase af dette arbejde er kommet i dette arbejdes søgelys. Jeg har heller ikke i perioden til 2001 intensivt forsøgt at gennemgå de kvantitative undersøgelser. Man kan således sige at tavlen har været ren hvad angår denne mezzoteoretiske tilgang,

³⁷ Denne relation , der som sagt udgør et mezzoteoretisk niveau, peger på en mulighed for en teori om kommunikation i en *ma*-situation. Dette arbejde kan ses som et præliminærstudium for en sådan teori

nemlig belysning af de institutionelle forhold i den aktuelle historiske kontekst ud fra de foreliggende analyser af og betragtninger over disse forhold, samt den systematiske gennemgang af det kvantitative materiale med vægt på de mulige kommunikationsmæssige dimensioner i disse undersøgelser.

Pointen er her den, at denne metode med at koncentrere sig om de to givne niveauer: Det højt teoretiske niveau omkring givne teorier og de partikulære konkrete forholds niveau, hvor man abstraherer fra det mezzoteoretiske niveaus givne analyser og betragtninger, giver en mulighed for at besvare spørgsmålet: Holder det som man højt teoretisk og på baggrund af partikulære aktørerfaringer har anvendt til at begrunde sin hovedtese stik, når man konfronterer dette med den virkelighed som reflekteres i en mezzo-teoretisk belysning? Er der i tilfældet af den eksplorative tilgang, som anvendes i dette arbejde, og som vil påpege den mulige forandring i de givne realiteter, som ikke er fyldestgørende, men kritisable, en vis overensstemmelse med de muligheder som ligger i de konkrete almene forhold, dvs. inden for de givne institutionelle rammer hvis erkendelse her sammenstilles med mezzoteoretisk niveau?

I afsnit V.1.8. *Regeringens fremhævelse af den kommunikationsmæssige faktors betydning*, signaleres dette lige fremstillede spørgsmål; socialpolitisk har man i 2001 talt om den kommunikationsmæssige faktors – samtalens - betydning for *ma*. Det er opløftende. Det er dog en bestemt optik: Den politiske optik. Måske taler man om samtale fordi det lyder godt i offentlighedens øre? Måske er det alligevel et udtryk for en reel politisk interesse baseret på en socialvidenskabelig erkendelse som virkelig vil implementere denne ide om samtalen? Socialvidenskabeligt har man også været opmærksom på det kommunikationsmæssige forholds betydning i forvaltningen. Her tænkes på T. B. Sørensen's forskning som kaster lys over de kommunikationsmæssige udfordringer som det han benævner 'postmoderne socialpolitik' stilles over for. Disse analyser sammenkæder ikke manifest den kommunikationsmæssige faktor med nøjagtigt *ma*-fænomenet, som jo er en bestemt type af marginalisering - en ganske bestemt social omstændighed, hvor denne sammenkædning til gengæld er en forudsætning for dette arbejde. Det er derimod mere den sociale samtale, hvor forskellige sociale forhold kan være årsagen til samtalens nødvendighed, som analyseres i den allerede nævnte "Myter eller viden", 1997.

Kap. VI begynder med et afsnit som nemlig udgør en metateoretisk refleksion over denne forskel mellem dette arbejde, hvor kommunikationens – samtalens – indhold, nemlig *ma*, er udslagsgivende for hvad rammen og formen for kommunikationen skal være, hvor det følgelig er indholdet som i første omgang bestemmer formen,

og - form og indhold i det som T.B.Sørensen betegner '*den postmoderne socialpolitik*,'(1997), hvor *ma* og herunder overførselsindkomst-problematikken analyseres uden en manifest fremhævelse af den omstændighed, at denne problematik vedrører en bestemt type af marginalisering, nemlig den historiske, og følgelig - som i dette arbejde argumenteres - en bestemt og afgørende social praksis, nemlig *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling(dissa)*.

Jeg afviser ikke betydningen af form. Dette fremgår klart af den omstændighed, at *velfærdsydelsesarbejder*, som er en given form for forvaltningsarbejde, spiller en vigtig rolle i dette arbejde. *Velfærdsydelsesarbejder* som en form bliver dog konsekvent sammenknyttet med indholdet: *ma*. Denne signaliserede her forskel er metateoretisk og metodemæssig væsentlig, hvilket gør at denne forskel bliver emnet for en refleksion i afsnit VI.1.1.

Det er med dette indledende forbehold, nemlig at indhold er udslagsgivende for samtalen i en *ma*-situation, at jeg nu vil se på de betragtninger og analyser af de udfordringer som det man betegner den postmoderne socialforvaltning møder. Jeg eftersøger de momenter hvor der lægges vægt på den kommunikationsmæssige faktor. ”Myter og viden” er en antologi skrevet af både socialforskere og frontarbejdere og indeholder følgelig erfaringer med arbejde inden for og forskning om de institutionelle rammer for den socialpolitik og dens forvaltning som én bogens forfattere, T.B.Sørensen betegner som den postmoderne socialpolitik.

Koch (1997) fremhæver, at på baggrund af en evaluering af socialrådgiver- og socialformidleruddannelserne som blev foretaget i 1994 af Undervisningsministeriet blev der foreslået en styrkelse af uddannelsen. I evalueringen foreslås der tre forskellige grupper af fagligt indhold: teorier, metoder samt fag og redskaber. (ibid;156) (beskrivelse af de tre grupper af fagligt indhold jf. note ³⁸). Det handler om ”*en fleksibel kombination af forskellige ingredienser*” i uddannelsen som kan ses ”*i en sammenhæng med klientens virkelighed*”(ibid;156). Samtidig fremhæves der skelnen mellem teorier og metoder, for at sige, at ”*noget er mere afhængig af tid og sted end andet. F.eks. at aktuelle metoder skifter hyppigere end de bagvedliggende ideer.*” (ibid;157). Man kan i denne forbindelse spore påvirkning af den interaktionistiske tilgang; der skelnes mellem teori og metode, hvor den sidste skal relateres til sted og tid, dvs. den givne sociale kontekst. Denne bemærkning kan ses i relation til metoderefleksionen i afsnit VI.1.1.

Koch konstaterer, at evalueringen har dannet en baggrund for, at undervisningsministeren aktuelt, (i 1997), havde sendt en ny bekendtgørelse for socialrådgiver – og socialformidleruddannelse, og tilføjer straks: ”*Det er vanskeligt at se indflydelsen fra evalueringsrapporten*” (ibid;157). I 2001 udtaler N.Ploug at ”*Der bruges mange flere timer på at styre end på f.eks. sagsbehandlerens uddannelse*”. Jeg vil her blot nøjes med en kort bemærkning: Det som hos N.Å. Andersen anskues som ”*et ideal, som med tiden springer ud som institution*”, jf.III.7.5.1., er en lang proces fra idealisering over diskursivering og til institutionalisering (jf. s. 129, fig. *Den diakrone analysestrategi*, N.Å.Andersen;1995;18).

³⁸ Koch beskriver de tre forskellige grupper af fagligt indhold således: ”*Teorier forstået som sammenhængende socialpolitiske teorier og begrundelser for socialt arbejde, forbilleder, systemer, modeller, synsmåder, værdisæt, som noget man styrer efter, og som man bruger til at korrigere en bestemt praksis, for at se om opgaven er løst i overensstemmelse med eller i retning af det, man gerne ville. Metoder som er mere afhængig af tid og sted forstået som konkrete angrebsmåder og indsats i forhold til specielle problemer, som bestemte måder at løse bestemte problemer på. Fag og redskaber som jura, psykologi, psykiatri, samfundsfag, og redskaber som kommunikation og statistik, m.m.*” (ibid;156)

Det centrale i den evaluering, Koch henviser til, er påpegningen af et behov for fremsættelse af aktøren over for ”den strukturelle magt og skjulte institutionalisering, så der kan stilles andre løsninger for borgerne”. (ibid;157). Denne udfordring er helt på linje med den teoretisk og den konkret partikulært fremstillet relation mellem aktør og struktur i dette arbejde.

Koch taler endvidere om at det skal være menneskeværdigt - i relationen mellem forvaltningen og aktøren. Dette kan operationaliseres til, at man ”*altid trygt kan henvende sig til sin sagsbehandler i socialforvaltningen, hvis der opstår en situation, som man ikke selv kan overse... Det er menneskelig at have nogen at tale med i vanskelige livssituationer. Bevidstheden om, at det kan lade sig gøre, kan være forebyggende. Man kan vende det om og sige, at hvis man ikke kan komme til at tale med en andet menneske, når der opstår vanskelige situationer, er det ikke menneskeværdigt.*” (ibid;157). Igen er der her et klart lighedspunkt med det som er blevet fundet frem i dette arbejde; Sennett taler om vidnet til aktørens *ma*-situation – et vidne til spørgsmålet: Hvem har brug for mig? Der rejser sig dog et spørgsmål: Hvad er forskel i denne forbindelse mellem en psykolog og en socialforvaltningsmedarbejder? Jeg lader dette spørgsmål stå åbent; blot den bemærkning, at netop ud fra den givne forståelse af *ma*, kan aktøren ikke tale om sin *ma*-situation konstruktivt med en psykolog eller psykoterapeut, simpelthen fordi aktøren skal tale med sin partner, idet det handler om to-parters situation. Kan man løse et problem med sin partner ved blot at tale med tredje partner, selv om den skulle være meget professionel? – kan man her naivt spørge.

Endvidere påpeger Koch, (ibid;155), følgende moment: At lære at håndtere modsætninger, hvilket hører til spørgsmålene om kompleksitet i *ma*-situationen, og det vil sige i et spørgsmål om den komplekse kommunikation, som rejses afsnittene II.3.1. *Kompleksitet, refleksivitet, kommunikation som en civilisatorisk udfordring i en ma situation* V.2. *Samtalens komplekse baggrund* . Den vigtige modsætning Koch her fremhæver som socialfrontarbejderen – velfærdsydelsesarbejderen – skal lære at håndtere er modsætningen mellem lighedsprincippet og individualiserings-princippet – en relation som ikke blot diskuteres i de lige nævnte afsnit, men i hele kap. II, hvor spørgsmålet om ligheds- og frihedsprog, bureaukratens kvantificerende sprog, og aktørens partikulære kvalitative sprog konfronteres. Det er undgåelsen af at mennesker bliver behandlet som objekter at velfærdsarbejderen skal kunne beherske. Koch peger direkte på betydningen af det partikulære; det enkelte skal ses som det særlige menneske, han/hun er.(ibide;156).

L.Bundgaard (1997) sætter begrebet adhocrati i forbindelse med socialforvaltning. ”*Socialforvaltningens organisering og den lokale tilrettelæggelse af den sociale hjælpeindsats er efterhånden præget af behovet for en meget fleksibel struktur, der ikke kan tilgodeses i en traditionel forvaltningsorganisation. Dette behov kan løses ved at tilrettelægge socialforvaltningens styreform adhocratisk, dvs. an problemløsningen sker i midlertidigt sammensatte arbejdsgrupper bestående af netop de fagpersoner, der er relevante at inddrage i løsningen af en konkret arbejdsopgave.*” (ibid; 36). Jeg nævner Bundgaards fremhævelse af adhocrati for det første af denne grund, at det viser opmærksomhed på den konkrete og partikulære aktørsituation som en bestemt opgave. Det er velfærdsydelsesarbejderens arbejdsform som her peges på.

For det andet er det igen et eksempel på, at diskussionen og analysen af de institutionelle konkrete rammer i vid udstrækning falder sammen med det teoretiske udgangspunkt for dette arbejde. I afsnit II.1.1. *Kvantitet og kvalitet i ligheds- og frihedssprog* diskuteres der på basis af Mintzberg (1983) begrebet adhocrati, som en bureaukratimodel der kan imødekomme den udfordring som ligger i en accept af den omstændighed at aktøren repræsenterer et frihedssprog og en partikularitet.

Man kan her konkludere, at de refleksioner og analyser som findes på det mezzoteoretiske niveau, (undersøgelser af de eksisterende institutionelle forhold), underbygger de resultater som dette arbejder er nået til, nemlig at den kommunikationsmæssige faktor har en afgørende betydning i *ma*-situationer. Men når det netop handler om forvaltning af *ma*-situationer, må uddannelsen af velfærdsydelsesarbejderen - ud over de tre nævnte indholdskategorier, som Koch (1997) omtaler, jf. note 251, ligeledes indeholde de kundskaber - færdigheder i håndtering af givne værktøjer, der tidligere er blevet nævnt i dette afsnit.

”Problemet med institutionalisering i store organisationer er, at det let kan føre til en kultur med regler og instrukser, som bremser medarbejderne i at gøre det, som de kan se, som de kan se, der skal til for at ændre på en situation. Konsekvensen er, at mennesker behandles som objekter, og at den enkelte ikke ses som det særlige menneske, han er. Der skal en stærk faglighed hos medarbejderne til for at bryde med bureaukratiet i dette ords negative betydning af regler og kontrol”, Anna Koch, ”Decentraliseringens problemer” i ”Myter eller viden”, 1997, 156

V.4.4. Sagsbehandler

Som tidligere påpeget kan der på baggrund af min samtale med AF-medarbejderen, de givne aktørudsagn, en deltager-observation konstateres, at der ikke findes en formaliseret ramme for den kommunikationsmæssige faktors udfoldelse af den kvalitet som iscenesættelsen af velfærdsydelsesarbejder kræver. Denne konstatering støttes af A. Anderssons 2001(*”Fanget i systemet”*). Andersson leverer i sin bog et vigtig kritisk bidrag til samfundsdebatten om aktivering. Vigtigheden af dette bidrag beror på Anderssons erfaringer som frontarbejder med mennesker i *ma*-situationer. Før 1990 var Andersson ansat i det offentlige. Siden 1990 har hun drevet privat konsulent-virksomhed. Ud over sin egen fænomenologiske ansigt-til-ansigt oplevelse af aktører i *ma*-situationer henter Andersson sit kildemateriale i den offentlige debat: Avisindlæg. Hun bruger ligeledes Danmarks Statistik og CASAs ”Social årsrapport 1999”. Hendes eget interviewmateriale består af en samtale med en AF-sagsbehandler. Herom skriver hun: *”For at høre om sagsbehandlerens hverdag i systemet gik jeg på jagt i AF for at finde en medarbejder, der gerne ville lade sig interviewe. Jeg fandt kun én, der anonymt ville udtale sig til bogen”*. Andersson opfatter sagsbehandler-arbejdsområdet som et felt der forholdsvis er lukket: *”Det er sjældent, at man hører medarbejdere i den offentlige sektor ytre sig om forholdene på deres arbejdsplads”* (ibid;21).

Feltet er selv en genstand for fleksibilitetstendensens konstante krav, hvilket kan være én af grundene til at sagsbehandlerne mangler tid til den kommunikation, som kunne ligne velfærdsydelsesarbejderens refleksive praksis. *” At være ansat som*

sagsbehandler langt nede i hierarkiet er ofte et slidsomt arbejde, idet der konstant er nye love og regler at skulle forholde sig til, om omstruktureringer er hverdagskost for en sagsbehandler... Sagsbehandlerne pukler og mangler feedback på deres arbejde, idet der ikke i budgetterne er råd til videreuddannelse og kurser, der kunne give gejsten tilbage, hvilket i sidste ende ville smitte af borgeren". (ibid;20). "I den overordnede arbejdsmarkedspolitik, er det ikke klart defineret, hvilke uddannelser og hvilken faglig viden medarbejdere og ledere skal have i deres arbejde med de ledige" (ibid;94) "Der bruges mange flere timer på at styre end på f.eks. sagsbehandlerens uddannelse" (ibid;26). Heri støtter hun sig til SFIs forskningschef Niels Plougs udtalelse (sept. 2000, Politiken): "Vi kan simpelthen ikke fortsætte med i den udstrækning som det er tilfældet at overlade den enkelte sagsbehandler og socialarbejder på herrens mark uden solid støtte og opbakning til at opnå gode resultater af sit arbejde" (ibid;20).

I Anderssons interview med en sagsbehandler kastes bl.a. lys over udførelse af handlingsplaner, som loven påbyder. Den konkrete situation den pågældende sagsbehandler beskriver støtter helt og holdent Adams;1996;187, og Dahler-Larsen;1998 i deres påpegning af at de professionelle ofte bruger de helt bureaukratiske metoder; planen bliver lavet, forslagene er udarbejdet i detaljer, uden at nogen tænker på at konsultere aktøren. Dette fremgår klart af følgende udsagn: "I denne AF-region hvor jeg fandt en medarbejder, var virkeligheden den, at de manglede at lave 400 handlingsplaner, og de ledige blev mere og mere aggressive. De mente de havde krav på en handlingsplan. Man var begyndt at lave handlingsplanerne administrativt for at kunne nå det, og det vil sige, at man sender en handlingsplan til den ledige, hvor vedkommende skal krydse af, hvor han/hun ønsker at komme i aktivering, f.eks. i et åbent værksted. I planen skal den ledige vælge en form for aktivering, ellers får vedkommende frataget retten til dagpenge." (ibid;21). "Det kan være tungt at være medarbejder for systemet, når man ikke har mulighed for at leve op til lovens intentioner pga. arbejdspress og ens arbejde bliver udført uden formål med det, man gør" (ibid;25).

Anderssons indtryk er at "statistikkerne skal først og fremmest være i orden, og de ledige aktiveres, koste hvad det vil, og det koster dyrt, både menneskeligt og økonomisk" (ibid;25) ⁽³⁹⁾.

Følgende Andersson oplevelse og erkendelse af sagsbehandler-arbejde er yderst rammende mhp. den kommunikative trekant (jf. fig. s.153 og 182). "At kunne lytte burde være en yderst vigtig egenskab for en sagsbehandler, men sagen er det, at i det nuværende system er tiden en mangelvare. Når den ledige skal have lavet en handlingsplan, er vedkommende og sagsbehandleren ofte stressede, og der skal

⁽³⁹⁾ Denne konstatering at "statistikkerne skal være i orden...." underbygger meget præcist dette aktørudsagn der allerede bringes i kap. III afs. 6.3., hvor aktøren fortæller om den statistisk materiale AF-sagsbehandler giver hende, men som hun oplever har intet hold i virkeligheden. Her diskuteres adgangsporte til de abstrakte systemer, hvor der er en tendens til at det kvantitative sprog er fremherskende, Udsagnet om statistikker som ikke passer til den oplevede virkelighed har også været anvendt i forbindelse med *adkomstproces* i dette kapitel, afs.2.2.. Her sættes *adkomstproces* i relation til de kommunikationsmæssige elementer i normaliseringsteknikken hvor *velfærdssydelsesarbejder*-funktionen dukker op som et alternativ til den eksisterende funktionsmåde af og indhold i sagsbehandler-arbejde.

foretages nogle vigtige valg omkring den lediges fremtid på al for kort tid. Dette medfører, at folk som oftest ikke kommer ud af systemet men vender tilbage efter endt aktivering, fordi der er blevet truffet nogle valg på et forkert grundlag.” (ibid:25). Relationen mellem sagsbehandler og aktøren foregår ofte under stressede forhold, først og fremmest fordi der ikke er den nødvendige tid til det. Andersson påpeger, at dette kan have afgørende betydning for aktivering/ adkomst-proces. Det element som i den kommunikative trekant nok mest kan forekomme abstrakt, nemlig strukturaksen - hvis historie også skal sættes frem som et element og bringes ind i det kommunikationsmæssige forløb - bliver præcis konkretiseret af Anderssons følgende konstatering: *”Mange af os ved ikke, hvad der er formål med hele arbejdsmarkeds-politikken. Når politikerne udtaler sig, går det altid vanvittigt godt, og aktiveringen er kommet for at blive. Kender politikerne alle menneskelige omkostninger, der er forbundet med denne lov? I virkeligheden får vi aldrig nogle reelle svar på, hvad det er for nogle mekanismer, der kører....En ledig fortalte mig, at hun på sin lokale AF kunne vælge mellem 100 forskellige puljejob inden for omsorgssektoren. Hvad mon alle disse kunstige job har kostet, og hvorfor skaber man ikke rigtige job i stedet? Det handler om at matche behov og ikke tænke i systemets behov, hvor politik og statistikker er blandet sammen med krav fra EU. Hvis man matcher behov, ressourcer og faglighed, vil man få en værdig politik, hvor de ledige og virksomhederne har indflydelse, og hvor det offentlige ikke har Big Brother-status.”* (ibid;72).

Anderssons efterlyser en arbejdsmarkedspolitik, *”hvor vi alle er ansvarlige, både arbejdsgivere, lønarbejdere, den ledige og systemet.”* For dette arbejde er Anderssons konklusioner, der bygger på hendes egne erfaringer og iagttagelser, og det empiriske materiale hun har brugt, metodemæssigt set en vigtig styrkelse af den i dette arbejde anvendte empiri, der underbygger antagelsen om at *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen. Der er en næsten overraskende stærk overensstemmelse mellem den antagelse som i 1998 blev til dette arbejdes udgangspunkt – en antagelse der som forklaret i kap. I og II, i høj grad bygger på forskerens livspartikulære erfaring og en given sociologisk ballast, og de erfaringer og iagttagelser som Anderssons har gjort.

Allersidst i sin bog taler Andersson om to foranstaltninger – to muligheder - for at fremme det som generelt kan betegnes refleksivitet i forbindelse med *ma*-fænomenet. Her er en slående lighed mellem formen og indholdet i dette arbejdes metodetiltag og teoribaseret underbygning af antagelsen om den kommunikationsmæssige faktors essentielle betydning for *ma*-fænomenet, og Anderssons slutninger, der som sagt bygger på erfaringer fra et praktisk frontarbejde. Det Sociologiske Værksted har været et forsøg på at konstruere et forløb med fortællinger fra aktører der i forskellige sammenhænge (praksiser) har været relateret til *ma*-fænomenet. Andersson skriver: *”Man kan sammensætte små grupper, høringer og debatter rundt om i landet, hvor lønarbejdere, ledige og medarbejdere i systemerne mødes til diskussioner. Evalueringerne og de holdninger, der kommer til udtryk, bør samles i ministerierne og indgå i strategier i forhold til arbejdsmarkedspolitikken.”* (ibid;157). Den stabilitetsfremmende institution som i dette arbejde efterlyses på basis af Sennett og Giddens er Anderssons slutkanon; hun foreslår oprettelse af videnscenter for menneskelige værdier. Som centrets overordnede formål nævnes skabelse af *”en platform, hvorfra nye indsigter om værdier om kompetencer kan opstå og udbygges, så der skabes*

grobund for en stærkere bevidsthed om at tænke i helheder og tage ansvar for eget liv og udvikling". (ibid;165). Andersson er meget opmærksom på forholdet mellem det som jeg - først og fremmest på basis af Giddens' strukturationsteori - konciperer som et forhold mellem aktør og struktur, og som på et middelteori-niveau - i et perspektiv af N.Å. Andersens tale om "et ideal, som med tiden springer ud som institution" (jf.III.7.5.1.) - bliver konkretiseret til *den kommunikative trekant*. Andersson fremhæver, at ét af centrets delmål skal være "at undersøge, hvordan eksisterende personlige og samfundsmæssige barrierer ligger i vejen for, at man får nået sine mål og bliver en aktiv borger."

Formand for Landsorganisationen af Arbejdsledige, Erling Frederiksen, påpeger i et debatindlæg (Inf. Nov.2001), at "forudsætninger for at skabe et bedre samfund er ikke blot velvillig bekymring for de "udstødte" – men at vi nyder samme rettigheder som andre borgere. Det vil bl.a. sige ret til forhandlinger, ret til at sige nej..." Frederiksen opfordrer til forståelse af og bevidsthed om de marginaliserede på arbejdsmarkedet som et udgangspunkt for at deres rettigheder som borgere ikke bliver krænkede. Hvorfor har vi arbejdsløshed? "I historien har kun tre personer i en periode haft helt med at afskaffe arbejdsløsheden: Det var Hitler, Stalin og Kim II Sung" – fremhæver Frederiksen ironisk, hvis indlæg i øvrigt er et godt eksempel på en påpegning af et behov for at strukturen i højere grad erkender sine begrænsninger.

Andersson er et godt eksempel på en velfærdsydelsesarbejder. Hun har ud fra sin egen drivkraft, på basis af erfaring og engagement gjort det muligt at forvandle sig fra sagsbehandler til velfærdsydelsesarbejder.

V.4.4.1. Den individuelle handlingsplan

Der har i 1990ernes satsning på adkomstprocessens intentioner om kommunikationsmæssige været elementer som, hvis de var blevet til realiteter, kunne have bidraget til at forvandle sagsbehandler til velfærdsydelsesarbejder. Eksemplet er *den individuelle handlingsplan* der i begyndelsen af 1993 blev lanceret som arbejdsmarkedspolitisk instrument af Zeuthensudvalget, der var det mest betydningsfulde forarbejde til arbejdsmarkedsreformen (S.O.Olesen;1999;18). *Individuel handlingsplan* indgår i Loven om en aktiv arbejdsmarkedspolitik (1993), og dens intentioner er blevet konkretiseret netop i form af vægtlægning på handlingsplansamtaler: I slutningen af 1993 havde Arbejdsmarkedsstyrelsen lavet et sæt hæfter om metodeudvikling i AF. Det er blev sendt til de 17 AF-regioner. Ét af hæfterne handlede om metodeudvikling vedrørende den individuelle handlingsplan, med fokus på individuel vejledning formidlet gennem samtale. "Hæfterne er ikke så vidt vides revideret og har ikke spillet nogen fremtrædende rolle, men de udtrykker det tankesæt, der på nuværende tidspunkt forfandtes på centralt hold i AF-systemet omkring handlingsplanarbejde." (Metodeudvikling i AF: Individuel handlingsplan; Arbejdsmarkedsstyrelse;1994:12, i S.P.Olesen;21;1999). Intentionerne i denne metodeudvikling har ellers fremhævet det kommunikationsmæssige element stærkt: Sagsbehandleren skal være fleksibel, åben, lyttende, opmærksom på den lediges hovedrolle i processen og motiverende. (formuleringen af disse kommunikations-

mæssige opgaver, jf. nedenstående note⁴⁰). Hvad det vigtige med hensyn til den teoretiske koncept: *Den kommunikative trekant* samt forståelse af *ma* som en historisk form for marginalisering – for igen at vende blikket mod det teoretiske plan – er at man i denne AF-metodevejledning er opmærksom på struktursiden, sagt mere konkret ”*de arbejdsmarkedspolitiske formidlende opgaver*”, hvor man opstiller en række emner som vedrører de eksisterende regler og ressourcer, der skal formildes og diskuteres under samtalen.⁽⁴¹⁾

S.P.Olesen har undersøgt den centrale rolle som sagsbehandleren – frontarbejderen – i denne forbindelse spiller. På baggrund af 8 interviews har han fundet frem til 4 sagsbehandler-profiler: 1) den omhyggelige og grundige håndværker med lang erfaring i erhvervsvejlederrollen, 2) konfronterende og realitetssøgende med lang erfaring med formidlingsarbejde, 3) den rutinerede og administrativt bevidste med akademisk baggrund og kortere tids tilknytning til systemet og 4) den professionelle og metodisk bevidste. Man kan konkludere at disse 4 typer repræsenterer forskellige kvaliteter mhp. det kvalitative og det kvantitative sprog, som kommunikationen mellem aktør-struktur generelt indebærer, men i særdeleshed når det gælder *ma*-situationer – en problematik som allerede dukker op i kap. II.1.3. Af de interviewede AF-medarbejdere havde bl.a. 3 akademisk baggrund, 2 mellemlang uddannelse. Der var 3 med en lang erfaring i AF-systemet, 2 med en lang erfaring som erhvervsvejleder. Som tidligere konstateret har sagsbehandlerne ikke en fælles uddannelsesbaggrund. Hver af de interviewede personer repræsenterer givne kvaliteter i en kommunikationssituation. Som S.P. Olesen påpeger, kunne de 8 frontarbejdere på baggrund af observationer og deres egne udsagn karakteriseres med følgende sammenfattende betegnelser: ”*Nr.1. En form for advokat. Nr.2. En indlevende eller empatisk konsulent. Nr.3. En omhyggelig og grundig håndværker. Nr.4. En konfronterende og realitetsorienteret. Nr.5. En rutineret og administrativt orienteret. Nr.6. En skuffet, klassisk erhvervsvejleder. Nr.7. En vejledningsmetodisk uskolet. Nr.8. En professionel og metodisk bevidst.*” (ibid;44). Disse forskel i vægtning af hvad der er relevant i en kommunikation med en aktør i en *ma*-situation kan være en hindring for at objektivere den enkelte *ma*-situation. En given standarisering af

⁴⁰ Sagsbehandlerens kommunikationsmæssige opgaver opsummerende formuleret: ”*At skabe et klima, der motiverer til åbenhed, fleksibilitet og beslutning, at anvende en vejledningsmetode, der sikrer, at det er den lediges egne ønsker, behov og forudsætninger, der danner udgangspunkt for den individuelle handlingsplan, at sikre, at mål og plan er udtryk for den lediges reelle ønsker og beslutninger truffet på et bredt grundlag af viden og muligheder, at have opmærksomheden henledt på den lediges hovedrolle i processen, og at alle ændringer undervejs noteres og begrundes, således at den ledige har mulighed for at resumere processen efter samtalen, at anvende en vejledningsmetode der konfronterer den ledige med konsekvenserne af egne mål og planer og afdække motivationen for at opfylde målet og overholde planen, at sikre den ledige motivation og ansvarsfølelse over for at gennemføre planen.*” (ibid;24)

⁴¹ S.P.Olesen (1999) opsummerer disse emner om struktursiden som samtalen skal tage op på følgende måde ”*At informere om de arbejdsmarkedspolitiske mål og prioriteringer, der danner rammen for udarbejdelse af individuel handlingsplan, at orientere om udviklingstendenser på det regionale arbejdsmarked og om uddannelsesudbuddet, at sikre den lediges viden om kvalifikationskrav på arbejdsmarkedet, at medvirke til, at den individuelle handlingsplan i så høj grad som muligt stemmer overens med de centralt og regionalt fastsatte arbejdsmarkedspolitiske mål, at orientere den ledige om ansvarsfordelingen mellem AF og den ledige, at orientere om klage og ankeadgang*” (ibid;23)

kommunikationen ville i dette tilfælde ikke have en forenkende virkning, men tværtimod ville højne standarden af samtalerne, hvilket er en vigtig forudsætning for at forvandle sagsbehandleren til velfærdsydelsesarbejderen. At der slet ikke er tale om en historisering af *ma*-situationen i kraft af aktørens partikulære livshistorie gør den eksisterende praksis endnu mere tvivlsom når det gælder muligheden for at opnå det kommunikationsmæssige forløb som den historiske type af marginalisering kræver.

V.4.4.2. Erfaringer med vejledning i statistisk belysning

Empiriske udsagn som: Samtale med AF-medarbejderen (jf. bilag) , CASA (samtale mellem A. Carstensen og E. Frederiksen), Andersson (2001) samt O.S. Olsens undersøgelse (1999), viser at den vejledning, som finder sted ikke har forudsætninger for at kunne nærme sig idealet om den samtale hvor velfærdsydelsesarbejderen er uddannet og har værktøjer til at mediere mellem det kvalitative og det kvantitative sprog (jf. generelt diskussionen i kap. II). Der har tidligere blevet nævnt undersøgelser som har påvist en manglende eller utilstrækkelig vejledning. (Arbejdsministeriet & Socialforskningsinstitut; 2000, jf. s. 84-5, 150, Magisterforening 2001, note 120, s.121). I det følgende skal kastes lys på resultaterne af Arbejdsministeriets undersøgelse omfattende 1600 personer blandt marginalgruppen, foretaget sept. 2000, der bl.a. belyser erfaringer med vejledning i marginalgruppen (marginalgruppen er opgjort efter den eksklusive definition, 80 pct. ledighed inden for 3 år, jf. afsnit II.4).

Spørgsmålet: *Har De i forbindelse med deres kontakt med AF og A-kassen, inden for de seneste 2 år, modtaget vejledning og rådgivning?* - har givet følgende svar:

Tab. 3. Modtagelse af vejledning og rådgivning hos AF og a-kasse

	Ja	Nej	
Modtaget vejledning fra AF	44	56	
Vedr. uddannelses muligheder	47	53	
Vedr. jobsøgning og beskæftigelsesmuligheder	41	59	pct.
Modtaget vejledning fra a-kassen	37	63	
Vedr. uddannelses muligheder	31	69	
Vedr. jobsøgning og beskæftigelsesmuligheder	28	72	

Kilde: Arbejdsministeriet; maj, 2001;80)

44 pct. har modtaget vejledning hvoraf der har været flere der har fået vejledning vedrørende uddannelsesmuligheder, 47 pct., end beskæftigelsesmuligheder, 41 pct.. Andelen af dem der har fået tilsvarende vejledning fra a-kassen er mindre, hhv. 31 og 28 pct.. Disse tal bekræfter de andre undersøgelser i deres påvisning af manglende vejledning – vel at mærke – skal man her igen understrege – handler det om vejledning og ikke den kvalitative samtale som efterlyses ud fra en antagelse at *ma* er et kommunikationsmæssigt fænomen.

Man har spurgt angående tilfredsheden med den vejledning man har fået. I et vist omfang kan dette spørgsmål også vedrøre den kvalitative side af vejledningen. Dette indebærer dog ikke at der er tale om en given kvalitet ved den samtale som efterlyses i dette arbejde. Respondenterne har ikke haft et sammenligningsgrundlag for at opleve og udtale sig om en samtale hvor velfærdsydelsesarbejderen og historiseringen har været på spil.⁽⁴²⁾

Der er dog markante forskelle i tilfredsheden med vejledning beroende på i hvilken region vejledning finder sted. Størst tilfredshed med AF-vejledning (både uddannelses- og beskæftigelsesmuligheder) har været i Vejle, omkring 90 pct., mens mindst i Storkøbenhavn, omkring 60 pct..(Muligvis skyldes dette den politiske omstændighed at den SF-ledede kommune har en særlig (imødekommende) måde at lave den givne formidling. Flest vejledes i Frederiksborg, mens færrest i Vestsjælland. Når det gælder a-kassernes vejledning vedr. uddannelsesmuligheder, er der markante forskel alt efter hvilken a-kassen der er tale om. Det er hos metalarbejdernes a-kasse, at der er fleste aktører som oplever tilstrækkelig vejledning om uddannelsesmuligheder, ca. 90 pct., mens tilsvarende procenttal hos fremstillingsfag er 50. Vejledning om job- og beskæftigelses-muligheder opleves som tilstrækkelig af ca. 75 pct. hos pædagogmedhjælpere og kun 50 pct. hos a-kassen for fremstillingsfag. Undersøgelsen konstaterer at "*det er akademikerne der i størst omfang modtager vejledning om uddannelsesmuligheder fra deres a-kasse (48 pct.). De tekniske funktionærer 41 pct. og a-kasser indenfor byggefagene, 42. Dem som rådgiver mindst om uddannelsesmuligheder er a-kasserne indenfor fremstillingsfagene, 22 pct., funktionærer og tjenestemænd, 25 pct., og HKs a-kasse, 26 pct.*" (ibid;85)

Alle disse forskel underbygger et billede af en vejledning og rådgivning – generelt betegnet *formidling* - som den der ikke er standardiseret. På den ene side kan manglen på en standard være et udtryk for imødekommelse af reelle forskel mellem beskæftigelsessituationen i de forskellige regioner på et givet tidspunkt, samt forskellige behov for formidling bestemt af fagområdets karakter. På den anden side er det dog en kendsgerning at godt 60 pct. får hverken den ene eller den anden type af vejledning og rådgivning - jf. forrige side, tabellen *Modtagelse af vejledning og rådgivning hos AF og a-kasse* - hvilket er et klart bevis på at den manglende ensartethed i håndtering af grundlæggende vejledningsopgaver kan have en udslagsgivende negativ effekt på kommunikationen. Man kan herfor fremføre, at de der ikke får vejledning, samtidig også er de aktører der selv kan finde arbejde. Undersøgelsen belyser dog ikke dette forhold. Men man skal her bemærke:

I marginalgruppen er afgang til ordinær beskæftigelse – ifølge denne undersøgelse på ca. 33 pct., ibid; 8). Det vil sige, at der fortsat tilbage er omkring 70 pct. der forbliver ikke selvforsørgede - dem der har svært ved at finde beskæftigelse - og som tilmed har statistisk set en høj risiko for ikke at få den simple og grundlæggende vejledning både hvad angår beskæftigelses- og uddannelsesmuligheder. Denne manglende vejledning fremgår af følgende tabel: På spørgsmålet rettet til personer der af undersøgelsen defineres som dem der har svært ved at finde beskæftigelse, hvorvidt de har fået tilstrækkelig vejledning, har man fået følgende svar:

⁴² Det er ligesom at spørge et menneske der aldrig har set en film i farver om hvorvidt han er tilfreds med filmens muligheder for at afspejle virkeligheden koloristisk.

Tab. 4. Tilstrækkeligt tilbud til personer der har svært ved at finde beskæftigelse. Procent.

	i høj grad	i nogen grad	i mindre grad	slet ikke
Fra AF	23	14	13	51
Fra Kommunen	18	9	7	66

Kilde: Arbejdsministeriets survey blandt marginalgruppen, september 2000, s.89.

Der er et klart flertal der mener at de enten slet ikke eller i en utilstrækkelig grad har fået vejledning fra AF- i alt 64 pct.. I tilfældet af Kommunen er pct. endnu højere, nemlig 73.

Respondenterne blev også spurgt om de i deres kontakt med AF og kommunen i de seneste 2 år har modtaget vejledning om personlige forhold, og om de fik en tilstrækkelig vejledning. "Kun 5 pct. angiver, at de har modtaget vejledning om personlige forhold hos AF, og 7 pct. i Kommunen."(ibid;87).

De meget lave procenttal vedrørende vejledning om personlige forhold viser, tilsammen med de den omstændighed at omkring 60 pct. slet ikke får nogen vejledning om uddannelses- og beskæftigelsesmuligheder, understreger, at den eksisterende vejlednings- og rådgivningsudbredelse samt kvalitet er meget langt fra at nærme sig idealtypen: Den sociale samtale som tager gensyn til *ma*-situationens grundlæggende og bestemte partikulære indhold (jf. s. 14, , generelt afs, I.5.3., og bl.a. s.224) - og følgelig udgør en kommunikativ trekant (jf.fig. s. 153, og fig. s. 176).

V.5. Udbredelse af *ma*

Afs. II.2. "Marginalgruppens størrelse efter et eksklusivt og et inklusivt koncept" indeholder en vigtig indføring til beskrivelsen og forståelsen af udbredelse af *ma*. Denne kvantitative indledende beskrivelse har fungeret dels som et element i den metateoretiske diskussion af anvendelse af kvantitativ og kvalitativ tilgang, og har dels fra starten generelt skulle bestemme hvilke og hvor mange aktører dette arbejde anskuer som aktører i *ma*-situationer. Konklusionen er at det er det inklusive koncept som er relevant, først og fremmest pga. den antagelse, at en sund samfundsmæssig arbejdsdeling - i modsætning til den patologiske i Durkheims forstand - handler om *det rummelige arbejdsmarked for de fleste*. Dette arbejdes idealtipe: *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte samfundsdeling (dissa)* udgør en modpol *ma*.

Erkendelsen af at de fleste aktører skal kunne opnå *dissa* indebærer en modsigelse; den fleksible kapitalisme kan ikke skabe en vedvarende fuldbeskæftigelse; arbejdsløshed er en af de økonomiske faktorer, som man politisk til enhver tid kan anvende for at opnå bestemte nationaløkonomiske målsætninger. Alligevel er det nødvendigt at medtage denne modsigelse, og trods erkendelsen af det iboende træk ved markedsøkonomiske forhold: Disse forholds krav om fleksibilitet, som kan hægte betydelige dele af befolkning fra arbejdsmarkedet – er det vigtigt at analysere både den kvalitative og den kvantitative side af *ma*. Den kvalitative side handler om,

at man kan stige på og stige af Schumpteres ledighedsbus med værdighed i behold eller man kan blive behandlet uværdigt. En stor del af de aktørudsagn om *ma*-situationer, som har været bragt i de tidligere kapitler, fortæller om erfaringer af nedværdigende forhold. Alene på baggrund af de få kritiske aktørudsagn ville der være gode grunde til at betragte *ma*-fænomenet ganske alvorligt. En anden ting er at det ville være en meget vanskelig opgave at bestemme hvor mange aktører der er kritiske overfor deres *ma*-situation. ⁽⁴³⁾ Det er svært - næsten umuligt - kvantificere partikulære forhold. Derfor skal de abstraheres til et niveau af konkrete almene forhold.

V.5.1. Rummelighedens forudsætninger

Udbredelsen af *ma*-fænomenet er et vigtigt moment ved struktursiden. Fordi man hermed kan rejse et spørgsmål om hvor rummelig ledighedsbussen kan være? Overførselsindkomster kan som sagt også anskues som en civilisatorisk landvinding - især i betragtning af, at undtaget af nogle forholdsvis korte perioder, er arbejdsløshed et tilbagevendende problem, som er den afgørende årsag til *ma* ⁽⁴⁴⁾. Hvor stor udbredelsen af *ma* er, hvad er udbredelsens mulige konsekvenser er spørgsmål som kan bekymre strukturen. Fordi *ma* kan have mulige socialt marginaliserende følger. Selv om Andersen J. Goul (1995) og Henning Hansen (2001), kvantitativt påviser, at *ma* ikke har en større betydning for social, politisk og kulturel marginalisering - jf. Bilag: *Statistisk belysning af arbejde, aktivering og arbejdsløshed* - så er de historiske erfaringer, jf. III.1., der viser at en udbredt *ma* kan føre til skæbnesvangre samfundsforhold, tungtvejende.

'Strukturens' ⁽⁴⁵⁾ bekymring udtrykkes bl.a. af Venstres formand Fogh Rasmussen, (april, 2001). Han retter en kraftig kritik mod den socialdemokratiske ledede regering for at den siden 1993 - det år Socialdemokratiet havde overtog regeringsmagten - på trods af en højkonjunktur ikke har kunnet modvirke en stigning i antallet af mennesker på permanente offentlige indkomster i den erhvervsdygtige alder, 16-66, som aktuelt i 2001, fremhæver F. Rasmussen er nået 1,2 mio.. Det er den inklusive *ma*-koncept formanden for højrepartiet Venstre opererer med ⁽⁴⁶⁾ - en holdning som også kendetegner venstrefløjspartierne. Det iøjefaldende er, at F. Rasmussen i denne forbindelse ikke anvender den argumentation som bl.a. Arbejdsgiverforening, Dansk

⁴³ Det ville være vanskelig opgave kvalitativt bestemme en kollektiv tilfredshed/utilfredshed angående livet som overførselsmodtager. Der er nemlig de forskellige handlingstyper i forbindelse med *ma*: konform, innovativ, rebelsk, retrætisk og ritual. F.eks.: Den omstændighed, at man kan være tilfreds med sin livsform som den rituelle type, og selve den rituelle tilværelse - men ikke med *ma*-situationen - ville bl.a. kunne være baggrund til aktørens svar på spørgsmål om oplevelse af egen *ma*-situation.

⁴⁴ CASA fremhæver i sin første "Social Årsrapport 1999" dårlige arbejdsforhold som også en vigtig årsag til *ma*. "I det samlede sociale billede er arbejdsløshed altså blevet et mindre problem grundet de gunstige konjunkturer. Men arbejdet og arbejdsforholdene skaber et stigende antal andre problemer. Højt arbejdstempo og effektiviseringer i arbejdslivet giver problemer, som ikke kan løses ved hjælp af traditionel økonomisk politik. Tværtimod er de en slags problemskabere. I de kommende år kan man frygte, at den helbredsmæssige nedslidning vil fortsætte. (ibid;77)."

⁴⁵ I denne kontekst skal *struktur* betragtes ikke kun - eller ikke så meget - som regler og ressourcer, men først og fremmest som det objektiverede samfund. I dette tilfælde er der tale om den politiske betragtning - diskurs - som objektiverer samfundet.

⁴⁶ F. Rasmussen når på dette antal af 1,2 mio. på overførselsindkomster ved i denne forbindelse også at indregne de aktiverede og dem der modtager uddannelsesstøtte.

Industri og generelt det hårde paradigma (jf.V.3. *Det hårde og det bløde ma-paradigma*) ofte anvender: Hovedårsagen til *ma* er en for lille forskel mellem overførselsindkomsternes størrelse og de laveste lønninger. F. Rasmussen antyder her heller ikke at overførselsindkomstmodtagerne stor set skulle have udgjort en svag gruppe. Man kan tolke en sådan politisk udtalelse som retorik i en valgkamp. Alligevel er udtalelsen overraskende og derfor også interessant; den kommer jo fra det et sted, hvor bekymringen plejer at gælde den økonomiske side af samfundslivet.

I den følgende opgørelse over modtagerne af overførselsindkomster, Social Årsrapport 1999; CASA; 2000, kan man se aktørgrundlaget for overførselsindkomstsystemerne og aktiveringspolitikken. I perioden 1900-1999 har der i gennemsnit været en årlig tilvækst på 13 000 overførselsindkomst modtagere. I 1980'erne var tilsvarende tal på 4000. Samtidig har der været et øjenfaldende fald af registrerede ledige, fra 347 000 i 1993 til omkring 150 000 i 2001.

	15-66 år				
Tusinde personer	1994	1995	1996	1997	1998
Førtidspension	264	270	272	273	273
Efterløn/overgangsydelse	119	138	167	171	175
Sygedagpenge	39	43	48	50	48
Registreret ledige	343	288	246	220	183
Kontanthjælp	117	104	101	100	97
Revalidering m.v.	31	29	31	33	36
Aktivering	84	72	75	77	78

Kilde: Social Årsrapport;CASA;1999;77. (regeringen: indkomstoverførsler – færre på passiv forsørgelse. Dokumentation. Samt div. publikationer fra Danmarks Statistik)

Det var arbejdsløsheden der var hovedårsagen til *ma*-udbredelse i starten af 1990'erne. Det er dog ikke arbejdsløshed der i slutningen af 1990'erne har udgjort knastakslen i *ma*-fænomenet. Den eksklusive *ma*-koncept som taler om marginalgruppen – personer der inden for de sidste 3 år har været ledige, aktiveret eller på uddannelsesorlov i mindst 80 procent af tiden – er blevet reduceret fra 130 000 i 1994 til omkring 50 000 i 2000. (*Marginalgruppen og arbejdsmarkedet*;4;2001). Hvorfor er udbredelsen af den inklusive-*ma* ikke blevet reduceret i takt med fald af arbejdsløshedstallene, men tværtimod er den steget? Det ville kræve en selvstændig analyse for at kunne komme med et klassificeret svar på dette spørgsmål.

Alligevel er det vigtigt mhp. forståelse af *ma* som et kommunikationsmæssig fænomen at medtage i denne forbindelse det element i Arbejdsministeriets undersøgelse af marginalgruppen som kaster lys over årsagerne til ledigheden.

Tab. 6. Beskæftigelsessituationen på interviewtidspunktet, efter den primære årsag til overførselsindkomst

	i arbejde	ledig	udenfor arbm..	aktiveret	pct. grundlag	årsag til overf. indk i pct.
Primær årsag til overførselsindkomst						
Blev fyret	28	32	10	30	696	43
Sagde sit job op	42	22	8	29	246	15
Kom ud for en ulykke	36	38	15	11	19	1
Blev alvorligt syg	27	36	20	17	100	6
Har generelt et dårligt Helbred	23	32	14	33	36	2
Der var et dødsfald/ ulykke i familien	33	18	21	28	15	1
Blev skilt fra ægtefælle	53	29	7	11	17	1
Virksomheden lukkede	28	33	12	27	128	8
Flyttede	46	22	5	27	59	4
Fik børn/børne- Pasningsproblemer	57	8	5	30	14	1
Midlertidigt arbejde	31	34	11	25	34	2
Afsluttede uddannelse	46	34	3	17	25	1
Stoppede som selvstændig	29	30	20	21	24	1
Anden årsag	41	25	8	26	190	12
I alt	33	29	10	27	1603	100

Ikke overraskende er det *fyring*, og dvs. arbejdsløshed der er den vigtigste årsag til at modtage overførselsindkomst: 43 procent. Den næste største årsag er at aktøren selv siger op: 15 procent. *Anden årsag* (12 procent) og *virksomhedslukning* (8 procent) er to andre markante årsager. Resten af årsagerne er på et niveau der er mindre end 5 procent.

Det er interessant at bemærke forskellen i at komme igen i arbejde når det gælder henholdsvis de fyrede og de der selv har sagt op. Der er 14 procent flere i arbejde blandt de aktører der selv har valgt at forlade deres job. Forskellen kan skyldes det omstændighed, at *"personer der bliver fyret, typisk bliver udvalgt fordi de har karakteristika som gør, at virksomheden lettest kan undvære dem. Disse karakteristika kan også være en barriere, når personen på ny søger beskæftigelse. Personer som selv siger deres stilling op, er ikke udvalgt på samme måde"*. (ibid;30). Denne konstatering peger på den væsentlige årsag til at man havner i marginalgruppen, som defineres af det hårde paradigme. Denne årsag ligger i aktørernes karakteristika, men hvilke karakteristika? Ser man på aktøreksemplet Viktor, var det tilsyneladende hans manglende evner til at magte de udfordringer

arbejdsgiveren mente han skulle. Det er de så kaldte svage aktører der er udsatte for fyringer og som har svært at komme tilbage i arbejde (udstødelse og udelukkelse hos Larsen/Andersen;1990). Når man ser på Tab.5 s.289, CASA, er det realistisk antage at det rummelige arbejdsmarked kunne integrere 600 000 blandt de 973 000 overførselsindkomst-modtagere i 1998 (tallene – undtaget arbejdsløshedstallets fald fra 183 000 i 1998 til ca. 150 000 i 2001, er ikke blevet markant forandret siden da). Det vil sige at: 183 000 ledige + 78 000 aktiverede, 97 000 på kontanthjælp, 36 000 på revalidering, en del af både de 273 000 førtidspensionister og modtagerne af sygedagpenge, samt en del af dem der er på efterløn, kunne blive re-integreret på arbejdsmarkedet – i alt ca. 600 000. Anvender man tilmed EU's definition på arbejdsløse kan tallet af dem der mangler job være endnu større. Her hedder det at de arbejdsløse er ”personer uden arbejde, der aktivt har søgt arbejde inden for 4 uger og som kan tiltræde et arbejde inden for 2 uger.” På basis af Danmarks Statistiks undersøgelser af arbejdskraften kan man tilmed pege på, at der i 1999 var 125 000 personer med skjult arbejdsløshed ⁽⁴⁷⁾.

Det hårde paradigma kalder overførselsindkomstmodtagerne for socialgruppen. (minus marginalgruppen, i 2001 50 000 mennesker). Undersøgelsen af marginalgruppen (Arbejdsministeriet;2001) viser at marginalgruppen, og generelt ledighedsberørte, er nogenlunde proportionelt fordelt i forhold til de enkelte a-kasser som dækker deres ledighed. HKs kasse har en markant forskel: 17,0 procent i marginalgruppen, men kun udgør 9,5 procent af arbejdsstyrken, ligeledes pædagogmedhjælpere, hhv. 1,0 og 5,4, offentlige ansattes-kasse: 5,7 og 9,8. Trods de her påpegede forskel kan man ikke konstatere at der er givne erhvervsområder der er mere udsatte for en risiko at levere marginalgruppen end andre. F.eks. udgør akademikere 5,9 procent af arbejdsstyrken og leverer 4,6 procent til marginalgruppen. Mens tilsvarende tal for byggefagene er 3,2 og 1,3.

Tab. 7. Arbejdsløshed for uddannelsesgrupper, 1998 , pct.

	Gnms. antal	Berørt af ledighed	Ledighedsgrad	Langtidsledige
alle	5,6	20	0,276	8,1
ingen uddannelse	7,2	24	0,304	9,3
erhvervsfaglige udd.	5,2	20	0,255	7,1
kort, videregående	3,9	16	0,239	6,5
mellemlang	2,7	13	0,204	5,3
kort, videregående	4,0	13	0,297	9,1

(Kilde: Social År rapport, CASA,;94,1999; kilde: Statistiske Efterretninger, 1999:20)

⁴⁷ Den skjulte arbejdsløshed operationaliseres på følgende måde: ”Arbejdskraftundersøgelser viser også, at der er en stor gruppe uden for arbejdsmarkedet, som ganske vist ikke lever op til arbejdsløshedsdefinitionen, men som angiver, at de ønsker et job. En del af disse søger faktisk aktivt job. Det vil vi kalde den skjulte arbejdsløshed”.(Social År rapport, 1999:97)

Som det fremgår af ovenstående tabel rammer arbejdsløshed flere uden uddannelse. Uddannelse betyder en del for ledigheden, men aktører uden uddannelse har samme langtidsledighedsprocent som aktører med lang, videregående uddannelse, hhv. 9,3 og 9,1 procent.

Heller ikke sammenligning af gns. antal ledige, berøring af ledighed, ledighedsgrad og langtidslediges ledighedsgraden i relation til variable som køn, og alder, 1998, peger på store forskel mellem køn og aldersgrupper - undtagelsen er aldersgruppen 50-66 år, der har en ledighedsgrad på 5,7 procent. Kvinder har et højere gns. antal ledige, 7,9 pct. mod mænds 5 pct.. Når det gælder langtidsledighed er procenten næsten lige: 7,8 og 7,6. (fortsat gældende for 1998). (ibid.93)

V.5.1.1. *Mas* udbredelse som humanistisk udfordring

Arbejdsløshed rammer bredt og nogenlunde jævnt hvad angår alder, køn, uddannelse og erhvervsområdeområde. Konjunktuelle og strukturelle årsager kan forrykke denne balance. F.eks. var der i 1980erne udtalt ungdomsarbejdsløshed. Men fordi *ma* er et bredt spredt fænomen (på uddannelse, erhverv, alder, køn), har *ma* en humanistisk karakter forstået som et fænomen som alle samfundsmedlemmer kan udsættes for. Hos Greve (2000) (jf.s. 58, 126, 260) handler *det gode samfund* om nøgleelementerne i aktørens muligheder for at opnå det gode liv: frihed, lighed, retfærdighed og demokrati. Schjødts samfundsdebatbog "Hvad med de andre", 1996, sætter de andre (overførselsindkomst-modtagerne) i et humanistisk perspektiv: Opdelingen i *de andre* og *os*, kan have dehumaniserende virkning på samfundet på længere sigt.

Pointen med fremstillingen af de tre tabeller har været at give et generelt billede af *ma*-udbredelsen samt at vende tilbage til spørgsmålet: Hvad er det vigtigt for struktursiden at anskue, m.a.o. objektivere hos de aktører som befinder sig inden for indeni for rammerne af overførselsindkomstsyste-met? (jf.Tab.5, s.289). Svaret kan være i retning af Znanieckis humanistiske sociologi. For Znaniecki kunne f.eks. en aktørs brev også udgøre et dokument – en objektiv kendsgerning. Objektiveringen kan generelt ses i forlængelse af Sennetts vægtlægning på 'den anden.' Den anden/de andre er i denne forbindelse ikke en gruppe svage aktører, men aktører der skal anskues ud fra erkendelsen af aktørens selvrealisering og livshistorie, (jf.IV.2.)

Et eksempel på humanistisk tænkning relateret til *ma*-fænomenet – alle kan *deltage i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling* - findes i følgende udsagn af F. Rasmussen (april 2001): "*Mennesker, hvis eneste sociale problem er, at de ikke har et arbejde, skal have et arbejde. Ikke 17 forskellige kurser i alt mellem himmel og jord, hvis primære formål til tider er at holde beskæftigelseskonsulenter i arbejde. Det er mennesker, der er låst i det socialdemokratiske behandlersystem, hvor de koster rundt i et aktiveringscirkus uden real adgang til at komme i reel og varig beskæftigelse*". Hvis det ikke kun er retorikken som ligger i dette politiske udsagn men en erkendelse af problemet, er der – som allerede er blevet påpeget – to forudsætninger, som i dette tilfælde positivt kan føre fra erkendelse til praksis:

- 1) reelle og forholdsvis gode jobs for de 600 000 overførselsindkomstmodtagere (jf. s.256, 288), og
- 2) hvorvidt der hos begge parter: aktørsiden og *struktursidens arbejdspladser/*giverside er der en motivation til reelt at skabe et rummeligt arbejdsmarked (*dissa*

for de fleste). Under Det Sociologiske Værksted kom Socialministeriets repræsentant med et interessant svar på et spørgsmål som én af tilhørerne havde stillet ham.

Spørgsmål fra forsamlingen: ”Som jeg kan høre det, det du i virkeligheden mener systemet gør er at opgradere den enkelte arbejdskraft. Men skaber dette egentlig arbejdspladser? Svaret: ”Nej, fordi det vi tror på er, at vi ikke kan skabe job med arbejdspolitik, men vi kan understøtte den kunstige konjunkturudvikling. Vi kan prøve at se på hvor langt nede vi er nu og hvor langt nede vi sidste gang vi lavede en økonomisk opstilling i Danmark(i midten af 80erne)”. Når man – som det erkendes i udsagnet - arbejdsmarkedspolitik ikke kan skaffe jobs til flere hundrede tusinde mennesker, er det så arbejdsmarkedets egne kræfter der skal skaffe dem? Bliver det en humanistisk løsning når der bliver skabt en underbetalt gruppe af mennesker, hvilket nemt kan blive et resultat af en dereguleret arbejdsmarkedet og samtidig indskrænkning af overførselsindkomsterne. På den anden side viser der sig følger af det som kan anskues som civilisatorisk landvinding men som også kan betyde at blive fanget i systemet. En næsten catch 22-situation.

Jeg har bragt det korte udsagn fra Det Sociologiske Værksted, fordi i relation til dette afsnits diskussion af den humanistiske udfordring som *ma*'s udbredelsens udgør, underbygger dette udsagn den kommunikationsmæssige faktors betydning og realisme; denne faktor kan hjælpe at blødgøre og gensidig forme parterne i en situation som teoretisk anskuet er fastlåst. I virkelighedens verden kan man dog ikke erfare denne fastlåshed, som går ud på at hér har man markeds kræfter, og dér har man behandler systemet – to fikserede poler. Som allerede bemærket, stiges der på og af Schumpeters ledighedsbus; aktører bliver til givne typer: innovative, rebelske, retrættiske, rituelle og de fleste konforme. F.eks. påpeger en undersøgelse at 75 procent af førtidspensionister er tilfredse med deres liv, og tre fjerdedele vurderer deres liv til syv på en skala fra nul til ti – mod 80 procent af befolkningen i almindelighed.(Sanne Lund Clement;1999). Førtidspensionisten Anne fra Det Sociologiske Værksted som den innovative type hører netop med til de tilfredse, der efter nogle transitive perioder har fundet indholdet og rytme i deres liv.

Samfundet er mobilt; aktører bevæger sig mellem de to teoretisk anskuede poler. F.eks. er antallet af langtidsledige faldet markant: Siden 1994 til 2000 med 133 000 personer (*Det danske arbejdsmarked;2001,20*). I perioden 1990 til 1998 blev antallet af langtidsledige halveret. Samtidig er der blevet flere kortidsledige, en vækst på 22 procent i perioden 1994-1998. Dette kan bl.a. tyde på, at mobiliteten på arbejdsmarkedet ikke er blevet mindre, tværtimod, og kernearbejdsstyrken har flere transitive perioder hvor dagpengesystemet er et vigtigt værktøj til at gøre forholdsvis korte overgange så vidt som muligt socialt smertefrie for den enkelte. Informations-teknologien har på sin egen måde – den virtuelle måde - gjort aktørerne mobile. Men igen: Bekymringen for denne teoretisk anskuet catch 22-situation er som sagt velbegrunderet.

Uanset, om man har et arbejdsmarked der styres gennem mere intervention fra velfærdsstatens side eller om arbejdsmarkedet mere bliver styret af selve markeds kræfterne, er der behov for en kommunikationsmæssig formning af forventninger og forpligtelser, tillidskabende foranstaltninger (⁴⁸), og motivation. Derfor er det

⁴⁸ Udsagnet fra Arbejdsministeriets repræsentant, hentet fra Det Sociologiske Værksted er et eksempel på et element i en praksis som her kan kaldes tillidskabende foranstaltninger; udfordret af et

den anden forudsætning for det rummelige arbejdsmarked, nemlig motivation hos begge parter: Struktur og aktør der her er vigtig og som bl.a. kan ses i et humanistisk perspektiv. Det handler således om det bløde paradigmas optik hvor kommunikation og humanisme gør sig gældende.

Det markante fald i arbejdsløsheden fra godt 12 procent i 1993 til omkring 5 procent i 2001, har gjort at *ma*-fænomenet ikke mere alene skabes af selve arbejdsløshed. *Mas* udbredelse i de sidste år må derfor mere anskues som et selvgenererende problem. Et fænomen har sine ydre årsager. Selv om den ydre årsag er blevet svækket – eller hvis det helt var blevet forsvundet – så kan et fænomen i kraft af sin udbredelse forblive ved at eksistere.

Andersson (2001) beskriver aktører i *ma*-situationer som *fanget af systemet*. Den aktivering som har haft til formål at være det vigtigste led i adkomstprocesprocessen har ikke resulteret i en betydelig udhulning af overførselsgruppen (socialgruppen i den eksklusive betragtning af *ma*). F.eks. påpeges der i "Effekter af aktiveringsindsatsen", Arbejdsministeriet, 2000, at "*I lidt mere end halvdelen af de afsluttede aktiveringsforløb sker der ikke en umiddelbar forbedring af den enkeltes beskæftigelsesituation med den valgte opgørelsesmetode.*"(ibid;62)⁴⁹. Selv om ca. 50 procent-effekt fortsat efterlader halvdelen af de aktiverede i arbejdsløsheden – og derfor er på ingen måde et godt resultat – så har Arbejdsministeriets opgørelsesmetode alligevel givet baggrund for et noget optimistisk resultat. Andre undersøgelser peger nemlig på 20-30 procent-effekt. Udbredelsen af fastholdelsen i systemet ses tydeligt. F.eks. var der af de 232 000 aktører som i 1992 modtog kontanthjælp i 1992, i 1998 fortsat 165 000, som modtog en eller anden form for offentlig ydelse. Der var 67 000 personer, som ikke modtog nogen ydelse, og derfor må man antage overgik til selvforsørgelse. ((Social Årsraport;1999;102).

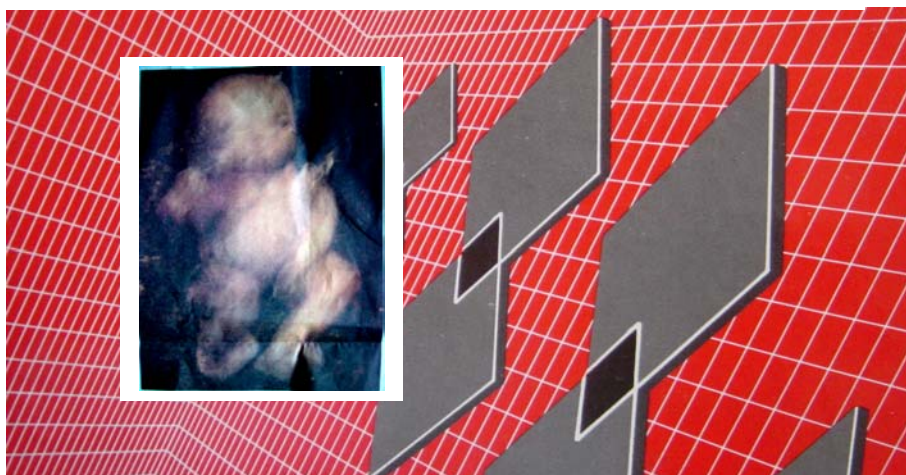
Når Giddens (2000) taler om den sociale marginalisering er det ikke kun marginalisering af de grupper i et samfund som er dårligt stillede, som bor i ghettoagtige bebyggelser han tænker på. Marginalisering hævder han gælder også eliten, når denne ikke vil vedkende sig sit sociale og økonomiske ansvar for andre. Dilemmaet: Enten fastholdelse i overførselsindkomstsystemerne eller markedskræfternes diktat af arbejds- og lønforhold kan koste en del aktører rundt enten i et aktiveringscirkus, som F. Rasmussen udtrykker det, eller i den fleksible kapitalismes lønarbejderige for de lavtlønnede. I begge tilfælde er der tale om vagabonder. Mødet mellem de to poler: Velfærdsstaten og de frie markedskræfter kræver bl.a. humanisme der socialvidenskabeligt set ikke behøver at dække over idealisme men konkrete kommunikative tiltag. Det som gør et menneske til et menneske er først og fremmest evnen til at kommunikere, drage konklusioner og handle derefter.

spørgsmål fra én af de tilstedeværende aktører, indrømmer den centrale administrations repræsentant at arbejdsmarkedspolitikken ikke kan skabe jobs, men den er nødvendig for landet økonomi. Det er et eksempel på historisering af *ma* fra strukturens side.

⁴⁹ Undersøgelsen baserer på 216 000 aktiveringsforløb af mere end 6 ugers varighed inden for perioden 1996-1998.

Kapitel VI

Kommunikation i kontaktflader mellem aktør og struktur



En given forståelse af møde mellem aktør og samfundsstruktur:

”Det er nemlig først i mødet mellem individ og samfundsstruktur der afsløres, at systemet ikke er tilpasset indplaceringen af personer med bestemte ressourcerprofiler.”(Erik Jørgen Hansen, Social arv og uddannelse, 1999;7)

”Forestillingen om, at fx midaldrende ufaglærte langtidsarbejdsløse mænd kan vælge eller via incitamentsstrukturer, fx reducerede arbejdsløshedsdagpengesatser, kan tvinges ind i en helt ny og anderledes biografi, er malplaceret. Forandringsprocesser kan igangsættes, hvis der eksisterer eller etableres mulighedsbetingelser og interaktioner, der korresponderer med individernes erfaringsbaserede praktiske sans. Herved kan individer med stærkt underprivilegerede positioner og dispositioner dreje i retning af en forandring, der kan bryde med deres stærkt underprivilegerede vilkår”. J.Elm. Larsen; 2000;40.

”The reproductive constrains that instrumentalize a lifeworld without weakening the illusion of its self-sufficiency have to hide, so to speak, in the pores of communicative action. This gives rise to structural violence that, without becoming manifest as such, takes hold of the forms of inter-subjectivity of possible understanding. Structural violence is exercised by way of systematic restrictions on communications; distortion is anchored in the formal conditions of communicative action in such a way that the interrelation of the objective, social, and subjective worlds gets prejudged for participants in a typical fashion”, Jürgen Habermas, “The Theory of Communicative Action”; 1987;Vol.2. s.185.”

Eksempler på aktørernes erfaring med ’mødet’:

”Nu har jeg været hele møllen igennem, og man føler det lige som man bliver taget op af en skraldespand og puttet ned i lidt pænere skraldespand der er plastikpose i og et hul man kan kikke ud af, men det er stadigvæk en skraldespand; det er det man får ud af at aktivere folk uden at give dem mulighed for at kikke frem af. Der er jo ikke noget nyt for enden af et puljejob”, Et spontant indlæg i Det Sociologiske Værksted, 05.05.00.

VI.1. Indledning

I dette kapitel vil jeg yderligere diskutere de kommunikationsmæssige momenter ved marginalisering på arbejdsmarkedet (*ma*). De forrige kapitler leverer et grundlag for at konkludere, at *ma* generelt beror på et underskud af kommunikation – i betydningen: *at gøre det fælles*. Normaliseringsteknologien som den har udviklet sig viser sig ikke at være tilstrækkelig til at dække dette kommunikationsmæssige underskud. Tværtimod. Normaliseringsteknologien har - som Böök fremstiller det – især i de sidste 10 år haft en tendens til at løse *ma*-situationer på en måde som indebærer det Durkheim benævnedes som påtvungen arbejdsdeling. ”*For at arbejdsdeling skal skabe solidaritet, er det ikke tilstrækkeligt, at enhver har sin opgave, det er desuden nødvendigt, at denne opgave er acceptabel for ham*” (Durkheim; 1893;2000;333). Mottoerne til dette kapitel fremhæver, at Durkheims erkendelse af nødvendigheden af aktørens accept af den opgave - deltagelse – han/hun kan få og opnå, fortsat er højt aktuel.

Hvordan kan man afhjælpe dette kommunikationsmæssige underskud? Den stabilitetsfremmende institution kan i denne sammenhæng udgøre en ramme for en kvalitativt bedre kommunikation. Kap. III peger på et vigtigt element: Den kommunikative trekant som er et koncept der baserer sig på erkendelsen af *ma* som en historisk type af marginalisering. Den kommunikative trekant er en figur af grundlæggende elementer i en formalisering og institutionalisering af en kvalitativt bedre kommunikation i *ma*-situationer. Kap. IV og V fungerer primært som en underbygning af den teoretiske sociologiske erkendelse af behovet for en kvalitativt bedre kommunikation mellem aktør og struktur. I en konfrontation med empiriske udsagn diskuteres der her givne elementer i det tænkte kommunikationsmæssige forløb: velfærdsudvalgsarbejder, typologien af aktør- handlingsmønstre i relationen til *ma* og transitive perioder.

De givne kommunikationsmæssige elementer skal i dette kapitel anskues i lyset af relationen mellem magt og kommunikation. Denne relation har allerede klart fremtrådt i forbindelse med relateringen af *ma* til strukturationsteorien, (jf. III. 4.1. *Strukturationsteoriens relevans for ma*). Kap. VI skal igen tage magt-kommunikation relationen op til en diskussion på baggrund af den definition af *ma* som fremføres i kap. III. Denne *ma*-definitions konfrontation med empiriske udsagn i kap. IV og V lægger op til den her nævnte kommunikative trekant. Magt og kommunikation skal således igen diskuteres, men nu i tilknytning til de koncepter og de empiriske udsagn hvis fremkomsten er affødt af den foregående diskussion af magt og kommunikation.

Dernæst skal den teoretiske diskussion af kommunikation og magt relateres til givne empiriske udsagn. Men først skal der laves en betragtning over givne momenter af metateoretisk art i forbindelse med spørgsmål om tilgang til og forståelse af social samtale. I selve arbejdet er der fire afsnit med delkonklusioner: III.3. *Delkonklusion: et paradoks og kommunikationens nødvendighed*, III.5. *Delkonklusion: Behov for værktøjer som kan åbne den instrumentale rationalitet over for den substantive rationalitet*, III.7.5. *Delkonklusion: Institutioner som kan bringe stabilitet ind i menneskenes liv*, og IV.6. *Typologi af handlingsmønstre i relation til ma – et bidrag til den kommunikative trekant. Delkonklusion*. Disse konklusioner udgør en baggrund

for dette kapital. Kapital VI udgør i sin helhed dette arbejdes hovedkonklusion, nemlig at kommunikation udgør *ma*-fænomenets afgørende faktor.

VI.1.1. En betragtning over tilgangen til den sociale samtale

Følgende betragtning er en form for viderediskussion og en konklusion på spørgsmålet om: 1) Relation mellem teori og empiri som rejses i kap. I og II. Behovet for denne betragtning melder sig på baggrund af givne erfaringer under den tre års forskningspraksis som dette arbejde har udgjort. 2) Hvordan man kan nærme sig undersøgelsesgenstanden: Den sociale samtale i en *ma*-situation?

T.B.Sørensen (1995;27) fremhæver, at en interaktionistisk orienteret sociolog har en forpligtelse til at møde undersøgelsesfeltet med ”påtvunget uvidenhed”. ”*Feltet skal ideelt set ikke mødes med sociologiens evt. kritiske eller fagteoretiske – og i forhold til feltet eksterne – forforståelse, men forudsætningsløst med åbenhed for udtryk og indtryk fra feltet...Metodisk indebærer det at en undersøgelse må indledes med studiet af detaljer, afgrænsede empirisk registerbare udtryk og isolerede enkeltbegivenheder, og begrænsede analyser og tolkninger heraf.*”(ibid;27)

Ved at støtte sig til Schegloff (1992) -fremhæver T.B. Sørensen at: ”’*Fastlæggelser’ eller ’bestemmelser’ set fra et interaktionistisk udgangspunkt ikke blot har en besværgende, uvidenskabelig karakter. De kan også være en hindring for nye erkendelser, der rækker ud over det ’fastlagte’*”. (ibid;27)

Baggrunden for forståelse af social samtale, som ligger i dette arbejdes hidtidige forløb, står således i en grel kontrast til T.B.Sørensens metode. Den interaktionistiske metode indebærer at feltet opfattes som et afgrænset fænomen, som man forudsætningsløst oplever ved at få indtryk af og udtryk fra det. Det ville kræve en anden afhandling at diskutere interaktionistisk sociologi i relation til strukturalistiske retninger. Men det er vigtigt i denne forbindelse at reflektere over relationen mellem den tilgang som anvendes i dette arbejde og T.B.Sørensens tilgang til at forstå *den sociale samtale*. For ud fra en sådan betragtning kan der fremkomme givne forståelselementer i relation til *ma* som kommunikationsmæssigt fænomen. Den samtale der som et kerneelement indgår i det kommunikationsmæssige fænomen, som det her antages *ma* udgør, handler om et bestemt indhold: Om marginalisering på arbejdsmarkedet inden for en given historisk kontekst, hvor der forekommer et afgrænset samspil af givne forhold. Hos T.B.Sørensen er *den sociale samtale* først og fremmest en form for relation mellem aktør (samfundet) og stat, som bliver eksemplificeret vha. en mere konkret relation i mediering mellem klient og system. Selve samtaleindholdene kommer i anden række.

Hvis man som Sørensen påpeger det, (ibid;320), tager hensyn til generaliseringsproblematikken kan man, mener Sørensen, om end ud fra en anden tilgang end den som anvendes i dette arbejde, komme inde på spørgsmålet om hvorvidt det partikulære kan objektiveres, og han svarer positivt på dette spørgsmål – i modsætning til radikale etnometodologisk påstande. (ibid;326, jf. nedenstående note ²⁶³).

²⁶³ Det partikulære forhold kan objektiveres i og med ”*ethvert socialt system, enhver relation, situation, person og ethvert øjeblik rummer noget unikt, der aldrig vil kunne gentages eller genfindes*”

Derfor mener jeg, at der kan være tale om komplementært forhold mellem den interaktionistiske metode og strukturalistiske tilgange. Især når der er tale om strukturationistisk tilgang, som anvendes i dette arbejde. I denne forskningspraksis som dette arbejde udgør, er min, forskerens forforståelse af *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen manifest (jf. generelt kap. I og II). Ikke desto mindre kan man – ud fra de givne teoretiske højder – få øje på konkrete praksisfelter, og nærme sig dem med en næsten naiv nysgerrighed og uforståenhed over for hvad disse praksiser i deres afgrænsning betyder.

Det Sociologiske Værksted (DSV) var en form – som den sociale samtale nu også er det – sat i et praksisfelt, som jeg som sociolog intet vidste om. Ville de forskellige lokale aktører fra den givne praksis komme i det hele taget, når annoncen om det sociologiske værksted indebar netop påpegnings af at det handler om en form for en samtale i et givet fællesskab? Jeg fik nogle søvnløse nætter, fordi jeg næsten ingen kendte i denne praksis, som skulle være et centrum for denne fællessamtale – ja, jeg gik næsten i panik ved tanken om at kun meget få aktører ville komme, og nogle af dem ville sandsynligvis gå med det samme – især efter min planlagte sociologisk indledning, som gerne måtte afspejle den sociologiske praksis' sprog, hvilket ville sige at indledningen nemt kunne forekomme abstrakt for lægmand. (Det ligger i konceptet DSV at aktører kan godt repræsentere/bruge sproget fra den praksis som har sat dem i berøring med det diskuterede fænomen). I selve fasen af iscenesættelsen af den givne interaktionsform opstod en konkret ageren: Da jeg, dagen før afholdelsen kom til Karensminde, og spurgte en deltager i det projekt som stedets kulturcafé er rammen for, om han ville deltage i arrangementet næste dag, reagerede han: – Nej, vi er sgu ikke marginaliserede. Han lød ganske skeptisk over selve betegnelsen af værkstedets emne: *Marginalisering på arbejdsmarkedet*. Han var ikke en passende aktør til den rolle, som han mente han var tiltænkt at skulle spille næste dag i den ca. 7 timer lange fællessamtale. Det var en unik hændelse, som satte tankerne i gang. Ikke alle aktørerne, som man vha. givne kriterier kan medregne til aktører i *ma*-situationer, regner sig selv som marginaliserede. Dog kunne jeg sætte denne unikke forekomst af ageren i relation til nogle sociologiske båse: Ageren mod stigmatisering eller det stik modsatte: Falsk bevidsthed. Under alle omstændigheder kunne denne partikulære ageren kategoriseres.

Den interaktionistiske tilgang kan medføre indhold, som kan fylde de tynde abstrakter og derfor kan indgå i konstruktiv teoripluralisme (Broch;1979). Derimod ville en enkelt tilgang som symbolsk interaktionisme ikke være nok til at belyse

på nøjagtig samme måde igen. Det må imidlertid ikke føre til den misforståelse, at alt på alle måder er forskelligt og specifikt kontekstbestemt. Bag det unikke, som et bestemt socialt fænomen, en bestemt situation, en bestemt person, en bestemt handling umiddelbart identificeres ud fra, genfinder man standarderne eller det typiske og artsbestemmende. Disse standarder danner tilsammen den ordenskabende struktur, som enhver virkelighedsoplevelse og enhver interaktion er baseret på. Identifikation af et hvilket som helst fænomen er baseret på en typologisk forforståelse”(ibid;327). Jeg er enig heri – med henvisning til Bhaskers Samfund/Person Relation Model, hvor forforståelse opnås gennem en given erfaring, her = praksis. Men denne her citerede erkendelse står hos Sørensen som umiddelbar modsigelse til den interaktionistiske metodefordring, nemlig at ”feltet ideelt set ikke skal mødes med sociologiens evt. kritiske eller fagteoretiske – og i forhold til feltet eksterne – forforståelse” (ibid;27).

marginalisering på arbejdsmarkedet som et kommunikationsmæssigt fænomen. Fordi *ma* som påpeget i kap I og II har flere generative mekanismer at takke for sin forekomst. At erkende noget som et fænomen, betyder at påpege det særlige ved det. Det er ikke noget særligt at der er mange generative mekanismer bag sociale forhold som *ma* jo også er. Men det som bidrager til at det kan erkendes som et fænomen er et givet forhold, en given mekanisme, og hovedtesen i dette arbejde er, at hovedtrækket ved *ma* er den kommunikationsmæssige faktor. For at sætte det på spidsen: Hvis man i morgen ved en lov – og en lov er et resultat af en kommunikationsmæssig praksis - betegner alle overførselsindkomster som borgerløn konstruerer man en virkelighed, hvor der ikke er nogen *ma*. Jeg er enig med Berger og Luckmann (1967) i at virkelighed konstrueres socialt – bl.a. gennem den sociale samtale og f.eks. DSV. Men jeg er uenig i, at den sociale konstruktion ikke kan erkendes som falsk. Hvilket vil sige at man socialvidenskabeligt kan tage en kritisk stilling til en given konstruktion, og ikke blot beskrive og forstå den. Hvis man, som Møller (1995 ²⁶⁴) vha. det brasilianske eksempel påpeger, tillader, og hermed også konstruerer, samfundsforhold, hvor der er meget store lønforskel, så kan man også hurtigt afskaffe *ma*. Pedersen/Z (1993; 20) påpeger, at ”*det dog ikke er umuligt at forestille sig, at uden velfærdsstatens sociale sikring ville arbejdsudbuddet være større*”. De tilføjer straks: ”*Spørgsmålet er imidlertid, om dette ville kunne opveje konsekvenserne i form af mindre omfordeling og større social utryghed?*” Generelt kunne man spørge om hvorvidt *ma* forstået som et træk ved fremmedgørelsesfænomenet, og nærmere betegnet som en risiko ved det eksisterende arbejdsforhold, som vedrører aktører der er integreret på arbejdsmarkedet, virkelig er blevet afskaffet, jf. Bohn, s. 209-10)

Et andet moment er T.B.Sørensens (1995;27) fremhævelse af, at den forforståede tilgang, dvs. en sociologisk ballast endda ”*være en hindring for nye erkendelser, der rækker ud over det ’fastlagte’*”. Det er på den ene side vigtigt at medtage denne påpegnings af risikoen ved en ortodoks anvendelse af fastlagte koncepter. Men en anvendelse af givne fastlagte koncepter er dog ikke ensbetydende med at man ikke kan tage dem med fra starten; der er altid en mulighed for en refleksiv anvendelse af dem. Eksemplet kan være anvendelse af begrebet *klient*. I undersøgelsen anvender Sørensen dette begreb som et neutralt begreb; det er ikke ordet *aktør* men *klient* som konsekvent anvendes. Dette er i overensstemmelse hvad der bruges i selve feltet, og naturligvis på den måde legitimt. Men netop anvendelse af de teoretiske elementer som ligger hos Böök: Normaliseringsteknologi-skemaet, viser, at der har været erfaringer med, at selve klientbegrebet betegner et træk ved det givne kommunikationsmæssige forløb, som normaliseringsteknologien er rammen for. Klientfasen er hos Böök naturaliseringsfasen. Mik-Meyer anvender begrebet klientgørelse, når hun analyserer de konkrete forhold omkring aktivering og adkomstproces. Rollefordelingen: Behandler og klient har i denne adkomstproces en indbygget attitude: ”*Selvfølgelig er du klient – en der fører og følger med, hvad jeg/vi siger, for vi ved det bedre*”. Det som et ord repræsenterer semantisk behøver naturligvis ikke at være i overensstemmelse med den praksis som ordet i den daglige

²⁶⁴ Møller(1995) beskriver lønforhold i Brasilien og sætter dem som én af faktorer som i begyndelsen af 1. halvdel af 1990erne gjorde Brasilien til et land uden marginalisering på arbejdsmarkedet, m.a.o. et samfund med en ganske ubetydelig arbejdsløshed. Møller sætter også dette forhold i relation til social integration, og mener, at social integration i Brasilien, modsat f.eks. de danske forhold med i denne periode meget høje arbejdsløshed, var ganske lav.

praksis beskriver. Alligevel, og netop ud fra den konstruktivistiske og forstående sociologis perspektiv, er begrebernes konnotative funktion vigtig. Ved en reflektiv anvendelse af de koncepter som eksisterende teoretiske elementer eller helheder indeholder, kan man berige sine muligheder for at opdage forankrede tankemåder som kan udgøre hindringer i løsningen af konkrete problemer. At anskue forskel mellem *sagsbehandler* og *velfærdsydelsesarbejder*, som den fremstår hos Schmid (1998) er også et eksempel på en analyse af begrebsbetydning i relation til en given praksis begrebet anvendes i.

VI.1.1.1. Den forforståede ballast og den postmoderne socialpolitik

Den postmoderne socialpolitik er den der tilpasser sig de postmoderne betingelser. T.B.Sørensen (1997). Disse betingelser kan ses ud fra Sørensens relatering af det som han betegner socialpolitikens postmoderne epoke til de tidligere epoker i socialpolitikens udvikling.

Fig. 27. Epoker i socialpolitikens udvikling (ibid;59)

	<i>det traditionelle samfund</i>	<i>det borgerligt industrielle samfund</i>	<i>industri- og velfærds-samfundet</i>	<i>Det postmoderne servicesamfund</i>
<i>omtrentlig tids-fastsættelse</i>	Middelalderen	1800-1830erne	1930-1980erne	1980erne
<i>det sociale problem/ondt</i>	skæbnen, kræfter, guder	onde viljer, svage karakterer	samfundets problemskabende mekanismer	behov for service og indkomst
<i>individet, opfattelsen heraf</i>	uden betydning i sig selv, del af traditionsbestemt helhed	ansvarlig for sig selv og sin tilværelse	offer for og formet af samfundet	refleksiv aktør med individuelt kultur-/værdi system som udgangspunkt for egne valg
<i>det offentliges rolle</i>	ingen	straffer i opdragende hensigt de uansvarlige – ”uværdigt trængende”	har ansvaret for sociale problemer skal udbedre og og forbygge problemers opståen	udbyder profileret service til selv-ansvarlige forbrugere af social service
<i>Passende attitude over for det offentlige/overøvrigheden</i>	underkastelse	respekt, ydmyghed	(u-)taknemlighed	(u-)tilfredshed
<i>Væsentligste socialpolitiske målsætning</i>		sikring af sømmelig og ordentlig livsførelse	lighed og tryghed	selvhjulpethed på basis af forskellighed

Jeg fremdrager Sørensen's opdeling af socialpolitikens udvikling i 5 epoker, fordi konceptet *den postmoderne socialpolitik* paradoksalt på den ene side støtter dette arbejdes forståelse af *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen, og på den anden side modsiger det den bestemte forståelse af den relation og det indhold i *ma*-fænomenets kommunikationsmæssige faktor som dette arbejde fremlægger.

Opfattelsen af individet - i tiden efter 1980 - som et individuelt kultur- og værdisystem, er i overensstemmelse med den aktørfremsættelse som dette arbejde er et udtryk for (jf. påpegelse af aktøren som et partikulært system, s. 306 - Broch;1985;133). Også den refleksive dimension ved aktøren er her en fællesnævner, jf. III.9.2.1. *Forventning og aktørens normativitetgrundlag* , hvor der på basis af Mortensens (1990) påpeges tre typer af grundlag for normativitet: konventionalitet, fakticitet, refleksivitet, som har artikuleret sig i moderniteten, og hvor den refleksive normativitetsgrundlag er fremherskende, hvilket Beck fremstiller vha. konceptet den refleksive modernitet. Ligeledes opfattelsen af den offentlige rolle som udbyder af profileret service til selvansvarlige forbrugere af social service kan sammenstilles med konceptet velfærdsydelsesarbejders funktion.

Dér hvor vejene her skilles er spørgsmålet om hvorvidt det postmoderne service-samfund er en realitet. Hvorvidt samfundets problemsskabende mekanismer er en saga blot. Er fyringer en saga blot? Er mangel på værdige og habilitetfremmende arbejdspladser en saga blot? Thi det postmoderne samfund i denne her fremstilling er en form for kommunistisk samfund, hvor alle serviceres efter behov, og aktørerne er selvhjulpne individer og det eneste problem er hvorvidt de er utilfredse med den offentlige service. Det generelle problem med konceptet *det postmoderne servicesamfund* er, at det er en idealtipe som savner en kritisk analyse af sit realistiske grundlag, som den jo må have, hvis den sociologisk skal tages alvorligt.

Fordi man kan spørge: Kan man servicere folk til at de kan få skabt sig - eller få tilbage - deres sociale identitet og sociale anerkendelse når de som Josef, Erik, de bare mænd, Jan i sine transitive perioder, Johan, m.fl., er blevet marginaliseret eller helt udstødt fra den sociale praksis som deltagelse i den samfundsmæssige, og vel at mærke, samfundsanerkendte, arbejdsdeling jo er. Vejene skilles her, måske af den grund, at man jo kan vælge et metateoretisk udgangspunkt, hvor arbejde som social praksis kan sammenstilles med en hvilken som helst anden social aktivitet.

Den anden afgørende forskel er en følge af den først påpegede forskel mellem konceptet *det postmoderne servicesamfundet* og forståelsen for det demokratiske velfærdssamfund hvor den fleksible kapitalisme er en vigtig generativ mekanisme: Henholdsvis har det postmoderne servicesamfund ikke nogle afgørende samfund-problemerskabende mekanismer, og, anskuet i det kritiske realismes perspektiv, der er generative mekanismer som medfører samfundsskabte problemer, herunder et tungtvejende problem: *Ma*. Forskellen er jo derfor, at forståelsen af *ma* i skal dette arbejde inddrager både aktørens situation og samfundets situation, mens dette ikke er tilfældet med den postmoderne socialpolitik's forholden sig til *ma*-situationen. Når man gennemgår Sørensen's 9 punkter som udgør et forslag til et system af overførselsindkomster i det postmoderne samfund er der tale om en stærk fremhævelse af selvhjulpnehed - dog med afvisning af en ultraliberalistisk løsning med afskaffelse af enhver form for socialt sikkerhedsnet. Sørensen taler om et nyt

postmoderne sikkerhedsnet. ”Det nye er imidlertid ikke, at der vil være et sikkerhedsnet. Det nye vil være, at borgerne mere konsekvent og åbenlyst bruger og er ansvarlig for brugen af dette sikkerhedsnet som aktive borgere, og at sikkerhedsnettet mere konsekvent indrettes på at stimulere til, at selvforsørgelse bliver norm for selvansvarlig adfærd”. (ibid;74). Selvhjulpenshed og aktørens ansvar er vigtige momenter, men de har klare begrænsninger. For det første er der ikke nok jobs der i den givne aktør-situation har et givet perspektiv for aktøren, og derfor skal et sådant perspektiv forhandles med strukturen – for igen at bruge dette abstrakte udtryk som dog dækker de ganske håndgribelige regler og ressourcer på det givne niveau. For det andet er aktørernes holdninger til deltagelse som tidligere påpeget ikke nødvendigvis pragmatiske, dvs. aktøren pga. tidligere erfaringer ikke nødvendigvis er motiveret for deltagelse på basis af de givne regler og ressourcer. (aktøren kan jo være rebelsk, rituel, innovativ og retrætisk type). Igen er kommunikationen med strukturen vigtig. Sørensen konstaterer, at ”hvis økonomisk selvhjulpenshed baseret på selverhvervet indkomst skal være det selvfølgelig udgangspunkt, må man undgå, at en betydelig del af befolkningen kun udfolder bestræbelser herfor, dersom de lokkes, overtales eller tvinges hertil. Den sociale orden i samfundet under postmoderne vilkår står og falder med den enkeltes ansvarlighed og selvansvarlighed.” (ibid;73). Igen kan man ud fra dette arbejde være enig i den tegnede post-moderne koncept af aktøren, nemlig at han/hun ikke skal lokkes, overtales eller tvinges hertil. Det er det som Böök opponerer imod når han fremstiller normaliseringsteknologiens mekanismer. Og det er derfor Giddens transformative kapacitet her i dette arbejde er blevet inddraget. Men netop denne inddragelse inkluderer ’strukturen’ som kommunikationspartner, og netop derfor skal strukturen repræsenteres af velfærdsydelsesarbejderen, og netop derfor skal der være stabilitetsfremmende institutionelle rammer i Sennetts forstand som tilfældet med *ma*-fænomenet kan udgøre rammen for kvalitativ kommunikation, der kan bringe stabilitet i aktørens liv; den fleksible kapitalisme, som argumenteret i de andre kapitler, kan medføre nedsmeltning af aktørens personlighed, især når det gælder aktørerne i *ma*-situationer.

Der ligger i de førnævnte 9 punkter som forslag til overførselssystemet ingen forpligtelse hos strukturen – undtaget en minimum overførselsindkomst under den betingelse at man vil aktiveres. Den vigtige forpligtelse til at sikre et job efter et tilfredsstillende aktiveringsforløb er der her ikke tale om. Der nævnes følgelig ikke en forpligtelse til den kvalitative kommunikation, inklusive historisering og registrering. Generelt – dvs. ikke specifikt i forbindelse med overførselsindkomstsystemet – forholder Sørensen sig kritisk til registrering. Den registrering af baggrund for *ma* – via en kvalitativ kommunikation - som er vigtig for den kommunikative trekant, kan naturligvis også underkastes nogle etiske regler – men dette er dog ikke et overordnet problem, da det vigtigste er, at selve registreringen er et led i historiseringen af den givne *ma*-situation, m.a.o. aktøren og velfærdsydelsesarbejderen leverer viden om årsager og forløbet til situationen. Derfor kan man konkludere at det ikke er realistisk at tale om selvforsørgelse, medmindre forståelsen af *ma*-situationer blot fokuserer på aktørsiden ud fra den postmoderne erkendelse, at samfundets problemskabende mekanismer er en saga blot.

VI. 2. Kommunikation som frihedsudfoldelse (magt) ⁽²⁶⁵⁾

I kap. III defineres *ma* som et komplekst kommunikationsfænomen. Komplexiteten hænger på det generelle plan sammen med modernitetens muligheder for aktørens sociale mobilitet (frihed) og den fleksible kapitalismes krav til aktørens fleksibilitet (forudsætninger for frihed=magt). Moderniteten og den fleksible kapitalisme er hhv. målet (frihed) og midlet (magt). Det ville kræve en lang analyse at diskutere modernitetens mål og at analysere modernitetens relation til den fleksible kapitalisme ud fra begreberne *frihed* og *magt*. I al korthed skal moderniteten her anskues som et spørgsmål om overgang fra det traditionelle samfund, der først og fremmest karakteriseres ved statiske sociale positioner og lav grad af differentiering til et moderne samfund, som præges af forholdsvis dynamiske sociale positioner med høj grad af differentiering. Moderniteten forstås her endvidere som frihed i en systematiseret verden. ”Vi må antage, at det fundamentalt, i almenhed, er systemet, reglerne som giver frihed” (Broch;1985;134). Denne formgenetiske anskuelse af frihed som en udfoldelse af muligheder inden for et systematiseret univers forklarer også Durkheims spontanitetsbegreb. Den spontane adgang til den samfundsmæssige arbejdsdeling anskues hos Durkheim ud fra den forudsætning, at arbejdsdelingen er reguleret – dvs. alt andet end anomisk. En formgenetisk bestemmelse af marginalisering – dvs. en bestemmelse som har en ambition om at grave ned til dybere forståelseslag end forståelsen af marginalisering ud fra den formale sociologi – især Wieses, hvor marginalisering er et spørgsmål om aktørens sociale, bevidstheds-mæssige og geografiske distance fra givne praksiser – peger på frihed som modernitetens centrale begreb. Kommunikationen i en *ma*-situation – dens konkrete udtryk i en samtale hvor aktør og struktur - struktur mere konkret forstået som abstrakte systemer, og endnu mere konkret som velfærdsstatens institution, som aktuelt oftest repræsenteres af en sagsbehandler, og ikke en velfærdsydelsesarbejder – handler således formnings-teoretisk om frihed, og det forhold at frihed reelt - i modsætning til in abstracto - står i relation til regler og ressourcer. ⁽²⁶⁶⁾.

Broch (1989) præsenterer 4 magtmodeller: *Magt som undertrykkelse, magt som kvalitet ved bytteforhold, magt som medium eller symbolsk orden og magt som handlingsorganiseringskapacitet*. Den sidste model udspringer af de teoretiske rammer for strukturudfoldelsesteorien der ligger inden for det formningsteoretiske perspektiv. Den 4. magtmodel handler om frihedskanaliserings. (ibid;66). Broch forbinder klart *frihed* med *magt*. *Magt* konstitueres gennem to relationer:

- 1) ”Den ene er af abstrakt, strukturel natur. Det er forholdet mellem en organisations-struktur og organisations-forbundne aktørers handlingspotentiale.” Her har man følgelig velfærdsydelsesarbejderen i en nøddeskal.

²⁶⁵ Dette afsnits overskrift er direkte lånt fra T.Brochs ”Kommunikation i samfund”, 1985, hvor kap.9, ”Organisation og frihed” har et afsnit ”Kommunikation som frihedsudfoldelse.” Jeg anvender denne overskrift, fordi den præcis rammer den problematik som den givne fase i dette arbejde, nemlig afsnit VI.1. indeholder.

²⁶⁶ ”Frihedsudøvelsen sker aldrig in abstracto. Den sker altid ved at forholde sig til et eller andet: redskaber og andre brugsgenstande, naturen som genstand for travetur eller oplevelse, ens egne krop i sportslig udfoldelse, osv.. Men ikke mindst ved at indgå i forskellige slags kommunikationsforhold, som afsender, som modtager eller dialogpartner” (Broch;1985;134).

"I denne relation fremtræder magten som den organisations-kapacitet, som får de involverede aktører til at udvælge de handlingsalternativer, som tilsvare organisationens rationale. Magten kommer her til udtryk som en art spejlingsforhold mellem organisationens og primæraktørernes handlingssektioner, eller rettere sagt som den kapacitet der frembringer dette spejlingsforhold". Broch taler her om magt som en egenskab/kvalitet ved organisationen. Magt er her lig med 'myndighed'.

2) *"Den anden relation er af en mere konkret natur. Det er det organisationsformidlede magtforhold mellem primæraktører. I det typiske tilfælde er den ene aktør magtudøvende og den anden underlagt magtudøvelsen. Den magtudøvende aktør er så at sige organisationens repræsentant på primær-aktør-niveauet. Magten kan her betragtes mere eller mindre som en aktørbesiddelse."(ibid;66)* I denne mere konkrete relation, som man vha. Giddens kan betegne ansigt-til-ansigt-relation, kan der være tale om en direkte tvangsmæssig magt, fordi den ene aktør kan tildele den anden repressalier (du får ikke din kontanthjælp hvis ikke... , jf. aktøren Johans historie, afs. IV.5.). Hos Broch ligger der dog en formningsteoretisk erkendt åbning for at undgå den mulige repressalie, idet aktøren – nu er der naturligvis ikke tale om velfærdsydelses-arbejderen men aktøren i en *ma*-situation - også kan få en magtandel, *"hvis indhold er aktørens andel af det organiserede fælleshandling, dvs. i hvilken grad organisationens handlingsprodukt også repræsenterer aktørens selvrealisering"* (ibid;67). Broch taler om forskellige betingelser for en fælleshandling, herunder ekstreme betingelser, dvs. en given meget høj grad af repression og tvangs-mæssighed, hvor det blot *at overleve vil være en fundamental selvrealisering* – en højt abstrakt formningsteoretisk erkendelse som kan udfyldes med et partikulært konkret forhold, jf. I.5.1. *Et ekstremt partikulært eksempel på en kommunikationssituation*, s.18 – der som sagt i overensstemmelse med erkendelsen hentet hos Bourdieu og forskningsprocessens semiotik, er blevet medtaget som ét af de bærende elementer i opbygningen af dette arbejdes hovedtese.

Det væsentlige er i denne forbindelse Brochs klare påpegning af at gøre det fælles, som bygger på en længere diskussion der fremhæver flere strukturalistiske træk ved magt som handlingsorganiseringskapacitet, der her definerer magt som *"en organisations kapacitet til at realisere en handlingskoordination, et organiseret projekt"*.(ibid;78). Broch konkluderer i denne forbindelse, at magt *"er intimt forbundet med visioner og realisering af fællesmålsætninger"*. Men kan man nærme sig dette ideal: Organisationens kapacitet til at realisere en handlingskoordination? Kan vi – i den givne historiske kontekst – nærme os realiseringen af denne ideal magtutfoldelse som er knyttet til den civilisatoriske proces, hvor rigdomsproduktionen i Becks forstand bliver større og større? På trods af at Brochs formningsteori er højt abstrakt viser den nemlig det sociologiske ideal, at sociologisk teori nødvendigvis – hvor abstrakt den er – skal kunne henvise til konkrete forhold, til erfaringer i en given historisk kontekst. For 13 år siden påpegede Broch i forlængelse af den lige diskuterede magtkoncept at *"de centrale politiske spørgsmål og interessemodsætninger drejer sig om eksistensmidlernes fordeling – og under dette overførselsindkomsternes omfang."*(ibid;81). Ved her at påpege J.Andersen og J.E. Larsens arbejde, Fattigdom i velfærdsstaten, 1989, angiver Broch de følger som netop *ma* kan afføde: *"Eksistensformer, der er præget af isolation og magtesløshed – individer der ikke ser noget håb forud, som en i situation af permanent arbejdsløshed*

ikke ser nogen mulighed til selv at bedre sin stilling, endsige få sine evner og interesser realiseret.” (ibid;81). Det centrale – en logisk følge af Brochs formningsteoretisk tænkning – er her kobling mellem den givne magtmodel og de konkrete forhold. Broch taler nemlig her om ”organisatoriske tiltag både på makro og mikroplan – tiltag hvor organisationen netop skulle formidle individers aktivitet og selvrealisering” (ibid;81). Som et eksempel på en sådan organisation nævner Broch kooperativer for alternativ produktion. Det er naturligvis én måde at fremme den stabilitetsfremmende institution i et univers styret af den fleksible kapitalisme og som kan medføre nedsmeltning af aktørens personlighed i Sennetts forstand, især dem i *ma*-situationer. Men her er der - som i flere omgange allerede fremhævet - tale om en institution til at fremme magten og til at formindske afmagten – et forhold som Broch også medtager ved at konstatere, at afmagtsproblematikken i denne forbindelse bliver et centralt sociologisk emnefelt. (ibid;78).

Mefistofeles til Faust: ”...Frisk mod! Glem sanser og forstand og kast dig ud, bliv verdensmand. Du er fanget i spekulationernes ræs, som et dyr en ond ånd alt for længe har trukket om i en snæver kreds og rundt om ser du smukke grønne enge.

Faust: ”Hvordan griber vi det an?”

Mefistofeles: ”Lad mig blive din tjener, din slave, din Knægt!”

Faust: ”Hvad skal jeg betale for den respekt?”
(J.W.Goethe, ”Faust”)

VI. 2.1. Faust-drama

Denne udflugt til det generelle historiske niveau med de to centrale størrelser: Det traditionelle og det moderne samfund, samt frihedsbegrebets formgenese, anvender jeg for at vende tilbage til det scenebillede, hvor der foregår et drama om *deltagelse i den samfundsmæssige arbejdsdeling*, (*dissa*), et drama som indledningen til dette arbejde introducerer. Det er et Faust-drama som jeg mener man kan skimte i Bööks ”Josef, samhällssjälen och AMS”, (1990). (jf. V.4.1. ”Og hvis du vil op igen, så gør du som vi siger.”).

Dette Faust-drama afspejler det dramafyldte som ligger i overgangen fra det traditionelle til det moderne samfund (²⁶⁷), og i det forhold at frihed er konstitueret ved struktur (Broch;1985;134) (²⁶⁸). Böök fremstiller dramaet vha. tre substantielle

²⁶⁷ Et aktuelt eksempel på det dramatiske indhold i en overgang fra et samfund præget af mere traditionelle livsmønstre til et samfund mere præget af moderniteten er de forandringer, som en stor procentdel af den polske landbobefolkning i større eller mindre grad bliver udsat for, når Polen skal leve op til EU-krav. Polens befolkningsstruktur skal mere ligne de øvrige EU-landes. F.eks. udgør den del af befolkningen der bor på landet i Danmark, Tyskland og Storbritannien, hhv. 14, 13 og 11

størrelser: Stålværksarbejderen Josef som dr. Faust, den svenske arbejdsmarkeds-service AMS, som djævelen der hvisker i Josefs øre: *For at få den magt og viden der er nødvendig for at få en del i den fælles velfærdskage, skal du handle efter hvad samfundssjælen vil afkræve dig*: Bøj dig, vær forandringsvillig, vis evne til at være fleksibel. Jeg mødte i begyndelsen af 1990'erne, dengang arbejdsløsheden var høj, en mand som omgangskredsen kaldte projekt-Jens. Jens var en arbejdsløs akademiker, der efterhånden havde bedrevet mange projekter. Når man talte med Jens var det en uafbrudt snak om projekter Jens overvældede én med – selvfølgelig også de kommende projekter, som nu om lidt skulle søsættes og som skulle være et gennembrud i Jens karriere. Hans idealer var de mennesker, der i høj grad takket være deres fleksibilitet, blev store navne i den globale forretningsverden. Men Jens var i den gruppe hvorom Sennett konstaterer at den nemt kan lide under den fragmentering, som arbejde på flere forskellige fronter kan medføre. Med sit Davos-eksempel (²⁶⁹) viser Sennett at topfolket i Davos følte sig hjemme i den nye, fleksible kapitalisme. Men ”*de samme karaktertræk, som fremmer denne spontanitet, bliver imidlertid selvdestruktive hos de mennesker, der arbejder længere nede ad det fleksible regimes bjergside*” (Sennett;1998;2000;66). Jens var ikke engang i det nederste lag af det fleksible regimes bjergside. Han var i udkanten af den scene, hvor dramaet om deltagelse udspilles. Jeg ved ikke hvordan det siden hen er gået med Jens, men hans omgangskreds og jeg med oplevede Jens som et rodløst og forvildet menneske – og at denne oplevelse tilmed var smertelig.

Det dramafyldte beror ikke udelukkende på: 1) Det allerede omtalte overgang fra det traditionelle til det moderne samfund,⁽²⁷⁰⁾ eller 2) den i et formgenetisk perspektiv erkendte frihed, der pga. regler og ressourcer indebærer risikoen for uopfyldte forventninger. Det dramafyldte beror også på to yderligere omstændigheder, som de partikulære eksempler i de forrige kapitler omhandler: 3) I langt fra de fleste tilfælde er det sådan, at en leven op til fleksibilitetskrav er en garanti for aktørernes velfærd og 4) aktørens transitive perioder i relation til deltagelse i den samfundsmæssige samfunds- anerkendte arbejdsdeling (*dissa*) har kunnet medføre at aktørernes adfærdsmønstre i relation til *dissa* ikke er konform i Mertons forstand (jf. typologisering af aktøradfærd, fig. s.226).

procent. I Polen er procentandelen af landbefolkning 35. Den strukturelle tilpasning af hele samfundet vil påvirke millioner af familier. Samtidig vil opfyldelsen af tilpasning hos den enkelte familie ikke være nogen garanti for arbejde, bolig og infrastruktur som vil kunne erstatte den forholdsvise velfærd – som først og fremmest beror på stabiliteten i socio-økonomiske forhold..

²⁶⁸ Et eksempel på frihed relateret til struktur: Der er i år ca. 800 ansøgere til 24 skuespillerelev pladser på de tre statslige teaterskoler. Realiseringen af aktørens frihed til at være skuespiller er afhængig af de regler og ressourcer, som strukturen står for.

²⁶⁹ Davos er feriebyen i De Schweiziske Alper, hvor der afholdes World Economic Forum, og hvor Sennett har oplevet den fleksible kapitalismes sejrherre, heriblandt Bill Gates.

²⁷⁰ Denne overgang fra det traditionelle til det moderne samfund kan anskues hos Sennett at blive aktualiseret i de højtudviklede samfund med konceptet *traditionsnedbrydende genopfindelse af institutioner og virksomheder*, hvor det handler om nye fleksible managementformer, om reorganiseringer som ofte følges med reduceringer og/eller udskiftning af medarbejdere. Biblen for denne *traditionsnedbrydende genopfindelse af institutioner og virksomheder* er Michael Hammers og James Champys ”Re-engineering the Corporation.”

Det er det 4. forhold, der har en særlig betydning for kommunikationen mellem struktur og aktør i en *ma*-situation. Broch(1979;22-3) påpeger i en social-konstitutionalistisk teoretisk kontekst, at aktøren socialt formes gennem det indre forhold mellem det refleksionsmæssige grundlag for den produktive virksomhed (identifikationen) og den produktive virksomhed (arbejde), som giver en intersubjektiv genstand for social kommunikation og refleksion. Her fremstår der den indre relation mellem arbejde og identifikation, hvor den ene størrelse betinger den anden. Dette fremhæver den generelle betydning af Faust-dramaet for aktørens sociale konstitution gennem arbejde som social praksis. For kerne-arbejdsstyrken, der udgør 70-80% af befolkningen, 15-65 år, er "Fausts hvisken" for de flestes vedkommende ikke kommet fra AMS, eller AF. Den kom i sin tid måske fra forældrene: Læs til tandlæge eller i en anden familie kunne det lyde: Få dig en gedigen håndværker uddannelse som VVS-mand, så er din karriere sikret. Den kan komme i form af kulturel og social påvirkning: Det er så fint at være kunstner, etc. Er man moden til selv at finde og vælge sin plads og funktion i den samfundsmæssige arbejdsdeling? Hos kernearbejdsstyrken kan der også være flere dramatiske momenter i at vælge, om- og opkvalificere sig - netop fordi alle, dvs. ligeledes aktører der ikke har haft nævneværdige ledighedsperioder - er underlagt den fleksible kapitalisme, som afkræver omstillingsvilje og evner. Men ved at se formgenetisk på arbejde og identitet som to størrelser der betinger hinanden, er aktøren i en transitiv periode uden *samfundsanerkendt* arbejde, dvs. uden den størrelse som underbygger identiteten. Eksemplet med aktøren projekt-Jens viser, at man kan være langtidsledig og faktisk have flere projekter - have på en gang eller successivt en form for fragmenteret arbejde i gang. Men giver det et grundlag for identifikation som deltager i den samfundsmæssige arbejdsdeling?

VI.2.2. Den invaliderede identitet og det asymmetriske kommunikationsforhold

Igen er det nødvendigt at gøre en udflugt til formningsteorien: *Ma*-fænomenet består bl.a. af det drama som udspilles i den kommunikationsmæssige situation (samtale) og selve det kommunikationsmæssige forløb som *ma*-processen indebærer. Ideelt set - som en ideel talesituation - er både aktøren og strukturen ligestillede partnere; de har lige muligheder for at fremsætte deres synspunkter. Hos Broch - i lyset af formningsteorien - og hos Giddens - i lyset af strukturationsteorien - udgør selve kommunikationssituationen et potentiale for magtudøvelse gennem hhv. nyt identifikationsmønster og modalitet (frigørelse af den transformative kapacitet). Formningsteoretisk forholder det sig sådan, at "*for den produktive praksis er identifikationsmønstrene et biprodukt, for kommunikationen et produkt*" (Broch;1979;31). Broch anskuer magt som en funktion af to sfærer: arbejde (produktion) og identifikation (offentlighed) og deres genstandsmæssige korrelater: produkter og informater.

Når identifikationen således hentes i kommunikationen og når samtidig den ene kommunikationspart i sin sociale konstitution mere eller mindre permanent mangler *arbejde*, der som jo lige fremhævet er den størrelse som udgør en forudsætning for

aktørens *identifikation*, er der tale om et umiddelbart asymmetrisk forhold, når det gælder magtudfoldelse. I kap. III.7.1.3. fremhæves på basis af Mik-Meyer (2001), og i kap. V på basis af Andersson (2000), at de marginaliserede på arbejdsmarkedet og de udstødte generelt ikke udgør en ligevægtig kommunikationsmæssig part over for AF eller en anden kommunal instans som vejledende institution. Forklaringen på dette forhold er denne på et højt abstrakt teoretisk niveau erkendte asymmetri i forudsætningerne for magtudfoldelsen. For at være med i magtudøvelsen er identifikation, som hentes i en produktiv praksis, afgørende. Her afvises det at betydningsfuld identifikation – gennem frihedsudøvelse og selvrealisering - kan hentes uafhængigt af struktur.⁽²⁷¹⁾ På den anden side påpeger Broch (1985;133), at ”i virkeligheden er det forestillingen om systemets binding af individet som er statisk. For at forestillingen i det hele taget skal være meningsfuld må man tænke sig individet som noget givet, som systemet trænger ind på og lægger bånd på. Dynamisk er derimod forestillingen om at individet skabes ud fra et generelt system, at det netop får sin individualitet ved at forholde sig til systemet på en bestemt måde – og lige præcis ved dette konstituere sig selv som et partikulært system”. I relation til Luhmann fortolker jeg Brochs individ som et *partikulært system* der – netop kommunikationsmæssigt – er afhængigt af strukturen (det sociale system hos Luhmann) men ikke ét som determineret af det, hvorimod Luhmann, som tidligere diskuteret, adskiller individets psykiske system og det sociale systemet, hvilket må have til følge en afgjort enten voluntarisme eller determinisme. Ud fra den formningsteoretiske og strukturationistiske tilgang kan man således slutte, at det ikke er djævlens hvisken i dr. Faust's øre – og i moderniteten er alle aktørerne dr. Faust (²⁷²) - der nødvendigvis ene og alene skal bestemme hvordan moderniteten skal formes, og mere konkret sagt, hvordan aktørerne skal tilpasse sig nye muligheder. Men hvad skal man gøre for at fremsætte aktøren som en kommunikationsmæssig set lige part i en kommunikations-situation i Habermas' forstand, for at reducere aktørens invaliderede identitet, når djævelen i modernitetens hellige navn – herunder markedskræfternes – er på lur for at binde aktøren til sig og gøre aktøren aktiv på sine egne betingelser, og når følgende forhold gør sig gældende:

- identifikationen er nødvendig for aktørens magtudøvelse i en kommunikationssituation og i et kommunikationsmæssigt forløb
- aktøren er ikke bundet til systemet, men skabes af systemet ved at forholde sig til det og konstituere sig som et partikulært system
- identifikationen er invalideret pga. mere eller mindre længevarende mangel af arbejde som social praksis (en *ma*-situation)
- asymmetrien i den kommunikationsmæssige magtudøvelse opstår?

VI.2.3. En yderlige underbygning af behov for historisering og velfærdsydelsesarbejderens funktion

Det forrige afsnits diskussion af *magt* anskuet formningsgenetisk og spørgsmål som afrunder dette afsnit, gør det vigtigt igen at repetere delkonklusionerne som er

²⁷¹ Broch ”*Forestillingen om et rigt individ, konstitueret uafhængig af sociale relationer (i forskellige 'humanistiske traditioner' , f.eks. Frankfurter-skolen), må afvises på det skarpeste som idealistisk nonsens. Frihed forudsætter formning.*” (ibid;40).

²⁷² Man kan hævde at alle aktørerne er dr. Faust, fordi i moderniteten er alle formelt frie og lige over for demokratisk vedtagne love og regler. Virkeligheden er, at der er givne – bl.a. situationelle, fænomenologiske – forhold som kan sætte grænser for lighed og frihed.

indeholdt i afsnittene: III.3., III.4.2., III.6.3.2. og IV.5. Det handler i hovedtræk om at: Der skal givne værktøjer til for at kunne åbne den instrumentelle rationalitet over for den substantielle. Den kommunikative trekant skal i denne forbindelse udgøre et grundlæggende kommunikationsskema. Ydermere skal der være institutionelle rammer for realiseringen af den ønskede kvalitative kommunikation.

Også i forlængelse af afsnittene: III.4.1. *Strukturations-teoriens relevans for ma* og V.2 *Normaliserings-teknologien*, såvel som, generelt set, de mere empirisk orienterede kapitler IV og V, er det relevant at forholde sig til magtforholdet i den kvalitative kommunikative relation mellem aktøren og de abstrakte systemer i en *ma*-situation, hvor vægten lægges på rammerne og værktøjerne for kommunikationens centrale form: samtale.

Der antages i dette arbejde, at magtfaktoren (muligheden for at forandre situationen, m.a.o. en mulighed for bevægelse mod *dissa*), i høj grad ligger i historiseringen af situationen. Hos Gadamer handler ægte samtale og kommunikation generelt om forståelsen af 'sagen' - som det fremhæves allersidst i indledningen. Fænomenet, som står i den ægte samtales centrum, skal historiseres i og med at begge parter – aktørens og strukturens – relevante nutid og datid formidles. Historiseringen er netop det ene af de tre elementer i den kommunikative trekant som afspejler de fikseringsmomenter i en forståelse af en *ma*-situation, som hverken er aktørens eller strukturens situation, og hvor heller ikke årsagen til situationen ensidigt kan fikseres på den ene eller på den anden part. Ind i billedet kommer her sagsbehandleren og velfærdsydelsesarbejderen som diskuteres i hhv.V.2.4. og V.2.5.. Problemet med sagsbehandleren i relation til Gadammers ægte samtale er at

- allerede ud fra den semantiske forståelse af sagsbehandleren drejer det sig om et menneske, der på baggrund af givne love og regler skal behandle en sag. Men konceptet med den kommunikative trekant går som sagt ud på, at sagen ikke alene er aktørens sag men også strukturens sag. Det menneske som betegnes som sagsbehandler og som repræsenterer strukturen kommer så i denne forbindelse til at behandle sig selv/sin egen side.

- velfærdsstaten må i kraft af sit væsen virke som en stabiliserende institution ved at formidle ressourcer og informationer således at velfærd fordeles i overensstemmelse med muligheder og behov. Men når aktøren ikke kan artikuleres som et partikulært system i Brochs forstand kan velfærdsstatens formidling af ressourcer og informationer nemt hvile på et ikke-undersøgt grundlag, hvilket kan have betydning både for selve jobformidlingen og muligheden for historiseringen. (jf. II.1.2. *Kvalitetsdimensionen i en undersøgelse af arbejdsformidlingens fremgangsmåde: P. Blaus undersøgelse af medarbejderne på et amerikansk formidlingskontor*).

- mødet mellem aktøren og det abstrakte system i en *ma*-situation kan henregnes til den kategori af arbejde som Schmid (1998) betegner produktion af velfærdsydelser, som er en særlig form for produktion, hvor det centrale forhold er at det er aktørens krop, sind og situation der udgør arbejdsgenstanden.

Sagsbehandler-funktionen formelt og substantielt indebærer således en høj risiko for aktørgenstandgørelse, hvor det kvantitative og det bureaukratiske sprog - jf. generelt

kap. III - kan tage overhånd, dvs. der vil her ske en magtudøvelse fra den ene side, og ikke magtudfoldelse fra begge sider. Dette sker når to sprog – frihedens og lighedens - ikke kan mødes. Velfærdsydelsesarbejder-funktionen (en række forudsætninger for den er diskuteret i kap. V.2.5.) er her afgørende, fordi velfærdsydelsesarbejderen per definition er interesseret i ydelse af velfærd og ikke i en behandling af sagen. M.a.o.: velfærdsydelsesarbejderen skal kunne forstå enhver *ma*-situation som aktørens og strukturens, eller udtrykt i Bhaskers terminologi: som individets og samfundets situation.

Det handler substantielt om, at en situation med en 40 år gammel langtidsledig kvinde med to børn, der er ordblind og folkeskole som uddannelsesbaggrund, og hvor det er alle mulige tilfældige job som udgør hendes arbejds erfaring, skal forstås som både hendes egen situation og samfundets. Hvad angår samfundets situation så skal velfærdsarbejderen have en baggrund for at kunne erkende denne situation inden for både den aktuelle og den brede samfundsmæssige kontekst, og ud fra denne erkendelse skal velfærdsydelsesarbejderen kunne kommunikere med aktøren. Det handler om en grundlæggende forståelse af, at aktørens ikke-deltagelse ikke alene beror på aktørens givne muligheder for deltagelse, men den ligeledes beror på samfundets (strukturens) givne begrænsede muligheder for at skabe rammer for deltagelse på basis af aktørens muligheder. Det er på den ene side urealistisk at forvente at arbejdsmarkedet - og generelt det økonomiske systems markeds-mekanismer - på en skelsættende måde vil forandre sig således at de på en behørig måde vil tage hensyn til aktørens givne muligheder. På den anden side er en udvikling i retning af, at også aktørernes givne potentialer skal kunne danne et udgangspunkt for værdifuld deltagelse i det der efter den fremherskende norm opfattes som samfundsanerkendt arbejde, nødvendig. ⁽²⁷³⁾. Og denne nødvendighed gør, at talen om sagsbehandlerens forvandling til velfærds-ydelsesarbejder ikke er idealistisk. Velfærdsydelsesarbejderens nødvendighed er en logisk følge af nødvendigheden af reducere og forebygge af ikke-deltagelse. Velfærdsydelsesarbejderen har en mediator-rolle i en *ma*-situation.

Historiseringen er her en forudsætning for en mulig modalitet. Velfærdsydelsesarbejderen udøver her ikke alene magt – som sagsbehandler - men deltager i en proces hvor den transformative kapacitet, som i strukturationsteorien jo er ensbetydende med magt, kan frigøres. Den kommunikation og interaktion som finder sted udgøres primært af en samtale.

²⁷³ For det første fordi en markant udbredt marginalisering kan udgøre en trussel for ikke at opfylde Grundlovens §75, der taler om at der må tilstræbes at alle arbejdsdygtige borgere har mulighed for at forsørge sig selv. For det andet fordi den deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (*dissa*), som blot tager hensyn til at aktuelle markedsøkonomiske krav og muligheder er en økonomisk determinisme, en udvikling hvor økonomisk vækst er et mål i sig selv – en udvikling som er faretruende ud fra det perspektiv, hvor det økonomiske grundlag er et middel for samfundsmæssig reproduktion og ikke et mål i sig selv. For det tredje rejser der aktuelt sig et demografisk begrundet behov for forøgelse af arbejdsstyrken – en forøgelse som i høj grad må tage udgangspunkt i aktørernes muligheder for deltagelse, idet en væsentlig opkvalificering hos en betydelig del af aktørerne ikke kan være på tale. Det er derimod omkvalificering til et givet samfundsanerkendt arbejde som er realistisk, og den må tage et udgangspunkt i aktørernes muligheder.

”Det er en del af den strukturelle magt, der hersker i samfundet, at den, der ikke er plads til på arbejdsmarkedet – udvises derfra.... Det er først og fremmest politikerne, der kan bryde denne magt... ” A.Koch (1997;158)

VI. 3. Kommunikation og magt i lyset af to aktørers erfaringer

Hvem er det der bestemmer hvad der er samfundsanerkendt arbejde? Er f.eks. den der har plejet sit kræftsye familiemedlem ikke producent af en given omsorg? Spørgsmålet er naivt. Det er politiske beslutninger og følgelig loven som bestemmer hvad samfundsanerkendt arbejde er. Det er den historiske konteksts samfundssjæl og så derfor et spillerum for djævlens hvisken. I kølvandet på den formgenetiske diskussion af arbejde, identifikation, frihed, magt, kommunikation og velfærdsydelsesarbejder vil jeg indføre et eksempel på en samtale som bl.a. indeholder iagttagelser og betragtninger som kan kaste lys over det substantielle niveau, som de i forrige afsnit diskuterede teoretiske begreber henviser til.

I en samtale mellem Annette Carstensen (AC), der bl.a. har skrevet bogen ”Aktivering, Klientsamtaler og socialpolitik”, 1998, der fremtræder i samtalen som en repræsentant for aktiveringssystemet (strukturens repræsentant), og en aktør i en *ma*-situation der er sekretær i landsforeningen for Langtidsledige Erling Frederiksen (EF), lægges der en vigtig erfaring med det drama som handler om overførselsindkomstmottagerne og *dissa* for dagen. Jeg citerer her forholdsvis lange udsagn af AC og AF fordi de klart står i relation til de anvendte højt abstrakte teoretiske elementer.

”Man kunne have håbet, at det store arbejde i begyndelsen af 1990erne blev lavet af regeringens socialkommission, ville have resulteret i nedbrydning af nogle af de eksisterende magtstrukturer i samfundet, men det lader vente på sig”. A. Koch;1997;159

VI. 3.1. Manglende kvalitativ kommunikation, velfærdsydelsesarbejder-funktion og tvang

AC indleder samtalen med at konstatere det reelle og aktuelle forhold: aktivlinjen, dens formål og virkninger, som skal ses i kølvandet på Social- og Velfærds-kommissionens forarbejde, som har banet vejen for et udtalt samspil mellem social- og arbejdsmarkedspolitik.

AC noterer virkningen af djævelens stemme: du gør hvad jeg siger ellers... – for at vende tilbage til Faust-lignelsen som Böök stærkt inspirerer til. ”Indførelsen af ret og pligt til at deltage i aktivering for modtagere af kontanthjælp og arbejdsløshedspenge....er et markant brud med den hidtidige socialpolitik. Tvangen består i, at deltagelsen i aktiveringen er en forudsætning for at få sin overførselsindkomst. Siger man nej, stopper udbetalingen...”(Social årsrapport 1999”, 1999;55). Aktørens mulighed for - i Brochs og Giddens forstand at udøve

magt i, hvad det vigtigt er at understrege, en ansigt-til-ansigt kommunikation, m.a.o. i et konkret aktør-struktur forhold - er i sådanne *ma*-situationer præget af tvang ikke til stede. ⁽²⁷⁴⁾

AC pointerer at der er en bred politisk opbakning til aktivlinjen. men den har flere lag af forskellige begrundelser ⁽²⁷⁵⁾, og at måske er det en styrke i aktivlinje, at ”*den kan tilgodese så forskellige hensyn mere eller mindre på en gang*”. Samtidig understreger AC at der er indbyggede modsætninger mellem de forskellige begrundelser og formål. Der nævnes dog ikke den modsætning mellem aktør og struktur, der beror på, at strukturen, som beskrevet i den nedenstående note, har mange forskellige formål med sin aktivlinje på den ene side, og aktøren på den anden side ikke konstruktivt og konsekvent har muligheder for at

- fremlægge sine mål og sin baggrund for deltagelse ⁽²⁷⁶⁾
- få vidne til det som Böök kalder aktørens ulykke
- få sin baggrund historiseret.

ACs erfaring er at i nogle situationer, når tvang anvendes på baggrund af en ordentlig vurdering af den enkeltes situation og med stor varsomhed, så kan tvang fungere som støtte. ”*På sin vis kan det udtrykke en samfundsmæssig omsorg i forhold til en gruppe, som ellers ville blive helt overladt til sig selv med retten til at gå i hundene, som det ellers var tilfældet i 1980erne. I et forstadsområde hvor jeg arbejdede i en periode, var en række kvinder i realiteten psykisk spærret inde i hver deres parcelhus, som de ikke ved egen kraft var i stand til at forlade, før vi sagde: ”Nu skal du! – Skal vi så i frivillighedens navn sige, at det må de selv om? Enten må de tage sig sammen, eller må de jo blive derinde?”* (Social Årsrapport, 1999; 57). Man kan godt forstå frontarbejderens ACs opfattelse af, at i nogle situationer kan en form for tvang være på sin plads - især ud fra den erkendelse at aktørerne befinder sig i forskellige og partikulære situationer, og når som AC bemærker, efter at man først har undersøgt baggrunden for og aktørens selvforståelse af situationen. Men

²⁷⁴ Der er naturligvis andre magtudøvelsesmåder end gennem en direkte kommunikation med de abstrakte systemer, f.eks. som E. Frederiksen gør: at organisere sig, og som en kollektiv aktør/en organisation artikulere sine interesser eller at være politisk aktiv.

²⁷⁵ ”Opbakningen bygger dog på meget forskellige opfattelser af hvad formålet er. Nogle lægger vægten på omsorgen for de marginaliserede, forebyggelse af sociale problemer og udvikling af den enkeltes selvfølelse og livskvalitet. For andre ligger vægten nok så meget på, at de ledige skal lære at tage ansvar for- og forsørge sig selv, dvs. at imødegå den såkaldte ”forsørgerkulturs” udbredelse. Det handler også om at sikre den fortsatte betalingsvilje hos de arbejdende. For atter andre handler det om mest om at aktivlinjen kan medvirke til at forbedre strukturerne på arbejdsmarkedet og styrke konkurrenceevnen, fx via kvalificering og ved at holde lønningerne i ro.” (ibid;55)

²⁷⁶ EF påpeger, at der ikke blot drejer sig om det man kan kalde som en kvalitativ forbedring af kommunikationen, men også om den kvantitative side ved kommunikationen. Det handler således om, at ”*der er ressourcer til at gøre det rigtigt. Hvis du har en sagsbehandler, der skal tage 100 klienter, der alle sammen skal ud på arbejdsmarkedet, så mener jeg ikke, at hun kan gøre det, i hvert fald ikke forsvarligt. Og så kan det godt være, det står i loven. Der står en masse fine ting, som bare ikke virker i praksis. Fx det med, at vi skal have en individuelt udarbejdet handlingsplan. I praksis får du bare smidt en i hovedet, men du skal stadigvæk skrive under på, at du har været med til at udarbejde den, og at det er i overensstemmelse med dine ønsker. Men det er fuldstændigt tilfældigt, hvad der står på den...jeg har oplevet at være på et kursus i Arbejdsformidlingen, hvor vi skulle end med at have en handlingsplan. Vi var tolv vidt forskellige mennesker. Men vi fik identiske handlingsplaner. Det er standardhandlingsplaner*”. (ibid;69)

spørgsmålet er hvorvidt det alene var ACs indtryk at de pågældende kvinder var psykisk spærret inde i deres parcelhuse, eller om der var tale om en velfærdsydelsesarbejderens sande omsorg, baseret på en forholdsvis dyb forståelse af situationen - samtalerne og tagen af disse kvinders oplevelse af deres situation og mulige løsningsforslag ad notem. Jeg rejser denne tvivl på baggrund af den eksisterende viden at det ikke er almindeligt at aktørerne har en mulighed for at fremsætte sig som partikulære systemer (Mik-Meyer;2001, Andersson;2000, S.P.Olesen,1999, interviewet med AF-medarbejderen.)

Jeg kan her ikke lade være med at tænke på følgende udsagn: ”*Hvad er i den enkelte arbejders personlige interesse kan derimod hverken Marx eller andre udtale sig om.*” (ibid;40). EF har i sit svar på dette udsagn af AC lagt vægt på det som her teoretisk betegnes historiseringsfaktoren: ”*Jo – men en forklaring på dette problem er jo mange års måde at behandle disse mennesker på*”. Dette vil sige, at man som ekspert, om det nu mere teoretisk som sociolog, som frontarbejder, som politiker ikke kan vide hvad det givne, partikulære menneske personlige interesse er. Men problematikken er her den som diskuteres i afs. VI.I.I. *En betragtning over tilgangen til den sociale samtale*; i en problematiske situation som *ma*, er der jo givne mekanismer og handlingstyper ud fra disses optik skal man se det enkelte menneske.

’De skal ikke ynkes. De skal tage sig sammen, og det kan være til deres hjælp at have en sådan en holdning’ – er ACs ræsonnement. ⁽²⁷⁷⁾ ’Men vi skal forstå baggrunden for deres situation’ – mener EF. Umiddelbart kan man humanistisk afvise den første holdning, men i en ægte samtale skulle begge holdninger optimalt kunne bidrage til at udgøre samtalsens holdningsmæssige omdrejningspunkter. Man kan også her tale om mødet mellem det hårde paradigma som ikke alene repræsenterer de ’hårde’ økonomiske kendsgerninger – hvem skal nu betale? – men også en given ’hård’ psykologisk holdning: Den enkelte må tage sig sammen på den ene side, og det humanistiske, forstående paradigma på den anden side. Uden en udkrystallisering af sådanne holdninger/ paradigmatiske bestemte synspunkter kan sagsbehandleren – så længe han/hun ikke få en standardiseret uddannelse som velfærdsydelsesarbejderen – nemt forville sig i den komplekse *ma*-situation den enkelte aktør er i. Rummelige kvalitative samtaler er der som sagt ikke formelle rammer for; de finder for det meste sted, når der skal skaffes forskningsmateriale. Grunden til det er, at der ikke findes uddannede velfærdsydelsesarbejdere. AC konstaterer selv, at ”*samtalerne er blevet vanskeligere at håndtere både for sagsbehandlerne og klienter, bl.a. fordi det...er blevet en opgave for sagsbehandlerne at skulle vurdere folks indre holdninger og værdier. Det kan nemt resultere i sådan en oplevelse af afmægtighed og uigennemskuelighed, som du beskriver.*” (ibid;68).

Ved videre at diskutere *skønsprincip* og *regelregulering* – sagsbehandlerens dilemma: Mellem regelreguleringens bureaukratiske sprog og *skønsprincip*ets

²⁷⁷ Annette Carstensens udsagn om at der i nogle tilfælde kan være rigtigt at bruge tvang afspejler en given tendens hos en del af frontarbejderne. Den tidligere citeret formand for Forening af Socialchefer Ole Plass har udtrykt den opfattelse at: ”*Socialrådgiverne fokuserer på klienternes problemer og på at lindre dem. Man kunne ofte hjælpe ved at være mere kontante og lade dem prøve tingene selv ved at sende dem i arbejde.*”

åbning over for aktørens frihedssprog – konstaterer AC at ”*det er rigtigt, at sagsbehandlerne sidder med en umådelig stor magt og et meget stort ansvar.*” (ibid;68). Det er en realistisk vurdering i relation til den i et formningsteoretisk perspektiv anskuet spørgsmål om magt i en kommunikationssituation; der erkendes jo her at aktørens identitet er invalideret i kraft af den aktuelle manglende kilde til identifikation: Samfundsanerkendt arbejde som social. Denne umådelige store magt, AC påpeger hos sagsbehandleren, er umådelig i kraft af den omstændighed, at udøveren af denne magt stor over for en partner som generelt ikke har sin kilde til social anerkendelse intakt. Men mens i det første af de to sidst citerede udsagn taler AC om afmægtigheden i den kommunikationsmæssige situation som mest rammer aktøren i en *ma*-situation - men den også kan ramme sagsbehandleren bemærker hun - så taler AC i det andet udsagn klart om sagsbehandlerens magt. ACs iagttagelse underbygger talen om den asymmetriske magt i kommunikationen i en *ma*-situation.

VI.3.2. Deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (*dissa*) som emne for den kommunikative trekant

Et spændende moment i relation til begrebet *deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendt arbejdsdeling (dissa)* er EFs skelnen mellem arbejdsmarkedet og samfundet/fællesskabet. ”*Der er noget uhyggeligt ved at forstå fællesskabet som arbejdsmarkedet. Hvis du laver den tanketorsk, at du siger: ”Vi deltager i fællesskabet, men du mener arbejdsmarkedet eller noget, der ligner arbejde – vi er jo nogen steder i aktivering, hvor det hedder sig, at vi skal arbejde, uden at vi skal, eller uden der er noget formål med at være der – så får vi jo et eller andet til at krakelere i vores bevidsthed og i vores opfattelse af samfundet, ikke? Og det er svært at mødes i en fælles forståelse*” (ibid; 62).

EF pointerer gang på gang, at man kan udføre meningsfuldt arbejde ud fra en fælles: Aktørens og samfundets forventninger om hvad et meningsarbejde i den givne sammenhæng er/kan være, idet man kan jo forhandle sig til en fælles mening det meningsfulde arbejde som ikke nødvendigvis behøver at være inden for rammerne af det ordinære arbejdsmarked. *Dissa (deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling)* er et mere rummeligt begreb end arbejdsmarkedet, når det handler om at omfatte arbejde som social praksis. Her kan man påpege forbindelse mellem begrebet *dissa*, EFs iagttagelser til bl.a. det forskningsinitiativ en gruppe studerende har taget i kølvandet på en forelæsning af Z. Bauman i september 1999, hvor gruppen taler behov for et frirum mellem stat og marked. ”*I stedet for at være underlagt en stadig mere adfærdsregulerende og ansvarsforflygtigende social- og arbejdsmarkedslovgivning, skal de svagere befolkningsgrupper tillægges større betydning hvad angår den organisatoriske og omsorgsmæssige løsning af deres behov.*” Der fremhæves at ”*vi er oppe mod stærke markeds kræfter. Alle sejl bør sættes til, hvis vi skal sikre, at et konstruktivt velfærdsmix ikke løbes over ende af et kvalmt Matador-mix.*” (Bertelsen;1999). Bertelsen bemærker, at normalt tales der om en tredje sektor uafhængig af marked og stat som er en idealbeskrivelsen af et civilsamfund. Men han efterlyser et offentligt finansieret civilsamfund. Denne sammenkobling af *dissa*, det givne aktørudsagn og det givne studerendes initiativ kan anskues i et perspektiv af Giddens utopiske realismens dimensioner (jf. fig. 8,

s.127). Sammenkoblingen illustrerer at i forbindelse med EFs tale om et forhandlet meningsfuldt arbejde kan der påpeges et feltsamarbejde (et frirum mellem stat og marked), og at der er logisk begrundelse og realisme i denne mulighed

Bemærkelsesværdigt anvendte Durkheim ikke begrebet arbejdsmarkedet men netop den samfundsmæssige arbejdsdeling for at analysere grundlaget for den organiske solidaritet, det moderne samfunds knastaksel. I dag er det aktuelt at tilføje adjektivet *samfundsanerkendt* til arbejdsdeling netop pga. den herskende ambivalens omkring arbejde, da det kan opfattes som en praksis inden for rammerne af både arbejdsmarkedet og den samfundsmæssige arbejdsdeling. I det sidste tilfælde er det et retorisk spørgsmål hvorvidt en pleje af en kræftsyg eller et sygt barn er et arbejde. En indirekte formel indrømmelse af at f.eks. en bestemt form for ydelse af omsorg kan udgøre samfundsanerkendt arbejde er f.eks. børnepasningsorlov. Men spørgsmålet om hvad der i det enkelte tilfælde kan opfattes som *dissa* forudsætter netop en kommunikationsmæssig løsning, hvor velfærdsydelsesarbejderen som tidligere påpeget, spiller en bestemt rolle. EF fremhæver at ”*det afgørende er, at man har defineret, at det er noget, der er vigtigt at få lavet. Vi skal have tømt de skraldespande. Og nogle skal jo lave disse ting. Så må man give dem mere i løn. Men det handler lige så meget om, at de skal forstå, at det skal gøres. At det så måske er ubehageligt arbejde – det er nok ikke det værste i forhold til så meget andet. De har en mulighed for at forstå, hvorfor det skal laves, og det er vigtigt.*”(ibid;64). EF påpeger heri klart et behov for at komme til fælles forståelse af samfundsanerkendt arbejde, som jo kun kan ske vha. kommunikation.

Det andet vigtige moment ud over forhandling af substansen i arbejde – og dens betydning for aktøren og for samfundet – er tidshorisonten i det arbejde som kan få prædikatet samfundsanerkendt og kan være kilden til identifikation, m.a.o. er det et spørgsmål om stabilitet i *dissa*, et spørgsmål som er sprængfarligt når man knytter det til erkendelsen af de krav og den samfundssjæl den fleksible kapitalisme afføder. Aktører i *ma*-situationer har generelt været gennem flere *transitive perioder* med en mulig udslagsgivende virkning på deres sociale og psykiske forhold end aktørerne i kernearbejdsstyrken. Derfor kan deres behov for stabil deltagelse være mere udtalt end hos andre mennesker. (Som sagt var den marginaliserede aktør projekt-Jens ikke noget godt eksempel til efterligning.) EF fremhæver at ”*problemet er: Hvad er perspektivet i det? Skal man gå der, til man bliver pensionist? Vi skal have en tidshorisont, der siger, at hvis du klarer dette i 6 måneder, så får du et reelt job eller en uddannelse, du gerne vil have, ellers bliver det frivilligt, om du vil fortsætte. Ellers bliver det bevidstløs aktivering uden mål og med. Jeg tror, der er masser af folk, der konstruktivt vil gå ind i noget og gerne vil tage et eller andet uden at få så meget støtte, hvis bare der var perspektivet i det*” (ibid;65).

VI.4. At kommunikere om deltagelse

De to praksisfelter som hhv. *dissa* og *ma* udgør, kan anskues i lyset af den centrale formgenetiske erkendelse om at ”*aktøren konstitueres og formes gennem sin praksis*” (Broch;1979;40). Den eksisterende aktivlinje – jf. noten ²⁷⁸ - og generelt velfærds-

²⁷⁸ Henning Hansen (2001;13) konstaterer, at ”*principperne bag aktivlinjen kan forklares med et ændret syn på de arbejdsløse. Adskillige undersøgelser har vist, at arbejdsløshed kan føle til social*

statens adkomst politik gør, at *ma* også indebærer en praksis som kan kaldes arbejde mhp. opbygning af en given kompetence. Radikalt konstruktivistisk set kunne man afskaffe *ma* ved at kalde det arbejde og de kompetencegivende aktiviteter som udføres inden for *ma*-feltet som *samfundsanerkendt arbejde*. Der ville dog ved et sådant teoretisk set muligt tiltag være så mange substantielle spørgsmål om bl.a. løn, faglige rettigheder, samt markedsøkonomisk bestemte indvendinger, at dette ikke synes at være reelt.

Indførelse af borgerløn ville også væsentligt kunne reducere *ma*. Undersøgelsen af marginalgruppen (²⁷⁹) (Arbejdsministeriet; maj, 2001) viser, at blandt aktører i *ma*-situationer er der et flertal der helst ville have arbejde. Blandt de aktører der efter et aktiveringsforløb er kommet i arbejde, er 87 pct. der vil have arbejde, mod 11 pct. der i stedet for lønarbejde heller ville have en fast ydelse på 10 000 kr. Blandt ledige og aktiverede er tilsvarende procental 72 og 24. (ibid;66). Dette viser at en form for borgerløn, selv i størrelsesorden som er større end den man fra tilhængere af borgerløn har foreslået, får samtykke fra kun 24 pct. blandt marginalgruppen. På den anden side viser denne opgørelse, at der alligevel er delte meninger, bestemt bl.a. af den fase i aktørernes arbejdslivsforløb disse alternativer skulle gøre sig gældende.

Det er - som allerede i indledningen til dette arbejde påpeget - ikke min opgave forholde mig til denne mulighed, som baserer sig på en politisk beslutning. Afgrænsning har i dette arbejde bl.a. været den aktuelle samfundsmæssige kontekst og en given forståelse af den sociologiske disciplins grundlæggende interesseområder, ud fra hvilken analysen af muligheder for redueringen af *ma*-fænomenet, som baserer sig på de afgørende politiske løsninger, ikke har en primær interesse. Det primære har derimod været at anskue aktøren stillet lige over for strukturen (regler og ressourcer) i en kommunikationsmæssig situation. Det handler om den aktør, der ikke deltager i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling og som følgelig ikke har et selvforsørgelsesgrundlag hvor givne generative mekanismer såsom den fleksible kapitalisme, individualiseringstendensen og den centrale betydning som lønarbejde har (²⁸⁰), kan være afgørende. Aktøren er sikret en overførselsindkomst og givne rettigheder og er samtidig underlagt givne pligter.

udstødning og have negative effekter på økonomi, helbred og sociale kontakter. For at modvirke disse negative effekter er det vigtigt, at de arbejdsløse bliver tilbudt arbejde og uddannelse. Det er en paternalistisk holdning, hvor man siger, at det i virkeligheden er til de arbejdsløses eget bedste". "I praksis betyder det, at man kan kræve en arbejds- eller uddannelsesindsats for at modtage indkomsterstøttede ydelser. Det er netop aktivlinjens moralske basis og baggrunden for, at de er et vist element af tvang." Det element af tvang som H. Hansen her peger på, eksekveres vha. en bestemt normaliseringssteknologi i Bööks forstand.

²⁷⁹ Marginalgruppen skal her igen fremhæves er defineret efter den eksklusive definition af marginalisering, jf. afs. II.4., omfattede i 1999 50 000 personer.

²⁸⁰ Lønarbejde har fortsat den centrale betydning, hvilket er vigtigt at konstatere i forbindelse med diskussionen om deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (*dissa*). Erkendelsen af lønarbejdes centrale betydning kan ses i et historisk perspektiv: *"I Europa kom den organiserede arbetarörelsen att ersätta den fria arbetsmarknaden med facklig organisation, korporativt-klassearbete och statslig intervention, utan att det förändrade de övriga aspekterna av lönarbetet på något avgörande sätt. I vår egen tid ser det ut som om den industriella arbetsprocessen kan förändras till oigenkändlighet, utan detta upphäver eller förändrar vare sig lönearbets varuform eller dess kapitalreproducerande funktion. Man kan således på empiriska grunder ifrågasätta den homogenitet som den marxistiska lönearbetsbegerppet förutsätter"* (H. Schmid, *Lönearbetaren som medarbetare – Tendenser i arbetslivets förnyelse*", i *"Arbetarhistoria"*, 1994, årg. 18, 3-4.

Pligter kan anskues i et perspektiv af at være kunde, klient og deltager i normaliseringsteknologiens' regi. (Jf.V.2. *Normaliserings-teknologi*,s.269, V.2.1. "Og hvis du vil op igen, så gør du som vi siger."s.269, V.2.3. *Adkomstproces*, s.273.

Normaliseringsteknologiens overordnede mål er at få aktøren til at bevæge sig mod forankring (lønarbejde, selvforsørgelse) på Svedbergs/ Kristensens akse (jf. fig. s.153). 1990ernes erfaringer har vist at en betydelig del af aktørerne bliver fanget af dette overførselsindkomst- ret-pligt-system og dets normaliseringsteknologi.

Arbejdsministeriets undersøgelse (2001;37) viser, at kun 36 pct. af de aktiverede kommer i arbejde i forlængelse af deres aktivering (jobtræning, uddannelse, anden aktivering). En undersøgelse af aktiveringseffekter hos kontanthjælpsmodtagere, Handelshøjskole i Århus, dec. 2001, konkluderer at aktivering i form af uddannelse ikke blot har en ringe effekt på beskæftigelse, men endda gør det sværere at få arbejde.⁽²⁸¹⁾).

Dette arbejdes opgave har været - teoretisk og på basis af empiriske udsagn - at påvise nødvendigheden af at forholde sig til *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen. Hele dette arbejde udgør begrundelsen for erkendelsen af denne nødvendighed, og i begyndelsen af dette kapitel nævnes de 4 delkonklusioner som direkte påpeger *ma*-fænomenets kommunikationsmæssige karakter – i et samfund som det danske.

I dette afsluttende kapitel har jeg diskuteret *aktør* og *struktur* som to kommunikationsmæssige parter ud fra det reelle spørgsmål om *magt* i en kommunikationssituation. (Magt-spørgsmålet har teoretisk været diskuteret i afs. III. 4.1. *Strukturteoriens relevans for ma*). I dette kapitel er pointerne fra denne diskussion blevet bragt i en sammenhæng med et empirisk udsagn: Samtalen mellem sagsbehandleren A. Carstensen, der bl.a. har reflekteret over sin praksis ved at skrive en bog, og en aktør i en *ma*-situation, sekretæren i Landsforeningen for Langtidsledige, E. Frederiksen, der også har en stærk refleksiv tilgang til *ma*.

På basis af E. Frederiksens udsagn i forrige afsnit rejser der sig et spørgsmål om det overordnede formål med samtalen: Kan man kommunikere om og forhandle sig til et **samfundsanerkendt** arbejde inden for rammerne af *dissa*, i stedet for det ordinære arbejdsmarkeds rammer, så man vil kunne opnå *dissa* (*deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling*)? Relationen mellem samfunds- anerkendt arbejde og overførselsindkomst diskuteres i afs. IV.5.3.1. *Den innovative type* og *dissa*. Efter at have fremhævet givne momenter ved magtforholdet vil jeg afslutte dette arbejde ved netop at pege på dette afgørende substantielle moment i samtalen: Hvad er dens overordnede formål? Bl.a. kan grænserne mellem samfundsmæssigt nyttigt arbejde, selvforsørgende, samfundsanerkendte arbejde og lønarbejde kvalitativt overskrides, i forløbet af kommunikationen - vha. samtale, og andre kommunikationsværktøjer - mellem ligheds-(bureaukratens)- og friheds (aktørens-)sprog, m.a.o. mellem de konkrete velfærdsstatsinstanser og aktøren i en *ma*-situation og. (jvf. II.1.1. *Kvantitet og kvalitet i ligheds- og frihedssprog*). Her er

²⁸¹ Undersøgelsen har omfattet ca. 14 000 kontanthjælpsmodtagere, der var blevet sendt i aktivering på AMU-kurser. Undersøgelsens resultater har fået får Peter Jensen fra Handelshøjskolen til radikalt at konstatere, at aktivering er med til at holde folk på kontanthjælp.

forvandlingen fra sagsbehandler til velfærdsydelsesarbejder som sagt en forudsætning, idet dette kan sikre mod det *assymetriske magtforhold*. (jf. VI.2.2. *Den invaliderede identitet og det assymetriske kommunikationsforhold*).

Ud over: 1) Magtforhold i selve kommunikations-situationen 2) konkrete forhold så som: Givne regler og ressourcer, aktørens uddannelsesmæssige, faglige og livs-partikulære baggrund, gør der sig gældende den tredje omstændighed, nemlig at aktøren, ud over at være konform, også kan være innovativ, retrætisk, rebelsk og rituel – jf. IV.6. *Typologi af handlingsmønstre i relation til ma – et bidrag til den kommunikative trekant. Delkonklusion, jf. s. 221* - idet han/hun, har været gennem transitive periode, der har kunnet påvirke hans/hendes adfærd i marginaliseringssituation. (²⁸²) - skal man i denne forbindelse gentage.

Det er urealistisk i den givne kommunikationssituation at forvente at regler og ressourcer og/eller aktørens adfærdsmønster i en *ma*-situation kan forandres. Det er derimod realistisk at forvente at (kunne) forhandle om hvad det nyttige arbejde for både aktøren (i hans/hendes livsperspektiv) og 'strukturen' kan være. Når man taler om modalitet som en følge af udfoldelse af den transformative kapacitet (jf. III. 4.1. *Strukturteoriens relevans for ma og VI.2.2. Den invaliderede identitet og det assymetriske kommunikationsforhold*), er der tale om en forandring - en evne til at bøje sig. Det er dog ikke den fleksibilitet som Sennett taler om i forbindelse med den fleksible kapitalisme, hvor fleksibilitetens regime flytter positioner, opgaver, praksiser, kort sagt kræver forandring uden at bekymre sig om en fælles menings-horisont med de mennesker som forandringen vedrører.

Det er derimod en fleksibilitet som teoretisk kan anskues i forbindelse med følgende Giddens-udsagn: *"The properties of social and personality systems have to be examined in conjunction with one another: The member of society does not figure here as skilled, creative agent, capable of reflexively monitoring his or her behaviour...."* (1993:165). Igen skal her til slut gentages vha. Giddens, at aktørens partikulære system i Brochs forstand, kun kan udfolde sig i at gøre det fælles – at kommunikere – med det sociale system. Her er statens rolle vigtig, hvilket Sennett også påpeger, når man tolker hans stabilitetsfremmende institution – hvilket jeg gør – som en form for statslig institution.⁽²⁸³⁾ På dette punkt skal der mere stat og mindre idealistisk tiltro til at aktøren kan selv (kan være sin egen lykkes smed) - vel at mærke, især i problematiske situationer som den givne *ma*-situation jo er.

Hvad nyttigt arbejde er, kan ikke anskues ud fra aktørens partikulære system - heller ikke alene ud fra det sociale system. Aktøren har brug for social praksis for at udfolde sine muligheder, og omvendt: Det sociale system behøver aktøren for at

²⁸² Her er B. Beck-Jørgensen-undersøgelse *"Når hver dag bliver hverdag"*, 1994, et vigtigt empirisk bidrag der belyser den transitive periode som kan sætte sit præg på aktørernes adfærd, hvor en del tilpasser sig en hverdag som er fri for lønarbejde, hvor der både er innovative og konforme adfærdstyper på spil.

²⁸³ Der skal her gentages at *institutioner* kan anskues som praksiser – givne indretninger – til udøvelse af aktørens kommunikation med regler og ressourcer formildet af velfærdsydelsesarbejder; institutioner som adgangsporte *"er punkter, hvor der skabes forbindelse mellem lægpersoner eller -kollektiver og repræsentanter for abstrakte systemer. De er de abstrakte systemers sårbare punkter, hvor det er muligt at opbygge eller opretholdetillid"*(Giddens; 1990;1992;76).

fungere. Denne erkendelse kan forekomme enkel, næsten triviell. I praksis er der som Giddens erkender det, realiteter som komplicerer dette ved første øjekast enkle forhold. Det er et spørgsmål om *moral, magt og konstitution af mening*. (Giddens; 1993;165). I denne forbindelse er *moral* lig med Kristensens *fremherskende normative forventning* - jf. III.9.2. *Typologisering af marginalisering i lyset af Kristensens marginaliseringsdefinition*. Den normative forventning anskues i dette arbejde også ud fra det, som her gøres til aksiom: *Socialt anerkendt arbejde* udgør det afgørende grundlag for aktørens partikulære systems identitet. *Magt* ses i forbindelse med velfærdsydelsesarbejderrollen. Denne rolle udgør et modspil, når det gælder faren for djævlens hvisken i Fausts øre ('de objektive magters' magt). Velfærdsydelsesarbejderen er en mediator mellem på den ene side den 40 årige ordblinde kvinde, der kun har folkeskolegang som uddannelsesbaggrund - hendes muligheder for deltagelse på den ene side –de eksisterende reglers og ressourcer (strukturens) muligheder for at skabe rammer for denne kvindes deltagelse og på den anden side. Velfærdsydelsesarbejderen kan både mediere og registrere.

Selve *konstitutionen af mening* handler om hvad der i den givne situation er meningsfuldt for aktøren og samfundet. Det meningsfulde kan dog ikke opnås, konkretiseres og være realistisk medmindre der kommunikeres – i.e. gøres fælles.

Det er dog som sagt ikke alene et spørgsmål om kommende deltagelse som er central for samtalen. Dette fremgår klart af den kommunikative trekant - jf. fig. *Den dobbelte ma- og udstøelses akse og den kommunikative trekant*, s.153, og fig. *Historiseringen af aktørers ma-/udstøelssituationer*, s. 182. Det andet centrale forhold er nemlig historisering og dens registrering. En mulig kommende deltagelse kan ikke ses isoleret fra aktørens og strukturens fortid. Dels er det et spørgsmål om erfarings- og hermed forståelsesgrundlag for at tale om hvad det samfundsnyttige arbejde kan være. ⁽²⁸⁴⁾. Dels handler det om registrering af en *ma*-situations historisering. Der er tale om kvalitativ registrering af baggrunden for den givne *ma*-situation.⁽²⁸⁵⁾.

Mens mediering først og fremmest sigter mod opnåelse af en meningsfuld løsning på deltagelse, så drejer kvalitativ registrering sig om for det første, og som allerede fremhævet, at medtage de faktorer på både aktørens og strukturens side, der har været medvirkende til at skabe den givne *ma*-situation. For det andet sigter registrering mod at udgøre i sig selv en form for vidnesbyrde, der håndgribeligt kan bevidne at talen om aktørens egen skyld er enten falsk eller en forenklet opfattelse af den givne *ma*-situation, hvilket kan være vigtigt aktørens og samfundets forståelse af situation og hermed mulige løsninger. (jf. afs. II.2.2. *Ma og historisk kontekst*, afs.V.1.1.*Den historiske kontekst – bekymring for social stabilitet*.).

²⁸⁴ Det skal understreges at i denne forbindelse er det samfundsnyttige arbejde lig med *dissa*, og det inkluderer naturligvis også lønarbejde på det ordinære arbejdsmarked.

²⁸⁵ *Kvalitativ registrering* er her et spørgsmål om formulering af emner og spørgsmål vedrørende aktørens og 'strukturens' aktuelle og historiske forhold (biografiske forhold er et mere adækvat udtryk i relation til aktøren). M.a.o. handler det om et værktøj, som kan standardisere samtalen substans. Samtidig handler det om fastholdelse af et princip om at enhver samtale er en partikulær samtale. En sådan tilgang kræver færdigheder og rammer som omtales i afs. V.2.4. *Velfærdsydelsesarbejder*.

English Summary

The main aim of this present thesis is to substantiate the assumption of the importance of the communication factor regarding *marginalization within the labour market (m w lm)*. The communication factor between actor and structure (rules and resources) in an marginalization situation has played a larger role in Denmark than is the case in many other countries. Especially since the end of the sixties the danish welfare state has belonged to the group of western welfare states, which have had a relatively well extended transfer income system, where the communication between the citizen and and the welfarestate in one shape or another has been a necessary part of the system

However, the attempts of the welfare state to activate receivers of transfer income who in the late nineties were made up by 20 % of the population between the age of 15-64, - to make them self- supporting - has not in any decisive way succeeded in reducing the number of receivers up through the nineties, in spite of general economic prosperity. The law of activation of 1998 has not yet led to any cut down of the amount receivers of transfer income.

The situation where a remarkable part of the population of working age are marginalized within the labour market and thus forming a group of transfer income receivers is untenable; it involves consequences on both societal and individual level. There are a number of generative factors which cause *m w lm*. The communication factor is a positive generative mechanism in this connection. The thesis is primarily based on the combination of the given theoretical approach influenced by the particular praxis of the researcher and the empirical statements of the actors being exposed to the phenomenon of *m w lm*. First in the chapters V and VI the communication factor is analysed from the side of the actual institutional conditions for the communicative abilities in the connection with *m w lm*.

The thesis has been divided into six chapters. As early as in the chapters I, II and III – which are chapters of metatheory, theory and method, certain given concrete conditions are expounded, which act to substantiate the assumption that *m w lm* is a phenomenon where the communication factor has a decisive influence. However, by the chapters IV and V the reader will find a more consequent empirically orientation. The characteristic feature of this thesis is – in accordance with the metatheoretical point of departure that the highly abstract theoretical statements and the concrete general and particular conditions appear together as complementary entities.

In chapters I and II primarily expound the metatheoretical reason of that part of the substantiation of the assumption of the decisive influence of the communication factor of the *mlm* phenomenon where the particular life experience of the researcher is drawn in. Simultaneously these two chapters – according to the discussion of the critical realism including Bhasker's Transformational Model of Society/Person Interrelation, Bourdieu's cognition about the praxis of research and the semiotics of the research process (Broch) - provides material to the issue of the possible exposition of the particularity of the individual facing structural conditions. Similarly Chapter I contains a substantiation for the characterisation of this work as

explorative. It is about the type of knowledge which Habermas (1972) talks about in terms of critical/emancipatorical and which is characterized by being explorative in regards to ideal types. Generally the present work attempts to discover what mechanism is relevant in order to approach the ideal type: *participation in the socially recognised societal division of labour*.

The problematic of qualitative versus quantitative method appears in chapter II. The discussion provides the understanding of the meeting between actor in *m w lm*-situation and the bureaucrat as a relation between the particularity of the individual and his/her language of freedom which may be seen to represent the dimension of quality on the one hand, and the bureaucrat whose language of generality and equality which may be seen to represent the dimension of quantity on the other hand. In the wake of the discussion of quantity and quality dimensions involved in the administration of rules and resources chapter II emphasises complexity, reflexivity and consequently the need of communication in *m w lm-situations*.

Chapter III provides material to and finishes with a definition of *m w lm*. The game of participation in the societal division of labour is regarded as a process of approaching and withdrawing where a certain understanding of power, as a transformative capacity and power as being intimately connected to the realisation of visions and common goals makes itself felt. Thus the pivotal points regarding the theoretical illumination and definition of *mlm* becomes process (approaching and withdrawing) as understood according to the formal sociology of Wiese, and to power in Giddens's theory of structuration and to Broch's forming theory.

Equally chapter III consists of a theoretical discussion, which creates the basis of a certain typology of the marginalization phenomenon. In this connection *m w lm* is defined as a historical type of marginalization. This definition is decisive in regards to the importance of the communication factor in a *m w lm*-situation.

Following the typology of marginalization is related to the reflexive modernity and its fields of development: actor as a particular system and the social system's concrete and abstract institutions. In this connection the reflexive modernity appears as a tendency which to a high degree implicates the questions of confidence and of expectation and obligation. It is concluded that *m w lm* demands a socially open abstract reflexivity. By the aid of Sennett the relevance of the institutionalisation of this type of reflexivity in connection to *m w lm*-situations is underlined. Simultaneously the concept of the flexible capitalism is remarkably related to *m w lm*. In this connection the life experience/ biography of each individual actor appears as an important factor; the flexible capitalism may easily lead to several transitive periods in the life of the actor, i.e. several passages from one praxis to another, which implicates processes of approaching and withdrawing. Thus there are more dangers of marginalization, inclusive *m w lm*.

Thus marginalization is generally understood from the point of view of the conceptualising of tendencies during the latest thirty years of societal development: the flexible capitalism and the reflexive modernisation. Both tendencies constitute a challenge to the forming of the actor, and the social constitution as a participant in the societal division of labour. In chapter III it is pointed out the risk of lack of

socially recognised participation in the societal division of labour is of a different kind compared to other kinds of risks which is implicated by the concept of the risk society – a distinction building on the above mentioned typology of marginalization.

Departing from Svedberg's/Kristensen's (1998;2000) definitions of marginalization a definition of marginalization is produced. Hence marginalization is perceived as the unfulfilled expectations of participation in the social division of labour regarding both sides: the actor and the structure, which leads to the perception of *m w lm* as a course on the axis of both actor and structure.

Here the concept of the communicative triangle consisted by three elements: actor, structure and historisation is presented, where *welfare display worker (wdw)* (Schmid;1998) plays an important role as mediator and witness regarding the historisation of the *m w lm*-situation. The assumption is that the historisation/consciousness-raising of *m w lm*-situations may encourage to and thus contribute to the prevention of lack of participation in the social division of labour.

The empirical conditions are presented as already noted in chapters I,II and III. On the other side chapters IV and V are not exclusively made up of descriptions of concrete conditions, but these act to connect the theoretical moments from the three first chapters to new theoretical connections. In chapter IV the *typology of patterns of behaviour in relation to the participation in the social division of labour* as influenced by the flexible capitalism is made felt as an essential theoretical element on the basis of Merton's typology of modes of individual adaptation: conform, innovative, ritualistic, retreatic and rebellious. The other theoretical element is the presentation of the concept of *transitive periods* which is important for the understanding of the course on the actor axis. In chapter V the concepts of normalisation-technology and welfare display worker (*wdw*) are discussed on the bases of the concrete institutional conditions as the examples of the actors in *m w lm*-situations. The construction of the *wdw* mirrors the three elements of the communication triangle: actor and structure aspects and the communication reflexive conditions per se, which are about the historisation of the given *m w lm*-situation.

Chapters I,II and III create the theoretical ground for the understanding of the interaction between these three elements: actor, structure and the communication condition in themselves. Chapters IV, V and VI expound on analytical grounds each in themselves these three elements, which in all chapters, how ever, contribute to deliver statements about the game which may well be termed a drama about participation in the social division of labour, a very well known and old drama come to think about E. Durkheim's great oeuvre "De la Division du Travail Social", 1989.

In chapters II-VI are empirical statements which form the springboard of the cognition that there is a shortfall of communication regarding the *m w lm*-phenomenon.

In continuation of the conclusions in chapters IV and V chapter VI concretises the theoretical compositions constitutive of the concept of *the communicative triangle*. This making concrete rests upon the holding together of the *communicative triangle*

and the social dialogue. In the first paragraph of the chapter an reflection upon the approach to the social dialogue is made: the interaction oriented approach on one hand and the structuration oriented approach on the other. In the wake of this reflection is made the conclusion that in this thesis it is the content of the dialogue which is decisive for the form and course of the dialogue. Participation in the societal and socially recognised division of labour offers a good example of content which is in demand of its own specific form and subsequently of the welfare worker. At the time same the importance of the phenomenological and interactionistic element is underlined on the basis of the experiences from the Sociological Workshop, where the dialogue in it self as well as the interaction are bearers of meaning.

After this reflection communication is discussed with an emphasis on earlier discussed understanding of power as a transformative capacity and power as display of freedom. Seen from this perspective of power communication is related to the content of dialogue: participation in the socially recognised division of labour. On the basis of empirical statements from earlier chapters, especially on the basis of Böök's theoretical compositions: the technology of normalisation it is recognised that the issue is about a content of a dialogue with a cast out of Goethe's drama Faust. Meanwhile it is stated that one part of the dialogue has a disabled invalid identity why is one could talk about an asymmetrical communication relation. Further more a fundamental need of a historisation of the *m w lm*-situation and of the *welfare display worker* function is stated. This conclusion is confronted with an empirical statement: a dialogue between a long term unemployed actor and a welfareworker. Both actors represent a rich reflexive praxis concerning their roles in the societal labour division. Here it is concluded that the existing form of communication in a remarkable amount of the cases implies a form of force.

The concrete question raised by the thesis is consequently how to communicate about participation? How to make a *m w lm*-course and situation into a qualitative process of communicative parts: The actor and the given rules and resources mediated by another actor whose role is a role of *welfare display worker*?

A great deal of the decisive answers regarding conditions of this communication where *the communicative triangle* is the pivotal point are found at different levels of abstraction in the various chapters. The issues are about the cognition that the following element are important to take into consideration concerning the communication in a *m w lm*-situation – the elements that can contribute to make parts of dialogue communicative:

- The particular life history/biography (the particular system of the actor), chapter I.
- Interaction between the qualitative (freedom-) and quantitative (equality) language, chapter II.
- *Marginalization on the labour market* perceived as a historical type of marginalization, chapter III.
- *The welfare display worker*, chapter II-IV, especially chapter V.
- The communicative triangle (actor, structure and welfare display worker who historises and registers the communication) of an *m w lm*-situation, which is understood in terms of unfulfilled expectation on behalf of the actor and the structure, chapter III.
- The typology of patterns of behaviour, chapter IV

Den kvalitative registrering kan ligeledes fungere mhp. at bibeholde en kontinuitet og stabilitet i aktørens liv - forstået på den måde, at den aktuelle transitive periode og de tidligere transitive perioder ikke fremstår som løsrevne stumper af aktørens liv men udgør et forløb, et karriereforløb, som kan forstås ud fra aktørens biografi og den sideløbende historiske kontekst. (jf. Sennetts vægtlægning på 'den anden' som vidne der udgør en vigtig omstændighed mhp. konceptualisering af *ma* som et kommunikationsmæssigt fænomen, s. 158).

En række konkrete foranstaltninger som udgør en forudsætning for opnåelse af en kvalitativ kommunikation og registrering omtales i afs.V.2.4 *Velfærdsarbejder* og V.2.5.*Sagsbehandler*. Kommunikation, især når det gælder et så komplekst fænomen som *ma*, (jf. afs. II.3. *Ma's komplekse karakter*, V.2. *Samtalens komplekse baggrund*), er et spørgsmål om håndgribelige værktøjer, færdigheder, uddannelse og institutionelle rammer. (jf. bemærkning i note ²⁸⁶). Der ligger en oplagt sociologisk opgave i at arbejde med at frembringe de konkrete forudsætninger for den nødvendige kommunikation og registrering.

Uden den givne kvalitative kommunikation som dette arbejde efterlyser i forbindelse med *ma*-fænomenet er der en fare for, at de aktører der befinder sig i udkanten af den scene hvor arbejdslivet udfolder sig, kan havne i en ond integrations cirkel – jf. III.9.1.1. *Gode og onde integrationscirkler*.

Den givne kommunikationsmæssige indsats er i denne forbindelse naturligvis ikke nogen mirakelkur, ikke mindst fordi der også er andre faktorer på spil. Derimod er der tale her om en realistisk mulighed for en rational handling i en kompleks situation som kan anskues i et perspektiv af ”*en form for aktionsforskning.....*”. som søger ”*at bidrage til afmagtens ophævelse gennem Alain Touraines projekt om den sociologiske intervention, dvs. at formidle indsigt i afmagtens struktur hos afmagtens subjekter.*”(T.Broch;1989; 78).

²⁸⁶ Der kræves en selvstændig analyse – baseret på et empirisk grundlag som f.eks. samtaler med flere sagsbehandlere – for konkret at kunne tale om de givne værktøjer, f.eks. spørgeskema, vidensmoduler, m.m., som basis for velfærdsydelsesarbejderens virke som mediator i den kommunikative trekant.

Kapitel VI Kommunikation

- Transitive periods which may imply certain patterns of behaviour of the actors attitude towards participation within the societal division of labour, chapter IV.
- The motivation of the actor and the structure (the mediated rules and resources) in regards to participation in the societal social recognised labour division, chapter VI.
- Historisation and registration, chapters III, V and VI.

The implementation of these elements demand certain tools; it is about an efficient and economical procedure in order to render the implementation realistic. Among the sociological tools the sociological workshop is one to infer, where the actors motivation for participation may be taken in to consideration within a discursive and phenomenological framework on the basis of the definition of *m w lm*. Also extensive standard questionnaires presenting open and closed questions may provide a means of aid and thus function as a supplementary tool to make the relation communicative, which again may act to produce knowledge to be worked on, stored and brought out again according to need. Such questionnaire may be especially efficient when the actor for instance through the participation in the sociological workshop event may have received an understanding of *m w lm* as a phenomenon where communicativity is an important quality and consequently may be motivated to a historisation and registration of the course of his/her *m w lm*- course and - situation as well as the societal actual and historic context of this given *m w lm*.

Due to the limitation of economical resources it is unrealistic to expect that only a face to face meeting with the welfare worker alone may provide sufficient basis for the communication and for the production of knowledge which communication per se may provide. Sociologically practical tools - including those building on the possibilities presented by the computing technology - are indispensable.

Navneregister

Adams, Robert 268-71, 278
Adorno, Theodor 75, 97, 191
Ahrenkiel, Annegrethe 97, 174-5, 190
Alberoni, Francesco 150-1, 214-5
Amoroso, Bruno 21, 48, 262,
Andersen, Esping, G 34, 163, 206
Andersen, Goul 52, 55, 139, 144, 148, 179, 284
Andersen, Inge 48
Andersen, John 12, 47, 53, 77-8, 126, 154, 181, 183, 227-9, 233, 236-7, 240-1, 246, 288, 302
Andersen Jytte 253
Andersen, Niels, Åkestrøm 129-31, 273, 276, 280
Andersson, Annette 159, 244, 274, 277-80, 282, 291, 306, 311,
Auken, Gunvor (m.fl.) 47, 132, 178
Bartelsson, Jens 36,
Bauman, Zygmunt 9, 36, 39, 46, 95, 106, 133, 138-9, 165-7 172-6, 178-81, 183-4, 190, 193, 214, 232-3, 312
Beck, Ulrich 63, 79-80, 83-4, 94, 96-107, 112, 114-7, 119, 125-6, 133, 135, 140, 154, 159, 180, 223, 227, 229, 238-9, 273, 299, 302
Berger, Peter 297
Beveridge, William 21
Bhasker, Roy 19, 23-4, 29, 33, 61, 87, 93, 124, 186, 221, 229-30, 241, 296, 308, 319
Blau, Peter 50, 77, 82, 115, 258, 307
Bohn, Lars 168, 209-11, 255, 297
Boje, Thomas 160, 189, 258,
Bourdieu, Pierre, 16-9, 23-4, 26, 84, 95, 106, 138, 226, 240, 248, 302, 320
Brandt, Preben 13, 49, 212, 217-8
Broch, Tom 3, 11, 14-5 18, 23-6, 28-31, 34, 161, 164, 195, 206, 226, 239, 298, 300, 302-9, 313, 316, 320-2
Bryant, Christopher, G.A. 111
Bryman, Alan 39
Burns, Tom 44
Böök, Ingmar 11, 110, 132, 157-8, 160-5, 167-71, 176, 178, 181-2, 188-9 207, 212-3, 232, 242, 245, 247, 250, 256-9, 263-70, 272-4, 294, 297, 300-3, 305, 309-10, 314, 322, 324
Cantat, Laurenet 193
Carstensen, Annette 145, 277, 283, 310, 312, 317
Castells, Manuel 106, 114, 116,
Clement, Sund Sanne 292
Collier, Andrew 24
Crichton, Waddington, Dick 41
Dahler- Larsen Peter 271, 279
Daly, Herman. 240
Danemark, Berth/ Ekström og Jan Ch. Karlsson
Mats/ Jakobsen 14, 16-7, 20, 22-4, 40, 28-9, 181, 268
Dahrendorf, Ralph 79

Delors, Jacques 65, 74, 233
Deschamps, Jean-Claude 157
Dilthey, William 158
Djurfeldt, Göran 20
Durkheim, Emile 6-9, 20-1, 28, 42, 44, 48, 60-1, 66, 74, 80, 83, 99, 136, 183, 185,
190, 215, 221-3, 226, 242, 261, 266, 285, 295, 302, 313, 323
Einstein, Albert 23-4
Elias, Norbert 91
Erikson 108
Faurfelt, Karen 36, 252
Ferland, Poul 245, 247-51, 260, 265, 269
Fischer, Jean 56, 132, 172, 176,
Fleetwood, Steve 28
Foucault, Michel 36, 108, 266, 268-70
Frederiksen, Erling 281, 283, 310-1, 317
Fukuyama, Francis 63-6
Gadamer, Hans Georg 10, 308,
Germani, Gino 147
Giddens, Anthony 2, 5, 11, 26, 32-3, 55, 66, 67, 84- 94, 97-8, 101, 103-19, 121-
29, 135-6, 144-6, 151, 154-5, 157, 159, 183-4, 193, 206, 211, 215, 221-2, 226, 229,
238-9, 247, 253, 267-70, 273, 280, 292, 300, 302, 306, 309, 316
Goldhagen, Daniel 36,39
Goldthrope, John 101
Gorz, André 47, 55
Gouldner, Alvin 44
Greve, Bent 13, 43, 58, 126, 259, 289
Gundelach, Peter 74
Habermas, Jürgen , 28, 32-3, 36, 44, 77, 83-4, 92, 98, 101, 109, 123, 130, 135-6,
138, 146, 183-4, 242, 267, 269, 270, 293, 306, 320,
Hansen, Henning 313, 285
Hansen, Vitti 51, 190,
Haralambos and Holborn 39
Hegel, G.W. Fredrich 63-6
Heidegger, Martin 114
Henriksen, John 218-21, 223, 228
Hirst, Poul 58
Holzkamp, Klaus 40, 47, 82
Hvid, Helge 255
Hygum, Ove 235, 252, 262
Hölen, Vigdis 156
Ibsen, Henrik 252
Illeris, Knud 97, 174-5, 190
Jessop, Bob 133 145
Jespersen, Jesper 22
Johannesen Asbjørn 72
Jørgensen , Bech, Birthe 55, 180, 315
Keynes, John, Maynard 21-2, 134,
Koch, Anna 275-7, 309

Kristensen, Cathrina, Juul 12, 49, 54, 58, 72, 77, 146-9, 153, 159, 177, 218, 222,
 225-6, 235, 237, 254, 265-6, 314, 316, 321
 Kristensen, Henrik, Dam 235
 Kærgaard, Niels 177
 Langager, K. 188-9, 214
 Larsen, Ejvind 46, 47, 60, 132, 174, 178
 Larsen, Elmer 53, 60, 77-8, 126, 154, 183, 227-9, 233, 235-7, 241, 246, 288, 293, 303
 Laursen, Erik 63, 157-9, 214
 Lind, Jens 140-4,
 Lockwood, David 101, 136-8, 154, 164, 184-5, 206-7
 Lorentzen, Häkon 73
 Luckamnn, Thomas 98, 297
 Luhmann, Niklas 27-8, 67, 71, 104-6, 108, 117-22, 134, 136, 138-39, 141-2, 154,
 158, 185
 Luttwak, Edward 245
 Madsen, Per Kongshøj 263, 265
 Miller, T. Hugh 51, 57
 Mills C. Wrigth 61
 Minztberg, Henry 43-4
 Mogensen, Lars 174
 Mortensen, Nils 40, 65, 94, 97, Marshall, Thomas, H. 74-6
 Martin, Hans-Peter 233-4
 Marx, Karl 6-7, 9,-10, 23, 26, 48, 63-4, 66, 74-5, 80, 1101, 111, 129, 136-7, 140,
 155, 165, 167, 169-72, 176, 178, 184, 210, 223, 232-3,240-1, 311, 314
 Mathiessen, Britta 192
 Merton, Robert 80, 191, 193, 211, 216-8, 221-3, 225-7, 229, 238, 265, 305, 321
 Mik-Meyer, N. 49, 144, 151, 166, 173, 178, 182, 187-8, 242, 244, 272, 297, 306,
 311, 100-1, 119, 121, 136-40, 142, 144, 148, 154, 299
 Møller, Birkemose 106
 Møller, Ivar, Hornemann 52, 65-6, 72, 74, 106, 118, 133, 136, 140-6, 149, 151, 154,
 159, 163-4, 167, 178, 184-5, 191, 206, 210, 214, 223, 227, 237, 241, 297
 Møller, Johan, Nielsen 97, 177-8, 1859, 190-1, 213-4, 218-9, 228, 242-3, 249, 299
 Møller, Lisbet 156
 Nielsen, Henrik Jørgen 179
 Olesen, Søren, Peter 235, 281-2, 311,
 Park, Rober 70, 72
 Parsons, Talcott 27, 109, 124, 137,
 Pass, Ole 244
 Pigous, A.C. 22
 Ploug, Niels 15, 276, 278
 Qvortrup, Lars 56-7
 Rasborg, Klaus 57, 223, 238,
 Rasmussen, Fogh 286, 290, 292
 Rasmussen, Poul Nystrup 127, 146
 Rasmussen, Gunnar, 124
 Reich, Robert 132-3, 172, 261
 Reintoft, Hanne 55
 Riis, Ole 74

Røpke, Inge 176
Sacks, Oliver 97
Schjødt, Peter, Johannes 236, 234, 289
Schmid, Herman 11, 28, 45, 51-2, 74, 79, 81-3, 86, 92, 113, 136, 143, 145, 152, 154,
159, 163, 167, 181, 183-4, 187, 210, 214, 223, 234, 237, 241, 244, 253, 258, 171-2,
298, 307, 3124, 321
Schumann, Harald 233-4
Schumpeter, Joseph 97, 102,
Schwerin, Edward 269
Sennett, Richard 5, 8-9, 80, 94, 115, 125-7, 129, 131-2, 134, 139, 144-5, 152, 155,
157-9, 163-5, 166-72, 175-7, 180, 182, 185-6, 190, 195, 206-7, 209, 211, 215, 217,
222, 228, 232-4, 245, 247, 259, 262-3, 276, 280, 289, 300, 303-4, 315-7, 320
Simmel, Georg 63, 69-73, 83, 87, 166, 226
Simonsen, Birgitte 97, 174-5, 190,
Skov, Torben 82
Sonnergaard, Jan 69, 99
Svedberg, Lars 49, 54, 72, 77, 153-4, 159, 161, 177, 227, 237, 254, 314, 321
Svendsen, Ritha 245-51, 253, 257, 260, 262,
Svensson, Erik 242, 246-8, 250-1, 253, 257, 260, 263, 299
Szczepanski, Jan 70, 158
Sørensen, Curt 26, 241
Sørensen, Torben Berg 30, 274-5, 295, 296-300
Torfing, Jakob 52, 143-4, 225, 255, 257, 275
Townsend, Peter 147
Vestegaard-Nilsen, Niels 256
Walsh, David F. 86, 88
Weber, Max 43-7, 49, 63-4, 66, 77, 82-3, 88, 90, 92, 101, 109, 131, 170, 180, 241
Wiese, von Leopold 70-3, 76, 78, 87, 136, 100, 122,
135-6, 147, 153, 207, 212, 258
Wolfe, Allan 83
Znanięcki, Florian 248, 251, 275, 289,
Østerberg, Dag 84

Sagsregister

- abstrakte systemer 103, 106-9, 111-2, 115, 116-22, 124-5, 128-9133, 145, 154, 184, 235, 239, 243, 274, 302, 308,
- adgangsport, abstrakte systemers 115-20, 122, 124-5, 128-9, 144, , 154, 184, 270, 274, adhocrati 44-5, 115, 277-8
- adkomstproces (empoverment) 256, 269-70, 272-3, 279, 281, 292, 299, 316,
- akse, den dobbelte 5, 153, 164, 181, 183-4, 206, 318
- aktive arbejdsmarkedspolitik, den 51, 77, 80, 110, 154, 240, 258
- aktivering 10-11, 15, 27, 41-2, 44, 49-52, 54-5, 68-9, 78, 80-1, 93, 99-00, 102, 113, 123, 142, 145, 151-2, 173-4, 180, 182, 185, 191, 193, 216, 219-21, 236-8, 241-6, 248-53, 255-7, 264-5, 268-74, 278-80, 287, 291-3, 299, , 301, 310-1, 313-6
- anerkendelse, social 7, 63-4, 66, 68, 69, 75, 82-3, 98, 114, 117, 127, 170, 177, 214, 218, 225, 237, 249, 313
- angst 105, 107, 112, 114, 133, 169, 248, 272
- ansigt-til-ansigt-relationer 32, 107-8, 111, 115, 117, 121-22, 124, 126, 128, 133, 147, 246, 267-8, 278, 303, 311
- begivenhed 34, 68-9
- biografi 5, 79-81, 84-5, 99, 123, 125, 159, 188, 229, 255, 259, 294, 319,
- bureaukrati 43-50, 77, 88, 90, 116, 123, 131, 137, 167, 170, 180, 253, 268, 271, 278-9, 309, 313
- civilisatorisk, marginalisering 11, 56-7, 62, 66, 68, 72, 73-4, 76-7, 96-102-7
- deltagelse i den samfundsmæssige samfundsanerkendte arbejdsdeling (*dissa*)
- diskurs 3-4, 21, 27, 36, 44, 51-2, 55, 67, 98, 107, 117, 130, 152, 188-90, 218, 263,
- diskursivitet 18, 23, 28, 36, 43, 49, 57, 183-4, 274
- eksistentiel, marginalisering 71, 72, 104, , 105, 147, 214-5,
- ekspertsystemer 103, 106-7, 109, 115-7, 128-9
- eksplorativ forskning 17, 25-9, 130, 144, 146, , 181, 268, 27
- fakticitet 97, 148-9, 300
- fleksibilitet 9, 21-2, 80, 94, 131-5, 140-1, 157, 160-1, 163-4, 166-7, 168-9, 171-4, 176-9, 182, 190, 194, 209-11, 213-4, 216, 227, 228, 232, 240, 246, 258, 259, 263, 265-6, 279, 286, 302, 305-6, 317-8,
- forbruger 100, 106, 262, 270, 300
- forelskelse 150, 215
- formal, marginalisering 71-3, 105
- formningsteori 10-2, 23, 304, 306
- forpligtelse 5, 27, 67, 84, 103, 107, 115, 121-2, 128, 142, 145, 149-54, 157, 159, 177, 181, 190, 229, 236, 245, 271-2, 292, 296, 301
- forskningsprocessens semiotik 3, 18-9, 24, 26, , 28, 31, 33, 35, 303
- forventninger 6, 27, 41-2, 56, , 59,67, , 69, 75, 94, , 101, 108, 117, 147, 149, 151-2, 153-5, 157, 159, 175, 182, 184-5, 215, 222, 224, 263, 265, 292, 306, 313,
- fremherskende norm 222,,225,, 228, 266, 268, 309
- fremmedgørelse 7, 63, 80, 107, 111, 205, 209-11, 227, 255
- generative mekanismer 20-3, 25, 26, 28, 38, 43, 49, 51, 75, 81, 124, 137, 141, 182, 298, 300
- handlingsplan 42, 68-9, 83-4, 86, 92-3, 115, 122, 150-1, 256, 271, 279-82

Sagsregister

historisering 6, 97, 181-2, 186, 211, 214, 254, 263, 283, 284, 301-2, 308, 310, 312, 318-9
historisk, kontekst 4, 29, 38, 49, 51-2, 57-8, 67, 92, 232, 235, , 297, m 304, 319,
historisk, marginalisering 5, 9, 11, 36, 44, 63-4, 66-9, 73-6, 78-9, 81, 85, 86, 94, 96-7, 99, 101, , 102, , 104, 108, 114-6, 122-5, 131, 133. 135, 147-8, 154, 164, 169, 171, 176-7, 191-3, 208, 215, 230, 235, 237, 274, , 276, 282,, 295,
Holocaust 34, 36, 46-7
humanistisk tænkning 291
innovativ type 80-1, 193, 216-7, 2319, 221, 225, 228, 241, 243, 248, 252, 292, 317, 323,
kapitalisme, den fleksible 5-6, 9, 131,133 –5, , 157, 159, 169, 173, 176, 191, 193, 206-7, 209, 225, 232-5, , 240, 263, 272, 285, 293, 301-2, 304, 306, 314, 316-7
klient 142, 144, 152, 187, 216-7, 221, 242, 244-5, 253, 267
kompleksitet 8, 55-6, 121, 123-5, 254, 277, 302
konstruktion 4, 21, 28, 35, 44, 49, 52, 57, 118, 120, 131, 150, 159, 161, 212, 220, 298
koventionalitet 97, 148, 300
kritisk realisme 18-21, 24, 28, 39
kunde 81, 161, 267, 270-1, 316
ligheds- og frihedssprog 57, 77, 85, 90, 116, 184, 239
livshistorie 8, 35, 37, 60, 67, 108, 120, 143, 157-8, 165, 167-8, 170, , 177-8, 186, 189, 191, 193-5, 201, 205-6, 209-10, 212, 218, 227, 250, 263, 273, 283, 291
medborgerfællesskabet 69, 74-5
mistillid 69, 122, 124, 128
modalitet 3, 4, 11, 91-4, 117, 120, 122-4, 151, 184, 239, 270, 306, 309, 316
normaliseringsteknologi 6, 231-2, 236, 263, 265
onde cirkler 139, 168
overførselsindkomst 7, 10, , 15, , 34, 42, 47, 49-50, 52-5, 57, 59-60, 69, 78, 80-1, 86, 126, 138-9, 145, 152, 177-80, 189-91, 195, , 218-20, 228, 234-5, 238, 241, 245, 251-2, 255-6, 258, 269-70, 275, 286-7, 289, 291, 293, 298, 301, , 304, 311, 316
paradigma, det hårde og det bløde 257-9, 262, 265, 287, 289, 312
partikulære forhold 3, 14, 25, 35-7, 89, 194-5, 210, 224, 238, 254, 264, 286,
partikulært system 300, 307-8
pragmatisk type 205, 211, 214, 216, 263, 301
rebelsk type 81, 193, 217-9, 221, 225-6 228, 241, 243, 248, 292, 317,
refleksiv modernisering 89, 94-7, 99, 103, 125, , 134, 138, 222, 249, 274
refleksivitet 4-5, 17, 40, 55-6, 94-6, 99-108, 119-21, 123, 128-9, 139, 147-8, 163, 229, 245, 269, 271, 274, 277, 280, 300
registrering 144, 239, 248, 301-2, 318-9
retrætisk type 193, 213-4, 216, 225, 227-8, 241, 249-50, 286, 292, 317
risikosamfund 6, 94-6, 99-100, 102, 104-5, 113, 117, 227
rituelle type 80-1, 217, 225, 229, 249, 286, 292,
rummeligt arbejdsmarked 8, 48-9, 76, 81, 151, 173, 232, 235, 253, 263, 291,

Sagsregister

- sagsbehandler 3, 10, 27, 42-4, 50-1, 57-9, 61, 67-9, 77, 79, 83, 86, 91, 108, 113, 146, 150, 154, 157, 224, 241, 254-5, 259, 271, 273, 270, 276-83, 299, 302, 308-13, 317, 319
- samfundsmæssig integration 142-3 145, 163, 238, 262,
- samfundsmæssige menneske, det 1456, 155, 167, 210-1, 214, 238, 241, 262,
- samtale 3, 10, 12, 31, 44-5, 50, 56-7, 68-9, 81, 83-6, 91, 107, 115-6, 118, 129, 145, 162, 165, 222, 224, 227, 229, 246, 253-5, 262-3, 269, 272, 275-8, 281-5, 296-8, 302, 306, 308, 310, , 312, 317-9
- selvforsørgelse 81, 85, 154, 185, 205, 211, 218-9, 224-5, 228, 236-9, 241-3, 249, 251, 253-5, 260, 263, 293, 301-2, 316,
- social (formal), marginalisering 22, 56, 72,-3, 107, 148, 171, 180, 207, 244, 246, 249, 250, 256, 258,
- social, marginalisering 37, 42, 45, 53, 99-100, 103, 148, 170, 180, 207, 213, 251, 254, 256, 258, 262, 265, 286
- sociologiske værksted, det 12, 16, 23, 26, 28, 34, 49, 98, 157, 160, 168, 174, 183, 209, 212-3, 216-7, 219-21, 226, 255, 273, 280, 291-2, 297,
- stabilitetfremmende institution, den 128, 155
- stereotyper 14, 25, 34
- strukuration 2, 10-12, 85-9, 91-2, 94, 124, 146, 154, 159, 206, 221, 223, 254, 274, 281, 295-7, 307-8, 310, 317
- Svedberg og Kristensens spektrum 54, 72, 77, 153-4, 159, 161, 177, 227, 316
- tillid 5, 12, 67, 69, 103-9, 111-25, 128, 131, 135, 144, 146, 149, 154, 168, 174-5, m177, 181, 197, 218, 229, 245, 270-2, 292
- tilpasningsmåder 193, 221, 226
- transformativ kapacitet 90, 109, 112, , 116-7, 145-6, 151, 239, 268, 270, 301, 303, 305, 309, 316
- transitive perioder 5, , 6, 154, , 205-11, 213, 216-7, 225, 227, 241, 248, 250, 255, 263, 273, 291, 292, 295, 300, 305, 314, 316, 318, , 321-2, , 324
- trekant, kommunikativ 5-6, 10, 153, 206, 208, 211, 213-4, 221, 224, 246, 262, 274, 279.80, 282, 285, 295-6, 301, 308, 313, , 316-8
- udelukkelse 1, 72, 117, 138, 227, 241, 246-7, 271, 289
- udstødelse 56-7, 65, 75, 133, 153-4, 158, 172-3, 177-8, 181-2, 186-7, 190-1, 193, 206, 209, 217, 221, 223-5, 227, 241, 252, 256, , 258, 289, 318
- velfærdsydelsesarbejder 3, 6, 12, 45, 83, 86, 88, 91-2, 113, 129, 146, 184, 186-7, 214, 229, 244, 254-5, 259, 262, 273-4, 276-9, 281, 283-4, 295, 299-303, 308-10, 312, 317-8

Litteraturliste

- Abrahamson, Peter, "Efter velfærdsstaten: ret og pligt til aktivering" i "Nordisk Sosialt Arbeid", årg. 18, nr. 3, 1998
- Adams, Robert, "Social Work and Empowerment", 1996. Macmillian Press, London
- Alberoni, Francesco, "Forelskelse og Kærlighed", 1980,1981, Informations forlag, København
- Amoroso, Bruno, "On Globalization", "Capitalism in the 21st Century", 1998, Macmillan Press, London
- Andersen, John – Larsen, Jørgen Elm, "Arbejdsløshed og offentlig forsørgelse i Danmark", 1990, Forlaget Sociologi, København
- Andersen, John – Larsen, Jørgen Elm, "The Underclass Debate a Spreading Disease?", i Mortensen, Nils "Social Integration and Marginalisation", 1995, Samfundslitteratur, Frederiksberg
- Andersen, John, "Stratifikation, integration og eksklusion", i Greve, Anni (red.), "Sociologien om velfærd – gensyn med Durkheim", 1998, Roskilde Universitets Forlag
- Andersen, Niels Åkerstrøm, "Selvskabt forvaltning: forvaltningspolitikken og centralforvaltningens udvikling i Danmark fra 1900-1994", 1995, Nyt fra samfundsvidenskaberne, København
- Andersson, Annette, "Fanget i systemet", 2001, Borgen, København
- Arbejdsministeriet, "Marginalgruppen under 90ernes opsving 1994-1997", 1998, København
- Arbejdsministeriet, "Opsamling på folkehøringer om det rummelige arbejdsmarked", sept. 2000København,
- Arbejdsministeriet-Økonomiministeriet, „Danmarks nationale handlingsplan for beskæftigelse 2001“, maj 2001, København
- Auken, Gunvar – Birkholm, Klavs – Børsting, Harald – Dræbye, Tage – Enrum, Tage – Fischer, Jean – Larsen, Ejvind – Rosted, Jørgen – Stokholm, Frank – Wendt, Peter, "Forslag til arbejdets genindførelse", 1994, Munksgaard, København
- Banke, Cecilie – Fischer, Jean – Gjerding, Helene – Henriksen, Per – Holt, Helle – Andersen, John Holt – Kærgaard, Henrik – Larsen. Ejvind – Madsbjerg, Christian – Meyer-Mik Nanna – Mogensen, Lars – Nilsen, Henrik Bo – Nielsen, Jørgen Steen – Rosted, Jørgen – Røpke, Inge – Schiøtz, Nina, "Du glade verden... - En debatbog om en ny økonomi og en ny politisk dagsorden", 2001, Luftskebet, København
- Bauman, Zygmunt, "Globalisering, de menneskelige konsekvenser", 1998; 1999, Hans Reitzel Forlag, København
- Bauman, Zygmunt, "Modernitet og Holocaust", 1994, Hans Reitzel, København
- Bech-Jørgensen, Birte, "Når hver dag bliver hverdag", 1994, Akademisk forlag, København
- Beck, Ulrich, "Risikosamfundet", 1986; 1997, Hans Reitzels Forlag, København
- Bhasker, Roy, "The possibility of naturalism", 1979;1998, Routledge, New York
- Blau, Peter M., "Exchange and power in social life", 1964, John Wiley, London
- Blau, Peter M., "Bureaukratiet i det moderne samfund", 1968, Arnold Busck, København
- Boje, Thomas, "Da virksomheden lukkede: den historiske og aktuelle baggrund for lukningen af Kastrup glasværk", 1980, Handelshøjskolen, København

- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude, "The craft of sociology : epistemological preliminaries", 1991, Walter de Gruyter, Berlin
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude, "The logic of practice", 1990, Polity, Cambridge
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude, "Sociology in question", 1993, Sage, London
- Broch, Tom "Forming og Sosial konstitusjon", 1979, Sociologisk Institut, København
- Broch, Tom, "Forskningsprocessens semiotik", 1994, Sociologisk rapportserie nr. 3., København,
- Broch, Tom, "Kommunikation i samfund", 1985, Arbejdsrapport nr. 12, Sociologisk Institut, København
- Broch, Tom, "Strukturudfoldelse – Organisationsfænomen", 1989, Sociologisk Institut, København
- Brown, Rob og Margaret, "Empowered på jobbet : en guide til lederskab i den befriede organisation", 1997, Industriens Forlag, København
- Bryman, Alan, "Kvalitet och kvantitet i samhällsvetenskaplig forskning" 1997, Studentlitteratur, Lund
- Bundgaard, Lisbeth, "vi vil gerne mødes af et menneske – ikke en lov", i "Myter eller viden", Socialministeriet, 1997, København
- Böök, Ingmar, "Josef, Samhällssjälen och AMS", 1990, Symposion Bokförlag, Stockholm
- CASA (Center for Alternativ Samfundsanalyse), "Social årsrapport 1999", 1999, Socialpolitisk forening og CASA, København
- Collier, Andrew, "Critical realism. An Introduction to Roy Bhasker's Philosophy", 1994, Verso, London
- Csonka, Agi, "Det fleksible arbejde", 1999, Socialforskningsinstituttet, København
- Dahrendorf, Ralf, "The modern social conflict : an essay on the politics of liberty", Weidenfeld and Nicolson, 1988, London
- Danemark, Berth – Ekström, Mats – Jakobsen, Liselotte – Karlsson Jan Ch., "At förklara samhället", 1997, Studentlitteratur, Lund
- Danmarks Statistik/Socialforskningsinstituttet "Levevilkår, Danmark 1997", 1997, København
- Deschamps, Jean-Claude, "Social identity and relations of power between groups" i "Social identity and intergroup relations", Tajfel, Henri (ed.), 1982, University Press, Cambridge
- Elias, Norbert, "The Civilizing Process", 1939;1982, Oxford, Blackwell
- Fukuyama, Francis, "Historiens afslutning og det sidste menneske", 1992;1993, Gyldendal, København
- Giddens, Anthony, "New Rules of Sociological Method", 1976;1993, Polity Press, Cambridge
- Giddens, Anthony, "Central Problems in Social Theory – Action, Structure and Contradiction in Social Analysis", 1979, The Macmillan Press, London
- Giddens, Anthony, "Modernitetens konsekvenser", 1990; 1994, København
- Giddens, Anthony, "Sociology – a brief but critical introduction", 1982,1986, The Mcmillan Press, London
- Gorz, Andre, "Reclaiming work : beyond the Wage-Based society", 1999, Cambridge
- Gorz, André, "Farvel til proletariatet – hinsides socialismen", 1981, København, Politisk Revy
- Goul Andersen, Jørgen, "Velfærdssystem, marginalisering og medborgerskab i "Dansk Sociologi", årg. 7, nr.1. 1996, København

- Greve, Bent, "Welfare, Equality and Efficiency", i Greve, Bent, ed., "What constitutes a good society?", 2000, Macmillan Press, London
- Göran Djurfeldt, "Boström och kaminen. En introduktion til realistisk vetenskapsteori", 1997, Arkiv Förlag, Lund
- Habermas, Jürgen, "The Theory of Communicative Action", 1987, Vol.2. Beacon Press, Boston
- Hansen, Erik Jørgen, "Social arv og uddannelse", 1999, SFI, København
- Hansen, Henning, "Arbejde, aktivering og arbejdsløshed – integration i det hele liv", 2001, Samfundslitteratur, København
- Holzkamp, Klaus, "Mennesket som subjekt for videnskabelig metodik", 1983;1985, Spartakus, København
- Hvid, Helge, "Det gode arbejde", 1990, Fremad, København
- Illeris, Knud, mfl., "Ungdom, identitet og uddannelse", 2002, RUC
- Israel, Joachim, "Fremmedgørelse – fra Marx til moderne sociologi", 1970, Rhodos, København
- Jespersen, Jesper, "Pigou vs. Keynes on employment – Two different views on Macroeconomic Methodology: Partial vs. General Labour Market Equilibrium", præsentationspapir, 2001, RUC
- Jessop, Bob, "Restucturing the Welfare State, Re-Orienting Welfare Strategies, Re-Visioning the Welfare Society", i Greve, Bent, (ed.), "What constitutes a good society?", 2000, Macmillan Press, London
- Koch, Anna, "Decentraliseringens problemer", i Myter eller viden", 1997, Socialministeriet, København
- Kommissionen om fremtidens beskæftigelses- og erhvervsmuligheder, "Velstand og velfærd – en analysesammenfatning", 1995, København
- Kristensen, Catharina Juul, "Marginalisering – begrebsudredning", i Larsen, Jørgen Elm, Jens Lind, Ivar Hornemann Møller (red.) "Kontinuitet og forandring" (red.), 2000, Samfundslitteratur, Frederiksberg
- Langager, K, "Indsatsen over for de forsikrede ledige. Evaluering af arbejdsmarkedsreformen", 1997, Socialforskningsinstitut, pub. 20, København
- Larsen, Jørgen Elm, "Klassebiografi og individuel biografi", i Larsen, Jørgen Elm, Jens Lind, Ivar Hornemann Møller (red.) "Kontinuitet og forandring" (red.), 2000, Frederiksberg, Samfundslitteratur
- Laursen, Erik, "Between Anonymity and Individuality – The Social Self in the Era of the the Selv-Reflexive Projects", i Kristensen, Catharina Juul (ed.), "The Meeting of the Waters", 1997, Scandinavian University Press, Copenhagen
- Lee, David – Newby, Howard, "The Problem of Sociology", 1983, Hutchinson, London
- Lind, Jens "Unemployment Policy and Social Integration", i Langager, Klaus - Larsen, Mona,
- Lockwood, David, "Social Integration and System Integration", 1964, i Hirsh. W.-Zollschan, Z, (ed.) "Explorations in Social Change", Routledge and Kegan, London
- Lorentzen, Håkon, "Integrasjon og udstødning i sivilsamfunnet", i "Dansk sociologi", 1997, 8. årg. nr.1, København
- Luhmann, Niklas, "Sociale systemer : grundrids til en almen teori", 1999, Hans Reitzel, København, Hans Reitzel, 1999

- Luhmann, Niklas, ”Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet”, 1999, Hans Reitzel, København
- Luttwak Edward, ”Turbokapitalizm – zwyciezcy i przegrani swiatowej gospodarki”, (original ”Turbo-capitalism. Winners and losers in the global economy”, 1998), 2000, Wydawnictwo Dolnoslaskie, Wroclaw
- Marshall, Thomas, ”Class, Citizen and Social Development”, 1963, Heinemann, London
- Martin, Hans -Peter og Schumann Harald, ”Pulapka globalizacji - atak na demokracje i dobrobyt”(original “Die Globalisierungsfalle” 1996), 1999, Wydawnictwo Dolnoslaskie, Wroclaw
- Marx, Karl - Engels, Friedrich, ”The German ideology”, 1945-6;1976, Progress Publishers, Moskwa
- Marx, Karl, ved Johannes Witt-Hansen. 2000, Rosinante, København
- Marx, Karl, ”Kapitalen 1.4.”, 1971, Rhodos, København
- Merton, Robert K., ”Social theory and social structure”, 1968, The Free Press, New York
- Meyer, Niels I - Petersen K. Helveg- Sørensen, Villy, ”Oprør fra midten”,1978, Gyldendal, København
- Mik-Meyer, Nanna, ” Kærlighed og opdragelse i socialaktiveringen”, 1999, København, Gyldendal
- Miller, Hugh T. ”Small democracy at the micro level”, præsentationspapir, RUC, 2001.
- Mills, Wright C., ”The Sociological Imagination”, 1970, Penguin, Harmondsworth
- Mortensen, Nils, ”Differentieringer og integrationer – eksklusioner og inklusioner”, i Ivar Hornemann Møller (red.) ”Kontinuitet og forandring” (red.), 2000, Samfundslitteratur, Frederiksberg
- Mortensen, Nils, ”Normer” i ”Gundelach P., Mortensen N., Tonboe J.Ch. ”Sociologi under forandring”, 1990, Gyldendal, København
- Møller Hornemann Iver - Jens Lind, ”Arbejdsmarkedet under forandring – nogle kritiske kommentarer”, i Larsen, Jørgen Elm, Jens Lind - Ivar Hornemann Møller (red.) ”Kontinuitet og forandring” (red.), 2000, Samfundslitteratur, Frederiksberg
- Møller, Iver Hornemann, ”Some empirical and Theoretical Perspectives on Labour Market Marginalisation”, i Mortensen, Nils ”Social Integration and Marginalisation”, 1995, Samfundslitteratur, Frederiksberg
- Olesen, Peter Søren, ”Handlingsplansamtaler: Intentioner og aktører”, Arbejdstekst nr. 1.1999, Center for arbejdsmarkedsforskning ved Aalborg Universitet (CARMA), Aalborg
- Outhwaite William (ed.), ”The Habermas Reader”,1996,Polity Press, Cambridge
- Pedersen, Lisbeth – Ploug, Niels, „Hvad får os til at arbejde?“, 1993, Spektrum, København
- Ploug, Niels – Kvist, Jon, , ”Social tryghed i Europa 3 – Systemerne i tal”, 1997, Socialforskningsinstituttet, København
- Qvortrup, Lars, ” Det hyperkomplekse samfund : 14 fortællinger om informationsamfundet”, 1998, Gyldendal
- Rasborg, Klaus, ”Velfærdsstaten og det revitaliserede samfund”, i Greve, Anni (red.), ”Sociologien om velfærd – gensyn med Durkheim”, 1998, Roskilde Universitets Forlag
- Sachs, Oliver . ”The Man Who Mistook His Wife for a Hat”,1985, Picador, London

- Schjødt, Peter Johannes, "Hvad med de andre?", 1996, Fremad, København
- Schmid, Herman, "Lönarbetaren som medarbetare – Tendenser i arbetslivets förnyelse", i "Arbetarhistoria", 1994, årg. 18, 3-4
- Schmid, Herman, "Mellem folk og stat", i Greve, Anni (red.), "Sociologien om velfærd – gensyn med Durkheim", 1998, Roskilde Universitets Forlag
- Schmid, Herman, "Selvforvaltning i arbejdslivet", i "Arbejdsliv i Skandinavien . Brud og bevægelse", red. Bregn, Kirsten og Hvid, Helge, 1993, Forlaget Sociologi, København
- Schmid, Herman, "Velfærdsydelser som produktion" i "Spor i tiden – kvalifikationer", 1998, Munksgaard Forlag, København
- Sennett, Richard, "Det fleksible menneske eller arbejdets forvandling og personlighedens nedsmeltning", 1999, Forlaget Hovedland, Højbjerg
- Sennett, Richard-Beck-Ulrich, Samtale mellem R.Sennett og U.Beck, "Frihed eller kapitalisme", Inf. 27.5.2000, Die Zeit & Information
- Silverman, David, "Qualitative/Quantitative", i Jenks, Chris (ed.) "Core Sociological Dichotomies", 1998, Sage, London
- Socialforskningsinstituttet, "Arbejdsmarkedsreformen og arbejdsmarkedet", 1998, , København
- Socialkommissionen, "Reformer. Socialkommissionens samlede forslag" og ""Arbejde og velfærd. Forslag til en ydelses- og aktiveringsreform for midtergruppen" 1993, København
- Socialministeriet, "Myter eller viden", 1997, København
- Socialministeriet, "Vejledning om ændrede rådigheds- og sanktionsregler, april, 2001
- Sonnergaard, Jan, "Radiator", 1997, Samleren, København
- Szczepanski, Jan, "Socjologia formalna – Georg Simmel og Leopold von Wiese" , i "Socjologia", 1967, PWN, Warszawa
- Sørensen, Curt, "Karl Marx: Den evige oprører og udfordrer", Kronik, Information, 05.01.02,
- Sørensen, Torben Berg, "Mod en postmoderne socialpolitik", i "Myter eller viden", 1997, Socialministeriet, København
- Sørensen, Torben, Berg, "Den sociale samtale", 1995, Gestus, Århus
- Torfiing, Jacob, "Welfare, Workfare and the Good Society: Reflections on the Offensive, Neo-Statist Workfare Strategy in Denmark", i Greve, Bent, (ed.), "What constitutes a good society?", 2000, Macmillan Press, London
- Torfiing, Jacob, "Towards a Schmpeterian Workfare Postnational Regime: path-shaping and path-dependency in Danish welfare reform", Arbejdspapir, RUC
- Visti, Jesper Hansen, "Den nye sociale spørgsmål", i Greve, Anni (red.), "Sociologien om velfærd – gensyn med Durkheim", 1998, Roskilde Universitets Forlag
- Walsh, David, "Structure/Agency", i Jenks, Chris (ed.) "Core Sociological Dichotomies", 1998, Sage, ondon
- Weber, Max, "Economy and Society: an Outline of Interpretive Sociology", 1968; Bedminster Press, New York
- Weber, Max, A selection of texts on capitalism, bureaucracy and religion, 1983, Allen & Unwin London
- Wright, C. Mills, "Sociological Imagination", Oxford, 1959, New York
- Åkerstrøm, Andersen, N., "Institutional historie – en introduktion til diskurs- og institutionsanalyse", 1994, COS-rapport, København